تەفسیری "نامی"

بۆ قورئانی پیرۆز

مەلا عبدالکریمی مدرس

دایناوە

محمد علی قەرەداغی

ئامادەی کردووەو سەرپەرشتی چاپی کردووە

بەرگی یەکەم

چاپخانەی (الوطن العربي)

تفسير « نامى »
للقرآن الكريم

تأليف

الشيخ عبدالكريم المدرس

عُني بنشره

محمد علي القره‌داغى

الطبعة الاولى

١٤٠٠هـ ـ ١٩٨٠م

بســـــــم الله الرحمن الرحيم

اِنَّ هذا القُرْآنَ يَهْدِي لِلّتي هِيَ اَقْوَمُ

تەفسیری نامـی دەلیلی دینـــە کلیلی دەرگای پیرۆزی ژینـە

رێ نومای ژیرە لە گەلی کوردان بۆ ڤامی مەعنای ئایاتی قورئان

پێشـــەکی

پاش ستایشی پەروەردگارو درووديْ بێ ژمارە بۆ گیانـی رەهبەری نازارو بۆ گیانی خانەنشینانو خوێشـــانو یارانو پەیڕەوانی ...

ماوەیەکی زۆرە لە دڵمایە کە خزمەتێ بە قورئانـــی پیرۆز بکەم کە خزمەتیش بێ بە هاونیشتمانانمو لە سەر زمانی خۆمان داڕژرێ تا عامو خاص سوودی لێ وەربگرن . لە حەمدی خواوە لە مانگی دەی ساڵی هەزارو نۆصەدو حەفتاو حەوتی میلادیيەوە لە سەر ئەوەی لە دڵما بوو موەفەق بووموو خودا بە میهرەبانی خۆی یارمەتی دام بە ساغی لەشو ئاساییشی دڵو دووری لەو شتانە کە بەرانگاری خزمەت ئەبنو دەستم کرد بە نووسینی ئەم تەفسیرە کە لێرەدا پێشکەشی ئەکەم .

وە من ئەم کارە گەورەم دەست پێکـرد بـــە ئومێدەواری رێژەنی پیرۆزی بەسەر دڵما نەك بە زانیاری خۆما بنازم ، چونکی عولوومی قورئان دەریای بێ پایانەو بۆ ئێمە پێویستی بە زانینی عولوومی عەرەبییەو ، عیلمی تەفسیرو ، فیقهو ، حەدیثی شەریف هـــەیە ، وەکـــوو پێویستی هـــەیە بە ئیلمامێـکی موناسب بە تەواریخی عالەمی جیهان لە ئیسلامیو غەیرە ئیســـلام ... وە زورمەی دافیعم بۆ ئەم تەفسیرە ئەمە بوو پیاوە عالمـــە تەفســیر زانەکان زۆر کەمن،وە ئەگەر یەکە یەکەیێ ببێ مەجالی نووسینو چاپکردنی ئەم جۆرە کتێبەیان نیەو ، ئەوەندەیش حاڵی بووم کە زۆر نزیکە کەسانێ دەس بکەن بە تەفسیری قورئان کە ئەسبابی ئیشەکەیان تەواو نەبێ .

جا دەستم کرد بەم کارە موبارەکەو چەند فسیری جیاجیام حازر کرد ، وەکوو تەفسیری (ابن کثیر)و تەفسیری (کشاف)و (امامی‌رازی)و (بیضاوی)و (قرطبی)و (خازن)و (بغوی)و (روح المعانی)و (روح البیان)و (جلالین)و حاشیەی (جمل)و (صاوی) و (منار)و (في ظلال القرآن)و (جواهر المعانـــي) مەشهوور بە (طنطاوی)و غەیری ئەوانەیش ...

وە لەم تەفسیرەدا کە نووسیومە تەماشای چەن شتم کردووە:

١ ــ لە داڕشتنی کتێبەکەدا ئیعتیدالم گرتووەتە بەر : نــە زۆرکورتو نە زۆر درێژ .

٢ ــ لە هەر ئایەتێکدا ئەحکامی شەرعی ببێ لە سەر یاسای مەزهەبی ئیمامی شـــافیعی (خ) بەیـــانم کردوون ؛ چونکی هاونیشتمانەکانم لە سەر ئەم مەزهەبەن .

٣ ــ لە باسی نازڵبوونی ئایەتەکاندا هەرچی لـــە حەدیثی صەحیحدا ببێ بە زۆری نووسیومە .

٤ ــ لەهەر شوێنێکا ئیشکالێ هەبێ بە موطالەعەی ئـــەو تەفسیرانەوە گەڕاوم بۆ حەلی ئەو ئیشکالە بە قەی تەوانای خۆم‌و ئەوەی بۆم کراوە بۆ لابردنی ئیشکالەکە کردوومەو نووسیومە .

ئیتر زۆر موحتاج‌و نیازمەندم بە دۆعای هەموو برادەرێکی ئیسلامی بۆ ئـــەوە کە بە میهرەبانـــی خودای تـــەعالا لە دنیادا موەفەق بم‌و لە قیامەتیشدا خودا لێمان خۆش ببێ .

عبدالکریم محمد مدرس

وتـــەیـــەك

مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس گەلـێ لایەنـــی کتێبخانەی کوردیی دەوڵەمەند کردووەتەوەو ، بـــە بەرهەمی بەنرخو جوان زۆر کەلێنو بۆشایی پڕ کردووەتەوە • ئەمە تێکڕا• بە تایبەتیش خزمەتێکـــی زۆری موسوڵمانانـــی گـــەلی کوردی کردووەو ، زۆر سەرچاوەی زوونی بێگرێو ئاسانی بە زمانی خۆیان پێشکەش کردوون •

قورئانی پیرۆز کە یەکەم سەرچاوەی ئایینی ئیســـلامەو موسوڵمانان هەمیشە لە خزمەتیدا دەژین تا ئیستە تەفسیرێکـــی تەواوی بە زمانی کوردی نەخراوەتە بەردەستی موسوڵمانانـــی گەلی کورد • هەر وەها کتێبخانەی کوردیش تا ئیستە جێگـــەی ئەم سەرچاوە گرنگ و گەورەی بە بۆشی ماوەتەوە • ئـــەم کارەی مامۆستای مودەڕڕیس بـــە هانای ئـــەم دوو لایـەنە گرنگەوە دێت •

مامۆســـتای مودەڕڕیس داوای لێ کردم نووســـینەوەو سەرپەرشتی چاپی ئەم تەفسیرە بگرمە ئەستۆ • هەر چەند ئەمە کارێکی گرانو گەورەیە نەمتوانی ســـەرپێچی لـــە فەرمانـــی مامۆستا بکەمو شانم دایە بەر • لە خوا ئەخوازم تیا سەرکەوتوو بین •

محەمەد عەلی قەرەداغی

سوورەتی فاتیحە لە مەککەدا هاتووەتە
خوارەوە ، حەوت ئایەتە

﴿ بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمنِ الرَّحيمِ ﴾ (١)

هەر بە پیرۆزی ناوی ئەو خوداوە کە میهرەبانە لە گـــەڵ هەموو گیانلەبەرانا دەست ئەکەم بەم ئیشە کـــە مـــەبـــەستمە بیکەم ٠

﴿ الحَمْدُ للّهِ رَبِّ العَالمين ﴾ (٢)

هەموو ستایش‌و سوپاسێ شیاوی ئەو خوایە ئافەرینـنـــدەو پەروەردگاری هەموو شتێکە لەوانەی پەیدابوون‌و پەیدا دەبن ٠

﴿ الرَّحْمـٰنِ الرَّحِيمِ ﴾ (٣)

ئەو خوایە کە میهرەبانە ٠

﴿ مَالِكِ يَوْمِ الدّين ﴾ (٤)

دارای هەموو تۆڵەو پاداشێکە لە پاشەڕۆژا ٠

﴿ اِيّاكَ نَعْبُدُ ﴾

ئەی پەروەردگاری میهرەبانی دارا بەندەیی هـــەر بۆ تـــۆ ئەکەین ٠

﴿ وَاِيّاكَ نَسْتَعينُ ﴾ (٥)

وه هەر له تۆ داوای یارمەتی ئەکەین ٠

﴿ اِهْدِنَا الصِّراطَ المُسْتَقيمَ ﴾ (٦)

ئەی خودا شارەزاییمان بکە بۆ رێگەی راست ٠

﴿ صِراطَ الَّذينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ ﴾

بۆ رێگەی ئەو کەسانە کە بە میهرەبانی خۆت هۆی ئاسایشی نەبڕاوەت پێداون ٠

﴿ غَيْرِ المَغْضوبِ عَلَيْهِمْ وَلا الضّالّينَ ﴾ (٧)

ئەوانەی کە جیاوازن لەو کەسانە کە رقت لێ گرتوون لە بەر بیرو باوەڕی نابارو کردەوەی ناپەسەند ٠ وە ئەوانەی رێگای راستیان ونکردووە ٠

﴿ آمين ﴾

خودایە ئەم پارانەوەمان بە میهرەبانی لێ وەربگرە ٠

سوورەتی مەککەیی و سوورەتی مەدینەیی :

ئەهلی تەفسیر لەسەر ئەو بڕیارەن هەر ئایەتێ لە پێش کۆچکردنی حەزرەتا ـ درووەی خوای لەسەر بێ ـ لە شاری مەککەوە بۆ شاری مەدینە هاتبێتە خوارەوە ئەوە بە مەککەیی ئەناسرێ ٠ وە هەر سوورەتێ لە پاش کۆچ هاتبێتە خوارەوە ئەوە بە مەدینەیی ئەناسرێ ٠ لە سەر ئەم بڕیارە (سوورەتی فاتیحە) بە مەککەیی ئەناسرێ ٠

هۆی هاتنەخوارەوەی سوورەتی فاتیحە :

کۆمەڵی زاناکان لە سەر ئەوەن ئەم سوورەتە پیرۆزە لە پاش پێنج ئایەتی ئەووەڵی سووڕەتی (علق) هاتووەتە خوارەوە .

بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم باسە : حەزرەت (د) چەن ساڵێ لە پێش ئەوەدا کە ببێ بە پێغەمبەری خودا لە مانگی ڕەمەزانا ئەڕۆیشتە ئەشکەوتی (حیراء) ، کە دوو فەرسەخ لە شاری مەککەوە دوورە . لەوێدا خەریکی بیرکردنەوە ئەبوو لەوەدا کە ئەم جیهانە پێویستە بەڕوەردگارێکی زاناو تەوانای ببێ و پێویستە ئادەمیزاد بیپەرستن و بۆ هیچ شتێکی دەستکار ملکەچ نەبن و پێویستە ئادەمیزاد ئایینێکی ڕاستیان ببێ بە جۆرێ هۆی ئاسایشی گشتی بێ و کەس لە نازو نیازی خۆی بێ بەش نەکاو پێویستە دادگایی ببێ کە لە ڕۆژی خۆیدا هەرکەسێ بگەیەنێ بە تۆڵەی خۆی .

ئەم وەزعە تا تەمەنی چل ساڵی دەوامی کرد . لەو ساڵەدا لە ئەووەڵی مانگی (ربیع الاول)ەوە . کە مەشهوورە بە مانگی مەوڵوود . خودای گەورە خەڵاتی کرد بە پێغەمبەرێتی ، بەڵام هەر خەوی ڕاستو ڕەوانی ئەبینی بە جۆرێ هەرچی لە خەودا ئەدی لە ڕۆژا بە ساغی ئەهاتە پێش چاوی .

بەم شێوە شەش مانگ مایەوە کە مانگی ڕەمەزان هات بە یاسای پێشوو تەشریفی ڕۆیشتەوە بۆ ئەشکەوتی (حیراء) و لە سەر شێوەی پێشووی خۆی کاتی ڕائەبوارد . تا شەوی هەژدەی ڕەمەزان . جا بە فەرمانی خوای تەعالی جوبرەئیلی ئەمین

هاتەخوارەوە بۆ سەریو حەزرەتی وشارد بە سنگیەوە جا بەریداو فەرمووی : بخوێنە ! حەزرەت (د)لە وەلاما فەرمووی : خوێندەوار نیم • بۆ جاری دووەم وشاردیەوە بە خۆیەوەو بەریداوەو فەرمووی : بخوێنە ! ئەویش دووبارە فەرمووی : خوێندەوار نیم • بۆ جاری سێیەم وشاردیەوە بە خۆیەوەو فەرمووی :

﴿ اِقْرَأْ بِاسْمِ ربِّكَ الَّذی خَلَقَ • خَلَقَ الانْسَانَ مِنْ عَلَقَ • اِقْرَأْ ورَبُّكَ الأكْرَمْ • الّذي عَلَّمَ بِالقَلَمْ • عَلَّمَ الاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ﴾ •

یانی ، فەرمانناماەی خوای گەورە بخوێنەرەوە بە یارمەتیو پیرۆزی ناوی ئەو پەروەردگارە تەوانای زانایە کە هەموو شتێکی دروست کردووەو ئەم ئادەمیزادە خاوەن زانستو هۆشو هونەرەی لە تنۆکی خوێنی بێ مایەو بێ گیانو بێ نرخ دروست کردوە •

ئایەتی خوای خۆت بخوێنەرەوەو باوەڕت وابێ کە خودای تۆ گەلێ خاوەن دەستو پایەیەو هەرچی بوێ ئەیکا • خوایەکی وایە ئادەمیزادی فێری زانستو پیشەی نایابو بەسوود کردووە بە هۆی نیشاندانی نووسین بە (قەڵەم)خامەوەو ئادەمیزادی فێری ئەو شتە بەکارانە کردووە کە ئەگەر ئەو فێری نەکردایەن قەت نەیانەزانیو پێش ئامادەکردنی هۆی زانستو فێربوون بۆیان نەیانزاینوە •

پاش ئەمە حەزرەت (د) بە مووچڕکەی لەشەوە لە ئەشکەوتەکە دەرچوو گەڕایەوە بۆ ماڵەوەو بە حەزرەتی

خەدیجەی خێزانی ــ خوای لێ رازی بێ ــ فەرموو : دام‌پۆشە ! ئەویش دای‌پۆشی • پاش ئەوە کە دڵی هێمن بووەوە هەستاو کارەساتی ئەشکەوتی حیرای بۆ خەدیجە گێڕایەوەو فەرمووی : ترسم لە خۆم پەیدا کردووە نازانم چیم بە سەر دێ ؟ خەدیجە لە وەڵاما عەزری کرد : نە ، نە ، مەترسەو موژدە بێ لێت • بە خودا قەسەم ! خوا هەرگیز تۆ رسوا ناکات • تۆ ئینسانێکی لە گەڵ خزم‌و خوێشانا میهرەبانی‌و وتەت راستەو باری ئازاری خەڵك ئەخەیتە سەرشانی خۆت‌و میواندارییەکەیی‌و هەرکەس لێقەوماو بێت یارمەتی ئەدەیت •

پاش ئەمە خەدیجە فەرمووی : با بڕۆین بۆ لای (وەرەقەی کوڕی نەوفل)ی ئامۆزام ــ کە پیرێکی ژیرو خاوەن فام‌و ئاگاداری ئایینی نەصارا بوو ــ رۆیشتن بۆ لای‌و حەزرەت (د) کارەساتی خۆی بۆ گێڕایەوە ، ئەویش لە وەڵاما فەرمووی : موژدەبێ ئەوەی لەو ئەشکەوتەدا هاتووەتە لات ئەو فریشتە پیرۆزەیە کە هاتووە بۆ لای حەزرەتی موسا‌و حەزرەتی عیسا‌و تۆ ئەگەی بە پایەیەکی بەرز •• خۆزگە لەو کاتەدا تۆ ئەم پەیامی خودا بە سەر خەڵکا ئەخوێنیتەوەو ئەوانیش ئازارت ئەدەن‌و لە مەککە دەرت ئەکەن من بمامایە هەتا یارمەتیەکی باشم بدایتایە ! حەزرەت فەرمووی : بۆچی خزمانی من ئازارم ئەدەن‌و لە مەککە دەرم ئەکەن ؟ وەرەقە وتی : بەڵێ ، هیچ کەسێ لە پێغەمبەران نەبووە کە بێت ئامۆژگاری گەلی دەورو بەری خۆی بکاو ئازارو مەینەت لەوانەوە نەبینێ • ئەمە یاسای ئادەمیزادە لەگەڵ پێغەمبەرانا •

پاش ئەمە وەرەقە فەرمووی بە حەزرەت (د) : ئەم جارە کە بانگی ئەو فریشتەیەت بیست خۆت رابگرەو چی ئەڵێت بە دڵێکی ئارامەوە وەری بگرە • پاش ئەمە بە چەن رۆژێ حەزرت (د) لە دەرەوە بوو جوبرەئیل بانگی کرد : یا موحەمەد ! ئەمیش وەڵامی داوەو فەرمووی : (لبیك) • جوبرەئیل فەرمووی : بسم الله الرحمن الرحیم • الحمد لله رب العالمین • تا ئاخری سوورەتی فاتیحەی بە سەردا خوێندەوە • بینا لە سەر ئەمە ئەووەڵ سوورەتێ پاش پێنج ئایەتەکەی سوورەتی (علق) هاتبێتە خوارەوە سوورەتی (فاتیحە) یە • وە لە ریوایەتێ ترا ئەڵێت : سوورەتی فاتیحە لە کاتی فەرزبوونی نوێژا هاتووەتە خوارەوە •

بە هەر حاڵ ئەوەی کە لە لای زانایانی دین باوەڕپێکراوە ئەمەیە کە سوورەتی فاتیحە لە شاری مەککەی موکەڕڕەمەدا هاتووەتە خوارەوەو ریوایەتی یەکەم بە هێزترە •

ژمارەی ئایاتی سوورەتی فاتیحە :

ئەم سوورەتە حەوت ئایەتەو لە سەر بیری قورئانزانانی (مەککە) و (کووفە)و زورمەی عالمانی (حیجاز) یەکەم ئایەتی (بسم الله الرحمن الرحیم) دو ئیمامی شافیعی لە سەر ئەمەیە بە چەن دەلیل :

یەکەم : (ام سلمە) ـرخـ ریوایەت ئەکا کە حەزرەت (د) فاتیحەی خوێندووەو (بسم الله الرحمن الرحیم)ی بە ئایەتێك لەم سوورەتە ژماردووە •

دووەم : (أبو هريره) ـخـ ريوايەتى كردووە لە حەزرەتەوە (د) كە فەرموويەتى : فاتيحە حەوت ئايەتە يەكەميان (بسم الله الرحمن الرحيم)ە .

سێيەم : (ابو بريده) ـخـ لە باوكيەوە ريوايەت ئەكا كە حەزرەت فەرموويە : پێت ئەڵێم كە ئايەتێ هەيە لە پاش حەزرەتى سولەيمانى كوڕى حەزرەتى داود خودا نەيناردووە بۆ كەس بۆ من نەبێ . عەرزم كرد : بەڵێ . فەرمووى : كە نوێژت دەست پێكرد چى ئەخوێنيت ؟ عەرزمكرد : (بسم الله الرحمن الرحيم) فەرمووى : ئەو ئايەتە ئەمەيە .

چوارەم : (ئيمام جەعفەرى صادق) لە باوكيەوە ريوايەتى كردووە ئەويش لە جابيرى كوڕى عەبدوڵلاوە ـ خودايان لێ رازى بێ ـ فەرموويە : حەزرەت فەرموويە كە دەستت كرد بە نوێژ چى ئەخوێنى ؟ عەرزم كرد : (الحمـــد لله رب العالمين) . فەرمووى : بڵێ (بسم الله الرحمن الرحيم . الحمـــد لله رب العالمين) .

حوكمى ئەم سوورەتە لە نوێژا :

مەزهەبى ئيمامى شافيعى ـ خ ـ لە سەر ئەمەيە فەرزە لەسەر هەموو نوێژكەرێ ئەم سوورەتى فاتيحە بخوێنێ لە هەموو ركاتێكا، بە چاوێرى حەرفەكانو مەخرەجيانو گيراوەيان .. مەگەر يەكێ لەپێشەوا دوا كەوتبێ ئەوە هەرچەن فريا بكەوێ بيخوێنێ باشەو ئەگەر فرياش نەكەوێ هيچى لێ بخوێنێ هەر باشەو مادام لەگەڵ پێشەوادا ركووع ببا ركاتەكەيشى بۆ حسێب ئەكرێ .

مانای هەندێ کەلیمەی فاتیحە

(حمـــد) : ستایش‌و ســـوپاس (رب) : ئافەرینـنـده ، دروستکەر ، پەروەردگار ، پێگەێینەری هەرشتێ بەو مایەو پایە بۆی بڕیار دراوە • (عالمین) : جەمعی عالەمەو مانای هەموو نەوعێ لە مەخلووقاتی خوا : گیاندارو بێ گیـان ، هۆشیارو بێ هۆش کە خوایان پێ ئەناسرێو ئەبن بە رەهنومای بـیری ئینسان بۆ خوا دۆزینەوە • (مالك) : داراو خاوەن کار • (دین): پاداش‌و تۆڵەی کردەوەو بیرو باوەڕ • (نعبد) : عیبادەت یانی : فەرمان‌بەری‌و ، ملکەچ‌کردن‌و ، رام بوون بۆ خودای تەعالا • (نستعین) : عەون : یارمەتی‌دانە لە لایەنی خوداوە بۆ بەندە لە هەموو ئیش‌و کارێکا • (اهدنا) : هیدایەت : شارەزاکردنە بە رێگەی راست‌و گەیاندنە بە نیـــازی باش چ بە هـۆی تەمێ‌و تەربیەتی پێغەمبەرانـــەوە یا مامۆستایانی خوداناس‌و مەردانی راست‌و دڵڕووناك یا بیرکردنەوەی ئادەمیزاد بە هۆشی خۆی • بەرزتر لەمانە ئەمەیە کە خودای تەعالا بە میهرەبانی رووناکی دڵ‌و سینەگوشادی بدا بە بەندەی خۆی‌و ئەگەر ئەم روناکییە لە لایەنی خوداوە نەیێ هیچ شتێ سوودی نابێ •

(الصراط المستقیم) : رێگـــەی راست ، مەبەس ئایینی ئیسلام‌و هەموو بیرو کردەوەیەکی راست‌و بە سوودە • (الذین انعمت علیهم) : مەبەس ئەو کەسانەیە خودای گـــەورە نازو نیعمەتی خۆی پێداون لە پێغەمبەران‌و باوەڕکردووان بە راست‌و راستی‌و گیان‌بازانی راست لە رێگەی راستیداو هەموو ئادەمیزادێ کە راست‌و راساڵ بێ • (المغضوب علیهم) : ئەوانەن کە خودا

رڤی لێ گرتوون به هۆی بیری نابارو کرده‌وه‌ی ناپه‌سه‌نده‌وه ٠ (الضالین) : ئه‌وانه‌ن که ڕێگه‌ی راستیان ون کردووه ٠ هه‌ر چه‌ند ئه‌م دوو صیفه‌ته له شانی جوولەکـــه‌و گاورا هاتوونه‌ته خواره‌وه به‌ڵام هه‌موو ئاده‌میزادێکی ڕێ‌ون‌کردووو خاوه‌ن بیری نابارو کرده‌وه‌ی ناپه‌سه‌ندی به‌رئه‌که‌وێ ٠

(آمین) وتنی سوننه‌ته‌و له قورئان نیه ٠ مانای وه‌رگرتنی ئه‌م نزاو پاڕانه‌وه‌یه که رابووران ٠

پوخته‌ی مانای ئه‌م سووره‌ته

هه‌ر به پیرۆزی‌ی ناوی خودای په‌روه‌ردگاری میهره‌بانه‌وه ده‌ست به‌م مه‌به‌سته ئه‌که‌م ، هه‌رچی ستایش‌و سوپاسه بۆ ئـــه‌و خودایه که په‌روه‌ردگاری هه‌موو شتێکه . ئه‌و په‌روه‌ردگاره که میهره‌بانه له‌گەڵ گیان‌له‌به‌رانا ، ئه‌و په‌روه‌ردگاره که خاوه‌ن کاره له ڕۆژی تۆڵه‌و پاداشا ٠ په‌روه‌ردگارا ! هـــه‌ر بۆ تۆ به‌نده‌یی ئه‌که‌ین‌و هـــه‌ر له تۆ داوای یارمه‌تی ئه‌که‌ین ٠ په‌روه‌ردگارا ! شاره‌زاییمان بکه‌و بمانخه سه‌ر ڕێگه‌ی راست : ڕێگـــه‌ی ئـــه‌و که‌سانه که نازو نیعمه‌تت پێ‌داون ، نه‌ك ئه‌وانه‌ی که رقت لێ گرتوون یا ڕێگه‌یان ون کـــــردووه ٠ په‌روه‌ردگارا ! ئه‌م نزاو لاڵه‌مان ره‌وا بکه به میهره‌بانی خۆت ٠

سورة البقرة مدنية وهى مائتان وست وثمانون آيةً :

بســـــم الله الرحمن الرحيم

﴿ الم ﴾ (١)

الله اعلم ٠ بەس خودا مانای ئەم وشە ئەزانێ ٠

﴿ ذلِكَ الكِتَابُ ﴾ :

ئەو كتێبە بەزرە بە سوودە كە بە قەڵەمی قودرەت لە (لوح المحفوظ)دا نووسراوەو دەستكراوە بە ناردنی بۆ پێغەمبەری خودا (د) ٠

﴿ لا رَيْبَ فِيهِ ﴾ :

هۆی گومانو دڵپەرێشانی تیا نیە بۆ ئەو كەسە بە دڵێكی زانای ئارامەوە بیری لێ بكاتەوە ٠

﴿ هُدىً لِلْمُتقين ﴾ (٢)

هۆی شارەزایی‌و رێگەناسی ئەو كەسانەیە كە ئەیانەوێ لە نافەرمانی خودا لادەن ٠

﴿ الَّذين يُؤْمِنون بِالْغَيْبِ ﴾ :

ئەوانەیش ئەو كەسانەن كە باوەڕیان هەیە بەوەی پەنهانەو لە پێش چاوا نیەو بە ئاشكرا نازانرێو باوەڕپێكردنی هـۆی ئەوەیە ئادەمیزاد بە موسوڵمان بناسرێ ، وەكو پەروەردگـاری گشتی‌و فریشتەو فەرمـــانی خـوداو پێغەمبەرەكـانی‌و رۆژی پاشەڕۆژو بەهەشتو دۆزەخو ٠٠٠

﴿ ويُقيمونَ الصَّلاةَ ﴾ :

وه ئەوانەی كه نوێژەكان به ساغی بەجێ دێنن ٠

﴿ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُون ﴾ (٣)

وه ئەوانه كه حەقی خودا له ماڵی خۆیانا دەر ئەكەن بۆ خاوەن هەقەكانو بێجگه لەویش له رزقو رۆزی خۆیان بەشی خەڵك ئەدەن ٠

﴿ وَالَّذين يُؤْمِنونَ بِمَا أنْزِلَ اِلَيْكَ ﴾ :

وه ئەوانەی كه باوەڕیان هەیه بەو كتێبه نێررراوەته خوارەوه بۆ لای تۆ ٠

﴿ وَمَا أنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ ﴾ :

وه بەو كتێبانه كه نێررراونەته خوارێ بۆ لای پێغەمبەرانی پێش زەمانی تۆ ٠

﴿ وَبِالآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴾ (٤)

وه ئەوانەی یەقین‌و باوەڕی ساغیان هەیه به رۆژی پاشەرۆژ ٠

﴿ أولئِكَ على هُدىً مِنْ رَبِّهِمْ ﴾ :

هەر ئەو كەسانەن كه دامەزراون لەسەر پایەی تێگەیشتن‌و پێگەیشتن له لای خوای خۆیانەوه ٠

﴿ وَأولئِكَ هُمُ المُفْلِحُون ﴾ (٥)

وه هەر ئەوانەن كه له هۆی ئازاری پاشەرۆژ رزگار بوون‌و به مایەی خۆشەویستی خودا گەیشتوون ٠

کاتی هاتنەخوارەوەی ئەم سوورەتە

بە تێکڕایی بیری زانایانی قورئان لە سەر ئەمەیە کــە ئەم سوورەتە یەکەم سوورەتێکە لە پاش کۆچکردنی حەزرەت ــ د ــ لە مەککەوە بۆ شاری مەدینە لە شاری مەدینەدا هاتووەتە خوارەوە • تەنها ئایەتی دووسەدو هەشتاو یەکەم لە خاکی (منی) دا لــە سەفەری حەجی وەداعــدا نازڵ بووە • ئەمەیش لەســەر ئەوەی لەمەوپێش نووسیمان مەنعی ئەوە ناکا کە بە ئایەتی مەدینەیی بناسرێت •

وە فەرموویانە : پێنج ئایەتی ئەووەڵی ئەم سوورەتە لە شانی موسوڵمانانا و ، دوو ئایــــەتی پاش ئەوان لە شــانی کافــرە سەرکێشەکانا و ، سیازدە ئایەتی پاش ئەوان لە شانی کافــرە دووڕوەکانا هاتوونەتە خوارەوە •

مانای کەلیمەکان :

(الم) ئەم کەلیمەو وێنەکانی وەکوو (المر) و (المص)و غەیری ئەوانە لەوانەن کە هەر خودای تەعالا مەعنایان ئەزانێو ئەو حەزرەتی پێغەمبەری تێگەیاندووەو بەس •

ڕوونکردنەوەی ئەم باسە :

ئایەتی قورئان ئــــەوەی هــۆی بــیرو باوەڕو کــردەوەی موسوڵمانان بێ ، یا باسی سەرگوزەشتەی ئادەمیزادی پێشینان

بێ ، یا له موژده‌ی موسوڵمانانو ترساندنی کافرانو تاوانبارانا بێو وێنه‌ی ئه‌مانه هه‌مووی به رووناکی له لایه‌نی حه‌زره‌ته‌وه ـ د ـ مانایان به‌یان کراوه‌و ، ئه‌گه‌ر ناکۆکی له لایه‌نی زانایانه‌وه هه‌بێ له مانایانا له به‌ر ئه‌وه‌یه ئه‌و فه‌رموده‌ی حه‌زره‌ته‌یان به ساغی پێ‌نه‌گه‌یشتووه ، یا خود بازێ که‌لیمه‌ی چه‌ن مانا هه‌ڵئه‌گرێ یا له‌به‌ر چه‌ن هۆی تره ..

وه ئه‌وه‌ی له وێنه‌ی (الم) بێ ، یا ئـــه‌و ئایه‌تانه‌ی که ماناکانیان له‌وانه‌بێ بۆ زاتی خودا ده‌س نه‌دا به (متشابهات) ئه‌ناسرێن وه‌ك خودا خۆی وا ناوی بردوون .

له بابه‌تی ئه‌مانه‌وه دوو بیر هه‌یه : بیری پێشینان ئه‌مه‌یه که باوه‌ڕمان هه‌یه راست‌و رێکن به‌ڵام لێیان ناکۆڵینه‌وه‌و هه‌والّه‌ی زانستی خودایان ئه‌که‌ین . مه‌به‌ستی هـــه‌ر شتێ بووبێ خۆی ئه‌زانێ .

وه بیری زانایانی دوایی ئه‌مه‌یه : له‌سه‌ر رووناکی ئایه‌ته رووناکه‌کانه‌وه مانای باشیان بۆ ئه‌دۆزینه‌وه له به‌ر ئه‌وه خودا ره‌وای دیتووه به زانایانی دین له شتی نادیاری بکۆڵنه‌وه تا مانای ده‌رئه‌که‌وێ .

وه ئه‌و ئایه‌تانه‌ی که باسی دروست‌کردنی ئه‌رزو ئاسمان‌و رۆژو مانگ‌و ئه‌ستێره‌و هاتووچۆو سووڕانه‌وه‌ی ئه‌مانه ئه‌که‌ن حه‌زره‌ت له‌به‌ر چه‌ند هۆیه‌ك بۆی باس نه‌کردووین .

یه‌که‌م : له‌و سه‌رده‌مه‌دا به‌سوودترینی ئیشی ئیسلام ئه‌وه بووه که ته‌مێی ئاده‌میزاد بکرێێت بۆ خوداناسین‌و رووکردنه بیرو باوه‌ڕی راست‌و ره‌وشتی جوان‌و کرده‌وه‌ی په‌سه‌ندو به‌جێ‌هێنانی ئه‌و ئادابه که خودا بڕیاری داوه موسوڵمانان بیانکه‌ن .

دووەم : لە بەر بەربەرەکانی کردنی دوژمنانی ئایین مەیدان نەبووە باس لەم شتانە بکەن ؛ چونکە سیازدە ساڵ پاش ئەوە کە پێغەمبەر بوو بە پێغەمبەر هەر لە شاری مەککەدا موسوڵمانان لە ژێر ئازارو ستیزەی کافرەکانا پەنهانو لە وڵات دەرچوو بوون • وە دە ساڵی دوایی کە لە مەککەوە کۆچی کرد بۆ مەدینە هــەر ئەوەندە فریا کەوتن کە دەورو بەری خۆیان لە کافر پاك بکەنەوەو ئەو ئادابانە کە پێویستی ئیسلامن نیشان بدرێن •

سێیەم : ئادەمیزادی ئەو روژە نەخوێندەوارو بێ ئاگا بوون لە کارەساتی عیلمیو فەننیو تێگەشتن لەم زانستییە دژوارانە پێویستی خوێندنی گەلێ ئەوزاعی کیمیاییو فیزیاییو هەندەسەو حساباتو ئەحوالی مادەی مەوجووداتە •

چوارەم : زانستی ئەمانە شتێ نیە کە لە پێش هەموو شتێکا پێویستی ژیانی ئادەمیزاد بێ ، بەڵــکو ئەمــانە ئەوزاعێکن کە لەگەڵ بەرزەوەبوونو گۆڕانی چەرخی خوێندەواری ئادەمیزادا دەرئەکەونو دەرکەوتووە کە لە پاشــەرۆژا ئــادەمیزاد بە قەد تەوانای خۆی هەوڵ ئەداو ئەیانزانێ •

کــەوابێ پێویستی ئادەمیزادی ژیر ئــەوەیە هــەوڵ بــدا بخوێنێو بە گوێرەی رۆژو چەرخ دەرگــای زانست لــە خۆی بکاتەوە ؛ چونکی ئایینی ئیسلام وەکوو هەموو ئایینێکی راست رێگەی داوە ئادەمیزاد لە بارەی زانستەوە خۆی پێ بگەیەنێ •

(ذلك الكتاب) : ئیشارەتە بەو کتێبە بــەرزە کە خودای تەعالا بە تەوانایی خۆی لە (لوح المحفوظ)دا نووسیویەتیو بە چەن جار لە ماوەی (٢٣) ساڵا بە گوێرەی پێویست بە فریشتەی بەرزی بارەگای خۆیدا کــە لە دینی ئیســلاما ناوی جوبرەئیلە

ناردوویەتی بۆ لای پێغەمبەر ـــدـــ • وە غەیری زاتی خوا کەس پەیوەندی بەو کتێبە نەبووە نـــە بـــە دڵو نە بە زمانو نە بە نووسین •

(لا ریب فیه) رەیب : بە مانا دوودڵی‌و گومانو پەرێشان خاترییەو ، مەبەس لەم وتارە ئەمەیە ئەو کەسەی بە دڵی خاوێنەوە بیر بکاتەوە لە حاڵی ئەم پێغەمبەرە کە نە خوێندەوار بووەو نە لەگەڵ خوێندەوارانیشا بووەو ، بیر لەم قورئانە بکاتەوە کە وتارێکە بە مەغزو ماناو ، شێوەی لە شێوەی وتاری ئادەمیزاد ناچێ‌و ، باسی مێژووی پێشینان‌و گەلێ کارەساتی داهاتوو ئەکاو، پارچەکانی هاوڕێی راستی‌و ساغییەو زیادەڕەوی‌و دەرچوون لە هۆشی ئادەمیزادی ژیر نیەو باسێ گەلێ ئەوزاعی عەرزو ئاسمان‌و دەریاو کەشتی‌و کشت‌و کاڵو زەوی‌و بەسەرهاتی زەوی ئەکاو ، بە جارێ ئادەمیزاد بۆ دڵپاکی‌و دڵسۆزی‌و بیرو باوەڕی چاك‌و کردەوەی پاك بانگ ئەکاو ••• یەکێ کەمێ بیر لە مانا بکاتەوە ئەزانێ ئەم وتارە نە وتاری محەمەدو نە وتاری باقی ئادەمیزادەو بەس لە لایەنی پەروەردگـــارەوە هاتووەتـــە خوارەوە بۆ تەمێی ئادەمیزادو نیشاندانی رێگەی راست •

(للمتقین) : لە (تقوی) وەرگیراوە ، بە مانا خۆپاراستنە • مەبەس لە تەقوا لە دینی ئیسلاما بە روونا‌کی سێ شتە :

یەکەم : خۆپاراستن لەو بیرو باوەڕە پەستە نابارانە کـــە ئادەمیزاد بۆ خودانەناسی‌و بتپەرستی‌و پاڵدان بە شتی بێ مایەو بێ شوعوورو بێهـــۆشەوە رائەکێشی • یانی خۆ پاراستن لـــە (کافرێتێ) بە هەموو شێوەیێ •

وه خۆپاراستنیش لەو بیرو باوەڕە کــە دووره له شێوەی ئەوەی پێغەمبەری خوداو هاوڕێکانی له سەری رابوردوون • به کورتی خۆ پاراستن له (بدعة) بیری نابار دامەزراندن •

دووهەم : خۆپارازتنه لــەو کــردەوه ناپەســەندانەو لەو تاوانبارییانه که ئینسان ئەکا به ئادەمیزادێکی نارێکی ناباری زیان‌کار بۆ کۆمەڵی موسوڵمانان ، وەکو خوێن‌ڕێژی‌و داوین‌پیسی‌و دەست‌و زمان پیســی‌و وێنەی ئەمانــه • یانی خۆپارازتن لــه تاوانباری •

سێهەم : خۆپارازتنه له هەرشتێ بێ سوودو بڕاوه بێ‌و ، هەمیشه دڵی لای خودا بێ به مەعنای کەلیمه • ئەمەیش مەعنای وا نیه که ئیش‌و کاری ژیانی نەبێ‌و خۆی بکا به کێوی ! بەڵکو مەعنای وایه لەگەڵ بەجێهێنانی پێویستی ژینی پیاوانه مەردبێ‌و روو له پیرۆزی‌ی نەبڕاوه بێ • به کورتی یەکەم ئادەمی چەرخی خۆی بێ •

به بەشی یەکەم ئادەمیزاد له کافــری دەرئەچێ‌و ئەبێ به موسوڵمان ، هــەروەها ئــەبێ به موسوڵمانێکی پەیڕەوی‌کەری پێغەمەری نازار • به دووهەم ئەبێ به موسوڵمانێکی (عادل) راست‌و راسڵ • به سێهەم ئەبێ به موسوڵمانێکی نایاب‌و ناودار • ئەمانه هەموو وان له ناو موسوڵمانیدا ، یانی ئینسانێ موسوڵمانی ساغ بێ هەموو ئەم بەشانەی هەیه • وه پایه نیه له ئیسلامییەت بەرزتر بێ ، ئەگەر چی ، له ناو خەڵکا ، یەکێ ئەمانەی هەبێ به (وەلی)و دۆستی خــودا نــاو ئەبــرێ • شــێخ عەبدوڕڕەحیمی مەولەوی ــ رەحمەتی خوای لێ بێ ــ بۆ ئیشارەت بەم سێ بەشەی تەقوا له تاریفی وەلیدا دەفەرموێ :

وەلی : شەخصێکە (عاریف باللە)
(ما امکن) بە ذات بە صیفات ئاگاە
بیکێشی بە سەنگ هەر سێ تەقوادا
بە ترازووی شەرع موویێ لا نادا ٠

★ ★

(یؤمنون)لە مەعنای (ایمان)دا سێ ڕا هەیە ؛ یەکەم : ڕای زانایانی حەدیث ، بە بیری ئەوان ئیمان سێ شتە ؛ (١) باوەڕکردن بە دڵ بەوەی کە پێغەمبەر (د) لە لای خوداوە وەریگرتووەو گەیاندوویە بە ئێمە ٠ (٢) ئیقرار بە زمانو وتنی (اشهد ان لا اله الا اللە واشهد ان محمدا رسول اللە) ٠ (٣) بەجێهێنانی ئەوەی کە واجباتی موسوڵمانەو لادان لەو کردەوانە کە لە ئیسلاما ناڕەوان ٠

ڕای دووەم : ئیمان بریتیە لە باوەڕی دڵو ئیقرار بە زمان بۆ ئەو کەسە تەوانای ببێ ، ئەم ئیقرارە بە زمان بڵێت ، وا ئەبێ چاو پۆشی لەم ئیقرارە ئەکرێ بۆ ئەو کەسانە کە ناوێرن ئەم ئیقرارە بە ئاشکرا دەربڕن ٠

ڕای سێیەم : ئیمان تەنیا بریتیە لە باوەڕ بە دڵ ، نیتر کردەوە داخڵی ئیمان نیەو ئیقراریش پێویستە بۆ رابواردنی فەرمانی ئیسلام بە سەر موسوڵمانەکەدا ٠ دەلیلی ئەم ڕایە ئەمەیە لە گەلێ ئایاتو حەدیثا ناوی تاوانبار بە موسوڵمان براوە ٠ ئەگەر کردەوە داخڵی ئیمان بوایێ ئەبوایە هەرکەسێ واجبێ

تەرکت بکا ، یا تاوانێ بکا بە کافر ناو ببرێ • کە وابێ کردەوە ڕوکنی ئیمان نیە • هەرچەن لەگەڵ ئیمانی کاملدا کردەوە هەیە •

وە ئەو ئایەتو حەدیثانە کە تاوانباران بە کافر ناوئەبن بۆ کەسانێك ئەچنەوە کە تاوانکردنەکەیان بە ڕەوا بزانن • یاخود مەعنایان وایە کە ئەو کردەوانە لە شێوەی کافرانە • یاخود بۆ سەرزەنشو لۆمەی تاوانباران وا بە توندی هاتوون • وەکوو ئیمامی نەوەوی لە شەرحی (مسلم)دا فەرموویەتیو گەلێ لە زانایانی دین پەسەندیان کردووە • بەڵام لێرەدا نوختەیێ هەیە پێویستە بزانرێ ئەوەیش ئەمەیە : هەرچەن ئیمان بە باوەڕی دڵ تەفسیر کراوە ئەم باوەڕە بەبێ تەسلیمو ڕام بوونی دڵ کافی نیە ؛ چونکی گەلێ لە کیتابیەکان زانیویانە بە گوێرەی ئەو نیشانانەی لە کتێبی خۆیانا وەریان گرتووە کە حەزرەت پێغەمەری خوایە • کەچی خودا بە کافر ناویان ئەبا ، لە بەر ئەوەی بەرابەر بە حەزرەت عەنادو سەرکێشیان کردووە •

لەبەر ئەمە ئیمان بریتیە لە : تەصدیقو باوەڕی دڵ لەگەڵ ڕامبوونی دڵ بۆ فەرمانبەری پێغەمەر (د) (امام الحرمین) ئەم نوختەی دەربڕیوە • مەلا سەعدی تەفتازانیش لە شەرحی مەقاصیدا بەیانی کردووە • کە وابێ ئەو کەسانە کە تەنیا ناوی تەصدیقیان بردووە لە بەر ئەوەیە کە بە زۆری تەصدیقی دڵ ئەبێ بە هۆی تەسلیمو فەرمانبەردایش بە تایبەتی کە ئیقرار بە زمانیش لەگەڵیا شەرتە •

ئیمان باوەڕە بە شەرتی تەسلیم
یانی دڵڕامی بۆ خاوەن تالیم
دڵ کە سەرکێشی بو خاوەن کێشی نیە
کێش لە گەڵ ڕێشا کەمو بێشی نیە

(بالغیب) غەیب بریتیە لەو شتانە کە هەستیان پێ نەکرێو بە ئاشکرا عەقڵ پێیان نەگا ؛ وەکو : زاتی خودای تەعالاو ، فریشتەو ، هەموو ئەو شتە پەنامەکییانە کە پێغەمەر (د) باسی کردوون ٠

بەم بەیانە (غەیب) ڕۆژی قیامەتیش ئەگرێتەوە ، بەڵام بۆیە لە ئایەتی دواییدا ناوی ئیمان بە ڕۆژی قیامەت براوە لەبەر زیادە ئیعتیباری باوەڕ بە پاشەڕۆژ ٠

لە واقیعا باوەڕ بە ڕۆژی پاشەڕۆژ ئەبێ بە هۆی تێکۆشین لە کردەوەی باشاو ئەبێ بە پارێزەری ئادەمیزاد لە کـــردەوەی ناڕەواو ئەگەر حسێبی ئەو ڕۆژە نەبێ ئەنجـامێ بۆ فەرمانی خودای تەعالاو فەرمانبەرداری نامێنێ بەڵکو جیایی لە میانەی ئادەمیزادو باقی گیانلەبەران هەڵئەگیری ٠

بێداری :

هۆی ئەوە کە خودای تەعالا لەم شوێنەدا باسی باوەڕکردنی بە باقی یاسای ئیسلام نەکردووە ، وەکو ڕۆژوو حـــەجو ٠٠٠ ئەوەیە کە لە کـــاتی هاتنەخوارەوەی ئـــەم ئایەتانـــەدا ئـــەو یاسایانە دانەمەزراوون ٠ یا لە بەر ئەوەیە کەسێ کە باوەڕ بە پێغەمەر (د) بکا لە باسی بوونی خوداو فریشتەو ئایینی ئیسلاما٠٠ باوەڕ ئەکا بە هەر شتێ غەیـــری ئەوانەیش کـــە حەزرەت (د) بفەرمووێت ٠

پوختەی مەعنای ئەم ئایەتانە :

ئەو کتێبە بەرزە خاوەنپایەو مایە کە سوود بەخشە بۆ عالەم گومانو دوو دڵی تیا نیە بۆ ئەوانە بە هۆشی رۆشنەوە بە ئینساف لێی ئەکۆڵنەوە .

ئەو کتێبە هۆی تێگەیشتنو پێگەیشتنە بۆ ئەوانەی ئەیانەوێ خۆیان لە ئازارو نابارى ئەم چەرخەو رۆژی دوایی بپارێزن .

ئەو پارێزگارانە کە باوەڕیان بەو شتە پەنامەکییانە هەیە کە پێغەمبەر ناوی بردوون ، ئەوانەی کە نوێژەکان بە ساغی بەجێ دێننو لەو داراییە کە هەیانە بەشی خەڵکی ئەدەن ، بەو یاسا کە فەرمانیان پێ دراوە .

ئەوانەی باوەڕیان هەیە بەم کتێبە هاتووەتە خوارەوە بۆ تۆو ئەو کتێبانەیش هاتوونەتە خوارەوە بۆ پێغەمبەرانی پێش تۆو ، باوەڕیان بە رۆژی دوایی هەیە کە رۆژی تۆڵەو جەزایەو کاتی زیندوبوونەوەی نوێیە .

ئەوانە کە ئەم شێوە رابوردوویانە هەیە ئەوانەن لەسەر پایەی شارەزایی بۆ حەق دامەزراونو پێگەیشتوونو ئەوانەن کە بە مایەی رزگاری نەبڕاوە گەیشتوون .

﴿ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا ﴾ :

ئەو کەسانە کە مانیان گرتووە لەسەر ئینکارو سەرکێشی لە پاش ئامۆژگاری زۆر .

﴿ سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ ﴾ :

یەكسانە بۆ ئەوان ـ لە بێ سوودیدا ـ بیان ترسێنی بە ئازاری قیامەت یان نەیان ترسێنێ ٠

﴿ لاَ یُؤْمِنُونَ ﴾ (٦)

باوەڕ بەو ئایەتانە ناكەن تۆ بە سەریانا ئەخوێنیتەوە ٠

﴿ خَتَمَ اللهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَ عَلَى سَمْعِهِمْ ﴾ :

بەرابەر بە سەركێشیو دڵڕەقی ئەوان خوای عالەم رقی لێ گرتوونو دڵی لە بیرو باوەڕی رووناك دوورخستوونەتەوەو هەستی بیستنیانی پەك خستووە لەوە پەندو ئامۆژگاری بە سوود وەربگرن ٠ وەكوو چۆن فەرمانڕەوای دادگا دەرگای خانووی ئادەمیزادی دەست بادی سەرسەری مۆر ئەكاو ئەیگێڕێتەوە لە دەست بردن بۆ ناو ماڵی خۆی ٠

﴿ وَعَلَى اَبْصارِهِمْ غِشاوَةٌ ﴾ :

هەروا ئەو ئادەمیزادە سەركێشانە پەردەی خۆكوێركردن سەر چاوی داپۆشیون ٠

﴿ وَلَهُمْ عَذابٌ عَظیمٌ ﴾ (٧)

وە سەرەڕای ئەمانەیش لە پاشەڕۆژا ئازارێكی ناباری گەورەیان بۆ بڕیار دراوە ، لە سەر ئەوە كە سەرمایەی هۆش و هەستی خۆیانیان زایە كردووەو بەرابەر بە پێغەمەری خاوەن پایە سەركێشیو بەربەرەكانییان دەربڕیوە ٠

کاتی هاتنه خوارەوەی ئەم ئایەتانە :

گەلێ لە زانایانی دین فەرموویانە ئەم ئایەتانە دەربارەی (ئەبوجەهل)و شوێنکەوتووانی هاتوونەتە خوارەوە • یانی پاش ئەوەی حەزرەت (د) لە شاری مەککەوە کۆچی کرد بۆ شاری مەدینە گەلێ بیری لە موسوڵمانبوونی ئەوانە ئەکردەوەو ئەیویست روو بکەنە رێگەی راست بەڵکو بە هۆی ئەوانیشەوە خەڵکەکە موسوڵمان ببنو ، لە رکەی ئەوان لە سەر ئینکارو سەرکێشی دڵمەند بوو • خودایش بۆ دڵخۆشی دانەوەی حەزرەتو بۆ تەماپڕینی لە ئیمانی ئەوانا ئەم ئایەتانەی نارده خوارەوە •

وە هەندێ لە زانایان فەرموویانە : ئەم ئایەتانە لە شانی گەلێ لە جوولەکەی شاری مەدینەو دەورو بەری هاتوونەتە خوارەوە ، کە حەزرت (د) گەلێ ئامۆژگاری کردنو سوودی نەبوو •

لە تەماشاکردنی مەعنایانەوە بۆمان دەرئەکەوێ ، هەر چەن لە شانی ئەوانا هاتبن ، هەموو کافرێکی سەرکێشی دڵڕەقو بێ شەرم ئەگرنەوە •

مەعنای هەنێ لە کەلیمەکان :

(ان الذین کفروا) ؛ کوفر : بەرابەری ئیمانە ، وەکوو چۆن ئیمانو باوەڕ تەسلیمو ملکەچییە کوفریش ئینکارو عەنادو سەرکێشیو ملبادانە • (ختم اللّه)؛ خەتم : مۆرکردنەو خاتەم مۆرە • (قلوبهم) : قەلب : دڵەو مەبەس خودی ئەو پارچە گۆشتە نیە ، بەڵکوو مەبەس هێزێکی خوداکردی وایە کە ئەبێ بە هۆی هۆشیاریو زانستی گەلێ شتو لەم ئایەتەدا (تەمثیل) هەیەو

خودای تەعالا شێوەی دڵو گوێچکەی ساغی ئەو کافرانەو ئیمکانی سوودلێوەرگرتنیان بە بیرو باوەڕی بەسوودو گوێڕاگرتنی بۆ پەندی بە مایەی وا لێوردەوبوونیان نیشانەکانی وجوودی خودای عالەمو راستی پێغەمبەر دەربخاو زایەکردنیان بۆ هەموو ئـەم شتەباشانە وێنەدار کردووە بە شێوەیێ وەربگیرێ لە ئادەمیزادێکی خاوەن خانووی پڕ لە نازو نیعمەتو پارەی نەختی رەواج کە بۆ ئەوە بشێن گەلێ سوودیان لێوەربگیرێ ، لە گەڵ ئەوەیشدا کابرا بە هۆی خەرجی بێ جێگەو مامەڵەی زیانکردووەوە ئـەو بەشو بارە لە خۆی بکـاو فەرمانداری دادگـا فەرمان بدا دەرگـای خانووەکەی مۆر بکەن بۆ ئەوە کە هیچ شتێکی لێ دەرنەکرێو هیچیش نەڕواتە سەری ٠

پوختەی مەعنایان :

ئـەی پێغەمـەری نازار بزانە ئـەو ئادەمیزادە بەدنیهادە سەرکێشانە ئەوەنـدە چەقاوەسوو بوون ئامۆژگارییان بکەی یا نەکەیو بیان ترسێنێ بە ئازاردان لە لایەنی خۆمەوە یا نە بۆ ئەوان یەکسانەو قەت ئیمان ناهێنن ٠

جا لە بەر ئەم بەدنیهادیو سەرکێشی ئەوانە خوا دڵی ئەوانی مۆر کردووەو گوێچکەیانی مۆر کردووە ، خێریـان تێ ناچێو سوودیان پێ وەر ناگیرێت ٠ هەروا لەسەر چاویـان پەردەی خۆکوێرکردن هەیەو بە باشی تەماشای نیشانەی خێـر ناکەنو سەرەڕای ئەمەیش لە پاشەڕۆژا ئازارێکی گەورەیان هەیە ٠

تەمێی نەژنەوا پەندە بۆ مردوو
بێسوودە پەندی دڵمردووی بەدخوو
چاوێ نەبینێ پانایی شا ڕێ
بوونی بێ سوودە چاوێ بێ یا دوو

﴿ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ : آمَنَّا بِاللهِ و بِالْيَوْمِ الآخِرِ ﴾ :

لە ئادەمیزادە کەسانێ ئەڵێن : باوەڕمان بە خواو ڕۆژی دوایی هەیە ٠

﴿ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ ﴾ (٨)

کەچی باوەڕیشیان نیەو ئەم وتارە بەس بە زمان ئەڵێن ، بە شێوەی دووڕوویی و لە دڵا باوەڕیان نیە ٠

﴿ يُخادِعُونَ اللهَ والَّذِينَ آمَنوا ﴾ :

ئەیانەوێ بەم شێوە خواو پێغەمەری خواو باقی موسوڵمانان بخەڵەتێنن ٠

﴿ وَما يَخْدَعونَ آلاّ اَنْفُسَهُمْ و مَا يَشْعُرون ﴾(٩)

وە لە واقیعا ئەمانە فێڵ لەگەڵ خۆیان ئەکەنو زیانی ئەم شێوە هەر بۆ خۆیان ئەگەڕێتەوە بەڵام نافامن ٠

﴿ فِي قُلوبِهِمْ مَرَض" ﴾ :

وە هۆی ئەم شێوە ناڕەوایانە ئەمەیە نەخۆشی دوودڵی و دووڕوویی وا لە دڵیانا ٠

﴿ فَزادَهُمُ اللهِ مَرَضاً ﴾ :

وه به هۆی بەجێهێنانی ئەم دووڕوویيەوه خوای تەعالا نەخۆشيەکەی دەروونی زياد کردوون ٠

﴿ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَليمٌ بِمَا كانَوا يكْذِبونَ ﴾ (١٠)

وه له پاشەڕۆژيشا ئازارێکی گەورەی نابارى نەبڕاوەيان هەيه به هۆی دەوامیان له سەر درۆکردن له گەڵ خواو بەندەکانی خوادا ٠

﴿ وَاِذا قِيل لَهُمْ : لا تُفْسِدوا فِي الأَرضِ ﴾ :

وه کاتێ له لايەنی ئامۆژگارانی خوداناسی حەقپەرستەوه پێيان بوترێ : ئيفساد له عەرزا مەکەن ، درۆو دووڕوويی مەکەن ، ئاشووب هەڵمەگيرسێنن ٠٠٠

﴿ قالوا : اِنَّما نَحْنُ مُصْلِحونَ ﴾(١١)

له وەڵاما ئەڵێن : ئێمه ئيشمان هەر ڕێکخستنی دڵی خەڵکه لەگەڵ يەکاو له بەر زەمانەسازی هاتوچۆی کۆومەڵی غەيری موسوڵمانەکان ئەکەين ٠

﴿ أَلا ﴾ :

ئاگادار بن ٠

﴿ اِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلكِنْ لا يَشْعُرون ﴾(١٢)

ئەمانه ئيشيان هيچ نيه ئيللا دڵخراپکردنی خەڵك نەبێ لەگەڵ يەکاو ئەيانەوێ به سەر موسوڵمانەکانا زاڵ ببن ، بەڵام به بيرو باوەڕی خۆيان وايه ئەم کردەوه باشەو شوعووريان نيەو

ئەوە نازانن کردەوەکەیان دنیا وێران ئەکاو ئایینی پاك بەرباد ئەکا .

﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ : آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ ﴾ :

وە کاتێ لە پەناوە کە دوور بن لە موسوڵمانەکان .. پێیان بوترێ لە لایەنی ئامۆژگارێکی پاکەوە : ئیمان بێنن‌و باوەڕی ساغ وەربگرن بە دینی ئیسلام وەکوو موسوڵمانە ساغەکان‌و لەم شاتو شوورتە بکەون ...

﴿ قَالُوا : أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ ؟ ﴾ :

لە وەڵامدا ئەڵێن ئێمە چۆن وەك ئەم بێدەماخانە باوەڕ بەم یاسایە ئەکەین ؟!

﴿ أَلا ﴾ :

ئاگادارین .

﴿ إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ ﴾ :

هەر ئەمانەن بێ دەماخ کە بەرابەر بە یاسای خوداناسی‌و حەق‌پەرستی‌و هێمنی لە گەڵ ئادەمیزادا ئاشووب ئەگێڕن .

﴿ وَلَكِنْ لا يَعْلَمُونَ ﴾ (١٣)

بەڵام لە بەر هەواپەرستی خۆیان نازانن کە بێدەماخن‌و گێژەدەی نەزانینی دووسەرە بوون‌و وا ئەزانن دینی ئیسلام خراپەو نازانن ئەم زانستیانە لەسەر راستی نیە .

﴿ وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا : آمَنَّا ﴾ :

وا به دووڕوویيەوە خوویان گرتووە هــەر کاتێ بگەن بە خاوەن‌باوەڕە راستەکان‌و موسوڵمانە ساغەکان ، بۆ خەڵەتاندنیان، ئەڵێن : ئێمەیش باوەڕمان بەم ئاییننی ئیسلامە هەیە ٠

﴿ وَ اِذا خَلَوا اِلى شَيَاطِينِهِمْ ﴾ :

وە کاتێ ئەچنەوە بۆ لای هاوڕێ شەیتان خووەکانیان ٠

﴿ قَالُوا : اِنَّا مَعَكُمْ ﴾ :

بۆ دڵدانەوەی ئەوان ئەڵێن : ئێمە بە بیرو باوەڕ لەگــەڵ ئێوەداین ٠

﴿ اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ ﴾ (١٤)

کاتێ لای موسوڵمانەکان دان بە ئیمانا بنێین گاڵتەیان پێ ئەکەین‌و ئەیان‌خاوێنین ٠

﴿ اللهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ ﴾ :

جا ئەگەر نازانن خوا لەگــەڵ ئەمانا چی ئــەکا ؟ بزانن بەڕاستی بە تووڵی زەمان خوا ئیشێ لەگەڵ ئەمانەدا ئەکا وەکوو ئیشی کەسێکە گاڵتە بە کەسێ بکا ٠

﴿ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴾ (١٥)

ئیشەکە ئەمەیە کە لە ژینی دنیادا هێزیان ئەداتێ لە سەر هۆی لەڕێ‌لادانیان‌و بە حاڵی سەرگــەردانی‌و ســەرلێ‌شێواوی ئەیان‌هێڵێتەوە تا پاشەرۆژو لەوێیش فەرمان ئەدا بانگیان ئەکەن بۆ دەرگای بەهەشت کاتێ نزیك بوونەوە فەرمان ئەدا ــ بۆ سووك‌کردنیان ــ دەرگاکانیان لەسەر قەپات ئەکەن‌و بە داخی دڵەوە ئەیان‌گێڕنەوە بۆ دۆزەخ‌و ئازار ئەدرێن ٠

﴿ أُولٰئِكَ الَّذينَ اشْتَرَوا الضَّلالَةَ بِالْهُدىٰ ﴾ :

ئەمەیش پاداشی ئەوەیە ئەم کۆمەڵە نامەردە بێهۆشە ئەو شوعوورو هۆشە خوداداوەی خۆیانەو ئەو هەلە جوانەی ئامۆژگاری پێغەمەریانە بە وەرگرتنی گومڕاییو سەرلێشێواوی گۆڕییەوە .

﴿ فَمَا رَبِحَتْ تِجارَتُهُمْ وَمَا كانُوا مُهْتَدينَ ﴾ (١٦)

کەسانێکیش خوویان وا بێ ئاڵو گۆڕی وا بکەنو پاپایی بە ئامۆژگاری ژیران نەکەن قەت لەو ئاڵو وێڵەدا سوود ناکەنو لە بەر نەژنەواییش شارەزای مامەڵەی بەسوود نابنو لە پاش ماوەیەکیش هۆشیان بە پەردەی بیری نابارو تۆزی کردەوەی ناپەسەند دائەپۆشرێ .

﴿ مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذى اسْتَوْقَدَ نَاراً ﴾ :

حاڵی ئەمانە وەکوو حاڵی کەسانێ وایە کە ئاگرێ بکەنەوە .

﴿ فَلَمَّا أَضاءَتْ مَا حَوْلَهُ ﴾ :

وە لە کاتێکا دەورو بەری ئەو کەسانەی رووناك کردەوە ..

﴿ ذَهَبَ اللّٰهُ بِنورِهِمْ ﴾ :

خودای تەعالا ئەو رووناکیەیان ون بکاو نەیهێڵێ .

﴿ وتَرَكَهُمْ في ظُلُماتٍ لا يُبْصِرونَ (١٧) صُمٌّ بُكْمٌ عُمْىٌ فَهُمْ لا يَرْجِعُونَ ﴾ (١٨)

وە ئەو کەسانە بهاوێتە ناو تاریکێیکی رەشی شەوەزەنگەوە

به جۆرێ هیچ شتێ نەبینن • ئەم دوورووانە مادەم هەق نابینن وەکوو کەڕ وان • مادەم هەق بە زمانیانا نایێ وەکوو لاڵ وانەو نابڕاوانن بۆ نیشانەی بوونی خوداو راستیی ئیسلام وەکوو کوێڕنو ، مادام لەسەر ئەم حاڵە بمێننەوە قەت ناگەڕێنەوە بۆ سەر ئیمانو باوەڕ بە پێغەمەر (د) •

﴿ أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ ﴾ :

یاخود حاڵیان وەکوو حاڵی کەسانێ وایە رەهێڵەو بارانێکی تونديان بەسەرا ببارێ لە ئاسمانەوەو ئەو بارانە تاریکی شەوو تاریکی هەورو تاریکی هێرشی بارانەکەی تیا گردبێتەوەو هەورە گرمەو چەخماخەیشی لە پاڵا بێ •

﴿ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ ﴾ :

وە ئەو کەسانە حاڵیان وابێ لە ترسی هەورە تریشقە پەنجەیان بئاخنن بە گوێیانا •

﴿ حَذَرَ الْمَوْتِ ﴾ :

لە بیمی مردن بە هۆی تریشقەوە •

﴿ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ﴾ (١٩)

لەگەڵ ئەوەدا خوا بە تەوانایی خۆی دەورەی کافرانی گرتووەو لە دەستی خودا رزگار نابن •

﴿ يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ ﴾ :

بروسکەکەی ئەوەندە بە هێز بێ نزیك بێ هێزی چاویان بفڕێنێ ٠

﴿ كُلَّمَا اَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ ﴾ :

هەرچەند ئەو بروسکە رووناکی بخاتە ناوەوە بە هۆی ئەو رووناکییەوە چەند هەنگاوێك بە ڕێدا ئەڕۆن ٠

﴿ وَاِذَا اَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا ﴾ :

وە کاتێ تاریکی دایگرتن ئەوەستن لە شوێنی خۆیانا ٠

﴿ وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ ﴾ :

وە ئەگەر خوا خواستی هەبێ هێزی گوێچکەو رووناکی چاویان وەربگرێ پارێزی ئەوان بێ سوود ئەبێ ٠

﴿ اِنَّ اللّٰهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴾ (٢٠)

چونکی خوا توانای بە سەر هەموو شتێکا هەیە ٠

بزانن : لە تەمثیلی یەکەما شێوەیێ وەربگیرێ : گەلێ ، کۆمەڵێ خواخوایان بێ ئایینی ئیسلام دەرکەوێ بۆ ئەوە سوودی هەردوو دونیای لێوەرگرن و هەر خۆیان ببن بە هۆی نائومێدی خۆیان لەو ئایینەروناکەو بکەونە ناو تاریکستانی بێ باوەڕی و سەرلێشێواوی و سەرگەردانیەوە ٠٠ ئەمە تەشبیە کراوە بە شێوەیێ وەربگیرێ لە گەلێ خۆیان ئاگرێ بکەنەوە و پاش ئەوە کە دەورو بەریان رووناك بکاتەوە کوتوپڕ ئاگرەکەیان بکووژێتەوە و بەرچاویان بە جۆرێ تاریك ببێ سەر دەرنەکەن و سەرگەردان داکەون ٠

وه له تەمثیلی دووەما شێوەیێ وەربگیرێ له گەلێ شەپۆلی ئایینی ئیسلام بێت به سەریاناو له ناو یاساکانی ئیسلاما به هۆی بەدبیری هەنێ کەسەوه گەلێ گومانو رەخنەی تیا پەیدا ببێو ناهەمواریو هەڕەشەو دڵداری موژدەی تیابێو بەرابەری هەڕەشەکان بێزاری دەربڕنو دڵیان به موژدەکان خۆش بێ ...

تەشبیه کراوه به شێوەیێ وەرئەگیرێت له گەلێ ڕەهێڵەو خوڕڕەمێ به سەریانا ببارێو ئەو رەهێڵەیه تێکەڵی تاریکی هەورو زۆری بارانەکەو رەشی هەور بێو هەورەگرمەو بروسکەیشی تیابێو ئەم گەله له بیمی هەورەتریشقه سەر پەنجه بکەن به گوێچکەیاناو کاتێ بروسکەیێ دەرکەوێ به روونا کی ئەوەوه بڕۆون به ڕێگەداو کاتێ بروسکەکە کووژایەوه له شوێنی خۆیانا راوەستنو سەرگەردان ببن .

﴿ يَا اَيُّها النَّاسُ اعْبُدوا رَبَّكُمْ ﴾ :

ئەی ئادەمیزاد بەندەییو فەرمانبەری بەجێ بێنن بۆ پەروەردگاری خۆتانو به تەنیاو تەوانای بزانن .

﴿ الَّذي خَلَقَكُمْ والَّذينَ مِنْ قَبْلِكُمْ ﴾ :

ئەو پەروەردگارەی که تەوانایی خۆی دەرخستووه بەوه که ئێوەو باوکو باپیرەو دایکو داپیرەی ئێوەی دروست کردووه .

﴿ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴾ (٢١)

ئومێد هەیه به هۆی ئەم بەندەییو فەرمانبەرییەوه خۆتان بپارێزن له ناڕەزایی ئەو خودایه .

﴿ الَّذي جَعَلَ لَكُمُ الأَرْضَ فِرَاشاً ﴾ :

ئەو پەروردگارە کە عەرزی کردووە بە رایەخ بۆ ئێوە تا بە سەریەوە بژینو ژیواری خۆتان پەیدا بکەن ٠

﴿ وَالسَّمَاءَ بِنَاءً ﴾ :

وە ئاسمانی پڕ نەخشو نیگاری بە راس سەرتانا دروست کردووە وەکوو سەر میچی خانوویێ کە چەن گونبەزپی روونا کی پێوە قایم کرابێ بۆ روونا کی خانووەکە ، کــە ئەو گونبەزپانە بریتین لە رۆژو مانگو باقی ئەستێرەکان ٠

﴿ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ مَاءً ﴾ :

وە لە ئاسمانەوە بە هێزی تەوانایی خۆی ئاوی بارانی بە سەرا باراندوون ٠

﴿ فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمرات ِ رِزْقاً لَكُمْ ﴾ :

وە بە هۆی ئەو بارانەوە کە رژاندوویەتی بەسەر عەرزا وە بە هۆی ئەو سەرچاوەو جۆبارو روبارەوە کە لەوەوە پەیدا بوون هەنێ بەشو بارەو نازو نیعمەتی بۆ ئێوە دەرکردووە بۆ ئەوە ببێ بــە رزقو رۆزی بۆتــان ، وە بــەرگو پۆشاکو خواردەمەدی پاکی لێ وەربگرن ٠

﴿ فَلا تَجْعَلُوا للهِ أَنْداداً ﴾ :

ما دام خوا ئەم هەموو تەوانایی خۆیە لە بۆ ئێوە دەرخستووەو ئەم هەمووە نازو نیعمەتەی داناوە بۆتان کە هەرکەس کۆششێ بکا بە قەی شانی خۆی وە دەست ئەخا ، ئیتر شەرم بکەنو هاوشانو هاو وێنە بۆ ئەو پەروەردگارە بێ وێنە بڕیار مەدەن ٠

﴿ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴾ (٢٢)

وەلحال ئێوە زانانو بە زانستی پاك‌و خاوێن لە گومانی نەخۆشی ئەزانن کە ئەم پەروەردگارە تەنیاو تەوانا بیناو زانایەو پێویستی بە هیچ شتێ نیەو هەموو شتێ پێویستی بەو هەیە ٠

﴿ وَاِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ ﴾ :

یانی ئەوەی بناغەی باوەڕی موسوڵمان بێ بەاوەڕە بە پەروەردگاری تەنیاو تەواناو باوەڕە بە پێغەمەری خودا ، وە بە هۆی کارەساتە پێشووەکانەوە خوداتان بۆ دەرکەوتووە کە هەیەو تەوانایە ٠٠ ئیستە پێویستتان ئەوەیە بزانن کە محمد (د) فورستادەی خودایە ئەمەیش بۆ ئێوە دەرئەکەوێ بەوەی بزانن ئەم کتێبە کە ئێتەخوارەوە بۆی کتێبی خودایە ؛ چونکی ئادەمیزادی هۆشیار کە تەماشای خوو و رەوشتی پێغەمەری کردو تەماشای کتێبەکەیشی کرد کە ئادەمیزاد بانگ ئەکا بۆ خوداناسینو باوەڕ بە تۆڵەی کردەوەو بۆ رەوشتی چاك‌و کردەوەی پاك باوەڕ ئەکا ئەو پێغەمەرە راستەو پایەی بالایەو کتێبەکەیشی وتاری خوایە ٠

وە ئەگەر هەر بۆتان ساغ نابێتەوەو دوودڵن لەوەدا کە وتاری خودا بێ ئازان خۆتان ئامادە بکەنو سوورەتێ ، کە بریتیە لە چەن ئایەتێ ، لە وێنەی ئەم کتێبە بێنن ، لە لای هەرکەسێکەوە بێ وە لە هەر شوێنێکا بێ کە خۆتان پەسەندی ئەکەن ٠

﴿ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ ﴾ :

وە ئەوانەی کە بە یارمەتیدەری خۆتانی ئەزانن کە لە کاتی کارەساتا حازر ئەبن بە لاتانەوە بانگیان بکەن بۆ یارمەتی ٠ یا

ئەوانەی کە بە زاناو هۆشیاری ئەزانن‌و شایەتیتان بۆ ئەدا لەسەر هاو وێنەیی ئەوەی ئەیهێننە پێشەوە بانگیان بکەن با شایەتیتان بۆ بدەن ٠

﴿ مِنْ دُونِ اللهِ ﴾ :

بەڵام غەیری زاتی خودا چونکی ئەو نە یارمەتیتان نـەدا لەسەر ئەم مەبەستەو نە شایەتیتان بۆ ئەدا کە ئەو هاو وێنەیە راستە ٠

﴿ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴾ (٢٣)

ئەگەر ئێوە راست ئەکـەن لـەوەدا ئەم قورئانـە وتـاری ئادەمیزادەو ئەتوانن بەران‌بەرکێ لە گەڵا بکەن ٠

﴿ فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا ـ وَلَنْ تَفعَلُـوا ـ فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُها النّاسُ و الحِجَارَةُ ﴾ :

ئەگەر نەتان‌توانی وێنەی سوورەتێ بێنن ـ وە بیش‌زانن قەت ناتوانن بی‌هێنن ـ دە ئیتر روو بکەنە راستی‌و ئینساف بدەن‌و باوەڕ بکەن بەوە کە ئەم کتێبە کەلامی (غەیبی)پەنامەکییەو لە لایەنی پەروەردگارەوە بە فریشتەی هێمنا رەوانە کراوە بۆ پێغەمبەرو ، بە هۆی ئەم باوەڕەوە خۆتان بپارێزن لە سەرکێشی کە هۆی عەزابو ئازارە بە ئاگری دۆزەخ ئەو ئاگرە بەهێزە کە سووتەمەنییەکەی لـە دۆزەخـا ئادەمیزادی ناپـاکی بەدخـووی سەرکێش‌و بەردی گۆگردی ئامادە بۆ هەڵـگیرسانە ٠ یا بەردی کانی ئەو ئالتوون‌و زیوەیە کە ئێوەی پێ بایی بوون ٠ یا ئەو بەردە دەس‌تاشانەیە کە ئارەزووی پڕو پووچ بۆی کردوون بە بت‌و ئەی‌پەرستن ٠

﴿ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴾ (٢٤)

ئەو ئاگرە بە هێزە ئامادە کراوە بۆ بێ وڕە بێ ئینسافە سەرکێشەکان ؛ چونکە بیرو باوەڕی ناباری پایەدار هۆی ئازارە بە ئاگری سووزەندەی بەردەوام ٠

رووناککردنەوەی ئەم ئایەتە :

ئادەمیزاد وردبێتەوە ئەزانێ ئەوەی بناغەی ئایینی ئیسلامە باوەڕە بە پەروەردگاری تەواناو بە پێغەمەری خودا ٠ لە بەر ئەمە ئینسان کە باوەڕی وابوو خوداێیکی تەوانا هەیە دان ئەنێ بەوەدا ئەتوانێ پێغەمەرێکی پایەبەرز هەڵبژێرێ لە ناو ئادەمیزاداو بیکا بە رەهبەر بۆیان ٠ وە کاتێ باوەڕی کرد بەوە ئەو ئادەمیزادە داوای رەهبەری ئەکا ڕاست ئەکا ئەمجار هەرچی ئەو فەرمانی پێ بدا ئەکەوێتە دووی ٠

لەم شوێنەدا لە ئایەتە پێشووەکانا پێنج دەلیلی هێنایەوە لە سەر بوونی پەروەردگاری گەورە ٠

یەکەم : دروستکردنی نەفسی ئادەمیزاد کە یەکەم دەلیلی رووناکە بۆ ئەم مەبەستە ؛ چونکی ئینسان کە وردبووەوە : لە خۆیا ، لە پەیکەریا ، لە ئەعزاو هەستیا ، لە ئەجزای پەنامەکییا ، لەو هێزانەدا کە وا لە سەرو دەماخو چاوو گوێچکەو باقی هەستەکانا ، وە وردبووەوە لە هێزی پەنامەکی مەعدەو تەحلیلاتیا، وە وردبووەوە لە هێزی دڵو زانستو بیرکردنەوەیا ٠ وە بیری کردەوە لە قابیلیاتی خۆیا کە ئەشێ بۆ ئەوە بگاتە پایەی فریشتە بە بیرو باوەڕی پاکو ، کائینات داگیر بکا بە پیشەو فەننی بەسوود ٠ هەروا ئەشێ بۆ ئەوە ببێ بە دێو لە بیرو باوەڕی لارو

کردەوەی نابارا • ئەو کەسە کە بیر بکاتەوە لەمانەدا بێجگە لە باقی ئەحوالّیا وەکو: ساغیو نەخۆشیو شادیو غەمباریو بەرزیو نزمی پایەدا ••• بڕیار ئەدا کە خودایێکی پەروەردگاری زاناو تەوانای هەیە ئەم نەوعە تەسەڕڕوفە ئەکا لەودا •

دەلیلی دووهەم : دروستکردنی پێشینانی ؛ ئەمەیش لە لایەنی دروستکردنەوە دەلیلێکە وەکوو دەلیلی یەکەم هەروا گەلێ شتی تری تیا هەیە • مەسەلا : ئینسان وردبێتەوە ئەم پێشینانە گەلێ خوو و رەوشتیان بووە ئیستە لە نەتەوەکەیانا نیە • وە ئەو پێشینانە پایە بەرز بوونو ئەمان دانەویوون • وە یاخود ئەوان بێ پایە بوون وە ئەمان بە هۆی ئەسبابێکەوە ، کە بەس بە خودا ئەکرێ ، بەرز بوونەتەوە ؛ کوڕە شوان ئەبێ بە پاشا ، وەکوو نەزان ئەبێ بە زانا ، وە خانەدانی زانست ئەبن بە ماوای نەزانیو نەفامی • لە گەڵ ئەوەدا هەموو کەسێ هەوڵ ئەدا بۆ بەرزبوونەوەی خۆی پاش وردبوونەوە لەمانە باوەڕ ئەکا بەوە کە خودایێ هەیە لەسەر ئەساسی خواستی خۆی هەۆی ئەم شتانە رێك ئەخاو ئادەمیزاد ئەخاتە سەر کۆشش بۆ ئەوەی کە ئەو ئەیەوێ جێبەجێ ببێ •

دەلیلی سێهەم : ئەم عەزرەیە کە خوای تەعالا دروستی کردووەوە کردوویەتی بە دراوسێی دەریای دەورە دەر ، وە رووی عەرزی بەرزکردووەتەوە بەسەر دەریادا بۆ ئەوەی هەمووی بە ئاو دانەپۆشرێ و ببێ بە ماوای ژیانی گەلێ گیان لەبەری خاکی • وە ئەم عەرزەی بەشبەش کردووە بە گوێرەی خواستی خۆی گەلێکی سارای وشکەو گەلێکی دەشتی بەراوە ، وە هەنێکی کێوانی بەرزو بە بارەن ، وە هەنێ شوێنی کانی

ئاڵتوون‌و ژیوو نەوت‌و خوێ‌و ئاسن‌و گۆگردو قورقوشم‌و باقی کانەکانە ٠٠ وە لە گەلێ شوێنی داری بارەدارو گوڵ‌و گوڵزاری داناوە ، وە گەلێ شوێنی رووت‌و قووت‌و بێ سوودە ، وە گەلێ کات ئەم عەرزە جوانە لەبەر بێبارانی وشك ئەکاتەوە وەکوو لەشی مردوو ، وە گەلێ کات بە هۆی بارانەوە ئەی رازێنێتەوە‌و چەن نەوع شتی بە سوودی لێدەر ئەکا ٠٠ هەروا لەسەر خواستی خۆی هەنێ ولاتی خستووەتە مەنطیقەی ئیستیوائییەوە بە غایەت گەرمە وە هەنێکی وا لە مەنطیقەی باکوري یا وەشتیەوە زۆر ساردە ٠ وە گەلێکی لە ناوەنجی ئەمانەن وە میانەن ٠ وە بە پێی ئەمانە رەنگ‌و شێوەی گیان لەبەرەکانی گۆڕیوە ٠٠ ئەمانە هەموو ئینسان وردی بکاتەوە ئەتوانێ پایەی هێزی پەروەردگاری پێ بدۆزێتەوە ٠

دەلیلی چوارەم : ئەمەیە کە ئاسمانی دروست‌کردووە بە چەن پایە لە بەرزی‌و نزمی‌و ، هەر ئاسمانێ لەم ئاسمانانەی بە تایبەتی جیاکردووەتەوە بە گەلێ ئاثار ، وە ئەم رۆژو مانگ‌و ئەستێرەی زۆری رەنگامەی تیا سەرگەردان کردووە ٠ هەر یەکێ لە سەر میحوەرێ ئەسووڕێتەوە ، وە لەو رۆژەوە دروستی کردوون تا ئیستە بە ثانیە‌و کەمتر لە ثانیە ئەندازەی هاتووچۆیان نەگۆڕیوە‌و هەر کام لەمانە خەتێکی لە دائیرەی خۆیا وەرگـــرتووە ٠٠ وە رۆژی کردووە بە خزمەتکاری دارو گیاو ئادەمیزادو کردوویە بە هۆی نەش‌ونماو بە پایەگەیشتنیان‌و مانگی کردووە بە چرای شەو بۆ ئەو شوێنە رۆژی لێ ئاوا ئەبێ‌و ئەم ئەستێرانەی کردووە بە نیشانەی ئەوزاعی عالەم لە : گەرماو سەرماو هاتنی کاتی کشتوکاڵ ٠ وە بە نیشانەی رێگەدۆرینەوە لە سارای پاناوەرو

دەریای بێ ئەم‌پەڕو ئەوپەڕا ، بە نـــەوعێ تا ئینسان لێیـــان بکۆڵێتەوە زیاتر سەرسام ئەبێ ٠

پێنجەم : ئەمەیە خودا بە خواستی خۆی لە ئاسمانەوە باران ئەبارێنێ بەسەر عەرزاو بە هۆی قابیلیەتی عەزرەوە چەن نەوع لـــە داری بەردارو بێ بـــەر ، وە هـــەزاران نـــەوع لە گیـــای خواردەمەنی ، وە هەزاران بەش لەو زەراعەتە کە سوودی بۆ ژیانی گیاندار هەیەو بە کاری بەرگۆو پۆشـــاك دێت دروستی کردووە ٠

خودای تەعـــالا لە قورئانی پیرۆزا بـــەم شێوە رەهنموونی ئادەمیزاد ئەکا بۆ دۆزینەوەی پەروەردگار کە شێوەیێکی ئاسانو بەرچاوییەو نایەوێ ئینسان بکەوێتە ناو فەلســـــەفەی دوورو درێژەوە کە عەقڵی هەموو کەس پێی ناگا ٠

وە بە شێوەی فەلسەفە ئەگەر ئەم کائیناتە بکەین بە دەلیل لە سەر بوونی زاتی پەروەردگاری (واجب الوجود) ئەڵێین : ئەوەی هەبێ یا (واجب الوجود)ەو بوونی پێویستی بە خاریجی نییە ، وە یا (ممکن الوجود)ە ، بەم مەعنایە بوونو نەبوونی یەکسانەو خوا بە خواستی خۆی بوونی یا نەبوونی بڕیار ئەدا ٠

لەسەر ئەم شێوە ئەم ئەجزای کائیناتە یا هەمووی بە (واجب الوجود) دائەنرێ ، یا هەمووی بە مومکین حسێب ئەکرێ ، یا بەشێکی بە (واجب الوجود)و بەشێکی بە مومکین ٠ ناتوانین بڵێین هـــەمووی (واجب الوجـــود)ە ؛ چونکی بە بـــەراورد دەرکەوتووە ئەوەی دەستی پێ ئەگا داماوو رامی هێزەو ئامادەیە بۆ گۆڕاندنو هەڵسووڕاندن ٠ وە نایشـــتوانین بڵێین بەشێکی

واجب وه بەشێکی مومکینە ؛ چونکی هەموو ئەجزاکان لە تەرکیبو پێکهاتن لە مادە وەکو یەکن ، شتێکی وا بە تەرکیب پێك نابێ (واجب الوجود) بێ ٠

بێجگە لەمە هـــەموو عەرزو ئاســمانو رۆژو مــانگو ئەستێرەکان هەر یەکێ بۆ ئیشێ رام بوون ، ئەو شتەیش کــە موسەخــەرو رام بێ بۆ هێــز خزمەتکارەو خزمەتکــراو نیەو دروستکراوەو دروستکەر نیە ٠ کە وابێ ئەم کائیناتە هەمووی مومکینە ٠ وە هــەریەکی بــە خواستی خوا بڕیــار دراوە بۆ هەڵسووڕانو بەجێهێنانی ئیشێ ٠

پاش ئەوە خــودای تــەعالا دەلیلی لەســەر وجــوودی خۆی هێناوە ، دەلیلی لەسەر پێغەمەرایەتی پێغەمەریش هێناوە ؛ (وان کنتم في ريب ٠ الآية) : بە کورتی ئەم دەلیلە بریتیە لەمە پێغەمەری خودا (محمد المصطفى) ــدـ کەلامێکی لە لایە کــە لە لایەنی هەموو ئادەمیزادەوە وێنەی دەست ناکەوێ ، وە هەر کەسێ وابێ خۆی پێغەمەری خودایەو کەلامەکەیش کەلامی خودایە ٠

جا بۆ ئیسباتی موقەددیمەی یەکەم خودا بانگ ئەکا لە هەموو ئەو کەسانە کە باوەڕیان نیە ئەو کەلامە کەلامی خودابێ بۆ ئەوە بە هەر هۆیێ ئەتوانن بێن سوورەتێ دەربخەن کە هاو وێنە بێ بۆ ئەم کەلامە کە هاتوەتە خوارەوە بۆ سەر پێغەمەری خودا ٠ وە بۆ خەبەردان بە عاجزبوونیان لەم کارە بە جومڵەی (ولن تفعلوا) ئاگاداری کردوونەتەوە تا ئەمەیش ببێ بە موعجیزەیێ تر بۆ قورئانی گەورە ٠

بۆ دەربڕینی ئەم باسە : لە رۆژێکەوە قورئــان هاتووەتە خوارەوە دوژمنانی دینی ئیسلام ویستوویانە موعارەضەی قورئان

بگەن (مع انه) به کەس نەکراوە ئەگەر نا له دنیادا فاش ئەبوو وە باس ئەکرا • جا پاش ئەوە کە زانیمان قورئان موعارەضەی نەکراوە ئەڵێین : حاڵ له دوو بەدەر نیە : یا قورئـــان قابیله موعارەضه بکرێو خودا تەیهێشتووەو مەیدانی نەداوە به دوژمنان موعارەضەی بکەن • وە یا خود هەر پایەی بەرزتره لەوە کە موعارەضەی بکرێتو موعارەضەی ناکرێت • ئەگەر باری یەکەمە ئەوە دەرکەوت کە خودا ئەیەوێ ئیسباتی گەورەیی و پایەبەرزی قورئان بکا بۆ ئەوە ببێ بە موعجیزەییکی عالەمی • وەکوو ئەوە کە بەهێزێکی پەنامەکی خودای تـــەعالا دەمو زمانی ئادەمیزاد بگرێت لەوە کە وتارێکی عادەتی بە دەمیانا بێت •

وە ئەگەر باری دووەمە ئەوە دوبارە عەینی مەبەستی ئێمەیە کە قورئان له تەوانای ئادەمیزاد دەرچووەو کەلامێکی غەیبی قودسی وەهایە کە چاری ناکرێو وێنەی له کەسەوە دەرناچێ • جا ئەو کەسانە کە بیرو باوەڕیان لەسەر ئەم باری دووەمەیە له هۆی ئەم بەرزی پایەی قورئانەدا چەن شتێکیان دەربڕیوە •

یەکەم : ئوسلووبو شێوەی خاریجە لە ئوسلووبو شێوەی کەلامی ئادەمیزاد ؛ کەلامێ کـــە خاریجی ئوسلووبی طەبیعەتی ئادەمی بێ له ئادەمییەوە دەر ناچێ •

دووەم : گەلێ کارەساتی غەیبی دەربڕیوە کـــە بە راستی هاتوونەتە جێو عەقڵی کەسیش ناگا بە کارەساتی غەیبییەدا •

سێهەم : گەلێ ئەسراری کائیناتی سەماویو عەرزی تیایە کە تا ئێستە ئادەمیـــزاد بە تـــەواوی تێی نەگەیشـــتووەو پێی نەگەیشتووە •

چوارەم : ئەم کەلامە بەس لە تەوحید وە ئەحکام‌و ئەخلاق‌و وەعدو وەعیدو گێڕانەوەی بەسەرهاتی ئادەمیزادی لەمەوپێش ، وە بانگکردنی ئادەمیزاد بۆ ئەندیشەی پاک‌و کردەوەی چاک‌و رەوشتی روونا‌ك ئەدوێ ــ ئەم باسانەش بۆ ئەوە ناشێن کە ئەو کەلامە باسیان ئەکا زۆر بەزر بڕوا وە پایەدار بێ کەچی ئەم قورئانە زۆر پایەی بەرزە ٠

پێنجەم : هەرکەسێ کەلامی بەرزی هەبێ بە هۆی (موبالەغە) زیادەڕەوی‌و خیلافی واقیعەوە کەلامەکەی پایەی پەیدا کردووە ، کەچی قورئان بە بێ موبالەغەو زیادەڕەوی‌و خیلافی واقیع پایەی بەرزە ٠

شەشەم : هەر یەکێ لە ناودارانی شیعرو ئەدەب بە تایبەتی لە بابەتێکەوە بەرز بووە ؛ وەکوو : بابەتی عەشقبازی ، یا شێربازی ، یا تاریفکردنی کەسێ . یا دەربڕینی ئامۆژگاری ٠٠٠ بەڵام ئەم کەلامە لە گەلێ باس ئەدوێ‌و لە هەموو باسەکانا پایەی بەرزی موعجیزەی هەیە ٠

حەوتەم : ئادەمیزاد کاتێ ئەتوانێ لە باسێ بدوێ یا خوێندبێتی بە دەرز ، وە یاخود لە دەمی خەڵکی بیستبێ ، یا شتێ بێ لە پایەی بیری خۆیا بێ ٠٠٠ بەڵام ئەو قورئانە باسی غەیبیات ئەکاو ، باسی رۆژو مانگ‌و ئەستێرەو دەریاو هەواو گۆڕانی ئەوزاعیان ئەکاو . باسی گەلێ شتی وا ئەکا لە پایەی عەقڵی ئینسان بەدەرە ٠ کە وابێ ئەبێ ئەم کەلامە کەلامی خودا بێ ٠

هەشتەم : قورئان خاوەنی سۆزێکی نەفسی وەهایە کە رووح‌و دڵی گوێگر رام ئەکا ٠

نۆهەم : ئەم کەلامە لە داڕشتنی بەندەکانیا بە ئەوعێ دارای چاوێری حاڵی ئەوانەیە قسەیان لە گەڵدا ئەکا ، وە ئەوەندەی نوکتەی بەلاغەییو ئەدەبی تیایە ئینسانی زانا لە پاش زانستی فەنی بەلاغە لەم کەلامەدا سەراسیمە ئەبێ ، وە عەقڵ سەری بۆ شۆڕ ئەکاتەوەو بۆی ڕام ئەبێ ٠

دەهەم : ئەو یاسایە کە قورئان ڕێکی ئەخا بۆ دینو بو دنیا ، وە ئەو ئەحکامانە باسیان ئەکا لە هۆی ئیجتیماعیاتو سیاسەو ئیدارەوە ، وە ئەو ڕێگەیە نیشانی ئەدا بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئیسلامی وەکوو ڕاوێژو دادی کۆمەڵایەتیو موعامەڵەو موناکەحەو میراثو غەیری ئەمانەیش ٠٠٠ بە قەطعی جێبەجێ نابێ مەگەر بەهۆی مەجلیسێکی دامەزراو لە کۆمەڵێ خوێندەواری دنیادیدەو پێگەیشتووی چەرخەوە ، وە قەطعا بۆ تاقە کەسێ قابیل نیە ئەم یاسا دابمەزرێنێ ٠ کە وابێ ئەم کەلامە کەلامی خودایە ، وە ئەو کەسەیش ئەم کەلامەی بۆ هاتووە پێغەمەری خودایە (د) ٠

باسێکی عیلمی لە ئایەتی (وان کنتم في ريب ٠٠٠ الآية)

کەلیمەی (من مثله) یا بەسراوە بە جوملەی (فأتوا) وە ، یا خود صیفەتە لە بۆ (سورة) ٠ وە لە هەردوو بارەکەیا ضەمیری (مثله) یا ئەگەڕێتەوە بۆ (عبد) ، یا بۆ (ما نزلنا) ئەمە چوار بـــار :

مەعنای باری یەکەم : ئەگەر وان لە گومانا لەم کەلامەدا ناردوومانەتە خوارەوە بۆ سەر بەندەی خۆمان ٠٠ بۆم بێنن لە وێنەی ئەم عەبدەوە تاقە سوورەتێك ٠

مەعنای باری دووەم : ئەگەر وان لە گومانا لەم کەلاما بێنن لە وێنەی ئەوە کە ناردوومانەتە خوارەوە بە تاقە سوورەتێك ٠

مەعنای باری سێهەم : ئەگەر وان لە گومانا لەم کەلاما تاقە سوورەتێکم بۆ بێنن لە وێنەی ئەم عەبدەوە ٠

مەعنای باری چوارەم : ئەگەر وان لە گومانا لەم کەلاما تاقە سوورەتێکم بۆ بێنن لە وێنەی ئەم کەلامە کە ناردوومانەتە خوارەوە ٠

جا ئەو بارەی کە (من مثله) تیادا بەسرابێ بە جومڵەی (فأتوا) وە ضەمیرەکەی بڕوا بۆ (ما نزلنا) ئەوە ئەگەیینی وێنەی ئەم کەلامە هەیە واقیعا بەڵام ئێوە ناتوانن بیهێنن بۆ دەرخستنی بەرابەرکێ ٠ لەگەڵ ئەوەیشدا لە واقیعا وێنەی نیە کە وابێ ئەم بارە باش نیە ٠ سیڕڕی ئەمەیش ئەمەیە کە تەعجیز بە ئیعتیباری (مأتی به) ئەبێ نەك بە ئیعتیباری (مأتی منه) وەکوو تەفتازانی لە شەرحی تەلخیصدا فەرموویەتی ٠

بەڵام سێ بارەکەی تری ئەم عەیبەیان تیا نیە (مع العلم) لەم بارانەیشا ضەمیری (من مثله) بۆ (ما نزلنا) بڕواتەوە بە هێزترە لەوە کە بڕواتەوە بۆ (عبد) ؛ چونکی ئەگەر بڕواتەوە بۆ (عبد) ئەوە ئەگەیێنێ وێنەکەی لە ئینسانێکی نەخوێندەواری وەکوو ئەم پێغەمبەرەوە دەست ناکەوێ . بەڵام قابیلە لە خوێندەوارەوە دەست بکەوێ ٠ (مع العلم) لە چەن ئایەتی قورئانا هەیە کە وێنەی قورئان لە (انس) و (جن)ەوە دەست ناکەوێ ٠

﴿ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ ﴾ :

ئەی ڕەهبەری ئادەمیزاد موژدە بدە بەوانەی ئیمانیان هەیە بە فەرموودەی تۆو کردەوەی باش ئەکەن کە لە پاشەڕۆژا چەن بەهەشتیان هەیە • یەکەم صیفەتی ئەو بەهەشتانە ئەمەیە :

﴿ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الأَنْهَارُ ﴾ :

لە ژێری دارە بەیەکاچووەکانیانا جۆگەی ئاوی ساف ڕەوان ئەبێ • وە دووەم صیفەتیان ئەمەیە :

﴿ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ ﴾ :

هەر کاتێ میوەیان بۆ بێ لەو بەهەشتانەوە •

﴿ قَالُوا : هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ ﴾ :

ئەڵێن : ئەم میوە ئەو میوەیە لەمەوپێش لە دنیادا پێمان ئەدرا • یا خود ئەم میوە ئەو میوەیە کە جاری پێشوو لەم بەهەشتەدا بۆمان هێنرا •

﴿ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا ﴾ :

وە هۆی ئەم قسەشیانە ئەوەیە کە ئەو میوانە بۆیان دێنن لە وێنەیێکن • ڕیوایەت کراوە لەو کاتەدا ئەم قسەیە ئەکەن ئەو فریشتەیە کە میوەکەیان بۆ دێنێ ئەڵێت : بخۆن ڕەنگیان یەکیکە بەڵام تامیان جیایە •

﴿ وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ ﴾ :

وە لەو بەهەشتانەدا هەر یەکێ چەن هاوسەرێکی وای هەیە

که به دەستی تەوانایی خودا پاك کراونەتەوە لە بەدسروشتی وە بەدڕەوشتی وە لەو عوزری شەرعیە کە بە سەر ژنانا دێت ٠

﴿ وَهُمْ فِيها خَالِدونَ ﴾ (٢٥)

وە لەگەڵ ئەم هەموو نازو نیعمەتەیشا لەو بەهەشتەدا ئەمێننەوە هەتا هەتایە ٠

کاتێ خودای تەعالا دوڕووەکانی وێنەدار کرد بە وێنە رابوردووەکان کە لەوانا ناوی هەورەگرمەو بروسکەی برد کافرەکان رەخنەیان گرت وتیان : چۆن زاتی خودا بەو گەورەییە ناوی ئەم شتە سووکانە ئەێینێ ؟ خودای تەعالا لە رەدیانا ئەمەی نارد :

﴿ إِنَّ اللّهَ لاَ يَسْتَحِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلاً ما ، بَعوضَةً فَمَا فَوْقَها ﴾ :

بە راستی خودا باکی نیە لەوە ناوی وێنەیێ بهێنێ بۆ روونکردنەوەی مەبەستی خۆی ٠ خواە : ئەو وێنەیە مێشوولەیێ بێ ، یا شتێکی زلتر لە مێشوولە ٠

﴿ فَأَمَّا الَّذينَ آمَنُوا فَيَعْلَمونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ ﴾ :

جا ئەو کەسانە کە خاوەن ئیمانن و بیرو باوەڕیان روونا کە ئەزانن ئەو وێنەکارییە ئیشێکی راستو بەسوودەو لە خوداوەیەو مەبەست روونا کردنەوەی حەقیقەتە لە لای ئادەمیزاد ٠

﴿ وَاَمَّا الَّذينَ كَفَروا فَيَقولُونَ : مَاذَا اَرادَ اللهُ بِهٰذَا مَثَلاً ؟ ﴾ :

وه ئەوانەیش کە کافرو بێ ئیمانن‌و بیرو باوەڕیان تاریکە بە ئیستینکارەوە ئەڵێن : ئەوە خواستی خودا چییە بەم وێنەو وێنەکارییەو مەبەستی چییە ؟

﴿ يُضِلُّ بِهِ كَثِيراً وَ يَهْدي بِهِ كَثيراً ﴾ :

جا بە هۆی ئەو وێنەکارییەوە خوا گەلێ کەس گومڕا ئەکا کە بیرو باوەڕیان تاریکە وە نایانەوێ دڵیان رووناك بکەنەوە ، وە گەلێ کەسیش شارەزا ئەکا بۆ حەقیقەت‌و رێگەی راست وە مەبەستی خۆی ٠

﴿ وَمَا يُضِلُّ بِهِ اِلاَّ الْفاسِقِينَ ﴾ (٢٦)

وە گۆمڕا ناکا مەگەر ئەو کەسانە لە فەرمانی پەروەردگار دەرچوون ٠

﴿الَّذينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ﴾:

ئەو فاسقانە کە ئەو عەهدو پەیمانەی خودا لەگەڵ ئەوان‌و پێشینانی ئەوانا کردوویەتی بە هۆی پێغەمەریانەوە وە ئەو کتێبەی کە خودا ناردوویەتی بۆیان هەڵی ئەوەشێننەوەو رەفتاری پێ ناکەن لە پاش دامەزرانی ئەو پەیمانە ٠

﴿ وَيَقْطَعون مَا اَمَرَ اللهُ بِهِ اَنْ يُوصَلَ ﴾ :

وە هەرچی خودا فەرمانی داوە بە بەجێهێنان‌و چاوێری کردنی ئەی‌برن‌و تێکی ئەدەن ٠

﴿ وَيُفْسِدونَ فِي الْأَرْضِ ﴾ :

وه له عەرزا ئیفساد ئەکەن ، دڵی ئادەمیزاد له خودا ناسین دوور ئەخەنەوەو دڵیان دەربارەی یەکتر خراپ ئەکەن ، وه بەرابەر به ئارامیو ئاسایشی ئادەمیزاد ئاشووب ئەنێنەوەو شۆڕش بەرپا ئەکەنو فەرمانی خودا ئەگۆڕن به ئارەزووی نەفسی خۆیان ٠

﴿ أولٰئِكَ هُمْ الخَاسِرونَ ﴾ (٢٧)

ئەو فاسقانه که ئەمه شێوەیانه هەر ئەوانن زیانکردووی راستی لەم جیهانەداو له جیهانی دواییدا ٠

رووونکردنەوەی ئەم ئایەتانه :

(لا یستحی) : لەسەر ریواتی ئیبنوعەببباس ــ خ ــ کاتێ ئایەتی : (یا ایها الناس ضرب مثل فاستمعوا له) له سورەتی حەجدا نازڵ بوو ، وه خودا تانەی دا له بتی کافرەکان ، وه له پاشان عیبادەتی بتەکانی وێنەدار به خانووی (جاڵجاڵۆکه) کرد ٠٠ جوولەکەکان وتیان : مێشو جاڵجاڵۆکه قەدری ئەوەیان نیه خوا باسیان بکاو بیانکا به (مشبەبه) !

وه له سەر ریواتێکی تر دووڕووەکان تانەیان دا له (ضرب المثل) به ئاگری کراوەو به تاریکی هەورو هەورەگرمەو بروسکه له ئایەتی (مثلهم کمثل الذی استوقد نارا) وه له ئایەتی (او کصیب من السماء) !

وه لەسەر هەنێ ریوایەتی تر ئەم تانەدانە له لایەنی کافرەکانی قورەیشەوه بو ، جا خودا بۆ بەتاڵکردنەوەی تانەکانیان ئەم ئایەتانەی نارده خوارەوه ٠

(لا يستحى) ؛ حەيا : بريتيە لە گۆڕانو شكانى نەفس لە بيمى شتێ كە بە شوورەيى بژمێررێ ، بە كوردى شەرمكردن • بەڵام كە نيسبەت لە خودا بدرێ ئەبێ ئەم مانا نەگيرێ • بەڵكوو شتێ كە لەمە پەيدا ئەبێ وەكوو تەركى ئەو ئيشە شوورەييە (مەثەلا) •

(امثال) : جەمعى (مثل)ە ، مەثەل بريتيە لە وتارێ دەڵاڵەت بكا لەسەر شێوەيێ بووبێ بە (مشبەبە) بۆ شێوەيێكى تر وە بەكار بهێنرێ لە (مشبە)ەكەدا وەكوو (في الصيف ضيعت اللبن) ، كە وەختى خۆى بەكار هێنراوە لە ژنێكى بەرڵلاكـــراوا ، وە پاش ئەوە بەكار ئەهێنرێ لە نيشاندانى شێوەى كەسێ كە لەو ژنەو شێوەى بچێ • وە ئەمثال لە رۆژێكەوە ئادەميزاد بووە لە ناو هەموو كۆمەڵێكدا بەكار هێناون ، وە بۆ پەندو ئامۆژگـــارى ئادەميزاد گەلێ بە سوودن •

(عهد الله) : پەيمانى خودا لەگەڵ ئادەميزادا سيانە ؛ يەكەم: پەيمانێ كە لەگەڵ پێغەمەرانا كردوويەتى بۆ گەياندنى فەرمانى ئەو بە ئادەميزاد • دووەم : پەيمـــانێ لەگـــەڵ زانايـــانى دينا كردوويەتى بۆ ئەوە ئايين ون نەكەن لە ئادەميزادو بە ڕاستى ، بێ گۆڕاندن ، نيشانى بدەنو فەرمان بدەن بەوەى رەوايە ، وە هەرچى نارەوايە بە قەى دەسەلآت بچن بە گژيا ، بە دەست يا بە زمان يا بە دڵ ، وە خۆيشيان لەسەر فەرمـــانى خـــودا خۆگرو دامەزراو بن • سێهەميان : پەيمانێكە بە هۆى عەقڵو هۆشەوە لە گەڵيانا كراوە ؛ چونكى مادام خوا عەقڵى دا بە ئادەميزاد مانای وايە هەتا ئەتوانن لە هۆى كارەساتى دينو دنيادا عەقڵ بەكار بێنن وە راوێژ بە ژيران بكەن وە ئەو نيشانانە كە خودای تەوانايان

پێ ئەدۆزرێتەوە تەماشای بکەن • هەروا ئەو نیشانانە کەوا بە سوودن بۆ باوەڕ بە رەهبەرانی عالەم بەکاربهێنرێن بۆ ئەوە کە رێگەی راست ون نەکەن وە دووری بکەن لە بیرو باوەڕی زیانداەر وە لە رەوشتی ناپەسەند وە لە کردەوەی خراپ •

(فاسق) : بە مانا لە فەرمانداەرچوو جارجار ئەوترێ بۆ کافر ؛ چونکی لە باوەڕ بە خوداو باوەڕ بە پێغەمەر داەرچووە • وە جارجار ئەوترێ بۆ موسوڵمانی تاوانبار لە بەر تەرکی واجبات ، ئەوەی پێویستە بیکا • وە کردنی ئیشی حەرام ، ئەوەی کە ناڕەوایە •

پاش ئەوە خوای گەورە باسی حاڵی کافرەکانی کرد ئەمجار بە شێوەی (التفات) رووی کردە هەموویانو فەرمووی :

﴿ كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللهِ وَكُنْتُمْ اَمْواتاً ثُمَّ اَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ؟ ﴾ (٢٨)

ئەفەرموێت بە چ حاڵێ بە چ رووێەکەوە بەرابەر بە پەروەردگاری عالەم ئینکارو بێ باوەڕی ئەکەن ؟ لەگەڵ ئەوەدا کە خۆتان ئەزانن لەمەوبەر تۆمێکی بێ گیان بوون لە لای باوکو دایکەوە ، وە خودا گیانی کرد بە بەرتانا ، وە لە پاشی هاتنی ئاکامتان ئەتانمرێنێ ، وە لە پاش مردنەکەیش ، لە پاشەرۆژا ، زیندووتان ئەکاتەوە وەکوو لە دنیادا ، جا پاش ئەوە ئەگەڕێنەوە بۆ لای خودا وە ئەو حسێبی بیرو باوەڕو کردەوەتان لەگەڵ ئەکا وە هەر یەکێ حەواڵەی شوێنی خۆی ئەکا بۆ وەرگرتنی پاداشی چاکە یا خراپە •

رووندکردنەوەی ئەم ئایەتە :

مەبەس لەم ئایەتە ئەمەیە : کە ئادەمیزاد چوار شت وا لە رێگەیا ؛ یەکەم : دروستکردنی ئەووەڵ جاری کە لەلای باوکو دایکیا تۆمێکی بێ گیان بووە • دووەم : لەپاش ماوەیێ خوا گیانی بە بەرا کردووە وە دەری‌کردووە بۆ دنیا ، وە بە گوێرەی ئەو شێوە بۆی رێکەوتووە ژیاوە تا کاتی ئاکـــام • سێهەم : گیان‌کێشـــان وە بـــۆ گۆڕناردن • چوارەم : زیندووکردنەوەی رۆژی رەستاخێز کە بە دروستکردنێکی رەسا وەکوو لە دنیادا ، بەڵکو باشتر ، دروست ئەکرێتەوە ، ئەمجار پاداشی بیرو باوەڕو کردەوەی ژیانی دەست ئەکەوێ • ئەم شتانە سیانیان دیارین بۆ هەموو کەس • وە هەرکەسێ هۆش‌و شوعووری ساغی ببێ ئەزانێ ئەو پەروەردگارە ئەو سێ شتەی پێکرا ئیشی چوارەمیشی پێ ئەکرێت ؛ چونکی بە عەقڵ ئەزانێ ئەو سێ کارەساتەی لە خۆوە نەبووە ، وە لە هێزێکی بێشوعوورو نەزاناو نەفامیش نەبووە ، بەڵکو لە هێزێکی نەبڕاوەی زاناو تەواناوە رووبان داوە • دەی ئەو خاوەن هێزەی ئەوانەی کردووە ئەشتوانێ دووبارە زیندووی بکاتەوە ، وە بە پاداشی خۆی بگات •

ئیمام فەقری رازی ئەفەرموێت : هەنێ کەس وتوویانە : لەم ئایەتەوە دەرئەکەوێ کە زیندووبوونەوەی گۆڕ نیە ؛ چونکی خودای تەعالا دوو زیندووکردنەوەی باس کردووە بۆ ئادەمیزاد • یەکەم بۆ ژینی دنیا ، دووەم بۆ ژینی پاشەڕۆژ • وە وەڵامی ئەم شوبهە ئەمەیە : پێویست نیە هەموو مەبەستێ لە هەموو ئایەتێکا هەبێ • مادام دەلیلی خاریجی هەیە بۆ زیندووبوونەوەی گۆڕ باس‌نەکردنی لەم شوێنەدا زیانی نیە • یانی گەلێ فەرموودەی

پێغەمەر (د) زیندووبوونەوەی گۆڕ ئەگەیەنن ، وە باسی خۆشی‌و ناخۆشی گۆڕ لە گەڵێ فەرموودەیا دیارە • ئەمەیش بۆ ئیسباتی ئەم مەبەستە بەسە •

من ئەڵێم : لەسەر وردەکاری زانایانی دین زیندووبوونەوەی پاش گیانەرچوون وە پێش هاتنی رۆژی قیامەت زیندووبوونەوەی (بەرزەخ)ییە ، وە ئەوەیش بریتیە لە پەیوەندی رۆح بە مردوەوە وە وەرگرتنی خۆشی‌و ناخۆشی وەکوو ئینسانی نووستوو خەو ئەبینێ وە لە خەوەکەیا وا ئەزانێ (مەثەلا) کە لەگەڵ دۆستانیا لە باخێکا یا لە خانووێیکا بە خۆشی رائەبوێری ، وە یاخود لە ژێر دەستی دوژمنێکدا داماوە وە ئازار ئەدرێ وە زەجرو داخ ئەکرێ • لەگەڵ ئەوەشدا ئەو کەسانە وان لە لای نوستووەکە هیچ جموجوولێ یا نیشانەی شین‌و شادی لێوە نابینن • بە کورتی زیندووبوونەوەی بەرزەخ نەوعێکی تایبەتیە وە جیایە لە زیندووبوونەوەی راستەقینەی رۆژی قیامەت •

وە ظاهیری ئایەتی : (أغرقوا فأدخلوا نارا) کە لە باسی کۆمەڵی (فیرعەون) دایە ئەمەیش هەر لە پاش ئەوە لە دەریای (نیل)دا خنکان خودا خستنیە ئاگرەوە • دیارە ئەو ئاگرەیش ئاگری رۆژی قیامەت نیە • کە وابێ ئەبێ ئاگری ئازاردانی ماوەی بەرزەخ بێ • هەروا ئایەتی : (النار یعرضون علیها غدوا وعشیا ، ویوم تقوم الساعة ادخلوا آل فرعون اشد العذاب) • دەری ئەخا •

﴿ هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الأَرْضِ جَمِيعاً ﴾ :

هەر ئەو پەروەردگارە کە ئێوەی دروستکردووە هەرچی

بەش‌و بارەو نـــازو نیعمـــەتی عـــەرزە هـــەمووی بۆ ئێـــوە دروستکردووە ، تا هەر کەسێ بە قەی شانی خۆی لە زانستو پیشەو صنعەت وە کردەوەو کۆششی خۆی سوودی لێ وەربگرێ لەسەر یاسای ئایینی خودایی ٠

﴿ ثُمَّ اسْتَوىٰ إِلَى السَّمَـــاءِ فَسَوِيٰهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ ﴾ :

پاش ئەوە کە عەرزی دروست کرد ، خواستی رووی کرد بۆ دروستکردنی ئاسمانو دروستی کردن بە حەوت ئاسمان کـــە درێژەی شێوەو نیشانەیان هەموو حەوالەی عیلمی خودایە ٠

﴿ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴾ (٢٩)

ئەو خودایە کە ئەمانەی کردووە هەر ئەوە بە هەموو شتێ زانایەو ئەتوانێ لەسەر زانستو خواستی خـــۆی ئەنواعی شت دروست بکا ٠

﴿ وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً ﴾ :

ئەی رەهبەری خۆشەویست ! باسی ئـــەو وتارانە بکە بۆ ئادەمیزاد لەو کاتەدا کە خوا فەرمووی بە فریشتەکان ئەمەوێ لە عەرزا حبێ نشینێ دابنێم کە هەموو ئیشێکی چاکو خراپی پێ بکرێ ٠

﴿ قَالُوا : أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ ؟ ﴾ :

فریشتەکان عەرزی بارەگای خودایان کرد : پەروەردگارا !

سیڕڕو کاکڵەی چیە تۆ لە عەرزا گەڵێ دروست ئەکەی کە چاگەو خراپەیان پێ بکرێو هەڵکەوێ لێیان هەنێ کەسی وا کە ئیفساد بکا لە عەرزا کردەوەی ناڕەوا بکاو خوێنی بێ تاوان بڕێژێ ؟!

﴿ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ ﴾ :

وەلحال ئێمە گەلێکین بە دەوام ئامادەین بۆ تەسبیحی زاتی تۆ بۆ بەیانی گەورەیی‌و پاکی تۆ لە عەیب‌و نەقص لەگـــەڵ سوپاس‌و ستایشا ٠

﴿ وَنُقَدِّسُ لَكَ ﴾ :

وە هەمیشە نەفسی خۆمان پاك ئەکەینەوە لە تاوان لە بەر خاطری تۆ وە لە بەر رەزای تۆ ٠

﴿ قَالَ : إِنِّي أَعْلَمُ مَا لا تَعْلَمُونَ ﴾ (٣٠)

خودا لە وەڵامیانا فەرمووی : من گەلێ ئەسراری وا ئەزانم ئێوە نایزانن‌و گەلێ حیکمەت هەیە لە دروستکردنی ئادەمیزادا ٠ جا بۆ دەربڕینی گـــەورەیی‌و پایـــەی ئادەمیزاد خـــودای تەعالا حـــەزرەتی ئادەمی دروست کـــرد ، وە حـــازری کـــرد لە نـــاو فریشتەکانا ٠

﴿ وَعَلَّمَ آدَمَ الأَسْمَاءَ كُلَّهَا ﴾ :

وە بە (الهام) خستنەناو دڵەوە وە یا بە دروستکردنی عیلم‌و زانستی ناچاری‌و بێ حەول‌و کۆشش ناوی هەموو ئەو شتانە کە لە عەرزا یا لە ئاسمانا بوون یاخود لە پاشا پەیدا ئەبن نیشانی ئادەمی دا ٠

﴿ ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰئِكَةِ ﴾ :

پاش ئەمە وێنەی خاوەنەکانی رانواند بە سەر ئادەمو فریشتەکانا ٠

﴿ فَقَالَ : اَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هٰؤُلاءِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ! ﴾ (٣١)

فەرمووی بە فریشتەکان : خەبەردارم بکەن لە ناوی ئەو شتانە کە وێنەیان حازرە لە لاتان ، ئەگەر راست ئەکەن کە خۆتان بەکاری جێگیری دێن !

﴿ قَالُوا : سُبْحَانَكَ لاَ عِلْمَ لَنَا اِلاَّ مَا عَلَّمْتَنَا ، اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴾ (٣٢)

فریشتەکان عەرزیان کرد : پەروەردگارا ! تۆ دووری لە کاری بێ حیکمەت ، وە ئێمە ئاگامان لە هیچ نیە مەگەر ئەوەی کە تۆ نیشانت داوین ، هەر تۆ خۆت زانای بە هەموو شتێ ، وە هەر تۆ خاوەن حیکمەتی لە هەر کارێکا ئەیکەی وە کەس رایەی ناکەوێ قسەی تیا بکا ٠

﴿ قَالَ : يَا آدَمُ اَنْبِئْهُمْ بِاَسْمَائِهِمْ ﴾ :

جا خودا بۆ دەربڕینی پایەی حەزرەتی ئادەم فەرمووی : ئەی ئادەم ناوی ئەو خاوەن وێنانە بڵێ بە فریشتەکان ٠

﴿ فَلَمَّا اَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ ﴾ :

کاتێ ئادەم خەبەری دا بە فریشتەکان ٠

﴿ قَالَ : اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنّى اَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ؟ ﴾ :

خودا فەرمووی پێیان : پێم نەوتن کە من هەموو شتێکی پەنامەکی لە ئاسمانو عەرزا ئەزانم ؟

﴿ وَاَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ؟ ﴾(٣٣)

وە ئەوەی ئێوە دەری ئەبڕنو ئەوەیش دەری نابڕن من ئەیزانم ؟

ئەوەی پێویستە لەم شوێنەدا بزانرێت :

یەکەم : وەکوو خودا ئادەمیزادی دروستکردووە لە خاك هەروا فریشتەو پەریشی دروست کردووە . فریشتە : جیسمی لەطیفو ناسکن ، وە بە چاو نابینرێن ، مەگەر بە شێوەی خاریجی عادەت . وە ئەم گرۆهە نێرو مێیان نیە . وە بە نەتەوایەتی پەیدا نابن ، بەڵکوو بەس بە فەرمانی خودا پەیدا ئەبن . وە هەموو بێ تاوانو بێ گوناحن ، وە لە فەرمانی خوای تەعالا دەر ناچن .

وە پەری (جن) ئەوانیش هەر جیسمیان لەطیفە ، وە لە ئاگر دروست کراون ، بەڵام ئەوان نێرو مێیان هەیە ، وە بە نەتەوایەتی پەیدا ئەبن ، وە تاوانبارو بێتاوانیان هەیە وەکوو ئادەمیزاد . ئەمانیش بە شێوەی خاریج لە عادەت نەبێ کە دەرئەکەون بۆ پێغەمەرانو رەهبەران بۆ کەس دەرناکەون ، وە فریشتەو پەری ئەتوانن خۆیان بنوێنن بە چەن شێوەو قەوارە ، بەڵام فریشتە لە شێوەی شتی پاکا دەرئەکەون ، وە پەری بە شێوەی پاك‌و پیس خۆیان دەر ئەخەن .

دووەم : ئەم باسە باسی نیعمەتێکی گەورەی خودایە لە سەر ئادەمیزاد کە ئەوانی هەڵبژاردووە بۆ جێداری خۆی ، وە باوکی ئەوانی کردووە بە مامۆستا بۆ فریشتەکان ، وە فەرمانی داوە بە فریشتە تەعظیمی بکەن وە دان بنێن بە پایەبەرزییا ٠

سێهەم : ئەم باسە باسێکی غەیبی وە ئیشارەتێکە بە بناغەی دروستکردنی ئادەمیزاد ٠ وە باسی ئـــەوەی نەکردووە ئەو فریشتانە خودا قسەی لەگەڵ کردوون هەموو فریشتەکانن ، یا فریشتە نزیکەکانی بارەگای خۆی ٠ هەروا ناوی ئەوەی نەبردووە ئەم وتارە بە شێوەی وەحیو ئیلهـــام بووە بۆ یەکـــە یەکەی فریشتەکان ، وە یاخود ئەمری کردووە حازر ببن لە شوێنێکا وە بە وێنەی وتارێ لەگەڵ (موسی) ــ کلیم اللە ــ دا قسەی لەگەڵ کردوون ٠٠ ــ بناء علیه ــ ئەم ئەوزاعە هەمووی حەوالەی عیلمی خودایەو ئێمەمەجالی قسەمان نیە تیایا ٠

چوارەم : ئەم وتارو قسەیە لەگەڵ فریشتەکان هەر بۆ ئەوە بوو کە پایەی حەزرەتی ئادەم ــ علیه السلام ــ دەربخا لە لای فریشتەکان ٠ وە فەرمان بدا بە گەورە تەماشای بکەن ٠ ئیتر بۆ ئەوە نەبوو کە خودا راوێژ بکا لەگەڵ فریشتەکانا ؛ چونکی خودا بالایە لەم خەیالاتەو خۆی چی بوێت ئەیکا ، وە کەس لە ئیشی ئەودا مەیدانی قسەو باسی نیە ٠

پێنجەم : ئەم پرسیارە کە فریشتەکـــان کـــردیان لە رووی رەخنەگرتنەوە نەبوو لە خودا ، وە یا خود لە سەر ئەساسی خراپە وتنی ئادەمیزاد نەبوو ؛ چونکی ناوبردنی گرۆهێ بە خراپە لە پێش دروست کردنیانا مەعقوول نیە ٠ بەڵکوو پرسیار بوو لە

سیڕڕو حیکمەتی دروستکردنیان لە پاش ئەوە حاڵی بوون کە ئادەمو ئادەمیزاد ئەکرێن بە (خلیفة الله) لە عەرزا • لەسەر ئەم ئەساسە کە خەلیفە بە مانا جێدارو جێگرو نوماینەرە ، وە گورۆهێ پایەی جێداریان ببێ پێویستە دارای زانستو خواستو تەوانایی بن وە گۆیاو شنەواو بینا بن . وە لە صیفەتی خواستەوە شەهوەتو ئارەزوو بازی پەیدا ئەبێ ، وە لە صیفەتی تەوانایی غەزەبو رکگرتن دەر ئەچێ . وە کەسێ دارای ئارەزووبازی ئاڵۆزی بێ گەلێ ئیشی ناڕەوای لێ دەرئەکەوێ • ئیتر ئەوەیان تەماشا نەکرد کە قابیلە بە عیلمو عەقڵ ئەم صیفەتی ئارەزووبازیو ئاڵۆزییە بێتە سەربازی میانەکاری • هەروا تەماشای ئەوەیان نەکرد هەرچەن ئەم گورۆهە شتی ناڕەوایان لێوە دەرئەکەوێ گەلێ رەهبەرو رەهنومای خاوەن پایەو مایەیشیان لە ناوا ئەبێ وە لەگەڵ بوونی ئەم زاتە بەرزانە تەماشای پەستی هەنێ ئەفراد ناکرێت •

بە هەر حاڵ پرسیارەکەیان داوای دەرخستنی حیکمەت بوو ، وە خودایش بەو زانستو ماریفەتە دای بە حەزرەتی ئادەم دەری خست لە فریشتەکان کە ئەم گورۆهە خاوەن پایەن وە گەلێ حیکمەت لە دروستکردنیانا هەیە •

وە لە رووی راستیا خودا ویستی حەزرەتی ئادەم وە نەتەوەی دروست بکا وە جیهان بە پیرۆزی رەهبەران بە تایبەتی پیرۆزی فەخری عالەم (د) موشەڕڕەف بکا ، ئەگەرنا ئادەم بەبێ ئیلهامو نیشاندان لە لایەنی خوداوە ئەو ناوانەی نەدەزانی • وە ئەگەر خودا بیویستایێ وەکوو تەعلیمی ئەوی کرد تەعلیمی

فریشتەکانیشی ئەکرد ، وە ئەو پایە کە دەستی ئەو کەوت دەستی ئەمانیش ئەکەوت • (فله الحکم والامر) •

شەشەم : لەسەر ظاهیری ئایەتەکە ئەبێ لوغات تەوقیفی بن ، یانی : هەموو زمانێ لە لایەنی خودای تەعالاوە نیشان دراون بە ئادەم • وە ئەمە بیری زورمەی زانایانی ئوصوولە •

وە هەنێ لە زانایان ئەڵێن : زمانەکان لە دەسکار وە دانانی ئادەم خۆیەتی وە مانای تەعلیمی ئادەم ئەمەیە کە خودا هێزێکی قودسی لە دڵی ئادەما دروستکردووە وە دڵی روونا‌ك کردووەتەوە بۆ ئەوە بۆ هەموو شتێ ناوێ دابنێ •

هەنێ تر لە زانایان ئەڵێن ناوی ئەشیا دوو بەشە ؛ یەکەم : ئەوەی کە زۆر پێویستە بێ بۆ بەکارهێنان ، ئەم بەشەی موباشەرەتەن خودا نیشانی ئادەمی داوە • دووەم : ئەوانەی کە زۆر پێویست نین • ئەم بەشەی دانراوی ئادەم وە نەتەوەی ئادەمە لە سەر پێویستی خۆیان •

وە لەسەر ئەم مانایە ئەبێ ئەو عوموومە لە ئایەتەکەدا عوموومی عورفی لێ بگیرێت • لەگەڵ ئەوەدا کە ئەم دوو بیرە دوورن لە زاهیری ئایەتەکەوە •

﴿ وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰئِكَةِ : اسْجُدُوا لِآدَمَ ﴾ :

باسی ئەو کارەساتە بکە رووی دا لەو کاکەتەدا کە پایەی قەدرو خۆشەویستی ئادەمم دەربڕی دەرفەتمان دا بە فریشتەکان سوجدەی حورمەت ببەن لە مامۆسای زاناتان (ئادەم) •

﴿ فَسَجَدُوا إِلاَّ إِبْلِيسَ ﴾ :

ئەوانیش هەموو سوجدەیان بۆ برد مەگەر شەیتان ٠

﴿ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴾ (٣٤)

ئەو سەرپێچی کرد لە فەرمانەکەمان ، وە خۆی بە زلتر زانی لە ئادەم ، وە بە هۆی ئەم سەرکێشیەوە لە باری فەرمانبەری و ئیمانەوە بۆ باری کافرێتێ و نافەرمانی ٠

﴿ وَقُلْنَا : يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ ﴾ :

پاش ئەوە شەیتان سەرپێچی کرد لە فەرمانی ئێمە وە دوژمنایەتی خۆی دەربڕی لەگەڵ ئادەما فەرمانمان دا بە ئادەم پێمان وت : خۆت و هاوسەرت (حەواء) لە بەهەشتا سەقامگیر ببن ٠

﴿ وَكُلاَ مِنْهَا رَغَداً حَيْثُ شِئْتُمَا ﴾ :

وە لە خواردەمەنی خۆشی بەهەشت بخۆن تێرو تەسەل لە هەر شوێنێکا دڵخوازتانە ٠

﴿ وَلا تَقْرَبَا هذِهِ الشَجَرَةَ ﴾ :

بەس نزیکی ئەم داری گەنمە مەکەون ، وە لە دانەکەی مەخۆن ٠

﴿ فَتَكُونَا مِنَ الظّالِمِينَ ﴾ (٣٥)

ئەگەرنا ئەبن بەوانەی کە ستەمیان لە خۆیان کردووە ٠

﴿ فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا ﴾ :

که شەیتان بەمەی زانی بە دەستو برد وتو وپرەی خستە ناو دڵی ئادەمو هاوسەرەکەیەوە ، وە لە بەری ئەو دارەی پێ خواردن ، وە ئەمە بو بە هۆی ئەوە کە ئادەمو هاوسەرەکەی گیرۆدە ببن ٠

﴿ فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ ﴾ :

وە ئادەمو حەوای دەرکرد لە بەهەشت وە لەو نازو نیعمەتو ئاسایشە کە تیایا بە ئارامی ئەژیان ٠

روونکردنەوەی ئەم ئایەتانە :

یەکەم : هەموو زانایانی دین لە سەر ئەوەن ئەم سوجدەیە کە فەرمان درا بە فریشتەکان بیبەن لە ئادەم سوجدەی قەدرگرتنو حورمەت بووە نەک سوجدەی عیبادەتو بەندەیی ٠ وە ئەو نەوعە سوجدە لە هەموو ئایینە قەدیمەکانا رابوردووە ٠

دووەم : بیری زۆرمەی ئەهلی سوننەتو جەماعەت لەسەر ئەوەیە کە پێغەمەرانی ئادەمیزاد لە فریشتە گەورەترن لە بەر چەن هۆیێ ؛ یەکەم : ئادەم زاناتر بووە لە فریشتەکانو زانا لە نەزان گەورەترە ٠ دووەم : ئادەم بوو بە مامۆستای فریشتەکان وە مامۆستا لە شاگرد قەدری بەرزترە ٠

سێیەم : خودای تەعالا فەرمانی بە فریشتە دا سوجدە بیبەن لە ئادەم ، وە ئاشکرایە ئەوانەی سوجدەی ئیحتیرام ئەبەن لە کەسێ لەو کەسە پایەیان کەمترە ٠

چوارەم : خودای تەعالا ئادەمی کرد بە خەلیفەی خۆی ، وە فریشتەی نەکرد بە خەلیفە . وە پایەی خەلافەت پایەیەکی بەرزترە لە پایەی غەیرە خەلیفە .

پێنجەم : عیبادەتی ئادەمی گرانترە لە عیبادەت کردنی فریشتە ؛ چونکە ئادەمی گیرۆدەی ئارەزووی نەفس وە صیفاتی وایە مانیعی عیبادەتن ، وە رێگەی وەسوەسەی شەیتان لە سەر ئادەمی هەیە ، وە فریشتە نە ئارەزووی نەفس وە نە باقی صیفاتی مانیعە وە نە رێگەی وەسوەسەی شەیتان لە سەریان هەیە . شەشەم : خودا فەرموویەتی : (ان اللّٰه اصطفی آدم ونوحا وآل ابراهیم وآل عمر ان علی العالمین) ؛ ئەم ئایەتە نیشان ئەدا کە ئەم زاتانە لە عالەم گەورەترن وە عالەم (ما سوی اللّٰه) یە فریشتەیش ئەگرێتەوە . حەوتەم : خودا لە شانی حەزرەتی محەمەدا (د) فەرموویەتی : (وما ارسلناك الا رحمة للعالمین) وە لەسەر قسەی پێشوو دەر ئەکەوێ کە حەزرەت هۆی رەحمەت بووە بۆ فریشتەیش وە ئەوانیش لەو رەحمەتە سوودیان وەرگرتووە .

سێهەم : زۆرمەی زانایان بیریان لە سەر ئەوەیە (ابلیس) فریشتە نەبووە ، بەڵکوو لە گورۆهی (جن)ە ، وەکوو صەریحی ئایەت ئەڵێت : (کان من الجن ففسق عن امر ربه) ، وە فەرمانی سوجدە بردن لەبەر ئەوە بۆ ئەویش بووە چونکی لە ناو فریشتەکانا بووە . وە ئەگەر فریشتە بوایێ سەرکێشی نەدەکرد ؛ چونکی خودا لە شانی فریشتەکانا فەرموویەتی : (لا یعصون اللّٰه ما امرهم ویفعلون ما یؤمرون) ، وە لە ئایەتێکی ترا بە

زمانی ئیبلیسەوە ئەڵێت : (خلقتنی من نار وخلقته من طین) ، وە فریشتە لە نوور دروست کراون نەك لە ئاگر ٠

چوارەم : (شجرە) لە ئایەتەکەدا لە ســـەر تاقیقی گەڵێ زانایان گیای گەنم بووە ، وە هەر گیایێ ساقی ببێ لە زمانی عەرەبا بە شەجەرە ناو ئەبرێ ٠ عەلاوە دوور نیە گیای گەنم لە بەهەشتا بەرزو گەورە بووبێ بە نەوعێ کە ناو ببرێ بە (شجرة)٠

پێنجەم : وەسوەسەی شەیتان بۆ دڵی ئادەمو حەوواء لە دەری بەهەشتەوە بووە ؛ چونکی پاش ئەوە شەیتان سەرکێشی کرد لە سوجدە بردن بۆ ئادەم لە بەهەشت دەرکرا ٠ بەڵام لەسەر ئــەو هێزە خودا داویە بە شەیتان ئەتوانێ لە هەر شوینێکەوە ئارەزوو بکا وەسوەسە بگەیێنی بە هەرکەسێ ئارەزوو بکا ٠ بەڵام هەنێ زانایان فەرموویانە : شەیتــان رۆیشتووەتە بەهەشت وە لــە بەهەشتا دڵی ئادەمو حەووای تێکــداوە ، وە ئەو دەرکــردنەی پێشوویە لە سەر ئەساسی ئەوە بووە بە حورمەتەوە نەماوە لــە بەهەشتا ؛ بەڵام ئەمە مانیع نیە لە هاتووچۆی بێ حورمەتانەی بۆ ئەو شوێنە کە زوو بە حورمەتەوە تیایا بووە وە ظاهــیری ئایەتی (قلنا : اهبطوا) ــ بە جەمع ــ بۆ ئەم بیرە موناسبەو پێویستی بە تەئویل نیە ٠

ئەگەر یەکێ بڵێ : بە ظاهیری ئایەتی (ان عبادی لیس لك علیهم سلطان) نابێ شەیتان بتوانێ زاڵ ببێ بە سەر زاتێکا کە وێنەی ئادەم بێ ! وەڵامی ئەمەیــە : مەبــەس لەو ســولطانو زاڵبوونە گومڕاکردنی عەبدێ بە نەوعێکە لە ئایین دەریکا نەك

زاڵ بوون به سەرخەیاڵات خستنە ناو دڵەوە ئەمە بۆ هەموو ئادەمیزادێ مومکینە .

شەشەم : بیری زانایانی دین زورمەی لەسەر ئەوەیە کە پێغەمەران مەعصوومن ؛ بەم مانا لە پاش پێغەمەرایەتی نابێ تاوانی گەورەو ناباریان لێ دەرکەوێ نە بە عەمدو مەبەست نە بە سەهو ، هەروا نابێ تاوانی بچووکیشیان بە عەمدی لێ پەیدا ببێ .

ئەگەر یەکێ بڵێت : ئەی چۆن حەزرەتی ئادەم بە فەرمانی خودای کرد ؟ وەڵامی ئەمەیە : حەزرەتی ئادەم لەو کاتەدا نەکرابوو بە پێغەمەر ، وە بەهەشت شوێنی تەشریعو تەکلیف نیە ، وە ئەو ئەمرو نەهیە کە خودا کردی لە ئادەم ئەمرو نەهی تەشریعی نەبووە بەڵکوو ئەمرو نەهی تەئدیبیو ئیرشادی بوونو ئایەتی (وعصی آدم ربه فغوی) مانای دەرچوونە لە فەرمانی تەئدیبیو ئیرشادی . زیاد لەمەیش خواردنی ئادەم لەو دارە لەسەر فەرامۆشکردنی فەرمان بوو ، وەکوو خودا فەرموویەتی : (فنسی ولم نجد له عزما) .

(بناء علیه) هەر شتێ لەم بابەتە نیسبەت لە هەر پێغەمەرێ درابێ یا نیسبەتەکەی لەسەر نەقڵی راست نیە ، وە یا لە پێش زەمانی پێغەمەریدا بووە ، وە یاخود ئەو شتە صەغیرەی سەهوی بووە ، نەك کەبیرە وە نە صەغیرەی عەمدییە .

حەوتەم : ئەو جەنتەتە کە خودای تەعالا حەزرەتی ئادەمی لە گەڵ حەوادا تیا داناوە ئەو بەهەشتەیە کە مەشهوورە لە ناو موسوڵماناو خودا تاریفی کردووە لە قورئانا بەو شێوە گوشادە

به قەی ئاسمانو عەرز ، وە بە مەذهـــەبی ئەهلی سوننەتو جەماعەت لە گەڵ دروستکردنی دنیادا دروست کراوە ، وە ئیستە هەیە • هەر وەها دۆزەخ هەم دروست کراوەو ئیستە هەیە • وەکو لە (صەحیحی بوخاری) شەریفدا ریوایەت ئەکا لە کیتابی مەواقیتی صەلاتا لە (انس)ەوە خوای لێ رازی بێ ، کە ئەفەرموێ: بەهەشتو جەهەننم نیشانم دران ئێستە لە تەنیشتی ئەو دیوارەوە •• (الحدیث) وە دەلیل لە سەر ئەمە چەن شتێکە •

یەکەم : وشـــەی (الجنة) لە عورفی عامی موسوڵمانانا لە کاتی هاتنەخوارەوەی قورئانا ئەو بەهەشتە مەعلوومە دیاریەتانێ کە وادەدراوە موسوڵمانی تێبچێ لە پاشـــەرۆژا • وە لە پێش پەیدابوونی ئەهلی (بیدعە)دا وە کوو (معتزلە)و (ئەبوو موسلیمی ئەصفەهانی) و غەیری ئەمانە •••

دووهەم : لە پێش ناوبردنی (الجنة) باسی بەهەشتی (دار الثواب) کراوە ، وە بە ئوصوولی عیلمی ئەم جەنتەیش هەر یارۆی پێشووە •

سێهەم : ظاهیری ئاسار دەلالەت لەسەر ئەوە ئەکا کە مەپەس ئەو بەهەشتە بێ •

چوارەم : ئەو نیزاعە کە لە ئەحادیثی صەحیحەدا ریوایەت کراوە کە واقیع بووە لە بەینی موساو ئادەمدا (علیهما السلام)کە عەرزی کردووە : بۆچی بە حیلەی ئیبلیس کارێکی وات کرد لە بەهەشت دەرچی ؟ وە ئەویش جوابی داوەتەوە •

پێنجەم : ئەو نیشانانە کە لە قورئانا لە سوورەتی (طاها) دا بەیان کراوە کە خودا پێی فەرموو : (ان لك الا تجوع فیها ولا

تعری وانك لا تظمأ فیها ولا تضحی) واته به راستی بۆ تۆ هەیه ئەی ئادەم که برسی نەبی له بەهەشتا وه رووت نەبی له بەرگۆ پۆشاك وه تینو نەبی تیایا وه گەرمای رۆژ لێت نەدا ؛ چونکی له باغەکانی دنیادا هەر باخێ ببێ وه لە هەر ئیقلیمێ له ئیقلیمەکانا هەڵکەوێ ئەوانه نیه که ئەم تەعریفانەی تیا بێتە جێ ؛ چونکی حەزرەتی ئادەم مادام له دنیادا بێ وه له سەر عەرزا له هەر باخێکا ببێ له سەر صیفەتی نەتەوەکەی خۆی برسیو تینو ئەبێ وه رووتو قووت ئەکەوێ ، وه گەرمای رۆژ لێی ئەدا له واقیعا ئینسان له هەر مەنطیقەیەکدا هەبێ گەرمە یا سارده یا موعتەدیله ٠٠ له گەرمی رۆژ ناپارێزری ٠ وه ئەگەر وەسیلەی ئاساییش نەبێ زۆر پەرێشان ئەبێ ، وه ئەگەر شوێنی ئادەمیزاد بەهەشت نەبێ هەر تووشی تینوێتیو برسێتیو گەرما ئەبێ ٠ وه ئەگەر فەرزەن بڵێین ئەو باغه میوەی زۆری تیا بووه بۆ خواردەمەنی ، وه ئاوی زۆری تیا بووه ٠٠ بەڵام چارەی گەرما بەچی ئەکرێ ؟ که وابێ مەبەست لەو باغه هەر بەهەشت، بووه ٠ که عالەمێکی سەربەخۆیه وه گەرماو سەرماو برسێتیو تینوێتی تێدا نیه ، وه تاوی هەتاوی تیا نیه ؛ چونکی به هێزی تەوانایی خودا روونا ئەبێتەوه ، وه بەڵگەی ئەمەیش ئەو ئایەتەیه که ئەفەرمووێت : (فکلا منها رغدا حیث شئتما) : بخۆن له بەهەشتا خواردنێکی بێ ئازار ، یانی بێ ئیحتیاج به هەوڵ وه به سەرئاوچوون له هەر شوێنێ مەیلتان هەیه ٠ وه لەفظی (رغد) ژینی بێ ئازاره ٠

شەشەم : ئەوه که خودا فەرموویەتی : (فبدت لهما سوآتهما وطفقا یخصفان علیهما من ورق الجنة) : واته پاش خواردنی

گەنم عەورەتیان دەرکەوت ، یانی ئەو بەرگە لە بەریانا بوو لە پێشا نەما ، وە بە پەلە گەڵاداری بە هەشتیان ئەدا بەسەر شوێنی عەورەتیانا • ئەمە مانای وایە هەتا بێ فەرمانی خوایان نەکردبوو لەشیان لە پۆشاکێکی ساف‌و جواندا بوو ، وە خواردەمەنییان بە بێ یاسای عادەتی دەرئەچوو ، بە عەرەق‌و غەیری عەرەق وە لە پاش نافەرمانییەکەیان عەورەتیان دەرکەوت وە ئەو غیلافە نەما وە پێویستیان بە سەرئاو پەیدا کرد • وە دیارییە ئەم وەزعە کە خواردن بە عارەق دەربچێ لە دنیادا نیە وە هەر لە بەهەشتی پاکا دێتە جێ •

لێرەدا ئەبو موسلیمی ئەصفەهانی‌و هاوبیرەکانی چەن شوبهەیان دەربڕیوە :

یەکەم : ئەگەر ئادەم بەرزکرابوایەتەوە بۆ بەهەشت خودا لە قورئانا باسی ئەکرد ! جوابی ئەمە ئەوەیە : ئەم خاوەن شوبهەیە هیچ دەلیلێکی بە دەستەوە نیە کە ئادەم لە سەر عەرزا دروست کراوە ، بەڵکو لە ظاهیری بازێ ریوایەتا دەرئەکەوێ کە فریشتەکان بە ئەمری خودا میقداری گڵیان لە ئیقلیمەکانی سەر عەرز وەرگرت‌و بردیان بۆ بەهەشت وە بە ئاوی جۆگەی (تسنیم) شێلایان ئەوجا خـــودا بە تەوانایی خۆی هەیکەلی ئادەمی دروست کرد وە گیانی کرد بە بەردا ، وەکوو لە ئایەتا ئەفەرموێت : (ان مثل عیسی عند اللّٰہ کمثل آدم ؛ خلقه من تراب ، ثم قال له : کن ، فیکون) • کە وابێ ئادەم هەر لە بەهەشتا دروستکراوە • زیاد لەمەیش بەرزکردنەوەی ئادەم بۆ ئاسمان وە یا هێنانەخوارەوەی لە ماوەیەکی زۆر کەمدا بووە ، وە ئەگەر دەلیل قودرەتی خودا بێ بۆ کەس فەرقی نیە •

دووەم : بەهەشت داری تەکلیف نیە چۆن ئـەبێ خودا لە بەهەشتی ئاسمانا تەکلیف وە ئەمر وە نەهی بکا لە ئادەم ؟ جوابی ئەمە ئەوەیە: عالمە گەورەکان ئەڵێن : ئەو فەرمانی خودای تەعالایە بۆ حەزرەتی ئادەم فەرمـانی ئیرشـادیو رێنومـایی بووە نەك تەکلیف • وە زیاد لەوە لە پاش تەواوبوونی ئەم عالەمی جیهانە (دار التکلیف) نیە ، ئەگەرنا ئێستە ئەگەر بە یاسای (خرق العادة) کەسێ بگاتە بەهەشت ئەوە لەسەر حاڵی موکەللەفی خۆی ئەمێنێ وە ئەمە مەعلووموو دیاریە •

سێهەم : ئەمەیە ئەگەر بەهەشتی (دار الخلد) بوایێ چۆن حەزرەتی ئادەم داوای شەجەرەی خولدی ئەکرد ؟ یا چلۆن ئیبلیس بەو تەمایە ئەیخەڵەتاند ؟ جوابی ئەم شوبهە ئەوەیە : ئەی ئەگەر باخی سەر عەرز بوایێ وە ماوەیێ تیا بمایەتەوە وە حاڵی ببوایە کە ئەوزاعی عەرز هەمیشە ئەگۆڕێ چۆن باوەڕی بەوە ئەکرد کە لە عەرزا ئادەمی خالید ئەبێ وە ئەمێنێتەوە هەتا هەتایە ؟ زیاد لەوە ئینسان لە ئەوەڵی دروستکردنیا چۆن ئەزانێ خولوود لە بەهەشتا هەیە وە خولوود لە عەرزا مومکین نابێ ؟

چوارەم : کەسێ ببرێتە بەهەشتەوە دەرناچێ تا ئەبەد چۆن قابیلە ئادەم دەربکرێ لە بەهەشتی خولـــوود ؟ جوابی ئەمەیە : خولوود بۆ ئەوانەیە کـــە لە پاش حسێبی قیامەت ئەخرێنـە بەهەشتەوە نەك بۆ ئەوانە کە لەم عالەمەدا ئەڕۆنە ناویەوە •

پێنجەم : چۆن قابیلە شەیتان بڕواتە بەهەشتێ کە جێگەی کەرامەتو تەقدیسە ؟ جوابەکەی ئەمەیە : شەیتان جیاکراوەتەوە لەو یاسا ؛ چونکی لە پاش ئەوە خودا طەردی کرد عەرزی کرد :

مۆڵەتم بدە بۆ گومڕاکردنی ئینسان ! ئەویش فەرمووی : (انك لمن المنظرين الى يوم الوقت المعلوم) • جا لــە سەر ئەو مۆڵەتە صەلاحییەتی هاتووچۆی بۆ هەموو شوێنێ وە بۆ ناوی هەموو دڵێك هەیە • وە لاکین (عباد اللّه) بە ئیخلاص زیانی پێ ناگا •

شەشــەم : ئەمەیــە ئــەم وەزعی سەرکــەوتنی ئــادەمەو هاتنەخوارەوەی مەعقوول نیە ، کە وابێ با بڵێین ئەو جەننەتە باخێکە لە دنیادا •

جوابی ئەمە ئەوەیە : ئەگەر مەبەس لە مەعقوول مەعقوول بە عەقڵی عادەتی (عوام الناس)ە گەلێ شتی وا هەیە لە جیهانا مەعقوول نیە ؛ کورەی رۆژ کە نزیکی روبعە ملیۆنێــك قاتی عەرزە مەگەر خودا بزانێ لە کــەیەوە تا کــەی هەیــەو ئەبێو ئەسووتێ ! ئەم هەموو ئەوزاعی پەنامەکییە کــە لە ئەسراری ئەثیرو بەرقدا هەیە هیچی بە عەقڵی عەوامدا ناچێ •• هەروا هاتووچۆی فریشتە لە ئاسمانەوە بۆ عەرز بۆ لای پێغەمەران ، وە غەیری ئەمانەیش گەلێ سەری لێی سوڕماوە ••• وە هەموویشی راستن • وە ئەگەر مەبەس لە مەعقوول مەعقوول بــە عەقڵی رووناکی ئینسانانەیە وە لەگەڵ باوەڕکردن بە خودای تەوانادایە ئەوە ئەم جۆرە شتانە قابیلی ئــەوە نین کــە ئینســان سەری سوڕبمێنێ لەوانەدا • ئەگەرنا ئیشی زۆر دەرئەچێ لە میزانی عەقڵی عەوام ، بۆیە لێرەدا نووسیومە :

بەهەشتێکی وا تیایا بمێنێ
بێ نانو ئاوی لەویا نەبینێ
پۆشاکی دایم هەر لە بەرا بێ
بێ رۆژ پرتەوی لە راسەرابێ

بێن پێم بڵێن : كه لەم سەر عەرزایە ؟
ئەگەر لە نزمی یا لە بەرزایە
دەوری هەردوو قوطب : جەنووب و شیمال
تاریكستانە هەتا نیوەی سان
ئەو ئیقلیمانەیش نزیك لەوانن
هەمووی ساردەسێر هەمووی كوێسانن
ئەمێننێ عەرضی یەك هەتا پەنجا
ئەوەی بۆ سوكنای ئادەم ئەگونجا
وێنەی ئەفریقاو ئاسیای خۆمان
دوورن لەو وەصفە لەم شوێنا كران
ئیتر بۆ قورئان هەڵگێڕینەوە ؟
با جێگەی ئادەم هەڵبڕینەوە
كائینات هەمووی نیسبەت بە خودا
وا لە ناو قەبضەی قودرەتی ئەوا
چی ئەبێ ئادەم لە بەهەشتا بێ
شەیتانیش بۆ خۆی هەر لە گەشتا بێ ؟!
هەرچی كە دوور بێ لە بیری مادی
تەئویلی بكەی بۆ یارۆی عادی
لازم دێ قورئان كەلامی ئەو بێ
دینو ئایینیش تەرزێكی نەو بێ

برا پێت ئەڵێم بە صیدقو ئیخلاص :
قەسەم بەو خودای بۆی ئەکەی سوپاس !
ئەم خەیاڵاتە هەموو ئەوهامن
هەموو بۆ تەفرەی گەلی عەوامن
خەواص بە مانا زانیاری تەواو
قودرەتی خودا دێنێتە بەرچاو
ناکەوێتە دووی تاویلی قورئان
مەگەر ناچار بێ لە هێزی بورهان
خودام بە حەقەو قورئان ئیمامە
لە بۆ ئەم دینە ناوی ئیسلامە
هەرچۆن پێغەمەر بەیانی داوە
مەعناکەی حەقەو راستەو تەواوە

﴿ وَقُلْنَا : اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ ﴾ :

پاش ئەم کارەساتە وتمان بە ئادەمو هاوسەرەکەی و ئیبلیس: داپەڕن لە بەهەشتی بەرزی بەرین بۆ سەر عەرزی پڕ لە مەینەت بە دوژمنایەتی لەگەڵ ئیبلیساو لە ناو خۆتانا • وە یاخود وتم بە ئادەمو هاوسەرەکەی داپەڕن خۆتانو ئەو نەتەوەیە پێتانە لەگەڵ ئەم حاڵەدا کە لە ناو خۆتانا دوژمنی یەکترن ؛ چونکی دوژمنەکەتان هەمیشە ئاشووب ئەنێتەوە لە ناوتانا •

﴿ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ ﴾ (٣٦)

وە بۆ ئێوە دامەزرانو رابواردن هەیە تا کاتێ دەسگای دنیا هەڵئەپێچن ٠

﴿ فَتَلَقَّىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ ﴾ :

کاتێ ئادەم بە خۆی زانی کە تۆش بووە رووی‌کردە بارەگای رەحمەتی خوداو دەستی کرد بە نزاو لاڵەو زۆر پاڕایەوە هەتا خودای میهرەبان بازێ وتاری بە سوودی خستە دڵیەوە کە بەو شێوە بپاڕێتەوە ، ئەویش وتارەکانی وەرگرت وە بەو وتارانە دەستی کرد بە پاڕانەوە جا خودایش بە میهرەبانی لای‌کردەوە بە لایا ٠

﴿ فَتَابَ عَلَيْهِ ﴾ :

چاوپووشی لێ کرد ٠

﴿ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴾ (٣٧)

چونکی بە راستی خودا میهرەبانەو هەر بەندەیێ بگەڕێتەوە بۆ لای ئەویش باشتر لەو لا ئەکاتەوە بەلایا وە خودا میهرەبانە لەگەڵ هەموو کەسێکا سەری بەندەیی بۆ دانەوێنێ ٠

جا لە پاش چاوپۆشی لە ئادەم لە بەر ئەوە وا حاڵی بوو کە وەکوو عەفوم کردووە هەر لە بەهەشتیشا ئەمێنێتەوەو من بڕیارم دا کە لە بەهەشت داپەڕی بۆ سەر عەرز ٠

﴿ قُلْنَا : اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعاً ﴾ :

بۆ جاری دووهەم فەرمانمان داوەو وتمان : داپەڕن لە بەهەشت بۆ سەر عەرز هەمووتان ٠

﴿ فِأمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنّى هُدىً ﴾

جا ئەگەر لە لایەنی منەوە ریسالەو فەرمان‌نامەیێ هات بۆتان ٠

﴿ فَمَنْ تَبِعَ هُدايَ فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴾ (٣٨)

هەر کەسێ پەیڕەوی ئەو فەرمانەم بکا لە رۆژی قیامەتا بیمی ئازارو ناڕەزایی لەسەر نامێنێ وە ئەوەندە سەر شادو دڵ شاد ئەبێ بە پایەی خۆی زویری لە دڵیا نابێ ٠

﴿ وَالَّذينَ كَفَروا وَكَذَّبوا بِأيَاتِنَا أولَئِكَ أَصْحَابُ النّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴾ (٣٩)

وە ئەو کەسانەیش بەرابەر فەرمانەکەم‌و خاوەن فەرمانەکە بێباوەڕی دەربڕێ وە ئەو بەندانەی ناردوومە بۆیان بە درۆیان بخەنەوە ئەوانەش هاوسەری ئاگری دۆزەخ ئەبن وە بەو حاڵە ئەمێننەوە هەتا هەتایە ؛ چونکی پاداشی بێباوەڕی نەبڕاوە ئازاری نەبڕاوەیە ٠

ریوایەت کراوە لە ڕوونکردنەوەی ئەو کەلیماتانە کەخودای تەعالا ئیلهامی حەزرەتی ئادەمی کردن چەن ریوایەتێ ٠

یەکەم : ئەمەیە فەرمووی : (ربنا ظلمنا انفسنا وان لم تغفر لنا وترحمنا لنکونن من الخاسرین) : ئەی پەروەردگاری ئێمە ئێمە ستەممان کرد لە نەفسی خۆمان بە لادان لە فەرمانی تۆ وە ئەگەر تاوانمان نەپۆشی وە میهرەبانیمان لە گەڵا نەکەی بە راستی ئەبین بەوانە کە تووشی زیانی دەوامدار بوون ٠

دووەم : ئەمەیە فەرمووی : (سبحانك اللهم وبحمدك وتبارك اسمك وتعالى جدك لا اله الا انت ظلمت نفسى فاغفر لى فانه لا يغفر الذنوب الا انت) : ئەڵێت : پەروەردگارا من تۆ دوور ئەگرم لە هەموو عەیبێ وە سوپاست ئەکەم ، تۆ ناوت پیرۆزەو بەشو بارەت بەرزە ، بەندەگی ناکرێ مەگەر بۆ ذاتی تۆ وە من ستەمم کرد لە نەفسی خۆم لە تاوانم ببووردە ، بە راستی کەس ناتوانێ لە تاوان ببوورێ مەگەر زاتی میهرەبانی تۆ ٠

جا پاش ئەوە کە خودای تەعالا نیعمەتەکانی خۆی باس کرد لە سەر هەموو ئادەمیزاد بەتایبەتی رووی کرد لە گرۆهی (بەنی ئیسرائیل)وە فەرمووی : (یا بنی اسرائیل ٠٠ الآية) ٠

لە بەر ئەوە خوا لە قورئانی پیرۆزا گەلێ باسی بەنی ئیسرائیلی کردووە ٠٠ لە بەر ئەوە کە ئەو نەتەوە لە مەدینەی مونەوەرەو شیمالی مەدینەدا زۆر بوونو گەلێ بەربەرەکانیو عەنادیان نیشان داوە بە حەزرەت (د) ٠٠ با ئێمە بە کورتی مێژووی پەیدابوونی ئەم قەومە وە بەسەرهاتیان بنووسین ، بۆ ئەوە لەمەولا لە قورئانا هەر باسێکیان هاتە پێشەوە ، بزانن ئەو گورۆهە کە باسیان ئەکرێ لە چ دەورێکا بوون وە چۆن ژیانو بەم هۆوە بەرچاوتان روونناك بێ ٠

وە باشترین مەصدەرێکی تەئریخی لەم روەوە (دائرة المعارف)ی (فرید وجدی) یە کە عالمێکی موسوڵمان وە مێژوونناس بووە وە جێگەی باوەڕە : وە بە طەبیعەتی حاڵ من تەرجەمەکەی بە کوردی ئەنووسم بۆ برایانی کوردزمان ٠

وە باشترین مەصدەرێکی تەئریخی لەم روەوە (دائرة المعارف)ی (فرید وجدی) یە کە عالمێکی موسوڵمان وە مێژوونناس بووە وە جێگەی باوەڕە : وە بە طەبیعەتی حاڵ من تەرجەمەکەی بە کوردی ئەنووسم بۆ برایانی کوردزمان ٠

فەرید وەجدی لە بەرگی یەکەم لە سەر بابی ئەلف **ئەڵێت** :

(اسرائیل) (یعقوب)ە (ع) کوڕی (اســحق) **کوڕی** (ابراهیم)وە باوکی دوازدە لقەکەی نەتەوەکەیەتی کە یەکێ لەوان (یوسف)ە • (ع)•وە ژیاوە لە قەرنی نۆزدەی پێش لە دایكبوونی (عیسی) • (ع) •

وە لە عەینی بەرگا لە پێشەوە ئەڵێ : ابراهیم پێغەمەری خودایە ، مولەقەب بە (خلیل)واتە : خۆشەویست ، باپــیرەی خاتەمی پێغەمەران حەزرەتی (محمد المصطفی) (د) • ئــەم ئیبراهیمە لە دایك بووە لە شاری (اور)[1] لە شارەکانی (بابل)دا، لە پێش لەدایك بوونی (عیسی) بە دوو هەزار ساڵ ، وە ابراهیم لە چینی هەشتەمــە ، لە ئــەولادی (سام) کــوری حــەزرەتی (نوح) ، (ع) •

ابراهیم (سارە) خاتوونی مارە کرد پاش ماوەێی (هاجەر)ی مارە کردووە کە جاریەی سارە بووە بەخشیویەتی پێی ، وە لە هاجەر ئیسماعیل لە دایك بــوو وە پاش ماوەیێ ابراهیم بە فەرمانی خودا هاجەر وە اسماعیلی کوڕی بردن بۆ عەرەبستانی حیجاز وە پاش ماوەێی لەگەڵ ابراهیمی باوکیا ماڵی کابــەی پیرۆزیان دروست کرد • جا ئیبراهیم گەڕایەوە بۆ شام ، وە ئیسماعیل مایەوە لە حیجاز ، وە ژنی هێنا لە قەبیلەی (جرهم) کە عەرەبی (قحطانی) ئەصل بوون وە لە ژنەکــەی کە ناوی

---

(۱) بازێ ئەڵێن : لە (گۆتی) (بابل)دا لە دایك بووە ، وە بازێ ئەڵێن لە (شەرقاط)دا ، وە بازێ ئەڵێن لە (سوس) لە نزیکی (عقرە) لە مەنطیقەی (موصل) لەدایك بووە •

(دعله) کچی (مضاض) بوو دوازده کوڕو کچێـــکی بوو ، وه حەزرەتی ئیبراهیم جار بەجار له شامەوه ئەڕۆیشت بۆ دیدەنی ئیسماعیل له مەککەدا وه له دیدەنی ئاخرجاریا خودا ئەمری کرد به ئیبراهیم که خانووی کەعبه دروست بکا ، وه به یارمەتی ئیسماعیل پێکەوه دروستیان کرد ، وه کاتێ که دیوارەکەی بەرز بووەوه ئیبراهیم لەسەر بەردێ راوەستا بۆ ئەوەی که دەستی بگا به سەری دیوارەکه ئەو بەرده لەو شوێنەدا ناو برا به مەقامی ئیبراهیم[1] ، (ع) . پاش ئەمه ئیبراهیم گەڕایەوه بۆ شام وه له شاما وەفاتی کرد ، له تەمەنی صەدو پەنجاو حەوت ساڵیدا (ع) له سەر بازێ ریوایات .

جا با بڕۆینەوه باسی ئیسرائیل له سەر تەرجەمەی (دائرة المعارف) ئەڵێ : وتراوه اسرائیل یانی (عبدالله) وه هەڵبژێرراو له ناو خەڵکدا وه وشەی (اسرا) یانی (عبد) وه (ایل) یانی (الله) .

وه بەنی ئیسرائیل عیبارەتن له (یهود) قەومی حەزرەتی موسی (ع) وه ئەمانه له مێژووی جیهانا سووڕیکی گەورەیان بووه پێویسته بۆ ئێمه تەماشای هۆی ئەو دەورانەو ئەنجامەکەیان بکەین .

---

(١) وەکو بیستمان له دەوری تەئریخی هەزارو سێصەدو هەشتای کۆچیدا لەبەر مەجالی (طائفین) ئەو بەردەیان گۆیزایەوه بۆ شوێنێکی دوور له (مطاف) به بیست مەتـرێ ، وه لـەویا چەترێکیان کردووه به سەریا .

بزانن تەئریخی ئیسرائیلیین بەش بەش ئەبێ بە پێنج بەش.
یەکەم لە زەمانی حەزرەتی ئیبراهیمەوە ، کە باپیرەیان بووە ، تا دەرچوونیان لە شاری (مصر) . دووهەم : لە دەرچوونیان لە میصر هەتا دامەزراندنی پادشاهی لە ناو خۆیانا . سێهەم : لە دامەزراندنی پادشاهی هەتا کاتی گیران بە دیلو بران بۆ (بابل). چوارەم : لە ئەسارەتی بابلەوە هەتا وێرانکردنی (بیت المقدس) بە دەستی (ملك ادریان) . پێنجەم : لە کاتی بلاوەکردنیان لە عەرزا هەتا تیمڕۆ . وە ئێمە بە کورتی ئەم باسە لە (دائـرة المعارف)ی قەرنی نۆزدە وەرئەگرین .

دەوری یەکەم : لە تاریخی هەزارو نۆصەدو نەوەدو شەشی پێش میلادی (عیسی)وە هەتا هـەزارو شـەش‌سەدو چڵو پێنج پێش میلادی عیسی (ع) . کـە ئەکاتە سێ‌سـەدو پەنجاو یەك سانی تەواو .

جا لە سانی هەزارو نۆصەدو نەوەدو شـەشی پێش میلادی حەزرەتی عیسی (ع) . ـ وەکوو یەهوود ئەڵێن ـ دەرچوو لە شاری (خالد) ، (هانْدی) لە جزیرەی (ابن عمر) وە دابەزی لە ولاتی (کەنعان)دا ، بە وەحیو فەرمانی خودای تەعالا وە هەموو خزمەتکارو حەیواناتی لەگەڵ خۆیا هێنا ، جا خودای تەعالا لە کەنعانا (اسحق)ی پێ دا . وە لە ئیسحاق یەعقووب پەیدا بوو کە مولەققـەب بووە بە ئیسـرائیل ، وە بووە بـە بـاوکی بەنی‌ئیسرائیل .

وە خودای تەعالا دوازدە کوڕی دا بە حەزرەتی یەعقووب (ع) ، یەکێ لەمانە کە یوسف بوو (ع) خودا کردی بە خاوەنی

شانو پایەێکی گەورە لە ئیدارەی پاشای میصر مەشهوور بـە لەقەبی فیرعەون ٠ تا لەو چەرخەدا گرانیو قاتی رزقو رۆزی حەزرەتی یەعقووبو کوڕەکانی ناچار کرد بۆ ئەوە کۆچ بکەن بۆ شاری میصر ، وە فیملەن کۆچی کـرد وە لـە نزیکی (نیل) دابەزین ، وە لەو کاتەدا ژمارەیان حەفتا کەس بوون ، وە لە ماوەێیکی کەمدا زۆر زیادیان کرد بە نەوعێ فیرعەون مەترسی لێ ئەکردن ٠٠ جا کەوتنە ئازاردانیانو کردنیان بە سوخرە بۆ کارو باری نارەحەت ، وە پاش ماوەێی وەزعیان خراپتر بوو بە فەرمـانی فیرعەون هـەر منداڵێـکی نێرینـەیان پەیدا ببوایێ ئەیانکوشت ، وە کچەکانیان ئەهێشتەوە هەتا موسا دەرکەوت وە خودا کردی بە رەهبەر وە بەنیئیسرائیلەکانی لە میصر دەرکرد بۆ نزیکی عەرزی فەلەستین ، وە لەو کاتەدا ژمارەی پیـــاوی چەکەلگری بەنیئیسرائیل گەیشت بە شەشسەد هەزار کەس ٠

دەوری دووهەمی بەنیئیســرائیل : لە تـەئریخی هەزارو شەشسەدو چلو پێنجەوەیە هەتا هەزارو هەشتای پێش میلاد ٠ کە ئەکاتە پێنجسەدو شەستو پێنج ساڵ ٠

بەنیئیسرائیل لە ژێر قیادەی حەزرەتی موسادا رووبان کردە عەرزی کەنعان کە ناویان ئەبرد بە (عەرزی مەوعوود بها) واتە : ولاتێ خودا بڕیاری داوە بۆیان کە تیایا بژین وە بەرزببنەوە ٠ جا هاتن لە وشکانی نیهایەتی خەلیجی عەرەبی لە بەحری ئەحمەر واتە : وشکانی بەینی بەحری ئەحمەرو بەحری ئەبیەضی متوسط رابوردن بۆ سارای سینا ، وە ماوەی چل ساڵ لەویا مانەوە ، وە لەو سارادا گەلێ ئازارو بێزارو برسێتییان تووش بوو ، وەکوو

مەشهوورە بــە ماوەی (تیە) واتــە ماوەی سەرگــەردانی ، وە حەزرەتی موسا لە لاپاڵی کێوی سینا ئەلواحی بۆ هات وە بڵاوی کردەوە بە ناو بەنیئیسرائیلا هــــەتا موسا لە ساڵی هــەزارو شەشسەدو پێنجی پێش میلاد لە سارای (تیە)دا وەفاتی کرد ٠

پاش وەفاتی موسا حەزرەتی (یوشع) کوڕی (نون) قیادەی بەنی ئیسرائیلی وەرگرت وە لە روباری (ئەردەن) پەڕییەوە وە دەستی کرد بە جیهاد وە ئەو دوژمنانە کە بەرەنگاری ئەبوون هەمووی دوورخستنەوە ، وە عەرزی مەوعوود کە (کەنعان) بوو داگیری کرد ، وە ئەو وڵاتەی بەش کرد لە بەینی دوازدە تیرەی بەنیئیسرائیلدا کە مەشهوورن بە (اسباط) ٠

وە قەبیلەی (لیفی) کە سەرۆکی دینو ئایین لای ئەوان بوو عەرزی باشیان دەس نەکەوت ، هاتن لە عــەرزی ئەو دوازدە قەبیلەدا چڵو هەشت قەصەبەی نیوە ئاوەدانیان وەرگرت ، وە لەم بەرەو بەری روبارەکەیش چەن شارێکیان کــرد بە ماوای پەناوەهاوەر لە سەر لێشێواوانی بەنی ئیسرائیل هەتا یوشــع وەفاتی کرد ٠

لە پاش حەزرەتی یوشع حوکوومەتی (قضاة) دامەزرا واتە حوکوومەتێ بە ناوی حوکوومەتی (فەرمانڕەوایانی دین) ، وە ئەم حوکوومەتە تا چــوار قــەرن دەوامی کــرد وە لە زەمانی حەزرەتی یوشع باشتر جیهادیان ئەکــرد ، وە گــەلێ هێرشیان ئەبردە سەر ئەو نەتەوەو ئوممەتانە کە لە دەورو بەرو دراوسێیان بوون ٠

دەوری سێیەم : لە تەئریخی هەزارو هەشتای پێش میلادەوە هەتا پێنج سەدو سی‌و شەش پێش میلاد ٠

لەم ماوەدا بەنی‌ئیسرائیل زۆر دڵگیر بوون لە حوکوومەتی (قضاة) وە ئیشیان زۆر پەرێشـــان بوو ، وە دراوسێکانیان تەماعیان تێکردن ٠ جا داوایان کرد لە حەزرەتی (اشمویل) کە پێغەمەری ئەو چەرخـەبوو پادشایێکی دادگـەرو کارامەیان بۆ دابنێ هەتا لە قیادەی ئەوا جیهاد بکەن ، وە نەبی (اشمویل) موعارەضەی کردن فەرمووی : ئەگەر پادشاتان بۆ دابنێم ئـەو پادشایە دەست ئەکا بە غەدرو زۆرکردن وە کورِەکانتان ئەکا بە سوخرەی کارکردن ٠ وە کچەکانتان ئەکا بە کەنیزەك‌و کارەکەر ٠٠ کە وابێ هەر وەکوو ئێستە بمێننەوە باشترە !

بەنی ئیسرائیلەکان هـەرداوای پاشایان لێکـرد ئـەویش (شاول طالوت) ی کرد بە پادشایان وە طالوت پاش ماوەیێ لە تەعلیماتی (اشمویل) دەرچوو ، جا اشمویل طالوتی عەزل کرد ، وە (داود)ی کرد بە گەورە بە سەر هەموو اسرائیلەکانا ، وە داود چل ساڵ حوکمی کرد وە ژمـارەی بەنی‌ئیسرائیل لـەو کاتەدا گەیشتە یەك ملیۆن‌و نیو (١٥٠٠٠٠٠) وە لە پاش وەفاتی (داود) حـەزرەتی (سلێمـان) دانیشت لە جێگـەیا وە شـاری (اورشلیم) قودسی ئیمڕۆی دروست کرد ، وە لە هەموو جیهانا مەشهوور بوو ٠

وە لە پاش وەفاتی حەزرەتی سلێمان ولاّتی بەنی‌ئیسرائیل کرا بە دوو بەشەوە ؛ بەشێکیان لە ژێر فەرمانی (رحبعام) کورِی (سلیمان)دا مایەوە ، وە ئەم بەشە تێکەڵ لە دوو قەبیلە (یهودا)وە

(بنیامین) • وه بەشی دووهەم پێکهاتبوو له دە قەبیلەکەی تر ، وه ئەمانه (جبر حبعام)یان کرد به گەورەی خۆیان وه(جبرحبعام) کوڕی (ناباد) بوو وه ئەم دە بەشه ناویان دەرکرد به ولاتی (یهودا)وه (اسرائیل) ، وه ئەم تەقسیمه بوو به نەگبەت بۆیان ؛ چونکی ئەم دوو بەشه مەشغوولی ئەوه بوون که به گژی یەکا ئەچوون •

وه زیاد لەوه ئەو وەزعه گۆڕایه سەری ئەوه هەر کامیان کز ئەبوون یارمەتییان داوا ئەکـــرد له بێگانه وه ئەوانیش سوپایان بۆ ئەناردن بۆ کوشتنی خۆیان ، جا له سانی پێنجەمی حوکمداری (رحبعمامی) کوڕی حەزرەتی سلیمان (سیزاك) پاشای مصر هێرشی هێنا بۆ سەر شـــاری (قدس) وه عیبادەتخانەکەی تالان کرد وه چی تیا بوو بردی •

وه له زەمانی کوڕی (سیزاك) ، (ابیاس)ناو پاشا ئەویش هێرشی هێنا بۆ سەر (جبر حبعام)وه چەن شاری له ولاتەکەی ویران کرد • وه کاتێ (جیهو) دامەزرا له سەر پادشایی لەو کاتەدا جەنگ له بەینی ولاتی یهوداو اسرائیل وه (آشوری)یەکان له (موصل)دا گەیشته لاژوورووی پایەی شیددەتو ناهەمواری •

وه کاتێ (سالما نازار) بوو به پاشای ئاشوورییەکان هات شاری (سامرە)ی له ولاتی اسرائیل داگیر کرد وه خەلکی ولاتی اسرائیلی به دیل گرتن وه بردنی بۆ ولاتی خۆی ، وه بەم رووداوه ولاتی اسرائیل بنەبڕ بوو وه تێکچوو •

ئەمجار تەنها ولاتی (یهودا) مایەوه بوو به ئامانج بۆ تەماعی ئاشوورییەکان ، وه کاتێ حوکمی ولاتی یهودا کەوته دەستی

(مناسیس) پاشای ئاشور زاڵ بوو به سەریا وە به دیلگرتی وە بردی بۆ ولاتی ئاشور • وە کاتێ کە حوکمی ولاتی کەوتە دەستی (یواقیم) پاشای بابل (بختنصر) هات شەڕی لەگەڵ کرد وە (یواقیم) و (سدیاسی) بە دیل گرت وە بردنی بۆ ولاتی (بابل)•

پاش ماوەیێ (یواقیم) رزگار بوو لە دەستی (بختنصر) وە خۆی گردکردەوەو رۆیشت بۆ جەنگ لە گەڵ (بختنصر) وە ئەم جەنگە بوو بە هۆی ئەوە کە ئەو ستەمکارە جارێکی تر دای بە سەر ولاتی یهودادا و چوو (اورشلیم)ی داگیر کرد ، وە وێرانی کرد وە زۆرمەی خەڵکەکەی بە دیل برد بۆ بابل وە ئەم رووداوە لە تاریخی پێنجسەدو هەشتاو حەوتی پێش میلادی عیسیدا بوو • ٥٨٧

جا پاش ماوەیێ کاتێ (کۆرش)ی گـــەورە ، فەرماندای فارس ، هات ولاتی (بابل)ی داگرت ، بەنیاسرائیل لە ئەسارەتی بابل رزگار بوونو گەڕانـــەوە بۆ ولاتی (فلسطین) لە سانی پێنجسەدو سیو شەشی پێش میلادی عیسی (ع) •

بەنی اسرائیلیەکان زۆر بە گەرمیو دڵخۆشی بەخێرهاتنیان لە حوکوومەتی (کۆرش)ی گەورە کردو گەڕانەوە بۆ فەلەستین لە ژێر قیادەی (رۆز و بابل)دا • کە گەیشتنەوە فەلەستین ئەو ولاتە تیایا دامەزران ناوبان برد بە یهودا وە خۆیان ناوبرد بە یهود ؛ چونکی فەرقیان هەبوو لە باقی اسرائیلەکان ، وە دارا وادەی پێدان کە ولاتی قودس ئاوەدان بکاتەوە بۆیان ، وە فیعلەن دروستی کردەوە بوویان ، وە شـــوورایێ گـــەورەی بە دەوریا دروست کـــرد وە ولاتـــەکـــەیان کـــرد بە چـــوار تەقســـیم وە

حوکوومەتێکیان دروست کرد بۆ خۆیان وە حاخامی گەورەیان کرد بە سەرۆکی خۆیان وە مەجلیسێکیان لە بیستو حەوت کەس دروست کرد • لەم کاتەوە بەنی اسرائیلیەکان کەوتنەوە ژیانێکی مناسب بەلاّم لە ژێر سیادەتی فارسیەکانا •

لەم تەئریخەدا (اسکندری مقـدونی یونانی) بە سـوپای گەورەی خۆیەوە رووی کردە (مصر) وە داگیری کرد وە رووی کرد لە فەلەستین وە لە دڵدا کینەو قارێکی زۆری هـەبوو لە بەنی اسرائیلەکان بە هۆی عەلاقەو پەیوەندییان لەگەڵ فارسیەکانا وە بۆی نەکرا کە (خارو بار)وە زەخیرەی سوپای خۆی وەربگرێ لە مینای (صور)ەوە بە هۆی اسرائیلیەکان وە هێزی فارسەکانەوە •

بەلاّم کاتێ (اسکندر) نزیك بووەوە لە (اورشلیم) حاخامی گەورە کە سەرۆکی حوکوومەتی فەلەستین بوو لەگەڵ قەرەبالّغو مەوکیبێکی گەورەدا پێشوازێیکی گەورەی کرد لە (اسکندر) وە زۆر پێشکەش وە حورمەتی تەقدیمی ئەسکەندەر کردوە بە خۆشی هێنایە ناو شاری (اورشلیم)ەوە • وە موژدەی دا بە ئەسکەندەر کە حەزرەتی (نەبی دانیال) ئیعلانی ئـەوەی کـردوە لە ناو بەنیئیسرائیلدا کە ئەسکەنـدەر زاڵ ئـەبێ بە سەر دەوڵەتی فارسدا • وە ئەسکەندەر بەم موژدە زۆر شـادمان بوو ، وە موعامەلەێکی پیاوانەی کرد لە گەڵ بەنی ئیسرائیلدا وە تا حەوت ساڵ عەفوی کردن لە خەرجو باجو رسوومـاتی دەوڵەتی •

وە لە پاش ئەوە کە ئەسکەندەر مرد وە ولاّت بەشکرا لە بەینی فەرماندەی سوپاکـانا • ولاّتی فەلەستین کـەوتە بەشی (لاودیون) کە یەکێ بوو لەو فەرماندارانە وە ئەوەندەی پێ

نەچوو كە (بطليموس لاغوس) خاوەن فەرمانى مصر هات بە سوپاوە وە فەلەستينى لە دەس (لاوديون) دەركرد . جا گەلێ لە پياوە گەورەكانى (فەلەستين)ى برد وە لە مصردا خانەشارى كردن ئەم رووداوە لە ساڵى سێسەدو بيستى پێش ميلادا بوو . ٣٢٠ قم .

وە لە ساڵى سێسەدى (٣٠٠) پێش ميلادا پاشاى (سوريا) مەشهوور بە (سيلوكس تيكاتور) هێرشى هێنا بۆ سەر وڵاتى (يهودا) وە داگيرى كرد بەڵام زۆرى پێ نەچـــوو كە (يهودا) گەڕايەوە بۆ ژێر فەرمانى حوكوومەتى مصر وەكوو جاران .

وە لە ساڵى دووسەدو سێ‌دا (٢٠٣) پێش ميلاد وڵاتى (يهودا) كەوتەوە ژێر فەرمانى پاشايانى سوريا لە ملووكى (سلوسيديين)وە سەر شانى بەنى‌ئيسرائيليان قورس كرد بە خەرجو باج ، وە زۆر ئازاريان ئـــەدان لە بەر دينەكـــەيان . بە تايبەتى كاتێ كە (ئەنتيخوس ابيفان) بوو بە فەرمانداری سوريا فەرمانى دا بە دانانى تيمثـــالى (جوبتير) خـــودای يۆنانيەكـــان لە ناوەڕاستى عيبادەتخانەى (يهود) ، وە مەنعى يەهوديەكانى كرد لە سوننەتى (ختان) ــ خەتەنە كردنى نێرينە ــ ، وە فەرمانى دا بە خواردنى گۆشتى بەراز ، وە گەلێ كەسى كوشت لە يەهوديەكان لە بەر ئەوە كە بە هێز دينيان راگير ئەكرد .

بەڵام لەم كاتەدا حاخامى يەهوودى (ماتانياس) ناو ملى نەدا بە فەرمانى پاشاى سوريا وە لە سەر ئادابى دينى خۆى مايەوە ، وە سەفيرێكى پاشاى سوريای كوشت وە خۆىو ئەولادو ئەتباعى ناچار بوون بۆ دەرچوون لە وڵاتى (يهوذا) وە گەلێ كەس كەوتە

شوێنی له پیاوانی خاوەن دەماخ وە رۆیشتن له کێوەکان خۆیان گرتەوە . وە بەرە بەرە خەڵکیان پێوەنیشت . جا کوڕی ئەم حاخامە کە مەشهوور بوو بە (یهوذا ماکابیه) ئیعلانی جەنگی کرد له سەر پاشای سوریا (ئەنتیخوس) ناو وە له ساڵی سەدو شەستو پێنجی ١٦٥ پێش میلادا سوپاکەی ئەنتیخوسی شکان وە هاتەوە (اورشلیم)وە هەیکەلی بتەکانی شکاند ، وە ئیعلانی عیبادەتی خودای کرد له وڵاتا ...

وە له پاش ساڵی سەدو شەستو یەك پێش میلاد دوو براکانی (یهوذا ماکابیه) هەستان سوپایان پێکەوە نا وە هەموو ئەطرافی وڵاتی (یهوذا)یان له فەرمانی سوریا دەرکرد . ئەم دوو برایه ناویان (جوناتاس)و (سیمون)بو .

بەڵام پاش ماوەێیکی کەم دوو کوڕی ئەم (سیمون) ناوە کە ناویان (هیرکان)و (ئەرسیوتوڵ)بوو له ناو خۆیانا چوون بە گژی یەکا وە (یومبه) ناوی پاشای رومانی بە ناوی رێکحستنی ئەم دوو برایه هات وە له ساڵی شەستو سێ قەم ئەم وڵاتەی داگیر کرد وە خستیه ژێر حوکمی رومان وە (یهوذا)ی کرد بە ئیقلیمێ له وڵاتەکانی رومانیا وە خۆی فەرمانداری هەموویان بوو .

وە له ساڵی چڵو دووی پێش میلادا (انیتفون) کوڕی (اریستوبول) دەستی کرد بە ئەوره له سەر رومانیەکان وە وڵاتی (یهوذا)ی رزگار کرد بەڵام لە ساڵی سێوحەوتی پێش میلاد (هرود) پاشای رومانیەکان موساعەدەی رومانیەکانی کرد وە داگیری کردەوە ، وە (انتیفون)و (هیرکان) کە ئاخر کەس بوون له نەتەوەی (ماکابیه)بە دەستی ئەم پاشایه کوژران .

هەروا لە سەر فڕوفێڵی (احبار)وە زانا یەهوودیەکان ، کە لە گەڵ رومانیەکانا پەیوەندییان هەبوو ، ئەم (هیرود) ناوەی پاشای رومانە فەرمانی دا بە ئیعدامی حەزرەتی عیسی (ع) . وە گاورەکان ئەڵێن فیعلەن تەنفیذی حوکمی ئیعدام کرا بە سەر حەزرەتی عیسیدا وە مردو دفن کرا . وە لە پاش سێ رۆژ خوا زیندووی کردەوە وە عیسی خۆی نیشان دا بە حەواریەکان وە تەعلیماتی تازەی پێدان . جا خودا بەرزی کردەوە بۆ ئاسمان وە لە ئاسمان مایەوە[1] .

وە لەبەر غەدرو ستەمی بێ ئەندازەی رۆمانیەکان لە سەر یەهوود ئەورەیان کرد لە سەر رۆمانیەکان وە رۆمانیەکانیش جارێکی تر (اورشلیم)یان گرتەوە لە تاریخی حەفتای پاش میلادی عیسی (ع) وە (تیتوس) پاشای رۆمان فەرمانی دا بە سووتاندنی عیبادەتخانەکەیان ، وە بە کوشتنی گەلێ لە پیاوەکان وە باقیەکەیان کردن بە بەندەو فرۆشتنیان .

زۆری پێ نەچو (اورشلیم) ئاوەدان کرایەوە وە پڕ بووەوە لە بەنی‌اسرائیل ، بەڵام شۆڕشێکی تر لە لایەنی ئەم بەنی‌ئیسرائیلەوە دووبارە رۆمانیەکانی تووڕە کرد ، وە (ادریان)

---

(۱) بەڵام لە سەر فەرموودەی خودای تەعالا لە قورئانی پیرۆزا لەو کاتا ویستیان حەزرەتی عیسی هەڵاوەسن خودا وێنەی ئەوی خستە سەر یەکێ لە جوولەکەکان وە هەڵیاناوەست وە کوشتیان وە خودا عیسای بە سەلامەتی بەرز کردەوە بۆ ئاسمان ، وە لە ئاخری زەمانا بە فەرموودەی پێغەمەر دێتە خوارەوە بۆ عەرز .

ناو پاشای رۆمان له ساڵی سەدو سیو پێنجی پاش میلادی عیسا فەرمانی دا به رووخاندنی شاری (اورشلیم) له بناغــەوه وه تەقریبەن نیو ملیۆنی کوشت له بەنی ئیسرائیل وه باقی ماندەکەی تەفرو تونا کردن له جیهانا بەڵام له گەڵ ئەم تەفروتوونا کردنه یەهوودەکان له دینی خۆیانا هەر هێزی دڵ وه تعصبیان زۆرتر ئەبوو ٠

دەوری پێنجەمی بەنی ئیسرائیل ؛ له تەئریخی سەدو سیو پێنج ساڵ پاش میلادە تا ئەم چــەرخی ئێمه (ئەمه واتــەی (دائرة المعارف)ی قەرنی نۆزدەیه واته سەدو کوسوور ساڵ لەمەوپێش) ٠

واته کاتێ که یەهوود پــەرتو بڵاوبوونەوه بــه جیهانا گەلێکیان کۆچیان کرد بۆ (ئاسیا) وه لــه ئەطرافی روباری (فورات)دا جێگیر بوون ، وه کۆمەڵێکیان رۆیشــتن بۆ وڵاتی (افغان) ، وه کۆمەڵێکیان روویان کرد له وڵاتی (هیند) وه (چین) ، وه بازێکیان رۆیشــتن بۆ (ئەوروپا) بەڵام له ژێــر سووکیو داماویدا ئەژیان هەتا پاش ساڵی سەدو پەنجای پاش میلاد که مەلیک (کونستان) رۆمانی ئەمیش هەر زۆر ئازاری یەهوودی ئەدا به خەرج بەڵام سووکتر بوو له زەمانی دوو پادشای رۆمانی پێشتر ــ مەلیك (جوستنیان) و (هیراقلیوس) ــ چونکی ئەم دوو پاشایه هەرکام له عەهدی خۆیانا گەلێ ئازاری یەهوودیان داو عەزابیان دان ٠

جا (دائرة المعارف)ی قەرنی بیست ــ که ئەم نەقڵەی لێوه ئەکەین ــ ئەڵێت : کاتێ که سوپای موسوڵمانان بیلادی رۆمانیان

گرت ئەحوالی یەهوود باش بوو وە مەشغوول بوون بە تیجارەت لە بەغدا وە لە قاهیرە وە قورطوبە وە بە هۆی تێکەڵبوونیان بە عەرەبەوە گەلێ عولووم و صەنایع فێربوون .

وە لە ئەووەڵی قەرنی نۆی میلادییەوە چەن مەرکەزی (یەهوودیە) لە (قاهرە) و (مراکش)وە لە (فاس)دا دەستیان کەوت . وە لەو زەمانا عەدەبیان لە بابلدا کەم بوو وە زۆر بوون لە فەلەستیندا ، و یەهوود زۆر نزیك بوونەوە لە خانەکانو ئەمیرە (مەغول)ەکان .

وە (دائرة المعارف) ئەڵێ : ئێستە لە هیچ وڵاتێکا یەهوود تەحقیر ناکرێن ئیللا لە ناوەڕاستی (ئاسیا)دا کە نزیکەی چوار هەزار کەس یەهوودی حوکمیان لێ کراوە کە پۆشاکێکی تایبەتی لەبەر کەن وە سەرەپێچیان بە سەرەوە نەبێ وە سواری ئەسپ نەبن .

وە لە بیلادی ئەسپانیادا یەهوودیەکان لە ژێر حوکمی ئیسلاما زەمانێکی زۆر ژیان بە خۆشی و ئاسانی وە بە هۆی ئەوەوە کە ئەسپانیا کەوتە دەستی (کاثولیکی)یەکان کەوتنە دەرکردنی یەهوود وە ئازاردانیان بە هەموو نەوعێ .

ئەمە نموویەکی کورت بوو کە وەرمانگرت لە (دائرة المعارف) قەرنی نۆزدەی فەرید وەجدی وە یەکێ تەماشا یکا ئەزانێ کە یەهوود لە عالەما لە هەموو زەمانێکا ئازاریان زۆر وەرگرتووە وە گەلێ ئەحوالی شاذیان بە سەرا هێناون .

وەکوو یەکێ بە ئینصاف تەماشا بکا ئەزانێ کە موسوڵمانان لە ناو هەموو ئوممەتی دونیادا لە هەمویان باشتر وە بە رەحمتر

بوون بۆ میللەتی یەهوود بەڵام میللەتی ئیسلام لە بەر کەرامەت وە سەلامەتی دینەکەی هەمیشە حورمەتی نیظامیان گرتووە وە دوورکەوتوونەتەوە لە رقەبەری وە کینە هەڵگرتن لە یەهوود وە بە پێچەوانەوە خزمەتیان کردوونو پاراستوونیان ٠

وە منیش ئەڵێم : لەسەر بەیانی قورئانی کەریم دوو جار دەمار بە سەر یەهـــوودا هـــاتووە ٠ یەکـــەم : لە سەر دەستی (بختنصر) لە تاریخی (٥٨٧)ی پێش میلادا ٠ دووهەم : لە سەر دەستی (ادریانی) رۆمانی لە تاریخی (١٣٥)ی پاش میلادا ، وە لە پاش بڵاوەبوونیان لە عالەما غەربیەکان هاتن لە فەلەستیندا جێگەیان کردنەوە وە حوکوومەتیان بۆ دامەزراننن ٠ وە ئیستە مەشغوولی ستەمکارین لە موسوڵمانان ٠٠ جا ئەبێ بزانن خودا فەرموویەتی : (وان عدتم عدنا) ، ئەمجارە تۆبەی ئینتیقامی خودایە لەوان ٠

★ ★ ★

﴿ يَا بَنِي إِسْرائِيلَ ﴾ :

ئەی نەتەوەی یەعقووبی کوڕی ئیسحاقی کوڕی ئیبراهیمی خەلیل (على نبينا وعليهم الصلاة والسلام) ٠

﴿ أَذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ ﴾ :

بە زمان باس وە بە دڵ یادی ئەو نیعمەتانە بکەنەوە کە رژاندوومە بە سەرتانا ٠

﴿ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي ﴾ :

پێویستی ئەو پەیمانانە بەجێبێنن کە بە هۆی پێغەمبەرەکانەوە بەستووتانە لە گەڵما ٠

﴿ أَوْفِ بِعَهْدِكُمْ ﴾ :

منیش پێویستی ئەو پەیمانە بەجێ دێنم کە بە هۆی ئەوانەوە بەستوومە لە گەڵتانا ٠ ئێوە بڕیارتان داوە لە فەرمانی من دەرنەچن ، وە ئەو نیشانانەی پێغەمبەری ئاخر زەمانە کە روونکراونەتەوە لە کتێبەکانتانا دەریان ببڕن بۆ عالەم ، وە یارمەتی ئایینەکەی بدەن ٠٠ منیش بڕیارم داوە کە لە تۆڵەی ئەوا دوو قات پایەو مایەتان بدەمێ لە دنیاو قیامەتا ٠

﴿ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴾ (٤٠)

وە هەر لە من بترسن لە تەرکی وەفا بەو پەیمانانە ، وە لە پێشەواو دەس رۆییشتووەکانتان مەترسن ئەگەر وەفایان پێ بکەن ٠

﴿ وَآمِنوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقاً لِمَا مَعَكُمْ ﴾ :

وه ئیمان بێنن وه باوەڕ دەربڕن بەو کتێبە بەرزە پڕ مەغزە ناردوومەتە خوارەوە بۆ سەر پێغەمبەری ئاخرزەمان ئەو پێغەمبەرە کە ناو نیشانی لە لای ئێوەدا هەیە وه حاڵی ئەو کتێبەش وایە باوەڕ دەربڕە بەو کتێبە موقەددەسە کە لە لای ئێوەدایە ٠

﴿ وَلا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ ﴾ :

وه لە ناو خاوەن کتێبەکانا یەکەم چینێ مەبن کە ئینکاری بکەن ٠

﴿ وَلاَ تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَناً قَلِيلاً ﴾ :

وه وەرمەگرن بەرابەر بە ئینکاری ئایاتی ئەو کتێبەمان پارەو بارەێیکی کەمو کووڕو بێ سوود ٠

﴿ وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ ﴾(٤١)

وه هەر لە ئازاری من خۆتان بپارێزن ٠

﴿ وَلا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ ﴾ :

وه دامەپۆشن ئەو بەندە راستانە لە کتێبەکەتانایە بە مانای بەتاڵو لارو نابار ٠

﴿ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ ﴾ :

ئەو داپۆشینە ونکردنی راستو راستیە وه فەرمان ئەدەم راستی مەشارنەوە لە هیچ هۆێیکەوە نەخوازەڵلا لە هۆی ئــەو رەهبەرە راستانەوە کە رووناکی عەرز بەوانە ٠

﴿ وَأَنْتُمْ تَعْلَمونَ ﴾ (٤٢)

(وەلحال) ئێوە خۆتان ئەزانن راست کامەیەو لار کامەیە ٠

﴿ و اَقِيمُوا الصَّلاة وَآتُوا الزَّكَاةَ ﴾ :

وە لەسەر یاسای ئایینی ئیسلام نوێژەکانتان بکەن وە زەکاتی ماڵتان بدەن ٠

﴿ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعينَ ﴾ (٤٣)

وە روکووع ببەن لە گەڵ ئەوانەدا لە نوێژا روکووع ئەبەن ، وە لە نوێژە بێ روکووعەکەی خۆتان لادەن ٠

﴿ اَتَأْمُرونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ ؟ ﴾ :

ئەمجار خوای تەعالا بە تایبەتی روو ئەکاتە زانایانی بەنی ئیسرائیلو ئەفەرموێت : بە شێوەی سەرزەنشو هۆی سەرسوڕبوونەوە : کە ئێوە لە پەنامەکییەوە فەرمان ئەدەن بە گورۆهی خۆتان بە چاکە کردن وە کەوتنە شوێن پێغەمبەری ئاخرزەمان کەچی خۆتان لەم چاکەیە لەبیر ئەبەنەوە ؟ لە گەڵ ئەوەدا حەقوایە ئینسان کاتێ ئیشێکی بە چاک زانی خۆی لە پێش خەڵکا بیکا !

﴿ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ ﴾ :

وە خۆتان تەورات ئەخوێنەوەو ئاگادارن لەسەر نیشانەکانی پێغەمبەرا ٠

﴿ اَفَلا تَعْقِلُونَ ؟! ﴾ (٤٤)

ئایا هێشتا ناڤامن ئەم شێوە رەفتارە ناشیرینە ؟!

﴿ وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ ﴾ :

وه ئەگەر نەفستان فەرمانتان وەرناگرێ بۆ دەرخستنی نیشانەی پێغەمەر لە بیمی لە دەست دەرچوونی ئەو پایەو مایە لە کۆمەڵەکەتانەوە وەری ئەگرن ، داوای یارمەتی بکەن بۆ زاڵبوون بە سەر نەفستانا بە هێزی صەبرو خۆگرتن لە بەر ئەو ئازارەدا ، وە بە نوێژکردنی ساغ ؛ چونکی ئەمانە دڵی ئادەمیزاد رووون ئەکەنەوەو مەعنەوییاتی بەهێز ئەکەن ٠

﴿ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ ﴾ :

وە ئەم یارمەتی وەرگرتنە بە فەرمانبەری خودا ، یاخود ئەم نوێژە کە بە کاری یارمەتی دێت گەلێ گرانە لە سەر شانی ئادەمیزاد ٠

﴿ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ ﴾ (٤٥)

مەگەر لە سەر ئەو کەسانە کە بە راستی ملکەچ وە رامی فەرمانبەری پەروەردگارن ٠

﴿ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو رَبِّهِمْ ﴾ :

ئەو خاوەن خوشووعانەی کە باوەڕیان وایە لە رۆژی خۆیا بە خزمەتی خودا ئەگەن ، وە پاداشیان ئەداتەوە ٠

﴿ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴾ (٤٦)

وە باوەڕیان وایە کە سەر ئەنجامیان لای خودایە وە هەر خودا ئەتوانێ لە ئازار بیانپارێزێ وە ئاسایشی نەبڕاوەیان پێ بدا ٠

رووبەرووبونەوەی ئەم ئایەتانە :

وشەی (اسرائیل) تێکەڵە لە (اسرا) بە مانا بەندەو (ایل) بە مانا (اللە) کە وابێ (اسرائیل) مانای (عبداللە) یە ، وە ئەمە نازناوی حەزرەتی یەعقووبە • وە مەبەس لە بەنی‌ئیسرائیل : نەتەوەی دوازدە کوڕەکەی یەعقووبە لەگەڵ پەیڕەوانیانا •

مەبەس لە نیعمەتەکانی بەنی‌ئیسرائیل : ئەو نیعمەتە دیارییانەیە کە دراوە بەو نەتەوەو هەنێکیان لە ئایەتەکانی ئایندەدا خودا باسیان ئەکا • خودا ئەفەرموێت : ئەو نیعمەتە گەورانە کە درا بە ئێوە هەرکەسێ بە چاوی راستی بۆیان بڕوانێ ئەزانێ هەر لە تەوانای خودادا بوون ، وە هەر بە میهرەبانی ئەو ئایان بوون • کە وابێ حەق نیە لە سوپاسی ئەو نیعمەتانەدا ئەم جۆرە ناسوپاسییە دەربببڕن وە بەرابەر بە پێغەمەری ئاخرزەمان سەرکێشی‌و نافەرمانی دەربببڕن وە نیشانەکانی ون بکەن لە عالەم •

مەبەس لە (عهد) پەیمانە ، وە ئەم پەیمانە گەلێ پەیمان ئەگرێتەوە ، لە گەورەکانە ئەو عەقڵو هۆشە کە دراوە بە ئادەمیزاد وە ئەگەر بە راستی بەکار بهێنرێن حەق بە تەواوی دەر ئەکەوێ وە هۆی ئاشووب‌و غەوغا نامێنێ •

وە لەو پەیمانانە ئەمەیە : کە خودا بە هۆی پێغەمەرانی بەنی‌ئیسرائیلەوە پەیمانی بەستووە لەگەڵ ئەو نەتەوە کە لە فەرمانی خودا لانەدەن وە لە سەر ئەندازەی ئەمرو نەهی راوەستن وە زیادەڕەوی نەکەن •

وه لەو پەیمانانەیە ئەمە : کە خودا نیشانەکانی پێغەمەری ئاخرزەمان (محمد المصطفی)ی ـدـ لە ناو (صحف)ی ئیبراهیمو تەوراتی موساو ئینجیلی عیسادا دەربڕیوە • وە پەیمانی بەستووە لە گەڵ ئەو نەتەوەدا کە چین‌چین دەری بڕن لەناو خۆیانا وە هەر کاتێ هەتاوی خاوەن پرتەوی ئەو پێغەمەرە دەرکەوت پەیڕەوی بکەن وە یارمەتی بدەن ، وە بە رووناکی ئەو نیشانانەی پیشانی ئادەمیزاد بدەن •

بۆ وێنە لە فەسڵی یازدە لە سیفری پێنجەمی تەوراتدا هەیە خودا فەرمووی بە موسا : کە من پێغەمەرێکی وەکوو تۆ لە ناو برای بەنی ئیسرائیلدا رەوانە ئەکەم ، وە هەرکەسێ لەوان وتاری ئەو پێغەمەرە نەبیسێ وە فەرمانبەری نەکا من تۆڵەی لێ ئەستێنم •

وە لە فەسڵی بیست لە سیفری پێنجەما هەیە : تەجەللای خودای تەعالا دەرکەوت لە کێوی (طوری سینا) بە ناردنی تۆ ، وە نووری حەق دەرئەکەوێ لە کێوی (ساعیر)دا بە ناردنی عیسا ، وە بە ئاشکرا رووناکی تەجەللای خودا دیاری ئەدا لە کێوەکانی (فاران)دا • وە بە یەکیەتی واتەی میژوونووسەکان (ساعیر) شوێنی عیسا بووە ، وە (فاران) مەککەو دەورو بەری مەککەیە ، وە ئەشکەوتی (حراء) کە شوێنی تەنیا نشینی پێغەمەر بووە لە کێوی فارانایە •

وە لە تەوراتا هەیە : خودا فەرمانی دا بە ئیبراهیمی خەلیل کە ئیسماعیل لە گەڵ هاجەری دایکیا ببا بۆ وڵاتی فاران وە لەویا دایان بنێ • وە لە عالەما دیارە کە ئیسماعیل وە هاجەر لە مەککەدا دانراون وە لەویا مانەوە تا کاتی مردنیان •

وه له تەوراتا له سیفری حەزرەتی (شعیا)دا هەیە : ئــەی شەعیا من پێغەمەرێکی نەخوێندەوار ئەنێرم بۆ سەر ئادەمیزاد ، بە پیرۆزی ئەوەوە چاوی کوێرو گوێچکەی کەڕ ئەکەمەوە ، وە دڵی بە پەردەداپۆشراو روونااك ئەکەمەوە ، جێگەی پەیدابوونی شاری مەککەیە ، وە کۆچ ئەکا بۆ شاری مەدینـــــە ، وە هێزو دەستەلاتی ئەکەوێتە خاکی شامەوە • ئەو پێغەمەرە بەندەیێکی بە خودادانازو وە دڵئەستوور وە هەڵبژێراو وە خۆشەویستە • ئەوەندە میهرەبانە لە پاداشی کردەوەی خراپەدا خراپە نــاکا ، بەڵکو چاوپۆشیو بووردن ئەکا • فرمێسك ئەڕێژێ بۆ هەتیو لە باوەشی دایکیا • دڵزویر ئەبێ بۆ حەیوانێ باری گران بێ ، دڵی رەق نیە ، وتاری تاڵ نیە ، لە بازاڕا دەنگ بەرز ناکاتەوە ، وە خۆی بە شتی ناپەسەند نارازێنێتەوە • وتاری خەیانەتبارانەی نیە ، زۆر بە شەرمە ، ئەگەر بڕوا بە ســـــەر بەستەی قامیشا ئەوەندە ئارام ئەبووڕێ دەنگیان لێ بـــــەرز نابێتەوە ، بەڵای چرادا ڕابووڕێ گڕی چراکە ناجووڵێنێتەوە •

ئەو پێغەمەرە موژدە ئەدا بە فەرمانبەران ، وە سەرکێشەکان ئەترسێنێ بە ئازاری خودا ، گەڵو کۆمەڵەی ئەو پێغەمەرە چاتری گەلی پێغەمەرانن ؛ چونکی فەرمان بە چاکە ئەدەن وە مەنعی کاری خراپە ئەکەن ، وە خاوەن دڵی ساف‌و بیرو باوەڕی پاك‌و روونا‌کن، وە بەرابەر بە فەرمانی پێغەمەرەکەیان جان‌بازو فیداکارن •

ئەو ئوممەتە حسێبی سااڵو مانگ‌و شەوو رۆژ رائەگرن بۆ بەجێهێنانی نوێژو رۆژوو حەجو باقی عیبادەتی ئایینیـــان . خودا بە تەنیا ئەزانن ، تەسبیحو تەکبیرو ثەنای پەروەردگار بە ساغی ئەکەن ، وە لە خـــودا بێئاگا نـــین لە مزگـــەوتو ماڵو

مەنزڵیانا ، ئەو قەومە بەڕیز رائەوەستن لە ئایینخانەدا وەکوو فریشتە لە دەوری عەرشا ، ئەو ئوممەتە خۆشەویستی منن ، وە یارمەتیدەری ئایینی پاکن ، بە هێزی ئەوان تۆڵە ئەستێنمەوە لە تاوانباران‌و ستەمگەران‌و بتپەرستان ، وە لەوانە کە دوژمنی راستی‌و راستانن • ئەو ئوممەتە بە راوەستانەوە نوێژ ئەکەن لە بەر ڕەزای من ، وە ڕوکووع‌و سوجوود ئەبەن لە بەر من ، وە بە هەزاران لە خانووی خۆیان دەرئەکەوون بۆ غەزا لە ڕێگەی منداا وە غەزا ئەکەن • وە ئەو ئوممـــــەتە کاتێ رقیان دابێ (لا اله الا الله) ئەکەن ، وە لە کاتی زویریدا (سبحـــان الله) ئەکەن • دەم‌و چاوو دەست‌و پێی خۆیان ئەشۆن بۆ بەجێهێنانی عیبادەت ، کتێبی خۆیان لەبەر ئەکەن ، ئەو ئوممەتە ئەکەم بە گەورەی ئوممەتی پێغەمەران ، پایەی بەرز بۆ ئەو کەسانەیە کە لە سەر ئایینی ئەوانن • ئەمە فەزل‌و میهرەبانی خۆمە لە گەڵهەر کەسێ خواستم ببێ ئەیکەم •

وە لە مەزموری ژمارە چل‌و چـــواری (زبور)ی حەزرەتی (داوود)ا بە شێوەی ڕووکردن لە پێغەمەری ئاخرزەمان ئەڵێت : نیعمەت ئەرژێ لە دوو لێوی تۆوە بۆیە خـــودای گەورە یومن‌و پیرۆزی رژاندووە بە سەرتا هەتا ئەبەد • شمشێری خۆت ڕووت بکە ؛ چونکی ئایین لە گەڵ هەیبەتی دەستایە ••• تیرت تیژە هەموو ئوممەتێ فەرمانت بەجێ دێنن •

وە لە ئینجیلا هەیە کە حەزرەتی عیسا فەرمووی بە یارانی نزیکی خۆی : من لە ناوتانا دەرئـــــەچم بـــەڵام بـــەم نزیکانە پایەبەرزێکی پیرۆز دێت بۆ سەرتان کە قەت لە لایەنی خۆیەوە قسە ناکا وە ئەوە ئەڵێت کە لە غەیبەوە پێی ئەڵێن •

هەروا لە ئینجیلا هەیە کە حەزرەتی عیسا فەرمـووی بە پەیڕەوەکانی : داوا ئەکەم لە خودا پێغەمەڕێکتان بۆ ڕەوانە بکا ئەناو ستایشی خودا ئەکا ، وە ئوممەت رزگار ئەکا لە مەینەتی جەورو ستەمو بیرو باوەڕی نابار ، وە لەگەڵ ئوممەتا ئەمێنێتەوە هەتا ڕۆژی قیامەت • یانی ئایینەکەی بـەردەوام ئەبێ هەتا هەتایە •

(ولا تكونوا اول كافر به) : کەسێ بڵێت بەنی ئیسرائیل یەکەم کەسێ نەبوون کە بێ باوەڕی دەربڕن بە قورئان ئیتر مەبەس لەم نەهیە چییە ؟ لە وەڵامـا بڵێ : مەبەس ئەمەیە لە ناو ئەهلی کیتابا یەکەم چین مەبن • وە یاخود لە ئایەتەکەدا (مضاف) مەحذووفـــە ، یانی مەبن بە وێنـەی یەکـەم کافرەکـان کە (قورەیش) بوون ، یاخود ئەم ئایەتە کینایەیە وە مەقسەد ئەوەیە کە ئێوە یەکەم چینێ بن کە ئیمان بێنن بەم قورئانە •

(ثمنا قليلا) : وشەی (قەلیل) بۆ بەیانی واقیعە ؛ چونکی ئەو دیاریو بەرتیلە ئەو زانایانی بەنیئیسرائیلە وەریان ئەگرت شتێکی کەم بوو لە واقیعـا • وە یاخـــود مانای وایە هەرچی وەربگرن لە کەمو زۆر بەرابەر بە گۆڕینی ئایاتی خودا هەر کەمو بێ نرخە ؛ چونکی پیرۆزیی نەبڕاوە هیچ شتێ نابێ بە نرخی •

(ولا تلبسوا الحق ••• الاية) : گومڕاکردنی ئادەمیزاد نابێ مەگەر بە یەکێ لە دوو ڕێگەدا ؛ چونکی ئەو ئادەمیزادە ئەگەر حەقی بیستووەو ڕێگەی ڕاستی زانیوە ئەوە بەوە گومڕا ئەکرێ کە ڕێگەی حەقی لێ بشێوێنیو سەرکوێری بکەی ، وە بە

شوبهەو گومانی نابار چاوی دڵی لە زانایی بخەی • ئەمە مانای (ولا تلبسوا الحق)ەیە • وەئەگەر کابرا حەقی نەبیستووەو ڕێگە نازانێ ئەوە بەوە گومڕا ئەکرێ بیخەیتە سەر ڕێگەیکی لار وە ئەو حەقەی لێ بشاریتەوەو نیشانی نەدەی •• ئەمەیش مەعنای (وتکتموا الحق)ەیە •

(اتأمرون الناس بالبر ؟) ئەم ئایەتە لەسەر ڕیوایەتی کەلبی لە ئەبووحاتەم لە ئیبنو عەببباسەوە هاتووەتە خوارەوە لە شانی گەلێ جوولەکەی شاری مەدینەی مونەووەرە کە ئامۆژگاری خزمو دۆستانی خۆیان ئەکرد بۆ مانەوە لە سەر ئیسلام کەچی خۆیان ئیمانیان نەدەهێنا • بە هەرحاڵ هەر چەن هۆی نازڵ بوونی خاص بێ بەڵام ئەم سەرزەنشە هەموو ئەو کەسانە ئەگرێتەوە کە ئامۆژگاری خەڵك ئەکەن بۆ کردنی چاکەو نەکردنی خراپە کەچی خۆیان نە چاکەکان ئەکەن وە نەخراپەکان تەرك ئەکەن !

پێویستە بزانرێ هەرچەن ئەم نەوعە ئادەمیزادە سەرزەنش ئەکرێن ، بەڵام بە هۆی ئەوەوە کە خۆیان چاکە ناکەن مەنعی فەرمان بە چاکەیان لێ ناکرێ ؛ چونکی ئەمر بە چاکە وە نەهی لە خراپە واجبێکە وە کردەوەی واجبات وە تەرکی حەرام واجبێکی تر ، وە ئینسان کە واجبێ تەرك بکا مەجالی نادرێ بۆ تەرکی واجبێکی تر •

ئایەتی (واستعینوا بالصبر والصلاة) : بە بیری زۆرمەی زانایان خیطابە لە گەڵ کیتابیەکانا ، بەڵام هەم تەمییەیە بۆ هەموو کەسێ ؛ چونکی نوێژو موناجات لە گەڵ خودادا دڵ ڕووناك

ئەکاتەوە وە بیرو باوەڕ بەهێز ئەکا • هەر وا صەبر وە خۆگرتن لە بەر ئازارو بێزارا ئینسان لە خامی دەرئـــەکا ، وە ئافاقی بەرچاوی روونا‌ك ئەکاتەوە ، وە شارەزای ئەکا بۆ رێگەی راست وە دووری ئەخاتەوە لە شتی نابارو پەست ، وە ئەیکا بە ئینسان•

خودای تەعالا دووبارە فەرمانی داوە بە بەنیئیسرائیل کە یادی نیعمەتەکانی بکەنەوە بۆ ئەوە خۆ ئامادە بکەن بۆ سوپاس‌و فەرمانبەرداری وە هەنێ لە نیعمەتەکانی هاویتە بەرچاویان ، وە لە سەرەتادا نیعمەتی پایەبەرزی پێشان دان وە فەرمووی :

﴿ يَا بَنِي إِسْرائيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمينَ ﴾ :

ئەی بەنیئیسرائیل ! یـادی ئەو نیعمەتانەم بکـەن کە پێمداون • یەکەمین : ئەمە کـە پایەم بەرزکـردنەوە بە سـەر ئادەمیزادی رۆژگاری خۆتانـــدا بە نیعمەتی پێغەمەرایەتی‌و رەهبەری ، وە نیعمەتی پاشایەتی‌و سەرۆکی بە سەر خەڵکا •

﴿وَاتَّقُوا يَوْماً لا تَجْزي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئاً﴾:

وەکوو من ئەم نیعمەتە بێ وێنەم پێداون ئێوەیش خۆتان بپارێزن لە ئازاری رۆژێ کە بێ وێنەیە ، وە ئەو رۆژە رۆژێکی وایە هیچ نەفسێ لە باتی هیچ نەفسێ هیچ نەوعە حەقێ ناداتەوە •

﴿ وَلا تُقْبَلُ مِنْها شَفاعَةٌ ﴾ :

وە تکاو رجا وەرناگیرێ لە هیچ نەفسێکەوە بۆ هیچ نەفسێ •

﴿ وَلا يُؤْخَذُ مِنْها عَدْلٌ ﴾ :

وە لە هیـچ نەفسێـکی تاوانبـارەوە گـرەوی مالّی وەر ناگیرێت •

﴿ وَلاَ هُمْ يُنْصَرونَ ﴾ (٤٨)

وه ئەو تاوانبارانە لە لایەنی کەسەوە یارمەتی نادرێن بۆ رزگار بوون ٠

دووهەمین ئەمەیە کەدەری بڕیوە لەم ئایەتەدا کە فەرموویەتی :

﴿ وَاِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ ﴾ :

یانی ئەی بەنی ئیسرائیل یادی ئەو نیعمەتە بکەنەوە لەو کاتەدا کە رزگارم کردن لە ئازارو گیرو داری دەستەو بەستەی (فیرعەون) پاشای قیبطییەکان لە ولاتی میصرا ٠

﴿ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ ﴾ :

لە حالێکا عەزابو ئازاری ناباریان ئەدا بە سەرتانا ٠

﴿ يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ ﴾:

هەر منداڵێکتان ئەبوو نێرینەکانیان سەرئەبڕی وە مێیینەکانیان ئەهێشتەوە ٠

﴿ وَفِي ذَلِكُمْ بَلاَءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴾ (٤٩)

وە لەم کارەساتەدا مەینەتێکی گەورە دامەنگیری ئێوە ئەبوو: لە لایەکەوە ئەبوو بە هۆی ریشەدەرچوونی بەنی ئیسرائیل ، وە لە لایەکەوە نامووسیان ئەکەوتە دەستی دوژمن ، وە لە لایەکەوە جگەری باوك و دایك بەم ستەمە ئەسووتا ٠

﴿ وَاِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ ﴾ :

سێهەم نیعمەت ئەمەیە کە لەم ئایەتەدا دەری خستووە وە

فەرموویەتی : باسی ئەو شتانە بکە کە ڕوویان دا لەو کاتەدا کە دەریای نیلم کرد بە دوو بەشەوە : لە بەر ڕزگارکردنی ئێوە ٠

﴿ فَأَنْجَيْنَاكُمْ ﴾ :

ئیوەمان ڕزگار کـرد لە دەستەو بەستەی فیرعەون وە لـە هێرشی ئاوی نیل ٠

﴿ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ ﴾ :

وە بۆ ئەوە کە دەربکەوێ ئەم دووبەشکردنی دەریایە لەبەر خاتری ئێوەیە بەرابەر بە دەستەی فیرعەون نیل کەوتەوە سەر حاڵی خۆی وە دەستەی فیرعەونمان خنکاند ٠

﴿ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴾ (٥٠)

وە ئێوە بە چاوی سەر ئەتانڕوانی بۆیان لـەو کاتـەدا ئەخنکان ٠

﴿ وَوَاعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ﴾ :

چوارەمین یادی ئەو نیعمەتە بکەنەوە : لەو کاتەدا چلەمان دانا بۆ موسا بۆ ئەوە بێت بە تەنیا چاوەڕوانی فەرمانی ئێمە بکا٠

﴿ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ ﴾ :

وە لە پاش دەرچوونی موسا لە ناوتانا لە باتی ئەوە زیاتر لەوەپێش تێکوشێن لە بەندەیی وە سوپاسی خودادا وە چاوەڕوانی فەرمان بکەن هاتن (گۆێرەکە !) تان وەرگـــرت بۆ پەرستشو فەرمانبەری ٠

﴿ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴾ (٥١)

(والحال) خۆتان به کەمتر تەماشاکردنێ ئەتانزانی کە بەم ئیشە ناباڕە ستەمتان لە خۆتان وە لە واقیعی ئادەمیزاد کرد ٠

پێنجەمین نیعمەت ئەمەیە کە دەری بڕی بە فەرموودەی :

﴿ ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ ﴾ :

وە پاش ستەمکارییەکەتان چاوپۆشیمان لێ کردن بە پاڕانەوەی موسا ٠

﴿ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴾ (٥٢)

بەڵکوو ئیتر دەستبەرداری ناباری ببن وە سوپاسی نیعمەتی ئەم چاوپۆشییە بکەن ٠

﴿ وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ ﴾ :

وە یادی ئەو نیعمەتی شەشەمینە بکەنەوە : لەو کاتەدا ، کە بە میهرەبانی خۆمان ، کتێبی حەقو بەتاڵ وە راستو لار لە یەکتر جیاکەرەوەمان بۆ نارد ٠

﴿ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴾ (٥٣)

بەڵکو لە هەموو هۆیەکەوە شارەزای راستی ببن ، وە ڕێگەی رزگاری خۆتان بگرن ٠

﴿ وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ : يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ ﴾ :

باسی ئەو نیعمەتی حەوتەمینە بکەنەوە لەو کاتەدا موسا بە شێوەی ئامۆژگاری فەرمووی بە کۆمەڵەکەی : ئەی خزمو خۆیشانی

من به ڕاستی ئێوه ستەمتان لە خۆتان کرد بە وەرگرتنی گوێرەکە بۆ پەرستیاری پاش ئەو هەموو نیعمەتانی خودایە کە پێی‌دان .

﴿ فَتُوبُوا إِلَى بَارِئِكُمْ ﴾ :

دەی ئیتر لەو تاوانە بە دڵ پەشیمان ببنەوە وە ڕووبکەنەوە خودا ، وە بگەڕێنەوە بۆ لای پەروەردگاری خۆتان .

﴿ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ﴾ :

وە نەفسی خۆتان بکوژن بۆ کەفارەتو داپۆشینی ئەو تاوانە گەورە .

﴿ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ ﴾ :

ئەم خۆکوشتنتانە چاترە لە مانەوەتان لە لای خودای تەعالا کە ئێوەی دروست کردووە .

﴿ فَتَابَ عَلَيْكُمْ ﴾ :

وە پاش گەڕانەوەی ئێوە بۆ لای خودای تەعالا ئەویش بە میهرەبانی لای‌کردەوە بە لای ئێوەدا .

﴿ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴾ (٥٤)

بە ڕاستی خودا هەر ئەو لاکەرەوەیە بە لای بەندە تاوانبارە گەڕاوەکاندا ، وە میهرەبانە بۆیان .

﴿ وَإِذْ قُلْتُمْ : يَا مُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً ﴾ :

وە یادی ئەو نیعمەتە بکەن لەو کاتەدا وتتان بە موسا ، بە

شێوەی هەواو سەرکێشی : ئێمە ئیمان نایەنین بە تۆ وە باوەڕت پێ ناکەین هەتا بە چاوی سەر خودامان چاو پێ ئەکەوێ ٠

﴿ فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ ﴾ :

بە شوێن ئەم داوادا ئاگرێ لە ئاسمانەوە هاتو داگیری کردنو سووتان ٠

﴿ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴾ (٥٥)

وە ئێوە بە چاوی خۆتان ئەتانڕوانی بۆ ئەو ئاگرە کە هاتەخوارەوە بۆ سەرتان ٠

﴿ ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴾ (٥٦)

بە شوێن ئەوەدا زیندووم کردنەوە بەڵکوو ئیتر دەست بەرداری سەرکێشی ببن ، وە سوپاسی خودا بکەن ٠ ئەم کۆمەڵە لە پاش گوێرەکە پەرستی موسا هەڵی بژاردن وە بردنی بۆ (طور) بۆ عوزرهاوردنەوە ٠

﴿ وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ ﴾ :

وە یادی ئەو نیعمەتە گەورە بکەنەوە : لەو کاتەدا کەوتنە سارای سینا وە نزیك بوو لە گەرمای ئەو بیابانەدا بێ گیان ببن ، وە ئێمە بە میهرەبانی هەورمان کرد بە سایەبانی راسەرتان وە لە جۆشی گەرما رزگار بوون ٠

﴿ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَىٰ ﴾ :

وە گەزۆمان باران بە سەرتانا ، وە پەلەوەری (شەلاقە)مان بە سەرا باراندن ٠

﴿ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ ﴾ :

وه رەوامان کرد بۆتان وه فەرمانمان دا بخۆن لەو نیعمەتە جوانانەی کردوومانە بە رۆزیتان ، وه سوپاسی نیعمەتی ئێمە بکەن ، کەچی ئەوان ستەمیان کرد وه سوپاسی نیعمەتی خوایان نەکرد ٠

﴿ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴾ (٥٧)

بەڵام ستەمیان لە ئێمە نەکرد لە تەرکی سوپاسا وه لە کوفری نیعمەتا ؛ چونکی ئێمە بەر ستەمی کەس ناکەوین ، بەڵکو ستەمیان لە خۆیان کرد وه ناسوپاسییەکەیان بوو بە هۆی بەدبەختی خۆیان ٠

﴿ وَإِذْ قُلْنَا : ادْخُلُوا هذِهِ القَرْيَةَ ﴾ :

باسی ئەو کارەساتە بکەن لە چەرخێکا فەرمانمان دا لە سەر زمانی رەهبەری خۆمان کە : بێن بڕونە ناو شاری قودسەوه ٠

﴿ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَداً ﴾

وه لە خواردنی ئەو ولاتە بخۆن لە هەر شوێنێکەوه ئارەزووتانە بە خواردنێکی تێرو تەسەل ؛ چونکی هۆی هەموو کەسبو کارو کشتوکاڵو بازرگانی تیایە ٠

﴿ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّداً ﴾ :

وه فەرمانمان دا بڕۆن بۆ پێشگای (بیت المقدس) بە وەزعی سەردانەواندن وه کڕنووش بردن لە بەر دەرگادا بۆ خودای پەروەردگار ٠

﴿ وَقُولُوا حِطَّةٌ ﴾ :

وه بپارێنەوه له خودا وه بڵێن : پەروەردگارا نیازمان له بارەگاتا ئەمەیە تاوانەکانمان له سەر لابەی ، وه بمان بەخشی ٠

﴿ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحسِنِينَ ﴾ (٥٨)

ئەگەر ئەم فەرمانەم بەجێ بێنن چاوپۆشی ئەکەین لە تاوانبارەکانتان وه پایەیش بەرز ئەکەینەوه بۆ بێتاوانە خێرۆمەندەکانتان ٠

﴿ فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلاً غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ ﴾ :

کەچی ستەمکارە نامەردەکان له باتی ئەو وتارەی فەرمانڕابوو پێیان بڵێن وتاری تریانوت ، وه قسەی چاکیان گۆڕییەوه به خراپ ، وه لە باتی داوای تاوان پۆشی داوای بەجێهێنانی ئارەزووی نەفسیان کرد ٠

﴿ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزاً مِنَ السَّمَاءِ ﴾ :

ئێمەیش له بارەگای تەوانایی خۆمانەوه دەردو ناساغییەکی زۆر ناشیرینمان حەواڵە کرد بۆ سەر ئەو ستەمکارانە ٠

﴿ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴾ (٥٩)

به هۆی ئەوەوه که له فەرمانی ئێمه دەرچوون ٠

﴿ وَإِذ اِسْتَسْقَىٰ مُوسىٰ لِقَوْمِهِ ﴾ :

باسی ئەو نیعمەتە بکە : لە کاتێکا موسا داوای ئاوی کرد بۆ کۆمەڵەکەی لە بیابانی سینادا ٠

﴿ فَقُلْنَا : اضْرِبْ بِعَصَاكَ الحَجَرَ ﴾ :

ئێمەیش فەرمانمان پێدا کە : بە عاساکەت بدە لەو بەردە کەوا لە پێش چاوتا ٠

﴿ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْناً ﴾ :

ئەویش بە عاساکەی لێیدا وە دوازدە چاوگەی لێ هەڵقوڵا بۆ دوازدە تیرەی بەنی ئیسرائیل ٠

﴿ قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ ﴾ :

بەحاڵێ هەر تیرەیێ لەوان سەرچاوەی خۆی ئەزانی ٠

﴿ كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللهِ ﴾ :

وە ئێمەیش لە سەر زمانی موسا پێمـــان وتن : بخۆن لە خواردەمەنی ، وە بخۆنەوە لە ئاوێ کـــە خـــودا کردوویەتی بە رۆزیتان ٠

﴿ وَلا تَعْثَوْا فِي الأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴾ (٦٠)

بەڵام ئاشووب مەگێڕن لە سەر عەرزا بۆ تێکدانی ئاسایشی خەڵك ٠

﴿ وَإِذْ قُلْتُمْ : يَا مُوسىٰ لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ ﴾ :

وە یادی ئەو کارەساتە بکەنەوە لە کاتێکا وتتان بە موسا :

ئیتر تاقەتی خۆگرتنمان نیە لە سەر یەك جۆر لە خواردەمەنی !

﴿ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الأَرْضُ ﴾ :

داوا بکە لە خوای خۆت بۆمان دەربکا لەم عەرزە لەوانەی زەوی ئەیڕوێنێ ٠

﴿ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا ﴾ :

لە سەوزەوات و خەیارو گەنمو نیسك و پیازی ئەم عەرزە ٠

﴿ قَالَ : أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَى بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ ؟ ﴾ :

موسا فەرمووی : عەجەبا ئەتانەوێ نیعمەتی پەست وەرگرن لە باتی نیعمەتی پیرۆزی وا کە خوا بێ زەحمەت پێی‌داون ؟!

﴿ اِهْبِطُوا مِصْراً فَاِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ ﴾ :

ئازان لەم بیابانە دەرچن ، وە داپەڕێنەوە بۆ میصر ، یا بۆ هەر شارێ لەم دەورو بەرە ، ئەوسا بە راستی دەستان ئەکەوێ ئەوەی داوای ئەکەن ٠

﴿ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِلَّةُ والمَسْكَنَةُ ﴾ :

هەر لەو کاتەوە کە ناسوپاسییان دەربڕی وە دەستیان کرد بە سەرکێشی و دڵپیسی لە گەڵ حەقپەرستیدا خودا کۆمەڵی بەنی ئیسرائیلی هاومل کرد لە گەڵ کزی و لارەملی وە چنۆکی و چاوبرسێتیا ٠

﴿ وَبَاءوا بِغَضَبٍ مِنَ اللهِ ﴾ :

وه گەڕانەوه له گەڵ بەدبەختی وه رقگرتنی خودادا ٠

﴿ ذلِكَ بِأنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرونَ بِآياتِ اللهِ ﴾ :

ئەمەیش به هۆی ئەوەوه که هەمیشه ئینکاری ئایاتی خودایان ئەکرد ٠

﴿ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ﴾ :

وه له سەر بیری ئەوه بوون هەر پێغەمەرێ له گەڵ هەوایانا نەڕوا بیکوژن ، وه نزیك بوو (هارون) بکوژن وه (بالفعل) گەڵێ له پێغەمەرانیان کوشت به ناحەق ، بێ ئەوه که حەتا له لای خۆیشیانا بەهانەیەکی به شێوه راستیان له دەستابێ ٠

﴿ ذلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدون ﴾ (٦١)

ئەم ئینکاری ئایاته وه ئــەم کردەوەی دەستوەشاندنیانه لەوەوه به سەرا هات که هەمیشه له ســـەر باری سەرپێچی له فەرمانی خودا وه لادان له سنووری ئەحکاما بوون ٠

گەڕانەوەیێ بۆ هەنێ باس لەم ئایەتەدا :

١ ــ (وانی فضلتکم علی العالمین) : ظاهیری ئەمەیه که بەنی ئیسرائیل له هەموو عالەم گەورەتر بووبن ، کەچی ئایەتی (کنتم خیر امة اخرجت للناس) بەرعەکسی ئەوەیه ٠٠ بۆ وەڵامی ئەمه موفەسسیرین وتوویانه : مەبەس له (عالەمین) ئەوانه بووه که لەو چەرخەدا بوون ؛ چونکی (عالەم) بەوه ئەڵێن ببێ ، وه ئوممەتی پێغەمەری ئاخرزەمان لەو چەرخەدا نەبوون ٠ وه بەعزێ

موفەسسیرین فەرموویانە : ئایەتی (وانی فضلتکم علی العالمین) ئەوە ئەگەیەنێ کە خودا فەزلی بەنی ئیسرائیلی دابێ بە سەر غەیری ئەوانا • بەڵام ئەوە ناگەیەنێ لە هەموو هۆیێکەوە • با فەزلەکەیان ئەوە بووبێ کە خودا هەر لەو قەومە پێغەمەرانو پاشاکانیشی ناردبێ ، یاخود لە عیلمو زانستو پیشەناسیدا لە خەڵك زیاتر بووبن ، وەکوو ئایەتی (اذ جعل فیکم انبیاء وملوکا) وە ئایەتی (ولقد اخترناهم علی علم علی العالمین) ئەیگەیەنێ • وە یاخود مەبەس ئەوە بووبێ کە کۆمەڵی وا لە غایەتی داماوی‌و بێدەستیا وە گیرخواردن بە دەستی پاشایێ کە لە غایەتی ستەمکاری وە دەستڕۆییینا بووبێ رزگار کردنیان نیعمەتێکی وایە بۆ هیچ قەومێ لە دونیادا رووی نەداوە ، مەگەر بۆ بەنی ئیسرائیل •

٢ ــ ئایەتی (ولا تقبل منها شفاعة)وە هاووێنەکانی وەکوو (ما للظالمین من حمیم ولا شفیع یطاع) وە گەلێ ئایەتی تر ••• وا ئەگەیەنن کە لە رۆژی قیامەتا (شەفاعەت) تکاکردنی کەس بۆ کەس نیە ، کەچی گەلێ ئایەت وە گەلێ ئەحادیثی نەبەوی شەفاعەت ئیثبات ئەکەن ، وە ئیجماعی پێشەوایان بووە لە سەر ئەمە کە حەزرەت (د) شەفاعەت ئەکا وە شەفاعەتەکەی لێ قوبوڵ ئەکرێ !

وەڵامی ئەم گرێیە ئەمەیە : ئەو ئایەتانە کە مەنعی شەفاعەت ئەکەن ئەگەر لە باسی کافران ئەدوێ ئەوە جێگەی ئیشکال نیە ، لەبەر ئەوە لە دنیادا دەرکەوتووە بە ئاشکرا ئەو کەسەی بە کافرێتی مردووە بە هیچ نەوعێ چاوپۆشی لێ ناکرێت ، وە ئەگەر

باسی کافران نیه وەکوو ئایەتی (واتقوا یوما لا تجزی نفس عن نفس شیئا) دەفعی ئیشکالەکە ئەمەیە : ئەو ئایەتانە عامن ، وە ئەو ئایەتانە کە شەفاعەت ئەگەێینن وە ئەیبەستن بە کاتی بێ ئیذنی خوداوە ــ مەثەلا ــ خاصن ، وە خاص حاکمە بە سەر عاما • یانی ئایەتە پێشووەکان موقەییەد ئەکــــرێن بە کاتی نەبوونی ئیذنو رەزای خودای تەعالاوە • یانی ئەگەر خودای تەعالا ئیذن نەدا بە شەفاعەت بۆ هەر گورۆهێ وە بۆ هەر کەسێ ئەوە شەفاعەت بۆ ئەوانە سوودی نیە وە نابێ • وە دەلیل لە سەر ئەم وەلامە دامــەزرانی ئیجماعە لــە ســەر شەفاعەت لە پێش دەرکەوتنی خیلافی ئەهلی بیدعەتا ، وە ئەو ئەحادیثە رووناکانەن کە شەفاعەت ئەگەیەنن وە ئەو ئەحادیثە شەریفانە هەر چــەن ئاحادن بــەلام بە هــۆی مەعنـــــای موشتەرەکیانــەوە حوکمی موتەواتەریان هەیە •

ئەگەر کەسێ بڵێت : بوونی شەفاعەت ئەبێ بە هۆی گۆڕانی عیلمو ئیرادەی خودای تەعالا لە سەر عەزابو ئازاردانی کافرانو تاونباران ئەمەیش مەحاڵە ! بڵێ : ئەو کەسانەی کە شەفاعەتیان بۆ قووبوولْ ئەکرێ لە عیلمی خودادا رابوردووە کە بە هــۆی شەفاعەتەوە چاوپۆشییان لێ ئەکرێ ، وە ئیرادەی لە سەر صادر بووە وەکوو شیفــاو خۆشەوەبوونی نەخۆشێ کــە دەرمانی بە سوودی بۆ هەڵکەوێ وە چاك ببێتەوە ، ئەمەیش لە عیلمی خوادا رابووردووە بەو نەخۆشینە نەمرێ •

ئەگەر کــەسێ بڵێت : شەفاعــەت موخالیفی مەصلەحەتی ئیسلامە ؛ چونکە خەڵك جەسوور وە بێ شەرم ئەکا لە سەر تاوان کردن ! بڵێ : ئەم ئیشکالە کاتێ وارید ئەبێ کابرای تاوانکردوو

سەنەدێکی لە دەستا بوایێ کــە بەتایبەتی شــەفاعەت بۆ ئــەو ئەکرێت ، ئەوەیش بۆ کەس نەبووەو نیە ، بەس ئومێدی ئەوەی هەیە کە لە شەفاعەتا بەشدار بێ • زیاد لەمە ئەگەر ئومێدی شەفاعەت نەبێ گەلێ تاوانبار لە نائومێدییا خۆی کافر ئەکا ، وە ئەمەیش موخالیفی میهرەبانی خوداو بانگی خێری ئیسلامە •

٣ ــ (یذبحون ابناءکم) : هۆی ئەم سەربڕینەیان ئەمە بوو فیرعەوەن و شەعبی قیبطی بە هۆی دەستەلاتی دەوامداریان بەسەر دراوسێکانیانا لە خۆیــان بایی بووبوون وە بڕیاریان دابوو کە ئەوان شەعبێ گەورەن لە جیهانا وە ملکەچی خەڵک بۆ ئەوان فەرزە وە فیرعەونەکان خودان•• جا لەگەڵ ئەم خۆپەرستیانە شیانا کە تەماشایان ئەکرد بەنی ئیسرائیل لەو کاتەوە بە هۆی حەزرەتی (یوسف)ەوە هاتوونەتە (مصر) سالّ بە سالّ ژمارەیان زۆر ئەبێ وە دەستەلات پەیدا ئەکەن ••• بیمیان پەیدا کرد لەوە کە رۆژێ لە رۆژان بەنی ئیسرائیل زالّ ببن بە سەریانا وە میصر داگیر بکەن • جا لە سەر ئەم ئەساسە بڕیاریان دا چاوێرییان بکەن لە کاتی منداڵبوونی ژنەکانیانا • وە ئەوەی کە نێرینە بێ سەری ببڕن بۆ ئەوەی هێز نەگرن •

وە هەنێ لە موفەسسیرین فەرموویانە : هــۆی ئەمەبوو فیرعەون لە خەوا حالّی بوو لەوە کە بەدەستی یــەکێ لە بەنی ئیسرائیلیەکان ئەفەوتێ • لە بەر ئەمە بڕیاری دا بیانفەوتێنێ ، وە بەرەبەرە نەیــان هێلّێ ••• وە هەنێ تــر فەرموویانــە : ئەستێرەناسەکانی قیبطی وتیان بە فیرعەون : ئەمسالّ لــە ناو بەنی ئیسرائیلا منداڵێ لە دایك ئەبێ کە لە سەر دەستی ئەوا تۆ بەرباد ئەبی • ئەویش بڕیاری دا لەو ساڵەدا هەرچی منداڵی

نێرینەیان پەیدا ببێ سەری ببڕێت ! کەچی ئەم کارەساتە هیچ سوودی نەبوو • والله غالب علی امره ولـکن اکـثر الناس لا یعلمون •

٤ ـ (واذ فرقنا بکم البحر) : ریوایەت کراوە کاتێ بەنی ئیسرائیل لە شەوا لە گەڵ موسادا لە میصر دەرچوون بەرەو دیاری موقەددەسە فیرعەون خەبەردار بوو وە بە سوپاوە کەوتە دوایان وە لە نزیکی دەریای نیلدا گەیشت پێیان ، لەویا خودای تەعالا ، بە شێوەی موعجیزە ئاوی نیلی مەنعکـرد لە رەوانبوون وە دێڕی پێشدەمی بەنی ئیسرائیلیەکانی کرد بە کۆڵان ، وە بـەو کۆڵانەدا کەوتنە رێگە وە لە ئاوی نیل پەڕینەوە •

کاتێ کە فیرعەون چاوی کەوت بـەم وەزعە هێشتا بەنی ئیسرائیلیەکان تەواو نەپەڕیبوونەوە خۆی و سوپاکـەی چوونە نیلەوە بەو کۆڵانەدا ، کاتێ بەرو دوایان کەوتە نیلەوە ئاوی نیل هات بە سەریانا وە لە نیلا غەرق بوون ، پاش ئەوە لەشی فیرعەون کەوتە سەر ئاوەکە ، وە لەشەکەیان لە نیل دەرکرد بۆ ئەوە هەموو کەسێ بزانێ فیرعەون غەرق بووە •

ئەگەر کەسێ بڵێت : عەجەبا فیرعـەون و دەستەکەی ژیرو هۆشیار بوون چۆن ئەنیشنە ئـــەو ئاوە بێ ئامانە ؟! وەڵامی ئەمەیە ؛ یەکەم : فیرعەون وە پیاوە ماقوونەکانی وایان ئەزانی ئەم رووداوە لە سـەر ئەساسێـکی فەننـی و جادووێیکە موسا کردوویەتی وە یاخود لە سەر وەزعێکی نجوومی عالەمییە کـە موسا ئاگادار بووە بە سەریا ، مادام وابێ ئەم وەزعی کۆڵانی (نیل)ە هەروا ئەمێنێتەوە ، وە بۆ بەنی ئیسرائیل و قیبطی فەرقی

نیه • دووەم : بە خەیاڵی ئەوە کە ماییِن مەلەوانە سوپاکەیش مودەڕڕەبو شارەزای مەلەوانین بەم شێوە لە نیل ئەپەڕنەوە • سێهەم : کاتێ فیرعەون چاوی کەوت بە بەنی ئیسرائیل لە نیل پەڕینەوە حاڵەتێکی نەفسی شاذی بە سەرا هاتو بە عاری ئەزانی بترسێ لە ئاوی نیل وە بەرابەر بە سوپاکەی بیمو ترس نیشان بدا • وە حەقیقەتیش ئەمە بوو کە خـــودا ویستی کۆمەڵێ بفەوتێنێ هەر خۆیان بە خۆیان بەرباد ئەکا •• (لیحق الحق ویبطل الباطل) ، (ولیقطع دابر الکافرین) •

بۆ روانینی ئەم نیعمەتی دووبەشکردنی ئاوی نیلە ، وەکوو موفەسیرە زاناکـــانو زانـاکـــانی عولـــوومی عالـــەمی ئەڵێـــن : رووداوێکی موعجیزە وە یا لە یاسای سوننەتی سەر بسات خاریج بوو ، وە خودای تەعالا بۆ ئەوە کردی عالەمێکی زۆر بە قودرەتی خۆی زاناو ئاشنا بکا •

وە ئەم رووداوە هەرچەن لە شێوەدا بە نیعمەتێ ژمێررواوە ، بەڵام چەن نیعمەتی گەورەیە :

یەکەم : ئەگەر لە بەردەمی سوپای دوژمنا بمانایەتەوە ئەکوژران ، وە ئەگەر لە ئاوەکەیان بدایێ ئەخنکان ، خودا بە میهرەبانی خۆی لەو تەنگیەدا لە دەریاکەدا کۆڵانێکی بۆ کردنەوەو لە هەردوو مەینەتەکە رزگاری کردن •

دووەم : خودا بە تایبەتی ئەوانی دیاری کرد بەم یارمەتیە گەورە کە لە رۆزگارا ئەگێڕڕێتەوە هەتا هەتایە •

سێهەم : بە چاوی خۆیان دوژمنەکانیان بینی کە بەرباد بوونو ئاو بردنی •

چوارەم : دوژمنەکانی وەها بەربادکـــردن کـــە مەتـــرسی هەڵدانەوەی ئەوان لەو چەرخەدا لە دلاّ نەما ؛ چونکی ئەگـــەر سەرۆکەکەیان بمایێت دووبارە سوپای ئەبردەوە بۆ سەریان ٠

پێنجەم : لەشی فیرعەون لە دەریا کەوتە لاوە بۆ ئەوە گومانی ئەوە نەمێنێ کە فیرعەون نەفەوتاوە وە خۆی شاردوەتەوە ٠

شەشەم : گەلێ لە دارایی وە زەڕو زیوی قیبطیەکـــان بە موناسەبەی جەژنێکەوە لەو سەردەما کەوتە دەستی بەنی ئیسرائیل، وە ئەمەیش هەنێ لە حەقی خۆیان بوو ٠

هەروا گەلێ لە نیعمەتەکان کە لەم شوێنەدا باس کراوون وە بە دیمەن لە نیعمەتێ یا دوو نیعمەت ئەچن لە کۆڵینەوەدا چەن نیعمەتی گەورەی تیا دەرئەکەوێ ٠

(بۆ وردبوونەوە) ژمارەی ئەم نیعمەتانە لە سەر ریزی رووداڵ نیە بەڵکوو لە سەر ریزی تەماشـــای موناسەبەی حاڵی بەنیئیسرائیلیەکان بەیان کراون ٠

(وضربت علیهم الذلة والمسکنة) ١ ــ بێ پایەیی ئادەمیزاد وە پاشکەوتنی لە گەلێ روەوەیە ، وە بە کورتی دوو شتی لێ پەیدا ئەبێ ؛ یـــەکێ لەوانـــە دیاریيە ، ئەویـــان پەنامەکیە ٠ دیاریيەکەیان ئەمەیە : ئەو کەسە یا ئەو گەلە لە ریزی ئادەمیزادی بەرزا جێگەی نەبێ ، یانی لە ئازادی وە سەربەستی بێ بەش بێ ، ئەمە بە عەرەبی (ذلة)ە ، وە بە کوردی سووکیو ژێردەستەیی یا ژێرچەپۆکەییە ٠ وە پەنامەکییەکەشیان ئەمەیە : ئەو کەسانە لە دڵی خۆیانا خۆیان بە کزو کەنەفتو بێ سەرو سامان وە بێ ئاوو نان بزانن ، وە ئەم صیفەتەیش نیشانەی لە دەرەوە دەر

ئەکەوێ ، وە غالبا خاوەنی ئەم حالە ناوچاویان تاریکە ، وە بێ نەشەن • ئەم صیفەتە بە عەرەبی (مسکنە) ، وە بـــە کوردی چنۆکیو چاوبرسێتییە • یەکەمیان لە بەر ئەوە دیاریيە خـــودا پێشی خست ، دووەمیان چونـــکی وا لـــە دلا وە ئاثـــاری نەبێ دەرناکەوێ خودا خستیە دواوە •

۲ ــ ئەبێ بزانین ئایاتی قورئان بەعزێکیان ئەبن بە تەفسیرو بەیان بۆ بەعزێکیان ؛ (مەسەلا) موقەییەدەکان ئەبن بە بەیان بۆ موطلەقەکان ، مادام لە یەك بابەت بدوون • ئێمە تەماشا ئەکەین ئەم (ضربت علیهم الذلـــة والمسکنة)ە لێـــرەدا موطلەقە وە لە سوورەتی ئالیعیمرانو ئەعرافا موقەییەدە بە (الا بحبل من الله وحبل من الناس)وە • کە وابێ ئەبێ ئەو قەیدە لێرایشا تەماشا یکرێ ، وە (حبل الله) بریتییە لە خۆبەستنیـــان بە پەیـــمانی خوداییەوە بە هۆی پێغەمەرەکانیانەوە . وە بە هۆی رەفتـــاری شەرعییانەوە ، وە (حبل الناس)یش بریتییە لە پەیوەندییان لە گەڵ خاوەن دەستەلاتەکانی جیهان •

لە واقیعا بەنی ئیسرائیل لەو کاتەوە بەرابەر بە حەزرەتی موسا سەرکێشییان کرد ، وە عەنادو ملەجڕێیان نیشان داوە تا ئەمـــڕۆ ئازادیو سەربەزییـــان بریتی بووە لـــەوەی لـــە پاڵی پێغەمەرەکانیانا ژیاوون ، وەکوو : موساو ، هارونو ، یوشعو ، داودو ، سولەیمان یا لە پەنای پاشاکانی جیهان وەکوو دەوڵەتی (ڕۆم) یا دەوڵەتی (بەریتانیا)و (ئەمەریکا) لە ئیمڕۆدا ژیابن •

﴿ اِنَّ الَّذینَ آمَنُوا ﴾ :

ئەو کەسانە کە ئیمانیان هێناوە بە خوداو بە پێغـــەمەری زەمانی خۆیان لە پێش ئەهلی کیتابا •

﴿ وَالَّذين هادُوا ﴾ :

ئەو کەسانەیش کە ئایینی یەهوودییان وەرگرتووە لە پێغەمەرانی بەنی ئیسرائیلەوە ٠

﴿ وَالنَّصَارىٰ ﴾ :

ئەو کەسانەیش کە ئایینی نەصرانییان بووە لە رۆژی خۆیانا ٠

﴿ وَالصَّابِئِينَ ﴾ :

ئەو گورۆهەیش کە ناو ئەبرێن بە صابیئە لە گورۆهی نەصرانییەکان ٠

﴿ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ ﴾ :

هەر کەسێ لەوانە ئیمانو باوەڕی ساغیان بە خودای تەعالا وە بە رۆژی پاشەرۆژ وە زیندوبوونەوە بۆ پاداش بووبێ لە سەر رووناکی فەرموودەی پێغەمەرەکانیان ٠

﴿ وَعَمِلَ صَالِحاً ﴾ :

وە کردەوەی چاك بووبێ بە گوێرەی دەستووری دین ٠

﴿ فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ﴾ :

ئەوە هەموو ئەوانە تۆڵەی باشی خۆیان وەرئەگرن بەلای خودای خۆیانەوە ٠

﴿ وَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ ﴾ :

وە لە رۆژی قیامەتا لە پاش موژدەی فریشتەکان بەوانە بیمو ترسی عازابیان لە سەر نامێنێ ٠

﴿ وَلا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴾(٦٢)

وه قەت زویریش نابن لەبەر نەگەیشتن بە دڵخوازی خۆیان ؛ چونکی ئەوەی دڵخوازیان بێ دەستیان ئەکەوێ ٠

وه بناغەی فەرمانی ئەم ئایەتە لە سەر ئەوەیە خودای تەعالا بۆ هەر نەتەوەیێ پێغەمەرێکی ناردووە ، وەکوو فەرموویەتی : (وان من امة الا خلا فیها نذیر) ٠ وه هەر کەسێ پەیڕەوی ئەو پێغەمەرەی کردبێ لە ئازاری پاشەڕۆژ رزگار بووە ، وه بە پاداشی باشی خۆی گەیشتووە ، وه لە سەر ئەم یاسایە ئەو ئادەمیزادانەیش کە ئیمڕۆ لە رووی عەرزان هەرکەسیان پەیڕەوی حەزرەتی (محمد المصطفی) ـدـ وه ئایینی ئەویان کردبێ وه لەمەولا بیکەن لە هەر عونصورو نەتەوەیێ هەبن ئەوانیش بە پایەی رزگاری لە ئازار وه پیرۆزی پاشەڕۆژ ئەگەن ، وه پێچەوانەی ئەمەیش ئەو کەسانە ئیمانو باوەڕیان نەبوو وه یا کردەوەیان باش نەبووە لەو پایەو مایە نائومێدن ٠

چەن باس لەم ئایەتەدا :

یەکەم : ئەم ئایەتە نازڵ بووە لە شانی (سەلمانی فارسی) دا ـ خودای لێ رازی بێ ـ ، ئەگێڕنەوە : کاتێ سەلمان بە خزمەتی پێغەمەر (د) گەیشت باسی ئەو رەفیقانی خۆیە گێڕایەوە کە لە (دیری) نزیکی موصڵدا بە لایانەوە بووە وه لە سەر دینی نەصرانی بوون عەرزی کرد : ئەوانە گەلێ عیبادەتو نوێژو رۆژوو بەندەگی خودایان بوو ، وه ناونیشانی تۆیان ئەزانی ، وه باسی گەلێ صیفاتی چاکەی ئەوانی کرد ٠٠ حەزرەت (د) لە وەڵامیا فەرمووی : ئەوانە ئەهلی عەزابن ! وه گەلێ ئەم وەڵامە

له سەر دڵی سەلمان نارەحەت بوو • جا پاش ئەوە ئەم ئایەتە نازڵ بوو کە مەعناکەی ئەمەیە : هەرکەسێ لە هـــەر زەمانێکا پەیڕەوی پێغەمەری خۆی کردبێ ئەو کەسە ئەجرو جەزای زایە نابێ • جا سەلمان زۆر دڵشاد بوو •• وە ئەو وەڵامی یەکەمە کە حەزرەت (د) داویەتیەوە بە سەلمان بەر لەوە بووە کە حوکمی ئەوانە دەربکەوێ بەلایەوە •

دووەم : پرسیار کراوە : مادام لە ســـــەرەتای ئایەتەکەوە (الذین آمنوا) هەیە پێویستە مەبەس لە (من آمن) لە پاشەوە شتێکی ئایری بێ ! جا بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە چـــەن قسەیێ کراوە :

یەکەم : ریوایەت کراوە لە (ابن عباس)ەوە ــ خودایان لێ رازی بێ ــ کە مەبەس لە (الذین آمنوا) ئەوانەیە کە لە پێش رەوانەکردنی حەزرەتی محەمەدا (د) ئیمانیان هێناوە بە حەزرەتی عیسا ــعــ وە لە شتی پڕو پووچی نەصرانیەکان دوور بوون ، وەکوو (حەبیبی نەجار)و (قیس بن ساعدە)و (بحیرای راهب)و (زیدی کوڕی عمری کوڕی نفیل)و (وەرەقەی کوڕی نەوفل)و (سەلمانی فارسی)و (ئەبو زەڕی غەفاری) ــ خودایان لێ رازی بێ ــ • یانی خودای تەعالا ئەفەرموێت : تەو کەسانە کە لە پێش رەوانەکردنی حەزرەتی محەمەدا (د) ئیمانیان هێناوە بە عیسا ، وە ئەو کەسانەیش کە گیرۆدەی تەحریفو تەبدیلی کتێبەکان بوون هەر کام ئیستە بێت ئیمان بێنێ بە (محمد المصطفی) (د) ئەوە لە ئازار رزگار ئەبن ، وە بە پاداشی سوودمەند ئەگەن بەلای خودای تەعالاوە •

دووەم : ریوایەت کراوە لە سوفیانی ثەوریيەوە کە مەقسەد لە (ان الذین آمنوا) ئەوانەن کە بە زمان ئیمانیان هێناوە وە لە دلا باوەڕو ئیمانیان نەبووە کە (منافەقەکانن) وە مەقسەد لە (من آمن) ئەو کەسانەن کە بە ساغی بە دڵو زمان خاوەن ئیمانن • یانی ئەو موسوڵمانە منافقە دووڕووانەو یەهوودو نەصرانیو صوبیی هەرکەس لەمانە بێت بە راستی ئیمان بێنێ بەوەی پێویستە ئەوانە لە ئازاری قیامەت رزگارن وە بە پاداشی باش ئەگەن لە لای خودای خۆیانەوە •

سێهەم : بیری عولەمای موتەکەللیمینە کە فەرموویانە : مەقسەد لە (ان الذین آمنوا) ئەو کەسانەیە لە پێش هاتنی ئەم ئایەتەدا بە ساغی ئیمانیان هێناوە بە حەزرەتی (محمد المصطفی) (د) • وە مەقسەد لە (من آمن) لە پاشەوە ئیمانو باوەڕێکە کە لە موستەقبەلا بمێنێتەوە ، یانی : ئەو موسوڵمانانە کە لەمەوپێش ئیمانیان هێناوە وە کۆمەڵی جوولەکەو گاورو صوبیی هەرکام لەمانە لە موستەقبەلا لەسەر ئیمان بە خوداو پێغەمەری خودا (محمد المصطفی) ـدـ وە باقی ئەرکانەکانی تر دەوامدار بن ئەوانە ئەگەن بە رزگاریو سەرفرازی بە لای خودای خۆیانەوە •

چوارەم : مەقسەد لە (ان الذین آمنوا) ئەوانەن کە بە ئیجمالو کورتی ئیمانیان هێناوە ، وە مەقسەد لە (من آمن) ئیمانی تەفصیلیە • یانی : ئەو موسوڵمانانە کە بە ئیجمال ئیمانیان هێناوە ، وە ئەو کیتابییانەنەیش ئەیانەوێ ئیمان بێنن هەرکەس بە تەفصیل وە چاوڕوونی ئیمان بێنێ بە هەموو بەندەکانی ئیمان ، وە فەرمانبەرداری حەق بکا •• ئەوانە وەهانە کە رزگار وە سەرفرازن •

پێنجەم : مەقسەد لە (ان الذین آمنوا) ئەو کەسانەن کە تەنیا ئیمانیان بە خودا بووە ، وە موبالاتیان بە باقی ئەرکانی ئیمان نەبووە کە مەشهوورن بە (یەزدانپەرست)وە ئەمانە تەبعەن لە پاش رەوانەکردنی پێغەمەر مادام ئیمـان نەێینن بە پێغەمەر بە کافر ئەناسرێن . یانی : ئـەو یەزدانپەرستانەو جوولەکەو گاورو صوببی هەرکام بێن بە شێوەی راستو رەوان ئیمان بێنن بە خوداو بە پێغەمەر (د) وە بە باقی بەندەکانی ئیمان ئەوانە رزگارو سەرفرازن .

شەشەم : مەقسەد لە (ان الذین آمنوا) ئـەو موسوڵمانە ساغانەن کە لە پێش چەرخی کیتابیەکانا بـوون ، وە مەبەسـت لە (من آمن) ئیمـانە بە یەکـە یەکـە بەنـدو یاسـای دینی پێغەمەرەکەیان ، وەکوو لە سەرەوە نووسیم ، یانی : ئەو کەسانە کە لە چەرخە کۆنەکانا ئیمانیان هێناوە بە پێغەمەرەکانو ئەو یەهوودو نەصرانیو صوببیانەیش کە وەختی خـۆی ئیمانیان هێناوە بە پێغەمەرەکانی خۆیان ، وەکوو ئەو کەسانەیش ئیمڕۆ ئیمانیان هێناوە بە خوداو بە حەزرەتی محەمەد (د) هەموو رزگارو سەرفـرازن : چونـکی (سـنة الله) لـە ئادەمیزادا ناگۆڕێ وە هەرکەس لە عەهدی هەر پێغەمەرێکا بووبێ مادام فەرمانی ئەو پێغەمەرەی وەرگرتبێ ئەهلی نەجات بووە . وە ئەم یاسایە هەروا دەوام ئەکا هەتا هەتایە ، بەس ئەوەندە هەیە کە دینی (محمد المصطفی) ـدـ دەوامداڕە هـەتا قیامـەتو لە زەمانی هاتنی محەمەدەوە هەتا رۆژی قیامەت پێویستە ئیمان لە سـەر ئایینو نیزامی دینی ئەو بێ .

★ ★ ★

﴿ وَاِذْ أخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ ﴾ :

باسی ئەو چەرخە بکەن کە پەیمانمان وەرگرت لە پێشینانتان لە سەر پەیڕەوی موساو ڕەفتار بە تەورات ٠

﴿ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ ﴾ :

وە کێوی طووری سینام بە سەرا بەرزکردنەوە ، بۆ دەربڕینی هێزی خۆم ٠

﴿ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ ﴾ :

وە پێموتن : ئەم کتێبە پیرۆزە وە ئەم ئایینو دینە کە پێمداون وەربگرن ، بە دڵئەستووری ، وە ڕەفتاری پێبکەن بە ڕاستی ٠

﴿ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴾ (٦٣)

وە ئەوەی لەو کتێبەپیرۆزەدا هەیە بیخوێنەنەوە وە بە خەڵکی نیشان بدەن بەڵکوو هەمووتان خۆتان بپارێزن لە نافەرمانیو گورفتاری ئازاری خودا نەبن ٠

﴿ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ ﴾ :

کەچی پاش ئەوە کە پەیمانتان کرد لەسەر وەرگرتنیو ڕەفتار پێکردنی پشتتان لێهەڵکردو دەستان کرد بە نافەرمانی ٠

﴿ فَلَوْلا فَضْلُ اللهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ ﴾ :

جا ئەگەر زیادە کەرەمی خوداو میهرەبانی ئەوتان لەسەر نەبوایێ بە هۆی ئەوەوە کە تەوفیقی دان لە سەر تۆبەو

پەشیمانی ، وە یا بە هـۆی ئەوەوە کـە لـە پاش موسـا هەم پێغەمەرانم نارد بۆ سەرتان ، لە بەنی ئیسرائیلەوە ئایینم بۆ تازەکردنەوە ، وە یا بە هۆی ئەوەوە کە پێغەمەری ئاخر زەمانم نارد بۆ سەر هەموو عالەم وە بوو بە هۆی رزگاری ئەوانەتان ئیمانی پێ دێنێ ٠

﴿ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴾ (٦٤)

ئەبوون بەوانەی کە لە رۆژی پاشەرۆژا بە زیانکردوو وە بەدبەخت ئەژمێررێن ٠

ریوایەت کراوە : کاتێ حەزرەتی موسا تەوراتی هێنا بۆ قەومەکەی وە لە فەرمانەکانی گەییشتن کە گرانن گەلێ لە بەنی ئیسرائیلیەکان لە وەرگرتنی یاسای تەورات سەرکێشییان کرد ٠ جا خوادی تەعالا کێوی طووری لە بن هەڵکەندو بەرزی کردەوە بە سـەریانا وەکـوو چەتـر ، تـا ئـەوانیش گەڕانـەوە بۆ فەرمانبەرداری ، وە ئەم کارەساتە بوو بە یەکێ لە موعجیزە گەورەکان بۆ موسی ــ علیه السلام ــ ٠

وە ئەو رەخنەیە کە هەنێ کەس گرتوویە وە وتوویە : دین بە زۆر دانامەزرێ ! هەڵەیە ؛ چونکی ئادەمیزادی خاوەن هۆش و بیری پاك پێویستی بە موعجیزە نیە ، بەڵام ئینسانی سەرکێشی بەدخوو بە بێ هیز لە هیچ چەرخێکا فەرمانی حەقیـــان بەجێ نەهێناوە ٠ کە وابێ ئەبێ خودا ئەوانە بەو سەرکێشییەوە بەرەڵڵا بکا ! ئەمەیش خیلافی یاسای کائیناتو نیظامی عالەمە ٠

وە هەنێ زانایان فەرموویانە : بەرزکردنەوەی کێوی طوور بە سەر بەنی ئیسرائیلدا بۆ ترساندنیان نەبووە ، بەڵکوو بۆ

ئەوە بووە کە دڵیان بە ڕاستی پێغەمەرایەتی موساو تـەورات ئەستوور ببێ ؛ چونکی هەتا ئیشی خاریق زۆرتر بێ دڵی ئینسان دامەزراوتر ئەبێ ٠

﴿ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ ﴾ :

ئەی نەتەوەی ئیسرائیل ، قەسەم بە زاتی خۆم ! ئێوە ئەزانن بەو کەسانە کە لایان دا لە فەرمانی من لە ڕۆژی شەمەدا ٠

﴿ فَقُلْنَا لَهُمْ : كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴾ (٦٥)

منیش قارم لێگرتنو پێمووتن : ببن بە مەیمونی سووکی بێ نرخ ٠

﴿ فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴾ (٦٦)

جا ئەو شێوە گۆڕانەم کرد بە هۆی عیبرەتو دەرز وەرگرتن بۆ ئەو کۆمەڵەی لەو چەرخەدا بوونو بۆ ئەوانەیش پاش ئەوان ئەبن ، وە بە هۆی ئامۆژگاری بۆ ئەوانە ئەیانەوێ لە خـودا بترسن ٠

ئەم کارەساتە لە چەرخی حەزرەتی (داود)دا ڕووی دا ٠ موفەسیران ئەڵێن : لە چەرخی داودا گەلێ لە بەنی ئیسرائیل لە قەراخی دەریای (ئەیلە)دا نیشتەجێ بوون وە پیشەیان ماسیگرتن بوو ، جا خودای تەعالا لە سەر ئایین لەو ڕۆژەدا فەرمانی دا کە لە ڕۆژی شەمەدا خـەریکی عیبادەت بن وە ماسی نەگـرن ٠٠

ئەوانیش ئەمەیان پێ ناخۆش بوو ، وە چـــوون لە قەراخی دەریاکەدا چەن گۆمەلّکەیەکیان هەلّکەند ، وە لـــە بەینی ئـــەو گۆمەلّکەو دەریاکەدا جۆگـــەلەیان راکێشا ، لە رۆژی شـــەمەدا ماسیەکان ئەڕۆیشتنە ناو گۆمەلّکەکان وە لە رۆژی یەك شەمەدا ئەڕۆیشتن بۆیان دەریانئەهێنان ، وە بەو فێلّە لە فەرمانی خودا لایان دا • وە خوای تەعالا قاری گرت لەو کەسانە ئەم فێلّەیان کرد ، وە شێوەی گۆڕین بە مەیموون ، وە ئەو کەسانە پاش ئەوە سێ رۆژ ژیان ئیتر مردن وە ئەم باسە دەنگی داوە لە وڵاتا •

﴿ وَإِذْ قَالَ مُوسىٰ لِقَوْمِهِ : إِنَّ اللهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحوا بَقَرَةً ﴾ :

باسی ئەو چەرخە بکەن کە موسا (ع) فەرمووی بە قەومەکەی: بە راستی خودای تەعالا فەرمانی داوە کە گایێ سەربڕن بۆ دەرکەوتنی پیاوکوژەکان •

﴿ قَالُوا : أَتَتَّخِذُنَا هُزُواً ؟! ﴾ :

ئەوانەیش کە ئەمەیان بە موناسب نەزانی ، وتیان : ئایا تۆ ئێمە ئەکەی بە جێگەی گەپو گاڵتە ؟!

﴿ قَالَ : أَعُوذُ بِاللهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الجَاهِلِينَ ﴾(٦٧)

موسا فەرمووی لە وەڵاما : پەنا ئەگرم بە خوا لەوەی کە ببم بەو نەزانانە ئیشی بێسوود ئەکەن !

﴿ قَالُوا : ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ ﴾ :

ئەوانیش کە حاڵی بوون لە وەزعەکە عەرزی موسایان کرد :

داوا بکه له خوای خۆت بۆمان روون بکاتەوە ئەو گایە چۆن گایەکە •

﴿ قَالَ : اِنَّهُ يَقُولُ : اِنَّها بَقَرَةٌ لا فَارِضٌ وَلا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ ﴾ :

موسا فەرمووی : خودای تەعالا ئەفەرموێت : ئەو گایە گایەکە نە زۆر پیرەو نە زۆر جوانە ، بەڵکوو میانە سااڵە •

﴿ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ ﴾ (٦٨)

دەی زوو ئەوەی پێتان وتراوە بیکەن :

﴿قَالُوا : ادْعُ لَنا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا ؟﴾:

ئەوانیش عەرزی موسایان کردەوە : داوا بکە لە خوای خۆت بۆمان رۆشن بکاتەوە رەنگی ئەو گایە چۆنە ؟

﴿ قَالَ : اِنَّهُ يَقُولُ : اِنَّها بَقَرَةٌ صَفْراءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا ﴾ :

موسا فەرمووی : خودا ئەفەرموێت : ئەو گایە رەنگی زەردێکی تەواو زەردە •

﴿ تَسُرُّ النّاظِرِينَ ﴾ (٦٩)

ئەوەندە زەردێکی جوانە دڵی تەماشاکەران خۆش ئەکا •

﴿ قَالوا : ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ ﴾ :

هەم عەرزیان کردەوە وتیان : داوا بکە لە خودای خۆت بۆمان روون بکاتەوە ئەو گازەردە تۆخە چ نیشانەێیکی هەیە ؛ چونکی گای زەردی تۆخ زۆرە •

﴿ اِنَّ البَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا ﴾ :

ئەو گازەردە تۆخە گۆڕاوە لە سەرمان ؛ چونکی گەلێ گای زەردی تۆخ هەیە ٠

﴿ وَاِنَّا اِنْ شَاءَ اللّٰهُ لَمُهْتَدُونَ ﴾ (٧٠)

وە ئێمە ئینشائەللاّ نزیك بوویندتەوە لە شارەزایی بە مەبەست ٠

﴿ قَالَ : اِنَّهُ يَقُولُ : اِنَّهَا بَقَرَةٌ لا ذَلُولٌ تُثِيرُ الأَرْضَ وَلا تَسْقِي الْحَرْثَ ﴾ :

موسا فەرمووی : خودای تەعالا ئەفەرموێت : ئەو گایە گایەکی وایە نە رام کراوە لە سەر جووتکردن تا زەوی بکێڵێ وە نە رام کراوە لە سەر ئاوکێشان بۆ ئاودانی کشتوکاڵ ٠

﴿ مُسَلَّمَةٌ ﴾ :

پاکە لە عەیب ٠

﴿ لا شِيَةَ فِيهَا ﴾ :

خاڵو نیشانەی ئایری لە رەنگەکەی تیا نیە ٠

﴿ قَالُوا : الآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ ﴾ :

جا بەنی ئیسرائیلیەکان عەرزیان کرد : ئیستە نیشانەیەکی ساغی وەهات ناو برد بۆمان کە لە لامان دەرکەوت مەبەست چیە ٠

﴿ فَذَبَحُوهَا ﴾ :

جا هاتن گایەکی وەهایان پەیدا کردو سەریان بڕی ٠

﴿ و مَا كادُوا يَفْعَلُونَ ﴾ (٧١)

(والحال) له سەر ئارەزووی خۆیان نەیانئەویست ئەو گا سەربڕن ، بەڵام کە بەهانەیان نەما چاریان نەما لە سەربڕین زیاتر وە سەریان بڕی ٠

﴿ وَاِذْ قَتَلْتُمْ نَفْساً ﴾ :

باسی ئەو کارەساتە بکەن لەو کاتەدا کە یەکێکتان لە خۆتان کوشت ٠

﴿ فَادّارَئْتُمْ فيهَا ﴾ :

وە پاش کوشتنەکەیشی لە ناو خۆتانا ئاشووبتان هەستان وە بە یەکاچوون لە هۆی دەرخستنی پیاوکوژەکەوە ٠

﴿ وَاللهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُون ﴾ (٧٢)

واتان ئەزانی بەم فڕو فێڵە پیاوکوژەکە ون ئەکەن ، بەڵام خوای تەعالا ، ئەوەی کە ئێوە ونتان ئەکرد ، دەریخست لە خەڵکی وڵات ؛ تا ببێ بە موعجیزە بۆ حەزرەتی موسا ٠

﴿ فَقُلْنَا : اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا ﴾ :

وە لە پاش سەربڕینی گایەکە وتمان : بدەن لەو کوژراوە بە پارچەیێ لە گۆشتی ئەو گایە ، تا کوژراوەکە زیندووببێتەوە وە ناوی ئەو کەسە بیا کە کوشتوویەتی ٠ وە (بالفعل) وایان کرد وە پیاو کوژەکە دەرکەوت ٠

﴿ كَذلِكَ يُحْيِي اللهُ الْمَوْتىٰ ﴾ :

هەر بەم شێوە کە دووەم لە عەقڵی خەڵکەوە خودای تەعالا لە کاتی خۆیا مردووان زیندوو ئەکاتەوە ٠

﴿ وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ ﴾ :

هەروا لە دنیایشا نیشانەکانی دەستەڵاتی خۆیتان پیشان ئەدا ٠

﴿ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴾ (٧٣)

بەڵکوو تێبگەن کە خودای تەعالا هەموو شتێکی مومکینی پێ ئەکرێ ٠

روونکردنەوەی ئەم باسە :

وەکوو لە تەفسیرە گەورەکانا ئەڵێت : پیاوێکی دەوڵەمەند بوو لە ناو بەنی ئیسرائیلدا تاقە کوڕێکی بوو ، جا برازاکانی ، بە تەمای وەرگرتنی داراییەکەی ، بە دزییەوە کوڕەکەیان کوشت ، وە لە قەراخی ئاوەدانییەکەوە فڕەیان دا ٠ وە هەر خۆیان بە فێڵ دەستیان کرد بە ئاشووب لە ناو خەڵکا وە گەلێ کەسیان ناو برد بە قاتڵی ئەو کوڕە ، تا ئەم کارەساتە گەیشت بە حەزرەتی موسا (ع) ، ئەویش داوای کرد لە خودای تەعالا ئەو پیاوکوژەیان بۆ دەربخا ٠ خودایش فەرمانی دا کە گایێ سەربڕنو بە پارچەیێ لە گۆشتی گایەکە بدەن لە لەشی کابرای کوژراو زیندوو ئەبێتەوە وە ناوی پیاو کوژەکە ئەبا ٠٠ وە ئەگەر بە گورجی گایەکیان سەر ببڕیایە هەر جۆرە گایە ببوایە ئیشەکە جێبەجێ ئەبوو ، بەڵام ئەوان لە بیمی دەرکەوتنی

کارەساتەکە ملەجڕێیان کردو چەن پرسیاریان کرد ، لە ناونیشانی ئەو گایە هەتا لە ئەنجامی نیشانەکانا بە چەن زەحمەت گایەکیان دەسکەوت بە نرخێکی گران کڕییانو سەریان بڕی ، وە بە پارچەیێ لە رانی گایەکە دایان لە لەشی کابرای کوژراو وە زیندوو بووەوەو هاتە زمان وە ناوی ئەو کەسەی برد کوشتوویەتی وە پیاوکوژ شەرمەسار بوو • بەم موعجیزە ئەم کارەساتە بڕایەوە •

مومکینە هەر لەسەر ئەم کارەساتە بێ ئەوەی لە تەوراتدا هەیە کە : هەرکاتێ کەسێ بکوژرێ وە قاتلّەکە دیار نەبێ دێن گایێ سەرئەبڕن لە سەر ئاوێکی رەوانا وە پیاوە مناسبەکانی ئەو شوێنە کە نزیکن لە شوێنی کوشتنی کوژراوەکەوە گردئەبنەوە لەویا ، وە دەستیان ئەکەن بە خوێنی ئەو گا سەربڕاوەدا وە ئەڵێن : (ئێمە خوێنی ئەو کوژراوەمان نەڕژاندووە ، خودایە لێمان ببوورە ! وە قاتلّەکەمان بۆ دەربخە) •

وە ئەم دەستخوێناوی کردنەو ئەم چەن وشەیە لە لایان زۆر دشوارە ، وە هەرکەس لەوخوێنا وە لەو کوشتنا دەستی بووبێ لە ترسی قاری خودا ناوێرێ بێت تێکەڵی ئەو کۆمەڵە ببێ ، وە دەستی خوێناوی بکا وە ئەو وتارە بڵێت •

﴿ ثُمَّ قَسَتْ قُلوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ ﴾ :

جا پاش ئەوە بە چاوی خۆتان دیتان ئەو کوژراوە زیندووەوە بوو لە باتی ئەوە دڵتان نەرم ببێ دڵتان لە جاران رەقتر بوو •

﴿ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً ﴾ :

وە دڵتان وەکوو بەرد بەڵکوو زیاتر رەق بوو •

﴿ وَاِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الأنْهارُ وإنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ ، وَاِنَّ مِنْها لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللهِ ﴾ :

به دەلیلی ئەوە هەنێ بەرد لە سەر فەرمانی خودا روباری ئاوی لێهەڵئەقوڵێ ، وە هەنێ بەرد لەت ئەبێ وە ئاوی لێ دەرئەچێ ، وە هەنێکیان لە سەر بەرزییەوە دائەڕووخێو دائەپەڕێ لە بیمی خودا ، بەڵام دڵی ئێوە لە پاش ئەو هەموو کارەساتە چاوتان پێکەوت رام نابێ بۆ فەرمانی خودا ٠

﴿ وَمَا اللهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴾ (٧٤)

جا بزانن کە خودای تەعالا بێ ئاگا نیە لەو کردەوانە ئێوە ئەیان کەن وە لە کاتی خۆیا تۆڵەتان لێئەسێنێتەوە ٠

ئەم ئایەتە بەرزە نوێنەری گەورەیی خودای تەعالایە ، یانی جیهان هەمووی رامە بۆ فەرمانی خوا ، جا ئەوەی بێگیانە یا خود گیانداڕە بەڵام عەقڵی نیە لە سەر شێوەی تایبەتی خۆی رامە بۆ فەرمانی خودا ، وە ئەوەیش کە گیانداڕەو هۆشیارە هەر لە ژێر هێزی خودایە بەڵام هۆشیاری کردووە بۆ ئەوە بە خواستی خۆی لە سەر یاسای ئایینو نیظامی حەق بجووڵێتەوە ، وە پێویستە بۆیان کە رام بوونی جیهان بکەن بە سەر مەشقێ بۆ خۆیان وە لە قاری خودا بترسن وە خودا بپەرستن وە هەر فەرمانێکی ئا بە جێگەی بێنن ئەنا خودا لە سەر یاسای دامەزراو تۆڵەیان لێ ئەسێنێتەوە ٠

وەهایە یاسای خوداپەرستی
نەکەویتە دووی هەواپەرستی

یاسای حەقیقەت بکەی بە سەرمەشق
بە دڵ لابدەی لە ڕێگای پەستی

جا پاش گێڕانەوەی ئەم کارەساتانە خوای تەعالا ڕوو ئەکاتە حەزرەتی محەمەد (د) وە پەیڕەوەکانی وە بە شێوەی تێگەیاندن لە حەقیقەتی حاڵی بەنی ئیسرائیلیەکان ئەفەرموێت :

﴿ اَفَتَطْمَعُونَ اَنْ یُؤْمِنُوا لَکُمْ ؟ ﴾ :

ئایا ئێوە بە تەمای ئەوە هەن کە ئەم بەنی ئیسرائیلیە سەرسەختە دڵڕەقانە ئیمانو باوەڕ بێنن بەم ئایینە کە بۆ ئێوە هاتووە ؟!

﴿ وَقَدْ کَانَ فَرِیقٌ مِنْهُمْ یَسْمَعُونَ کَلَامَ اللّٰهِ ﴾ :

(والحال) چینی پێشینی ئەمانە وتاری خوای تەعالایان ئەبیست وەکوو تەورات بێ لە موسا ، وە تێ ئەگەیشتن لە یاسای دینی خۆیان و شێوەو نیشانەکانی پێغەمەری ئاخرزەمانیشیان وەر ئەگرت .

﴿ ثُمَّ یُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ ﴾ :

لە پاشان ئەوەی بیستبوویان وە چاویان پێکەوتبوو لە ئایاتی تەورات یا بە تەواوی لایان ئەبرد لە تەوراتا وە شتی تریان بە ئارەزووی خۆیان دا ئەنا لە شوێنیا ، وە یاخود هەڵیان ئەگێڕاوە لە مەعنای ڕاست بۆ مەعنایەکی لاری نابار لە گەڵ حەقیقەتا .

﴿ وَمِنْهُمْ يَعْلَمُونَ ﴾ (٧٥)

وه ئەشیانزانی ئەم کردەوەیانە هەنە وه ناڕەوایە وه ئەم جۆرە شێوه ناپەسەندە لە ناویانا دەست بە دەست وه پشت بە پشت هاتووەتە خوارەوه ٠

﴿ وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا : آمَنَّا ﴾ :

جا کاتێ خودا یاسای پێشینانی بەیان کردن ئەمجار بۆ نیشاندانی ئەوه کە ئەو بەدبەختییە لە ناویانا دەوام ئەکا باسی حاڵی بەنی ئیسرائیلیەکانی زەمانی پێغەمبەریش ئەکا ٠ ئەفەرمووێت : کاتێ ئەمانە ئەکەن بە موسوڵمانەکان بە دووڕوویی پێیان ئەڵێن : ئیمانمان هەیە بەم کتێبو ئایینە کە هاتووە بۆ ئێوه وه باوەڕمان هەیە بەم پێغەمبەری ئاخرزەمانە ٠

﴿ وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ ﴾ :

وه لە کاتێکیشا بازێکیان بە تایبەتی لە گەڵ بازێ تریانا ئەکەوتنە یەك ٠

﴿ قَالُوا : أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللهُ عَلَيْكُمْ ! ﴾:

ڕەخنەیان ئەگرت لەوانەیان کە ئیمانی خۆیان دەربڕیوه وه دانیان ناوه بەو نیشانانەی پێغەمبەری ئاخرزەمانا کە لە تەوراتا هەیە وه ئەیانوت : ئەوه چۆن ئێوه باسی ئەو شتانە ئەکەن بۆ موسوڵمانەکان کە خودا ناردوویە بۆ ئێوه لە تەوراتدا وه دەرگای زانستی کردووەتەوه لە سەرتان ؟ وەکوو ئەخـــلاقو شێوەی پێغەمبەری ئاخرزەمان !

﴿ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ ﴾ :

تا ئەم موسوڵمانانە موجادەلەتان لە گەڵا بکەن بەو شتانە کە لە خۆتانیان وەرگرتووە ، وە زاڵ ببن بە سەرتانا لە کاتی باسی ئایینو شەریعەتی خودا وە ناردنی پێغەمەری ئاخر زەمان لە مەجلیسی پێغەمەری گەورەدا ٠

﴿ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ؟ ﴾ (٧٦)

ئایا نافامن ئەم کردەوانە زیانی هەیە بۆتان ؟

﴿ أَوَ لَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ؟! ﴾ (٧٧)

عەجەبا ئەم بەنی ئیسرائیلیانە نازانن بەوە کە خودای تەعالا ئاگاداراە وە ئەزانێ بەوەی کە پەنهانی ئەکەن وە ئەیشارنەوە ؟ وەکوو بێ باوەڕی وە بێ ئیمانی خۆیان وە ئەوەیش کە دەری ئەبڕن وەکوو نیفاقو دووڕوویی لە گەڵ موسوڵمانانا وە تۆڵەیان لێوەرئەگرێتەوە !

﴿ وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ ﴾ :

وە لە بەنی ئیسرائیلیشە گەلێ وەها کە نەخوێندەوارن وە ئاگایان نیە لەوەی لە تەوراتا وە لە باقی کتێبەکانا هەیە ٠

﴿ إِلَّا أَمَانِيَّ ﴾ :

بەڵام هەندێ ئارەزوو خەیاڵاتی پڕو پووچ هەیە لە دڵیانا کە لە خوێندەوارە دەستبڕەکانیان وەرگرتووە ، وە کوێرانە کەوتوونەتە شوێنی ٠

﴿ وَاِنْ هُمْ اَلاَّ يَظُنُّوْنَ ﴾ (٧٨)

وه بەرابەر بەم شتە پڕو پووچانەیش وەنەبێ عیلمو زانستی ساغیان ببێ ؛ چونکی شتەکان بێ دەلیل وە بێ بناغەن ، بەڵکوو هەر گومانێکی دوور لە زاستییان هەیە بە راستی ئەوەی کە وەریان گرتووە وە گومانیش ئەنجامێکی باشی نیە ٠

بێـــداری :

لە سەر ئەم تەفسیرە کە نووسیمان مەقسەد لە (الکتاب) کتێبی خودایە وەکـــوو تـــەورات بێ وە ئیستیثنای (امانی) ئیستیثنای (منقطع)ە ؛ چونکی (امانی) بە مانا خەیاڵاتی پڕو پووچ وە یا بە مانا درۆی هەڵبەستراو لە کتێبی خودادا نیە ٠ بەڵام نەم مانا لە گەڵ ئایەتی پاشەوە مناسب نیە ، وە باشتر لەم تەفسیرە ئەوەیە کە مەقسەد لە (الکتاب) هەموو نووسراوێ بێ چ حەقو چ باطڵ ، وە مەقســـەد لە (امانی) نووســـراوی پڕو پووچ بێ ، بە تەقدیـــری موضاف وەکـــوو کیتاب ، ئەمجـــار تەفسیرەکەی وا ئەبێ:وە هەنێ لە ئیسرائیلیەکانیش نەخوێندەوارن وە لە خۆیانەوە هیچ نووسراوێ نازانن ئیللا ئـــەو نووسراوە پڕوپووچانە کە زاناکانیان لە لایەنی خۆیانەوە ئەیاننووسنەوە لە سەر ئارەزووی خۆیان وە رایان ئەگەیەنن بە نەخوێندەوارەکانا وە ماناکانیان تێ ئەگەیەنن ، بەڵام لەبەر ئەوە کە ئەو نووسراوانە شتی راست نین ، وە دەلیلیان لە سەر نیە ئەو نەخوێندەوارانە بەرابەر بەو نووسراوانە هـــــەر خاوەن گـــومانن وە زانستێکی ساغیان نیە بەس بە تەقلیدو دواکەوتن وەرێئەگرن لەوانەوە ٠ وە لە سەر ئەم تەفسیرە ئیستیثنای (امانی) ئیستیثنای (متصل)ە وە لە گەڵ ئایەتی دواییشا موناسبە ٠

جا ئەمجار خودای تەعالا بە شێوەی هەڕەشە لەو زانایانە
کە ئەم نووسراوە دەست هەلبەستانە بلاوئەکەنەوە ئەفەرموێت :

﴿ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ﴾ :

وەیل بۆ ئەو زانا نامەردانەیە کە کتێب ئەنووسن بە دەستی
خۆیان ، یانی لە لایەنی خۆیانەوە وە بە ئارەزووی خۆیان بێ
فەرمانی خودا وە بە بێ موافەقەی کتێبی خودا ٠

﴿ ثُمَّ يَقُولُونَ : هَذَا مِنْ عِندِ اللَّهِ ﴾ :

لە پاشان ئەڵێن بە نەخوێندەوارەکان : ئەم نووسراوە لە
لایەنی خوداوە هاتووە ، وە دەستی ئەو داماوانەیان پێ ئەبڕن ٠

﴿ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ﴾ :

ئەمەیش بۆ ئەوە ئەکەن هەتا بەرابەر بەو نووسراوانە
قیمەتێکی بێ قابیلیەت وەربگرن : چونکی نووسراوەکان لەسەر
هەوای ئەو نەفامانەیە ، وە بەرابەر بەوانە خزمەتیان ئەکەن ،
دووبارە هەر بۆ تەئکید ئەفەرموێت :

﴿ فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ ﴾ :

وەیل بۆ ئەو زانایانەیە بە هۆی ئەو نووسراوانەوە کە بە
دەستی خۆیان ئەیان‌نووسن وە ئەڵێن : ئەمە کتێبی خوداییە ٠

﴿ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ ﴾ (٧٩)

وە وەیل بۆ ئەو زانایانە بەرابەر بەو ماڵە کە بەم حاڵە
پەیدای ئەکەن ٠

جا بۆ دەربڕینی هەنێ لەو پڕو پووچانە کە زانایانی

ئیسرائیلی نووسیویانەو بلاویان کردووەتەوە بە ناو خەڵکا خوا ئەفەرمویێت :

﴿ وَقالُوا : لَنْ تَمَسَّنا النّارُ اِلاّ اَيّاماً مَعْدودَةً ﴾:

ئەو بەنی ئیسرائیلییە لە رێگەلاداوانە ئەڵێن : ئەوانەیشمان کە تاوانبارن ئاگری دۆزەخ لێمان ناکەوێ ئیللا چەند رۆژێکی کەمی هەڵبژێراو نەبێ ، کــــە بریتییە لە چل رۆژ ، بـــــە قەی رۆژانی گوێرەکە پەرەستیەکەمان ، وە یاخود بە قەی رۆژی حەفتە • ئەم قسە پڕو پۆوچانە زانا درۆزنەکان نووسیویانە وە نەزانە نەفامەکانیش پێی بایی بوون •

﴿ قُلْ : اَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللهِ عَهْداً فَلَنْ يُخْلِفَ اللهُ عَهْدَهُ ؟ ﴾ :

تۆ بڵێ ئەی پێغەمەری خۆشەویست بەوانەی ئەم قسە ئەکەن : ئایا ئێوە لە سەر ئەم قسە کە ئەیکەن وەعدێکتان لە خودای تەعالا وەرگرتووە تا ئێمە بڵێین راستە وە خوای تەعالا قەت لە وەعدەی خۆی لانادا ؟

﴿ اَم تَقُولُونَ عَلَى اللهِ ما لاتَعْلَمُونَ ؟ ﴾ : (٨٠)

یان وەعدتان لە خوا وەرنەگرتووە بەڵکوو هەر بە هەڵبەست لە سەر خودا شتی وا ئەڵێن کە ئاگاتان لە بوونو نەبوونی وە راستیو ناڕاستی نیە ؟

﴿ بَلى ﴾ :

نەخەیر ئەوەی ئێوە ئەیڵێن وا نیـــــە وە ئێـــــوە عەزابو ئازارێکی نەبڕاوەتان هەیە •

﴿ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً ﴾ :

چونکی کەسێ تاوان بکا ٠

﴿ وَاَحاطَتْ بِهِ خَطيئَتُهُ ﴾ :

وە ئەو تاوانەی داگیری بکا لە هەموو لایەکەوە وە بەرو باوەڕی راست لە دڵیا نەیەڵێ ، وە کردەوەی چاکە لە بەر خواستی خوا نەکا ، وە لەو تاوانبارییەی نەگێڕڕێتەوە ٠

﴿ فَاوُلئِكَ اَصْحابُ النّارِ هُمْ فيهَا خالِدُونَ ﴾ :

(٨١)

ئەوە ئەو کەسانە بە راستی وان لە ئاگری دۆزەخا وە هەتا هەتایە ئەمێنێنەوە تیایا ٠

﴿ والَّذينَ آمَنُوا ﴾ :

وە ئەو کەسانەیش ئیمانیان بە خوداو پێغەمەران و فەرموودەکانی ئەوان هەبێ ٠

﴿ وَعَمِلُوا الصّالِحاتِ ﴾ :

وە ئەو کردەوانەیش کە باشن و ڕێکی فەرمانی خودان بیکەن ٠

﴿ أُولئِكَ أَصْحابُ الْجَنَّةِ هُمْ فيهَا خالِدُونَ ﴾ :

(٨٢)

ئەوانە خاوەنی نشنگەی بەهەشتن وە لە بەهەشتا ئەمێنێنەوە هەتاهەتایە ٠

ورد بوونەوەیێ :

مەبەس لە (ئیحاطەی خەطیئە) لە ئایەتە پێشـــووەکەدا ئەوەیە کە تاوان ئەو ئینسانەی داگرتبێ ، وە تاریکی کردەوەی خراپ هێرشی هێنابێ بە سەر دڵیا ، وە ئیمانو باوەڕی تێـــدا نەهێشتبێ ــ پەنا بەخودا ! جا ئەو جارە ئەو تاوانبارە بە کافـــر ئەناسرێ وە هەتا ئەبەد لە دۆزەخـــا ئەمێنێتەوە • ئیتر مەبەس لە (ئیحاطەی خەطیئە) ئەوە نیە کابرا ئیمانو باوەڕی لە دڵا مابێ بەڵام گەلێ تاوانی هەبێ ؛ چونکی مادام ئیمانو باوەڕ لە دڵـــی ئینسانا بمێنێ لەسەر مەزهەبی ئەهلی سوننەتو جەماعـــەت با هەزاران گوناح بکا هەر بە موسوڵمان ئەناسرێ ، وە شیاوە بۆ تاوانپۆشی لە لایەنی خودای میهرەبانەوە • وەکوو خودای تەعالا ئەفەرمویێت : (ان الله لایغفر ان یشرك به ویغفر ما دون ذلـــك لمن یشاء) والله أعلم •

﴿ وَإِذْ أَخَذْنا مِيثاقَ بَنِي إِسْرائِيلَ ﴾ :

باسی ئەو چەرخە بکە بۆ بەنیئیسرائیلیەکان وە بۆ ئوممەتی خۆت بۆ تێگەیشتن لە واقیعی حاڵی ئەوانە کە بە هۆی موساوە عەهدو پەیمانیان وەرگرت لێیان •

﴿ لا تَعْبُدُونَ إِلاَّ اللهَ ﴾ :

کە ئێوە پەرستشی غەیری خودای عالەم ناکەن ، یانی غەیری ئەو خودایە مەپەرستن •

﴿ وبِالْوالِدَيْنِ إِحْساناً وَذِي الْقُرْبى والْيَتامـــى وَالمَساكِينِ ﴾ :

وه کردەوەی چاکه بکەن به ئەندازەی دەستەڵات له گـــەڵ باوك‌و دایکتانا ، وه له گەڵ خوێشانتان ، وه له گەڵ منداڵانـــی بێ باوکا ، وه له گەڵ هەژاران‌و بێ ماڵانا ٠

﴿ و قـُولـُوا للنـّاسِ حـُسـْنـاً ﴾ :

وه قسەی باش بکەن له گەڵ ئادەمیزادانا به شارەزاکردنیان بۆ چاکه وه لادانیان له گومڕاهی‌و خراپه ، وه به رووی خۆشەوه، به راگرتنی شانیانەوه ٠

﴿ وَ اَقـِیمـُوا الصـّلاةَ وآتـُوا الزّکاةَ ﴾ :

وه ئەو نوێژەی واجبه له سەرتان وه ئەو زەکاتی ماڵه بڕیار دراوه به سەرتانا له سەر فەرمانی خودا به جێیان بێنن ٠

﴿ ثـُمّ تـَوَلـّیْتـُمْ اِلاّ قـَلیلاً مـِنـْکـُمْ ﴾ :

له پاش ئەم پەیمانه پشتتان هەڵکرد له بەجێهێنانی ، مەگەر کەمێکتان نەبێ ٠

﴿ وَ أنـْتـُمْ مـُعـْرِضـُونَ ﴾ : (٨٣)

وه ئێوه تیرەیەکن یاساتان لادانه له حەق بۆیێ وا ئیستەیش لائەدەن له پەیڕەوی پێغەمەری ئاخرزەمان ٠

﴿ وَ اِذْ أخـَذْنا مـِیثاقـَکـُمْ ﴾ :

من به هۆی موساوه پەیمانم لێوەرگرتن :

لەم ئایەتەدا صنعەتی ئیلتیفات هەیه ؛ چونکی, له سەر سیاقی

ئایەتە پێشووەکانا ئەبوا بەنی ئیسرائیل بە غائیب ناوبرانایێ ، کەچی لێرەدا بە موخاطەب دانراون • خودای تەعالا ئەفەرموێ :

﴿ لاتَسْفِکُونَ دِماءَکُمْ وَلا تُخْرِجونَ اَنْفُسَکُمْ مِنْ دِیارِکُمْ ﴾ :

کە خوێنی خۆتان نەڕێژن وە خۆتان لە وڵاتەکەتان دەرنەکەن، یانی : بڕێکتان بڕێکتان نەکوژێ وە لە وڵات دەری نەکا،لەکاتێکا هەموو لە نەتەوەیێ وە لە کۆمەڵێکن ، وە بۆ یەکتر وەکوو نەفسی خۆتان وانە •

﴿ ثُمَّ اَقْرَرْتُمْ وَاَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴾ : (٨٤)

وە لە پاش پەیمانەکە خۆتان ئەم پەیمانەتان دامەزران وە بڕیارتان لە سەردا ، ود خۆتان شایەتی ئەدەن لە سەر ئەو وەزعە کە دامەزرا •

﴿ ثُمَّ اَنْتُمْ هؤُلاءِ تَقْتُلونَ اَنْفُسَکُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِیقاً مِنْکُمْ مِنْ دِیارِهِمْ ﴾ :

کەچی پاش ئەو پەیمانەیش ئێوە خوێنی خۆتان وە نەتەوەی خۆتان ئەڕێژن ، وە تیپێ لە خۆتان لە نیشتمانی خۆیان دەرئەکەن •

﴿ تَظاهَرُون عَلَیْهِمْ بِالاثْمِ والْعُدْوانِ ﴾ :

وە لە ناو خۆتانا دەستڕۆیشتووەکانتان پشتیوانی یەکتر ئەکەن لە سەر بێدەستەکانا بۆ کوشتینان وە یا بۆ دەرکردنیان لە وڵات بەبێ ئەوە حەقتان لە سەریان بێ ، بەڵکوو هەر بە تاوانباری وە لادان لە حەق •

﴿ وَاِنْ یَاْتُوکُمْ أسَارى تُفادوهُمْ ﴾ :

لەگەڵ ئەمەیشا ئەگەر بەعزێ لەوانە بە دیلی بێن بۆ لاتان هەموو لایەکتان ، لە دۆستو دوژمن ، گرەو دائەنێن بۆ بەرەڵلا کردنیان ، لە سەر یاسای ئایینی خۆتان ٠

﴿ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ ﴾ :

(والحال) دەرکردنیان لە ولاتی خۆیان بە یاسای ئایینتان ناڕەوایە بۆ ئێوە ٠

﴿ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الكِتَابِ وتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ ؟! ﴾ :

عەجەبا ! ئایا ئێوە ئیمانو باوەڕتان هەیە بە هەنێ بەندی دین ، وەکوو : فیدیەدان بێ بۆ دیل ، وە ئینکاری هەنێ بەندی تری ئەکەن ، وەکوو کوشتنی یا دەرکردنی باقی قەومەکەتان ٠

﴿ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلاَّ خِزْيٌ فِي الحَيَاةِ الدُّنْيَا ! ﴾ :

جا بزانن تۆڵەو پاداش بۆ ئەو کەسانەتان ئەمە ئەکەن هیچ نیە مەگەر عارو رسوایی دنیا !

﴿ ويَوْمَ الْقِيامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ العَذَابِ ﴾ :

وە لە رۆژی قیامەتیشا ئەگەڕێنەوە سەر گرانتر وە سەختترینی ئازار ٠

﴿ وَما اللهُ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴾ : (٨٥)

وە خودا بێئاگا نیە لە کەمو زۆری ئەو کردەوانە ئێوە ئەیکەن ٠

﴿ أولئِكَ الَّذينَ اشْتَروا الحَياةَ الدُّنْيا بِالآخِرَةِ ﴾:

ئەو گورۆهە ئەوانەن كە ژیانو ژیواری دنیایان كڕیوە وە وەریانگرتووە لە باتی خۆشی وە ئازادی رۆژی پاشەڕۆژیان ٠

﴿ فَلا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ العَذابُ وَلا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴾:
(٨٦)

كە وابێ لە پاشەڕۆژا ئەمانە عەزابیان سووك ناكرێ ، وە لە لایەنی كەسیشەوە یارمەتییان نادرێ بۆ لابردنی ئـــەو ئازارە ناباڕەیان ٠

ڕیوایەت كراوە : تیرەی (بني قينقـــاع) بووبوون بـــە هاوپەیمانی تیرەی (اوس) وە (بنی قریظه) لە گەڵ (بنـــی نضیر)ا بووبوون بە هاوپەیمانی (خزرج) وە لە پاش‌ماوەیـێ (بنی قریظه)یش بوونەوە بە هاوپەیمانی (اوس) ، وە تەنیا (بنی نضیر) لە گەڵ (خەزرەج)دا مانەوە ، وە لە كاتێكا كە دوو تیرەی (اوس) و خەزرەج ئەچوون بە گژی یەكا جوولەكەكانیش هەر تیرەیێ ئەیدایە پاڵ هاوپەیمانی خۆی ، وە بـــە پێویستی جەنگ تیرە جوولەكەكان لە تیرەی دوژمنی خۆیان لـــە عەرەبو یەهوود ئەكوشت، وە بە هەر نەوعێ دەستیان بڕۆیشتایە تیرەی دوژمنیان لە ولاتی خۆی دەرئەكرد وە شوێنەكەیان دائەگرت ، بەڵام ئەگەر یەكێ لە جوولەكەكان بە دیل بگیرایە بـــە هەموو جوولەكەكان ، چ دۆست وە چ دوژمن ، فیدیەیان ئەدا بۆ ئەو دیلە ، وە بەرەڵڵایان ئەكرد وە ئەیانوت : ئەمە یاسای دینـــی ئێمەیە پێویستە فیدیە بدەین بۆ دیل وە بەرەڵڵای بكەین ٠

جا خودای تەعالا بە شـــێوەی هەڕەشـــە وە سەرزەنش

ئەفەرموێت پێیان : هەر وەکوو پێویستی دینتانە فیدیە بۆ دیل وەها لە یاسای دینەکەتانە کە کەس کەسنەکوژێ وە کەس کەس لە ولاتی خۆی دەرنەکا ، عەجەبا ئێوە چۆن دینەکەتان بەشکردووە باوەڕتان هەیە بە بەعزێکی وەکوو فیدیە بۆ دیل وە ئینکـــاری ئەوی تری ئەکەن وە یەکتر ئەکوژن وە یەکتر لە ولاّت دەرئەکەن! ئەمە شێوەی خاوەن دین نیە وە لە سەر ئەم وەزعە ئێوە لە دنیادا تووشی رسوایی وە لە پاشەڕۆژا تووشی عازابی گران ئەبن •

﴿ و لَقَدْ آتَيْنا مُوسى الكِتابَ ﴾ :

خودا ئەڵێ : قەسەم ئەخۆم ئێمە تەوراتمان دا بە موسا •

﴿ و قَفَّيْنا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ ﴾ :

وە گەلێ لە پێغەمەرانمان بە شوێن ئەوا هێنا •

﴿ وَآتَيْنا عيسى بْنَ مَرْيَمَ البَيِّناتِ ﴾ :

وە چەن دەلیلی‌روونا‌کمان دا بە عیسا لە سەر پێغەمەرایەتی ئەو وەکوو خۆشکردنەوەی کوێری سکوما وە ناساغی بەڵەك وە زیندووکردنەوەی مردووان •

﴿ وَأَيَّدْناهُ بِرُوحِ القُدُسِ ﴾ :

وە هێزمان دا بە عیسا بە هۆی‌جوبرەئیلەوە ، یا هێزمان دا بە عیسا بە هۆی ئەو نەفەسە پیرۆزەوە کە پێمان دابوو ، وە لە گەڵ ئەمانەیشا ئێوە باوەڕتان پێ‌نەکرد وە گەلێ ئازارتان دا ، وە قەسدی کوشتنتان کرد هەر لە بەر ئەوە کە ئایینەکەی لە ســـەر ئارەزووی ئێوە نەبوو •

﴿ اَفَكُلَّما جائَكُمْ رَسُولٌ بِما لا تَهْوى أَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقاً كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقاً تَقْتُلُونَ ؟! ﴾: (٨٧)

ئایا ئەم رەوشتە پەسەندە کە ئێوە هەتانە ؟ : هەر کاتێ پێغەمەرێ بێتە لای ئێوە بە ئایینێکەوە کە ئارەزووی ئێوەی لە سەر نەبێ سەرکێشیتان لە بەرابەریانەوە دەربڕن وە چینێ لەوان بە درۆدا بخەنەوە وەکوو موساو عیسا ، وە چینێ لەوان بکوژن وەکوو زەکەریاو یەحیا بۆیێ وا ئیستەش بەرابەر بە پێغەمەری ئاخر زەمان بێباوەڕی دەرئەبڕن وە قەسدی ئەوە ئەکەن بیکوژن ٠

﴿ وَقالُوا : قُلُوبُنا غُلْفٌ ﴾ :

وتوویانە وە ئەڵێن : لە بەرابەری ئایینگەیاندنی پێغەمەرەوە ئێمە دڵمان وا لە ناو پەردەدا وە داپۆشراوە ، وە لە ئامۆژگاری وە لە ئایاتی خودایی حاڵی نابین ٠

﴿ بَلْ لَعَنَهُمُ اللهُ بِكُفْرِهِمْ ﴾ :

نە نە دڵیان بە پەردە دانەپۆشراوە وە لە قسە حاڵی ئەبن بەڵام بە هۆی ئینکارو سەرکێشی خۆیانەوە خودا لە رەحمەتی خۆی دووری خستوونەتەوە ٠

﴿ فَقَلِيلاً مّا يُؤْمِنُونَ ﴾ : (٨٨)

لە بەر ئەوە کەمجار ئیمان دێنن ٠

﴿ وَلَمّا جائَهُمْ كِتابٌ مِنْ عِنْدِ اللهِ مُصَدِّقٌ لِما مَعَهُمْ ﴾ :

وه له کاتێکا کتێبێ وەکوو قورئانی پیرۆز لای خوداوه بێت بۆ سەریان بێباوەڕی دەرئەبڕن له بەرابەریەوه (والحال) ئەو کتێبه راستی ئەو کتێبه دەر ئەبڕێ که لای ئەوانه ٠

﴿ و کانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحونَ عَلى الَّذيـــنَ كَفَرُوا ﴾ :

وەلحاڵ لەمەوپێش ئەم نەتەوه به هۆی تەوراتەوه وه دەربڕینی حەزرەتی موساوه باوەڕیان بوو به هاتنی پێغەمەری ئاخرەزمان وه بەو کتێبەش دێتەخوارەوه بۆ سەری وه باوەڕیشیان بـــه گەورەیی ئوممەتەکەیشی هەبوو وه داوای فەتحو زاڵبوونیـان ئەکرد له خودا به سەر کافره موشریکەکانا ، به هۆی پـــێرۆزی ئەوانه ئەیانوت : خودایا بۆ خاتری پێغەمەری ئاخـــر زەمانو کتێبه پیرۆزەکەی زاڵمان بکه به سەر ئەم کافرانەدا ٠

﴿ فَلَمَّا جاءَهُمْ ما عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ ﴾ :

کەچی له کاتێکا ئەو پێغەمەره گەوره وه ئەو کتێبه پیرۆزه، که خۆیان ئەیان ناسین ، هاتن بۆ سەریان ، وه وادەی خـــودا بەجێهات ئەمانه له باتی ئیمانو باوەڕ وه له باتی خزمەتکردنیان ئینکاریان کردن ٠

﴿ فَلَعْنَةُ اللهِ عَلى الكافِرين ﴾ : (٨٩)

دەك لەعنەتی خوا لەو کافره بەدڕەوشتانه بێ !

﴿ بِئْسما اشْتَرَوْا بِهِ أنْفُسَهُمْ أنْ يَكْفُـــرُوا بِما أنْزَلَ اللهُ ﴾ :

ئەم کوفرو ئینکارەیشیان بۆ ئەوه دەربڕی کـــه ئارەزووی

نەفسی خۆیانی پێوەربگرن لە دونیادا ، وە خۆکافرکردنیان دا بە ئارەزووی نەفس • جا بزانن گەلێ شتی خراپ بوو ئەو شتەی ئارەزووی نەفسی خۆیانیان پێکڕی ، وەکوو کوفرو بێباوەڕی بێ بەوەی خودا نازڵی کردووە بۆ سەر پێغەمبەری ئاخرزەمان •

﴿ بَغْياً أَنْ يُنَزِّلَ اللهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ ﴾ :

وە بناغەی ئەم کوفرەیشیان ئەوە بوو کە خودای تەعالا بە گەورەیی و میهرەبانی خۆی کتێبێکی ناردووەتە سەر کەسێ کە خۆی ویستوویەتی و هەڵی بژاردووە لە ناو بەندەکانیا وە ئەمانیش حەسوودییان پێبردووە وە بە ئارەزووی ئەوان نەبووە ئەم کتێبە بێتەخوارەوە بۆ سەر ئینسانێ لە تیرەی نەخوێندەواران •

﴿ فَبائُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ ﴾ :

جا بە هۆی ئەم کوفرو حەسوودییەوە گەڕانەوە بە بارەی ناباری رقێکی خودا لە کوفرەکەیان لە سەر رقێکی تری خودا لە سەر حەسوودییەکەیان •

﴿ وَلِلْكافِرِينَ عَذابٌ مُهِينٌ ﴾ : (٩٠)

جا بۆ ئەم چینە کافرانە عازابێ هەیە لە پاشەڕۆژا کە تووشی رسوایی و سووکی و مەهتووکییان ئەکا • عازابی یەکەم لە سەر کوفرەکەیان ، وە رسواییەکەیشیان لە سەر حەسوودییەکەیان •

بێداری : (بغیا) بە مانا (حسدا) و (ان ینزل) بەسراوە پێییەوە •

﴿ وإذا قِيلَ لَهُمْ : آمِنوا بمِا أَنْزَلَ اللهُ ﴾ :

کاتێ بە ئامۆژگاری لە لایەنی پێغەمەرەوە (د) وە یا لە لایەنی موسوڵمانێکی ساغەوە بووترێ بەم ئیسرائیلیە بەدڕەوشتانە : ئیمانو باوەڕی ساغ دەرببڕن بەو کتێبەی کە خودا نازڵی کردووە بۆ پێغەمەری ئاخرزەمان .

﴿ قَالُوا : نُؤْمِنُ بِما أُنْزِلَ عَلَيْنا وَيَكْفُرون بِما وَراءَهُ وهُوَ الحَقُّ مُصَدِّقاً لِما مَعَهُمْ ﴾ :

ئەوان لە وەڵامدا ئەڵێن : ئێمە ئیمان دێنین بەو کتێبە کە هاتووەتە خوارەوە وە نازڵ کراوە بۆ سەر خۆمان لەمەوپێش ، وە ئیمان نایەنن بە هیچ کتێبێکی تر ، ئیمان نایەنن بە قورئان کە ئەو راستەو راستی دەرخەرەو راستی ئەوەی لای ئەوانیش دەرئەبڕێ .

﴿ قُلْ : فَلِمَ تَقْتُلُون أَنْبِياءَ اللهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ؟ ﴾ : (٩١)

جا ئەی پێغەمەری نازدار قسەکەیان بەتاڵ بکەرەوە بەمە کە بفەرموو پێیان : ئەگەر ئێوە باوەڕتان هەیە بەوەی نێررواوەتە لاتان بۆچی پێغەمەرانی خوداتان کوشت ؟ یانی ئەگەر باوەڕێکی ساغتان ببوایە بەو کتێبە کە هاتووەتە خوارەوە بۆ سەر پێغەمەرە رەهبەرەکانتان ئێوە رەفتارتان پێ ئەکردن وە لەفەرمانی لاتان نەئەدا .

﴿ ولَقَدْ جائَكُمْ مُوسى بِالْبَيِّناتِ ﴾ :

خۆتان ئەزانن بە بێ گومان کە موسای کوڕی عیمران هات بۆ لاتان لە گەڵ موعجیزاتی رۆشنو ئایاتی روونا ك ، وە ئێوەی لە دەستی دوژمن رزگار کرد وە شارەزای ڕێگەی راستی کردن .

﴿ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ العِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ ﴾ :

کەچی پاش ئەوە کە رۆییشت بۆ کێوی طور بۆ ئـــــــەوە فەرمانی خودا وەربگرێ ئێوە لە رێگەی خوداپەرستی لاتان دا وە گوێرەکەپەرستیتان کرد بە یاسای خۆتان ٠

﴿ وَ أَنْتُمْ ظالِمُونَ ﴾ : (٩٢)

وەلحاڵ ئێوە ئەگەر تۆزی عەنادو ناپاکیتان لەســـــەر دڵو چاوتان لاببردایە ئەتانزانی کە ئێوە لەو گوێرەکەپـــەرستییەدا ستەم لە خۆتان وە لە ئادەمیزاد ئەکەن بە هۆی ئـــــەو رێگە لارە ناباڕەوە کە پیادا رۆیشتن ٠

﴿ وَ إِذْ أَخَذْنا مِيثاقَكُمْ ﴾ :

بیری ئەو رۆژە بکەنەوە کە بە هۆی موساوە پەیمانان لێ وەرگرتن بۆ وەرگرتنی فەرمانی خوداو ڕەفتارپێکردنی ٠

﴿ وَ رَفَعْنا فَوْقَكُمُ الطُّورَ ﴾ :

وە کێوی طورم وەك چەتر بەرزەوە کرد بەسەرتانا بـــــۆ ئەوە لە دەستەڵاتی خۆدا تێبگەن ٠

﴿ خُذُوا ما آتَيْناكُمْ بِقُوَّةٍ وَ اسْمَعُوا ﴾ :

وە پێم وتن : ئەم تەوراتەبۆم ناردوون وە پێمداون وەری بگرن وە ڕەفتاری پێبکەن بە دڵئەستووری ٠

﴿ قالُوا : سَمِعْنا وَ عَصَيْنا ﴾ :

کەچی ئەوان لە پاش فەرمان وەرگرتن وە بڕیاردانـــــــی فەرمانبەرداری دەستیان کرد بە سەرکێشی وەکوو ئەوە وتیان : خودایە فەرمانەکەتمان بیست بەڵام نافەرمانـــــی ئەکەیـــــن وە

گوێچکەی پێ نادەین !

﴿ وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ ﴾ :

وە لەسەر مادەپەرستی وە دنیاخواهی وە وەرگرتنی خووی بتپەرستەکان خۆشەویستی گوێرەکە پەرستی چوبووە دڵیانەوە، وەکوو چۆن ئینسانێکی تینوو ئاو بخواتەوە وەها دڵیان خۆشەویستی گوێرەکەپەرستی پێ خورابووەوە ، وە لەگەڵ ئەمەیشا داوای ئیمانو باوەڕ ئەکەن بە کیتابی خودا •

﴿ قُلْ : بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴾ : (٩٣)

ئەی پێغەمەری رەهبەر پێیان بڵێ : ئەگەر ئێوە بە راستی ئیمانتان ببوایێ ئیمانتان فەرمانی نەئەدا بە کردەوەی نابار ، بەڵام ئێوە بە داوای خۆتان لەگەڵ ئیمانا ئەم کردەوە ناشیرینانە ئەکەن وە ئیمانتان ئەمرتان پی ئەکا ، کە وابێ ئێوە ئیمانتان نیە • وە بەم شێوە دەرکەوت کە داوای ئیمانتان پڕو پووچ و راست نیە •

﴿قُلْ :إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الآخِرَةُ عِنْدَ اللهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ (٩٤)

یانی لە لایەکی تریەوە ئەم بەنی ئیسرائیلیە داوا ئەکەن کە رۆژی قیامەت وە بەهەشت هەر بۆ ئەوانە ، جا ئەم داوایشیانە رەد بکەرەوە بەمە پێیان بڵێ : ئەگەر خانووی قیامەت وە بەهەشت

هەر بۆ ئێوەیە لە لای خوداوە دەی ئارەزووی مردن بکەن بۆ ئەوە لەم کەشاکەشە دەرچن وە لە بەهەشتا ئاسایش بکەن ئەگـــــەر ئێوە راست ئەکەن لەم داوادا •

﴿ وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ اَبَداً بِما قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ ﴾:

کەچی لەگەڵ ئەوەدا بە قەطعی هەر لە ئیستە تـــا دێرزەمان داوای مردن ناکەن چونکی ئەمانـــــە کردەوەیـــان خراپـــە وە بیستوویانە لە پێغەمەران هەرکەس کردەوەی خراپ بێ پاداشی خراپ ئەبێ ، کە وابێ بە هۆی ئەو کردەوە خراپانەوە کە بـــــە دەستی خۆیان کردوویانە وە پێش خۆیان خستووە لـــــە رۆژی قیامەت بێزارن •

﴿ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴾ : (٩٥)

هەڕەشەیە لەو کردەوە خراپانەی ئەو داوا چیە هەوا بازە ستەمکارانە ، ئەڵێت : خودا ئاگاداراە لەسەر کردەوەو ئەندیشەی ستەمکاران وە لە دەستی دەرناچن •

﴿ وَلَتَجِدَنَّهُمْ اَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ ﴾ :

قەسەم ئەخۆم تۆ ئەمانەت دەس ئەکەوێ بە تیرەیەکی وەها کە هیوایان بە ژیانی دنیا زۆرترە لە هەموو تیرەیەکی ئادەمیزاد هەر نەوعە ژیانێ هەبێ •

﴿ وَمِنَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا ﴾ :

هەتا حیرصیان لە کافرە موشریکـــــە مادە پەرستەکانیش

زیاتره •

﴿ يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ ﴾ :

هەر کام لەوان بە دڵ حەز ئەکا بەوە کە هەزار ساڵ لە دنیادا بژی

﴿ وَما هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ العَذابِ اَنْ يُعَمَّرَ ﴾

وە ئەم عومرە زۆرەیش ئەگەر دەستیان بکەوێ رزگاریان ناکا لە عەزاب •

﴿ وَاللّٰهُ بَصيرٌ بِما يَعْمَلُونَ ﴾ : (٩٦)

وە خودا چاوی وا لە کردەوە ناپارەکانیانەوە چی ئەکەن •

﴿ قُل : مَنْ كانَ عَدُوًّا لِجِبْريلَ فَاِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلى قَلْبِكَ بِاِذْنِ اللّٰهِ مُصَدِّقًا لِما بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدىً وَبُشْرى لِلْمُؤْمِنينَ ﴾ : (٩٧)

ئەی پێغەمەری رەهبەر تۆ بڵێ : هەر کەسێ دوژمنی جوبرەئیلی ئەمینە ئەوە خوایش دوژمنی ئەو کەسەیە وە ئەو کەسە هەر خۆی زیان ئەکا ؛ چونکی جوبرەئیل فریشتەیەکی پاکە وە خودا داپەڕاندووە بۆ سەر دڵی تۆ لەگەڵ پەیامی حەقا بە فەرمانی خۆی ، وە ئەوفریشتەیە یا ئەو پەیامەی کە هێناویەتی بۆ تۆ باوەڕ دەرئەبڕێ بەو کیتابانە کە لە پێشا هاتوونەتە خوارەوە بۆ سەر پێغەمەران وەکوو تەورات و زەبوورو ئینجیل و باقی کتێبەکان بێ،وە ئەو پەیامە رەهنومای گشتییە وە موژدەدەرە بۆ هەموو ئەوانەی بە فەرمانی خودا ئەجووڵێنەوە •

﴿ مَنْ كَانَ عَدوًّا للهِ وَمَلٰئِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيل وَمِيكَالَ فَاِنَّ اللهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ ﴾ (٩٨)

وه ئەم هەڕەشەیە تەنیا لە سەر دوژمنایەتی جوبرەئیل نیە ، بەڵکوو لە سەر دوژمنایەتی هەموو حەق‌و حەقیقەتێکە ، وە هەر کەسێ دوژمنی بکا لە گەڵ خودادا وە لە گەڵ فریشتەکانیا وە لەگەڵ پێغەمەرەکانیا وە تایبەتی لەگەڵ جوبرەئیلدا کە فرستادەی خودایە بۆ لای پێغەمەران وە لەگـــەڵ میکائیل کە مەئموری بەشکردنی رۆزی گیان لەبەرانە ئــەوە خودایش دوژمنی ئــەو کەسانەیە لەبەر ئەوە ئەوانە کافرن وە لە فەرمانی خودا دەرچوون وە خوادیش دوژمنی کافرانە ٠

﴿ وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا اِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ ﴾ :

وە بەراستی ئێمە ناردوومانەتە خوارەوە بۆ سەر تۆ گەلێ ئایات وە کەلێ دەلیلی دین کەهەموو روونا‌ك‌و رەهنومان ٠

﴿ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا اِلاَّ الْفَاسِقُونَ ﴾ (٩٩)

وە کەس بێ باوەڕی دەرنابڕێ بەرابەر بەوانە ئیللا ئــەو کەسانە نەبێ کە لە فەرمانی خودا دەرچوون ٠

﴿ أَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْــدأ نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ ﴾ :

ئەم تــیرە ئیسرائیلییە دڵڕەشانــە تیرەیەکــن هەرکــاتێ پەیمانێکیان لەگەڵ خوداو پێغەمەرانی خودا بەستبێ چینێکیان ئەو پەیمانەیان فڕەداوە وە هەڵیان‌وەشاندووەتەوە ٠

﴿ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يُؤْمِنُونَ ﴾ (١٠٠)

نەك چینێکی کەمیان بەڵکوو زۆرمەیان ئیمان ناێینن بەپەیمانی خودا وە ئەگەر بە زاهیر ئیمان بێنن بە دڵیان نیە وە باوەڕیان پێی نیە ، جا ئایا ئەم رەوشتە باشە ؟ وە ئەم رەوشتە لەگەڵ عەقڵی ساغا ڕێئەکەوێ ؟ حاشا !

﴿ وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ ﴾ :

جا ئەم تیرە وەکو لەگەڵ پێغەمەرانی تیرەی خۆیان نابارو نافەرمان بوون ئیستە لەسەر ئەو رەوشتە ماون وە لە کاتێکا پێغەمەڕێ لە لایەن خوداوە وەکو (محمد المصطفی) ــ د ــ بێ هات بۆ لایان وە باوەڕی دەربڕی بە ئاییننی پێشووی ئەوان .

﴿ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ ﴾ :

تاقمێ لەوانە کە کتێبیان پێدرابوو لەلایەنی خوداوە بۆ ئەوە رەفتاری پێ بکەن ئەو کتێبەیان خستە پشتەوەو رەفتاریان پێنەکرد ، وە هەرچی ناونیشانی ئەم پێغەمەرەی تیابوو ونیان کرد .

﴿ كَأَنَّهُمْ لا يَعْلَمُونَ ﴾ (١٠١)

وایان لەخۆ کرد وەک ئەوە ئەو نیشانانەیان نەزانیوە وە نایانزانن .

بزانن ! ئەم ئایەتانە ــ لە ئایەتی (قل من كان عدوا لجبريل)وە تا ئێرە ــ هاتوونەتە خوارەوە لە شانی عەبدووڵڵای

گوڕی صوریای جوولەکەو هاوڕێکانیدا ٠٠ ئەگێڕنەوە عەبدوڵلاڵ پرسیاری کرد لە حەزرەت (د) : کێ وەحییت بۆ دێنێ ؟ ئەویش فەرمووی : جوبرەئیل ٠ جا عەبـدوڵلاڵ وتی : ئـەم جوبرەئیلە دوژمنی بەنیئیسرائیلیەو چەن شتی ناباری هێناوە بۆ سەریان ، هەروا جارێکی تر لە خزمەتی حەزرەتا بە بێنەزاکەتییەوە وتی : تۆ شتێکی وات نەهێناوە لەلای خوداوە بۆ لای ئێمە کە بە ئەحکامی خودای بزانین ! جا خودای تەعالا بەم ئایەتانەی پێشوو وەڵامی قسەکـانی داوە وە دوژمنایەتیو سـەرکێشی ئیسرائیلیەکانی دەربڕی بەرابەر بە پێغەمەرانی پێشووی خۆیـان وە بەرابـەر بەپێغەمەری ئاخرزەمانیش ٠

﴿ وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُـوا الشَّـيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ ﴾ :

ئەم جوملەی (واتبعوا)ە بەسراوە بە جوملەی (نبذ)وە لە پێشەوە ، یەنی : ئەم ئیسرائیلیە بەدبەختانـە کتێبی خـودایان فڕەدایە پشتەوە وە کەوتنە دوای ئەو واتە پڕوپووچە بەتاڵانە کە شەیاتینی ئادەمیزادو شەیاتینی ئەیانخوێندەوە بەسەر خەڵکا لەکاتی سەرۆکی وە سـەرداری حـەزرەتی سولەیمـانی کوڕی حەزرەتی داوودا وە ئەو قسە بەتاڵانە بەنەوعێ بڵاو بووبووەوە بە ناویانا ئەو ئادەمیزادە بەدنیهادانە ئەیانوت : سولەیمانی کوڕی داوود سیحر بەکار دێنێوە جادووگەرەو تەلیسمزانـە بۆیە وا دنیای داگرتووە ! جا خودای تەعالا رەدیان ئەکاتەوەو ئەفەرموێ:

﴿ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ ﴾ :

سولەیمان سیحربازو جادووگـەر نەبووەو باوەڕی بەو

شتانه ئەبووە ، بەڵکو تأبیعی فەرمانی خـودایی بووەو یـەکێ باوەڕی بە هێزی سیحرو سیحربازان ببێو نیسبەتی ئاثار لە خودا نەدا کافر ئەبێ وە سولەیمان کافر نەبووە بەڵکو یەکێ بووە لە رەهبەرە گەورەکان خودا بە فەرزێ خۆی عالەمی بۆ رام کردووە •

﴿ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا ﴾ :

بەڵام شەیتانی ئادەمیزادو شەیتانی جیننی کافـر بوونو باوەڕیان بە هێزی خودا نەبووە •

﴿ يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ ﴾ :

فەنی جادووگەرییـان بەئادەمیزاد فێرئەکـردو ئیستەیش هەر فێریان ئەکەن •

﴿ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ ﴾ :

وە پیشانی خەڵکیان ئەدا ئەو سیحرو جادووە کە لە وەختی خۆیا خودا ناردوویە بۆ دوو فریشتەی پاکو مەعصووم لە ولاتی (بابل)دا کە ناویان (هاروت)و (ماروت) بووە •

﴿ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلاَ تَكْفُرْ ﴾ :

وە ئەو دوو فریشتە نێررابوون بۆ ئەوە عیلمی سیحر بە خەڵك بڵێن ، هەتا سیحر لە موعجیزە جیابکرێتەوە ، وە خەڵك بزانن سیحرو جادوو فەنن هەرکەسێ بیانحوێنێ فێریان ئەبێ ،

بەڵام موعجیزەی پێغەمبەران فەیزی خوداییەو بە کەسبو خوێندن نیە . ئەوانیش هیچکاتێ ئەو سیحرەیان فێری کەس نەدەکرد هەتا لەپێشا ئامۆژگاری ئەو کەسەیان نەکردایێ ، وە ئامۆژگارییەکەیشیان ئەمەبوو ئەیانووت : هاتنی ئێمە بۆ ئەم شوێنەو نیشاندانی فەننی جادووگەری بە ئادەمیزاد هۆی دڵتێکچوونی ئەوانە ، وە ئەگەر ئینسان خاوەن بیری پاك‌و دڵی روونا‌ك نەبێ وا ئەزانێ ئەم جادووە زاتەن خۆی تەئثیری هەیە وە بەم باوەڕە ئینسان کافر ئەبێ . کە وابێ ئەوەمان ئەوێ لە تۆ کە خۆت کافر نەکەی ، وە هێزو تەئثیر لە خوداوە بزانی ، جا پاش ئەم ئامۆژگارییانە جادوویان پێشانی خەڵك ئەدا .

﴿ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ ﴾ :

جا ئەوانیش فێرئەبوون لەوانەوە هەنێ بەندو فەننی وا کە بەهۆی ئەوانەوە جیاییان ئەخستە ناوبەین ژنو مێردەوە .

﴿وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلاَّ بِإِذْنِ اللهِ﴾:

وە ئەو جادووگەرانەیش نەیانئەتوانی زیان بەکەس بگەیەنن بە هۆی ئەو جادووەوە ئیللا بە خواستی خوا نەبوایێ ؛ چونکی ئیجادو تەئثیری هەر بۆ زاتی خودایە وە ئەسباب شتێکی عادەتی‌یە .

﴿ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلاَ يَنْفَعُهُمْ ﴾ :

وە خەلك فێر ئەبوون لەوانەوە شتێکی وا کە زیانیان پێبداو سوودیان پێنەدا ؛ چونکی بە دەگمەن هەڵئەکەوێ

ئینسانێ فەننێکی وا بزانێو لەتاوانو تاوانکاریدا بەکاری نەهێنێ .

﴿ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَالَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ﴾ :

وە بەراستی ئەو ئیسرائیلییانە رەفتار بە جادوو وەرگرتنی ئادابی جادووگەرانیان کرێی بە ئەحکامی کتێبی خوداو ئەمانیان هاویتە پشتەوەو ئەوانیان وەرگرت هەرچی بەشو بارەیان بێ هەر لە دنیادایە وە لە رۆژی پاشەڕۆژدا بەشو بارەیەکی سوودمەندیان نیە .

﴿ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ ﴾ :

وە زۆر خراپ بوو ئەو ئارەزووی نەفسە کە پیرۆزی نەبڕاوەی نەفسی خۆیان پێ فرۆشت .

﴿ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴾ (١٠٢)

ئەگەر بە عیلمێکی لە دڵادامەزراو ئەمەیان بزانیایە ئەم مامەڵەیان نەدەکرد .

﴿ وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا ﴾ :

ئەگەر ئەم ئیسرائیلییە بەدبەختانە ئیمانیان بهێنایێ بە پێغەمبەری ئاخرزەمانو لە عەزابی خوداو نافەرمانی ئەو خۆیان لابدایێ .

﴿ لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ ﴾ :

ئەوە جەزایەکی گەورەو پاداشێکی باشیان دەس‌ئەکەوت لە

دنیاو قیامەتا ، وە دیارییە پاداشی باشی خودایی چاکە نـەك عاجزبوونو قاری ئەبەدی ٠

﴿ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُون ﴾ (١٠٣)

جا ئەگەر ئەمانە عیلمیان ببوایێ بەم شتانە بە عیلمێکی وا کە ئاگاداریو هۆشیاری وە پارێزگاری لە دڵیانا پەیدا بکا لەم ئادابە نابارانەو لەم ئەندیشەو کێشە لارە لایان ئەدا ٠

لەم شوێنەدا چەن باسێکی بەنرخ هەیە :

یەکەم : سیحر لە زمانی عەرەبا بەکاردێت بۆ (سی) ئینسان کە پارچە گۆشتێکە لەناو سنگدا ٠ هەروا بەکاردێ بۆ هەرئیشێ ورد بێوە هۆکەی نەزانرێ وە ئادەمیزاد سەرگەردان بکا ٠ وە هەنێ کەس ئەڵێن : سیحر بریتیە لەوە کە شتی پڕو پووچوە بەتاڵ ببرێتە شێوەی شتی راستەوە ٠ وە هەنی ئەڵێن : سیحر شتێکە ئینسان دەردەستی ئەکا بە هۆی نزیکبکەوتنەوە لە شەیتانو لەو شتانەی کە ئینسان دەستەڵاتی نیە بە سەریا ٠ وە (ابن خلدون)لە (مقدمە)دا ئەڵێت : سیحر عیلمە بەکەیفیەتی ئیستیعداداتێکی وا کە نفووسی ئادەمیزاد بەهۆی ئـەوەوە ئەتوانێ تەئثـیر بکا لـە عالەمی عەناصیرا هەر خۆبەخۆ یا بە هۆی یارمەتی وەرگرتن لە مەوادی ئاسمانیەوە ٠ بەشی یەکەم (سیڕ)ە ، وە بەشی دووەم (تەلیسمات)ە وە لەبەر ئەوە ئـەم فەننە بە لای شەریعـەتی ئاسمانییەوە ناپەسەندە چونکی زیانی تیایە بۆ بەکارهێنەریو بۆ ئەوکەسانەیش لە سەریان بەکـار ئەهێنرێت ، وە گـەلێ

شەرائیطی وای تیایە کە بە هۆی گوناهو تاوانەوە پەیدا ئەبن لە ئەستێرەو غەیری ئەستێرە کتێبە سیحرەکان لە عالەمی ئیسلاما ئاثاریان گومبووەوە لە ناوا گومبوون ، مەگەر هەنێ لەو کتێبە کۆنانە کە لە زەمانی قەدیمان لە پێش هاتنی حەزرەتی موسادا بوونوە دائیر بوون لەناو تیرەی (نبط)وە (کلدان) یەکان ٠

وە ئەم فەننی سیحرە لەناو میللەتی (بابل)دا لە سریانیەکان وە کندانیەکانا وە لەناو میللەتی (مصر)دا لە (قبطی) یەکانو غەیری ئەوانیش زۆر بوون ، وەگەلێ کتێب، لە فەننی سیحرا عائید بەو میللەتانە لە وەختی خۆیا نووسراون وە ئەو کتێبانە تەرجومە کراون ئیللا شتێکی کەمی نەبێ وەکوو (فلاحەی‌نبطیە) کە لە دانراوی ئەهلی بابل بووە ٠

جا ئیتر خەڵك لەسەر ئەساسی ئــەو کتێبە گەلێ کتێبیان نووسیوەتەوە وەکــوو (مصاحف الــکواکب السبعة)و کتێبی (طمطمی هندی) کــە قســە ئەکــا لە صوورەتو دەرەجــاتو ئەستێرەکانا ٠

پاش ئەمانە لە میللەتی ئیسلاما جابـــیری کوڕی حیببان گەورە جادووگەر پەیدا بوو وە کەوتە تەماشای کتێبی ساحیرانوە گەلێ شتی وەرگرت لە صیناعەی سیحرا ، وە گەلێ کتێبی تیادا نووسی ، هەروا گەلێ کتێبی نووسی لە صنعەتی (سیمیا)دا ، کە لە هاوپەیوەندی فەننی سیحــرە ، چونــکی سیمیا عیبارەتە لە وەرسوڕاندنی صوورەتی جیسمێ بۆ صوورەتی جیسمێ تر ، ئەمەیش زۆرمەی بەهێزی نەفســە نــەك بە هــۆی صیناعــەی عیلمییەوە ٠

وە لە پاش جابیری کوڕی حیببان ئەمجار ئەحمەدی مجریطی پێشەوای میللەتی ئەندلس لە فنوونی سیحرو جادووا پەیدا بوو وە تەماشای کتێبە کۆنەکانی کردو پوختەکەیانی نووسییەوە لە کتێبێکا ناوی نا بە (غایة الحکیم) ئیتر پاش ئەو کەس لەم عیلمەدا کتێبی نەنووسی ٠

لەپاش ئەمە (ابن خلدون) ئەڵێت : با لێرە موقەدیمەیەك بڵێین وە حەقیقەتی سیحری پێدەربخەین ٠ ئەڵێت : نفووسی ئینسانییە هەرچەند یەك نەوعە بەڵام ئەصنافی زۆری هەیەو هەر صنفێ خاصیەتێکی تیایە لە غەیری خۆیا نیە ٠ مەثەلا نفووسی پێغەمەران خاصییەتێکی تیایە بەو خاصییەتە موستەعید بووە لە بۆ مەعاریفی ئیلاهییەو قسەکردن لەگەڵ فریشتەدا ، وە نفووسی کاهینەکان خاصییەتێکی تیایە بەو خاصییەتە موستەعید بووە لە بۆ قسەکردن لەگەڵ شەیاتینو ئەرواحی خەبیثەدا ٠ هەروا هەر صنفێ لە ئادەمیزاد خاصییەتێکی تایبەتی تیایە وە لە ئاثاریانەوە ئەمە دەرئەکەوێ ٠

وە ئەو نفووسانە کە ساحیرو جادووگەرن بە کورتی سێ بەشن ٠ یەکەم : ئەوانەیە کە هەر بە هیمەتو هێزی نەفسو ئیرادە بەبێ ئالاتو بەبێ یارمەتی غەیرە ، ئەم بەشەیانە لەلای فەلاسیفە ناوبراوە بە سیحر ؛ چونکی زۆر بەهێزەو یارمەتی شتی تری تیا نیە ٠

دووەم : ئەوانەیە کە بە یارمەتی ئەستێرەو عەناصیرو دەرەجاتی ئاسمانییەوە ئیش ئەکەن ، ئەم بەشە لە یەکەم زەعیفترە ، وە مەشهوورە بە (تەلیسمات) هەروا لەم بەشەیە ئەوەی کە ئەکرێ بەهۆی خەواصی ئەعدادو حوروفەوە ٠

سێهەم : ئەوانە کە ئەتوانن هەنێ شتی بێ ئەساس بخەنە خەیاڵی خەڵکەوە ، مەثەلا وەکو ترساندنی ئەوانە لە دوژمنی نابووودو دانانی دۆستی بە دوژمن یا بەپێچەوانەوە ،یا سوودو زیانی بەعزێ شتی غەیرە واقیعی • ئەم بەشەیان پەستترینی سیحرە وە لەسەر واقیع نیە ، وە تەئثیریان لە نەفسی زەعیفانایەو بەس • وە ئەمە شەعوەزەیە ، جا دوو بەشە پێشووەکانی سیحر ئاثاری راستو واقیعییان هەیە ، وەکوو ئەوە دوژمنێ لەناوبچێ یا نەخۆشێ خۆشبێتەوە ، وە یا صوورەتی جیسمێ هەڵسۆورێ بۆ صوورەتی نەوعە جیسمێکی تر ، بەڵام بەشی سێهەمیان ئاثاری واقیعی نیە جا ئەو کەسانە کە ئەڵێن سیحر تەئثیری هەیە قسەکەیان راستە لەسەر ئەو دوو بەشە پێشووەکان ئەو کەسەیش کە ئەڵێت سیحر هەر تەخەییولاتە قسەکەی راستە لەسەر بەشی سێهەم ، کە وابێ نیزاع لەبەینی عالمانا لە تەئثیری سیحرا نیزاعی لەفظییە •

وە ئەم خاصییەتانە کە لە نفووسی ئینسانا هەن هەر ئیستیعدادن وە لە کاتێکا دێتە عالەمی وجوودو فیعلەوە کە کابرای خاوەن نەفس لەسەر یاسای تایبەتی ساحیران گەڵێ ریاضەتی نەفس بکێشێ وە گەڵێ رووبکاتە قووای عولوییە وە لە ئەفلاکو کەواکیب وە لە ئەرواحی خەبیثی شەیاتینەوە ، وە گەڵێکیان پێویستە بە خۆرامکردن بۆ غەیری زاتی باری تەعالا وە عیبادەتی ناحەق کە بە ئاشکرا لەسەر یاسای شەریعەت کوفرو بێ ئیمانییە (العیاذ باللّه) • جا لەبەر ئەمەیە مەشهوورە ئەڵێن : سیحر بەبێ کوفر پەیدا نابێ • وە فوقەهای شەریعەت ئیختیلافیان هەیە لەوەدا ئایا کوفری ساحیر لەبەر باوەڕو

ئەندیشەکەیەتی کە بە هۆی ئەوانەوە ئەبێ بە ساحیر یا بە هۆی کردەوەی سیحرەکەو ئیفسادی ئادەمیزادە وە حەقیقەتیش ئەوەیە کە تەکفیری ساحیر لەبەر هۆی یەکەمە ئەگەرنا کردەوە ئەگـەر باوەڕی کوفری لەگەڵ نەبێ کوفر نیە ·· بەهەر حاڵ فەننی جادووگەری لە ئایینی ئاسمانیدا نارەوایە چونکی لەهۆی باوەڕ بە تەئثیری غەیری خوداوە کوفرە ، وە لەهۆی رەفتارەوە تاوانە وە دینی ئیسلام دووڕە لە کوفرو تاوانو تاوانباری ·

فەرقی موعجیزەی پێغەمەران لەگەڵ سیحری جادووگەران :

بە دەلیلی عەقڵی قەطعی دەرکەوتووە کە پایەی پێغەمەرایەتی وە رەهنومایی وە رەهبەری بۆ ئادەمیزاد هەر بە میهرەبانی وە بەخشیشی خودای گەورەیە · ئـەو خۆی ئەزانێ کێ ئـەکا بە رەهبەر وە ئەم رەهبەرانە دوور بوون لەتەمێو دانشگاو دەرزو دەرزوەرگرتن لە مامۆساوە · بە تایبەتی پێغەمەری ئاخرزەمان حەزرەتی محەمەدی عەرەبی (د) لە دنیاوە دیارە کە بە قەطعی پەیوەندی لەگەڵ خوێندنو دەرزوەرگرتن نەبووە ، وە هەتا لە وڵاتەکەیا خوێندەواری زۆر کەم بووە ·

جا کاتێ کە خودا ویستی ئەم زاتە بکا بە رەهبەر فریشتەی پاکی رەوانەکردە سەری وە دڵی رووناکـکـردەوە بە پەیـامی خودا ، وە سەرتەختەی سینەی کرد بە سەرچاوەیـەکی سافی نەبڕاوە کـە هەتاهەتایە هـەرچی زانستو بارەی خێـرە لێی هەڵبقوڵێ هێشتا وەکوو خۆی وایە ، هەتا هـەرکەس هاوڕێی ئەویش بووبێ لەگەڵ نەخوێندەواریا بووە بـە خاوەن دانشو تەمێو تەربییە ·

وه هەر موعجیزەیێ بۆ ئەم زاتانە دەرکەوتبێ لە ئادەمەوە تا خاتەم هەموو بەبێ ئیختیارو کەسبی ئــەم رەهبەرانە بووەو هەر خودا بە خواستی خۆی بە موناسبی زەمــان خەلقی ئــەو ئیشانەی کردووە ، مەثەلا : لــە زەمانی حــەزرەتی موسادا جادووگەری باو بووە خودای تەعالا عاساکەی موسای کردووە بە ماری مارخۆرو ئەژدەهای جیهانترسێن ٠

وە لە چەرخی عیسادا (طیب)و دوکتۆری باو بووە خودای تەعالا هێزی وا بەرزی پیرۆزی دا بە عیسا کە کوێری سکوماو بەڵەکو گوڵی خۆش ئەکردەوەو مردووی زیندوو ئەکردەوە ٠

وە لە چەرخی حەزرەتی محەمەدا (د) فەساحەتو بەلاغەتو شیعر خوێندنەوەو وتاردان باو بووە خودا کتێبێ وەها بەرزی نارد بۆ حەزرەتی محەمەد کــە هەموو فەصیحەکــانی عەرەبی سەرسام کرد ٠ وە بێجگە لەو باســە پەنامەکییانە کــە دەری بڕیوە ، وە بێجگە لــە باسی مانگەو رۆژو ئــەستێرەو چەرخی ئاسمان وە دەریاو وشکی وە ئەم شتانە کە خوێندەوار نەبێ کەس تێی ناگا هەم رشتەی وتارەکەی کــە هەموو وتارزانی سەرگەردان کردووە وە بە قەطعی لە مانەدا مەیدانی کەسبو وەرگرتن لە کەسەوە نەبووە ، بەڵام فەننی جادووگەری هەمووی دەرزە وە کەسبە وە هەرکەسێ خەریکی بێ وەریئەگــرێ وە ئەیزانێ ٠

هەروا پایەی ویلایەتو صەفای رۆحانیەتی ئەولیاکان ، با بە هۆی کەسبو ریازەی نەفسەوە پەیدا ببێ بەڵام کەرامەتو ئوموورلتی خارێج لە یاسای عادەتیــان کــەسبی نەبــووە وە

ئیختیاری ئەوانی تیا نەبووە • بێجگە لەمانە ئاسارو کردارو رەفتاری پێغەمەران سەراسەر موافیقی پیرۆزی ئادەمیزادو رەوشتی بەرزو عیفەتو شەرمو پیاوەتیو دڵسۆزی بووە • هەروا پیاوانی دڵڕووناکی ئومەتەکەیشیان کە ناویان ئەبرێ بە (وەلی) ئەوانیش لەسەر رێگەی بەرزی پیرۆزی وە رەوشتی پاکو رێکی شەریعەتو ئایینی ئاسمانی بووەو ئەبێ ، وە هەر کەسێ لەم شێوە دەرچووبێ وە ردفتاری پاک نەبووبێ وە لە سەر یاسای ئایینی پاک نەبووبێ ئەم کەرامەتو کردەوەی خاریقی عادەتییە لێوە دەرنەکەوتووە • وە ئەگەر کەسێ بە جیاوازی لەم ئاداب‌و یاسایە کارێکی (خارق العادە)ی لێ صادر ببێ بە کەرامەت ناناسرێ . وە هەرچەن خاوەنی ئەو ئیشە سیحرباز وە جادووگەر نەبێ ئاسارەکەیان لە بابی سیحرو ئیستدراج ئەژمێررێ • وە بە قەطعی جێگەی ئیحتیرامو تەقدیس نیە •

دووەم : (ما تتلوا الشیاطین) : دوو بەشە یەکەم ئەو شتە پڕو پاڵانتەو وتارە پڕوپووچانەیە کە لەوان دەرچووەوە رێگەی خوێندنەوەی شەیاطینی جینن خوێندنەوە بووە بەسەر دڵی کاهین‌و جادووگەران‌و هەزرەرەفتارانا ، وە رێگەی خوێندنەوەی شەیاطینی ئینس عیبارەتە لەو شتە خەرافاتە وە لەو یاسای بێدینی‌و بێئەخلاقی‌و سیحربازی‌و جادووگەری‌و گومڕاکاریە کە لە ئادەمیزادانی ناپاک‌و هەواپەرست‌و بێئەخلاق‌و بەدرەوشتانەوە گەیشتووە بە باقی ئادەمیزادێ کە شوێن تەمێ‌و تەربیەی ئەوان کەوتوون •

سێهەم : (وما انزل علی الملکین) . وشەی (ملکین) بە دوو جۆر خوێنراوەتەوە ، یەکەم باریان : بەفەتحەی لام ، یانی دوو

فریشته • وه ئەم باره موتەواتەرەو جێگەی شوبهەنیه • دووەم باریان (ملکین) به کەسرەی لام ، یانی دوو پادشاه ، وه ئەم باره له خوێندنەوەی (ابن عباس)و (حسن) و (ابو الاسود) و (ضحاك) وەرگیراوه • وه زانایانی تەفسیر فەرموویانه : ئەگونجێ فریشته بووبن بەڵام لەبەر ئەوه زۆر بەسەر دڵی ئادەمیزاد به حورمەتو خاوەن شان بوون وەکو دوو پادشا تەماشا کراون ، وه ئەگونجێ دوو پادشاه بووبن ، بەڵام لەبەر ئەوه زۆر رەوشتیان بەرز بووه به فریشته ناوبراون • وه ئێمه لەسەر باری یەکەمیان دڵمان دامەزراوه ؛ چونکی خوێندنەوەکەی موتەواتەرەو پێویستی تەئویل نیه ، وه نازڵکردنی سیحر لەسەر ئەو دوو فریشته مەعنای ئەوه نیه کە مەقامی ریسالەتو پێغەمەرایەتییان بووه ، چونکی به قەطعی پێغەمەر ئەبێ لەئادەمیزاد بێ ، بەڵکو مەعنای ئیلهامو حاڵیکردنیانه له فەنی سیحرو جادووگەری •

وه هۆیناردنی ئەو فریشتانەیش ئەوه بووه لەو چەرخەدا ئەوەندە جادووگەری باو بووه خەڵك گومڕا بوونو باوەڕیان وابووه کە ریسالەتو پێغەمەرایەتیش هەر فەننی جادووگەرییه •• جا خودای تەعالا ئەو فریشتانەی ناردووه وه فەننی سیحریان به خەڵك نیشانداوه بۆ ئەوه بزانن که نوبووەتو ریسالەتو پێغەمەرایەتی بارەی بەخشش‌و فەیزی خودایيەو پەیوەندی به خوێندنەوه نیه ، بەڵام جادووگەریی فەننه هەرکەسێ بیخوێنێ ئەیزانێو دووره له فیووضاتی ئیلاهیەوەو هەرکەس باوەڕی وانەبێ ئەوه گومڕایەو بەهەڵەدا چووه •

وه ئەو شتانە کە مەشهوورن لەناودا لە بابەتی ئەم دووفریشتەوە کە گیرۆدەی گوناهو تاوان بوون وە خودای تەعالا خاترخۆی کردوون لە بەینی عەزابی دنیا یا عەزابی قیامەتا ، وە ئەوانیش عەزابی دنیایان ئیختیار کردووەو ئەوانە ئێستا لە چاڵێکا هەڵاوەسراون لە (بابل)دا ، وە تا قیامەت بەو جۆرە ئەمێننەوە ... لەسەر فەرموودەی زانایانی تەفسیر ئەساسیان نیە ، وە لە ئەحادیسی صەحیحەدا نیە وە موخالیفی نەصی قورئانە ؛ چونکی خودا لە باسی فریشتەدا ئەفەرموێت : (لا یعصون اللّه ما أمرهم ویفعلون ما یؤمرون) . وە تەفسیری (بیضاوی) رەدی ئەم شتانە ئەکاتەوە ، هەروا تەفسیری فەخری رازیش بەو قسانە رازی نیە .

★ ★

﴿ یَا أیُّها الَّذینَ آمَنُوا لاَ تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا ﴾ :

ئەی کەسانێ کە ئیمانو باوەڕتان هەیە بە خوداو بە پێغەمەری خودا ! لە کاتێکا ئەتانەوێ داوا بکەن لە پێغەمەری خودا (د) چاودێریتان بکات وە بە مۆڵەت یاسای ئایینتان حاڵی بکا جوملەی (راعنا) بەکار مەهێنن ، با جوولەکەکان ئەو جوملە بەکارنەهێنن لەگەڵ حەزرەتا بە مانایەکی ناموناسب ، وە لە باتی ئەوە (انظرنا) بەکار بێنن کە ئەو مەبەستەی ئێوە ئەگەیێنێ و بۆ مەعنای ناشیرینیش بەکار ناهێنرێت .

﴿ وَاسْمَعُوا ﴾ :

باش گوێبگرن بۆ هەزرەت لەو کاتانەدا تەمێتان ئەکات با ناچار نەبن بۆ داوای دووبارەکردنەوەی تەمێکان ٠

﴿ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴾ (١٠٤)

وە بۆ ئەو کافرانە کە جوملەی (راعنا) بە مەبەستی خراپ بەکارئەهێنن لەگەڵ پێغەمەرا وە بە سووکی تەماشای ئەکەن عەزابێکی سەختو ئێش گەێین هەیە لە دونیاو لە قیامەتا ٠

زانایان فەرموویانە : لە کاتێکا پێغەمەر (د) یاسای دینی ئەفەرموو بە یارانی خۆی لەبەر ئەوە جارجار باش حاڵی نەدەبوون وە ئەیانویست هەزرەت قسەکەی دووبارە بکاتەوە ئەیانوت (راعنا) یانی ئەی پێغەمەری خودا چاودێریمان بکە ، وە بە مۆڵەت تەمێمان بفەرموو با حاڵی ببین ٠٠ جوولەکەکانیش ئەم هەڵەیان بۆ هەڵکەوتو عەینی جوملەی (راعنا)یان بەکار ئەهێنا لەگەڵ هەزرەتا بە مانای بێ عەقڵو عەقڵسووک ! جا خودای تەعالا ئەم ئایەتەی نارەخوارەوە وە فەرمانی دا بە موسوڵمانەکان لە باتی ئەو جوملە جوملەی (انظرنا) بەکارێێنن کە ئەو مەعنا ئەداو مەعنای خراپیش ناگەیەنێ ٠ یانی ئەی پێغەمەری خودا بڕوانە بۆمانو تەماشای پایەی حاڵیبوونمان بفەرموو وە ئەوانەمان حاڵی نابین قسەکانمان بۆ دووپارە بکەرەوە ٠

﴿ مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ ﴾:

به قەطعی ئەو کەسانە کە باوەڕیان بە دینی ئیسلام نیە لە

کافره کیتابییه‌کان‌و کافره بت‌په‌رسته‌کانیش حه‌ز ناکه‌ن‌و دڵخوازییان ئه‌وه نیه که خێرێ له لایه‌نی خوداوه بێت به سه‌رتانا ٠

﴿ وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ ﴾ :

خودایش به دڵخوازی ئه‌وان ناکا ، هه‌رکه‌سێ بیه‌وێ وه مه‌یلی له‌سه‌ر بێ سه‌ربه‌رزو سه‌رفرازی ئه‌کا به‌میهره‌بانی خۆی ٠

﴿ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴾ (١٠٥)

خودای ته‌عالا خاوه‌نی فه‌زڵ‌و زیاده‌میهره‌بانیه‌کی بێ‌ئه‌ندازه‌یه ٠ ئه‌م ئایه‌ته هاته‌خواره‌وه بۆ به‌درۆخستنه‌وه‌ی کۆمه‌ڵێ له جووله‌که که به‌رابه‌ر به موسوڵمانه‌کان دۆستی‌و خۆشه‌ویستییان ده‌رئه‌بڕی‌و له‌وانه بوون که موسوڵمانه‌کان هه‌ڵبخه‌ڵه‌تێنن بۆیان ٠ جا خودای ته‌عالا ئه‌فه‌رموێت : ئه‌مانه راست‌ناکه‌ن له‌گه‌ڵتان ، وه نه ئه‌م جووله‌کانه وه نه بت‌په‌رسته‌کان حه‌ز ناکه‌ن به‌وه که ئێوه تووشی خێرو پیرۆزی ببن که‌وابوو پێویسته ئاگاداری خۆتان بن ٠

﴿ مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ ﴾ :

ئه‌و ئایه‌ته‌ی حوکمه‌که‌ی نه‌سخ بکه‌ینه‌وه وه له‌فزه‌که‌ی بهێڵینه‌وه ٠

﴿ أَوْ نُنْسِهَا ﴾ :

وه ئه‌و ئایه‌ته که له‌فزه‌که‌ی له بیری تۆ ببه‌ینه‌وه‌و حوکمه‌که‌ی بمێنێ ، وه یاخود له‌فزو حوکمیان نه‌مێنێته‌وه ٠

﴿ نَاْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا ﴾ :

ئایەتێ لە باتی ئەو دێنین کە سوودی لە خوێندنەوەو پاداشی قیامەتا وە یا لە رێکەوتن لەگەڵ سوودی ئێوەدا چاتر بێ لەوەی کە لامان‌بردووە ٠

﴿ أوْ مِثْلِهَا ﴾ :

یا دێین بە ئایەتێ کـــە وەکـوو یارۆی لابـــراو وابێ لە رەفتاربی کردنا وە لە سوودی دنیاو قیامەتا ٠

﴿اَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللهَ عَلَى كُلِّ شَيٍ قَدير" ؟﴾(١٠٦)

ئایا تۆ نازانی وە نەتزانیوە کە خودای تەعالا بەسەر هەموو شتێکا تەوانایە ؟

نەسخ ؛ لە زمانی عەرەبا بە مانا (نقل)ە ، خوای نەڵو گۆڕینی شتەکە بێ وەکوو ئەڵێن (نسخت الشمس الظل) یانی رۆژ ئەو سێبەرەی گوێزاوە لەو شوێنە بۆ شوێنێکی تر ٠ وە یاخود نەقڵی وێنەکەی بێ وەکوو ئەڵێن : (نسخت الكتاب) : یانی وێنەکـــەم گوێـــزاوە بۆ شوێنێ تـــر وە لـــە کتێبێ تـــرا نووسیمەوە ٠

وە نەسخی ئایەت لە عورفا : بریتییە لە لابردنی حوکمەکەی با خۆی بمێنێتەوە ، وە یا لابردنی خوێندنەوەکەی با حوکمەکەیشی مابێ وە یا لابردنی لەفزو حوکمی بەیەکەوە ٠

وە ئیحتیمالات لەم شوێنەدا چـــوارە ، یەکـــەم : ئایەتەکە خۆی‌و حوکمەکەی بمێننـــەوە ، دووەم : خـــۆی‌و حوکمەکـــەی هەردووکیان لابرێن ، وەکوو ئایەتی (رضاع) ــ کە بڕیاری ـ

ده جاری داوه ــ ئیستە نە خۆیو نە حوکمەکەی نەماونەتەوە ٠ سێهەم لەفزەکەی بمێنێتەوەو حوکمــەکەی نەمێنێتەوە ؛ وەکوو ئایەتی وجووبی وەصییەت بۆ باوك‌و دایك‌و باقی میراتگــرە نزیکەکان ٠ چوارەم : حوکمەکەی بمێنێتەوە بەلآم لەفزەکــەی نەمێنێتەوە ، وەکوو ئایەتی بەردەباران‌کردنی پیاوو ژنێ زینا بکەن لە پاش ژن‌هێنان‌و شووکردن ٠ ئەم صوورەتانەهەموو هەن لە قورئانا ٠

وە ئەم ئایەتە نازڵبووە لەهۆی ئەوەوە گەلێ لە جوولەکەکان ئەیانوت : ئەمە چیە ئەم پێغەمەرە گەلێ جار فەرمان ئەدا بە شتێ کەچی لە پاشان مەنعی ئەکا ، وە گەلێ جار مەنعی شتێ ئەکا وە لە پاشان فەرمانی پێ‌ئەدا ؟ جا خودای تەعالا لە وەلآمی ئەوانا ئەفەرموێت : وەزعی ناردنی قورئان وە دامەزراندنی یاسا بۆ موسوڵمانان لەسەر تەماشاکردنی سووده بۆ موسوڵمانان هەتــا حوکمێ سوودی تیا هەبێ وە موافیقی رۆژ بێ ئەمری پێ‌ئەکەین وە کاتێ کە وەزع گۆڕا وە ئــەو حوکــمە ســوودی تیا نەما ئەیگۆڕین بە حوکمێکی تر ٠ هەروا ئەبێ لە ماوەیەکدا فەرمان ئەدەین بە خوێندنەوەی ئایەتێ وە لە پاشا ئەو ئایەتە لەبــیر ئەبەینەوە وە ئایەتێ تر لە شوێنیا نازڵ ئەکەین ٠

وە هەر وەکوو ئایینی ئیسلام بە شوێن دینی عیسادا هاتووە وە گەلێ ئەحکامی ئەوی لابردووە وە ئایینی عیسا بە شــوێن ئایینی موسادا هاتووە وە گەلێ ئادابی ئــەوی لابردووە ، وە ئایینی موسا گەلێ ئەحکامی دینە پێشووەکانی لابردووە ، وە زانایانی کتێبی ئاسمانی ئەمــە ئەزانــن ٠٠ هــەروا لە دینی

ئیسلامیشا قابیله گەلێ لەو حوکمانە کە لە ئەوەڵەوە بڕیاردراوە لە پاش ماوەیێ بگۆڕێ بە حوکمێکی تر کە بۆ رۆژو چەرخ موناسبو ڕێکە • کەوابو کەس لەم هۆوە حەقی ڕەخنەی نیە •

﴿ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالأَرْضِ ؟ ﴾ :

ئایا نازانی کە خودای تەعالا فەرماندارە لە ئاسمانەکانا وە لە عەرزا وە فەرمان هەر فەرمانی ئەوە ؟ ئەوە ئەتوانێ هەر فەرمانێ بدا وە هەر فەرمانێ بگۆڕێ •

﴿ وَمَا لَكُمْ مِنْ دونِ اللهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلا نَصِيرٍ ﴾ (١٠٧)

وە نیە بۆ ئێوە بێجگە لە خودا کەسێکی وا کە چاوێری ئیشتان بکاتو یارمەتیتان بدات ، مەعلوومە ئەمەت زانیوەو ئەمەیش رابگەیەنە بە ئادەمیزادا تا ئەوانیش بیزانن وە هەموو ئیشێکی خۆیان بسپێرن بە خودا •

﴿ أمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْئَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسى مِنْ قَبْلُ ؟! ﴾ :

ئەم ئایەتە یا خیطابە لەگەڵ کیتابیەکانا لە کاتێکا کە داوای ئەوەیان ئەکرد خودای تەعالا کتیبێ لەئاسمانەوە بنێرێ بۆ لایان لەو کتێبەدا بەیانی ئەوە بکا کە پێغەمەری ئاخر زەمان ڕەوانەکراوە بۆ لای ئەوانیش • وە یا خود خیطابە لەگەڵ بتپەرستەکان کە ئەیانوت : باوەڕ ناکەین بە پێغەمەرایەتی تۆ هەتا لەپێش چاومانا سەرنەکەوی بۆ ئاسمان . وە ئەگەر سەریش

بکەوی هەر باوەڕ بە سەرکەوتنەکەت ناکەین هەتا کتێبێ نەیەتە خوارەوە نووسرابێ بۆمان کە فەرمانی تۆ وەربگرین !

جا ئەفەرموێت : یاخود ئێوە ئەی ئیسرائیلییەکان ئەتانەوێ داوا بکەن لەم پێغەمبەرە کە هاتووە بۆ لای ئێوە لەگەڵ عەرەبو باقی ئادەمیزادا کتێبێک بێنێ بە تایبەتی بۆتان ، وە یا ئەی موشریکەکانی عەرەب ئەتانەوێ داوا بکەن لە پێغەمبەری خۆتان کتێبێکی تایبەتیتان بۆ بێنێ وەکوو لەمەوپێش داواکرا لە موسا ؟! وە ئەم داواکردنەیش هەر سەرکێشی‌و نافەرمانیە لەگەڵ فەرمانی خودادا ؛ چونکی پاش ئەوە کە خودا پێغەمبەرێکی نارد بەئایات‌و موعجیزاتەوە حەق نیە بۆ کەس غەیری فەرمانبەرداری داوای شتی تر بکا لەو پێغەمبەرە ، وە ئەگەر کەسێ وا بکا ئەوە ئەو ئیمانە کە بە ئەسبابەوە بۆی ئامادە بووە ئەیگۆڕێتەوە بە کوفرو بێ باوەڕی •

﴿ وَمَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالأِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴾ (١٠٨)

هەرکەسێکیش کوفر وەربگرێ لە باتی ئیمان وە سەر لەخۆی بشێوێنێ ئەوە رێگای راستی ونکردووەو بە دەستی خۆی خۆی سەرگەردان کردووە •

﴿ وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّاراً ﴾ :

جا خودای تەعالا روو ئەکاتە موسوڵمانەکان‌و بە ئامۆژگاری ئەفەرموێت پێیان : گەلێ کەس لە زانایانی کیتابی ئارەزوو

ئەکەنو خواستیان وایە کە ئێوە بگێڕنەوە بۆ سەر کوفرو بێئیمانی لە پاش ئەوە کە ئیمانتان هێناوە ٠

﴿ حَسَداً مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ ﴾ :

لەبەر حەسوودی بردن بە پایەی ئێوە بە حەسوودییەك کە لە کانگەی نەفسیانەوە دەرئەچێ ٠

﴿ فَاعْفُوا وَاصفَحُوا حَتّى يَأْتيَ اللهُ بِأَمْرِهِ ﴾ :

جا ئێوە لەم چەرخەدا چاوپۆشی بکەن لەوانەو سەرفی نەزەریان لێبکەن هەتا خودای تەعالا فەرمانی خۆی دێنێو ئەمرتان پێ ئەکا بە جیهاد ٠

﴿ إِنَّ اللهَ عَلَى كُلِّ شَيءٍ قَدير" ﴾ (١٠٩)

بەڕاستی خودا تەوانایە بەسەر هەموو شتێکا وە ئەتوانێ چەرخ بگۆڕێ بە نەوعێ خواستی لەسەربێت ٠

﴿ وَأَقِيمُوا الصَّلاةَ وَآتُوا الزَّكاةَ ﴾ :

نوێژەکانتان بە باشی بەجێبێنن ، وە زەکاتی مالێشتان بدەن بە خاوەن حەق ٠

﴿ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللهِ ﴾ :

هەر چاکەیێ بخەنە پێشەوە بۆ خۆتان تۆڵەتان دەسئەکەوێتەوە بەلای خوداوەو جەزای باوەڕو کردەوەتان زایە نابێ ٠

﴿ إِنَّ اللهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴾ (١١٠)

بەڕاستی بە هەرچی لە ئێوەوە دەربکـــەوێ لە ئەحوالی دەروونی‌و بیروونیتان خودا بینایە ٠

﴿ وَقَالُوا : لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلاَّ مَنْ كَانَ هُوداً أَوْ نَصَارَىٰ ﴾ :

ئەم کیتابییانە وەکو هەموویـان دوژمنی موسـوڵمانانن‌و حەزئەکەن موسوڵمانەکان بگەڕێنەوە بۆ سەر کافرێتی لەنـاو خۆیشیانا هیچ تیرەێیکیان دان نانێ بـە باشی ئـەوی تریانا ؛ ئەوانەی جوولەکەن باوەڕیان وایە کە غەیری جوولەکە کەس ناچێتە بەهەشت ، وە ئەوانەیش کە گاورن باوەڕیان وایە کەس ناچێتە بەهەشتەوە گاور نەبێ ٠

﴿ تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ ﴾ :

ئەم باوەڕە هەڵەو ئەم واتە ناڕەوایە وەکوو باقی وتە پڕو پووچەکانیان لەسەر هەواو ئارەزووی بەتاڵی ئەوانەو شتێ نیە لەسەر راستی دامەزرابێ ٠

﴿ قُلْ : هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ ﴾ :

جا ئەی پێغەمەری رەهبەر تۆ بڵێ بەو دوو تیرە کە : دەلیلتان بێنن‌و دەری‌بخەن لەسەر ئەم داوایانەتان ٠

﴿ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴾ :

ئەگەر تێوە راست ئەکەن ٠

﴿ بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ ﴾ :

نه ، نه ، وا نیه ، به‌هه‌شت هه‌ر بۆ تاقه تیره‌یێ نیه ، به‌ڵکوو هه‌رکه‌سێ نه‌فسی خۆی پاك‌کردبێته‌وه بۆ ره‌زای خودا وه پەیڕه‌وی فه‌رمانی خوداو پێغه‌مه‌ری خودای کردبێ له فه‌رمانی پێغه‌مه‌رانی پیشوودا یا پەیڕه‌وی پێغه‌مه‌ری ئاخرزه‌مان بکا له پاش هاتنی ئه‌و .

﴿ وَهُوَ مُحْسِنٌ ﴾ :

وه ئه‌و که‌سه‌یش کرده‌وه‌ی باش‌و ڕێکی ئایین بێ .

﴿ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ ﴾ :

ئه‌وه پاداشی باشی خۆی هه‌یه له‌لای خوای خۆی .

﴿ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴾(١١٢)

وه له ڕۆژی قیامه‌تا ترسیان له‌سه‌ر نیه‌و دڵگران‌و زویر نابن . که‌وابێ هه‌ر جوله‌که‌یێ له‌سه‌ر ئایینی حه‌زره‌تی موسا بووبێ تا کاتی هاتنی حه‌زره‌تی عیساو له‌پاش هاتنی ئه‌و پەیڕه‌وی عیسای کردبێ . وه هه‌ر گاورێ پەیڕه‌وی عیسای کردبێ تا هاتنی پێغه‌مه‌ری ئاخرزه‌مان ئه‌مجار له‌سه‌ر ئایینی ئه‌و بووبێ وه هه‌رکام له‌مانه پاش هاتنی پێغه‌مه‌ری ئاخرزه‌مان تابیعی پێغه‌مه‌ر بێ ئه‌مانه هه‌موو ئه‌هلی به‌هه‌شتن .. هه‌روا ئوممه‌تی پێغه‌مه‌رانی پێشوویش هه‌رکه‌س به‌ڕاستی پەیڕه‌وی ئه‌وانی کردبێ ئه‌هلی به‌هه‌شتن ، وه به‌هه‌شت بۆ هه‌موو که‌سێکه باوه‌ڕی به خوداو پێغه‌مه‌ران ببێ ..

﴿ وَقَالَتِ الْيَهُودُ : لَيْسَتِ النَّصَارىٰ عَلَىٰ شَيءٍ ﴾ :

جوولەکەکان ئەڵێن : نەصرانیەکان لەسەر ئایینو دینێکی راست نین ؛ چونکە هەموو کەس لە پاش هاتنی موسا تا قیامەت ئەبێ لەسەر تەورات بڕوا ٠

﴿ وَقَالَتِ النَّصَارىٰ : لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَىٰ شَيءٍ ﴾ :

وە گاورەکانیش ئەڵێن : جوولەکەکان هەموو لەسەر هیچ ئایینێ نین ٠

﴿ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ ﴾ :

لەگەڵ ئەمەیشا ئەمانە ئەهلی کیتابنو کتێبی خودای تەعالا ئەخوێننەوە وە زانان بە گەلێ شتی راستو حەق نەبوو وا بڵێن ٠

وە پێویست بوو جوولەکەکان بڵێن ئەو گاورانەی ئیمانیان بە عیسا هێناوە لەسەر حەق بوون ، وە گاورەکانیش بڵێن ئەو جوولەکانەی لەپێش چەرخی عیسادا پەیڕەوی حەزرەتی موسایان کردووە لەسەر حەق بوون ٠

﴿ كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ لاَ يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ ﴾ :

هەروا ئەو کەسانەیش کە کتێب نازانن ، وەکو بتپەرستەکان ، وێنەی قسەی ئەوان ئەڵێن بەو دوو تیرەیەو بە موسوڵمانانیش وە دانانێن بە ڕاستی ئایینا ٠

﴿ فَاللهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴾ (١١٣)

جا وازیان لێ‌بێنه خوای ته‌عالا له رۆژی قیامه‌تا فه‌رمانی خۆی ده‌رئه‌بڕێ له‌ناو ئه‌مانا له هۆی ئه‌م باسانه‌وه که نیزاعیان هه‌یه تیایانا • ئیتر پێویست نیه که تۆ دڵی خۆت ماندوو بکه‌ی به هۆی ئه‌مانه‌وه !

﴿ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ ﴾ :

کێ له‌وکه‌سه سته‌مکارتره که مه‌نعی مزگه‌وتانی خودا بکا له‌وه که ناوی خوادی تیا بێرێ‌و ئیطاعه‌و فه‌رمانی تیا به‌جێ‌بهێنرێت !

﴿ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا ؟! ﴾ :

وه کۆشش بکا له وێران‌بوونیانا وه یا له ماتڵ‌کردنیان له ناوبردنی خودا !

﴿ أولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلاَّ خَائِفِينَ ﴾ :

ئه‌و که‌سانه که ئه‌وه ئه‌که‌ن حه‌قی ئه‌وه‌یان نیه بچنه ئه‌و مزگه‌وتانه‌وه ئیللا به حاڵی ترس له خوداو خۆکزکردن بۆ گه‌وره‌یی خودا نه‌بێ ، چ جای ئه‌وه که بێ‌شه‌رمی بکه‌ن وه مه‌نعی خه‌ڵك بکه‌ن له‌وه بڕۆن له‌ناویانا عیباده‌تی خوا بکه‌ن •

﴿ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ ﴾ :

ئیستە مادام لە واجبی خۆیان لائەدەن وە مەنعی مزگەوتەکان ئەکەن لەپاداشی ئەم کردەوە خراپەدا رسوایی دنیایان هەیە ٠

﴿ وَلَهُمْ فِي الآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾ (١١٤)

وە بۆ ئەوانیش هەیە لە قیامەتا عەزابێکی گەورە ٠

ئەم ئایەتە هاتەخوارەوە لە شانی رۆمییەکانا کە هاتن غەزای قودسیان کرد وە (بیت المقدس)یان وێرانکرد ، وە مەنعی کیتابییەکانیان لەوە کرد عیبادەتی خودای تیابکەن ٠ وە هەنێ لە موفەسسیران ئەڵێن : لە شانی بتپەرستەکانا هاتووەتەخوارەوە کاتێ مەنعی پێغەمەریان کرد بڕوا ئادابی عومرە لە مەککە بەجێبێنێ لە سالّی واقیعەی حودەیبیەدا ٠ بە هەرحاڵ هەرچەن لە شانی ئەوانا هاتبێتە خوارەوە هەموو کەسێکی وا ئەگرێ کە کۆشش بکا بۆ تێکدانی مزگەوتو مەنعی موسوڵمانان بکا لە عیبادەتکردن تیایا ٠

وە بەعزێ موفەسسیرین لە مەعنای (ما کان لهم ان یدخلوها الا خائفین)دا فەرموویانە : حەقی ئەو کافرانە وابو کە نەچنە ئەو مزگەوتانەوە ئیللا بەترسەوە لە موسوڵمانان کە مەنعیان بکەن ؛ کەچی ئیمڕۆ وەزع وەهایە ئەوانمەنعی موسوڵمانان ئەکەن لە چوونەناومزگەوتەوە !

وە بەعزێ فەرەموویانە : لە عیلمی خودادا وا رابوودووە کە ئەم کافرانە واکزو داماو ئەکەون کە نەتوانن بڕۆنە ناو ئەو مزگەوتانە ئیللا بە پەنامەکیو بە ترسەوە لە موسوڵمانان ٠ وە لەسەر ئەم تەفسیرە ئەبێ بە موژدەی زاڵبوونی موسوڵمانان

بەسەر کافرانا لەمەولا ، واتە حاڵیان وای لێدێ ناتوانن بڕۆنە مزگەوتی موسوڵمانانەوە مەگەر بە ترس‌و دڵەلەرزێوە ٠

وە بەعزێ فەرموویانە : ئەم جوملە لە صوورەتا ئیخبارەو لە حەقیقەتا نەهیەو ئینشایە ، یانی مەیەڵە ئەو کافرانە بێنە مزگەوتەوە مەگەر بە دزیەوەو بەترسەوە خۆیان بکەن بە مزگەوتا

بەڵام موجتەهیدەکان لەناو خۆیانا ئیختیلافیان بووە لەوەدا کافر بڕواتە ناو مزگەوتەوە :

ئیمامی ئەبووحەنیفە ـخـ رەوای داوە موطڵەقا ، بە چەن دەلیل ؛ یەکەم : وەفدی یەثریب هاتن بۆ خزمەت حەزرەت (د)ئەویش داینان لە مزگەوتا ٠ دووەم : لە سااڵی فەتحی مەککەدا ئەمری فەرموو جارِیان دا : هەرکەس بڕواتە خانووی ئەبووسوفیانەوە ئەمینە ، وە هەر کەس بڕواتە کەعبەوە ئەمینە ٠

وە ئیمامی مالیك ـخـ ئەفەرموێت : دروست نیە کافر بڕۆنە ناو هیچ مزگەوتێکەوە چ (مسجد الحرام) لە دەوری کەعبەدا وە چ باقی مزگەوتەکانی وڵاتی ئیسلام ، وە ئەفەرموێت: ئەو حادیسانە کە ئەبوحەنیفە فەرموویەتی لە ئەووەڵی ئیسلامەوە بوون لەپاشا بە ئایەت ئەو حوکمە نەسخکرایەوە ٠

وە ئیمامی شافیعی ئەفەرموێت : دروستنیە بڕۆنە ناو کەعبە وە (مسجد الحرام)وە باقی حەرەمی مەککەوە ، بەڵام دروستە بڕۆنە ناو باقی مزگەوتەکانەوە ٠

﴿ وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ ﴾ :

خۆرهەڵات‌و خۆرنشین لە زەوی هەمرو بۆ خودایە ، یانی

عەرز بەڵکوو عالەم هەمووی موڵکی خودایە "

﴿ فَـا يْـنَـمَـا تـُوَلـّوا فَـثَـمَّ وَجْـهُ اللهِ ﴾ :

لەهەر شوێنێکا رووی خۆتان هەڵسووڕێنن رووبەڕووی قیبلە ئەوە لەویا ئەو مەقسەدە کە رووڵەقیبلەکردنە حاصڵ ئەبێ بۆ ئێوە. ئیتر وەنەبێ رووکردنەقیبلە بەسرابێ بەوەوە کـــە لە مزگەوتا بن ، یاخود لەهەر شوێنێکا رووبکەنە قیبلە خـــودای تەعالا بە زانستو تەوانایی خۆیەوە لەویا هەیە وە زانایـــە بەکردەوەو ئەندیشەی دەروونتان ٠

﴿ اِنَّ اللهَ وَاسِـعٌ عَـلِـيمٌ ﴾ (١١٥)

بەڕاستی خودای تەعالا عیلمێکی گوشادی هەیەو هەمـــوو شتێ ئەگرێو زانایە بەهەموو شتێکی کوللیو جوزئیو دیاریو پەنهانی ٠ ئەمە زاهیری ئایەتەکەیە وەکوو لە بەیضاویدایە ٠ بەڵام ریوایەت کراوە (ابن عمر) ـخـ فەرمویە : ئەم ئایەتە نازڵبووە لە نۆێژی سەفەریدا بەسەر وڵاخەوە . بینا لەسەر ئەمە تەفسیری ئایەتەکە وایە : ئێوە لە کاتی ئەو نوێژا روو بکەنە هەر شوێنێ با قیبلەیش نەبێ هەر دروستە ٠ بەڵام ئەبێ ئەمە ببڕرێ بەسەر نوێژی سوننەتا ٠

وە ریوایەت کراوە لە بەعزێکی تریەوە ئەم ئایەتە نازڵ بووە لە شانی کەسانێکا قیبلەیان لێ وونبووبوو وە سەرگەردان بووبوون وە هەرکەسێ رووی کردە لایەکەوە ، ئەم وەزعەیش لە شەوا بوو ، کاتێ کە رۆژ بووەوە دەرکەوت لە قیبلەدا هەڵەبوون٠ جا لەسەر ئەمە کەسانێ کە بە ئیجتیهاد لە قیبلەدا نوێژ بکەن وە

لەپاشان دەرکەوێ قیبلەیان نەپێکاوە قـەزای نوێژەکـەیان لە سەر نیە ٠

وە گەلێ لە زاناکان فەرموویانە : ئەم ئایەتە تەوطیئەیە بۆ گۆڕاندنی قیبلـە ، وە خودا ئەفەرموێت : مەشریقو مەغریب هەموو موڵکی خودایە ، وە هیچ طەرەفێ زاتەن شەئنێکی وای نیە هەر ڕوو لەو بکرێت ، وە خودا هەر شوێنێ بکا بە قیبلە وە رووی لێ بکرێ رەوایە ؛ چونکی قیبلە نیشانەی یەکێتی ئوممەت وە یەکیەتی ئامانجیانە ٠

﴿ وَقَالُوا : اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَداً ، سُبْحَانَهُ ! ﴾ :

ئەم ئایەتە نازڵ بووە لە رەدی جوولەکەکانا کە وتوویانە (عزیر) کوڕی خودایە ، وە لە رەدی گاورەکانا کە وتوویانـە (عیسی) کوڕی خودایە، ئەفەرموێ : ئەو دوو تیرە وتوویانە خودای تەعالا رۆڵەی بۆ خۆی بڕیارداوە ، وە خودا کەلێ دوورە لەم وەزعە !

﴿ بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالأَرْضِ ﴾ :

بەڵکوو هەرچی وا لە ئاسمانو عەرزا بێ گیانو گیاندار هەمووی هی خودایەو لە ژێر دەسەڵاتی ئەودایە ٠

﴿ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ ﴾ (١١٦)

وە هەموو موسەخەرو ڕامو فەرمانبەرداری فەرمانی خودان، وە شتێکی وا کە ڕام بێ بۆ هێزی پەروەردگار موناسەبەی نیە بە زاتی ئەوەوە تا ببێ بە ئەسڵو نەتەوە بۆ زاتی ئەو ٠

﴿ بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالأَرْضِ ﴾ :

خودا خاوەن تەوانایەکی وەهایە هەموو مەوادی بەرزو نزمی دروست کردووە لە نەبوون .

﴿ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْراً فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴾ (١١٧)

وە کاتێ خواستی لەسەر بوونی شتێ بێ زۆر بە چەسپانی وە بێ مۆڵەت ئەو شتە پەیدا ئەبێ وەکوو ئەوە وشەیەکی زۆر کورت بوترێ وە شتەکە جێبەجێ ببێ . جا پەروەردگارێ خواستی لەسەر هەر شتێ ببێ گورج جێبەجێ نەسڵو نەتەوە نیە ، وە ئەو قسانە پڕو پووچن .

﴿ وَقَالَ الَّذِينَ لا يَعْلَمُونَ ﴾ :

ئەو بتپەرستانە کە حەقیقەت نازانن ئەڵێن ، یا ئەو کیتابیانە کە خۆیان نەزانئەکەن ئەڵێن :

﴿ لَوْلاَ يُكَلِّمُنَا اللهُ ﴾ :

ئەوە بۆچی خودا سەربەخۆ قسە لەگەڵ خۆمانا ناکا وەکوو قسە لەگەڵ فریشتەکانا ئەکا ؟ یاخود بۆچی خۆی پێمان نالێ کە تۆ پێغەمەری وە لە لایەنی ئەوەوە کراوی بە رەهبەر هەتا پەیڕەویت بکەین ؟

﴿ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ ﴾ :

یا بۆچی دەلیلێکی روونا ك نایەتە لامان لەلایەنی خوداوە هەتا ببێ بەهۆی ئەوە کە باوەڕت پێ بکەین ؟

﴿ كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ ﴾ :

هەر بەوێنەی ئەم وشەیان ئەووت بەرابەر بە پێغەمەرەکانیان ئەوانەیش کە لەپێش ئەم کافرانەدا بوون ، ئەوەبوو کۆمەڵێ لە بەنیئیسرائیلی داوای ئەوەیان ئەکرد لە موسا کە خودایان پیشان بدا بەئاشکرا ٠

﴿ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ ﴾ :

دڵی ئەمانو ئەوان هاووێنەی یەکن بۆیە وەکوو یەك داوای شتی ناڕەوا ئەکەن ، بێجگە لەوەیش لەگەڵ ئەم هەموو موعجیزاتەدا کە خودا داویەتی بەتۆ وە ئەوانیش ئاگایان لە گەلێکی هەیە ، ئیتر مەعنای چیە داوای موعجیزە ئەکەن ؟!

﴿ قَدْ بَيَّنَّا الآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴾ (١١٨)

ئێمە بەڕاستی دەلیلو بورهانمان ڕوونناکردووەتەوە بۆ ئەو کەسانە وە بۆ ئەو تیرەیە کە باوەڕیان بە حەق هەیە ، ئەمانە باوەڕ بە حەق ناکەن بۆیە هێشتا داوای دەلیل ئەکەن ٠

﴿ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيراً وَ نَذِيراً ﴾ :

تۆ حەقت بەسەر فیزو سەرکێشی ئەمانەوە نەبێ بزانە بە راستی ئێمە تۆمان ڕەوانەکردووە لەگەڵ ئایینی راستا وە لەگەڵ موعجیزەی راستو ڕوونناکا بە موژدەدەر بۆ خاوەن ویجدانو ئیمانو ترسێنەر بۆ بێزەمیرانو بێباوەڕان ٠

﴿ وَلاَ تُسْئَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ ﴾ (١١٩)

تۆ مەسئوول نیتو پرسیارت لێناکرێ لەوانە شیاوی عەزابی دۆزەخن بۆچی فەرمانی خودایان بەجێنەهێنا ٠

﴿ وَلَنْ تَرْضىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلاَ النَّصَارىٰ حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ ﴾ :

تۆ گومانی ئەوە مەبە ئەگەر ئەم کیتابیانە داوای شتێکیان کرد وە خودا بۆیکردن ئیتر پەیڕەوی تۆ ئەکەنو لەتۆ رازی ئەبن ! حاشا ! قەت جوولەکەو گاور لە تۆ رازی نابن هەتا نەکەویتە دوای ئایینی گۆڕراوو مەنسووخی ئەوان ، کەوابێ :

﴿قُلْ : إِنَّ هُدَى اللهِ هُوَ الْهُدىٰ ﴾ :

تۆ ــ ئەی رەهبەری گەورە ــ بەوان بڵێ : بەراستی هەر دینی ئیسلام کە خوای تەعالا کردوویە بە رەهنومای عالەم هەر ئەوە شیاوی ئەوەیێ ببێ بە رەهنوماو ئینسان پەیڕەوی بکا ٠

﴿ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَائَهُمْ بَعْدَ الَّذي جَائَكَ مِنَ الْعِلْمِ ﴾ :

وە قەسەم ئەخۆم ــ خوانەخواستە ــ ئەگەر تۆ بکەویتە دوای ئارەزووی پڕپووچی ئەوان کە بە ئایینی خۆیانی ناو ئەبەن لە پاش ئەم ئایینە زوونا‌کەی ئیسلام کە هاتووە بۆ تۆ وە لە پاش ئەم زانستو ماریفەتە بەنرخە کە لە لایەنی خوداوە دەستت کەوتووە ٠

﴿ مَالَكَ مِنَ اللهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلاَ نَصِيرٍ ﴾ (١٢٠)

بزانەخودا لێت زوێر ئەبێو عەزابت ئەداو غەیری خودایش

کەس نابێ بە دۆست‌و یارمەتی‌دەر بۆ تۆ کە دەفعی ئەو عەزابەت لێ بکا ٠

﴿ الَّذينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ ﴾ :

ئەو زانایانەی ئەوتەو کە کتێبمان پێ داون بەهۆی پێغەمبەرەکەیانەوە ، وە حاڵو شێوەیشیان وایە کتێبەکەیان ئەخوێنەوە بە خوێندنەوەیەکی راست : لە فزەکانی ئەدا ئەکەن بە بێگۆڕین ، مەعناکانی بە راستی وەرئەگرن ، وە هەر شتێ بگەیەنێ باوەڕی پێ‌ئەکەن ، وە وەعدەی بەهەر پێغەمبەرو ئومەتێ دابێ قەبوولی ئەکەن وەکوو عەبدوڵڵای کوڕی سەلام‌و وێنەکانی ٠

﴿ أولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ ﴾ :

هەر ئەوانەن کە بە راستی ئیمان‌و باوەڕیان هەیە بە کتێبەکەی خۆیان ، یا باوەڕیان هەیە بەو (هدی)و بەو دینە هاتووە بۆ لای تۆ ٠

﴿ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴾ (١٢١)

وە هەرکەسێ بێباوەڕی دەربڕێ بەرابەر بەو کتێبەیان ئەوانە وان لە زیانی دونیاو قیامەتا ٠ یا هەرکەسێ بێباوەڕ بێ بە دینی تۆ ئەوانە وان لە زیانا ٠

﴿ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ ﴾ :

ئەی نەتەوەی یەعقووب ! یادی ئەو نیعمەتانەم بکەنەوە کە دام بەباوکو باپیرەتان ٠

﴿ وَأَنّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمينَ ﴾ (١٢٢)

وە یادی ئەوە بکەنەوە کە من پایەم پێدان بەسەر ئەهلی جیهانا لە چەرخی خۆتانا ٠ وە پێویست بوو باوکو باپیرەی ئێوە سوپاسی ئەو نیعمەتانە بکەن وە بەرابەر بەو پایە پێمدابوون لەسەر فەرمانی خودا بڕۆن بە رێدا ، پێویستی ئێوەیش ئەوەیە کە لە چەرخی خۆتانا فەرمانی خودا بەجێبێنن‌و ناونیشانی پێغەمەری ئاخرزەمان نەشارنەوە ، وە خۆتان پەیڕەوی ئەو بکەن‌و خەڵکیش هان‌بدەن بۆ پەیڕەوی کردنی ، نەک لەبەر ئارەزووی دنیایی ناونیشانەکانی ون‌بکەن وە خۆتان پەیڕەوی نەکەن‌و ببن بە کۆسپ لەبەر رێگەی ئەوانەدا کە ئەیانەوێ پەیڕەوی ئەو بکەن ٠

﴿ وَاتَّقُوا يَوْماً ﴾ :

ئەی نەتەوەی یەعقووب ! خۆتان بپارێزن لە ئازاری رۆژێکی وەها ٠

﴿ لاَ تَجْزي نَفْس" عَن نَفْسٍ شَيْئاً ﴾ :

سوود نادا هیچکەسێ بە هیچکەسێ بە هیچجۆرە سوودێ ٠

﴿ وَلاَ يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْل" ﴾ :

وە وەرناگیرێ لە هیچ تاوانبارێ تۆڵەی ئەو تاوانەنەی کە کردوویەتی لەباتی ئازاری لەو رۆژەدا ٠

﴿ وَلاَ تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ ﴾ :

وه سوود نادا به هیچ تاوانکارێ تکا له لایەنی کەسەوه ٠

﴿ وَلاَ هُمْ يُنْصَرُونَ ﴾ (١٢٣)

وه ئەو تاوانبارانه یارمەتی نادرێن لەلایەنی کەسەوه ٠

جا له پاش ئەوه که خودای تەعالا باسی بەنی ئیسرائیلی کردو گەلێ باسی نیعمەتی خۆی کرد لەسەریان ئەم جاره باسی ئیبراهیمي خەلیل ئەکا کە باوکی هەردوو تیرەی بەنی ئیسرائیلو بەنی ئیسماعیله ؛ چونکی بەنی ئیسرائیل ئەڕۆنەوەسەر حەزرەتی ئیسحاق ، وه بەنی ئیسماعیل ئەڕۆنەوه سەر حەزرەتی ئیسماعیل، وه ئەم دوو زاته کۆڕی حەزرەتی ئیبراهیمن ، وه پێویسته بۆیان هەردوو تیرەکه له ئامۆژگاریو پەیڕەوی تاقانه باوکەکەیان لا نەدەن ، وه ئەویش دەرزی تەوحیدو ئیسلامی بۆ بەجێهێشتوونو ئەفەرموێت :

﴿ وَإِذ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ ﴾ :

ئەی پێغەمەری رەهبەر باسی ئەوه بکه که خودای تەعالا وەکو یەکێ یەکێ بەراورد بکا وەها ئیبراهیمی ئیمتیحان کرد به چەن کەلیمەیێ وه به چەن فەرمانێ وه بەچەن ئەمرو نەهیێ ٠

﴿ فَأَتَمَّهُنَّ ﴾ :

حەزرەتی ئیبراهیمیش ئەوانەی بەتەواوی بەجێهێنا ٠

﴿ قَالَ : إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَاماً ﴾ :

جا ئەگەر ئەپرسی که خودای تەعالا چی فەرموو به ئیبراهیم ٠٠ بزانه ئەمەی پێفەرموو وتی : ئەی ئیبراهیم من

تۆ ئەکەم بە پێشەوا بۆ ئادەمیزاد وە ئەتکــەم بە پێغەمــەرو رەهبەر بۆیان بۆ ئەوە کە بانگیان بکەی بۆ دینی تەوحید ٠

﴿ قَالَ : وَمِنْ ذُرِّيَّتِي ﴾ :

ئیبراهیمیش وتی : خوایە هەنێ لە نەتەوەکانیشم بکە بە پێشەوای ئادەمیزاد ٠

﴿ قَالَ : لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ ﴾ (١٢٤)

خودای تەعالا لە وەلاما فەرمووی : پەیمانی منو پایەی ئیمامەتو پێشەوایی لە لایەنی منەوە ناگا بەوانەی کە ستەمکارن بە هۆی بێباوەڕی بە من ٠٠ ئیتر نزیکە بۆ ئەوانەی کــــە خاوەن بیرو باوەڕی پاکن وە ئەوانە شایستەی ئەوەن کە من لە ناویانا ئینسانی باش هەڵبژێرمو بیکەم بە ئیمامو پێشەوا بۆ ئادەمیزاد بۆ ئەوە کە کێشی خوداناسییان پێ نیشان بدات ٠

﴿ وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ ﴾ :

وە باسی ئەوە بکە کە خانووی کەعبەمان کرد بە شوێنێ کە ئادەمیزاد لە هەموو لایەکــەوە رووی تێ بکــەنو بڕۆن بۆ زیارەتی ٠

﴿ وَأَمْنًا ﴾ :

وە ئەو خانووەمان کرد بە هۆی هێمنی ئادەمیزاد لە عەزابو ئازاری پاشەڕۆژ بۆ ئەوانە کە لەسەر یاســای ئایینی راست بڕۆن بۆ زیارەتی ، وە کردمان بە هۆی هێمنی ئەو کەسانە لەدەورو بەریا مەڵبەندیان کرد ، وە هەرکەس دەستی بردبێ بۆیان ئەو کەسەمان لەناوبردووە ، وە کردمان بە هۆی هێمنی

تاوانباران هەتا وان لەناو ئەو خانـووەدا ، حـەتا ئەگـەر کەسێکیشـیان کوشتبێ لەنـاو ئـەو خانـووەدا تۆڵـەیـان لێوەرناگیرێ • (بەڵام ئەم مانا بەس لەسەر بـیری ئیمامی ئەعزەمە) •

﴿ وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ اِبْراهيمْ مُصَلّىً ﴾ :

وە فەرمانی دا بە شێوەی خاترخۆیی بە ئێوە کە جێگە نوێژ بۆ خۆتان وەر بگرن وە نوێژی سوننەتی تیابکەن •

﴿ وَعَهِدْنَا اِلى اِبْراهيمَ وَاِسْمٰعيلَ اَنْ طَهِّرا بَيْتِيَ لِلطَّائِفينَ وَالْعَاكِفينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴾ (١٢٥)

وە فەرمانمان دا بە ئیبراهیمو ئیسماعیلی کوڕی کە ئەم خانووە دەرو ناوی پاکبکەنەوە لە هەرشتێ موناسبی موناجاتی خودا نەبێ بۆ ئەو کەسانە کە بە شێوەی ئایین هەڵئەسووڕێن بەدەوریا وەیا لە ناویا ئەمێننەوە بۆ عیبادەتو بەندەیی خودا ، وە بۆ ئەو کەسانە کە نوێژی تیا ئەکەن وە روکووعو سەجدە ئەبەن بۆ خودای پەروەردگاری عالەم •

﴿ وَاِذْ قَالَ اِبْراهيمُ : رَبِّ اجْعَلْ هَـذا بَلَداً آمِناً ﴾ :

باسی ئەوە بکە کـە ئیبراهیم عەرزی خـودای کـرد وە فەرمووی : خودایا ئەم شوێنە کە من ئەم عیبادەتخانەیە بۆ تۆ تیائەکەمەوە بیکە بە شارێکی هێمـنو پارێزراو لـە ئازارو بێزاری وە لەبێداری •

﴿ وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ ﴾ :

وه له بەش‌و بارەی دونیا رۆزی بده بەوانە کە تیا دائەنیشن ٠

﴿ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ ﴾ :

ئەوانەیان کە باوەڕیان بە خوایی‌و تەنیایی تۆو رۆژی پاشەرۆژ هەیەو لەسەر یاسای ئایین رەفتار ئەکەن ٠

﴿ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ ﴾ :

بەڵام خودا لە وەڵاما فەرمووی : رۆزی ئەدەم بەوانەیش کە باوەڕیان نیە ؛ چونکی خەزانەی رزق‌و رۆزی من لەبۆ هەموو گیان‌لەبەرێکە

﴿ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلاً ﴾ :

جا ئەو بێ‌باوەڕانەیش ئەژێینم‌و خۆشحاڵی‌و ژیواریان پێ‌ئەدەم لە ماوەیەکی کەمدا کە ماوەی ژیانی دنیایە ٠

﴿ ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ ﴾ :

لەپاش ئەوە ناچاریان ئەکەم بو عەزابی ناباری ئاگری دۆزەخ ٠

﴿ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴾ (١٢٦)

وە زۆر سەرەنجامێکی ناپارو پێ‌ئازارە عەزابی دۆزەخ !

﴿ وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ ﴾ :

وە باسی ئەوە بکە کە رووی‌دا لەو کاتەدا کە ئیبراهیم بە

یارمەتی ئیسماعیلی کوڕی بناغەی خانووی کابەیان لە عــەرز بەرزەوەکرد ٠

﴿ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴾ (١٢٧)

کە ئەپاڕانەوە لەخوداو ئەیانوت : خودایا ئەم کردەوەو ئەمڕ زەحمەتەمــان لێقەبوولبکــە وەکــو کــردەوەی خــاوەن ئیخلاصان ، ئەی خودا بەڕاستی ئەتۆ شنەوای وتارو دانــای پەنامەکی دڵی ئێمەی ٠

﴿ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ ﴾ :

ئەی خودایە بەتایبەتی ئێمە بکە بە دووئینسانی بەڕاسی ملکەچو فەرمانبەرداری خۆت بەپەنامەکیو ئاشکرا ٠

﴿ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ ﴾ :

وە هەنێ لە نەتەوەیشمان بکە بە کۆمەڵێکی فەرمانبەردارو ملکەچ بۆ خۆت ٠

﴿ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا ﴾ :

وە بەڕووناکی بۆمان روونبکــەرەوە یاسای بەنــدەیی‌و عیبادەتکردن بۆ خۆت ، وە ئەو شوێنانە کە لەم خانوەداو لــە دەوروبەریا شوێنی ئیطاعەی تۆیە بۆمان بەیان بکە ٠

﴿ وَتُبْ عَلَيْنَا ﴾ :

وە هەرکاتێ لە بەجێهێنانی فەرمانی تۆدا قوصوورێکمان کرد وە یا بەهەڵەدا چووین چاوپۆشیمان لێبکە ، وە هەرکاتێ

له پاش تاوان رووماندکـرد له بارەگـای میهـرەبانیت تۆیش بەمیهرەبانی رووماندا لێبکە ٠

﴿ إِنَّكَ أَنْتَ التَّوابُ الرَّحيمُ ﴾ (١٢٨)

چونکی بەڕاستی هەر تۆی کە ئاوڕ بدەیتەوە بە میهرەبانی لە بەندەی خۆت وە هەرتۆی میهرەبانو چاوپۆشیکردوو ٠

﴿ رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسولاً مِنْهُمْ ﴾ :

باریخودایا ! رەوانەبکە لـە پاش ئێمە لـە ناو خۆیانا پێغەمبەرێکی رەهبەر ٠

﴿ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ ﴾ :

کە ئایەتی تۆ بخوێنێتەوە بەسەریانا ، وە کتێبی تۆیان پیشان بدا ، وە هەروا ئەو شتانەی کە هۆی ماریفەتو کەمالی نەفسی ئادەمیزادن پیشانیان بدا بۆ ئەوە بەتەواوی لە یاسای ئایینو لە هۆی ژینی دنیایی پاك ئاگادار ببن ٠

﴿ وَيُزَكِّيهِمْ ﴾ :

وە ئەو پێغەمبەرە بەهۆی تەمێو تەربیەوە وە پیشاندانی خوو و رەوشتی جوان دڵیـان نوورانی بکـا وە نەفسیان لـە رەوشتو خووی پەستو صیفاتی نابار پاك بکاتەوە ٠

﴿ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴾ (١٢٩)

باری خودایا ! بـەڕاستی تۆ پەروەردگـارێکی وەهـای دەستەڵاتت هەیە بەسەر هەموو شتێکا وە خاوەن حیکمەتی لە کردەوەتا ٠

چەن باسێ لەم شوێنەدا :

یەکـــەم : لەسەر نووسراوی مێژوونووسەکـــان حەزرەتی ئیبراهیمی خەلیل ـــدـــ کوڕی (تارخ) کوڕی (ناحـــور) کوڕی (شاروخ) کوڕی (ارغو) کوڕی (فالـــغ) کوڕی (عابـــر) کوڕی (شالخ) کوڕی (ارفخشذ) کوڕی (سام) کوڕی (نوح) ـــدـــ٠٠٠وە هەزارو دووسەد ساڵ لە پاش وەفاتی (نوح) وە سێهەزار ساڵ لەپێش میـــلادی عیســـادا لـــەوڵاتی عیراقـــدا لەدایـــك بووە وە هاوچەرخی پاشای ستەمکار (نمرود) پاشای بابل بووە کە لە جنووبی عیراقەوە تـــا سنووری تورکیـــای ئیمرۆ فەرمانڕەوا بووە ٠

وە دەربارەی شوێنی لەدایكبوونی چەن ریوایەتێ هەیە ؛ بەهێرتریان ئەمەیە کـــە لە (ورکـــاء) لـــە نزیکی (شرقات)ی ئیمرۆدا لەدایك بووە ، وە هەنێ ئەڵێن لە (کوثی) کە ئەویش لە نزیکی (شرقات)دایە ٠ وە هەنێ ئەڵێن لە (سوس) لە نزیکی (عەقرە ــ ئاکرێ) لە شیمالی موصڵەوە لـــەدایك بووە ٠ وە هەنێ ئەڵێن لە (سوس) لە (اهواز) لەدایك بووە کە ئەو شوێنە ئیستە ناو ئەبرێ بە (ششتر) بەڵام ئەم ریوایەتە دوورە لـــە وەزعی ژینی حەزرەتی ئیبراهیمەوە ٠

بە هەرحاڵ ئەم زاتە کە خودای تەعالا پایەی رەهبەری پێدا چوو بە گژ بتپەرستەکانا وە دوژمنایەتی لەگەڵ بتو بتپەرستیا دەربڕی وە هەڵی بۆ هەڵکەوت بتەکانی لە بتخانەی بابلدا شکاند جگە لە بتە گەورەکەیان ، ئەوەی هێشتەوەو ئەو میلە کە بتەکانی پێ شکاند نای بەسەر شانی ئەو بتەگەورەوە

بۆ ئەوە کە پیشانی بتپەرستەکانی بدا کە بتەگەورەکە زویر بووە لەوە لەگەڵ بوونی ئەودا بتی بچووك بپەرستن •• وە لەم بیرەوە خەڵك تێبگەیەنێ کە لەگەڵ بوونی خودای تەعالادا ، کە پەروەردگاری عالەمەو ئاسمانو رۆژو مانگۆ ئەستێرەو عەرزو دەریای دروستکردووە چۆن عاقڵ باوەڕ ئەکا بەوە ئادەمیزاد بکەونە شوێنی بتپەرستیو خۆیان بت بتاشنو خۆیشیان سەری بۆ شۆڕ بکەنەوە ؟

لەپاش دەربڕینی ئەم بیری خۆیە پاشای بابل ــ نەمروود ــ و میللەتی بابل رقیان گرت لە حەزرەتی ئیبراهیمو لە (ئۆرفە)دا کە شارێکە لە سنووری کوردستانی تورکیەی ئیمڕۆدا ئاگرێکی قەبەیان کردەوە[1] وە بە (مەنجەنیق) ئیبراهیمیان هاویتە ناویەوە ، وە لە پاش ئەوە ئەو ئاگرە قەبەیە کووژایەوە وە سووتەمەنیەکەی هەموو سووتا حەزرەتی ئیبراهیم بە ساغی بەبێ زیان بە سەلامەتی رزگار بوو ! وە ئەم موعجیزەیە دەنگی دایەوە لە هەمرو ولاتەکانا •

جا کاتێ نەمروود ئەم کارەساتەی چاوپێکەوت لە بیمی تێکچوونی یاسای ولاتەکەی فەرمانی دا ئیبراهیم لەگەڵ خزمو دەستەو بەستەیا لە عیراق دەرچن •

جا حەزرەتی ئیبراهیم لەگەڵ (هاران)ی برایو (لوط)ی برازایو (سارا)ی‌کەیبانوویا ــ کە ئامۆزای بوو ــ لە عیراق دەرچوون بۆ (حەڕان) لە جەنووبی شام ، وە پاش ماوەیێ

---

(١) بازێ ئەڵێن : ئەو ئاگرە لە (بێتواتە) لە ژووری هەولێرەوە کراوەتەوەو ، لەسەر ئەم بیرە گەلێ بەڵگە هەیەو ، لەمەولا ئەم باسە بە دریژی ئەنووسین •

لەوێش دەرچوون بو فەلەستین . وە لەوێوە چوون بۆ میصر ، وە پاش ماوەیێ لە میصرەوە گەڕایەوە بۆ فەلەستین وە لەم سەفەرەدا لە لایەنی گەورەی میصرەوە جارییەیەکی (هاجەر) ناو بەخشرا بە (سارە) کە هاتنەوە بۆ فەلەستین سارە ئەم جارییەی بەخشی بە ئیبراهیم ، وە لە تەمەنی پیریدا خودا لەم جارییە کوڕێکی دا بە ئیبراهیم ناوی نا ئیسماعیل ، وە چەن ساڵێ پاش لەدایك بوونی ئیسماعیل خودا کوڕێکی کەی دا بە ئیبراهیم ناوی نا ئیسحاق .

وە لەبەر حیکمەتێکی خودایی بەفەرمانی خودا حەزرەتی ئیبراهیم هاجەری حەرەمی لەگەڵ ئیسماعیلی کوڕیا لە فەلەستینەوە هەڵگرتو بردنی بۆ حیجاز لە عەرزی شاری مەککەی ئیمڕۆدا لە ناو قەبیلەی (جرهم) کە لە عەرەبی قەحطانی بوون بەجێیی هێشتنو خۆی گەڕایەوە بۆ فەلەستین . وە لە پاش ماوەیێ کە ئیسماعیل گەورە بوو خودا ئەمری کرد بە ئیبراهیم رۆیشت بۆ مەککە وە ئەم خانـــووی پیرۆزی (کعبة الله)یە بە یارمـــەتی ئیسماعیلی کوڕی دروست کرد وە کردی بە عیبادەتخانەی هەموو موسوڵمانان وە ئەمری فەرموو کە هەموو موسوڵمانەکان بڕۆن بۆ زیارەتی وە ئادابی‌حەجو عومرەی ئیسلامی بەجێ‌بێنن .

باسی دووهەم : ئەم کەلیماتە کە خودا لەم ئایەتەدا باســـی کردوون دیاری نەکراوە کە چین ، وە موفەسیرەکان لە ئەصحابەو تابیعین قسەیان زۆرە لەم بارەوە :

هەنێ کەس فەرموویانە : مەبەس لە (کلمات) بەعزێ زیکری تایبەتییە کـــە خـــودا ئیلهـــامی کـــردووە لە ئیبـــراهیمو ئـــەو خوێندوویەتیەوە . وە هەنێ کەس ئەڵێن مەبەست لە (کەلیمات) کردەوەیە . جا لەسەر بیری بەعزێ ئەو کردەوانە بریتین لە دە

ئاداب كه ئيبراهيم دايمەزراندوون : وەكو : بەرسمێڵكردن ، وە ئاوڕادان لە دەمو لووت ، وە سيواككردن ، وە نينۆك كردن ، وە بەرتاشين . وە هەڵكەندنى مووى بن باڵ ، وە مووى سەر بەشكردن بەلاى راستو چەپا ، وە خەتەنەكردنى نێرينە ، وە ميواندارى كردنى هەژاران .

وە هەنێ زانا فەرموويانە : ئەو كەليماتە مەبەس (٣٠)سى خەصڵەتە كە خودا لە ئايەتى (التائبون العابدون ...)وە ئايەتى (ان المسلمين والمسلمات والمؤمنين والمؤمنات)دا باسى كردوون .

وە هەنێ كەس تەفسيرى كردوونەتەوە بە چەن قسەيەكى گەورە كە حەزرەتى ئيبراهيم بەرابەر بە كافرەكان فەرموويەتى. يەكەم : ئەوەيە فەرمووى بە باوكىو قەومەكەى : (ماذا تعبدون ؟) . دوو فەرمووى : (هل يسمعونكم اذ تدعون او ينفعونكم او يضرون ؟) سێ فەرمووى : (فانهم عدو لى الا رب العالمين) . چوار فەرمووى : (وتاللّه لاكيدن اصنامكم بعد ان تولوا مدبرين) . پێنج فەرمووى : (بل فعله كبيرهم هذا فاسئلوهم ان كانوا ينطقون) . شەش فەرمووى : (وجهت وجهى للذى فطر السموات والارض حنيفا مسلما وما انا من المشركين) . حەوت فەرمووى : (اتحاجونى في اللّه وقد هدانى ؟) هەشت فەرمووى بە نەمروود : (ربى الذى يحى ويميت) . نۆ فەرمووى پێى : (ان اللّه يأتى بالشمس من المشرق فات بها من المغرب) ... هەروا لەم بيچمە وتارە بەنرخانە كە بەرابەر بە كۆمەڵێكى بەدڕەوشتو ستەمكارێكى خوڵكزوشتا دەرىبڕين .

وه هەنێ کەس فەرموویانە : هەڵئەگرێ ئەو (کەلیماتە) بریتی بن لە چەن‌کردەوەیێکی گران کە بە پیاوی لە خۆبوردوو نەبێ ناکرێن • وەکوو جارِدانی بە ناشایستەیی بتپەرستی وە شکاندنی بتەکانی ، وە بەربەرەکانی لەگەڵ قەومەکەی وە لەگەڵ نەمروودی ستەمکارا وە رۆیشتن بە رێگەی راستا لەگەڵ بوونی دوژمنی زۆرا وە دەستبەردار بوون لە گیان وە رازی بوون بە سووتان لە ئاگرا ، وە بەجێهێشتنی نیشتمان وە دارایی‌و خزم‌و خوێش‌و دەرچوون‌بۆ ولاتی بێگانە ، وە هەڵگرتنی باری غەریبی ، وە خۆگرتن لەبەر باری ئازاری ستەمکاران لە ولاتی بێگانەدا ، وە دوورخستنەوەی کوڕی جگەرگۆشەی خۆی بۆ ولاتی دوور ، وە بڕیاری سەربڕینی بە قوربانی بۆ خودا ، وە زەحمەتکێشان لە رێگەی بلاوکردنەوەی ئایینی ئیسلامدا ، وە دروستکردنی عیبادەتخانەی حەق بۆ ئادەمیزاد ، وە بانگکردنی خەڵك بۆ هەڵسووڕان بەدەوری ئەو پەرستشخانەدا ، وە رووناککردنەوەی یاسای زیارەتی خانەی خودا وە غەیری ئەمانەیش لەو ئیشە ئێشگەییێنە گەورانە کە ئەو لە رێگەی رەزای خودادا کردوونی•

وە هەڵئەگرێ کە ئەو (کەلیماتە) بریتی بن لە چەن شتێ کە لەبەینی خۆی‌و خودادا بووبێ وە بۆخەڵك روونا‌ك نەکرابوو بێتنەوە •

باسی سێهەم : پایەی (ئیمامەت) یانی پێشەوایی بۆ ئادەمیزاد لە کێشو ئایینی راستا پایەیەکی زۆر بەرزەو ئەمە پێویستە بەوە خاوەنەکەی لە ژینی خۆی‌و لە دارایی‌و خوێش‌و نەتەوە ببوورێ ئەگەرنا بە بێ مایە ئینسان ناگا بە پایە • هەروا ئەو کەسانەیش کە ستەمکار بن خوای بە هۆی

بیرو باوەڕی ناڕاستەوە وە یا بە هۆی زیانـــدانی ناڕەوا لە ئادەمیزاد بەم پایەی پێشەواییە ناگەن ، وە هەرکەسێ بە بێ ڕاستی بە پایە بگا ئەوە پایەکەی لە ماوەیەکی کەمو کـووڕا ئەبێو پایەدار نابێ ، وە لاپەڕەی مێژوو رووناك ناکاتەوەو چاکەی نەبڕاوەی بەدەست ناگا ٠

باسی چوارەم : ڕەوایە بۆ ئەو کەسانە کە لەبەر ڕەزای خودا تێ ئەکۆشن وە تەمێو تەربییەتی ئادەمیزاد ئەکەن داوای ئەوە بکەن کە لە نەتەوەی خۆیانا چەن کەسێکی بەرجەستەو هەڵکەوتوو پەیدا ببن بۆ ئەوە خێر لە وەجاخیانا پایەدارو دەوامدار بێ ٠

جا پاش ئەوە کە خودای تەعالا باسی کردەوە بەرزەکانی حەزرەتی ئیبراهیمی کرد ، سەلامی خوای لێ بێ ، فەرمووی :

﴿ وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْراهِيمَ إِلاَّ مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ ؟ ﴾ :

کێیە ئەو کەسە لابدا لە دینو ئایینی ئیبراهیم مەگەر کەسێ کە نەفسی خۆی سووك بکا ؟

﴿ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا وَ إِنَّهُ فِي الآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴾ (١٣٠)

وە بەڕاستی ئێمە ئیبراهیممان هەڵبژارد لە جیهانا لە زەمانی خۆیا وە لە ناو کۆڕی ئادەمیزادی ئەو چەرخەدا بۆ هەڵگرتنی پایەی ڕەهبەری ، وە بە هەموو هێزی هەڵی‌گرت وە گەیاندی بە ئادەمیزادا ٠ وە بەڕاستی ئەو زاتە لە ڕۆژی پاشەڕۆژیشا لەناو سەربەرزەکانا بە یەکەمەردی بۆ خودا صوڵحاو حسێب ئەکرێ ،

وه هەموو کەس لەو رۆژەدا دان ئەنێ بە پایەو مایەی ئەودا ... وه ئەساسی ئەم هەڵبژاردنەیش هەر لەو کاتەوه بوو :

﴿ اِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ : أَسْلِمْ ﴾ :

که له پێش ئەوەدا ببێ بە رەهبـــەر خودا پێی‌فەرموو بە ئیلهام‌و خستنەناودڵیەوه : که ملکەچ ببە بۆ خودای خۆت بـــە هەموو مەعنایێ ٠

﴿ قَالَ : أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِين ﴾ (۱۳۱)

ئەویش فەرمووی : ئەوا ملکەچ بووم بۆ پەروەردگـــاری عالەم بەهەرچی وا له تاقەتدا بە نەفسی‌خۆم‌و نەتەوەم‌و دارایيم ٠

ئەم جارە خودای تەعالا له بەیانی بەرزی پایەی ئیبراهیمدا ئەفەرموێت :

﴿ وَوَصَّى بِهَا اِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ : يَا بَنِيَّ اِنَّ اللهَ اصْطَفَى لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴾ (۱۳۲)

یانی ئیبراهیم وەنەبێ تەنیا خۆی لەسەر فەرمانی خـــودا بووبێ ، بەڵکو ئەوەندە دڵی دڵسۆزی دینی بە نووری خوداناسی برژابوو وەصییەتی کرد بە چاودێری‌و خزمەتی دینەکـــەی بۆ هەرچوار کوڕەکەی ؛ بۆ : ئیسماعیل‌و ئیســـــیحاق‌و (مدین)‌و (مدان) ، وه بۆ یەعقووبی کوڕەزایشی وه بەگەرمی بانگیان‌کردن‌و فەرموویان : ئەی رۆڵەکـــان ! خـــودای تەعالا ئێـــوەی لـــەناو ئادەمیزادا جیاکردووەتەوه بۆ ئەوه که بتان‌کا بە خانـــەدانی رەهبەری‌و بڵاوکردنەوەی خودا‌پەرستی ، وه ئەم دینی ئێوەیشە

پالاوتره له هەموو دینه پێشووەکان ، وە ئەو یاسایە کە بۆ ئەم چەرخی ئێوە دەستبدا داویەتی پێتان مادام وایە ئێوە مەمرن مەگەر بە حاڵی ئیسلامییەتەوە ، واتە ئیسلامییەت وەربگرن بە هەموو تواناتانەوە بابێ بە خوو رەوشتی دامەزراوتان تا کاتێ کە مردن بە موسوڵمانی بمرن •

فەرموودەی خودا (أم کنتم شهداء)

ئیمامی واحیدی فەرموویەتی : ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە کاتێ کە جوولەکەکان وتیان بە حەزرەتی پێغەمبەر (د) : وەختی خۆی حەزرەتی یەعقووب وەصییەتی کردووە بۆ کوڕەکانی کە لەسەر ئایینی یەهوودییەت دەوام بکەن کە وابێ مومکین نیە ئێمە تەرکی دینی خۆمان بکەین وە تابیعی تۆببین ! جا خودای تەعالا قسەکەیان رەدئەکاتەوە ئەفەرموێ : ئێوە کەی حازر بوون لەو کاتەدا کە ئاکامی یەعقووب هات وە هێشتا گیانی تێدابوو کوڕەکانی گرد کردەوە پێی‌فەرموون : پێم‌بڵێن لە پاش مردنی من کێ ئەپەرستن ؟ ئەوانیش عەرزیان‌کرد : ئەو خودا ئەپەرستین کە تۆ وە باوك‌و باپیرەی تۆ ــ کە بریتین لە ئیسماعیل‌و ئیسحاق‌و ئیبراهیم ــ پەرستوویانە کە خودایەکی تاقوتەنیایە ، وە ئێمە ملکەچین‌بۆ ئەو خودایەو ، ئەو کوڕانە ئیعتیرافیان کرد بەوە کە دینی یەعقووب‌و ئیسحاق راستە وە دینی ئیسماعیل‌و ئیبراهیم راستە وە بەوە کە ئیبراهیم ــ باپیریان ــ دۆعای کردووە لەگەڵ ئیسماعیلی کوڕیا کە خودای تەعالا لە نەتەوەو تیرەی ئیسماعیل پێغەمبەرێکیان بۆ بنێرێ کە ئایەتی خودایان بەسەرا بخوێنێتەوە ، وە لە کوفرو تاوانباری پاکیان بکاتەوە وە ئەو کوڕانە ئەیانزانی بەوە کە لە نەتەوەی ئیسماعیلدا پێغەمبەرێکی وا پەیدا ئەبێ ••

وه ئەم باسه پشت بەپشت له ناوتانا مەشهوور بووه وه خۆتان دانتان پیاناوه وه ئیسته ئەم درۆیانه به دەمی یەعقووبـــــەوه ئەکەن !

وه له ریوایەتێ ترا هەیه که ئەم ئایەته پیرۆزه هاتووەته خوارەوه به خیطاب‌و قسەکردن لەگەڵ ئوممەتی پێغەمەرا (د) ، بەیانی ئەوەیان بۆ ئەکا که رەهبەرەکان هەموو له کاتی خۆیـا وەصییەتیان کردووه بۆ ئەولادو نەتەوەو پەیرەوانیان که لەسەر دین دەوام بکەن ، وه بەهۆی فیتنەی دنیاوه له دین هەڵنەگەڕێنەوه وه ئەفەرمووێت :

﴿ اَمْ كُنْتُمْ شُهَداءَ اِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ اِذْ قالَ لَبنيهِ : ما تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدي ؟ قالُوا : نَعْبُدُ اِلٰهَكَ وَاِلٰهَ آبائِكَ اِبْراهِيمَ وَاِسمَاعيلَ وَاِسْحاقَ اِلٰهاً واحِداً ونَحنُ لَهُ مُسْلِمونَ ﴾ (١٣٣)

واته : ئایا ئێوه حازرو ئاگادار بوون لەو کاتەدا که مردن بەڕاسەری حەزرەتی یەعقووبەوه بوو وه نزیکی وەفات بوو که فەرمووی به کوڕەکانی : ئێوه له پاش مردنی من کێ ئەپەرستن ؟ ئەوانیش عەرزیانکرد : ئەو خودایه ئەپەرستین که تۆ ئەیپەرستی وه باوك‌و باپیرت ئەیانپەرســت ، وەکو ئیبراهیم‌و ئیسماعیل‌و ئیسحاق که ئەو خودایه تاق‌و تەنیایه وه ئێمه هەموو ملکەچــی ئەوین .

که مادام ئەو رەهبەره خاوەن مەقامانه هەموو لەسەر حاڵی وەصییەت وه ئامۆژگاری نەتەوەیان بوون پێویسته ئێمــەیش لەسەر ئەم دیـــن‌و ئایینـــی خوداپەرستی‌و راســـتخواهییه دەوامداربین‌و به هیچ فیتنه‌و تەماعی دنیا لانەدەین هەتا خوا به

میهرەبانی خۆی پایەدارمان بکا ٠

جا پاش ئەمانە خودای تەعالا ئیشارە ئەکا بۆ حـەزرەتی ئیبراهیم وە ئەولادەکانی وە پەیڕەوانی ئەوانو ئەفەرموێت :

﴿ تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ ﴾ :

ئیبراهیمو پەیڕەوانی کۆمەڵە بەختیارێ بوون رابوردن لە دنیا دەرچوونو گەڕانەوە بۆ عالەمی بەرزەخ ٠

﴿ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ ﴾ :

بە سوودی ئەوانە ئەو بیروباوەڕە باشـەو ئـەو کردەوە پەسەندانە کە بوویانە ٠ وە بۆ سوودیئێوەیشە ئەوەی کە ئێوە جێبەجێی ئەکەن لە کردەوەی باش ٠

﴿ وَلَا تُسْئَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴾ :(١٣٤)

پرسیار ناکرێ لە ئێوە لەو کردەوانە کە ئەوان کردوویانە هەرچۆن بووبێ وە کردەوەی خۆیان عائیدی خۆیانە ٠

جا ئەگەر لە جوملەی (تلك امة قد خلت) مەبەس رەهبەرەکانو پەیڕەوەکانیشیان بێ لەبەر ئەوە کە لە باسی گەورەوە تابیعیش دێت بـە خەیالا ئەوە مەعنای ئایەتەکـە روونـاکـە ؛ چونکـی پەیڕەوەکانیان وەکو کردەوەی باشیان بووە خراپەشیان بووەو خودا ئەڵێت: ئێوە مەسئوول نین لە گوناهـو تاوانی ئەوان ٠ وە ئەگەر هەر ئیشارە بێ بۆ گەورەکان ئەوە پێویستە بڵێین ئـەم جوملە کینایەیە لەوە کە ئێوە بە کردەوەی باشی ئەوان رزگـار نابن ٠

﴿ وَقَالُوا : كُونُوا هُوداً أَوْ نَصَارَىٰ تَهْتَدُوا ﴾ :

واوی (قالوا) ضەمیری جەمعی موزەکەری غائیبە راجیعە بۆ ئەهلی کیتاب لە جوولەکەو گاورەکان ٠ وە ئەم ئایەتە وەکـو

(ابن عباس) فەرموویەتی : هاتووەتە خوارەوە دەرحەق بـــە کۆمەڵێ لە جوولەکە گەورەکان وەکوو کەعبی کوڕی ئەشرەفو مالیکی کوڕی صەیفو وەهەبی کوڕی یەهوذاو ئەبوویاسیر کوڕی ئەحطەب وە لە کۆمەڵێ لە گاورەکانی خەڵکی شاری نەجران .

ئەم ئەهلی کیتابە هەموو لایەکیان دوژمنی ئەهلی ئیسلام بوون ، وە تەنها دانیان بە دینەکەی خۆیانا ئەنا : جوولەکەکان گومانیان وابوو هەر ئەوان خاوەنی دینی راستن و موسا لە هەموو پێغەمەرێ گەورەترە ، وە ئینکاری عیساو ئینجیلو محـــەمـــەدو قورئانیان ئەکرد ، وە گاورەکانیش گومانیان وا بوو کـــــە هەردینی ئەوان راستە وە عیسا لە هەموو پێغەمەرێ گەورەترە وە ئینکاری باقی پێغەمەرانیان ئەکرد .

جا جوولەکەکان ئەیانوت بەموسوڵمانەکان : بێنە ســـەر دینەکەی ئێمە هەتا بگەن بە دینی راستی ، وە گاورەکانیش هەم پێیانئەوتن : بێنە سەر دینەکەی ئێمە ئەگەن بە دینی راستو لە عەزاب رزگار ئەبن .

وە لە ریوایەتی (ابن اسحاق) و (ابن جریر) و غەیـــری ئەمانەدا ئەڵێ عەبدوڵلای کوڕی صووریای یەکچاو هات وتی بە حەزرەت (د) : یا محمد دین هەر دینی ئێمەیە بکەوە سەر دینی ئێمە هەتا رێگەی راستت دەسکەوێ ! وە گاورەکانیش هەر هاتن قسەیەکی وایان کرد لەگەڵ حەزرەتا (د) جا خودای تەعالا ئەم ئایەتەی نارەخوارەوە وە فەرمانی دا بە پێغەمەری نازدار :

﴿ قُل : بَلْ مِلَّةَ اِبْراهِيمَ حَنِيفاً وما كانَ مِـــــنَ المُشْرِكِينَ ﴾ : (١٣٥)

ئەی خۆشەویستی من بڵێ بەو جوولەکەو گاورانە : ئێمە

ئەکەوینە سەر بیرو باوەڕی حەزرەتی ئیبراهیمی باوکمانو باپیرەگەورەمان کە حانی وابوو لای دابوو لە هەرچی بیرو باوەڕی پڕوپووچو بەتانە ، وە بە قەراری قەطعی شەریكو هاوڕێی بۆ خوداقەرار نەدا ٠٠ ئاکەوینە شوێن جوولەکەی لەدینی حەقلادەری ڕێونکردوو کە ئەڵێن : (عزیر) کوڕی خودایەو لە ئیجادا شەریكو هاوڕێی خودایە ! وە ناکەوینە شوێن کاورە خوداغەزەبلێگرتووەکان کە عیسا بە کوڕی خودا دائەنێن ! وە دینی نێوە لە ئەساسا دینی تەوحید بوو وە ئێوە نەو دینەتان تێکدا ، وە ئیستا یاسای راستو خاوێنتان لەلا نەماوە ئیعتیقادو بیرو باوەڕتان فاسید بووەو کردەوەکەتان ناپەسەندە ٠

وە هەموو بە جارێ ئەی موسوڵمانەکان ٠

﴿ قولوا : آمَنَّا باللهِ وما أُنْزِلَ إِلَيْنا ﴾ :

بڵێن : ئیمانو باوەڕمان هێنا بە پەروەردگاری جیهان ، وە باوەڕو ئیمانمان هێنا بەو کیتابەی کە لە لایەنی خودای تەعالاوە هاتەخوارەوە بۆ سەر پێغەمبەرەکەمان بۆ ئەوە بیکەیەنێ بە ئێمەو تەربیەتی ئێمەی پێ بکا ٠

﴿ وما أُنْزِلَ إِلى إِبْراهِيمَ وإِسماعِيلَ وإِسْحٰقَ ويَعْقُوبَ والأَسْباطِ ﴾ :

وە ئیمانمان هەیە بەو صەحیفانە کە خودای عالەم ناردنیە خوارەوە بۆ سەر حەزرەتی ئیبراهیمو کردیشی بە شەریعەتو ئایین بۆ حەزرەتی ئیسماعیلو حەزرەتی ئیسحاقو حەزرەتی یەعقووب وە بۆ نەتەوەکانی ٠

﴿ وَما أُوتِيَ مُوسى وَعيسى ﴾ :

وە ئیمانمان هەیە بە تەورات کە خودا ناردیەخوارەوە بۆ

سەر موسا (د)وە بەو ئینجیلە ناردیەخوارەوە بۆ سەر عیسا (د)٠

﴿ وما أُتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ ﴾ :

وە بەو صەحیفانە کە دران بە پێغەمەران لەلایەنی خودای خۆیانەوە ٠

﴿ لا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحدٍ مِنْهُمْ ﴾ :

هیچ جیاوازی ناکەین لە ناو ئەو رەهبەرانەدا کە خودای تەعالا ناردوونی بۆ تەمێی ئادەمیز د ــ لەصیفەتی رەهبەریدا : هەموویان رەهبەر بوون ، وە لە ئیمانو باوڕیشدا ئیمانمان بە هەموویان هەیە ٠

﴿ ونَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴾ : (١٣٦)

وە ئێمە کە کۆمەڵی ئوممەتی ئیسلامین ملکەچو فەرمانبەرداری خودای تەعالاین ٠

﴿ فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ ما آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوا ﴾:

ئەگەر وشەی (مثل) زیاد نەبێ ئەوە ئەم ئایەتە بۆ بەربەرەکانیە لەگەڵ جوولەکەو گاورەکانا ٠ واتە : ئەگەر ئیمانیان ببێ بە وێنەی ئەو کتێبە کە ئێوە ئیمانتان پێی هەیە ئەوە بە خاوەن روشدو شارەزایی ئەناسرێن ، بەڵام وێنەی کتێبی ئێوە لە کوێ دەس‌کەوێ ؟! دیارە کتێبی وایان نیە کەوابێ هیدایەتو شارەزایی‌و رێگەی راستیان نیە ٠

وە ئەگەر وشەی (مثل) زیاد بێ ئەوە مەعنای ئایەتەکە ئەمەیە : ئەگەر ئەو کافرانە لەم عەنادو شۆرە لادەن وە ئیمان بێنن بەوەی ئێوە ئیمانتان پێهێناوە وە بێنە ریزی موسوڵمانانەوە ئەوە بەڕاستی گەیشتوون بە مەطلووبی حەق ٠

﴿ وإِنْ تَوَلَّوْا ﴾ :

وه ئەگەر پشت هەڵئەکەن لە ئیمانو ئیمان ناهێنن بـــە شێوەیەکی ساغو ساف لە خیلاف .

﴿ فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ ﴾ :

ئەوە بزانن بەڕاستی ئەوانە هەر وان لە ناو بەربەرەکانیو دوژمنایەتی موسوڵمانانو موبالاتیان پێمەکەنو لێیان مەترسن .

﴿ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ ﴾ :

بەڕاستی خودا بەسەو بەشی تۆو کۆمەڵەکەت ئـەکا لە هۆی ئەوانەوە ، وە چاریان ئەکا وە زیانیان لائەدا لێتان .

﴿ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴾ (١٣٧)

وە خودا هەموو قسەو باسێ ئەبیێو زانایە بە هەموو فڕو فێڵێکی دیاریو پەنامەکیی ئەو کافرانە .

﴿ صِبْغَةَ اللَّهِ ﴾ :

ئەی رەهبەری نازدار بڵێ : خودا ئێمەی رەنگ کردووە بە رەنگی ئیمانو باوەڕ .

﴿ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً ؟ ﴾ :

کێیە ئەو کەسە کە جوانترو دامەزراوتر بێ لە خودا لە هۆی ئەو رەنگەوە کە دڵی بەندەکانی خۆی پیرەنگ ئەکا بە بیرو باوەڕی روونا‌کو کارو کردەوەی چاک ؟

﴿ وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ ﴾ : (١٣٨)

وە ئێمە ــ وأتە هەموو موسوڵمانان ــ رەهبەری ئیســلامو پەیڕەوەکانی هەر بۆ خودای عالەم عیبادەتو بەندەیی ئەکەین ، وە قەت شەریکو وێنەی بۆ دانانێین . بەڵام ئێوە ئەی کۆمەڵی جووڵەکەو گاور بیرو باوەڕتان ساف نیە ؛ چونکی شەریک دانەنێن بۆ خودا ، وە کردەوەتان چاک نیە ؛ چونکی کتێبـــی خوداتان

گۆڕی وه هەڵتانسووڕان لەو مەعنایە کـــە بۆی دانراوە ، وە دڵتان لەگەڵ باقی موسوڵمانانو باقی ئادەمیزادا خراپە .

﴿ قُلْ : أَ تُحاجُّونَنا فِي اللهِ ﴾ :

ئەی پێغەمەری من ! بڵێ بەو خاوەن کتێبانە کە بە ناحەق شۆڕئەنگێزیو جیدال ئەکەن لەگەڵتانا : بۆچی موجادەلە ئەکەن لەگەڵمانا لە هۆی کاری خوداوە . وە ئەڵێن خودای تەعالا هەر لەنەتەوەی ئیسرائیل پێغەمەر ڕەوانە ئەکا بۆ سەر ئادەمیزاد ، وە ئەگەر تۆ پێغەمەر بوویتایێ لە ئێمە ئەبووی ، وە ئەڵێن لە پاشە ڕۆژا بەهەشت هەر بۆ ئێمەیە .

﴿ وهُوَ رَبُّنا ورَبُّكُمْ ولَنا أعْمالُنا ولَكُمْ أعْمالُكُمْ ﴾ :

لەگەڵ ئەوەدا خودای تەعالا بێ فەرقە بۆ ئێمەو ئێوە وەکو خودای ئێوەیە خودای ئێمەیشە وە پەروەردگاری عالەمە ، وە تۆڵەی کردەوەی ئێمە هەر بۆ ئێمەیە وە تۆڵەی کردەوەی ئێوەیش هەر بۆ ئێوەیە .

﴿ ونَحْنُ لَهُ مُخْلِصونَ ؟ ﴾ :(١٣٩)

زیاد لەمانە بەڕاستی ئێمە ساغ بۆ خودای تەنیا عیبادەت وە بەندەیی ئەکەینو وەکوو ئێوە نە عوزەیرو نـــە عیسا بەخودا نازانین . دەی پێمان بڵێن ئەم داوا پووچانە لەسەر چ یاسایێ ئەکەن ؟ ئەگەر لەسەر میهرەبانیخودایە ئەوە خـــودا خودای هەموومانەو بۆ ئێمەو ئێوە بێفەرقە : وەکو پێغەمەر لە نەتەوەی ئیسرائیلدا ڕەوانە ئەکا لە نەتەوەی ئیماعیلیشا ڕەوانەی ئەکا ، وەکو لە نەتەوەکانی تریشا هەر ڕەوانەی کردووە . وە وەکو لەسەر ئەساسی کردەوەو ئیستیعدادی خزمەتکاری خودا پێغەمەری

لە ئێوە رەوانەکردووە ئەو ئیستیعدادە لە ئێمەیشا هەیە ، بەڵکو ئێمە لە ئێوە باشترین ؛ چونکی شەریکمان بڕیار نەداوە بۆ خودا ... وە ئەگەر لەسەر ئەساسی طاعەتو کردەوەی باش خودا پێغەمەری لە ئێوە ناردووە وە بەهەشت ئەدا بە ئێوە ئێمەیش کردەوەی باشمان زۆرە ، بەڵکوو کردەوەی ئێمە مەقبوولە : چونکی لە شیرکو ناهەمواری پاکە .

﴿ أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْراهِيمَ وَإِسْماعِيلَ وَإِسْحاقَ وَيَعْقُوبَ وَالأَسْباطَ كانُوا هُوداً أَوْ نَصارى ؟! ﴾ :

یا خود ئەو کیتابییانە ئەڵێن : ئیبراهیمو ئیسماعیلو ئیسحاقو یەعقووبو نەتەوەکانیان هەموو جوولەکەو گاور بوون ؟! کەوابێ ئەبێ هەموو پێغەمبەرێ هەر لە یەهوودیو نەصرانی بنو هەر ئەمانە بڕۆنە بەهەشتەوە .

﴿ قل : أَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللهُ ؟ ﴾ :

ئەی رەهبەر بڵێ پێیان : ئایا ئێوە زاناترن بەشتی راست یا خودای تەعالا کە پەروەردگاری هەموو شتێکە ؟ ئایا لە ناو هەموو خاوەن کیتابێکدا مەشهوور نیە کە ئیبراهیمو ئیسماعیلو ئیسحاقو یەعقووب لەپێش داهاتنی ئایینی جوولەکەو گاورا بوون ؟ دەی بۆچی ئێوە ئەم شتە ڕاستانە ئەشارنەوە ؟

﴿ ومَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللهِ ؟ ﴾:

کێیە ستەمکارتر بێ لەوانە کە ئەو شادەتی خودایە لەلایەو ئەیشارێتەوە ، چ لە ئێوە کە لەو کتێبانەدا هاتووەتە خوارەوە بۆتان ئەحوالی ئیبراهیمو ئەولادەکانی بەیان کراوە بۆتان کە دوور بوون لە یەهوودییەتو نەصرانییەت هەتا ئەم دینانە پاش چەن قەرن بە هۆی تەوراتو ئینجیلەوە کەوتوونەتە ناو وە

پێغەمەرە پێشووەکان لەم حاڵانە دوور بوون وە ئەو ناوەیان نەبووە ؛ بەڵکو دینی یەهوودییەتو نەصرانییەت بەم جۆرە کە لە ناو ئێوەدا هەیە کە پڕە لە گۆڕینی شتی راستو شێرکی تێدایەو ئادەمیزادیان کرد بە شەریکی خودا ، وە ئەحبارو ڕوهبانەکانیان کرد بە خاوەن شەریعەت ئەوە هیچ پێغەمەرێ ، وە هیچ ڕەهبەرێ ، وە هیچ ئادەمیزادێکی هۆشیار پەسەندی ناکا وە وەری ناگرێ ، وە چ ئەو شادەتگومکەرە لە موسوڵمانەکان بێ کە لە کیتابەکەیانا هەیە خودا فەرموویەتی : ئیبراهیم نە یەهوودی بووەو نە نەصرانی بووە بەڵکوو ڕەهبەرێکی بەرزو پاکو خاوێن و لە پڕو پووچ لادەر بووە بۆ لای راستی وە لە ئەهلی شێرك نەبووەو تەورات‌و ئینجیل لەپاش ئەو بە چەن قەرن هاتوونەتە خوارەوە : چونکی ئادەمیزادی بەرز لە هەر چەرخێکا ببێ ئەوەیە کە بیروباوەڕی ڕووناك وە کردەوەی چاك بێ وە قسەی راست بێ وە خیانەت‌و ناپیاوی لەگەڵ ئادەمیزادا نەکا وە شەهادەت‌و وەصییەت‌و ئامۆژگاری‌گوم نەکا .

هەروا ئەوەی ئەهلی کیتابە لە کتێبە راستە دینیەکانی تێوەدا هەیە کە پێغەمەری ئاخرزەمان لە نەتەوەی ئیسماعیل وە لە کێوانی وڵاتێ حیجازەوە دەرئەکەوێ وە نیشانەی خۆی‌و ئوممەتەکەی لەو کتێبانەدا بەیانکراوە وە ئێوە ئەوانەتان بیستووە وە زانیوتانە وە پەیمانتان لێ وەرگیراوە کە ئەوانە گوم نەکەن لەگەڵ ئەوەشدا ئیستە گومیان ئەکەن ، بەڵکوو دوژمنایەتی‌و بەربەرەکانی لەگەڵ نەفسی ئەو ڕەهبەرە پیرۆزەو لەگەڵ ئوممەتەکەیا ئەکەن .

﴿ وما اللهُ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُون ﴾ : (١٤٠)

ئەوەندیش بزانن کە پەروەردگار بێ ئاگا نیە لەوەی ئێوە ئەیکەن ٠

﴿ تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُم مَّا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْئَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴾ (١٤١)

ئەو کۆمەڵە ڕەهبەرانەو پەیڕەوە باشەکانیان تۆممەتێک و کۆمەڵێك بوون رابوردنو چەرخو ڕۆژی خۆیانیان تەواو کرد ، کردەوەی خۆیان بۆ خۆیانە وە کردەوەی ئێوەیش بۆ ئێوەیە ٠ کردەوەی ئەوان بۆ خۆیان سوودی بووە وە بۆ ئێوە سوودی نابێ مادام ئێوە ئیمانتان نەبێو ڕێگەی ڕاست نەگرنەبەر ، وە ئێوە پرسیارتان لێ ناکرێ لە کردەوەی ئەوان ٠ واتە ڕەفتارو یاسای خودا وەهایە هەرکەس پەیوەندی بە بیرو باوەڕو ڕەفتاری خۆیەوە هەیە ، نە خێری کەس بۆ کەسەو نە شەڕی کەس لەسەر کەس ئەنووسرێ ٠ وە خودا عادڵو دادگەرەو خودا دوو دادگای هەیە : دادگایێ لەم جیهانەدا کە تۆڵەی ئەو کەسانەی پێ ئەداتەوە دوایان ناخا ٠ وە دادگایێ لە پاشەڕۆژا بۆ ئەو کەسانە کە تۆڵەی بیرو باوەڕو کردەوەیان دوا ئەخا ، وە ئەم یاسا دامەزراوە هەتاهەتایە ٠

﴿ سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ ﴾ :
لەمەولا عەقڵ سووکەکانی جوولەکە ئەڵێن ٠

﴿ مَا وَلَّاهُمْ عَن قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا ؟ ﴾
چی بوو هۆی ئەوەی کە موسوڵمانەکانی هەڵسووڕان لە ڕووکردنی ئەو قیبلەیە ڕوویان تێ ئەکرد ؟

﴿ قُلْ : لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ ﴾ :
تۆ بڵێ ئەی ڕەهبەری ئیسلام : وڵاتی خۆرهەڵاتو خۆرنشین هەر

بۆ خودایه ، وه خودا دروستی کردوون ، وه خوداخواستی لەسەر نرخو حورمەتی هەر لایەکیان بێ دێتە جێ ٠

﴿ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ اِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴾(١٤٢)

وه خودای تەعالا شارەزا ئەکا هەرکەسێ بیەوێ بۆ رێگەی راست که عیبادەتکردنەو رووکردنە لە قیبلەو غەیری ئەوەیش که فەرمانی پێ بدا ٠

ئەم ئایەتە پیرۆزە هاتەخوارەوە لەپێش کۆڕانی قیبلە لە (بیت المقدس)ەوە بۆ کەعبە ، وه پێش نیهادە بۆ موسولمانەکان که ئەو رووداوە لە بەرچاوی جوولەکەکانا گەورەیەو دڵیان تێئەدا ، وه ئەیان هێنێتە وتوێژو قسەی پووچ بڵاوکردنەوە لەناودا ٠٠

لەم شوێنەدا هەندێ شت هەیە بە موناسەبە باسی ئەکەین :

یەکەم : زاناکانی دین فەرموویانە : که پێغەمبەر (د) لە پێش ئەوەدا ببێ بە پێغەمبەر بە ئایینی هیچ پێغەمبەرێکی پێشوو رەفتاری نەکردووە ٠ ئەنا ئەبوو بە تابیعو پەیڕەو نەدەبوو بە مەتبووعو رەهبەر ، وه ئەگەر وابوایێ ئەهلی ئەودینە ئەیان گێڕایەوە بۆ خەڵکو خۆیان پێ گەورە ئەکرد ٠

دووهەم : لە پاش وەرگرتنی پایەی نوبووەتو رەهبەری عیبادەتی پێغەمبەر (د) هەر تەوحیدو خودا بەیەکناسینو بیرکردنەوە بووە لە گەورەیی خودادا ، وه لە دروستکردنی ئەم بارەگای جیهانەدا ٠

بەڵام بازێ لە زاناکان فەرموویانە که لە پێش فەرزبوونی پێنجفەرزەی نوێژا شەونوێژ فەرزبووە لەسەری بە بێ بڕیاری ئەندازەی رکات ٠ هەروەها سبەینێ دوو رکاتو ئێوارە

دوو رکات نوێژ فەرز بووە لەسەری وە ئەو دوو رکاتە نوێژە کە لەشەوی ئیسرادا بە ئیمامەت کردی بۆ پێغەمەران ئەمە بووە ٠٠ بەڵام کاتێ پێنجفەرزە دامەزران ئەو نوێژانە لەسەری نەمان ٠

سێهەم : پێنجفەرزەی نوێژ فەرز کـران لەســـەر خۆی و ئوممەتەکەی لەشەوی ئیسراو میعراجدا لە بیستو حەوتی مانگی رەجەبدا بە ماوەی سێ ساڵ لە پێش کۆچکردنیا بۆ شاری مەدینەی مونەوەرە ، وە لە ئەووەڵی نیوەڕۆی پاش ئەو شەوە حەزرەتی جوبرەئیل (د) هاتەخوارەوەو لە ئەووەڵی کاتا نۆێژی نیوەڕۆی کرد بە ئیمامەت بۆ پێغەمەر ــ سەلامی خوای لەسەر بێ ــ وە پێغەمەریش ئیمام بوو بۆ ئەو یارانەی کە حازر بوون بۆ نوێـژ بەڵام ئەوان هەر پێغەمەریان ئەبینیو جوبرەئیلیان نەدەبینی ٠

هەروا لە ئەووەڵی کاتی عەسرا کاتێکە سێبەری هەر شتێ بە قەی خۆی لێ هات جوبرەئیل حازر بوو وە نوێژی عەســـری کرد بە ئیمامەت بـۆ حـــەزرەت ، وە لـــەپاش رۆژ ئاوابوون جوبرەئیل هاتەخوارەوە نوێژی مەغریبی بۆ کرد ، وە لە کاتێکـا رووناکی سووری کەناری ئاسمان گوم بوو هاتەخوارەوە نوێژی عیشای کرد بە ئیمامەت بۆ حەزرەت ، وە لە ئەووەڵی سەحـەرا بەرەبەیانی جوبریل هاتەخوارەوە نوێژی سبەینێی بە ئیمامەت کرد بۆ پێغەمەر (د) ٠ ئەمە پێنجفەرزەی نوێژ بـــە ژمارەی رکاتەکانیانەوەو بەو شێوە کە ئیستە ئەکرێن بە ئیمامەت کردی بۆ حەزرەت (د) ٠

وە بۆ جاری دووهەم لە ئاخری وەختی نیوەڕۆدا ئەو کاتـــە کە سێبەری هەر شتێ بە قەی خۆی لێدێ جوبرەئیل هاتەخوارەوە

نوێژی نیوەڕۆی کرد بەئیمامەت بۆ حەزرەت ـ سەلامی خودای لەسەر بێ ـ وە بۆ نوێژی عەسر لە کاتێکا هاتەخوارەوە کـــــە سێبەری هەرشتێ بە قەی دووقاتی خۆی بوو ، وە بۆ نوێـــژی مەغریب هاتەخوارەوە لە کاتێکـــا رۆژوەوان لـــە نانخواردن بووبێتەوە • وە بۆ نوێژی عیشا هاتەخوارەوە لە کاتێکا سێیەکی شـــەو رابوردبوو ، وە بۆ نوێژی سبەینێ هاتەخوارەوە لە کاتێکا کە رووناکی بە سەر عەرزا داهاتبوو • وە حەزرەتی جوبرەئیل فەرمووی : ئەوە دوو جار ئـــەم پێنجفەرزە نوێژانـــەم لـــەگەڵ کردی : جاری یەکەم لە ئەووەڵی کاتەوە ، وە جاری دووەم لـــە ئاخرەوە ، وە بزانە وەختی هەر نوێژێ لەم نوێژانە وا لە بەینی ئەم وەختانەدا کە نوێژەکانم تیادا کرد • وە بەم نەوعە وەختی ئەووەڵو ئاخری پێنجفەرزە دیاری کران •

وە لە ئەووەڵی فەرزبوونی ئەم نوێژآنەدا حەزرەت (د) لە نوێژآ رووی ئەکرد لە مااڵی کەعبەی موعەظەمە ، بەڵام وەها رووی تێئەکرد کە رووی لە (بیت المقدس) بێ لە شاری قودسا ، وە سێ ساڵ بەم جۆرە دەوامی کرد •

کاتێ کە کۆچی کرد بۆ مەدینەی مونەوورە لە نوێژەکانا رووی ئەکرد لە (بیت المقدس) هەتا ماوەی حەڤـــدە مانگ ؛ چونکی حەزرەت لە رۆژی دووشەممەی دوازدەهەمی (ربیـــع الاول)دا گەیشتە مەدینە ، وە لەو کاتەوە هەتا رۆژی سێشەممەی پازدەهەمی شەعبان هەر رووی لە (بیت المقدس) ئەکرد ، بەڵام زۆر خواستی لەسەر ئەوە بوو کە خودا قیبلەی بۆ بگۆڕێ بـــە کەعبەتوڵاڵ لە مەککەی موعەظەمەدا ، وە لەو رۆژەدا لە کاتێکا

له مزگەوتی (بنی سلمه)دا له خواری مەدینەی مونەوەرەوە نوێژی نیوەڕۆی ئەکرد . پاش دوو رکات لەو نوێژەدا وەحی هات به گۆڕینی قیبله وه رووکردن له کەعبەی موعەظەمه • جا حەزرەت (د) لەو ئانەدا هەڵسووڕا بەرەو رووی کەعبه وه ریزی پیاوانو ژنان جێگایان گۆڕییەوه ، وه ئەم نوێژی نیوەڕۆیە تەواو بوو لەگەڵ رووکردن له دوو قیبله؛ یەکەم: بەیتولمەقدیس، دووەم : کەعبەتوڵلاڵ له مەککەی موعەظەمەدا ، وه ئەم مزگەوتە مەشهوور بوو به (مسجد القبلتين) •

بێداری ! بازێ له زانایان ئەڵێن : ئەم رووداوه له نوێژی عەسرا بووه • وه رووکردنی حەزرەت (د) بۆ (بيت المقدس)وه هەڵسووڕانەوەی بۆ کەعبه به رووداوێکی موهیم ئەژمێررێ لە دینی ئیسلاما • وه قیبلەی یەکەم به سوونەتی نەبەوییه بووه ؛ ئایەتی لەسەر نیه ، وه دووهەمیان به ئایەته وەکوو لەمەولا ئاگادار ئەبی •

﴿ وَكَذَلِكَ ﴾ :

هەر وەکو قیبلەکەم بۆ گوڕین به قیبلەیەکی وەها که پێی رازی ببن •

﴿ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطاً ﴾ :

ئێوەیشم کرد ــ ئەی ئوممەتی محەمەد (د) ــ به ئوممەتێکی بیرو باوەڕ باش وه کردەوه پەسەند ، وه ئێوەم کرد به ئوممەتێکی میانه له بەینی ئوممەتی موساو ئوممەتی عیسادا : نه وەك ئوممەتی موسا به تەواوی مەشغوڵی مادەخواهی بن ، وه نەوەکو ئوممەتی عیسا زاهیدو تاریکی دونیا بن •

﴿ لِتَكُونُوا شُهداءَ على النَّاسِ ﴾ :

هەتا لە پاشەڕۆژا لەو کاتەدا کە ئوممەتی پێغەمەرەکان بێباوەڕی نیشان ئەدەن بە پێغەمەرەکان لە حوزووری خوادا وە ئینکاری گەیاندنی دین ئەکەن ــ ببن بە شاهید لە سەریان بۆ ئیثباتی فەرموودەی پێغەمەرەکان ٠

﴿ ويَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهيداً ﴾ :

وە پێغەمەری ئێوەیش کە حەزرەتی محەمەدە (د) ببێ بە شاهید لەسەر راستی ئێوە ٠

﴿ وما جَعَلْنا القِبْلَةَ الَّتي كُنْتَ عَلَيْها ﴾ :

وەکاتی خۆی کەعبەم نەکردبوو بە قیبلەیەکی وا کە تۆ رووی لێبکەی وە بەرەوڕووی نوێژ بکەی ٠

﴿ اِلاَّ لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ على عَقِبَيْهِ ﴾ :

مەگەر بۆ ئەوە نەبێ کە بزانین کە قیبلەمان لە کەعبەوە گۆڕی بۆ (بیت المقدس) کام کەس لە موسوڵمانان ئەکەوێتە شوێنی پێغەمەر لەو قیبلە تازەدا کە (بیت الحرام)ە لەوانە کە لەسەر بیرو باوەڕ لائەدەن وە یاخود خۆ ئەگــــــرن وە دەوام ئەکەن ٠

وە یاخود مەعنای ئایەتەکە وایە : ئێمە لەپاش کۆچکردنت لە مەککەوە بۆ مەدینەی مونەووەرە بەیتولمەقدیسمان نەکردبوو بە قیبلەێیکی وا کە تۆ لەسەری بی وە رووی لێبکەی مەگــەر بۆ ئەوە کە بزانین کێ ئەکەوێتە شوێنی پێغەمەر لەو قیبلە تازەدا کە بڕیاری ئەدەین بۆ ئوممەتی موسوڵمان وەکــو کەعبەتوڵــلاّ

بێ • واته بزانین کام کەس لە ئەهلی کیتاب وە لە میللەتی عەرەب تابیعی پێغەممەر ئەبن ، وە قیبلە پێشووەکە تەرك ئەکەن ، وە لەسەر فەرمانی خودا تابیعی پێغەمەر ئـــەبن لە رووکردن بۆ قیبلەی تازە ؟

﴿ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللهُ ﴾ :

هەرچەند ئەم قیبلەگۆڕانە کارێکی گەورەیە لەسەر ئەوانـە نەبێ کە خودا یارمەتی داونو هیدایەتی داون •

﴿ وَمَا كَانَ اللهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ ﴾ :

وە خودای تەعالا لەوانە نیە کە پایەی ئیمانو باوەڕتان وە پاداشی چاکەتان زایە بکا • یاخود ئەو نوێژانە کە بەرەوقیبلەی پێشوو بەجێتان هێنا زایەی بکا •

﴿ إِنَّ اللهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴾ (١٤٣)

بەڕاستی خـــودای پـــەروەردگار بە بەزەیی‌و رەحمـــە بۆ ئادەمیزاد •

لەم مەقامەدا چەن شتێ هەیە پێویستە باسیان بکەین :

یەکەم : ئەم ئایەتەو ئایەتی (کنتم خیر امة اخرجت للناس) لە سوورەتی (آل عمـــران)دا خیطـــابن بۆ هـــەموو ئوممەتی پێغەممەر(ز)لە زەمانی خۆیەوە هەتاهەتایە • بە دەلیلی ئـــەوە پێغەمەری ئاخرزەمان خودا جیای‌کردووەتەوە بە گـــەلێ نیشانە کە بۆ هیچ رەهبەرێ نەبووە ؛ وەکو ئەمە کە پێغەمەرە بۆ سەر هەموو پەری‌و ئادەمیزاد هـــەتا رۆژی قیامەت ، وە دینی ئـــەو هەموو دینێکی نەسخ‌کردووەتەوە بەڵام دینی تر نایێ بە دوای دینی ئەوا وە پێغەمەری تر نایێ لە پاش ئەو •

وە یەکێ ئەمە کە ئوممەتەکەی لە **هەموو ئوممەتێ** باشترە لە هۆی راگرتنی بیرو باوەڕو کردەوەو رەفتاری پێغەمەر (د) •

دووهەم : مەعنای ئەو ئایەتانە ئەوە نییە کە هەموو یەکێ لە ئەفرادی ئوممەتی پێغەمەر (د) باشترە لە هەموو یەکێ لە ئوممەتی باقی پێغەمەران ، بەڵکو بەم مەعنایەتە کە عاممەی ئەم ئوممەتە لە باقی ئوممەتەکان باشترن لە بیروباوەڕو کردەوەدا ، بەم مەعنا کە گردنابنەوە لەسەر گومڕاهی وە ئەگەر زانایێ لە زاناکانی ئەم دینە بیرو باوەڕێکی نابار وە یا کردەوەیەکی ناهەموار بکا لێی قەبوولّ ناکرێو لە لایەنی باقی زاناکانەوە بەتاڵ ئەکرێتەوە • بۆیە پێغەمەر فەرموویەتی : (لا تزال طائفة من أمتي ظاهرين على الحق حتى يأتى امر الله)وە فەرموویەتی : (لا تجتمع امتى على الضلالة) وە فەرموویەتی : (من راى منكم منكرا فليغيره بيده ، فان لم يستطع فبلسانه ، فان لم يستطع فبقلبه وذلك أضعف الايمان) •

سێیەم : مەبەس لەم شەهادەتە کە ئوممەتی حەزرەت (د) بیدەن لەسەر باقی ئوممەتەکان شەهادەتێکە لە رۆژی قیامەتا ئەبێ لەسەر میزانی ئەو ئایەتە کە لە ئاخری سوورەتی حەجدا خودا فەرموویەتی : (ليكون الرسول شهيدا عليكم وتكونوا شهداء على الناس) • وە موناقی ئەم مەعنایە نیە ئەوەی کە لە سوورەتی (نحل)دا هەیە : (ويوم نبعث من كل امة شهيدا من انفسهم وجئنا بك على هؤلاء شهيدا) • چونکی ئەو شاهیدە کە لە نەفسی ئوممەتەکەیە لەسەر خۆیان ؛ خواە پێغەمەرەکانیان بێ یاخود پێاوە باشەکانیان بێ • هەر ئوممەتە بەدکردەوەکانیان ئەڕۆن بەکژیانا • جا بۆ نیشاندانی پایەی ئوممەتی ئیسلام خودای تەعالا ئوممەتی ئەم پێغەمەری ئێمە بانگ ئەکا بۆ ئەوە شەهادەت بدەن لەسەر ناباری ئەو ئوممەتە بەدکردەوەیە وە رەدیان بکەنەوە

وه ئیسباتی راستی پێغەمەرەکانیان بکەن ، جا لەو کاتەدا ئەوانیش ئەڵێن : ئێوە کە لە زەمانی ئێمەدا نەبوون چۆن ئاگاتان لە ئەحوالی ئێمە هەیە ؟ ئەوانیش لە وەڵامیانا ئەڵێن : ئەحوالی خراپی ئێوەمان لە پێغەمەری خۆمانەوە بیستووەو ئەویش راستە .

﴿ قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ ﴾ :

بەڕاستی ئەبینین هەڵسووڕاندنی رووت لە بەرەوڕووی ئاسمانا بە هیوای هاتنی موژدەی گۆڕینی قیبلەیێ کە خۆت پێت باش بێ .

﴿ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا ﴾ :

دڵنیابە کە هەڵت ئەسووڕێنین بەرەو لای قیبلەیێ کە خۆت پێی رازی بی .

﴿ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ﴾ :

دەی سا رووی خۆت هەڵسووڕێنە بۆ لای ئەو مزگەوتە کە حورمەتمان پێداوە ، وەشتی نابارمان بە شیددەت حەرامکردووە تیایا .

﴿ وَحَيْثُ مَا كُنتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ ﴾ :

نەك هەر تۆ بە تەنیا ، بەڵکوو خۆتو پەیڕەوانت لە هەر شوێنێك ببن لە کاتی نوێژەکانا رووی خۆتان هەڵسووڕێنن بۆ لای مزگەوتی حەرەمی کەعبە .

﴿ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ ﴾ :

وە بەڕاستی ئەو زانایانە کتێبیان پێدراوە لە جوولەکەو گاورەکان بە بێگومان ئەزانن کە هەڵسووڕانی ئێوە لە رووی بەیتولمەقدیسەوە بۆ لای کەعبە حەقەو ڕاستە ، وە لەناو کتێبەکانیانا هەیە وە موژدە دراوە کە هەر وەکو جیلوەی میهرەبانی خودا لە کێوی طوری سیناوە دەرکەوت وە ڕووناکی ڕەحمەتی لە بەرزییەکانی ولاتی (تین)و (زیتون)ەوە دەرچوو وەهایش جیلوەی ئەنواری خودایی لە کێوەکانی (فاران)ەوە ــ واتە حیجاز ــ دەرئەکەوێ ، وە دینی خودا لەسەر دەستی محەمەدی کوڕی عەبدوللای هاشمییەوە بلاو ئەبێتەوە بە جیهانا . وە لە کاتی عیبادەتو نوێژکردنا ڕوو ئەکەن لە کەعبەتوللا . هەروا ئاگادارن لەوە کە هەر ئوممەتێ قیبلەیەکی هەیە وە پێویست بوو کە ئەم ئەمانەتە بگەیەنن بە عالەما ، وە ملکەچ بن بۆ حەق ، نەك حەق ونبکەن وە پەشێوە بخەنە ولاتەوە .

﴿ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴾ (١٤٤)

ئیستە کە بە پێچەوانەی ئەوە پشێوە ئەکەن خودا بێ ئاگا نیە لەوەی ئەوان ئەیکەن .

﴿ وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ ﴾ :

وە بەڕاستی ئەگەر تۆ بێیت بەهەر بورهانێ وە هەر موعجیزەیێ بۆ لای ئەوانە کە کیتابیان پێدراوە ، وە ئیثباتی

راستی دینەکەتو قیبلەکەت بکەی ئەوان تابیعی قیبلەی تۆ نابن وە ناکەونە شوێنت لەبەر ئەو عەنادە کەوا لە دڵیانا ٠

﴿ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ ﴾ :

وە دیارییە مادام ئەوان دەسبەرداری دینو قیبلەی مەنسووخی خۆیان نەبن تۆیش ناکەویتە شوێنی ئەوان وە تەرکی ئایینی تازەی راستو ساغی خۆت ناکەیت ، وە روو ناکەیتە قیبلەی ئەوان ٠

﴿ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ ﴾ :

وە جوولەکەو گاورەکانیش ئەگەر چی لە دوژمنایەتی تۆدا یەکن ، بەڵام لە ناو خۆیانا جیان لەیەکو بازێکیان تابیعی قیبلەی ئەو بازەکەی تریان نابێ ٠

جوولەکەکان لە هەر وڵاتێکدا بن روو ئەکـــەنە (صخرە) بەیتولمەقدیس ٠ وە گاورەکان روو ئەکەنە خۆرهەڵات ، وە ئەم موخالەفە کە لە قیبلەی جوولەکەو گاورا هەیە لە دوژمنایەتی خۆیانەوە بووە ؛ چونکی حەزرەتی عیسا ــ ســـەلامی خودای لێ بێ ــ هەتا لە عەرزا بوو لە عیبادەتا هەر رووی لە بەیتولمەقدیس کردووە ، وە قیبلەی ئەو هەر قیبلەی پێغەمەرانی بەنی ئیسرائیلی بووە ٠ بەڵام پاش ئەوە کە خودای تەعالا شوبهەی وێنەی حەزرەتی عیسای خستە سەر کابرای جوولەکە وە جوولەکەکان کوشتیان زانا گەورەکانی نەصارا وتیان : عیسا لەو کاتەدا هەڵاوەسرا رووی کردبوو لە خۆرهەڵات ، وە خۆرهەڵات سیڕڕێکی تیایە بۆیە لە کاتی وەلادەتی عیسادا حەزرەتی مەریەم (د) رۆیشت بۆ شوێنێ لە خۆرهەڵاتی ئەهلەکەیەوە ، جا ئەو زانایانە بڕیاریان

دا كه له عيبادەتا هەرچى گاورە روو بكەنە خۆرهەلاتو روو نەكەنە بەيتولمەقديس • وە دوور نيە ئەم جيابوونەوەيانە هەر لە دوژمنايەتى جوولەكەكان بووبێ •• وا لێرەوە دەركەوت قيبلەى هيچ كاميان راست نيەو هەوايە : ئەمما قيبلەى جوولەكەكان ئەوە لەبەر ئەوە كە دينێ نەسخبووەوە ئيعتيبار بە شيعاراتى نامێنێ ، وە ئەمما گاورەكان لەبەر ئەوە كە لايان دا لە قيبلەى حەزرەتى عيسا وە بە ئارەزووى خۆيان خۆرهەلاتيان كرد بە قيبلە •

﴿ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَائَهُمْ بَعْدَ مَا جَائَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذاً لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴾ (١٤٥)

وە بەڕاستى ئەگەر تۆ تابيعى هەواى نەفسى ئەوان ببى پاش ئەوەى هاتووە بۆت لە عيلمو زانستى قەطعى بە هۆى وەحيەوە لە قيبلەدا يا لە غەيرى قيبلەدا بەڕاستى تۆ لەو كەسانە ئەبى كە ستەميان كردووەو بە ناڕەوا جوولاونەتەوە ، وە حاشا بۆ رەهبەرێكى وەكو تۆ كە كارێ بكەى مەگەر بە رەزاى پەروەردگارو فەرمانى ئەو !

﴿ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَائَهُمْ ﴾ :

وە بەڕاستى ئەو زانايانە كە كيتابمان پێداون لە جوولەكەو گاور حەزرەتى محەمەدى عەرەبى قورەيشى هاشمى ئەناسن وەكو چۆن كوڕەكانى خۆيان ئەناسن ، وە بە هۆى ئەو موژدەو بەشارەتانە كە لە كتێبەكانى خۆيانا هەيە وە ئەو نيشانانە بۆ

خۆی‌و بۆ یاره‌کانی نووسراوه وه وه‌زعی دینه‌که‌ی وه گۆڕانی قیبله‌یشی ئه‌زانن ٠

﴿ وَاِنَّ فَرِيقاً مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُون ﴾ (١٤٦)

وه به‌ڕاستی به‌شی گه‌وره‌ی ئه‌م کیتابیانه حه‌ق ون‌ئه‌که‌ن له عاله‌ما ، وه‌لحاڵ ئه‌یشزانن به‌وه که به ناحه‌ق وا ئه‌که‌ن ٠

﴿ اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ ﴾ :

فه‌رمانی راست‌و دینی راست‌و قیبله‌ی راست ئه‌وه‌یه که له لایه‌نی خودای خۆته‌وه پێت بگا ، نه‌ك ئه‌وه‌یه که زاناکانی کیتابیه‌کان به هه‌وای نه‌فس‌و ئاره‌زووبازی له سه‌ری بڕۆن ٠

﴿ فَلاَ تَكُونَنَّ الْمُمْتَرِين ﴾ (١٤٧)

قه‌ت نه‌بی به‌وانه خاوه‌ن گومان‌و دوودڵین له ئیشی خۆیانا ٠ وه قه‌ت به هۆی دڵدانه‌وه‌و فڕوفێڵی ئه‌وانه‌وه یا به هۆی دیمایه‌و پڕو پاڵانته‌ی ئه‌و ساخته‌چیانه نه‌که‌ویته شکه‌وه ؛ چونکی دوودڵی شێوه‌ی مه‌ردی عاله‌می نیه ٠

﴿ وَلِكُلٍ وِجْهَةٌ ﴾ :

بۆ هه‌ر ئوممه‌تێ قیبله‌یه‌کی تایبه‌تی هه‌یه ٠

﴿ هُوَ مُوَلِّيهَا ﴾ :

که ئه‌و به‌شه له ئوممه‌ت رووی خۆی هه‌ڵئه‌سووڕێنێ بۆ لای ئه‌و ٠ یاخود خودای ته‌عالا رووی ئه‌و ئوممه‌ته هه‌ڵئه‌سووڕێنێ به‌ره‌وڕووی ئه‌و قیبله‌یه ٠

﴿ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ ﴾ :

ده‌ی ئه‌ی ئوممه‌تی ئیسلام بکه‌ونه پێشکه‌وتن بۆ گه‌یشتن به کرده‌وه‌ی باش‌و ره‌فتار به طاعه‌ت‌و فه‌رمانبه‌رداری خودا • واته : بوونی قیبله موهیم نیه به‌ڵکو کرده‌وه‌ی باش موهیمه •

﴿ أَيْنَمَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللهُ جَمِيعاً ﴾ :

له هه‌ر شوێنێکدا ببن وه بژین هه‌تا ئه‌مرن خودا له رۆژی خۆیا زیندووتان ئه‌کاته‌وه‌و هه‌مووتان دێنێ بۆ مه‌یدانی پرسیارو حسێبی کرده‌وه • جا تا ته‌واناتان هه‌یه له ماوه‌ی ژیانا کارێ بکه‌ن که له‌و رۆژه‌دا سه‌ربه‌رزو سه‌رفه‌راز بن •

﴿ إِنَّ اللهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴾ (١٤٨)

به‌ڕاستی خودا به‌سه‌ر هه‌موو ئیشێکا ته‌وانایه ئه‌توانێ پێغه‌مه‌ر هه‌ڵبژێرێ • وه ئوممه‌تێکی بۆ ئاماده بکا وه ئایینێکی بۆ دابمه‌زرێنێ • وه یارمه‌تی خاوه‌ن دینه‌کان بدا ، وه بیان‌مرێنێ ، وه له‌پاش مردن زیندوویان بکاته‌وه ، وه حسێبیان له‌گه‌ڵ بکا ، وه ئازاری تاوانبارو پاداشی باشی کرده‌وه باشه‌کان بداته‌وه •

﴿ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ﴾ :

ئه‌ی پێغه‌مه‌ری خۆشه‌ویست له هه‌ر شوێنێك ده‌رچووی بۆ سه‌فه‌ر وه کاتی نوێژ هات رووی خۆت هه‌ڵبسوورێنه بۆ جانیبی (مسجد الحرام) که‌وا به ده‌وری که‌عبه‌دا •

﴿ وَاِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ ﴾ :

وه بەڕاستی ئەم رووکردنتە لە (مسجد الحرام) دینێکە راستو دامەزراو لەلایەنی خودای خۆتەوە .

﴿ وَمَا اللهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُون ﴾ (١٤٩)

وە خودا بێئاگا نیە لەو کردەوەیە ئەیکەن لە چاکو لە خراپ .

﴿ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الحَرَامِ ﴾ :

وەکو بەیانمان کرد ئیستە .

﴿وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ﴾:

وە لە هەر ولاتێکدا بوون ئەی موسوڵمانان هەر رووی خۆتان هەڵسوورێنن بۆ لای (مسجد الحرام) مزگەوتی بە حورمەتی دەوری کەعبەتوڵلا .

﴿لِئَلاَّ يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ ﴾ :

هەتا باقی ئومەتەکان زاڵ نەبن بە سەرتانا بە هۆی ئەوەوە کە ئێوە قیبلەی تایبەتیتان نیە ، بەڵکو ئێوەیش خاوەنی قیبلەی سەربەخۆ بن .

﴿ اِلاَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ ﴾ :

بەڵام ئەو ئوممەتە ستەمکارە لە کیتابیەکان بە دەلیل ملکەچ نابن بۆ حەق ، وە هەمیشە ئاشووب ئەنێنەوەو دڵی عالەم تێکئەدەن لە پەیڕەوی ئایینی ئیسلامو روو کردن لە قیبلەی ئەوان .

﴿ فَلاَ تَخْشَوْهُمْ ﴾ :

دەی مادام ئەوانە ستەمکارو ناپارو ناهەموران‌و بێ‌نرخن لە لای خودا قەت لێیان مەترسن ٠

﴿ وَاخْشَوْنِي ﴾ :

وە لەمن بترسن ئەگەر بێ‌فەرمانی بکەن ؛ چونکی بەهەموو جۆرێ دەستم ئەڕوا بە سەرتانا ٠

﴿ وَلأِتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ ﴾ :

وە من بۆیە قیبلەم بۆ گۆڕین هەتا نیعمەتی ئیسلامییەت تەواوو ڕەسا بکەم بۆتان ؛ چونکی ئەهلی دینێ قیبلەی سەربەخۆی نەبێ وە ڕوو بکا لـــە قیبلەی ئوممەتێکی تر بە دواکەوتوو ئەناسرێ ٠

﴿ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴾ (١٥٠)

وە تکایە ئێوە بە هۆی ئـەم نیعمەتی ئیسلامەوە بگـەن بە مەطلووبی بەرزتان کە ڕەزای خودایە ٠

﴿ كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسولاً مِنْكُمْ ﴾ :

واتـــە نیعمەتی قیبلەی سەربەخـۆم پێ‌دان وەکـو چـۆن پێغەمەرێکمان ڕەوانە کرد بۆ سەرتان لە ڕشتەی خۆتان ٠

﴿ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ ﴾ :

کە ئایەتەکانی منتـان بەســـەردا ئەخوێنێتەوەو هەمیشـە تێ‌ئەکۆشێ بە چاودێری‌و تەمێ‌کردن‌و ئامۆژگاری کردن بۆ ئەوە پاکتان بکاتەوە لە ریشەی بیرو باوەڕی ناهەموار وە لـە خووو ڕەوشتی ناپەسەند ٠

﴿ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ ﴾ :

وه ئایەتی کەلامی خواتان پێ نیشان ئەدا وه سوننەتو رەفتارو وتاری خۆیتان بۆ دەر ئەبڕێ •

﴿ وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴾ (١٥١)

وه نیشانتان ئەدا ئەو دەرزانە لە هۆی سەربەرزی دینو دونیاوه کە ئێوه لەوانە نەبوون بە بێ هاتنی رەهبەر بیزانن •

﴿ فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ ﴾ :

دەی لە بەرابەری ئەم نیعمەتەگەورانەوه ناوی من ببەن بە زمان ، وه یادم بکەن بە دڵ ، وه فەرامۆش مەبن لێم هەتا منیش ناوی ئێوه ببەم •

﴿ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴾ (١٥٢)

وه سوپاسی نیعمەتەکانم بکەن کە پێمداون ، وه بێ باوەڕیو ناسوپاسی نیشان مەدەن هەتا هەموو ئەو نیعمەتانەتان بۆ پایەدارو زیاتر بکەم •

بزانن لەم جێگەدا چەن باسێکی بەسوود هەیە :

یەکەم : (شطر) لە قامووسا ئەڵێ : (الشطر نصف الشیء وجزؤه •• والجهة والناحیة) واتە لەڕوی شەطر هاتووه بە مانای نیوه لە هەر شتێ ، وه بە مانا بازێ لە هەر شتێ ، وه بە مانا جانیبو تەنیشت • لەسەر ئەم مەعنایانە ئیمامەکان بیری خۆیان بە چەن جۆر دەربڕیوه :

ئیمامی شافیعی ــ خوای لێ رازی بێ ــ ئەڵێ : (پێویستە ئینسانی موسوڵمان لە نوێژا روو بکاتە ناوەڕاستی (مسجد الحرام) هەتا عەینی کەعبەتوڵڵا بگرێتەوه ، بەڵام ئەم روو کردن لە

عەینی کەعبەیە بۆ ئەوانە کەوان لەلایا ئەبێ بە یەقین‌و راستی بێ، وە بۆ ئەو کەسانە کە غائیبن بە شێوەی (ظەن) ، واتە باوەڕی بەهێز بێ • وە ریوایەت کراوە لە ئیمامی شافیعییەوە فەرموودەیێ تر کە شەطر بە مانا جیهەت‌و جانیبە • وە ڕووکردن لە جیهەتی کەعبە کافیە • وە ئیمامی غەزالی لە (احیاء العلوم)دا ئەم واتەیە بە خاوەن هێز داناوە لەبەر ئەوە کە ڕووکردن لە عەینی کەعبەتوڵلاّ ئەبێ بە هۆی زەحمەت بۆ موسوڵمانان وە دینی ئیسلام دووڕە لە شتێ کە لە تەواناو طاقەت دوور بێ •

وە ئیمامی ئەبوحەنیفەو ئەحمەدی کوڕی حەنبەل لایان وایە کە شەطر بە مانا جیهەت‌و جانیبە لەگەڵ ئەوەشدا کابرا حازری کەعبە بێ واجبە ڕوو بکا لە عەینی کەعبە بە ئیجماعی هەموویان • جا ئەگەر غائیب بوو ڕوو بکا لە جیهەتی کەعبە بە جۆرێ کە ڕووی لە سەمتی کەعبەوە بێ • وە زورمەی عولەمای شافیعی خۆراسانی لەسەر ئەم بیرو باوەڕەن •

وە ئیمامی مالیك فەرموویەتی : کەعبە قیبلەی ئەهلی (مسجد الحرام)ە وە (مسجد الحرام) قیبلەی ئەهلی مەککەیە ، وە شاری مەککە قیبلەی ئەهلی عەرزی حەرەمە لە ئەطرافی مەککە ، وە عەرزی حەرەم قیبلەی ئەهلی کورەی عەرزە لە هەر شوێنێ ببن وەکو لە تەفسیری (روح المعانی)دا بەیانکراوە •

وە لەسەر ڕووناکی ئەم واتە ئەتوانین بڵێین کورەی عەرز هەموی قیبلەی ئەو کەسەیە کە لە ئاسمانا لەسەر کام لە ئەستێرەکان جێگیربێ‌و بمێنێتەوە ، چونکی دینی ئیسلام بۆ هەموو ڕۆژێ وە لەگەڵ هەموو تەطەووریکی عیلمیدا بەردەوامە • وە

حەدیسی ئیبنو عەببباس (خ) تەئییدی بیرو باوەڕی ئیمامی مالیك ئەکا (خ) ٠

جا لەسەر فەرموودەی شافیعی موسوڵمانێ بتوانێ روو بکا لە عەینی کەعبە واجبە رووی تێ بکا ، وە ئەگەر خـۆی بە یەقین نەیزانی کەعبەتوڵلاّ کوێیە ، وە یەکێ بوو لە نزیکی چاوی لـە کەعبەوە بوو واجبە تابیعی قسەی ئەو کەســە ببێ ، وە ئەگەر یەکێ وای دەسنەکەوت بـــەلاّم خۆی ئەیتوانی ئیجتیهاد بکا لە قیبلەدا ، وانە بەرچاو رووناك بوو وە ئەیتوانی ئیستیدلال بکا بە نیشانەو عەلامات ئەوە خۆی ئیجتیهاد بکا ٠ وە روو بکا لە قیبلە وە لەم کاتەدا رەوا نیە تابیعی موجتەهیدێکی تر ببێ ، وە ئەگەر خۆی عەقڵو هۆشی ئیجتیهادی نەبوو واجبە تابیعی بیری موجتەهیدێ ببێ . وە ئەگەر موجتەهیدی دەسنەکەوت وە سەرگەردان بوو ئەوە روو بکاتە هەر شوێنێ دروستە ٠ جا ئەگەر لە پاشانا دەرکەوت رووی لە قیبلە نەبووە واجبە ئەو نوێژە قەزا بکاتەوە ئەگەرنا لەسەری نیە . کەوا بو پلەکانی رووکردن لە قیبلە پێنجە : یەکەم : یەقینو زانستی تەواو ٠ دووهەم : تابیعبوون بە خاوەن زانستی تەواو ٠ سێهەم : ئیجتیهادکردن بە هۆی عەلامات ٠ چوارەم: تابیع بوون بە موجتەهید ٠ پێنجەم : رووکردن لە قیبلە بە هەرچۆن ببێ ٠

وە واجبە لەسەر موسوڵمان ئاگادار بێ لە واجباتی دینی خۆی ٠ بە کورتی ئاگادار بێ لە قیبلەو نیشانەکانی بزانێ ٠ لە ولاّتی عیراقدا وە خۆرهەلاّتی عیراق هەتا (هەمەدان) هەر کاتێ ئینسان راوەستاو رووی‌کردە باکوور وە بەلاکردنەوەی بە لای راستا ئەستێرە بچکۆلانەکەی حەوتەوانانی ئەبینی کە پێی ئەڵێن :

ئەستێرەی (قطب) ئەوە ئەو کەسە رووی لە قیبلەیە ، وە ئـــەم نیشانە هەتا سنووری سووریا بەکار دێ ٠

وە (قوطب نوما)یش باوەڕی پێ ئەکرێ بەڵام واجبە ئینسان رووبکاتە غەربی دەرزییەکەوە لە وڵاتی خۆماتا ٠

سێهەم : بە ئیجماعی ئیمامانی دین قیبلە خانووی کەعبەتوڵلایە وە لە ئیبنی عەبباسەوە (خ) ریوایەتکراوە : حەزرەت (د) لە پاش فەتحی مەککە رۆیشتە ناو خانووی کەعبەوە وە لە پاش ئەوە کە هاتەدەرەوە دوو ڕکات نوێژی کرد بەرەوڕووی کەعبە (وقال هذه هی القبلة) واتە : ئەم خانووە کە من لەم نوێژەدا رووم لێکرد ئەوەیە قیبلە کە موسوڵمانان رووی لێ بکەن[1] ٠

وە سیڕڕی ئەوە کە لە ئایاتەکەدا ئەفەرموێت روو بکەن لە (مسجد الحرام) ئەمەیە ئیشارە بێ بۆ لای ئاسانی رووکردن لە قیبلە ، واتە : کەعبە (بالذات) یەک خانـــووە ، وە ئیلـزامی رووکردن لەو تاقە خانووە (بالعین) گرانە ، مادام کە خودا ناوی مسەجیدولحەرامی هێنا مانای وایە بۆ یەکێ کە دووربێ لەو شوێنە رووکردن لەو مزگەوتانە بەدەوری کابەدا کافییە ، وەکو صاحیبی (روح المعانی) ئەفەرموێت ٠

وە مەبەس لەم کەعبە کە بڕیار دراوە بۆ قیبلە ئەو تاقە بینا تایبەتیە نیە کە وا لە بەرچاودا، بەڵکو ئەو سەمتی کەعبە لەسەرەوە هەتا بەرزی ئاسمان،وە لەخوارەوە هەتا (ماتحت الثری) ئیعتیبار ئەکرێ بە قیبلە ٠ کەوابوو ئەگەر (لا سمح الله) خانووی کەعبە

---

(١) بڕوانە ارشاد الساری ، شەرحی صەحیحی بوخاری ، بەرگی یەک ل : ٤١٤ ٠

له عەرزا هەڵبگیرێ کافیە بۆ ئێمە ڕووبکەین لە جێگەکەی ، هەروا لە دوورەوە موسوڵمانان کاتێ ڕوو ئەکەنە کەعبە ئەوە ڕوو ئەکەنە خەطێکی عەمووی کە لەسەر خانووی کەعبەوە بەرز ئەبێتەوە بۆ ئاسمان وە ئەو خەطە وەکوو بەشێك وایە لە کەعبە • ــ خودا پایە بڵندی کا ــ •

وە ئەو نوێژە کە حەزرەت (د) ڕووی تێداکردە کەعبە لە یەکەم جارا لەسەر ریوایەتی بوخاری شەریف یا نوێژی نیوەڕوو بووە ، وە یا نوێژی عەصر بووە لە مزگەوتی حەزرەتا لە مەدینەدا • وە لەسەر ریوایەتێکی تر نوێژی نیوەڕۆ بووە لە مزگەوتی بەنیسەلەمەدا لە خواری مەدینەوە کە مەشهوور بووە بە (مسجد القبلتین) •

حاصڵی بوخارییەکە ئەمەیە : کە حەزرەت (د) پێی خۆش بوو ڕووی هەڵسووڕێ بۆ لای کەعبە ، وە خودای تەعالا ئەم ئایەتەی نارده خوارەوە: ئێمە ئەزانین بە ڕووهەڵچەرخانی تۆ بۆ ئاسمان لە چاوەڕێکردنی وەحیا ، وە ئێمە هەڵتئەسووڕێنین **بۆ** قیبلەیێ کە تۆ پێی رازی بی • دەی سا ڕووی خۆت هەڵسووڕێنە بۆ جانیبی (مسجدالحرام) • جا پاش هاتنەخوارەوەی ئەم ئایەتە حەزرەت(د) لە نوێژا ڕووی کرد لە کەعبە وە جوولەکە عەقڵسووکەکان کەوتنە باسکردنی ئەوە کە چی بوو بە هۆی ئەوە کە ڕووی پێغەمەرو موسوڵمانەکانی هەڵسووڕان لــــەو قیبلە پێشووە کــە ڕوویان تێ ئەکرد ! تۆیش ئەی خۆشەویست بڵێ : خۆرهەڵاتو خۆرنشین موڵکی خوایە هەر کوێ بکا بە قیبلە ئەتوانێ • وە هەر کەسێ خواستی لەسەر بێ شارەزای ئەکا بۆ ڕێگەی ڕاست • جا حەزرەت (د) پاش نازڵبوونی ئەم ئایەتە یەکەم نوێژ کە نوێژی نیوەڕۆ بوو

بەجێی هێنا لەگەڵ کۆمەڵی موسوڵمانانداو وە لە ناو ئەوانا پیاوێ کە ناوی (عباد)ی کوڕی (بشر) بوو ، یاخـــود (عباد)ی کوڕی (نهیك) بوو پاش ئەوە کە نوێژی نیوەڕووی کرد دەرچـوو لـە مزگەوت وە رابورد بەلای کۆمەڵێ لە ئەنصارا لە نوێژی عەصرا کە نوێژیان ئەکرد بەرەوڕووی بەیتولمەقدیس لەوێ شەهادەتی بۆ دان کە لەگەڵ حەزرەتا نوێژی نیوەڕووی کردووە بەرەو کەعبە ..
جا ئەوانیش روویان لە بەیتولمەقدیس هەڵسووڕان بەرەو کەعبە .

وە لەلای ئیبنو سەعد لە کتێبی (طبەقات) دا نووسراوە کە حەزرەت (د) دوو رکات نوێژی نیوەڕۆی کرد لە مزگەوتی خۆیا بەرەو بەیتولمەقدیس جا وەحی بۆ هات وە لە دوو رکاتەکـــەی ئاخری نیوەڕۆدا رووی هەڵسووڕان بەرەو رووی کەعبە وە هەموو نوێژکەرەکانیش روویان هەڵسووڕان بۆ لای کەعبە ، وە ژنانو پیاوان بە دوای حەزرەتا صەفی خۆیان گۆڕی .

وە ریوایەتی تر هەیە کە حەزرەت (د) رۆیشت بۆ زیارەتی (ام بشر) کچی (براء)ی کوڕی (مەعروور) لە ناو طائیفـــەی بەنی سەلەمەدا وە ئەو ژنە خواردەمەنی دروست کردبو بۆ حەزرەت، وە کاتی نوێژی نیوەڕۆ داهات . جا حەزرەت (د) دوو رکـات نوێژی نیوەڕۆی کرد لەگەڵ ئەوانا کە نوێژیان ئەکرد لەگەڵیـا بەرەو بەیتولمەقدیس ، جا وەحی بۆ هاتو لەو دوو رکاتە ئاخرەکەیا هەڵسووڕا بەرەوڕووی کەعبـــە ، وە خەڵکەکەیش ــ پیاوانو ژنان ــ ریزی خۆیان گۆڕی ، وە حەزرەت لەم رووکردنی کەعبەیە رووی کردە میزابی کەعبەی موعەظەمە ، وە ئەم مزگەوتە ناوبرا بە : (مسجد القبلتین) .

(ابن سعد) ئەڵێ : (واقیدی) وتوویە : ئەم ریوایەتە لەلای

ئێمه دامەزراوترو ثابتترەو مونافات نیه له بەینی ئەم ریوایەتە لەگەڵ ئەوەدا که ئەڵێ (عبـــادی) کـوڕی (بشر) رابورد بەلای قەومێکی ئەنصارا له نوێژی عەصرا وە له بەینی ثوبووتی ریوایەتی ئیبنوعومەرا که قیبله گۆڕاوه له (قبا) دا له نوێژی بەیانیدا که ریوایەت کراوه لەلای بوخاریو موسلیمو نەسائیدا ؛ چونکی ئەو نوێژە عەسرێ بووه پاش ئەوه له بەنیسەلەمەوه هاتنەوه رووبان کرد له مەدینه وه نوێژی بەیانیش بۆ ئەهلی قەبا نوێژی دوایی بووه که بیستوویانه ٠

وه له (نیل الاوطار)دا شەوکانی ئەڵێ : ئیبنوسەعد لـه طەبەقاتا ئەگێڕێتەوه له بەعزێکەوه ئەم رووداوی گۆڕانی قیبله لە مزگەوتی مەدینەدا بووه ٠ جا فەرموویه : وتراوه که حەزرەت دوو رکات نوێژی نیوەڕۆی له مزگەوتی خۆیا کرد له مەدینه ٠ جا ئەمری پێکرا که روو بکاته (مسجد الحرام) وه هەڵسووڕا بۆ ئەوێ وه موسوڵمانەکانیشی لەگەڵا هەڵسووڕان ٠ وه مەبەس له ریوایەتی بوخاری که ئەو نوێژه قیبلەی تێداگۆڕا نوێژی عەسر بووه ئەوەیه : یەکەم نوێژێ که به تەواوی رووی تێداکرایـه (مسجد ألحرام) نوێژی عەسر بوو ٠

وه لەلای (عەلی شەوکانی) ریوایەتی رووداني ئەم واقیعه له نیوەڕۆدا زەعیفه ؛ چونکی یەکێ له ریجالی ئیسنادەکەی مەروانی کوڕی عوثمانه ئەویش ئیختیلاف هەیه له قەبووڵی ریوایەتیا ٠

من خۆم که ئەم کتێبه ئەنووسم له پاش تەماشاکردنی بوخاری شەریفو گەلێ کتێبی حەدیثو تەفسیر لەم مەوزووعەدا ئەوەم بۆ دەرکەوتووه :

که یەکەم نوێژێ قیبلەی تێداگۆڕاوه له بەیتولمەقدیسەوه بۆ

مەسجیدولحەرام نوێژی ئیوەڕۆ بووە ، وە ئەو مزگەوتەیش کە نوێژەکەی تێداگۆڕاوە مزگەوتی (بەنی‌سەلەمە) بووەکە ناوبراوە بە (مسجد القبلتین) ، وە یەکەم نوێژێ کە بە تەواوی کرابێ بەرەوڕووی (مسجد الحرام) نوێژی عەسر بووە وە مزگەوتەکەیش مزگەوتی حەزرەت بووە لە مەدینەی مونەوەرەدا • وە ئەو (عوباد) ناوەیش کە لە پاش نوێژەکەی لەگەڵ حەزرەتا رابورد بەلای گەلێ ئەنصار لە کاتی عەسرا رۆیشت خەبەر بدا بەوانە کە حازر نەبوون لەگەڵ حەزرەتا لە نوێژی عەسرا بۆ ئەوە نوێژەکانیان بەرەو کەعبە بکەن •• وە هەر عەینی پیاو بوو سبەینێ رۆیشت بۆ قەبا لە کاتی نوێژی سبەینێدا وە خەبەری دا بە ئەهلی قەبا • وە روویان لە بەیتولمەقدیسەوە هەڵچەرخان بۆ لای کەعبەی موعەظەمە • وە بەم جۆرە ئەم مەوزووعە بڕایەوە •

پێنجەم : لەباسی گۆڕینی قیبلەدا سێ‌جار خودای تەعالا ئەم باسەی کردووە • وە بۆ سیڕڕی ئەم وەزعە تیمامی رازی لە تەفسیرەکەیا گەلێ جوابی نووسیوە • وە من بازێکیان ئەنووسم :

یەکەم سیڕڕەکەی ئەمەیە : ئینسانی نوێژکەر یا لە (مسجد الحرام) دا ئەبێ یا لە مەککەدا وە خاریجی (مسجد الحرام) ، وە یا لە خاریجی مەککەدا ئەبێ لە باقی ولاتانی سەرزەوی • جا باسی یەکەم بۆ ئەوانەیە وان لە (مسجد الحرام)دا ، وە باسی دووەم بۆ ئەوانەیە کە وان لە شاری مەککەدا ، وە باسی سێهەم بۆ ئەوانەیە وان لە باقی ولاتەکانا لە سەرعەرزا •

دووهەم : خودای تەعالا ئەم باسەی سێ جار باس کردووە هەر جارێ لەگەڵ فائیدەیەکی تایبەتیدا • یەکەم جاریان خودا

باسی ئەمەی کردووە کە ئەهلی کیتاب خۆیان ئەزانن بە ریسالەتی حەزرەتی محەمەد وە بە گۆڕینی قیبلە لە (بیت المقدس)ەوە بۆ کەعبە ، کەوابێ ئـــەم گۆڕینی قیبلە حەقـــە ؛ چونکـــە لـــە کتێبەپێشووەکانا باسی کراوە • وە لە جاری دووهەما باسی ئەوەی کردووە کە خودای تەعالا شەهادەتی داوە ئـــەم گۆڕینی قیبلە حەقەو لە مناسباتی ریسالەتی پێغەمـــەرە وە هەرشتێ خـــودا شەهادەتی لەسەر بدا ئیتر کەس حەقی نیە لەو شتەدا • وە لە جاری سێهەمدا ئەمەی فەرموە بۆیە قیبلەکەم گۆڕی هەتا کیتابیەکان حوججەتیان نەمێنێ لەسەر موسوڵمانانو نەتـــوانن بڵێن ئێمە ئەسڵین چونکە ئێوە قیبلەی تایبەتیتان نیە •

جوابی سێهەم ئەمەیـــە : باسی قیبلەگۆڕین زۆر باسێکی بەنرخو گەورەیە وە پێویستە بەوە کە تیکرار بکرێتەوەو زۆر باسی بکرێ هەتا لە دڵی هەموو کەسێکا دابمەزرێ •

شەشەم ئەمەیە : لە ئایەتی (الذین آتیناهم الکتاب یعرفونه کما یعرفون أبنائهم)ەوە دەرئەکەوێ کـــە تەنیا مەعریفەتو ناسینی ئینسان وە صیفاتی ئینسانیو تەصدیقکردن بەوانە کافی نیە بۆ بەجێهاتنی ئیمان ؛ چونکی جوولەکەکانو گاورەکان بەهۆی ئەوەوە کە لە تەوراتو ئینجیلدا موژدە دراوە بەهاتنی پێغەمەری ئاخر زەمان محەمەدی عەرەبی (د) ئاگادار بوون لەسەر ئەوە کە دینەکەیو ریسالەکەی راستە ، بەڵام چونکی لە دڵدا عەنادیان بووە لەگەڵیا وە ئەو نیشانە بۆ خۆیو ئوممەتەکەی بووە ونیان کردووەو بەربەرەکانەیان لەگەڵدا کردووە •• خودا بـــە کافرو ستەمکاری ژماردوون • کەوابێ ئیمـــــان تەنیا عیلمو تەصدیق نیە بە دڵ بەڵکو پێویستە لەگەڵ ئەو تەصدیقو مەعریفەتە

که له دڵدا هەیە ئینسان ئینقیادو گەردن کــەچی‌و ڕەزاو مەیلی دەروونیشی ببێ که مەشهووره به ئیذعانی فیعلی . به کورتی ئیمان هەر تەنیا ئیذعانی عیلمی نیه بەڵکو ئیذعانی عیلمییه لەگەڵ ئیذعانی فیعلیدا . بەڵام لەبەر ئەوه که پێویستی موسوڵمانه بەزمان ئیقرار بکاو ئەمەیش دەربڕینی ئیطاعەو ئینقیاده به زاهیر لەدینا ئیکتیفا کراوه بەوه به هیوای ئەوه که ئەگەر لەو کاتەیشا ئیذعانه فیعلییەکه نەبێ به تەدریج پەیدا ئەبێ .

● ● ●

﴿ يَا أَيُّها الَّذين آمَنُوا اسْتَعينُو بِالصَّبْرِ وَالصَّلاَةِ إِنَّ اللهَ مَعَ الصَّابِرين ﴾ (١٥٣)

ئەم ئایەته وەکو ئیمامی رازی ئەڵێت لەسەر فەرموودەی بازێ زاناکان وا لەگەڵ ئایەتەکــانی دواوەدا ، وه له مانگی ڕەمەزانی ساڵی دووهەمی کۆچیدا لەپاش جەنگی بەدر هاتوونەته خوارەوه . وه خودای تەعالا پێش‌نیهادی دەرزی خۆگرتن ئەکا لەجەنگی کافرانا ، وه دوور نیه ئیشارەت بەوه بێ که مادام لەم ڕووداوەدا ئێوه زاڵ‌بوون بەسەر کافرەکاندا وه چەند کەستان لەوان کوشت ، وه چەند کەستان ئەسیر کرد وا مەزانن که ئەوان دەسبەردار ئەبن بەڵکو دێنەوه سەرتان‌و جەنگتان لەگەڵدا ئەکەن پێویسته ئێوه ئامادەو خۆگرو ڕووله‌خودا بن هەتا خوا یارمەتیتان بــدا .

واته ئەی کەسانێ که ئیمان‌و باوەڕتان هەیه بەخودا بــەو جۆره کەوا پێغەمەر تێی‌گەیاندوون یارمەتی داوابکەن لەخــودا لەسەر گەیشتن به مەبەستی پیرۆزی خۆتان به دوو شت ؛ یەکەمیان مادییه که بریتییه له خۆگرتن لەسەر تەرکی تاوان ؛ چونــکی تاوان لەسەر ئارەزووی نەفسەو نەفس زۆری پێ‌خۆشەو لادانی

لەو تاوانە زۆر پێناخۆشە ، وە پێویستە ئێوە زۆر دڵئەستوور بن لەسەر تەرکی گوناە لەکاتێکا کە دڵتان هاتــە سەرکوشتنی بێتاوانێ یا داگیرکردنی مانێ یاشکانــدنی ناموسێ ... وە هەروا صەبر بگرن لەســـەر ئــازاری طاعەتی خـــودا وەکــو رۆژووگرتنو نوێژکردنو جیهادکردنو سەرفی دارایی خۆتانو قەبووڵی سەرماو گەرماو دووری لەماڵو منداڵو خێزان .

وە دووهەمیان مەعنەوییە کە پەیوەندییە بەخـــوداوە بە نوێژکردن ؛ چونکی نوێژ دۆعاو پاڕانەوەی تیایە ، وە پاڕانەوە لەخودا مۆخی عیبادەتو بەندەییو فەرمانبەرداری خودایە ، وە نوێژکرن ئەبێ بەهۆی پەیوەندی لەگەڵ خوداداو رۆحی ئینسانی موسوڵمان لەناو نوێژا بەرز ئەبێتەوە بۆ لای خوداو غەیری خودا فەرامۆش ئەکا . وە دڵڕووناك ئەکاتەوە وە ئیمان بەهێز ئەبێ وە ئەبێ بەهۆی دوورکەوتنەوە لەکاری ناباروناهەموار وە ئەبێ بەهۆی ئەوە کە خودا بێت بە هاواری ئینسانەوە بۆیە هەرکاتێ حەزرەت ئیشێکی نابــــاری بهاتایە بەســـەرا دەستی ئەکــرد بە نوێژکردنو فەرمانی ئەدا بە خێزانی کە نوێژ بکەن . بزانن کە ئێوە وەها صەبرتان کرد خودا وا لەگەڵتانا وە هەرکەسێ خودای لەگەڵدابێ لەهەموو ئازارێ رزگار ئەبێ .

﴿ وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ ﴾ (١٥٤)

وە مەڵێن لەحاڵی ئەو کەسانـــەدا کە ئەکوژرێن لەرێگەی رەزای خودادا مردوون بەڵکو ئــەوانە زینــدوون بەڵام ئێــوە شوعوورتان ناگا بەو نەوعە زیندوویە .

ئیمامی رازی ئەڵێ : ئیبنو عەببباس (خ) فەرموویەتی : ئەم ئایەتە نازڵ بوو لەو موسوڵمانانەدا کـــە کوژران لە رووداوی بەدردا کە چوارده کەس بوون شەشیان لە موهاجیرین (عبیدە)ی کوڕی(حرث)ی کوڕی (عبدالمطلب) ، وە (عمر)ی کوڕی (ابو وقاص)و (ذو الشمالین)و (عەمری) کوڕی (نفیل) و (عامر)ی کوڕی (بکر) وە (مهجع)ی کوڕی (عبدالله) ٠

وە هەشتیان لە ئەنصار بوون : (سعید) کوڕی (خیثمە)و (قیس)ی کوڕی (عبدالمنذر)و (زید)ی کوڕی (حرث)و (تمیم)ی کوڕی (همام)و (رافـــع)ی کـــوڕی (معلی)و (حارثـــە)ی کوڕی (سراقه)و (معوذ)ی کـــوڕی (عفراء)و (عوف)ی کوڕی (عفراء) خودایان لێ رازیبێ ٠ جا لە پاش ئەوە ئەمانە شەهید کـــران خەڵکی ئەیانوت : ئای فلاّن مردو فلاّن مرد ٠

جا ئەم ئایەتە بەرزە بەڕێزە هاتەخوارەوەو خـــودا مەنعی کردن لە بەکارهێنانی وشەی (مردوو) بۆ ئەم جۆرە شەهیدانەو ئیعلانی کرد لە جیهانا کە شەهیدانی جەنگی کافران زیندوونو ئێوارەو بەیانی رۆزی خۆیان لەلای خوداوە وەرئەگرنو لەعالەمی سەربەرزیدا رائەبوێرن ٠

هەروا لە ئایەتی (١٦٨) لە سوورەتی (آل عمـــــران)دا (ولا تحسبن الذين قتلوا في سبيل الله امواتا بل احياء عند ربهم يرزقون) ٠ واتە : گومان مەبەن ئەو کەسانە کە کوژراون لە ڕێگەی بەرزکردنەوەی دینی خودادا کە مردوون بەڵکوو ئەوانە زیندوونو لەلایەنی خوداوە پایەو مایەو شانیان هەیـــەو رزقو رۆزییان بۆ حەواڵە ئەکرێ ، وە دڵشادن بەوەی کە خودا پێی‌داون بە فەضڵو میهرەبانی خۆی زیاد لەوەی کە بـــــە خۆفیداکردن

شایستەی بوونو هەمیشە خۆشئامایی ئەکەن بۆ ئەو شەهیدانە کە هێشتا نەگەیشتوون وە پاش ماوەیەکی تر شەهیدئەکرێن وە پێیان ئەڵێن : هەرکاتێ گەیشتن بە ئێمە بیمو ترستان لە هیچ ئازارێ نیە ؛ چونکی خودا ئازادی کـــردوون لە هــەموو ئەو حوقووقانەی لەسەرتانە وە زویریش نابن لەوەی کە لە دەستان دەرچووە ؛ چونکی بەو پایەو مایە کە دەستان ئەکەوێ سەرخۆشو دڵخۆش ئەبن وە هیچ ئازارێ لە دڵتانا نامێنێ ٠

وە ئەم ئایەتانە بە روناکی ئینسان شارەزا ئەکەن بۆ ئەوە کە ئینسان تەنیا ئەم قەوارەو ئێسکو پروسکە نیە کە مرد بڕزێو با بیباو ئاساری نەمێنێ ، بەڵکو ئینسان جەوهەرێکی خـــاوەن دەرك و شتزانە ، وە خۆشیو ناخۆشی وەرئەگرێ ٠ وە لە پاش مردن ئەمێنێتەوە ، وە ئینسانی شەهید لەپاش ئەوە گیانی دەرچوو دڵشادو ئازادو سەربەستو سەرمەستە ٠ وە هێز ئەدا بە مەعنای ئەم ئایەتانە ئەو فەرموودانە کە لە لایەنی ئیبنو عەببا‌سو غەیری ئەویشەوە ریوایەت کراون لە حەزرەتەوە (د) کـــە ئەرواحی شەهیدان وەکو چۆلەکەی سەوز ئەفڕن بە بەهەشتاو ئەنیشنەوە لە عەرشا ، وە لە جۆباری بەهەشت ئاو ئەخۆنەوەو لە میوەی بەهەشت ئەخۆن ، وە بە خۆشی رائەبوێرن هەتا رۆژی خۆی کە حەشری عالەم ئەکرێو لە بەهەشتا بە شێوەی دنیا دائەمەزرێن ٠

براکان ! ئەو کەسانە کە موسوڵمانن ئەزانن ئینسان لەم جیهانەدا ژیانێکی هەیە بەم قەوارەو شێوە کـــە هەیە ، وە لە پاشەرۆژیشا هەموو زینـــدووئەکرێنەوە بەساغیو رێکی حەتا خەتی سەر پەنجەکانیان دروست ئەکرێتەوەو لەپاش حیســابو کیتاب جێگەی خۆیان ئەگرن ، وە لەم دوو ژیانەدا لەلای ئینسانی

موسوڵمان قسەو باس نیە ٠

وە قسە کە ببێ وا لەحەیاتی پاش گیاندەرچوون لەدنیادا خواە ئینسان بخرێتە گۆڕەوە ، یا ئاو بیبا ، یا بسووتێ ، لـــەم مردوانەدا مەزهەبو بیرو باوەڕی جومهووری ئەصحابەو تابیعینو موسوڵمانانێ کە رێگەی راستیان گرتووە ئەمەیە کە : ئەمانـــە لەپاش مردنیان حەیاتیان بۆ دێتەوە بە حەیاتی بەرزەخی ، واتە ژیانی ناوەندی لە بەینی ژیانی دنیاو ژیانی پاشەرۆژا وە گەلێ ئایەتو حەدیث دەلالەت ئەکەن لەسەر ئـــــەم نەوعە بۆ ئینسان لەپاش مردن ٠

خودا لە قورئانا لە باسی قەومی نووحدا ئەڵێ : (اغرقوا فادخلوا نارا) بە تۆفان غەرقبوون وە خرانە ناو ئاگرەوەو دیارە ئەو ئاگرە ئاگری دۆزەخ نیە ؛ چونکی هێشتا بە دۆزەخ نەچوون وە لە قیامەتا ئەبرێن بۆ دۆزەخ ٠

وە لە باسی قەومی (فیرعەون)دا ئەفەرموێت : (النار یعرضون علیها غدوا وعشیا ویوم تقوم الساعة ادخلوا آل فرعون اشـــد العذاب) واتە : ئەو قەومی فیرعەونە رائەنوێنرێن بەسەر ئاگرا سبەینێو ئێواران ، وە لەرۆژی قیامەتیشا ئەڵێم بە مەئموورەکانی دۆزەخ دەستەو بەستەی فیرعەون بهاونە ناو عەزابێکی زۆر ناخۆش ناهەمواروە ٠

وە لە بوخاریدا ریوایەت ئەکا کـــــە حەزرەت (د) رابورد لەگەڵ ئەصحابەکانا بەلای دوو قەبراو فەرمووی : ئەمانە عەزاب ئەدرێن لەجەزای تاوانێکدا کە گران نیە لەلای خەڵك ، بەڵام لەلای خودا گەورەیە ؛ یەکێ لەمانە خۆی پاك‌نەدەکردەوە لەگمیز

لەکاتی چوونە سەرئاودا ! وە ئەویشیان قسەی ئاشووبی بەناو خەڵکدا ئەگێڕا ٠

وە فەرموودەیەکی تری هەیە کە گۆڕی مردوو یا ئەبێ بە باخێ لە باخەکانی بەهەشت وە یا ئەبێ بە چاڵێ لە چاڵەکانی دۆزەخ !

هەروا مەعلوومە کە حەزرەت لـــەپاش نوێژەکانی پەنای ئەگرت بە خودا لەعەزابی جەهەننەم وە لە عەزابی قەبر ، وە لە بەسەرهاتی ناباری ماوەی ژیان وە کاتی مردن ٠

هەروا مەعلوومە کە فەرموویەتی بە رەفیقەکـانی لەپاش دەفنکردنی موسوڵمانێ : دۆعای بۆ بکەن کە خودا زمانی ثابت بکا لە جوابدانەوەی فریشتەکانا ٠ ئیستە ئەم شەخسە پرسیاری لێ ئەکرێ ٠

ئەمانە هەموو دەلیلن لەسەر ئەوە کـــە پاش مردن رۆحی ئینسان پەیوەندی هەیە بە لەشەوە چ بۆ موسوڵمان چ بۆ کافر ، قسەکردنی حەزرەت لەگەڵ کافرە کوژراوەکانی بەدرا مەشهوورە لەناو ئەهلی زانستان ٠

وە مونافی نیە بۆ ئەم مەبەستە ئەوە کە لەشی ئینسان ئەڕزێ لەقەبرا وە یا ماسی ئەیخوا لە دەریادا وە یا ئەسووتێو ئەدرێ بە بادا ؛ چونکی ئێمە قسەمان لـــە حەیاتی بەرزەخییە ، یانی شێوەی ئەم ژیانە وەکو شێوەی ئینسانی نوستوو وایە کە ئەنوێ وە خەو ئەبینێ وە لە خەوا هاوار ئـــەکا وە لـــە بەرزییەوە ئەیهاوێنە خوارەوە ، وە کابرا بە قەطعی لە بەرچاوی ئێمـــەدا ناجووڵێتەوە ٠ یانی ژیانی بە رۆحە لەگەڵ لەشێکدا کە بە لەشی

بەرزەخی ناو ئەبرێ • وەکو لەشێ بە شێوەی (دحیە) کە حەزرەتی جوبرەئیل جارجار لە شێوەی ئەوا ئەهات بۆ خزمەتی پێغەمەر (د) وەحی بۆ ئەهێنا وە مەعلوومە کـــە جوبرەئیل فریشتەیەو ئادەمیزاد نیە •

جا کە ئەمانەتان بیستبزانن ئەم حەیاتە بۆ هەموو ئینسانێ هەیە لە پاش مردن چی موسوڵمانو چی کافر وە مردوو لە ئەحوالێ خۆی ئاگادارە : بە ئازار بێ یاخود شادمان بێ ، وە لە ئەحوالێ ئەو کەسانەیش کە لە پاش مردن ئەڕۆن بۆ سەر قەبرەکەیان • بەتایبەتی ئەگەر مردووەکە خاوەن پایەو خاوەن سەعادەت بێ • بۆیە حەزرەت (د) لـــە مەوزووعی کـــافرەکانی کوژراوی بەدرا فەرمووی بە حەزرەتی عومەر (خ) : وەڵاهی ئێوە لەوان باشتر نابیسن ، بەڵام ناتوانن جوابمان بدەنەوە وەها کـــە گوێمان لێبێ !

کەوابێ ئەبێ حەیاتو ژیانی شەهیدان حەیاتێکی تایبەتیو بەرزتر بێ لە حەیاتی ئەوانە کە پایەیان لەخواری شەهیدانەوەیە، وە کەمتر بێ لە پایەی ژیانی پێغەمەران (د) وە رەهبـــەران بەرزترن لە شەهیدان •

وە پێویستە ئینسانی موسوڵمان بە دڵێکی شادو گوشادەوە وە سینەیەکی سافەوە ئەم بیرو باوەڕە وەربگرێ ، وە پایـــەی ژیان لە قەبرا بۆ پێغەمەرانو رەهبەرانو شەهیدانو زانیارانی خزمەتکاری ئیســـلامو موسوڵمانانو خێرۆمەنـــدانو گـــەورە دادپەرستە باش خوو رەوشتەکان چینچین هەر کام بەقەی خۆی رابگرێ ئەمەیە رێگەی پیرۆزیو بەختیاری •

﴿ وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الأَمْوَالِ وَالأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ ﴾ :

واته : بەڕاستی بەراوردتان ئەکەین بە تووشبوونی کەمێ لە بیمو ترسو کەمو کووڕی لە دارایی‌و لە نەفسو لە بەش‌و بارەو دەسکەوتا • وە ئەم مەبەستانە لەم ئایەتەدا نەبەسراون بە شتێکی تایبەتییەوە ، واتە نەیفەرمووە ترس لە چی‌و برسێتی لە چ کاتێکاو لە بەر چ هۆیێ ؛ چونکی ئادەمیزاد لە ماوەی ژیانا وا لە مەیدانی سوودو زیانا ، وە ئەم کارەساتانە دەس‌ئەدەن بەگەلێ هۆوە • یانی ترس لە دوژمن بێ یا لـــە ستەمکاری‌و برسێتی بەنەهاتی بێ یا بەهۆی تاراج‌و تالآنەوە بێ • وە یا لەبەر هەر قەزاو قەدەرێ ببێ •

وە ریوایەت‌کراوە لە ئیمامی شافیعییەوە (خ)کە ترس ترسە لە خودا ، وە برسێتی لە بەر رۆژووی رەمـــەزان‌و ، نوقسانی دارایی لەبەر زەکات‌دان ، وە نوقسانی بەش‌وبارە مردنی ئەولادە لە کوڕو کچ بۆ خۆی‌و نەتەوەی •

بەهەر حاڵ مەبەس لە ئایەتەکە ئەمەیە کە موسوڵمانی‌و بەندەیی خودای تەعالا قەیدو شەرتی نیە وە ئەبێ ئینسان ئامادە بێ بۆ هەموو قەزایێ سوودی ببێ بە زاهیر یا زیانی ببێ ، وە خودای تەعالا هەر شتێ مەیلێ لەسەر بێ ئەیکا ، وا ئەبێ نیعمەت ئەدا بە دۆستو دوژمنی ، وە وا ئەبێ زەحمەت ئەنێرێ بۆ دۆستو دوژمنی ، وا ئەبێ زەحمەت ئەدا بە دۆستانی‌و نیعمەت ئەدا بە دوژمنانی وە وا ئەبێ زەحمەت ئەدا بە دوژمنانی‌و نیعمەت ئەدا بە دۆستانی ، وە لە هیچ بارێ لەم چوار بارەدا رەخنە لە کاری خودا ناگیرێ :

١ ـ لەبەر ئەمە کە خۆی خاوەنی جیهانو ئەهلی جیهانە ، هەرچی بکا موڵکی خۆیەتی وە کەس رایەی ناکەوێ قسە بکا ٠

٢ ـ پەروەردگاری عالەمە ؛ وەکو موسوڵمانان پەروەردە ئەکا کافرانیش پەروەردە ئەکا ٠

٣ ـ یاسایەکی داناوە لە جیهانا لەسەر ئەوە ئیش ئەکـا : هەرکەسێ وە یا هەر کۆمەڵێ بەختیارو هۆشیار بـــنو خاوەن کردەوەو تێکۆشان بن ئەنجام بۆ ئەوانەیە ، وە هــەر کۆمەڵێ نەزانو تەمەڵو بێرەوشت بن بەدبەختی بۆ ئەوانەیە ٠ (ان الله لا یغیر ما بقوم حتی یغیروا ما بانفسهم) ئەوەندە هەیە لەسەر یاسای عەدالەتو دادگەری خۆی حەقی حەقدار ونناکا ، وە لەم جیهانەدا یا لە پاشەرۆژا حەق ئەسێنێ لەو کەسە بەناحەق ئەڕوا ، وە هەر موسوڵمانێ هەر ئازارێ رووی تێبـــکا یا ئــەیکا بە کەفارەتی تاوانی وە یا ئەیکا بە بەرزی پایەی پاشەرۆژی ٠

وە موسوڵمان پێویستە راستو دامەزراو بێ لەسەر دین ، وە نابێ بە بایێ ساردو بایێ گەرم بێ ، وە پێویستە هەر ئازارێ خودا بۆی ئەنێرێ بەدیاریو میهرەبانی دابنێ ٠٠ تەماشـــای قورئانو حەدیثو مێژووی جیهان بکەن چەندەها لە پێغەمەرانو لە رەهبەرانی پاکو لە زانایانی دڵڕوونا بە دەستی دوژمــن ئازاردرانو کوژران ، وە چەن لە پێغەمەران بە دەستی یەهوودەوە فەوتان ٠

وە پێویستە موسوڵمـــان هەمیشە هۆشیارو ئاگادار بێ وە تێکوشێ بۆ زانیاری بەسوودو کردەوەی خاوەن قازانج وە لەسەر خوو رەوشتی بەرز وەکو راستیو پاکیو دڵسۆزیو ئینسافو میهرەبانی پایەدار بێ ، وە هەمیشە سوپاسی نیعمەتی خودا بکا

وه حوقووقی خاوەن حوقووق رابگرێ . جا ئەمجاره لەسەر نیعمەت دەوامدار ئەبێو لەسەر زەحمەت پایەی پێئەدرێ ، وەکو فەرموویەتی :

﴿ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ (١٥٥) الَّذِينَ إِذا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا : إِنَّا لِلّهِ وإِنَّا إِلَيْهِ راجِعُونَ (١٥٦) أُولٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴾ (١٥٧)

موژده بده ، ئەی رەهبەری عالەم ، بەوانەی کە خۆگرن لەبەر باری خوداداو لەو کاتەدا مەینەتێکیان پێئەگا ئەڵێن : ئێمە هەموو عەبدو مولکی خوداینو ئەگەڕێینەوە بۆ لای ئەو .. کە ئەوانە رەحمەتو پایەو مایەی خێر لەلایەنی خوداوە دێتە خوارەوە بۆ سەریان ، وە ئەوانەن گەیشتوون بە مەقصوودی بەرز .

حەزرەت (د) فەرموویەتی : هەرشتێ ئازاری موسوڵمان بدا ئەوە موصیبەتە . وە لە ریوایەتی موسلیمدا فەرموویەتی : هەرچی تووشی موئمین ببێ لە ماندووبوونو لە نەخۆشینو لە دەردی گرانو زویری هەتا دڵمەلوولی کە بەسەریابێ ... ئەبێ بەهۆی کەفارەتی تاوانو گوناهەکانی . وە فەرموویەتی : کاتێ کە موسوڵمانێ کوڕێکی بمرێ خودا ئەفەرموێ بە فریشتەکان : گیانی کوڕەکەتان کێشا ؟ ئەڵێن : بەڵێ . ئەفەرموێت : بەشو

بارەی دڵتان لێوەرگرت ؟ ئەڵێن : بەڵێ • ئەفەرموێ : باوکەگەی چی وت ؟ ئەڵێن : حەمدو ثەنای تۆی کـــــرد • ئەفەرموێت : هۆدەیەکی لە بەهەشتا بۆ بکەنەوە ، وە ئەو هۆدە ناوی هۆدەی حەمدە •

ئەی برایان ! ئەم جەزای بەرزە بۆ ئەوانەیە کە بە زمانو دڵ رازین بەقەزای خودای تەعالا ، وە رەزا بە قەزا چەن پلەیە لای کەمی ئەوەیە کە ئینسان باوەڕی ببێ بە خودا وە بزانێ کە خودا لەسەر مەنیەتەکە جەزای ئەداتەوە •

﴿ إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ ﴾ :

تەپۆلکەی صەفاو تەپۆلکەی مەروە عەلامەتو نیشـــانەی عیبادەتی خودان لەکاتی حەجو عومرەدا •

﴿ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ ﴾ :

دەی هەر موسوڵمانێ حەجی کەعبەتوڵلاّ بکا لە مانگی قوربانا و یا خود عومرە بکا وە طەوافی بەیتوڵلاّ بکا لەهەر کاتێکا ببێ •

﴿ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا ﴾ :

ئەوە تاوانی نایەتە سەر بەوە کە هاتوچۆ بکا لەبەینی ئەوانا وەکو لە دینا بڕیار دراوە •

حەج لە زمانی عەرەبا : قەسدو مەبەست کردنە ، وە لە عورفی شەرعا : زیارەتی کەعبەتوللایە لە مانگی قوربانا • وە عومرە لە زمانی عەرەبا : زیارەت کردنو ئاوەدان کردنەوەیە ، وە لە عورفی شەرعا : زیارەتی بەیتوللایە بە یاسای شەرعی • وەختی خۆی عەرەبەکان کە دەستیان کرد بە بتپەرستی وە یاسای حەجو عومرەی حەزرەتی ئیبراهیمیان تێکدا ، بتی (اساف)یان لەسەر تەپۆلکەی صەفا دانا ، وە بتی (نائلە) ناویان لەسەر تەپولکەی (مەروە) دانا • جا کاتێ کە موسوڵمانان دینی خوایان ناسیو بتپەرستی لە جیهانا هەڵگیرا پێیان ناخۆش بوو تەوافی صەفاو مەروە بکەن ، لەبەر ئەوە کە لە زەمانی بتپەرستیدا بتیان بەسەرەوە بووە • جا خودای تەعالا ئەم ئایەتەی ناردەخوارەوە کە صەفاو مەروە نیشانەی بەجێهێنانی شیعاری دینن‌و بەوەی کە کافرەکان بتیان لەسەر دانان خراپ نابن ، وە ئیستە کە بتەکان نەماون تەوافیان بکەن بە یاسای دین •

بزانن ! تەواف لە بەینی صەفاو مەروەدا بۆ بەجێهێنانی حەجو عومرە سوننەتە لەلای ئیمامی ئەحمەد ، وە لای ئەبوحەنیفە واجبە ئەگەر تەرکیکرا بە فیدیە چار ئەکرێ ، وە لای ئیمامی مالیکو ئیمامی شافیعی فەرزو روکنەو بە تەرکیان حەجو عومرەکە بەتاڵ ئەبێتەوە •

مالیـــك‌و ئیمامی شافیعی فەرزو روكنەو بە تەركیـــان حەج‌و عومرەكە بەتاڵ ئەبێتەوە ٠

﴿ وَمَنْ تَطَـــوَّعَ خَيْـراً فَاِنَّ اللهَ شَاكِـرٌ عَلِـيمٌ ﴾ (١٥٨)

وە هـــەركەسێ طاعەتێ بكا فـــەرز بێ یانە ئـــەوە خـــودا پێی ئەزانێ‌و وەری ئەگرێ ٠

﴿ اِنَّ الَّذينَ يَكْتُمُونَ مَا اَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدىٰ ﴾

بەڕاستی ئەو زانایانە كـــە ئەشـــارنەوە ئـــەوەی ئێمە نازڵمانكردووە لە ئایاتی رووونـــاك‌و لە ئایاتێ كـــە هـــۆی شارەزاكردنی ئادمیزادن بۆ ڕێگەی دین ٠

﴿ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ ﴾ :

پاش ئەوە كە ڕۆشنمان كردنەوە بۆیان بە كورتی یا بـــە درێژەپێدانیان ٠

﴿ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ ﴾ (١٥٩)

ئەوانە هەموویان خوای تەعالا لەعنەت‌و نەفرینیان لێ ئەكا ، وە هەموو ئەو كەسانەیش كە خاوەن شوعووری دینین ٠

﴿ اِلاَّ الَّذِينَ تَابوا ﴾
مەگەر ئەو کەسانەیان کە پەشیمانبوونەوە لەو شاردنەوەیە٠
﴿ وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا ﴾ :
وە خووو رەوشتی خۆیان چاککردو ، وە ئەوەی کە شاردبوویانەوە دەریانبڕی ٠
﴿ فَأُولئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴾ (١٦٠)
ئەمانە تەوبەو پەشیمانبوونەوەکەیان لێ قەبوڵ ئەکەم ؛ چونکی هەر منم ئەگەڕێمەوە بۆ سەر بەندەی تاوانبار بە چاوپۆشی ، وە منم میهرەبان بۆیان ٠

﴿ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا ـ وَهُمْ كُفَّارٌ ـ أُولئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللهِ وَالمَلائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴾ (١٦١)
بەڵام ئەو کەسانەی کە دینیان شاردەوەو پەشیمان نەبوونەوە وە بە کافری مردن ئەوە نەعلەتو نەفرینی خودای تەعالا دێتەخوارەوە بەسەریانا ، وە نەفرینی فریشتەکانو ئادەمیزادە باشەکانیش بە گشتی ٠

﴿ خَالِدِينَ فِيهَا لا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴾ (١٦٢)
وە حاڵیان وایە ئەمێننەوە لەو نەفرینەداو لە جەزای ئەو تاوانانەدا کە بوون بەهۆی نەفرین هەتا هەتایە ٠ ئەو عەزابەی بۆیان بڕیار دراوە سووکناکرێ لە سەریان ٠ وە بە قەطعی لەهیچ ماوەیەکدا مۆڵەت نادرێنو عەزابیان دوا ناخرێ ٠

چـەن باسـێك :

یەکەم : ئیمامی رازی ئەڵێ : ئەم ئایەتی (ان الـــذین یکتمون ٠٠) وتارێکی سەربەخۆیە وە هاتوەتە خوارەوەو هەموو ئەو زانایانە ئەگرێتەوە کە باسێ لە دین ئەشارنەوە ٠ وە بازێ ئەڵێن : نەخەیر هاتووەتـــە خـــوارەوە لە بارەی ئـــەو زانـــا جوولەکانەوە کە لە لایەنی کۆمەڵێ لە ئەنصارەوە پرسیاریان لێکرا لەو صیفاتو نیشانانەی حەزرەتە کە لە تەوراتا هـــەن ئەوانیش ئینکاریان کردو شاردیانەوە ٠ وە بازێ ئەڵێن : ئەم ئایەتە هاتووە لە شانی ئەو جوولەکەو گاورانە دا کە نیشانـــەی پێغەمەریان لە عالەم شاردەوە ٠

بەڵام قسەی یەکەم راستە لەبەر چەن شت ؛ یەکەم : لەفزی ئایەتەکە عامەو پێویستی بە لادان لە مانای خۆی نیە ٠ دووەم : بە یاسای ئوصوول مادام عیللەتی لەعنەتەکە ونکردنی دینـــە هەرکەسێ دین ونبکا بەر ئەو هەرەشە ئەکەوێ ٠ سێهەم : گەلێ لە ئەصحابەکان (خ) ئەم ئایەتەیان لەسەر مەعنـــای عوموم ئیمتیبار کردووە ؛ لەوانە : ئەبوهورەیرە (خ) کاتێ کە عیتابی لێگیرا لەسەر زۆرکردنی ریوایەتی ئەحادیس فەرمووی : ئەگەر دوو ئایەتی قورئان نەبوایەن من حەدیسم بۆ ریوایەت نەدەکردن٠ یەکەم ئایەتی : (ان الذین یکتمون ما انزلنا من البینـــات والهدی ٠٠٠) دووەم : ئایەتی (واذ اخذ الله میثاق الذین اوتوا الکتاب لتبیننه للناس ولا تکتمونه ٠٠٠) ١٨٧ آل عمران ٠

لە واقیعا دینو شارەزایی بۆ ڕێگای راست بە زانیـــاری دێتە جێ ، وە دیارە هەموو کەسێ زانیار نیە جا ئەگەر زانیارەکان زانستەکەیان بشارنەوە ئەوە ئادەمیزاد هەموو گومڕا ئەبـــنو

ئەگەونە چاڵی تاریکستانەوە بۆیە بڕیار دراوە کە دەربڕینی زانیاریو بلاوکردنەوەی ئامۆژگاری بازێ جار فەرزی عەینە لەسەر هەموو زانیارێ وە بازێ جار فەرزی کیفایەیەو لەسەر وەزعی رۆژ ئەگۆڕێ ٠

باسی دووەم : ئەو بەیانەی کە خودا کردوویەتی لە کیتابا بازێکی بە تەفصیلو دریژەدارە وەکو ئەو ئایەتانە کە ئەبن بەهۆی روونا کی ئایەتە کورتەکان یانی بۆ بەیانی قەیدی موطلەق یا تەخصیصی عام یا جێگەی رەفتارکردن بەو ئەیاتە ؛ ئایا ماوەتەوە یا مەنسووخە !

وە بازێکیان بە ئیجمالن وەکو ئەوە کە لەکیتابا بەیانی قورئان حەوالە کراوە بە پێغەمەر (د)وە یا باسی ئەوە کراوە کە رێگای گشتی موسوڵمانان راستە یانی ئیجماع حەقەو وەکو ئەوە ئەمر کراوە بە ئیعتیبار یانی قیاسێ موجتەهیدو زانای رەسا بیکا بەکارە ، وەیا دەلیلێ ئینسانی خاوەن زانست سەوقی بکا هۆی رزگارییە ٠ یانی پوختەی شوێنەکە ئەمەیە کە بەیانی خودای تەعالا دەس ئەدا بۆ بەیانێ کە بەئاشکرا بێ ، وە بۆ بەیانێ کە بە شێوەی ئیستینباط وە ئیستیفادە کردن بەهۆی یاسای موجتەهیدەکانەوە بێ ٠

باسی سێهەم : لە جوملەی (وهم کفار) کە حاڵە لە (فاعل)ی (وماتوا) دەرئەکەوێ لەعنەت لە کاتێکا رەوایە بزانرێ ئەو کەسە بەکافری کۆتایی ژیانی هاتووە ٠ کەوابێ دروست نیە لەعنەت کردن لە کافرێکی دیاری تا نەمرێ بەکافری ؛ چونکە ئەنجامی دیار نیە ، وە بە (طریق الاولی) دروست نیە

لەعنەتکردن لە موسوڵمانی دیاری ؛ چونکی زاهیری حاڵی ئەم موسوڵمانە ئەوەیە کە لەسەر ئیسلامییەت ئەمرێ • بەڵام لەعنەت لە کۆمەڵەی کافران بە ئیجمال دروستە ، واتە موباحەو رەوایە ، ئەنا لەعنەتکردن لەوانەیش نە واجبەو نە مەندووبە وە حەقی ئینسان وایە کە زمانی خۆی رام نەکا بۆ واتەی نابارو ناشیرین •

هەروا لەعنەت لە ستەمکاران‌و شەراب‌خۆران‌و دزو درۆزنان بە کۆمەڵو بە ئیجمال ئەوە لە ئایەت‌و حەدیثا هەیەو رەوایە ، وەکو مەعلوومە بۆ ئەوانە کە ئاگادارن •

جا لەکاتێکا خوای تەعالا هەڕەشەی کرد لە زانایان لەسەر شاردنەوەی وتاری راست ئەم ئایەتەی نارەخوارەوە بۆ ئەمە بانگیان بکا بۆ ئیعلانی تەوحیدو بەیانی یەکیەتی پەروەردگار لە جیهانا ؛ چونکی تەوحیدی پەروەردگار بناغەی هەموو پێڕۆزی‌و بەختیارێیکە بۆ ئادەمیزاد وە بۆ هەموو خاوەن هۆشێ ، وە فەرمووی :

﴿ وَ اِلٰـهُكُمْ اِلٰـهٌ وَاحِدٌ ﴾ :

پەروەردگاری ئێوە پەروەردگارێکی تاق‌و تەنیایە •

﴿ لاَ اِلٰـهَ اِلاَّ هُوَ ﴾

هیچ‌کەسێ نیە کە (واجب الوجود)بێ وە عیبادەتی بۆ بکرێ‌و پەروەردگاربێ ئیللا ئەو •

﴿ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ ﴾ (١٦٣)

کە میهرەبان‌و بەخشندەیە بەهەموو جۆرە بەخششێ لەم جیهانەو لە جیهانی ئایندەدا کە پایەدارە هەتاهەتایە •

فائیدەیەك :

ئیمامی ئەحمەدو ئەبوداودو ترمـذی بەسەنەدێکی صەحیح ریوایەتیان کردووە لە حەزرەتەوە (د) کە ئیسمی ئەعظەم وا لەم دوو ئایەتەدا ؛ یەکەم : (والهکم اله واحد لا اله الا هـو الرحمن الرحیم) ٠

دووەم : ئایەتی ئەووەڵی ئالی عیمران (الم ، الله لا اله الا هو الحی القیوم) ٠ وە طەبەرانیو حاکم ریوایەتیان کردووە بە سەنەدێکی حەسەن لە حەزرەتەوە (د) کە ئەو ئیسمی ئەعظەمەی ئەوتەو پارانەوەی پێبکرێ لەخودا تەبووڵی ئـەکا وا لە سێ سوورەت لە قورئانا : (البقرة) ، (آل عمران) ، (طه) ٠

﴿ اِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالأَرْضِ وَاخْتِـلاَفِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ التِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ ﴾ :

بەڕاستی هەیە لە دروستکردنی ئاسمانەکانو عەرزو لـە جیاوازی شەوو رۆژدا بەکورتیو درێـژی ، وە لە ئیلهامی دروستکردنی ئەو کەشتیانەدا کە ئەڕۆن لەدەریاداو ئەبن بەهۆی دەسکەوتنی ئەوەی سوودی هەیە بۆ ئادەمیزاد ٠

﴿ وَمَا أَنْزَلَ اللهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ ﴾ :

وە لە باراندنی ئەو ئاوەی کەخودا ئەیبارێنێتە خوار لـە ئاسمانەوە جا ئەم عەرزە وشکە مردووە بێسوودەی پێ زیندوو

ئەکاتەوە لە پاش مردنەکەیو ئەنواعی گیانلەبـــەری تێـدا بلاوئەکاتەوە ٠

﴿ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ ﴾ :

وە لە گۆڕانو شەپۆلدان بە باکـان بەسەر عـــەرزا بۆ نەشەدان بە گیاو دارو گیاندار وە لە هەورا کە رام ئەکرێ لەبەینی عەرزو عاسمانا ٠

﴿ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴾ (١٦٤)

گەلێ عەلامەتو دەلیل هەیە لەسەر ئەوە کە ئەم جیهانـە پەروەردگارێکی زیندووی زانای بە تەواناو خواستی هـەیە ، بەڵام ئەم ئایاتە وە ئەم دەلیلانە لەلای ئەو ئادەمیزادانە هەن کە خاوەن زانستنو هۆشیارو بیرەوەرن ٠

لەم شوێنەدا چەن باسێ هەیە :

یەکەم : ئەگێڕنەوە کاتێ کە ئایەتی پێشوو هاتەخوارەوەو کافرەکان بیستیان وتیان بە حەزرەت : دەلیلت چیە لەسەر ئەمە کە ئێمە خودایەکی تاقوتەنیامان هەیە ؟! جا ئەم ئایـــەتانە هاتنەخوارەوە ٠

دووەم : خودای تەعالا قورئانی نازڵکردووە بۆ ڕێنومایی لەسەر پایەو هۆشیاری ئەوانە کە ئەیبینن ، وە هەرکەس بە قەی پایەی هۆشیاری خۆی سودی لێوە رئەگرێ ٠ مەسەلا ئەو کەسانە کە زانانو ئاگادارن لەصیفاتی مەوجوودات ئەوانە لەم ئایەتانەدا

بەیانکراون لەجیهەتی ئیمکانو حودووثو یاساو نیظام تەماشا ئەکا وە ئەڵێت : هەرچی لەم جیهانەدا هەیە بەئاشکرا لە ئیمکان دەرناچێ ، وە مومکین بوونو نەبوونی بەبێ تەرجیحو هێزی خاریجی نابێو ئەو هێزە خاریجەیش نابێ وەکو ئەمان لەلایەنی مومکینەوە بێو پێویستە لە زاتی واجبـــەوە بێ کەوابـــوو بە رووناکی ئیمکانی ئـــەم جیهانە دەلیـــلە لەســـەر وجـــوودی پەروەردگارێکی (واجب الوجود) کە ئەم عالەمەو ئەو ئەوزاعە ئیحداث بکاو بیخاتە مەیدانی وجوودەوە .

وە لە لایەکی تریشەوە قابیل نیە ذاتی (واجب الوجود) موعاریضێکی ببێ کە لە ئیمکانا ببێ موخالەفەی ئەم زاتە (واجب الوجود)ە بکا ، کەوابێ پێویستە ئەم زاتە (واجب الوجود)ە کە خالیقی جیهانە یەک زات بێ . بەم جۆرە ئیسباتی بوونی خالیقو تەنیایی خالیق ئەکا .

وە ئەو کەسانەیش کە پایەی هۆشیارییان پایەی عەوامی ئادەمیزادە کە تۆزێ بیری کردەوە لەم جیهانەداو لەو عـــەرزو عاسمانەداو لەم شەوو رۆژەدا کە کورت ئەبنو درێژ ئەبنو ئەم فەسلانە رێک ئەخەن وە هـــەر مەوسیمێ بۆ نەوعـــە ژیـــوارێ بەکاردێ وە تەماشای عەقڵی ئادەمیزاد ئەکا کە چین بەچین بەرز ئەبێتەوەو ئەسبابی ژیوارو بەرزی خۆی پەیدا ئەکاو کەشتی دروست ئەکاو ئەڕواتە ناو دەریای بێپەی ، وە بە هۆی چەن شتێکەوە سوود لە دەریا وەرئەگرێ ، وە کاتێ تەماشای ئـــەوە ئەکا ئەم جیهانە بە وشکی گیاندار ناژی بەسەریەوە وە خوای تەعالا هەور رێک ئەخاو باران ئەبارێنێو ئەنواعی گیاو داری

بەسوودو ئەمەر ئەڕوێنێ وە ئەنواعی گیانلەبەرێ لەسەر عەرز دروستئەکا کە سوودیان لێوەرئەگیرێ ، وە هەروا بە درێژایی چەرخی شەوو رۆژ ئەم باو باران‌و هەورە بە قەی پێویست پەیدا ئەبێو ئەنواعی رووداو لە جیهانا ئەبینێ بە جۆرێ کە ئەم جیهانە وەکوو (دادگایێکی) بە یاسا وا دێتە بەرچاوی کـــە بەسەرە ئادەمیزاد راکێشن بۆ تۆلەسەندنەوە لە ستەمکار • کاتێ بیری کردەوە لەم رووداوانەو لەم یاسا رەسایە کە هەروا دەوام ئەکا باوەڕێکی بەهێز لە دڵو دەروونیا دائەمەزرێ کە ئەم جیهانە پەروەردگارێکی نیگاهبانی بەتەوانای هەیەو زاڵە بەسەر هەموو خواستێکی خۆیاو کەس لە دائیرەی هێزی دەرناچێ ، وە ئـــەو پەروەردگارەیش یەك زاتی تاقو تەنیایە • ئەگەرنا ئەم دنیا ئەبوو بە خانووی خـاوەن زۆر : رۆژێ ئاســـمان ئەڕووخاو رۆژێ مانگ دائەکەوتەخوارەوەو رۆژێ هـــەتاو بێرووناکی ئەبووو رۆژێ دەریاکان وشك‌ئەبوونەوە ••• مادام کە هەموو ئەمانە لەسەر یاسایەکی جوانی رەسا دەوام ئەکەن ئەزانی کە ئەو پەروەردگارە تەوانایە هەر یەکێکەو بەدڵو زمـــان ئەڵێی: (لا اله الا هو الرحمن الرحیم) •

سێهەم : موفەسسیرەکان گەلێ بیریان دەربڕیوە دەربـارەی ئەم تەرتیبە کە لەم ئایەتەدایە ، پێویست نیە بە بەیانیان ، وە جوانتریان ئەمەیە گەورەترینی مەوجوودات لە جیهانا گیانلەبەرە وە گەورەتـرینی گیانلەبـــەران ئینســـانە وە ئینسان‌و باقی گیانلەبەران پێویستیان بە چوار شت هەیە ؛ یەکەم : (زەرفی مەکان) شوێنی تیابوون • دووەم : (زەرفی‌زەمان) ماوەیێ سوودی لێوەربگیرێ بۆ کاسبی‌و ئاساییش‌وەرگرتن • سێهەم :

رزقو رۆزی که ژیواری پێبکەن • چوارەم : دەوامدان بـەو وەزعە •

بۆیە بەم پێیە خودای تەعالا بەر لە هەموو شتێ باسی خەلقی ئاسمانو عەرزی کرد ، لەبەر ئەوە کە عەرز زەرفی مەکانە بۆ ئینسانو گەلێ گیاندار ، وە ئاسمانیش جێگەی هەڵسووڕانی گیانداری باڵندەیە ، وەئاسمانی خستە پێش عەرز لەبەر ئەوە کە ئاسمان کانگەی رژاندنی نوورو روناکییە بەســـەر جیهاناو بەبێ روناکی گیان لەبەر جێگەی خۆی نادۆزێتەوە •

پاش ئەمە باسی ئیختیلافی شەوو رۆژی کرد ؛ چونکی بەبێ ئیختیلافی شەوو رۆژ ، یانی بەبێ ئەوە بێن بەشوێن یەکا کاتی کارکردنو کاتی ئاساییش بۆ ئینسان دەسناکەوێ بە شـێوەو یاسای دامەزراو • جا باسی کەشتی کرد : چونکی رزقو رۆزی بۆ ژیوار گەلێکی لە دەریادا دەسئەکەوێ بە تایبەتی بۆ ئەوانە وان لە قەراخی دەریادا وە جەواهیراتی ناوی دەریا بەهـــۆی کەشتیەوانیەوە دەست ئەکەوێ ، هەروا گەیشتن بە ولاتەدوورەکان وە سوودوەرگرتن لەوانە بەهـــۆی کەشتیڕانیەوە بەئاسانی دێتەجێ •جا باسی بارانی ئاسمانی کرد؛ چونکی بارانە ئەبێ بەهۆی سەرچەشمەو کانیاوو کارێزو رووبارو ئەبێ بە هۆی دەرچوونی گیاو داری بارەدارو کشتوکاڵو ژیواری گیانلەبەر •• جـا باسی جوولاڵو شەپۆلی بای کرد ، وە باسی هەوری چین بەستووی هەوای کرد ؛ چونکی ئاوی دەریاو هێزی گیاو دار لەسەر عەرز وە ژیواری هەموو گیانلەبەران هەتاهەتایەو دنیا دنیایە لەسەر باو بارانە • وە لە واقیعا ئەم شتانە کە باس کراون لەم ئایەتەدا نیشانەی وجوودی پەروەردگارو تەنیایی ئەون وە دامەزراندنی

یاسای ژیان بۆ گیان‌لەبەر وە قانوونی ئەسباب‌و موسەبیبات لە رووی سەربساتا وە رێگە دۆزینەوە بۆ پێشکەوتن‌و سەرکەوتن وە زاڵبوون بەسەر دڵخوازی ئادەمیزادا بەوانەیە . جا خۆزگە بەوانە هۆشیارو خاوەن‌دەسەلاتن‌و موەفەق ئەبن لەسەر سوود لێوەرگرتنیان !

﴿ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللهِ أَنْدَاداً يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللهِ ﴾ :

لەگەڵ ئەم دەلیلانە کە هەن لەسەر ئەوە پەروەردگاری عالەم تاقەزاتێکی (واجب الوجود)ە کە هەر ئەو تەوانایی هەیە بەسەر جیهانا وە پێویستە هەر لەبۆ ئەو عیبادەت بکرێ وە هەموو سوودو زیانێ لەوەوە بزانرێ ... بازێ کەسی وا هەن کە لەبەر ئارەزووکاری‌و خۆپەرستی لەم دەلیلانە لائەدەن‌و بێجگە لەخودای تەعالا چەن هاوڕێنەیێ بۆ خودا بڕیار ئەدەن ، وەکو ئەو (بتانە)کە ئەیانپەرستن ، یا وەکو ئەو (مالوم)و (قەشە)انە کە لەگەڵ وجوودی پێغەمەرا (د)وە دەرکەوتنی موعجیزات‌و ئینتیصاراتی ئیسلام‌و ئاشکرایی دەعوەتەکەیا ئەکەونە شوێنیان‌و هەر حوکمێ ئەوان بڕیاری بدەن بەجێی دێنن‌و ئەو بتانە کە بە دەست تاشراون وە یا ئەو قەشەو مالوومانە کە بەخاوەن شەرع بڕیار دراون خۆشەویستن‌و ئەم هەواخواهانە خۆشیان ئەوێن وەکو چۆن خودای پەروەردگاریان خۆش ئەوێ .

﴿ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبّاً للهِ ﴾ :

بەڵام ئەو کەسانە ئیمانی ساغیان هەر بەخودا هەیە ئەوە مەحەببەتیان بۆ خودا زۆرترە لە مەحەببەتی ئەوان بۆ

بتەکان یا بۆ قەشەو مالوومەکان لەبەر ئەوە موسوڵمانەکان هەر خودایان خۆش ئەوێ ، وە ئەوان خوداو بتەکان ، یا خوداو قەشەو مالوومەکانیشیان خۆشئەوێ ، وە لەبەر ئەوە کـــە محەببەتی موسوڵمانی ساغ لەبەر خوداو هەتاهەتایە ، بـــەڵام محەببەتی ئەوان لەبەر دونیایەو لەبەر بازێ هیوایە کە ئەو هیوایانە نەمان محەببەتەکە نامێنێ ، وە لەبەر ئەوە کە مەحەببەتی خودا لەسەر ئەساسی حەقیقەتە وە مادام عەقڵو هۆشی بمێنێ ئەو مەحەببەتە ئەمێنێ ، بەڵام مەحەببـــەتی ئـــەوان لەســـەر ئیشتیـــباهو شوێنکەوتنە هەرکاتێ ئیشتیباهەکە نەما مەحەببەتەکە نامێنێ وەکو راکردن بۆ لای (سەراب = بەردەخوێ) کە پێی گەیشتو تێی گەیشت بە نائومێدی بەجێی ئەهێڵێت ٠

﴿ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعاً وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ ﴾ (١٦٥)

ئەگەر بیانزانیایێ ئەو کەسانە کە ستەمیان لە خۆیان کرد بەو بیرو باوەڕە ناباڕە لەکاتی چاوپێکەوتنی عـــەزابو ئازاری دۆزەخا کە هەرچی هێزە هەر بۆ خودایە هەمووی ، وە خودای تەعالا تۆڵەسەندنەوەی زۆر بەشیددەتو سەختە ــ ئـــەیانزانی کە وان لە خەسارەتو زیانا ٠

﴿ إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ ﴾ (١٦٦)

ئەو کاتی چاوپێکەوتنی عەزابە کاتێکە کە بتەکانو قەشەو مالوومەکان یەخەی خۆیان هەڵئەتەکێنن لەو کەسانە کە کەوتوونەتە

شوێنیان ، وه هەموو عەلاقەو پەیوەندییەك له بەینیانا ئەبچڕێ، وه له باتی مەحەببەتو پەیوەندی رقو کینـــــەو دوژمنایەتی دەرئەکەوێ !

﴿ وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُـوا : لَـوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا ﴾ :

وه له رۆژی دیتنی عەزاباو لەو کاتی یەخەهەڵتەکاندنی سەرۆکانەدا ئینسانە خەڵەتاوە شوێنی هەواکەوتووەکـــان بە داخو ئاخەوە ئەڵێن : کاشکی گەڕانەوەیەکمان ببوایە بۆ جیهانی ژیانی پێشوو هەتا لە بەرەوڕووی ئەهلی دنیادا ئێمەیش یەخەی خۆمان لەو سەرۆکە پووچەڵانە هەڵبتەکانایە وەکو ئەوان لـــەم جیهانی پاشەرۆژەدا یەخەیان لە ئێمە هەڵتەکان ، وه هەر وەکو ئەوان ئابڕووی ئێمەیان بردووەو ئێمەیان شەرمەسار کردوە ئێمەیش ئەوانمان شەرمەسار بکردایەو ئابڕوومان ببردایەن ٠

﴿ كَذَٰلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ ﴾ :

ئا بـــەو جۆرە کە تووشی عەزابی ئاگری دۆزەخو تووشی شەرمەساری رۆژی قیامەت ئەبن خـــوای تەعالا جـــەزایان ئەداتەوەو کردەوەکانیان دێنێتە بەرچاو بەشـێوەی حەســرەتو غەمباری بەسەردڵیانا ٠

﴿ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ ﴾ (١٦٧)

وه تەنیا ئەوە نیە کە ئـــەو عـــەزابو شەرمەســـاریەیان

ئیشان‌بداتو ببڕێتەوە ، بەڵکو هەتاهەتایە لە ئاگری دۆزەخیش دەرناچن .

پێویستە بزانن تەفسیرکردنەوەی کەلامی خودا بە هـــەوا نابێ ، وە واجبە لەسەر زووناکی دەڵیلی عەقڵیو نەقڵی بێ .

جا لەسەر ئەم ئەساسە (ئەنـــداد) هاووێنـــەیەکی وایـە موقاوەمەی دینەکەی بکاو بەرانگاری ببێو مەنعی بکا لە خواستی خۆی ، وە بە قەطعی (ئەنداد)بەم مەعنایە بۆ خودا نیەو کەس دانی بەشتی وادا نەناوە مەگەر گەلی بتپەرستەکان کە بە هەوای پووچی خۆیان بتەکانیان بە خودای سەرزەوی داناوەو مەگـــەر کیتابییە هەواپەرستەکان کە لەبەر ئارەزووبازی کەوتوونەتـە دووی مالووموو قەشەکانیان ، وە لەگەڵ وجوودی پێغەمـــــەری نازاراو لەگەڵ دەرکەوتنی (معجزات)داو لەگەڵ تێگەیشتن لـــە خووو رەوشتی ئەهلی ئیسلام لە رێگای راست لایان داوەو بـــە درۆو دەلەسەو فڕوفێڵ مەنعی خەڵکیان کـــــردووە لـــەوە کـــــە موسوڵمان ببنو نیشانەو عەلامەتی راستی پێغەمەری نازاریـــان شاردووەتەوە .

ئیتر تەفسیرکردنەوەی (ئەنداد)بە هەموو سەرۆکێکی دینی لە عالەمی ئیسلاماو بەهەموو زانایێ کە موسوڵمانان بکەونـــە شوێنی ، وە یا تەفسیرکردنەوەی بە ئیمامێکی موجتەهیدی خاوەن تەئلیفو تەدوین کە عالەمی عولەما ملیان بۆ شۆڕ بکەن ئـــەمە تەفسیرێکی هەڵەو بیدعەتو بەتاڵە ، بەڵکو ئەم نەوعە بەیانە لە بانگکردنی ئادەمیزاد ئەچێ بۆ ئەوە کە جومهووری موسوڵمانان بەگومڕاە دابنێنو موجتەهیدەکان کە خزمەتی قورئانو سوننەتی

پێغەمەریان کردووە بە (ئەنداد)و پیاوی بەدکـــارو تاوانبار دابنێن (والعیاذ باللە) لەم بیروباوەڕە پووچە بەتاڵە کە بێجگە لە ئیبلیس کەس پێی‌رازی نابێ ٠

هەروەها تەفسیری (ئەنداد) بکرێتەوە بە گەلێ لەو موسوڵمانە پاکانە کە بە پەیڕەوی پێغەمەر (د)و زوهدو تەرکی دنیاو دووری لە هەوای نەفس دڵیـــان نوورانی بووەو بە زیکـــری خـــوداو قورئانخوێندن‌و شەونوێژو طاعەت دڵیان رام‌و ئارام بووە ٠٠٠ ئەمەیش هەر بەدبەختی‌و لادانە لە ڕێگەی ئیسلام ؛ چونکی لـــە قورئانا خودا تاریفی دۆستانی خۆی لە چەن ئایەتا کـــردووەو نیشانەو عەلامەتی بۆ داناون‌و پوختەی نیشانەیان ئەمەیە کە وان لەسەر خووو ڕەوشتی پێغەمەر (د)وە ئیعلانی کردووە : (الا ان اولیاء اللە لا خوف علیهم ولا هم یحزنون الذین آمنوا وکانـوا یتقون) ٠ وە ئەم کۆمەڵە دائیما بە زمان‌و بەنووسین جارێ ئەدەن بەجیهانا کە ڕێگەی ئێمە ڕێگەی قورئان‌و حـــەدیثی پێغەمەرە (د)وە هەرکەس لەو ڕێگە لابدا ئەوە گومڕایە ٠٠ ئەم زاتانەو ئەو ئیمامە عالمگەورانە هەموو وەکو چرای ڕووناکن لە مەیدانی تاریکستانی جیهاناو دونیا بەمانە ڕوونـــاك ئەبێتـــەوەو دڵی هۆشیار بە صوحبەتی ئەمانە پاك ئەبێتەوەو بەختیار ئەو کەسەیە کە بە پەیڕەوی شەرعەوە هاوڕێی پاکانەو لەسەر خۆشەویستی ئەوان ئەمرێ ٠

﴿ يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا ﴾ :

ئەی ئادەمیزاد بخۆن لـــەو خواردەمەنییانـــە کـــە دەستان

پێی‌ئەگا لە ئەرزا بە مەرجی ئەمە کە حەلاڵو رەوا بێ خواردنی ، واتە ماڵی خەڵك نەبێ ، وە (طیب) بێ ، واتـــە بە تەبیعەتی ئینسانی سەلیم قیزەون نەبێ ٠

﴿ وَلاَ تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ ﴾ :

وە مەکەونە دووی هەنگاوەکانی شەیتان : حەرام لە بـۆ خۆتان حەلاڵ مەکەن ، وە حەلاڵ لەسەر خۆتان حەرام مەکەن ٠

﴿ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴾ (١٦٨)

بەڕاستی شەیتان بۆ ئێوە دوژمنێکی دیارییە ٠

﴿ إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ ﴾ :

شەیتان فەرمانتان پێ‌نادا مەگەر بە شتێ کـــە نابار بێ‌و بیروباوەڕوو کردەوەیێ کە زۆر لە ئەندازە لای‌دابێ ، وەکـو شەریکدانان بۆ خـــودا وە دەسبردن بۆ گیان‌و ناموس‌و ماڵی خەڵك‌و وتاری ناشیرین ٠

﴿ وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللهِ مَا لا تَعْلَمُونَ ﴾ (١٦٩)

وە فەرمانتان پێ‌ئەدا بەوە کە هەڵبەستن لەسەر خودا ئـەو شتانەی کە نایزانن وەکو حەرامکردنی حـــەلاڵ‌و حەلاڵکردنی حەرام ٠

لێرەدا دوو باس هەیە :

یەکەم : ئەم ئایاتانە هاتنەخوارەوە بەهـۆی ئەوەوە کـە هۆزی (ثەقیف)و (خەزاعە)و (بەنی‌مدلج) چـوار شتیان حـەرام کرد لەسەر خۆیـــان : (بحیرە) ، (سائبە) ، (وصیلە) ، (حام)

یەکەم : وشترێ کە پێنج سك بزایێو سکی ئاخری نێر بوایێ گوێچکەیان هەڵئەقڵیشانو بەرەڵلاییان ئەکرد نە سواری ئەبوونو نە ئەدۆشرا ، بەم پێیە (بحیرە) یانی گوێهەڵقڵیشاو • دووهەم (سائیبە) : نەخۆشێ ئەیگوت : ئەگەر لەم ناساغییە خۆشەوە بووم ئەو وشترەم بەرەڵلا ئەبێ کاتێ خۆش ئەبۆوە وشترەکەی وەك (بحیرە) بەرەڵلا ئەکرد ، نە سواری ئەبوو وە نە ئەیدۆشی • واتە (سائبە) بەرەڵلاکراو • سێیەم : (وصیلە) ئەگەر وشترەکەیان بە مێچکە بزایێ وەریانئەگرت بۆ خۆیان وە ئەگەر بە نێر بزایێ دایان ئەنا بۆ بتەکان وە ئەگەر نێرو مێیەکی ببوایە ئەیانوت : وا مێچکە گەیشت بە برای خۆی ، ئیتر لەبەر خاتری ئەو مێچکە نێرەکەیان سەرنەدەبڕی • واتە (وصیلە) : یانی مێچـــــکەی بەنێرەگەیشتوو • چوارەم (حام) : ئەو وشترەیە کە دە سك بزێ لە نێرەیێ جا پاش ئەوە سواربوونی ئەو وشترەیان حەرامئەکردو ئەیانوت : ئەو وشترە (حامیە) واتە پشتی خۆی پارازتووە لـــە سواری • جا خودای تەعالا ئەفەرمویێت : ئـــەم حەرامکـــــردنە هەمووی لەکەوتنەدوای شەیتانەو خودا بە شتی وا رازی نیە •

باســی دووهەم : زاناکــان فەرموویانــە : خودای تــەعالا ئادەمیزادی جیاکردووەتەوە لە گیانلەبەران بەصوورەتی جوانو خەڵاتی (نەفسی ناطیقە) واتە : رۆحی هۆشیار ، وە ئەم نەفسی ناطیقە سێ هێزی پێدراوە ، یەکەم : قووەی عەقلییە کە هۆی تێگەیشتنو زانستو زانیارییە • دووەم : قووەی شەهەوییە ، واتە : هێزی ئارەزوو ، ئەویش بۆ جەلبو راکێشانی شـــتی بەسوودو دوورخستنەوەی شتی زیانداراە • سێیەم : قـــووەی

غەضەبییە ، واتە : هێزی تووڕەبوونو دەستوەشاندن بۆ ئەوە کە ئەگەر دوژمنێ هێرشی هێنایە سەر تێکۆشێ بۆ چارکردنی ٠

جا ئەم سێ هێزە هەر یەکێ سێ پلەی هەیە ، هەر ناودڕاستەکانیان فەزیلەیەو پەسەندە ئیتر ئەولاو ئەملایان (رذیلە)یەو ناپەسەندە ٠ وەکو : هێزی ناوەڕاستی قووەی عەقڵییە حیکمەتە کە عیبارەتە لە زانستی شت بە شێوەی راستی ، وە پەڕی ئەولای جەربەزەیە کە تێپەڕکردنە بەسەر شتا ، وە پەڕی ئەملا (غباوە)یە بە مانا تێنەگەیشتن ٠ وە هێزی ناوەڕاستی قووەی شەهەوییە (عیفەتە) کە عیبارەتە لەوە کە (جذب)و (دفع)ەکەی بە قەی پێویست بێ ، وە پەڕی ئەولای (فجور)و داوێنپیسییە ، وە پەڕی ئەملای (خمود)ە کە کووژانەوەی ئارەزووە ٠

وە هێزی ناوەڕاستی قووەی غەضەبییە شەجاعەتە کە عیبارەتە لەوە ئینسان دەسبەرداری حەقی خۆی نەبێ وە هێزی ئەوپەڕی (سبع)یەتە ، واتە : درندەییو ستەمکردن وە هێزی ئەملایشی جەبانەتو ترسنۆکییە ٠

جا ئینسانی بەختیار بەو ئینسانە ئەڵێن کە هەمیشە هێزی حیکمەت بکا بە پێشەوای خۆیو هەتا پرس نەکا بەو هیچ شتێ ئیختیار نەکا ٠ مادام وایکرد ئەگا بە پێڕەوی هەرچی حەقە ، ئەگەر رەهبەرێکی چاو پێکەوتو لە وتارە راستەکەیو لە رەوشتەکەی تێگەیشت وە ئەگەر رێبڕێکی دی کە بانگی ئەکرد بۆ بەدبیریو بێباوەڕی لەو نزیك بکەوێتەوەو لەم دوور بکەوێتەوە ٠٠

وه ئەگەر چەن شتێ لە ئارادا بوون بۆ خوێندنو فێربوون کامیان سوودی زۆرە ئەوەیان بخاتەپێشەوە وە کامیان بێسوودە تەرکی بکا • وە ئەگەر ئارەزووی شتێکی کرد پرس بکا بە هێزی حیکمەت : ئایا ئەو ئارەزووکراوە باشەو پەسەندەو لەســـەر یاسای هۆشەو لەسەر دەستووری کێشە بیکا ئەنا تەرکی بکا • وە ئەگەر شتێ هاتەپێش کە جوان نەبووو مایەی زیان بوو ئەوە هاوار بەرێ بۆ قووەی حیکمەت کە چۆن بەرانگاری ببێ • وە یا ئەگەر سوود لەوەدا بوو دەسبەرداری ببێ وازی لێبهێنێو دەسبەرداری ببێ ، وە مادام وابوو هەمیشە نووری خودا یارمەتی ئەدا (یؤتی الحکمة من یشاء ومن یؤت الحکمة فقد اوتی خیرا کثیرا) •

وە ئینسانی بەدبەخت بە قەطعی موراجەعەی حیکمەت ناکاو گیرۆدەی تاریکی نەفس ئەبێو شەیاطینی ئینسو جین زاڵئەبن بەسەریا وە ئەم نەوعە تابیعی هەنگاوی شەیتانن • پەنا بەخودای میهرەبان ! یانی نەکەونە دوای ئەو خەیالاتە کە شەیتان ئەیخاتە دڵیانەوە •

﴿ وَاِذَا قِیلَ لَهُمْ : اتَّبِعُوا مَا اَنْزَلَ اللهُ ﴾ :

هەرکاتێ بوترێ بەو کافرە موشریکانە : کە بکەونە دووی ئەو قورئانە خودا ناردوویەتیە خوارەوە بۆ سەر حەزرەتی محەمەد (د) •

﴿ قَالُوا : بَلْ نَتَّبِعُ مَا اَلْفَیْنَا عَلَیْهِ آبَائَنَا ﴾ :

ئەو کافرانە لە وەلاما ئەڵێن : تابیعی ئەو قورئانە نابین ،

بەڵکو ئەکەوینە شوێنی ئەوەی کە باوك‌و باپیرەی خۆمانمان دیوە لەسەری ، وە تەرکی یاسای دین‌و ئایینی ئەوان ناکەین • جا خودا بە هەڵەیان ئەداتە قەڵەم‌و ئەفەرموێت :

﴿ أَوَ لَوْ كَانَ آبَائُهُمْ لاَ يَعْقِلُونَ شَيْئاً وَلاَ يَهْتَدُونَ ! ﴾ (١٧٠)

واتە : ئەوە ئەگەر باوك‌و باپیرەکانیان شارەزای حەق بوونایە وە هۆشیار بوونایە باش بوو • ئایا ئەگەر باوك‌و باپیرەکانیان هیچ نەزان بووبن‌و ئاگایان لە دینی راست‌و ڕێگەی ڕەزای خودایش نەبووبێ هەر ئەکەونە شوێنیان ؟!

واتە : ئەگەر ئادەمیزاد بکەوێتە شوێن کێش‌و پێشەی پێشینانێکی هۆشیاری زانیاری خاوەن دین‌و دەستوورو لەسەری بڕوا زۆر باشە ، وەکو حەزرەتی ئیبراهیم وەصیەتی کرد بۆ ئەولادەکانی کە لەسەر دینی ئیسلامییەت بمێنننەوە • وە وەکو حەزرەتی یەعقووب وتی بە کوڕەکانی : لەپاش من چی ئەپەرستن ؟ ئەوانیش وتیان : دینی تۆ ئەپەرستین‌و خودای تۆو باوك‌و باپیری تۆ ئەپەرستین • بەڵام ئەگەر هەروا بکەوێتە سەردووکەوتنی کوێرانەو ڕێگەی نەزانی‌و نەفامی‌و شانازی کردن بە ڕێگەی هۆزی پڕ لەنەزانی‌و نامەردی بکا ئەمە گەلێ نابارو ناهەمواوە •

بەڵام ئەی ڕەهبەری نازار ! لە ئامۆژگاری ئەم جۆرە کەسانە کە وشکەوەبوون لەسەر چاولێکەری‌و کەوتنەدووی تەقلیدی بێدەلیل کەم هەڵئەکەوێ سوودێکتان دەسبکەوێ •

﴿ وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا ﴾ :

وێنەی ئەو کافرانە کە بە تەقلیـــدی ڕووت کەوتوونەتە شوێن باوك‌و دایکیان بەرابەر بەو ڕەهبەرانە کە ئامۆژگارییان ئەکەن‌و بانگیان ئەکەن بۆ ڕێگەی ئیسلام .

﴿ كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لا يَسْمَعُ إِلاَّ دُعَاءً وَنِدَاءً ﴾ :

وەکو حاڵی شوانێ وایە کە ڕانێکی بزن‌و مەڕی لەبەردەستا بێ‌و پیڕکە بکا بەناو حەیواناتەکەیداو هیچ شتێ نەبیسێ ئیللا بانگ‌و هاوارێکی ڕووتی وا نەبێ لە مەعناکەی تێ‌نەگەن .

ئەم ئایەتە تەشبیهێ زۆر بە مانای بەرزە ؛ لە لایەنی (مشبه)و (مشبه‌به)یەوە هەیئەتێکی تێکەڵ لە مەعانی سوختەلیفە هەیە وە وەجهی تەشبیهەکەیش هەم هەیئەتێکی تێکەڵە . ئەوەتە لە لایەنی موشەببەهەوە تەماشای ڕەهبەری دڵسۆزی پاکی کردووە کە بەبێ داواکردنی موزدو منەت بانگ بکا لەگەڵێ لە ئادەمیزادی دوور لە هۆش‌و لە زانیاری دوورکەوتـــووی سوودوەرنەگرتوو لـــە ئامۆژگاری . وە لە جانیبی (مشبه‌به)وە هەم تەماشای شوانێکی زانای فامیدەی دڵسۆزی کردووە کە گـــەلێ مـــەڕو بزنی لـــە بەردەستابێ وە پیڕکەیان بەناوا بکا بۆ ئەوەی بلاوە نەکەن‌و بێنەوە سەر لەوەڕگای خۆیان‌و بگەڕێنەوە بۆ لەوەڕی خۆیان ، وە ئەو حەیوانانەیش غەیری دەنگەکە هیچ تێ نەگەن . لەگەڵ ئەوەشدا کـــە حەیوانەکـــان ســـوودێ وەرئەگـــرن لە دەنـــگی شوانەکەیان‌و گردئەبنەوە لە زیانی گورگ‌و درندەو دز رزگار

ئەبن ، بەڵام ئەو كافرانە بە كەمو زۆر لــە بانگكردنەكەیان سوود وەرناگرن •

بێداری ! سەری ئەم ئایەتە مەجازی حەزفی تیایەو ئیمامی رازیو بەیضاوی فەرموویانە ، وە موضــاف مەحذووفــە لەسەر میزانی : (واسئل القریة ، وجاء ربك) یەعنی (واسئل اهــل القریة ، وجاء امر ربك) تەقدیری ئێرەیش : (ومثل داعی الذین كفروا ••• الایة) •

﴿ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْىٌ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴾ (١٧١)

واتە : ئەو كافرانە كە بانگئەكرێن بۆ حەق پەرستی وەكو كەڕو لاڵو كوێر وانە ، واتە وەكو كەڕ سوود وەرناگرێ لــە گوێچكەیو لاڵ سوود وەرناگرێ لەزمانیو كوێــــر هیچ نابینێ بەچاوی ئەو كافرانەیش سوود لەو مەشاعیرانە وەرناگرن كەوابێ عەقڵی ئیكتیسابییان نیە • یانی ئەو عەقڵە كــــە لە حەواس وەرئەگیرێ لای ئەوان نیە • وە مەعلوومــە ئەگــــەر عەقڵی ئیستیدلال بە مەعقوولاتیشــــیان ببوایە هەر سوودێكیــان لــە ریسالەتی حەزرەت وەرئەگرت • كەوابێ دەربارەی دەعوەتی حەزرەت (د)نە عەقڵی موكتــــەسەب لە حــەواسو نــە عەقڵی موكتەسەب لە عەقڵیاتیان نیە •

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴾ (١٧٢)

ئەی كەسانێ كە ئیمانتان هەیە بە خوا ! بخــــۆن لــەو

خوارده‌مه‌نییه باشانه کـــــه ئێمه کردوومانن به رۆزی ئێوه‌و سوپاسی خودا بکه‌ن ئه‌گه‌ر عیباده‌تو به‌نده‌یی بۆ خودا ئه‌که‌ن ٠

ئه‌م ئایه‌ته وه‌کو ئایه‌تی صه‌دو شه‌صت‌و هه‌شت وایه لـــه ره‌واکردنی خوارده‌مه‌نیدا ، به‌ڵام له‌وێ باسی ئه‌وه‌یش ئه‌کا که خوارده‌مه‌نییه‌که حه‌ڵاڵیش بێ ، وه ئـــــه‌و صیفه‌ته لێره‌یشـــا مه‌قصوده ؛ چونکی موطڵه‌ق‌و موقه‌یه‌ده‌که یه‌ك ریزن ٠

وه پاش ئه‌مه خودا له ئایه‌تی صه‌دو حه‌فتاو سێدا باســی خوارده‌مه‌نی پیس ئه‌کا بۆ ئه‌وه کـــــه پاکیش باشتر ده‌رکه‌وێ ئه‌فه‌رمووێت :

﴿ اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللهِ ﴾ :

واته : خوای ته‌عالا حه‌رامی نه‌کردووه له‌سه‌ر ئێوه ، ئه‌ی موسوڵمانه‌کان ، ئیللا مردار‌ه‌وه‌بوو و خوێن‌و به‌رازو هـــــه‌ر سه‌ربڕاوێکی وه‌ها که له کاتی سه‌ربڕینه‌که‌یا ده‌نگ‌به‌رزکرابێته‌وه به ناوی غه‌یری خودا ٠ واته باسی ناوی بته‌کانیان ، وه یا ناوی خوداو بته‌کانیـــــان بردبێ‌و ئه‌مانه‌یش له‌سه‌ر ئـــه‌و که‌سانـــه حه‌رام‌کراون که ناچار نه‌بووبن بۆ خواردنیان ٠

﴿ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلاَ عَادٍ ﴾ :

ده‌ی هه‌رکه‌س ناچار بووبێ بۆ خواردنی ئه‌مانه له حاڵێکا ده‌س دڕێژ نه‌کا بۆ حه‌قی غه‌یری خۆی وه لایش‌نه‌دا له‌و ئه‌ندازه‌یه که پێویسته بۆی ٠

﴿ فَلاَ اِثْمَ عَلَيْهِ ﴾ :
ئەوە هیچ تاوانی لەسەر نیە لە خواردنی ئەوانا ٠

﴿ اِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴾ (١٧٣)
بەڕاستی خودا تاوانپۆشەو میهرەبانە بۆ بەندەکانیو شتی گران ئاسان ئەکا لەسەریان ٠

وە لە ئایەتی (یەك)لە سوورەتی مائیـــدەدا فەرموویەتی (یا أیها الذین آمنوا اوفوا بالعقود احلت لکم بهیمة الانعـــام الا ما یتلی علیکم غیر محلی الصید وانتم حرم ان الله یحکم ما یرید) واتە : ئەی کەسانێ کە ئیمانتان هەیە بە خودا ! لەسەر خەتی راستی پەیمانی خۆتان بڕۆن بەڕێوە ، وە لە جوملەی پەیمانی خودایە لەگەڵ پێغەمەرا ئەمە کە حەلاڵکراوە بۆ ئێوە گیانلەبەری بێتەمییز لە وشترو گاو مەڕو بزن ، وە ئەوانەیش کە ئێـــوە بەخێویان ناکەن لە گیانلەبەری کێوی ، ئیللا ئەو گیانلەبەرانەو ئەو خواردەمەنییانە کە ئەخوێنرێنەوە بەسەرتانا لە حاڵێکا رەوا نەدەن بۆ خۆتان نەچیرکردن لەکاتی ئیحرام بەحەج یا بەعومرەدا وە بەڕاستی خودا فەرمان ئەدا بەوەی خواستی لەسەری بێ ٠

وە لە ئایەتی (٣)ی سوورەتی (مائدە)دا بۆ ڕوونا ککردنەوەی ئەم ئایەتە فەرموویەتی : (حرمت علیکم المیتة والدم ولحـم الخنزیر وما اهل لغیر الله بـــه والمنخنقة والموقـوذة والمتردیة والنطیحة وما اکل السبع ــ الا ما ذکیتم ــ وما ذبح علی النصب ، وان تستقسموا بالازلام ذلکم فسق) واتە : حەرام کراوە لەسەر ئێوە مرداروەبوو ، وە خوێن ، وە گۆشتی بەراز ، وە هـــــەر سەربڕاوێ کە دەنگ بەرزکرابێتەوە لەسەری بۆ غەیری خودا ،

وه هەر حەیوانێ خنکاویێ یا بە کوتەك کوژرابێ یا لە بەرزییەوە هەڵدێرابێ وە ئەوەی درندە خواردبێتی ـ ئیللا ئەوەی لەکاتی ژیانی دامەزراودا بەچەقۆدا بگاو سەری ببڕن ـ وە ئەو حەیوانەی لەسەر بتەکان سەربڕابێ ، وە هەر حەیوانێ گۆشتەکەی لەناو خۆتانا بە(ئەزلام) بەشبکەن ؛ چونکی ئەو نەوعە بەشکردنە لادانە لەحەق ٠

وە لە ئایەتی (٥)ی سوورەتی مائیدەدا فەرموویەتی : (الیوم احل لکم الطیبات وطعام الذین اوتوا الکتاب حل لکم وطعامکم حل لهم) واتە : ئیمڕۆ حەلاڵکرا بۆ ئێوە هەموو خواردەمەنییە پاکەکان ، وە طەعامی ئەو کافرانە کیتابیان پێدراوە حەلاڵە بۆ ئێوە وە طەعامی ئێودیش حەلاڵە بۆ ئەوان ، وە بە حوکمی ئەم ئایەتە گۆشتی حەیوانی سەربڕراوی جوولەکەو گاور حەلاڵە ؛ چونکی لە عورفی ئیسلاما بە کیتابی ئەناسرێن بەڵام گۆشتی سەربڕراوی مەجووسی ناخورێ ؛ چونکی حەزرەت فەرموویەتی : (سنوا بهم سنة اهل الکتاب غیر ناکحی نسائهم ولا آکلی ذبائحهم) واتە : رەفتاریان لەگەڵ بکەن وەکو ئەهلی کیتاب بەڵام ژنیان مارە مەکەنو گۆشتی سەربڕاویان مەخۆن ٠

وە لە ئایەتی (٩٦)ی سوورەتی مائیدەدا فەرموویەتی : (احل لکم صید البحر وطعامه متاعا لکم وللسیارة ، وحرم علیکم صید البر ما دمتم حرما واتقوا الله الذی الیه تحشرون) واتە : حەلاڵکراوە بۆ ئێوە نەچیرێ کە هەر لە دەریادا بژیو خواردنی گۆشتی ئەو نەچیرە بۆ ئێوەو بۆ کاروانی ، وە حەرامکراوە لەسەرتان نەچیری وشکان مادام لە ئیحرامی حەج یا عومرەدا بن ،

وه خۆتان بپارێزن لەعەزابی ئەو خودایە کـــە بۆ لای ئـــەو ئەگەڕێنەوە ٠

وە لە ئایـــەتی صـــەدو نۆزدەی سوورەتی (انعـــام)دا فەرموویەتی : (وما لكم الا تأكلوا مما ذكر اسم الله عليه وقد فصل لكم ما حرم عليكم الا ما اضطررتم عليه) واتە : چیتان بۆ ئەبێ لەوەدا كە نەخۆن لەو حەیوانە سەربڕاوانە كـــە ناوی خودایان لەسەر براوەو خودا بەڕاستی بەیانی كردووە بۆتـــان ئەوەی كە حەرامی كردووە لەسەرتان ئیللا لە كاتی ناچاریو خواردنی حەرامێكا كە ناچار بووبن بۆی !

هەروا لە ئایەتی صەدو بیستی ئەم سوورەتەدا فەرموویەتی: (ولا تأكلوا مما لم يذكر اسم الله عليه وانه لفسق) واتە : مەخۆن لە گۆشتی ئەو حەیوانە سەربڕاوانە كە ناوی خودایان لەســـەر نەبراوە ، وە بەڕاستی خواردنی ئەوانە دەرچوونە لە ڕێگەی ئیسلامییەتی ٠ وە لە ئایەتی (١٤٥)ی هەمـــان ســـوورەتدا ئەفەرموێ : (او دما مسفوحا) وە لە ئایەتی (١٥٧)ی ئەعرافدا ئەفەرموێ : (ويحل لهم الطيبات ويحرم عليهم الخبائث) واتە : ئەوانەی پەیڕەوی ئەو پێغەمەرە ئەكەن كەوا حەلاڵ ئەكا بۆ ئەوان خواردنی هەرچی شتێ كە پاكە ، وە حەرام ئەكا لەسەریان ئەو شتانەی كە پیسن ٠

وا لەم ئایەتە پیرۆزانەدا بەكورتی دەركەوت هەر گۆشتێ لە طەبیعەتی میانەدا باش بێ ئەوە ئەخورێ وە هـــەر گۆشتێ لە طەبیعەتی میانەدا ناپەسەند بێو قیزەون بێ ناخورێ ٠ جا لەم پاكو پیسەدا قابیلە بیرۆڕای بازێ كەس لەگەڵ بازێ كەســـا جیا بێ ٠

وه ئەوەیش کە دیاری کرابێ بۆ نەخواردن ئەوە حەرامە بە بێ خیلاف • وە لەوانەدا کە دیاری نەکراون بیرو باوەڕی بازێ پێشەوا گەورەکان لەگەڵ بازێکا ناکەوێتە یەك • وەکو لە کتێبە ئایینییەکانا ئەمانە باسکراون ، لەوانــە : خواردەمەنی گۆشتی حەیوانی سەربڕراوی کیتابییەکان کە جوولەکەو گاورن لەلای ئیمامی ئەبوحەنیفە حەلاڵن موطڵەقا بە مەرجێ ناوی خودای لەسەر برابێ • وە لەلای ئیمامی شافیعی بەو مەرجە ئەخورێ کە ئەو حەیوان سەربڕە ئەگەر لە ئەولادی حەزرەتی یەعقووب بێ ، سەلامی خوای لەسەربێ ، نەزانرێ بەوە کە یەکێ لە باوك‌و دایکی لەپاش نەسخی دینەکەی وە یا گۆڕانی ئەو دینە داخڵی ئەو دینە بووبن ، وە ئەگەر لە ئەولادی ئــــەو نەبووبێ ئەبێ بەڕاستی بزانی کە باوك‌و باپیری ئەو شەخسە داخڵی دینەکــە بوون لەپێش نەسخبوونەوەی ئەو دینــــەداو لەپێش تەحریف‌و گۆڕینیا ، وە عیلم بەم وەزعە وەکو مەحاڵ وایە ، کەوابێ گۆشتی حەیوانی سەربڕاوی جوولەکەو گاور لــــەلای ئێمە کە شافیعی مەذهەبین ناخورێ ، مەگەر بە تەقلیدی ئیمامی حەنەفی (خ) • وە بە مەزهەبی ئیامی مالیك‌و ئیمامی ئەبوحەنیفە (خ) هــــەر حەیوانێ بە عەمدی تەرکی ناوی خودای لەسەر کرابێ حەرامە ؛ چونکی ئەو مەنعە کە لــە ئایەتەکــە وەرئەگیرێ لــەلای ئــەوان تەحریمە • بەڵام لەلای ئیمامی شافیعی ئەو نەهیە کــــە لەو ئایەتەدایە بۆ کەراهەتەو ئەو حەیوانە کە ناوی خوای لەســەر نەبراوە ئەخورێ ؛ خواە بە عەمدی تەرکی کردبێ یا بە نیسیان ؛ چونکی گەلێ لە موسوڵمانان هاتنە خزمەتی حەزرەت (د) عەرزیان کرد : ئێمە لە دەشتەوە گۆشتمان بۆ دێت‌و نازانین لــــە کاتی

سەربڕینیا ناوی خوایان بردووە یـان نە ! فـەرمووی : ئێـوە ناوی خودای لەسەر ببەنو بیخۆن .

وە لە جێگەی بڕینی ملی حەیواندا دوو فەرموودەی حەزرەت ریوایەت کراوە ؛ یەکەم لە رافیعی کوڕی خەدیجەوە ریوایەت کراوە فەرموویەتی : (ما انهر الدم وذکر اسم اللّه علیه فکل) واتە : ئەوەی خوێن رەوان ئەکاو ناوی خوای لەسەر ئەبرێ بیخـۆ .

دووهەم : لە ئەبوئەمامەوە ریوایەت کراوە فەرموویەتی : (ما فری الاوداج فکلوا ما لم یکن رض ناب أو نخر ظفر) واتە : ئەو شتەی کە شارەگەکانی ملی حەیوان ئەبڕێ لە گۆشتەکەی بخۆن بە مەرجێ کوتانی دان یا کۆلینی نینۆک نەبێ .

جا ئیمامی مالیك لە مەشهووری مەزهەبیا ئەڵێ : پێویستە بڕینی قورقوراچگەو هەردوو شارەگەکانی . وە لە ریوایەتێکا وتوویە : هەرچواریان یانی دوو شارەگەکـەو قورقوراچگـەو سوورریچکەی . وە لە ریوایەتێکا بەس بڕینی دوو شارەگەکەی ملی .

وە لەلای ئیمامی ئەبووحەنیفە ئەبێ سێ رەگ لەو چوارە ببڕێ ، خواە دوو شـارەگ‌ەو قورقوراچـکە یا شارەگێـك‌و قورقوراچکەو سووریچکـە ، یاخـود دوو شـارەگ‌و سووریچکەکەی .

وە لەلای ئیمامی شـافیعی واجبـە هـەر قورقوراچـکەو سووریچکەی بەتەواوی ببڕین ؛ چونکی خوێنی لەش بە بڕینی ئەم دوو رەگە بەتەواوی رەوان ئەبێو زوو بەزوویش حەیوانەکە گیانی دەرئەچێو ئازاری کەم ئەبێ .

جا لەبەر ئەوە ئێمە شافیعی مەزهەبین لەسەر ئیجتیهادی ئەو قسە ئەکەینو ئەڵێین ئەوەی گیانلەبەرە سێ بەشە ؛ یا هـــەر دەریایی یە ، واتە هەر لە ئاوا ئەژیو لە دێما ناژی • وە یا هەر لە وشکیدا ئەژی ، کەوتە ناو ئاوەوە ئەمرێ • وە یاخـــود لە هەردوو لا ئەژی • جا ئەو حەیوانە کە دەریایی بێ ، واتە لە دێما نەژی ئەوە هەمووی حەلاڵە • خودا فەرموویەتی : (احل لكم صيد البحر وطعامه متاعا لكم وللسيارة) واتە : حەلاڵکراوە بۆ خواردنی ئێوە ئەو گیانلەبەرە لە دەریادا بێ بۆ رابواردنی ئێوەو کاروانی • وە حەزرەت (د) لەباسی دەریادا فەرموویەتی : (هو الطهور ماؤه الحل ميتته) واتە : دەریا ئاوەکەی شـــت پاکئەکاتەوەو مردارەوەبوویشی حەلاڵە •

وە ئەوەی کە دێمییە هەرکامی مردارەوە بووە حەرامە ، واتە بە یاسای دین سەرنەبڕابێ • هەروا حەیوانی خنکاوو بەقۆچ یا بەکوتەك کوژراو وە یا لەبەرزییەوە هەڵدێراو وە یا حەیوانێ لەکاتی سەربڕینیا ناوی غەیری خودای لەسەربرابێ وە بـــەراز حەرامەو خوێنی رەوان حەرامە • ئەمانە هـــەموو لە ئایەتی قورئانا هەن •

وە غەیری ئەمانە چەن بەشە :

یەکەم : هەر حەیوانێ کە حەزرەت فەرمانی بە کوشتنی دابێ حەرامە ، بە ریوایەتی ئیبنوعەببباس ، خوایان لێرازی بێ ، فەرموویەتی : (خمس يقتلن في الحل والحرم : الحية ، والفأرة ، والغراب الابقع ، والحدأة ، والكلب العقور) واتە : پێنج حەیوان ئەکوژرێن لە خاکی حەرەمی مەککەو لە غەیری حەرەمی مەککەدا : مارو ، مشكو ، قەلەباچکەو ، کۆللارەو ،

سەگێ بگەزێ • وە لە ریوایەتێکا لەباتی سەگ (عقرب) هەیە • ئەمانە گۆشتیان حەرامە •

وە بە قیاس لەسەر مارو دووپشك هەر حەیوانێ ژاری بێ حەرامە ، وەکو : هەنگ‌و ، مێش‌و ، مێشوولە‌و ، زەردەواڵە‌و ، مارمێلکە‌و ، قومقومە‌و ، قۆڕی‌و ، کیسەڵ‌و ، رەقە‌و . قرژانگ‌و ، بۆق‌و ••• وێنەی ئەمانە لە گیانلەبەر •

وە بە قیاس لەسەر مشك هەرچی گیانلەبەری عەرزە وەکو گڵخۆرکە‌و قۆلانچە‌و رزق‌و مشکەکوێرە‌و گۆڕەکەنە‌و •••وێنەیان حەرامن •

وە بە قیاس لەسەر کۆڵلارە‌و قەلەباچکە هـــەر پەلەوەرێ پیسی بخوات وەکـــو لەکڵـــەك‌و سیسارکەکەچەڵـــە‌و قەلەڕەشـــە گەورەکان کە دائەپەڕێ بۆ سەر مردارەوەبوو •

بەشی دووەم : هەر حەیوانێ کەڵبەی بەهێزی راوی ببێ وەکو سەگ‌و گورگ‌و ورچ‌و فیل‌و مەیموون‌و کەرکـــەدەن‌و شێرو پڵنگ‌و بەورو وێزو چەقەڵ‌و پشیلە ••• هەموو ئەمانە حەرامن • وە حەزرەت لە باسی پشیلەدا فەرموویەتی : (الهرة سبع) واتە : پشیلە درندەیە • وە فەرموویەتی : (الکلب خبیث خبیث ثمنه) واتە : سەگ پیسە ، وە قیمەتەکەیشی پیسە • یانی فرۆشتنی نیە •

بەشی سێهەم : ئەو پەلەوەرەی کە دەنووکی قولاپی بێ وە چنگاڵی نەچیرگرتنی ببێ حەرامە ، وەکو : بازو شـــینەشاهۆو هەڵۆو کونەبوو هاووێنەی ئەمانە • بەڵام ئـــەو حەیوانە کە کەڵبەی بەهێز نیە وەکوو کەمتیارو ڕێوی‌و دەڵـــەك‌و سەگڵاوو

سمۆرەو هەر پەلەوەرێ چنگی راوکردنی نەبێ وەکـــو ئەمانە حەلاڵن وە لە مەسئەلەی (کلب الماء)دا خیلاف هەیەو (یافعی)و بازێ تر بیریان لەسەر ئەوەیە ئەخورێ ٠

بەشی چوارەم : حەیوانی چوارپێی خانـــەکی وەکو گاو وشترو مەڕو بزنو ماین هەموو حەلاڵن ، بەڵێ هێسترو کـــەری خانەکی حەرامن ٠ جابیر (خ) ریوایەت ئەکا ئەڵێ لە رووداوی (حنین)دا ماینو هێسترو کەرمان سەربڕی جا حەزرەت مەنعی کردین لەگۆشتی کەرو هێستر بەلام لـــە گۆشتی ماین مەنعی نەکردین ٠

بەشی پێنجەم : حەیوانی چوارپێی کێوی وەکو گاو مەڕو بزنو ئاسكو باقی حەیوانی کێو وەکو کەری کێوی ئەمانە هەموو حەلاڵن ٠

بەشی شەشەم : پەلەوەر غەیری ئەوانە کە باسمانکردن چ خانەکی وەکو : مریشكو مراوێو قازو قەلەموون ، یا کێـــوی وەکو : قازو کەوو پۆڕو قوڵەنگكو کۆترو قەلەڕەشە وردەکانو قەتەو ریشۆڵەو چۆلەکە بە هەموو نەوعێکیانەوە حەلاڵن ، وە هەر حەیوانێ کە ناوی دیار نەبێ حوکمی وەکوو هاووێنـــەی خۆی وایە ، وە ئەگەر هاووێنەی نەبوو ئـــەوە گەلێ لە ئینسانی خاوەن طەبعی میانە بە باشیان ئـــەزانی گۆشتی ئەخـــورێ ، ئەگەرنا ناخورێ ؛ چونکی بە یاسایـــەکی عام هـــەرچی لـــە خواردەمەنیە پاکەکانە خودا حـــەلاڵی کـــردووە وە هەرچی لـــە پیسەکانە خودا حەرامی کردووە ، کەوابێ ئیختیلاف لە شتێکی نەناسراوا کە حەرامە یا حەلاڵە لە ئیختیلافە لەوەدا کە ئەم شتە لە (طیبات)ە یا لە (خبائث)ە ٠

جا پاش ئەم بەیاناتە خودای تەعالا بە یاسای هەڕەشە لەو زانایانە کە یاسای راست ونئەکەن فەرموویەتی :

﴿ إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللهُ مِنَ الْكِتَابِ ﴾ :

ئەو کەسانە کە ون ئەکەنو ئەشارنەوە لە خەڵکی ئەوەی خودا ناردوویەتە خوارەوە لە فەرمان ٠

﴿ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَناً قَلِيلاً ﴾ :

وە بەرانبەر بە شاردنەوەی ئەوە سوودو نرخێکی دنیایی بێبایەخ وەرئەگرن ٠

﴿أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلاَّ النَّارَ﴾ :

ئەوانە ناخۆن پڕ بەسکیان ئیللا ئاگری دۆزەخ ٠

﴿ وَلاَ يُكَلِّمُهُمُ اللهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ﴾ :

وە خودا قسەیان لەگەڵ ناکا لە رۆژی قیامەتا ٠

﴿ وَلاَ يُزَكِّيهِمْ ﴾ :

وە تاریفیان ناکا ٠

﴿ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴾ (١٧٤)

وە هەیە بۆیان عەزابێکی ئێشگەێین بە دڵو گیان ٠

﴿ أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلالَةَ بِالْهُدَى ﴾:

ئەو کەسانە کە لە بەرابەری ئارەزووی نەفسو مانّی دنیاوە حەق ئەشارنەوە لە عالەما کەسانێکن مانّی گومڕاهییان کڕیوە بە نەختی هیدایەتو رووناکی دڵ ٠

﴿ وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ ﴾ :

وە عەزابی دۆزەخیان وەرگرتووە لـــە موقابیلی کەرەمو سەماحەتی خودادا ٠

﴿ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ ! ﴾ (١٧٥)

زۆر جێگەی تەعەجوبە ! چی ئەوانەی خۆگر کردووە لەسەر ئاگری دۆزەخ ؟

﴿ ذَلِكَ بِأَنَّ اللهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ ﴾ :

ئەو عەزابەیان لەبەر ئەوەیە کە خودای تەعالا کتێبی تەوراتی بەحەق ڕەوانەکردووە کە ڕەفتاری پێبکەنو ئەوەی لەوا هەیە نەیشارنەوە کەچی شاردیانەوە .

﴿ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ ﴾ :

وە ئەو کەسانە کە ئیختیلافو نیزاعیان هەیە هەستانو باوەڕیان کرد بە بازێ ئایەتی وە ئینکاری بازێکیان کرد ، وە یا مەعناکەیان بە خیلافی حەق دەربڕی .

﴿ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴾ (١٧٦)

وان لە خیلافێکدا کە زۆر لە حەقەوە دوورە وە تا لەسەر ئەو حاڵە بن ناێینەوە بۆ سەر ڕێگەی ڕاست .

کاتێ کیتابیەکان زۆر باسی قیبلەیان ئەکردو دڵی خەڵکیان تێك ئەدا لە ئیسلامییەت خودای تەعالا ئەم ئایەتەی ناردەخوارەوە فەرمووی :

﴿ لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ ﴾ :

هەموو کارێکی چاك هەر ئەوە نییە کە ڕووی خۆتان هەڵسووڕێنن بەرەو خۆرهەڵاتو خۆرنشین .

﴿ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ ﴾ :

بەڵام کاری زۆر باش ئیمانو باوەڕی ئەوانەیە کە ئیمانیان هەیە بەخودای عالەمو پەروەردگـــاری جیهـان بەو شێوە کـە خودایەکی (واجب الوجود)ەو خالیقی هەموو شتێکەو مەعبوودی هەموو کەسێکەو هەرچی سیفەتێ شیاوی خودایەتییە هەیەتیو لە هەرچی صیفەتی ناباڕەدووڕە ، وە بە رۆژی پاشەڕۆژ کە رۆژی قیامەتە ، واتە : باوەڕی وابێ لە پاش مردن زیندوو ئەبنەوەو پرسیاری بیرو باوەڕو کردەوەی چاکەو خراپەیان لێ ئەکرێ وە هەرکەسێ بە تۆڵەی خۆی ئەگا • وە باوەڕکردنە بە فریشتەکانی خودا بەو شێوە کە پێغەمەر سەلامی خودای لێ بێ باسی کردوون ، واتە باوەڕ بەوە کە فریشتەکان ئەجسامی لەطیفەنو لـە نوور دروستکراونو نێرو مێیان نیە ، بـەس بـە فەرمـــانی خـودا پەیدابوون ، وە هەرکەسێ لەوان پایەو نیشانەیەکی دیاری هەیە لەو پایەیە لانادا •

(لا یعصون اللّه ما أمرهم ویفعلون ما یؤمرون) :

وە باوەڕکردنە بەو کتێبانە کە خودا رەوانەی کردوون بۆ پێغەمەران وە کردوویە بە دەستوور بۆ بیرو باوەڕو کردەوەیان ، وە باوەڕی وابێ ئەوانە کەلامی خودان ، وە دوورن لە هەڵەو فەرامۆشیکاری ، وە بە ساغی گەیشتوون بە پێغەمەران ، سەلامی خوداییان لەسەربێ ، وە باوەڕکردنە بەو پێغەمەرانە کە خـودا ناردوونی بۆ تەربییەتی ئادەمیـــزادو باوەڕی وابێ پیـاونو لەئادەمیزادنو خودا دروستی کردوون بە پاکیو پاکـکـرداریو هەڵی بژاردوون لەناو ئادەمیزادا ، وە راستن لـــە وتارا ، وە بێخەیانەتن لە وتارو کردەوەدا ، وە خاوەنهۆشو زیرەکن •

﴿ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ ﴾ :

وه چاکه چاکه‌ی ئه‌و که‌سانه‌یه له‌گه‌ڵ ئه‌و ئیمانو باوه‌ڕه‌یان که باسمانکرد مانی خۆیان بده‌ن ، له‌گه‌ڵ خۆشه‌ویستی ماڵه‌که‌دا ، به خزم‌و خوێشی خۆیان‌و به‌و که‌سانه که له‌به‌ر گه‌دایی داکه‌وتوون‌و به‌و موسافیرانه‌و ڕێڕه‌وانه که بێ‌مه‌سره‌ف ماونه‌ته‌وه‌و به‌و که‌سانه که گه‌دایی‌و نه‌بوونی ناچاری کردوون به داواکردن له خه‌ڵك‌و مانی خۆیان ئه‌ده‌ن بۆ ئازادکردنی گه‌ردنی ئاده‌میزاد له به‌نده‌یی ، وه یا بۆ ئازادکردنیان له دیلی‌و گورفتاری ٠

﴿ وَأَقَامَ الصَّلٰوة ﴾ :

وه له گه‌ڵ ئه‌م صیفه‌ته باشانه‌دا باسمانکردن نوێژه‌که‌ی جێ‌به‌جێ بکا به‌یاسای دین ، وه یا به‌و جۆره که حه‌زره‌ت (د) به‌جێی هێناوه ٠ هه‌تا په‌یوه‌ندی له‌گه‌ڵ خودادا به‌هێز ببێ‌و هێزی له‌سه‌ر کرده‌وه‌ی باش زۆربێ به نه‌وعێ واجباتی خۆی به‌جێ‌بێنێ‌و له‌کاری ناهه‌موار خۆی بپارێزێ به‌ده‌وام ٠

﴿ وَآتَى الزَّكَاة ﴾ :

وه بێجگه له‌و خێرات‌و صه‌ده‌قاته وه له‌و ده‌ست‌و ده‌هه‌نده له گه‌ڵ خزم‌و بێگانه‌دا هه‌یه‌تی زه‌کاتی مانی ده‌رکا بیدا به‌خاوه‌ن حه‌قه‌کان ، چی له حه‌یوانات‌و کشت‌وکاڵ و پاره‌ی دانراوو بازرگانی‌و گه‌نجی نیهانی ٠

﴿ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا ﴾ :

واته خەیری وەفاکارییە لەگەڵ ئەو کەسانەدا کە پەیمانیان لەگەڵا کردووە کاتێ پەیمانێکیان بەست ، چی لەگەڵ خوێش چی لەگەڵ بێگانە چی لەگەڵ موسوڵمان چی لەگەڵ کافر ٠

﴿ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ ﴾ :

واتە : خێر بریتییە لە خۆگرتنی ئینسان لە کاتی گەدایی و نەبوونی و قاتەسانیدا ، وە لەکاتی ناساغی و نەخۆشیدا ، وە لەکاتی جەنگ و هێزی بەیەکاچوونا ٠

﴿ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴾ (١٧٧)

ئەم نەوعە کارە خێرە خێرەی بەنرخ و ئەم نەوعە کەسانەن کە لەگەڵ خوداو بەندەکانی خودادا راستئەکەن ، وە ئەو کەسانەن کە خاوەن تەقوان و پارێزگارن لە کوفرو لەگوناهی گەورەو لە تێکەڵبوون بە کاری تاریکی دنیایی ٠

ئەم ئایەتە گەورەو بەنرخە وا بڕیار دراوە کە هەموو بناغەو فرووعی دین و خوو رەوشتی تیایە ، بۆیە حەزرەت (د) فەرموویەتی : (من عمل بهذه الآية فقد استكمل الايمان) واتە : هەر موسوڵمانێ رەفتار بکا بەم ئایەتە ئەوە ئیمانی تەواو کردووە بە ئەسڵ و فەرعەوە ؛ چونکی کەمالاتی ئینسانییە ، لەگەڵ زۆریدا ، لە سێ شتا ئەبڕێتەوە : بیروباوەڕی باش ، وە پوختەکردنی نەفس ، وە رەفتاری باش لەگەڵ عالەما ٠ یەکەم

وا له ئیمانا ، دووەم نوێژی رەسـا ، سێهەم سـەرفی مـاڵو بەخشش ٠

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى : الْحُرُّ بِالْحُـرِّ ، وَالْعَبْـدُ بِالْعَبْـدِ ، وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى ﴾ :

له بوخاری شەریفا ئەفەرموێ : ئەم ئایەتە هاتەخوارەوە له دوو هۆز له هۆزی عەرەبەکان که جەنگیان کرد لەناو خۆیانا ئەیانوت : له باتی بەندەیەکمان فلانی کوڕی فلان ئەکوژینو لەباتی جارییەمان فلانە ژنی وا ئەکوژین ٠

کەوابوو مەبەس لەم ئایەتە ئەمەیە هیچ لایێ لەحەقی خۆیان لانەدەن وە زیادەڕەوی نەکەن ، واتە : ئەی کەسانێ کە ئیمانتان هێناوە بە خودا فەرزکـراوە لەسـەرتان تۆڵـە لەهـۆی کوژراوەکانەوە ، واتە پێویستە لەسەر بکوژ ملکەچ بکا بۆ ئەوە سەرۆکی موسوڵمانان بیکوژێتەوە له تۆڵەدا ، وە پێویستە بۆ خاوەن حەق له ئەندازەی تۆڵەی خۆی لانەدا ٠ ئادەمیزادی ئازاد له باتی ئادەمیزادی ئازادو بەندە لەباتی بەندەو مێیینە لەباتی مێیینەو لەوە بەولاوە رەوا نیە لەئایینی ئیسلاما ٠

جا مادام ئەم ئایەتە بۆ لابردنی تەجاوزاتی خەڵکی هاتووە له حەق سەندنەوەدا ئیتر ئەوە ناگەیەنێ کە ئازاد له تۆڵـەی بەندەدا ناکوژرێتو پیاو له تۆڵەی ژندا ناکوژرێت ٠ وە ئەم حوکمانە حەوالەی پێشەواکـانن بەئەنـدازەی ئـەو دەلیـلانە دەستیان کەوتووە ، وە له مەزهـەبی ئیمـەدا پیاو ئەکـوژرێ

لەخوێنی ژنا ، وە ئەگەر دوو سێ پیاو پیاوێکیان کوشت هەموو ئەکوژرێنەوە .

جا ئەم فەرزبوونی قیصاصە بەم مەرجەیە خاوەن حەق بیەوێ قیصاص وەربگرێتەوە ، ئەگەر ویستی عەفووی بکا بەخۆڕایی وەیا لە موقابیلی (دیە)دا واتە لەبەرانبەری مالێکی تایبەتیدا ئەتوانێ وەکو خودای تەعالا فەرموویەتی :

﴿ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ ﴾ :

واتە ئەگەر ئادەمیکوژێ عەفوو چاوپۆشی بۆ هات لەلایەنی برای خۆیەوە بە ئەندازەیێ لە عەفو ، واتە هەر حەقی خۆی عەفو بکا ئەگەر حەقدار زۆربن ، وە یاخود هەموو حەقەکە هەر عائیدی ئەو بێ .

﴿ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ﴾:

ئەوە واجبە لەسەر ئەو کەسەی عەفوەکە ئەکا بەپیاوەتیو چاککردەوەیی داوای ئەو مالە بکا کە بڕیاری داوە ، وە واجبە لەسەر کابرای پیاوکوژ ئەو مالە پێشکەش بکا بەبێ ماتڵکردنو کەمکردنەوە .

﴿ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ ﴾ :

دامەزرانی یاسای چاوپۆشی لە (قیصاص) بارسووککردنە لەلایەنی خوداوەو میهرەبانییە .

﴿ فَمَنِ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴾ (١٧٨)

دەی هەرکەسێ تەجاوز بکا لەپاش چاوپۆشی لە قیصاصو وەرگرتنی مالەکە ـ واتە ئەگەر کابرای مالّوەرگر بڕوا کابرا

بکوژێ ، وەیا مانەدەر مانەکە نەدا ــ ئەوە لە لایەنی خوداوە عەزابێکی گرانی ئێشگەیەنی هەیە ٠

﴿ وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴾ (١٧٩)

واتە بۆ ئێوە هەیە لە دامەزرانی یاسای قیصاصدا ، وەکو باسمانکرد ، حەیاتو زیندەگییەکی گەورەی بەنرخ ئەی خاوەن عەقڵە ساغەکان ٠ جا رجامان وایە خۆتان بپارێزن ؛ چونکی پیاوکوژ لەترسی قیصاص ناوێرێ کەس بکوژێ وا حەیاتی کوژراوەکە ئەپارێزرێ ٠ وە مادام ئەو نەکوژرا ئەمیش ناکوژرێ لە قیصاصا وا حەیاتی ئەمیش مایەوە ٠ وە لەلایەکی ترەوە کاتێ یاسای قیصاص دامەزرا خەڵك لەبەر طائیفەگەری لەباتی پیاوێ چەن پیاو ناکوژن وا ئەم نەوعە حەیاتەیش هەم دەسکەوت ٠

وە مانای رجای خۆپارازتنی موسوڵمانەکان لەسەر دوو شێوەیە ؛ یەکەم : ئەمەیە خوا رجا ئەکا لە موسوڵمانەکان بەگشتیو لەدەسڕۆیشتوەکان بەتایبەتی کە لەخوا بترسنو یارمەتی یاسای دین بدەنو بە هەموو نەوعێ تێکۆشن بۆ لابردنی ئەو بەدکارییە نامەردانە پێشووە ؛ چونکی دیمایە بەزمانو هێزدان بەحەق بە لایەنگرتنی زۆر بە نرخەو ئەبێ بەهۆی دامەزراندنی یاسای قیصاص ٠

دووەەم : ئەمەیە کە ئەم تەقواو خۆپارێزییە وەکو ئەنجامو نەتیجە وابێ بۆ ئەو یاسایە ؛ چونکی مادام یاسای قیصاص دامەزرا خەڵك ناوێرن یەکتر بکوژنو هەرکەس بەهێمنی لەمانی

خۆیا خەریکی دنیاو ژینی خۆی‌و عیبادەت‌و دینی خۆی ئەبێ‌و ئەگا بە تەقوا . وە لەلایێ تر‌ەوە کاتێ قیصاص دامەزرا دەرگای فیتنە دائەخرێ‌و موسوڵمانان گیرۆدەی ستەم‌و تەجاوز لەحەق نابن‌و بە ئەهلی تەقوا ئەبن ٠

﴿ كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِن تَرَكَ خَيْرًا ـ الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴾ (١٨٠)

واتە : واجبکراوە لەسەر ئێوە لەکاتی سەرەمەرگا کە مردن بەڕاسەری یەکێ لە ئێوەوە بێ ـ ئەگەر خێرێکی لێ بەجێ ئەما ـ واتە لەوانەبوو لەپاش مردن خێرێ بەجێ بێڵێ ٠٠ واجب کراوە وەصییەت بکا بۆ باوک‌و دایک‌و خوێشە نزیکەکانی بەئەندازەیێ کە موافیقی ماڵ‌و حاڵی بێ ، وە ئەم وەصییەتمانە بڕیارداوە بە یاسایەکی ئایینی دامەزراو بەسەر ئەو کەسانەوە کە لە خوا ئەترسن‌و خۆیان لە عەزابی خودا ئەپارێزن‌و ئەیانەوێ لە ئەهلی تەقوا بن ٠

لەم جێگەدا چەن باسێ هەیە :

یەکەم : ئەم ئایەتە ئایەتی وەصییەتەو لە قورئانا باسی وەصیەت تەنها لەم ئایەتەو لە ئایەتی (من بعد وصية ٠٠٠ الاية)ی سوورەتی (نساء)و لە ئایەتی (حين الوصية)ی سوورەتی مائیدەدا هەیە ، بەڵام ئەم ئایەتە لە هەموویان رەساترە ٠

دووهەم : ئەم ئایەتە هاتووەتە خوارەوە لە صەدری ئیسلاما بۆ تێکدانی ئادابی جاهیلییەکان لەو کاتەدا ئەو جاهیلانە عادەتیان

وابو لەکاتێکا نزیکی مـــردن ئەبوونـــەوە وەصییەتیان ئەکـــرد بەمیقدارێ لەمالّی خۆیـــان بۆ بێگانـــە لەبەر خۆبەزلگـــرتنو دەمارکردن بەسەر خەڵکدا ، جا خودای تـــەعالا ئەم ئایەتـــەی نازڵکرد هەتا موسوڵمانەکان نەکـــــەونە شوێنیانو ئەو جـــۆرە وەصیەتە نەکەن بەڵکـــوو وەصییەت بۆ بـــاوکو دایکیـــانو بۆ خزمەنزیکەکانیان بکەن هەتا لەو مالّە بێبەش نەبن ؛ چونکی لە یاسای جاهیلیەدا مانّی مردوو هەر کوڕەکانی داگیریان ئەکرد ، وە هەتا بەشی باوکو دایکی مردووەکەیان لێ نەئەدا ، وە خودای تەعالا هێنانیەوە بۆ باری موساعەدەو یارمەتی باوکو دایکیانو خزمەنزیکەکانیان لەباتی بێگانەو خەڵکی دووڕەپەیوەند • وە ئەم وەزعە دەوامیکرد هەتا عالەمی ئیسلام تەطەووری کرد خوای تەعالا ئایەتی نارەخوارەوە بۆ بەشکردنی میرات ، جا پێغەمەر (د) بە سواری وشترەکەیەوە فەرمووی : (ان اللّه قد قسم لکل انسان نصیبه من المیراث فلا تجوز لوارث وصیة) واتە : خوای تەعالا بەڕاستی بەشی هەر ئینسانێکی میراتبەری دا لە مـــیرات ئیتر وەصییەت بۆ میراتبەر رەوا نیە وەکو لەمەوپێش •

هەروا حەزرەت (د) لە حەجی ئاخری حەیاتیا کە مەشهوورە بە (حجة الوداع) لەناو خوطبەو وتاری ئامۆژگاری ئەصحابەکانا فەرمووی : خوای تەعالا بەشی هەموو خاوەن حەقی دا بە قەی حەقی خۆی ئیتر لەمەولا وەصییەت بۆ واریث نیە •

وە ئەم حەدیثـــــانە ئوممـــەتی ئیســـلام وەریگـــرتوونو گەیشتوونەتە پایەی ئەحادیثی موتەواتەرە لەوەدا کـــە ببن بـــە ناسیخی قورئان ، واتە بۆ ئەو حوکمی وەصییەت بۆباوکو دایکو خزمانە •

وه ئەیشتوانین بڵێین ئەم حەدیثانە ناسیخ نین بۆ ئەو حوکمی وەصییەت بۆ باوك‌و دایك‌و خزمانە بەڵکو ئایەتەکانی سوورەتی (نساء) کە تەواوی میراتی مردوو بەش ئەکەن لەناو میراتبەرەکانا ئەوانە ناسیخن بۆی ؛ چونکە ئیتر ڕێگەی بەشی باوك‌و دایك‌و خزمان نەماوە لەو بەشە زیاتر کە بۆیان بڕیار دراوە • وە ئەو وەصییەتە کە لە ئایەتی میراتا ئەفەرموێت : (من بعد وصية يوصى بها او دين) ئەم وەصییەتی باوك‌و دایك‌و خزمانە نیە • ئەگەرنا بە لامی تەعریفی عەهدەوە ئەیفەرموو : (من بعد الوصية التى وصى بها) بەڵکو وەصییەتێکە لەبۆ جیهاتی خێرات‌و صەدەقات کردوویەتی •

سێهەم : کەلیمەی (خیر) لەم ئایەتەدا تەفسیرکراوەتەوە بە مالّی زۆر بەپێی وەزعی ڕۆژی کابرا ، واتە لەو کاتەدا کە ئەو وەصییەتە فەرزکراوە لەسەر کەسێ فەرز بووە کە مالّی زۆر بووبێ •

چوارەم : پاش ئەوە کە ئەو وەصییەتی باوك‌و دایك‌و خزمانە لاچووە وەصییەتکردن لە ئایینی ئیسلاما دوو بەشە ، بەشێکی خێرەو بەشێکی شەڕو تاوانبارییە • لە بەشی یەکەمە وەصییەتێ کە واجبە بۆ یەکێ قەرزار بێ یا مالّی ئەمانەتی خەڵکی لەلا بێ ، یا قەرزی بەسەر خەڵکەوەبێ‌و ئەگەر باسی نەکا میراتگرەکان نائومێدی ببن • وە وەصییەتێ کە سوننەتە بۆ یەکێ وەصییەت بکا بۆ ڕێگەی ئیحسان وەکو مزگەوت‌و مەدرەسەو فەقیرو هەژارو ئەمانە •• وە لە بەشی دووهەمە وەصییەت بەتاوان ، وەکو پارە سەرفکردن بۆ دڕێژەدان بە دوژمنایەتی موسوڵمانان یا بۆ کردەوەیەکی حەرام ، وە یا بۆ هەرکەسێ کابرا بزانێ هەتا ئەو

کەسە مالّی زۆرتر بێ زیاتر تاوانباری ئەکا . وە ئەمانە هەموو لە کتێبی شەرعدا بەیانکراون .

﴿ فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَاِنَّمَا اِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ اِنَّ اللهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴾ (١٨١)

جا هەرکەسێ ئەو وەصییەتە بگۆڕێ لە شاهیدو وەصییو زۆردار لەپاش ئەوەی کە بیستیو حاڵی بوو ئەوە تاوانی جێنەگرتنی ئەو وەصییەتە لەسەر ئەوانەیە ئەیگۆڕنو خودای تەعالا بەڕاستی هەموو قسەیێ ئەبیسێو بە هەموو شتێ ئەزانێ .

﴿ فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا اَوْ اِثْمًا ﴾ :

وە هەرکەسێ باوەڕی وابێ کە ئەو وەصییەتکەرە لائەدا لە وەصییەتکەیا بۆ لای تاوانباریو ناحەقڕەوی وە زیاد لەئەندازە ئەو وەصییەتە ئەکا ، یاخود مەبەستی نائومێدبوونو بێبەشبوونی بازێ میراتبەرە بەناحەق .

﴿ فَاَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ ﴾ :

ئەویش کەوتە ناو بەینەوەو ئامۆژگاری کابرای وەصییەتکەری کرد کە بگەڕێتەوە بۆ سەرباری باش ئەوە تاوانی لەسەر نییە ، وە وەها نەزانێ کە تاوانبارە لەبەر ئەوەی تەیهێشتووە ئەو مالّەزۆرە بدرێ بەو کەسە کە وەصییەتەکەی بۆ ئەکرێ . بەڵکو خێری ئەگات ؛ چونکی مەنعی ئاشووبو فیتنەی کردووە لە موسوڵمانانو میانەی باش کردوون .

﴿ اِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴾ (١٨٢)

خودا تاوان بەخشەو میهرەبانە .

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ ﴾ :

ئەی ئەوکەسانەی کە ئیمانو باوەڕتان هەیە بەخودا فەرزکراوە لەسەرتان رۆژوو بەیاسای دیاری وەکو فەرزکراوە لەسەر ئەو ئادەمیزادانە کە لەپێش چەرخی ئێوەدا بوون ٠

﴿ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴾ (١٨٣)

بەهیوای ئەوە کە خۆتان بپارێزن بەهۆی ئەم عیبادەتە پیرۆزەوە لە عەزابی پەروەردگار ٠

﴿ أَيَّاماً مَعْدُودَاتٍ ﴾ :

ئەو رۆژووەیش وا لەچەن رۆژێکی هەڵژمێراودا ، یاخود رۆژووی چەن رژۆێکی هەڵژمێراو ٠

﴿ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضاً ﴾ :

جا هەرکەسێ لەئێوە نەخۆش بوو بە نەخۆشینێکی وا رۆژووگرتن گران بێ لەسەری بەعادەت ٠

﴿ أَوْ عَلَى سَفَرٍ ﴾ :

یا لەسەر سەفەر بوو بە وەزعێ رۆژووگرتن زەحمەت بێ لەسەری وە لە عەینی کاتا رۆژووی نەگرت ٠

﴿ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ ﴾ :

ئەوە فەرزە لەسەریان رۆژووی ژمارەی رۆژانێ کە بەرۆژوو نەبوون تیایانا ٠

﴿ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ ﴾ :

وە فەرزە لەسەر ئەو کەسانە کە ساغنو لەشوێنی خۆیانان

بەڵام لەبەر پیریو ناتەوانایی بەخەرجکردنی هەموو تەوانایی نەبێ ناتوانن رۆژوو بگرن ٠

﴿ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ ﴾ :

تۆڵەی ئەو رۆژووەی بدا بۆ هەر رۆژێ بە ئەنـــدازەی خواردەمەنی گەدایەك ٠

﴿ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْراً ﴾ :

دەی هەرکـــەسێ بە پیاوەتی خۆی زیاتر لە خواردەمەنی گەدایەك بدات ٠ واتە بەشی دووکەس یازیاتر یا کەمتر لەوە ٠

﴿ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ ﴾ :

ئەوە سوودی زۆرترە بۆی ؛ چونکی خێر هەتا زۆرتر بێ باشترە ٠

﴿ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴾ (١٨٤)

بەڵام رۆژوو گرتنەکەتان باشترە بۆ ئێوەو ئەگـــەر ئێوە بزانن بەم خێرە تەرکی ناکەن ٠

جا لەبەر ئەوە ئەو رۆژانە دیاری نەکرابوون خودای تەعالا فەرمووی :

﴿ شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدىً لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ ﴾ :

ئەو رۆژانە بریتین لەمانگی رەمەزانی پیرۆز ئەو مانگەی کەوا قورئانی پێرۆزی تیا نازڵکراوە بۆ سەر حەزرەتی محەمەد (د) ، وە حاڵی ئەو قورئانـــە وەهایە رێنومـــای عاقڵانـــە بۆ بیروباوەڕی باشو بۆ کردەوەی چاك ، وە ئەبێ بە شاهیدو دەلیل

لەسەر ئەوەی کە حەزرەتی محەمەد پێغەمەری خودایەو هـــەر وتارێکی دینی هەیە راستە ، وە ئەو قورئانە ئـــەبێ بە هۆی شارەزایی هۆشیاران بۆ گەلێ شتی بەنرخ ، وە ئەبێ بە هۆی جیاکردنەوەی راست لە ناڕاستو حەق لە ناحەق ٠

جا پاش ئەم رووناککردنەوەیە هێزی دا بـــە فەرزبوونی رۆژووی رەمەزانو فەرمووی :

﴿ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ ﴾ :

دەی هەرکەسێ حازری ئەو مانگی رەمەزانەیە با رۆژووی بگرێ مادام عوزری نەبێ ٠

﴿ وَمَنْ كَانَ مَرِيضاً أَوْ عَلَى سَـــفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ ﴾ :

وە هەرکەسێ کە نەخۆش بێ ، یا لەسەر سەفەر بێ ، وە بەڕۆژوو نەبێ ئەوە لەسەریانە رۆژووی ژمارەی پێشـــوو لە رۆژانی پاش خۆشەوەبوون لە ناســـاغیو پاش تەواوکردنی سەفەرەکەیان ٠

﴿ يُرِيدُ اللهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ ﴾ :

خوای تەعالا خواستی ئاسانی عیبادەتی بۆ ئێوە هەیە ، وە خواستی گرانی نیە بەئێوە ٠

﴿ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ ﴾ :

وە خواستی وایە کە ئێوە ئەو ژمارەیە فەرزکراوە لەسەرتان تەواوی بکەن ٠

﴿ و لِتُكَبِّرُوا اللهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ ﴾ :

وه خواستی وایه که تەکبیری خوا بکەن وه (الله اکبر) بکەن لەسەر ئەوه که شارەزای کردوون بۆ ئەم عیبادەتە پیرۆزەو یارمەتی داون بۆ کردنی ٠

﴿ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴾ (١٨٥)

وه رجا وایه سوپاسی خوای تەعالا بکەن لەسەر نیعمەتی ئەم عیبادەتە که هۆی رەزای خودایه ، وه لەسەر ئەم ئاسانکردنەی به روخسەتدان بۆ ئەوانه که عوزریان هەیه ٠

لەم شوێنەدا چەن باسێ هەیه :

یەکەم : رۆژوو له عورفی شەرعدا : بریتییه له خۆگرتن له خواردنو خواردنەوەو بازێ شتێتر له بەرەبەیانەوه هەتا رۆژئاوابوون بەو یاسایه که له دینا روونکراوەتەوه ٠ وه مەرجی واجب‌بوونی رۆژوو لەسەر هەرکەسێ چوار شته : ئیسلامییەت ، باڵغبوون ، عەقڵ ، تەوانایی لەسەر بەجێهێنانی ٠ وه واجباتی رۆژوو چوار شته ؛ یەکەم : نییەت‌هێنان له هەموو شەوی مانگی رەمەزانا بەم یاسا : نییەتم هەیه سبەینێ بەرۆژوو ئەبم رۆژووی فەرزی رەمەزانی ئەم ساڵه ٠ دووەم : خۆگرتن له خواردنو خواردنەوه ٠ سێهەم : خۆگرتن له جیماعکردن ٠ چوارەم : خۆگرتن له خۆڕشاندنەوه ٠ وه ئەم سێ شته له بەرەبەیانی هەموو رۆژێکەوه هەتا بەتەواوی رۆژ ئاوا ئەبێ ٠

وه ئەوانەیش رۆژوویان پێ بەتاڵ ئەبێتەوه نۆ شتن : یەکەم : هەرشتێ بگا به بۆشایی عورفی لەشی ئادەمیزاد وەکو : قورگ‌و ، سنگ‌و ، سك‌و ، ریخۆڵەو ، میزەڵدان‌و ، دەماخ ٠

دووهەم : شاف‌هەڵگرتن له پاشەوه یا لەپێشەوه یا هەر شتێ وەکو ئەوەبێ • سێهەم : خۆڕشاندنەوه به عەمدی • چوارەم گان‌کردن به عەمدی • پێنجەم : دەرکردنی ئاوی پیاوەتی بەدەستی خۆی یادەستی غەیری خۆی یا بە لکاندنی به پێستێکەوه • شەشەم : دەرچوونی خوێنی حەیز • حەوتەم : دەرچوونی خوێنی زەیسانی • هەشتەم : شێتبوون • نۆهەم : وەرگەڕانەوه لە دین • پەنا بەخوا !•

بەڵام مادام رۆژووی رەمەزان روکنێکە له پێنج روکنەی ئیسلام وه ئیسلامییەت بەبێ ئەو تەواو نابێ ••• ئەبێ بزانن ئەم ئادابی واجبات‌و سوننەت‌و موبطیلاتی رۆژووه شتێکن کە بەهەموو کەس جێبەجێ‌ئەکرێن • وه ئەتوانێ دووریش بکەوێتەوه لێیان ، ئەگەرنا بەڕاستی پێویستە رۆژوو لەسەر یاسای رۆژووی حەزرەتی پێغەمەر بێ (د) • له نییەت هێنانەوه ؛ له ئیخلاصی نییەتا ، وه له مەشغووڵبوون به موراقەبەی خوداوه ، واتە وا بزانێ دائیما خودا چاوی لەو کەسەوەیە ، وه له کەم خواردنا ، یانی ئەوەندە نەخوا ببێ بەبار بەسەریەوەو پەکی بخا له عیبادەتی شەو یا عیبادەتی رۆژ . وه لەمەنعکردنی دڵی له نییەتی خراپ‌و قەسدی کردەوەی تاوانباری ، وه مەنعی زمانی له وتاری غەیبەت‌و بوختان‌و درۆکردن‌و جنێودان ، وه مەنعی دەستی بکا له ئازاردانی خەڵك به ناحەق ، وه مەنعی دەمی بکا له خواردنی حەرام •• وه عەلاوەی ئەمانە تێکۆشێ به قەی حاڵ بەشی داماوو گەدا بداو بەخششی ببێ‌و چێشت‌و نان بدا بەوانە بەڕۆژوون ، وه لەگەڵ ئەمانەشدا دڵی هەمیشە لەخودا بترسێ نەکا خوا رۆژووەکەی لێوەرنەگرێ • ئەم حاڵە کەوتنە شوێنی

پێغەمەرە (د) ، خوا فەرموویەتی : (لقد كان لكم في رسول الله اسوة حسنة) واتە : بەڕاستی بۆ ئێوە بڕیاردراوە کە بکەونە شوێن رەفتارو وتارو بیروباوەڕی پێغەمەر (د) .

جا ئەگەر رۆژووی ئینسان بەم شێوە تەواو بێ ئەوە ئینسان ئەکەوێتە بەر ئەو فەرموودە بەرزە کە حەزرەت فەرموویەتی : کەسێ رۆژووی رەمەزان بگرێ لەبەر ئیمانو باوەڕ بەخودا وە ساغ لەبەر خودا لە تاوانەکانی چاوپۆشی ئەکرێ .

باسی دووهەم : رۆژوو عیبادەتێکە وە خواپەرستییەکە خوا فەرزی کردووە لەسەر هەموو پێغەمەرێ لە پێغەمەرە پێشووەکانو لەسەر ئوممەتەکەیان لە زەمانی حەزرەتی ئادەمەوە هەتا زەمانی حەزرەتی محمد (د) ؛ چونکی ئەم رۆژووە دەوری بەرزی هەیە لە پێگەیاندنی ئادەمیزادا لە ناحییەی پاککردنـــەوەی نەفسیو پێگەیاندنی بۆ سوودگەیاندن بەخۆیو باقی هاوسەرانی .

باسی سێهەم : رۆژووی رەمەزان فەرزکرا لەسەر حەزرەتی محەمەد (د) وە لەسەر ئوممەتەکەی لە مانگی شەعبانا لە ساڵی دووهەمی کۆچیدا . وە لە رەمەزانی ئەو ساڵەوە ئەم واجبە جێبەجێ کراوە ، هەروا جێبەجێ ئەکرێ هەتا قیامەت .

باسی چوارەم : حیکمەت لە رۆژوودا گەلێ شتە :

یەکەم : ئادەمیزاد بەهۆی ئەم ریاضەوە بـــەم برسێتیو تینوێتیو خۆگرتن لەئارەزووی نەفسەوە هێـــزی ئارەزووبازی کەم ئەبێو دڵی پاك ئەبێتەوەو رۆحی نوورانی ئەبێو ئیمانو بیروباوەڕی بەهێز ئەبێو زۆرتر لەجاران ســـوود لە جیلوەی رەحمەتی خودا وەرئەگرێو لە خواپەرستی نزیك ئەبێتەوەو لە

کوفرو بێباوەڕی دوور ئەکەوێتەوە • وە ئەم حاڵەتە مەعنای تەقوایە لە کوفرو بێئیمانی •

دووهەم لە حیکمەتی رۆژوو : رۆژووگرتن مەعنای بەگژاچوونی ئارەزووی نەفسە وە هەرکەسێ توانای ئەوەی بوو کە بڕوا بەگژی ئارەزووداو بەرانگاری ببێ ئەتوانێ خوێمەنع بکا لە شوێنکەوتنی غەزەبو باقی صیفاتی ناشیرینی نەفس ، وە دوورئەکەوێتەوە لە کردەوەی ناهەموارو خۆی ئەپارێزێ لە گوناحکردنو تاوانباری • ئەمەیش نەوعێکە لە تەقوا •

سێهەم لە حیکمەتەکانی رۆژوو : ئینسان کاتێ برسیو تینوو بوو ئاگادار ئەبێ لەحاڵی ئەوانەی کە برسیو تینووو میهرەبانی ئەجووڵێتەوە بۆیانو چاکەیان لەگەڵدا ئەکاو غەمیان ئەخواو بەهۆی ئەم چاکەکردنەوە ئەجرو پاداشی باشی لەلایەنی خوداوە دەستئەکەوێ ، وەکو حەزرەت (د) فەرموویەتی : (فی کل کبد رطبة اجر) واتە : لە چاکەکردن لەگەڵ هەموو خاوەن جگەرێکی تەڕا ئەجرێ هەیەو جەزایەکی گەورەی دەستئەکەوێ• بەم حاڵەتەیش دوورئەکەوێتەوە لە دڵڕەقیو بەدحاڵی لەگەڵ ئادەمیزادا • ئەمەیش نەوعێکە لە تەقوا •

چوارەم لە حیکمەتەکانی رۆژوو : خوای تەعالا لە دامەزراندنی دینی ئیسلاما ئەوەی ئەوێ کە ئادەمیزاد مەردێکی تەواناو خۆگربێ لە سەرماو گەرمادا لەخۆشیو ناخۆشی لەگەدایی و داراییدا • بەکورتی ببێ بە ئادەمیزادێکی بەکار وە ئەمەیش دەسنادا بۆ ئینسانێ کە هەمیشە لە نازو نیعمەتا بێ ، بەڵکو پێویستە بە مەشقی دامەزران لە سەر زەحمەتو راهاتن بە

نەخواردنو نەخواردنەوەو خۆ بە وشك رازىكردن • تەماشا ناكەى منداڵى دەشتەكىو كێوى بەسەر دارو بەردو درك‌و دالاّ رائەكا بەقەطعى بەخۆى نازانێ ، بەلاّم ئينسانێ كە بەناز پەروەردەبووبێ ناتوانێ بەشوێنى نابارا بڕوا بەڕێدا • هەر لەبەر راهاتنە لەسەر زەحمەت كە لە جيهانا ياساى مەشق بۆ سوپا دامەزراوەو ئەڕۆنە ناو ئاوو ئاگرو كەندو درك‌و هەموو نەوعە گيان‌لەبەرێ ئەخۆن !

وە بە طەبيعەت دينێ وەكو دينى ئيسلام زۆر جيهادو زەحمەتكێشانى وا لە رێگادا ئەگەر بە زەحمەت رانەيێ چۆن ئەتوانێ ولاّتى بپارێزێ‌و خۆى بباتە ريزى كۆمەڵە بەهێزەكانى دنيا ؟

ئێمە كە تەماشاى نووسراوى خووو رەوشتى پێغەمەر ئەكەين (د) لە هەموو مانگێكا ميقدارێ ـ كەم‌و زۆر ـ بەرۆژوو بووە ، وە هەرگيز تەماشاى ئەوەى نەكردووە كە خواردەمەنى خۆش بخوا ؛ چۆنى بۆ هەڵكەوتووە قەناعەتى پێكردووە ، وە فەرموويەتى بەسە بۆ ئادەميزاد چەن تيكەيێ كە هێزى پشتى رابگرێ •

وە ئەصحابەكانيشى لەسەر رەفتارى ئەو رۆيشتوون بەڕێدا ، ئەمەيش لەبەر تابيع بوون بەرەفتارى پێغەمەر (د) هەر نەوعێكە لە تەقوا •

پێنجەم : بەهۆى رۆژووى مانگى رەمەزانەوە ئەگەر لەسەر ياساى واقيعى دين بێ لە ماوەى ئەو مانگەدا گەلێ لەو بارى موزاعەفاتى خواردەمەنى قەديمە لە سكيا ئەفەوتێ‌و ميعـــــدەو

خوێن‌و لەشی نەوعە ساغی‌و هێزێ پەیدا ئەکا • بۆیە حەزرەت (د) فەرموویە : بەڕۆژوو بن ساغئەبنەوەو ساغی بۆ لەشـــتان وەرئەگرن • وە بە هەموو ئەم باسانە مانای (لعلکم تتقون) دەرئەکـەوێ بۆ کـەسێ ئینصـافی ببێ‌و بەڕاستی تەماشـای مەوزووع بکا •

باسی پێنجەم : ئەمەیە نەخۆشی ئینسان هەرچەن لە ئایەتەکەدا بێ مەرجە بەڵام لەسەر تەماشاکردنی رەفتـــاری حەزرەت (د) دەرئەکەوێ کە ئەبێ لەوانە بێ بەهۆی رۆژووگرتنەوە کابرا ناهەمواری بەسەر حاڵیا بێ • جا ئەگەر گەیشتە پایەی ئەوە کە رۆژووەکە زیان بدا لەساغی‌و تەندروستی کابرا ئەوە شکاندنی رۆژووەکە ، واتە بەرۆژوو نەبوون ، گەورەترە ، وە ئەگـەر وانەبوو ئەوە رۆژووگرتن گەورەترە •

وە ماوەی سەفەرێ کە رۆژووی تێداناگیرێ پێویستە شازدە فرسەخ بێ ، یانی ماوەی چل‌وهەشت میل کە ئەکاتە حەفتاو دوو کیلۆمەتر • یانی ماوەی دوو مەنزڵ بۆ کاروانی ، هەروا پێویستە سەفەرەکەیش حەڵاڵ بێ •

لە بوخاریدا ریوایەت ئەکا ئەفەرموێت : ئیبن‌و عومـــەرو ئیبن‌و عەببـاس (خ) لە سەفەرێکا مەسافەی چوار بەرید بووبێ رۆژوویان نەگرتووە • وە ئەو چوار بەریدە شـــازدە فرسەخە وەکو بەیانمان کرد •

باسی شەشەم : لە تەفسیری قورطوبیدا بەرگی (۲) لاپەڕەی (۲۸۸) ئەفەرموێت : ئەبوداوود ریوایەتی کـــردووە لە ئیبن‌و

عەبباسەوە کە فەرموویەتی (وعلی الذین یطیقونه) هاتووەتەخوارەوە بۆ حوکمی ژنی سکپڕو شیردەر .

وە هەم ریوایەتی کردووە لە ئیبنو عەبباسەوە (وعلی الذین یطیقونه فدیة طعام مسکین) هاتووە بۆ نیشاندانی روخسەت بۆ ژنو پیاوی پیری وا تەوانایان ببێ[1] لەسەر رۆژوو گرتنو بۆیان رەوا کراوە کە بەرۆژوو نەبنو لەباتی هەموو رۆژێ خواردەمەنی گەدایێ بدەن ، وە ژنی حامیلەو شیردەر کاتێ بیمیان ببێ لەخۆیان یا لە منداڵەکەیان ئەتوانن رۆژوو نەگرنو خواردەمەنی بدەن بەگەدا .

وە داڕەقوطنی هەم ریوایەتی کردووە لە ئیبنو عەبباسەوە (خ) فەرموویەتی ئیجازە دراوە بۆ پیرێگەورە بەرۆژوو نەبێ ، وە لەباتی هەموو رۆژێ خواردەمەنی بدا بەمیسکینێو قەزای رۆژووەکەیشی لەسەر نییەو ئیسنادی ئەم ریوایەتە صەحیحە .

هەروا ریوایەتکراوە لەئیبنو عەبباسەوە (خ) فەرموویەتی: (وعلی الذین یطیقونه فدیة طعام) مەنسووخ نیە ، وە عیبارەتە لە پیاوو ژنی پیر کە ناتوانن بە ئاسانی رۆژوو بگرن لەباتی رۆژووی هەر رۆژێ خواردەمەنی میسکینێ بدەن . وە ئەم ئیسنادەیش صەحیحە .

وە ریوایەتکراوە لە ئیبنو عەبباسەوە فەرموویەتی بەجاریەیێ کە (ام الولد)ی خۆیبوو ، وە حامیلە بوو یا شیری

---

(١) واتە مادام پیربوونو زەعیفن هەرچەن تەوانایان هەیە بەڵام مأذونن فدیە بدەن لەباتی رۆژوو .

ئەدا بە منداڵەکەی : تۆ لەوانەی ناتوانن بەرۆژوو بن و فیدیەت لەسەرەو قەزات لەسەر نیە • وە ئیسنادی ئەمەیش صەحیحە •

وە لە ریوایەتێکی ترا (ام الولد)یکی شیری ئەدا بە منداڵو بێتاقەت بوو لەبەر رۆژوو ئەسری پێکـــرد بیشکێنێو قەزای نەکاتەوە • وە ئیسنادی ئەمەیش صەحیحە •

پاش ئەمانە قورطوبی ئەفەرمویت : مـــن ئەڵێم : وا بە ئەسانیدی صەحیحە لە ئیبن و عەبباسەوە سابت بوو کە ئەم ئایەتە مەنسووخ نیەو موحکەمەو ماوەتەوەو نازڵ بووە دەرحەق بەوانە کە وتمان •

لەگەڵ ئەوەدا ریوایەتێ هەیە لە بوخـــاری شەریفـدا لە عایشەوە (خ) کە ئەم ئایەتە وارید بووە لە ئەووەڵی فەرزکردنی رۆژووەوە بۆ ئیختیاری خەڵك لە رۆژوودا وە لە پاشان مەنسووخ بووە بە ئایەتی (شهر رمضان •••) الآیة •

بەڵام جومهووری زاناکان لەسەر ئەوەن کـە ئـەم ئایەتی (وعلی الذین یطیقونه فدیة طعام مسکین) ثابیتەو مەنسووخ نیەو مەعنای (یطیقونه) ئەوەیە کە بە صەرفی هەموو تاقەتی خۆیان جا ئەتوانن بە رۆژوو بن کە ئەوانەیش ئەو پیرە ناتـەوانانەن بێهێزن ، وە یا ئەو نەخۆشانەن کە چارەیان ناکرێو بە ناساغی ئەمێننەوە تا ئەمرن ، وە دەلیلە لەسەر ئەم مەعنایە قیرائەتی (یطوقونه) لەسەر صیغەی موضاریعی مەجهـــوولی جـەمعی موزەککەری غائیبی بابی تەفعیل • وە قیرائەتی (یتطوقونـه) لەسەر صیغەی موضاریعی بینافاعیلی جەمعی موزەککەری بابی

(تنعُّل) ؛ چونکی مەعنای یەکەم ئەمەیە رۆژووەکە ئەکـرێ بەگەردن‌بەندی ناچاری بۆیان ، وە مەعنای دووەم ئەمەیە کە بەزەحمەت‌و کولفەت تاقەتی رۆژووەکەیان هەیە ٠

بێجگە لەمانە دانانی وشەی (کتب علیکم) لە ئەووەڵەوە وە جومڵەی (وان تصوموا خیر لکم)وە ئایەتی (یرید اللّه بکم الیسر ولا یرید بکم العسر) هەموو دوورن لە ئیعتیباری نەسخەوە وەکو زاناکان فەرموویانە ٠

بە گوێرەی ئەمانە ئایەتی (شهر رمضان الذی انزل فیـه القرآن) هاتووە بۆ روونا‌ککردنەوەی (ایاما معـــدودات)وە جومڵەی (ومن کان منکم مریضا او علی سفر) هاتووە بۆ هێزدان بەحوکمی وجووبی رۆژووی رەمەزان لەسەر موسوڵمانی غەیرە مەعذوور وە جیاکردنـــەوەی خاوەن عوزرەکـان لـە وجووبی بەجێهێنانی رۆژوو لەو کاتو ساتانەدا ٠ وە جومڵەی (یرید اللّه بکم الیسر ولا یرید بکم العسر) بۆ تـــەقریری عوزرە بۆ مەعزوورەکان کە موسافیرو نەخۆشو پـیری ناتـــەوانو ژنی شیردەرو سکپڕو ئەوانەن کە خاوەنی کـــاری زۆر ناڕەحەتنو ناچارن کە دەوام بکەن لەسەر کارەکەیان وەکو لەمەولا (انشاء اللّه) باسیان ئەکەین ٠

باسی حەوتەم : دامەزرانی رۆژووی رەمەزان بەوە ئەبێ کە مانگی شەعبان بە سی(٣٠)رۆژە تەواو ببێ ، وە یاخود پیاوێکی ئازادی خاوەن کردەوەی باش مانگ ببینێو لەلای قازی وڵاتەکەدا شەهادەت بدا بەوە کە چاوی کەوتووە بەمانگ ، وە قازی بڵێت سابیت بوو بەڵامەوە چاوپێکـــەوتنی مانگی یەکشەوەی ئـەم

رەمەزانە • یاخود بڵێت : وا حوکمم کرد بەهـــاتنی مانـگی رەمەزانی ئەمساڵ ، وە ئەم حوکمکردنەیش پێویست نیە بەنیزاعو دەعوا • وەکو لە کتێبی توحفـەدا شێخی ئیبنوحەجـــەر (خ) ئەرموویەتی • وەکاتێ چاوپێکەوتنی هیاڵاڵی ردمەزان لە شوێنێکا سابیت بوو ئەو حوکمە سیرایەت ئەکا بۆ ئەو ولاتانە کە لەگەڵ ئەو شوێنەدا هاومەطلەعن ، واتـە بەیەکـەوە مانگیـان تێـدا دەرئەکەوێ ، وە ئەو ولاتانە کە هاومیزانن وەکو لە توحفـەدا ئەفەرمویت پێویستە ماوەیان لەخۆرهەڵاتو خۆرنشیندا لە (٢٤) فەرسەخ یانی حەفتاو دوو میل ــ کە ئەکاتـــە صەدو هەشت کیلۆمەتر ــ کەمتر نەبێ •

لەگەڵ ئەوەیشدا لە (بغیة)دا نەقڵ ئەکا ئەفەرمویت : دوو شار کە ماوەیان لە هەشت دەرەجەی فەلەکی کەمتر بێ ، یانی ماوەی نیوسەعات طولووع‌و غوروو بیان کەمتر بێ قەت ئیختیلافی واقیعی لە مەطلەعیانا نابێ ، وە ئەگەر لە یەکێکیانـدا مانگ ببینرێو لەوی تردا نەبینرێ ئەوە هۆی بازنێ رووداوە ، وەکو تۆزو گەردی کەناری ئاسمان ، وە یا شوێن‌نەزانین . وە یا هەر لەبەر ئیهمالو موبالاتنەکردنە بۆ تەماشاکردنی مانگی تازە ، ئەگەرنا لەپێش وادەدا جارێ بدرێ بەناو خەڵکا بۆ تەماشاکردنی مانگ بەتایبەتی ، ئەگەر خۆ ئیکراممییەت بدرێ بەوەی لە پێشا مانگی چاوپێئەکەوێ مانگ ئەدۆزنەوە •

وە پێویستە بزانن لەناو چوار ئیمامە موجتەهیدەکانا (خ) تەنها ئیمامی شافیعی (خ) ئیعتیبار بە ئیختیلافی مەطالیع ئەکاو ئەفەرمویت رۆژوو عیبادەتێکی زەمانییە وەکو نوێژ ، دەی هەر

وەکو چۆن لە پاکستانا نوێژی سبەینێ دادێو لە عیراقدا پاش ماوەیێ نوێژ ئەبێ رۆژوویش کـــە بەسراوە بە چاوپێکەوتنی مانگەوە وەهایە ؛ رێئەکەوێ لە ولاتێکدا ئەبینرێو لە ولاتێکی کەدا نابینرێ وە زورمەی ئەمە وایە کاتێ لە ولاتی خۆرهەلاتا ببینرێ لە ولاتی خۆرنشـــیندا ئەبینرێ بـــەبێ عـــەکس • وە واقیعەکەی (کریب) (خ) کە لە مەدینەوە رۆیشت بۆ شـــام وە هاتەوە بۆ مەدینەی مونەووەرە وە لـــەلای ئیبنوعەبباس باسی دیتنی مانگی کرد لە شامدا وە ئیبنوعەبباس موبالاتی پێنەکرد ئەبرێتە سەر ئەم یاسایە ؛ چونکی شام غەرببیە بە نیسبەت بۆ خەتی مەدینەی مونەووەرە ، قابیلە لەوێ مانگ ببینرێ نە لە مەدینەدا •

بەلام ئیمامی ئەبوحەنیفەو مالیكو ئەحمەدی کورِی حەنبەل ئیعتیباریان نەکردووە بە ئیختیلافی مەطالیعو فەرموویانە لـــە هەر ولاتێ ، شەرقی یاغەربی ، مانگ ببینرێو بە رێگەی شەرعی سابت ببێ واجب ئەبێ هەموو موسوڵمانێ لە هەموو ولاتێکـــدا بەرۆژوو بێو لەهەر ولاتێکدا جـــەژن دابێ واجبـــە هـــەموو موسوڵمانان جەژن بکەنو رۆژووگرتنو شکاندنی یەکئەگرن لە هەموو ولاتەکانا •

گەلێ جار هەڵئەکەوێ کە قازی لە شاری بەغدادا ئیعلانی ئەوە ئەکا کە سابت بووە لەلام هیلالی مانگی رەمەزانی ئیمساڵ ، بەلام خەڵکی ولاتی شیمال یا جەنووبی بەغدا مانگیان نەدیوەو حوکمی قازی بەغداد لەلایان دووڕە لە راستییەوە ! ئەم نەوعە گومانە راست نیە ؛ چونکی قازی ئیعلان ئەکا کە خەڵك بگەڕێن بۆ مانگو زۆر نزیکە لە کەرکووکا یا لە موصڵدا یا لە یەکێ

له دێهاتی ئەترافا مانگیان دیبێ‌و ئەم ولاتانە بەڕاستی مەتلەعیان موختەلیف نیە : چونکی . وەکو وتمان . ئەو قسەیە کە ئەڵێن بە صەدو هەشت کیلۆمەتـــر ئیختیلافی مەتلەع ئـەبێ ئیعتیراضی لێگیراوەو لای موحەقیقین بە هەشت دەرەجەی فەلەکی کەمتر ئیختیلافی مەتلەع نابێ کەوابێ تابیع بوون بەحـوکمی قازی بەغدا لەم صوورەتەدا رەوایەو شتێکی شەرعییە .

وە ئەگەر زانیمان کە حوکمی قازی لەســـەر موخابەرەی ولاتانی دوور بووە ئەمجار بۆ ئەو شارانە کە وان لە ئیدارەی موحافیظ‌و قایمقام‌و مودیر ناحیەدا ئەگەر تەقلیدی قەولی یەکێ لە سێ ئیمامەکە ــ بەتایبەتی ئیمامی ئەبوحنیفە ــ بکەن لەوەدا کە ئیختیلافی مەطالیع تەئثیری نیە لە داهاتنی فەرزی رۆژووو چەژنکردنا گەلێ باشە ؛ چونکی ئێمە باوەڕمان وایە ئەو ئیمامانە هەموو موجتەهیدنو خاوەنپایەن لە دینی ئیسلاماو تەقلیدیان دروستە .

باسی هەشتەم : لە هاتنەخوارەوەی قورئان لە مانگی رەمەزانا دوو قسە هەیە ؛ یەکەم ئەمەیە : هەموو قورئان لە (لیلة القدر)دا لە (لوح المحفوظ)ەوە هاتووەتە خوار بۆ شوێنێکی تایبەتی لە ئاسمانی یەکەمداکە مەشهوورە بە (بیت العزة) وە لەپاشان بە بەشبەش لەسەر پێویست نازڵبووە بۆ سەر فەخری عالـــــەم (د) . دووهەم ئەمەیە : دەستکردن بەهاتنەخوارەوەی قورئـــان لەو شەوەدا لە واقیعا یەکەمجار چەندایەتێ لە قورئان نازڵ بووە بۆ سەر پێغەمبەر (د) کە بریتین لە ئایەتەکانی ئەووەڵی سوورەتی (علق) .

وه له دیاریکردنی شەوی نازڵبوونی قورئانا گەلێ ریوایەت هەیە ، لەلای ئیمامی شافیعی (خ) له شەوی (٢١)ی رەمەزانا بووه ٠

باسی نۆهەم : خودای تەعالا مانگی رەمەزانی کردووه بە کات بۆ رۆژوو که روکنێکه له ئەرکانی ئیسلام ، وه هێزی دا به پیرۆزی مانگی رەمەزانیش بەوه که قورئانی پیرۆزی تێدا نازڵکردووه ٠

وه له واقیعدا ئەم تەئییده زۆر مەعقوولو بەجێیه ؛ چونکی چاکترینی کیتاب ئەوەیه راستو باوەڕپێکراو بێ ، وه لەگەڵ ئەمەیشا دەستووری هەموو یاسای بیرو باوەڕی باشو کردەوەی باشو ئەخلاقو خووو رەوشتی باشی تێدابێ ٠ وه بێجگه لەمانه ئەو کیتابه بۆ هەموو چەرخێ سوودی دینیو دونیایی لێوەربگیرێ، وه قورئانی پیرۆز دارای ئەم شتانەیه ٠

یەکەم ئیعجازەکەی دەلیله لەسەر ئەوه ئەم کەلامه کەلامی خودایەو وتراوی غەیری ئەو نیه وه راسته ٠ وه ئیعجازەکەی سابته بەگەلێ دەلیل ، لەو دەلیلانەیه کەس نەیتوانیوه موعارەضەی بکاو وتارێك لەسەر وێنەی ئەو بڵێ ٠ وه لەو دەلیلانەیه جیاوازی شێوەی دارشتنی له شێوەی دارشتنی وتاری ئادەمیزاد ٠وەلەوانەیه ئیخباردانی بەگەلێ ئوموری پەنامەکی رابوردووو گەلێ پەنامەکی داهاتوو که بەڕاستی وادەرچوون ٠ وه لەو دەلیلانەیه که پڕه له نیکتەی وردی بەلاغەو بەرزی وتار به نەوعێ که زانا سەری سوڕئەمێنێ لەوانه ٠ وه لەو دەلیلانەیه که لەگەڵ ئەو هەموو نوکته جوانه تیایا هەیه درۆی تێدا نیەو بەدرۆ نەڕازاوەتەوه ٠

وه لەو دەلیلانەیە ئەو باسانە لە قورئانا هەیە لە کاتی نازڵبوونیا عەقڵی مەخلووقی (جزیرة العرب) بەڵکو مەخلووقی ولاتانی تری پێ نەگەیشتووە ئیستەیش خەڵك ماندوون لەکەشفی ئەسراری قورئانو هەتا زانستی بەرزبێتەوە قورئان بەرزتر دەرئەکەوێ لای زاناکان •

وە لەو دەلیلانەیە کەقورئان لەگەڵ ئەو هەموو باسانەدا کە باسی کردوون بە قەطعی دووڕە لە خۆپەرستیو گەلپەرستیو فیزو دەمارو میقیاسی ئادەمیزادی کردووە بە بیروباوەڕی باشو کردەوەی باش • وە لەو دەلیلانەیە ئەو تەئثیرە تایبەتییە کە هەیەتی لە دڵی کەسێکدا تێبگاو دڵی دووربێ لە عەنادو بەرانبەرکێ • ئەمانە هەموو دەلیلن لەسەر ئەوە کە قورئان راستو باوەڕپێکراوە •

وە دووهەم : سابتە بەتەماشاکردنی ئایەتەکانی کەباسی ئوصوولو کوللییاتی هەموو بابەتێکی کردووە ، وە ئەوەی کە بە ئاشکرا تێدانیە حەوالەی کردووە بەبیرو زانستی زانا بەرزەکان لەهەر زەمانێکدا •

سێهەم : ئەگەر بەئینساف تەماشابکرێ ئەوەی کە سوودێکی پاك لە زیانی هەبێ قورئان رەوای داوە بۆ ئادەمیزاد ، وە ئەوە کە زیانی هەبێ مەنعی کردووەو ئەمەیش بۆ هەموو چەرخێ بەکاردێ •

باسیدەهەم : بزانن کە نوێژی تەراویح سوننەتە لە پاش نوێژی عیشا لە مانگی رەمەزانا • ریوایەتکراوە لە ئەبوهورەیرەوە (خ) ئەیفەرمووحەزرەت (د) تەرغیبی ئەصحابەکانی ئەدا لە قیامی رەمەزانا (واتە لەنوێژی سوونەتی

شەوەکانیا) بەبێ ئەوە کـــە بەهێز فەرمانیان پێبـدا • وە حەزرەت ئەیفەرموو کەسێ قیامی رەمـــەزان جێبەجێ بکا بە ئیمانو باوەڕەوە لـــەبەر رەزای خودا گوناهـــەکانی لەوەوپێشی عەفو ئەکرێ بۆی • جا بازێ لە زاناکان فەرموویانە گوناهی گەورەو بچووك ، وە بازێکیـــان فەرموویانـــە هـــەر گوناهـــە بچووکەکانی •

وە ریوایەتکراوە لە عائیشەوە (خ) فەرمووی حەزرەت (د) شەوێ[1] لە شەوەکانی رەمەزان دەرچوو لەماڵ بۆ مزگەوت وە لە مزگەوتا نوێژی کردو ئەصحابەکـــان بە نوێژەکـــەی ئـــەو نوێژیان ئەکرد (واتە ئیقتیدایان پێ ئەکرد) جا کاتێ رۆژبووەوە خەڵك ئەم وەزعەیان گێڕایەوە ، وە خەڵك زۆر گردەوەبوون بۆ شەوی دووەم • وە بۆ سبەینێ ئەم باسە بڵاوەبوو ، وە بۆ شەوی سێهەم خەڵك زۆر گردەوەبوونو نوێژیان کرد لەگەڵ حەزرەتا (د) ، وە لە شەوی چوارەما ئەوەندە ئەصحابە گـــردەوەبوون مزگەوت نەیئەگرتن ، وە حەزرەت (د) لەم شەوەدا دەرنەچوو بۆ مزگەوت هەتا نوێژی سبەینێ دەرچـــوو بۆ ناویـــانو نوێـــژی سبەینێی بۆ کردن • جا رووی تێکردنو حەمدو سەنای خوادی کردوو فەرمووی : من ئاگادار بووم لە هاتنی ئێوە بۆ مزگەوت بـــەڵام دەرنەچووم بۆ ناوتان لـــە تـــرسی ئەوە کە ئـــەو نوێژە فەرزبکرێ لەسەرتانو ئێوەیش نەتوانن بیکەن ئیتر تا حەزرەت وەفاتی کرد هەرکەس بۆ خۆی بەئارەزوو چەنـــدێ ئارەزووی لێ ئەبوو نوێژی تەراویحی ئەکرد •

---

(١) لە ریوایەتی ئەبوزەڕڕا ئـــەم شـــەوە بیســـتوسێ رەمەزان بوو •

له ئەبووزەرِرِی غەفارییەوە ریوایەتکراوە ئەڵێ : رۆژووی ڕەمەزانمان گرت لەگەڵ حەزرەتا (د) وە لە هیچ شـــەوێ لە شەوەکانیا لەگەڵمانا نوێژی نەکرد هەتا کاتێ حـــەوت رۆژی لە ڕەمەزان مابوو حەزرەت هەستا هاتە ناومان نوێژی کـــردو نوێژمان لەگەڵدا کرد هەتا سێیەکی شەو رۆیشت ، وە لە شەوی بیستو چواری مانگا هەڵنەستا وە لە شـــەوی بیستو پێنجـدا هەستا نوێژی کرد لەگەڵمانا هەتا نیـــوەی شەو ، جـا وتم ، یارەسولەڵلاّ خۆزگا تا ئاخری شەو هەر نوێژت بکردایێ پیمان ! فەرمووی : ئینسان کاتێ نوێژی کرد لەگەڵ ئیماما هەتا ئیمام ئەڕواتەوە بۆ جێگەی خۆی ئەوە نوێژی هەموو ئەو شەوەی بۆ حسێبئەکرێ • جا لە شەوی بیستو حەوتی مانگدا حەزرەت عائیلەو ئەهلی خۆی گردکردەوە وە خەڵك گردبوونـــەوەو لـــە مزگەوتا نوێژی پێکردن هەتا ترسی ئەوەمـــان پەیداکرد کـــە پارشێومان بۆ نەکرێ ئیتر لە باقی شەوەکانا نەهاتەدەرەوە • ئەم حەدیسە ئەصحابی سونەن ریوایەتیان کردووە بە سەنەدی صەحیح •

وە ریوایەت کـــراوە لـــە عەبدوڕڕەحمانی کوڕی قـــارِەوە ئەڵێ دەرچووم لەگەڵ عومەری کوڕی خەتاب بۆ مزگـــەوت لە شەوێ لە شەوەکانی ڕەمەزانا تەماشای کرد خەڵك کۆمەڵ کۆمەڵ نوێژی تەراویح ئەکەن ــ واتە لەچەن شوێنـــەوە جـــەماعـــەت ئەکەن ــ وابوو بازێ کەس بە تەنیا نوێژی ئەکـــرد وە بازێ بەجەماعەت وە حەزرەتی عومەر فەرمووی : ئەگـــەر ئـــەمانە گردبکەینەوە لە پشتی یەك ئیمامەوە باشترە ! پاش ئەوە پیاوەکانی گردکردەوە لەسەر ئیقتیدا بە (أبی) کوڕی کەعب جا شەوێکی

تر رۆیشتینەوە بۆ مزگەوت تەماشای کـــرد ئەصحابەکـان بە جەماعەت لە پشتی ابی کوری کەعبەوە نوێژ ئەکەن فەرمووی : چاکردەوەیەکی تازەدامەزراوە ئەم شێوە نوێژە ، وە ناوبردنی بە شێوەی تازەدامەزراو لەبەر ئەوەیە کـــە لە پاش ئیقتیدای ئەصحابە بەحەزرەت ئەم شێوە نەبووە ، ئەگەرنا دیارییە کـــە نوێژی تەراویح جەماعەتەکەی لەلایەنی حەزرەتەوە کـــراوەو سوننەتەو هەرکەس بڵێ ئەمە سوننەت نیە ئەوە نەزانە ٠

وە لە ریوایەتی باوەڕپێکراوا سابتبووە کە حەزرەتی عومەر (خ) لەسانی چواردەی هیجریدا شەوێ دەرچوو بۆ مزگـــەوت تەماشای کرد ئەصحابەکان نوێژی تەراویح ئەکەن بەڵام بازێ کەس بۆ خۆی بەتەنیاو بازێ کەس بەئیقتیدا بەئیمامێ لەگەڵ چەن کەسێکا ئەویش ئەصحابەکانی گردەوەکردو راوێژی لەگەڵ کردن بۆ ئەوە ئەم نوێژە بکەن بەیەك جەماعەت ئەوانیش موافەقەیان کردو بوو بە (ئیجماع) ٠

کەوابوو بێ شوبهە لەدنیا دامەزراو (ابی) کوڕی کەعبی کرد بە ئیمام بۆ پیاوان ؛ چونکی لەناو ئەصحابەکانا زۆر قاریء بوو قورئانی هەموو لە زەمانی حەزرەتا لەبـــەر کردبوو ، وە تەمیمی داری یا سولەیمانی کوڕی ئەبوحەشەمەی کرد بەئیمام بۆ ژنان ، وە ئەم نوێژی تەراویحە لـــەناو ئەصحابەکانا زۆر خۆشەویست بوو وە هەموویان پێی رازی بوون ، حەتا حەزرەتی عوسمان دۆعای کرد بۆ حەزرەتی عومەرو فەرمـووی : خـودا قەبری عومەر نوورانی بکا وەکوو مزگەوتەکانی نوورانی کرد بەم نوێژە ٠

ئەمما ژمارەی نوێژی تەراویح : ئەوە مەعلوومە کە حەزرەت (د) هەشت رکاتی کردووە لەمزگەوتا لەناو ئەصحابەکانا ، وە (بەرماوی) ریوایەت ئەکا لە عایشەوە (خ) کە حەزرەت ئـــەو تەراویحەی لەماڵی خۆی کردووە هەتا وەفاتی کردووە ، وە ئەگەر دەلیلیان نەبوایە لەسەر ئەوە کە بیست رکـــاتی تەواوکردووە ئەصحابەکان لەسەر ئەم بیست رکاتە رێك نەئەکەوتن • زیـاد لەوە ئێمە کە تەماشای ریوایەتی ئەبوزەرِ ئەکەین کە حەزرەت ئەوەندە مایەوە لە مزگەوتا لەسەر نوێژکردن هەتا ترسی ئەوەمان بوو فریای پارشێو نەکەوین •• بۆمان دەرئەکەوێ کە درێژەدان بەنوێژ لە شەوانی رەمەزانا زۆر مەقسوودە •

وە ریوایەت کراوە لە حەزرەتەوە (خ) فەرموویەتی : خودای تەعالا رۆژووی رەمەزانی فەرزکردووە لەســـەرتان وە منیش شەونوێژەکەم بۆ کردوون بە یاسای دین • بەم پێیە ئینسان ئەگەر هەر لەپاش نوێژی عیشاوە تا تولووعی ســـوبح نوێژ بکا لـە قانوونی سوننەتی نوێژی شەوی رەمەزان دەرناچێ •

وە ئەم نوێژی تەراویحە زۆر خێرەو کردنەکەی سوننەتی پێغەمبەرەو ئەصحابەکان ئیتیفاقیان کردووە لەسەر ئەم عیبادەتە ، وە لە هەموو شارو دێهاتی ئیسلاما تا ئیمرۆ رەفتاریان پێکردووە، وە پێویستە ئێمەیش بە رێگەی ئەوانا برۆین بەرێدا (انشاء الله تعالى) •

باسی یازدەهەم : وتمان سەفەری رۆژوو ئەشکێنێ وە لـە پاش سەفەرەکەی ، لە غەیری رەمەزانا قەزای رۆژووەکـــەی ئەکاتەوە ، هەروا نەخۆش کە نەخۆشینی دەوامدار نەبێ ، وە

ئەمانە کەفارەتیان لەسەر نیـــــە ، بەڵام نەخۆش بە نەخۆشینی دەوامدار ئەوە بەس فیدیەی لەسەرەو قـــــەزای نیە ؛ چونکی عوزرەکەی دەوامدارە ، وە ژنی عوزردار بە حەیزو زەیسانی ئەویش نابێ بەڕۆژوو بێ وە لەپاش عوزرەکەی قەزای ئەکاتەوە، وە ژنی شیردەرو سکپڕ ئەگەر ترسیان لە منداڵەکەیان بوو ئەوە قەزایشیان لەسەرەو ئەبێ فیدیەیش بدەن • وە پیاوو ژنی پیر بەس فیدیەیان لەسەرە ؛ چونکی تەوانای قـــــەزایان نیە ، وە هەرکەسێ قەرزاری رۆژووی رەمەزان بێ وە قەزای نەکاتەوە تا رەمەزانی داهاتوو ئەوە قەزای رۆژووەکەی لەسەرەو بۆ هەموو رۆژێکیش تەعامی میسکینێکی لەسەرە ، واجبە بیدا ، وە ئەگەر موەفەق نەبوو لەسەر قەزای رۆژووەکەی تا مرد ئەوە مادام مانی هەبێ دروستە لەباتی هەر رۆژێ تەعامی میسکینێ بدرێ لـــــە کەفارەتی ئەو رۆژووە فەوتاوەدا هەروا دروستە رۆژووەکەیشی بۆ بگێڕنەوە ، خواە لەلایەنی خزمی خۆیەوە یا لەلای بێگانەوە •

وە ئەگەر کەسێ رۆژووی بە جیماع شکاند ئەوە رۆژووەکەی بەتاڵ ئەبێتەوەو واجبە قەزای ئەو رۆژووە بکاتەوە،وە کەفارەتیشی ئەکەوێتە سەر کە عیبارەتە ئیمڕۆ لە رۆژووی دوو مانگ لەسەر یەك ، وە ئەگەر گیرۆدەی دەردی وابوو نەیتوانی بەڕۆژوو بێ واجبە خواردنی شەصت میسکین بدا هەر میسکینێ (موددێ) •

باسی دوازدەهەم : جوملەی (ولتکبروا اللہ علی ما هداکم) تەرغیبە بە (اللہ اکبر) کردن لەپاش تەواوکـــــردنی ژمارەی رۆژووەکانی رەمەزان وە ئەم تەکبیرە لە مەزهـــــەبی شافیعیدا سوننەتە وە لەپاش غوروبە لە شەوی جەژنا ؛ چونکی خـــــودا

ئەفەرموێت : (ولتكملوا العدة ولتكبروا الله على ما هداكم)، وە دەوام ئەكا هەتا ئیمام دەس ئەكا بە نوێژی جەژن پاش ئەوە ئیتر ئەبڕێتەوە •

وە لەپاش ئەوە كە رۆژ بەقەی رمێ بەرزەوە بوو ئیمام مەئموم نوێژی جەژن ئەكەن دوو ركات ؛ لە ركاتی یەكەما لە پاش (اللّه اكبر)ی نییەت هێنان حەوت (اللّه اكبر) ئەكەن وە لە بەینیانا ئەڵێن (سبحان اللّه والحمد للّه ولا اله الا اللّه واللّه اكبر) ، وە لە ركاتی دووەما لە پاش (اللّه اكبر)ی هەستانەوە لە سوجدە پێنج جار (اللّه اكبر) ئەكەن ، وە لە پاش سەلامدانەوەی ئیمام سونەتە كە دوو خوتبە بخوێنێتەوە لە ئەووەڵی خوتبەی یەكەمەوە نۆ جار وە لە ئەووەڵی خوتبەی دووەمەوە حەوت جار (اللّه اكبر) بكاو لە خوتبەدا ئادابی سەرفیترە بەیان بكا •

﴿ وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ ﴾ :

ئەی پێغەمبەری من ! كاتێ بەندەكانم پرسیار بكەن لەتۆ ، ئایا من نزیكم لەوانەوە یا دوورم تۆ پێیان بفەرموو : بەڕاستی من نزیكم لەوانەوە . ئاگام لە هەموویانە : لە حاڵیان ، لە رازو نیازی دڵیان ، وە هەموو شتێكم پێ ئەكرێ بۆیان •

﴿ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ ﴾ :

دۆعاو سكاڵاو لاڵەو پاڵەی دۆعاكەر وەڵام ئەدەمەوە كاتێ لێم پارایەوە •

﴿ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي ﴾ :

دەبا ئەوانیش بە فەرمانی من بكەن •

﴿ وَلْيُؤْمِنُوا بِي ﴾ :
با ئیمانو باوەڕیان بە من ببێ .
﴿ لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴾ (١٨٦)

رجا وایە بەو فەرمانبەرداریيەو بەو ئیمانو باوەڕە ڕێگەی مەبەستی راستی خۆیان بگرن ، وە مادام ڕێگەی راستیان گرت ئەگەن بە ئامانجی خۆیان .

لە هۆی هاتنەخوارەوەی ئەم ئایەتەوە چەن شتێ وتراوە :

ڕیوایەتکراوە لە ئیبنو عەباسەوە (خ)کە جوولەکەکان وتیان : ئەی محەمەد خوا چلۆن دۆعای ئێمە ئەبیسێ ، وە تۆ ئەڵێیت بەینی عەرزو ئاسمانەکان ئەوەندە ئەوەندەیە ؟ جا ئەم ئایەتە هاتەخوارەوە .

وە حەسەن فەرموویەتی : کۆمەڵێ هاتن وتیان : ئایا خودا نزیکە قسەی لەگەڵدا بکەین وە یا دوورە بانگی لێ بکەین ؟ جا ئەم ئایەتە نازڵ بوو . وە بازێ شتی غەیری ئەمانەیش وتراوە .

وە موناسەبەی لەگەڵ شوێنەکەدا ئیشارەتە بۆ لای ئەوە کاتێ کە بەندەکانم ڕۆژووی ڕەمەزانیان گرت کاتی ئەوە دادێت کە من جەزایان بدەمەوە دۆعایان قەبوڵ بکەم ، وە من نزیکم لەوانەوە جا با داوای مەبەستی خۆیان بکەن هەتا لێیان قەبوڵ بکەم .

لەم شوێنەدا چەن باسێ هەیە :

یەکەم : واریدبووە کە دۆعاو پارانەوە لەخودای تەعالا مۆخی عیبادەتە ، وە هەرکەس بەسۆزی دڵ لە خودای خۆی پاڕایەوە مەعنای ئەوەیە خودای خۆی بەڕاستی خۆش ئەوێو پارانەوەکەی بە عیبادەت بۆ ئەنووسرێ .

دووەم : هەرچەن لە ئایەتەکەدا باسی قەیدو شەرت نەکراوە بەڵام لە فەرموودەی حەزرەتەوە (د) دەرئەکەوێ کە دۆعای راست چەن مەرجێکی هەیە :

مەرجی یەکەم : ئەوەیە ئەو کەسە دۆعا ئەکا لەناو حەراما نەبێ ، خواردنو خواردنەوەی حەرام نەبێ • وەکو ریوایەتکراوە لە حەزرەتەوە (د) بازەکەسێ درێژە ئەدا بەسەفەرو تۆزاوی‌و تووکن ئەبێو دەستەکانی بەرزئەکاتەوە بۆ لای خودا ئـــەڵێ : یارەببی ، یارەببی ، لەگەڵ ئـــەوەدا نانو ئـاوی حـەرامەو بەرگەکەی حەرامە • دەی ئەوە چۆن دۆعای لێقەبوول ئەکرێ ؟!

مەرجی دووەم : ئەمەیە کابرای دۆعاکەر شتێکی گوناح یا رەحم بڕینو خزمایەتی تێکدان داوا نەکات • ئەبو سەعیـدی خدری (خ) ئەڵێ : حەزرەت (د) فەرموویەتی : هەر موسوڵمانێ دۆعایێ بکا کە گوناحی تیا نەبێو رەحمی خۆی نەبڕێ خودای تەعالا یەکێ لە سێ شتی پێ ئەدا: یا دۆعاکەی زوو لێقەبوول ئەکا• یا بۆی هەڵئەگرێ بۆ قیامەت ، وە یا بە قەی ئەو نیازو دڵخوازەی مەنعی فیتنەو ئاشووبی لێ ئەکا •

مەرجی سێهەم ئەمەیە : کابرا دۆعا بکا بە حوزووری دڵو عەزمی ساغو باوەڕی وەهابێ کە خودا دۆعاکـەی لێ قەبوول ئەکا • وەکو ریوایەتکراوە کە حەزرەت (د) فەرموویەتی : کاتێ داوای شتێکتان کرد لە خودا ئەبێ بەعەزم داوای بکەنو وەهـا بزانن بۆتان ئەکا ؛ چونکی خودا ئەتوانێ هەموو شتێ بکا وە هیچ شتێ لەخودا عاسی نابێ •

وه ئیبن‌وعه‌طا فه‌رموویه‌تی : دۆعاکردن ئه‌رکانی هه‌یه ، باڵی هه‌یه ، سه‌یه‌بی هه‌یه ، کاتی تایبه‌تی هه‌یه ٠٠ ئه‌رکانه‌کانی حوزووری دڵو خۆکزکـــردن‌و پاڕانه‌وه‌یه به‌سـۆزی دڵ ٠ وه باڵه‌کانی راستیه له‌گه‌ڵ خودادا ، وه سه‌بـــه‌بی قه‌بوولـه‌کـه‌ی سه‌ڵاواتدانه له حه‌زره‌ت (د) له ئه‌ووه‌ڵی دۆعاکه‌و ئاخریه‌وه ؛ چونکی خودا سه‌ڵاواته‌کان وه‌رئه‌گرێ ، وه له میهره‌بانی خداوه دووره ئه‌ملاو ئه‌ولای دۆعاکـه وه‌ربگـــرێ‌و ناوه‌رۆکه‌کـــه‌ی وه‌رنه‌گرێ ٠

وه هه‌موو زانایه‌کی دین ئه‌زانێ که نوێژی (صلاة الحاجة) سوننه‌تی پێغه‌مه‌ره (د) وه به‌جێهێنـــانی ئه‌و نوێـژه ده‌وری گه‌وره‌ی هه‌یه له قه‌بوولی دۆعادا ٠ یه‌کێ بیه‌وێ به ته‌فصیل ئه‌مه بزانێ ته‌ماشای کتێبی شه‌رع بکا ــ بـــه تایبه‌تی مه‌کتووباتی مه‌رحووم کاك ئه‌حمه‌دی شێخ (خ)و به‌و شـــێوه نوێژه‌که‌یی‌و ئه‌وراده‌که‌ی به‌جێ‌بێنێ ٠

باسی سێهه‌م ئه‌مه‌یه : ئه‌گه‌رچی ئه‌م ئایه‌ته له دۆعادا بێ‌قه‌یدو شه‌رته به‌ڵام له‌گه‌ڵ ئایه‌تـو حه‌دیثا قه‌یدو شه‌رت ده‌رئه‌که‌وێ ، بۆ وێنه : له ئایه‌تی (امـــن یجیب المضـــطر اذا دعـــاه ؟) دا ده‌رئه‌که‌وێ که خودا دۆعای ئینسانی موحتاج‌و ناچار وه‌رئه‌گرێ ٠ وه له ئایه‌تی (ادعوا ربکم تضرعا وخفیة انه لا یحب المعتدین)ه‌وه ده‌رئه‌که‌وێ که مه‌رجی قه‌بوولی دۆعا نزاو لاڵه‌و پاڵه‌و په‌نامه‌کی بوون‌و تێکه‌ڵ‌نه‌بوونی دۆعاکه‌یه بـــه تاوان‌و لادان بۆ ســـه‌ر حوقووقی خه‌ڵك ٠ ئه‌گه‌رنا قه‌بوول ناکرێ ٠

وه له ئایه‌تی (فیکشف ما تدعون الیه ان شاء)وه ده‌رئه‌که‌وێ

که قەبوولّی دۆعا بەسراوە بە خواستی خواوە ، وە ئەمە شتێکی راستو بێگومانە ؛ چونکی خودای تەعالا لە هـــەموو شـــتێکا موختارەو خاترخۆیە ؛ ئەوەی خواستی لەسەری بێ ئەیکاو ئەوەی خواستی لەسەری نەبێ نایکا ٠

زیاد لەمانە ئەو ئایەتانە هاتوونەتەخوار لەم بابەتەوە هیچ یەکێکیان بە حوکمی کوللی واریدنەبوون ، هـــەتا یەکێ بڵێ پێویستە لەهەموو کەسێکەوە وە لە هەموو کاتێکاو لە هـــەموو شوێنێکا خودا دۆعا قەبوولّ بکا ، بەڵکو مەعنای هەموویان دێتە سەر ئەوە کە هەر خودایە دۆعا قەبوولّ ئەکا ، وە (في الجملة) قەبوولّی ئەکاو مەوزووعەکە دووڕە لە هەموو شوبهەیێ ٠

بەڵێ بۆ دۆعاکردن کاتو شوێنی تایبەتی بەیانکراوە لـــە کتێبەکانا ، وەکو کاتی بەرەبەیانو کاتی باران‌بارینی ســـەر لەپایزو سەر لەبەهار ، وە کاتی بانگدان لە بەینی جومـــلەی (حی علی الصلاة) و (حی علی الفلاح) دا ، وە کاتی گەیشتن بە پیاوچاکان ، وە کاتی دەرکەوتنی گومەزی حەزرەتی فەخری عالەم (د) لە مەدینەدا بۆ ئەوانە ئەڕۆن بۆ زیارەت ٠ وە کاتی دڵگەرم‌بوون لە باسی سیرەتی حەزرەتا (د) یا لە باسی پیاوچاکانا٠ وە لە کاتێکا خەطیب لە مینبەر دێتەخوارەوە نە رۆژی جومعەکانا٠ وە لەکاتی گەیشتنی دۆستانی دوور لە مەنزڵ بەیەك بە تایبەتی دایكو ئەولادی دووری خۆی ٠ وە شوێنەکان وەکو : مەککەی موکەڕڕەمەو ، حەرەمی مەککەو ، خانووی کەعبـــەو ، مەقامی ئیبراهیمو ، لە نزیکی (ملتزم)دا ، وە لە عەرەفـــاتو رەوزەی حەزرەتا (د) وە لە مەشاهیدی ئەولیاو پیاوچاکانا ٠ وە لە هەر

شوێنێکا ئینسان کەوتە دڵیەوە دۆعا بکا ئەوە شوێنی قەبووڵی دۆعایە (انشاء الله) ٠

باسی چوارەم : وەکو دۆعای ئینسان سوودی هەیە بۆ خۆی دۆعای موسوڵمانان بازێکیان بۆ بازێکیان سوودی هەیە ، بەتایبەتی لەپاش ملە ، حەرزەت (د) فەرموویەتی : (ارجی الدعوات دعاء الاخ لاخیه بظهر الغیب) واتە : نزیکترینی دۆعا لەقەبووڵەوە دۆعای برای دینییە بۆ برای خۆی لە پاشملەدا ٠

هەروا سوننەتە ئینسان داوا بکا لەموسوڵمانێ دۆعای بۆ بکا ؛ بچووك بۆ گەورەو گەورە بۆ بچووك ، مەشهوورە کە حەزرەت (د) فەرموویەتی بە عومەری کوڕی خەتاب لەو کاتەدا چوو بۆ حەج : (لا تنسنا من دعائك یا أخی) واتە : فەرامۆشمان مەکە لە دۆعای خۆت ئەی برای خۆشەویستم ٠ هەروا مەشهوورە حەزرەت (د) فەرمووی بە عومەر کاتێ چاوتکەوت بە (اویس)ی قەرەنی سەلامی لێ بکەو داوای دۆعای لێ بکە بۆ خۆت ٠ وەهەروا هاتەجێ ٠

وە داواکردنی موسوڵمانان بازێکیان لە بازێکیان ئیجماعی عەمەلی لەسەر هەیە وە ئوممەت گردنابنەوە لەسەر گومڕاهی ٠

هەروا دۆعای زیندوو بۆ مردوو دۆعای پێغەمبەران بۆ موسوڵمانان لەنەصی قورئانا زۆرە ، وە دۆعای موسوڵمانان بۆ مردووان واریدە لە ئایەتی : (والذین جاؤا من بعدهم یقولون ربنا اغفر لنا ولاخواننا الذین سبقونا بالایمان) ٠ وە دۆعای تەولاد بۆ باوکیان لە نەصی حەدیسی شەریفا واریدە ٠ ئەمانە هیچیان شوبهەیان تیا نیە ٠

باسی پێنجەم : پارانەوەیە لەخودا بە هۆی غەیرەوە ، خواە نەفسی ئینسانێ بێ وەکو سابتە کە حەزرەتی عومەر (خ) لەکاتی بێبارانیدا تەوەسولی کرد بەعە بباسی مامی حەزرەتو فەرسووی : (اللهم انا كنا نتوسل اليك بنبيك محمد (ص) فتسقينا ، وانا نتوسل اليك بعم نبيك فاسقنا !) واتە : خودایا لەکاتی ژیانی پێغەمەری تۆدا داوێنگیری ئەبووین کە بپارێتەوە لێتو ئەپارایەوەو بارانت بۆ ئەبارانین ، وە ئیستە داوینگیری مامی پێغەمەر ئەبین یارەبی هەتا دۆعا بکاو بارانمان بۆ ببارێنێ ، دەی بە میهرەبانی خۆت بارانمان بەسەرا ببارێنە ! وە حەزرەتی عەبباس دۆعای کردو بارانیان بۆ باری • وە کەسێ نابێ بڵێ عەبباس زیندوبووە بۆیە داوای دۆعا لەو کراوە ؛ چونکی ئەگەر شەرەفی حەزرەت نەبوایە عومەر نەیئەفەرموو (بعم نبيك) ، وە ئەیفەرموو (بعباس بن عبدالمطلب) •

هەروا واقیع بووە تەوەسول بە زاتی حەزرەت (د) لەژیانیا وەکو لە واقیعەی ئەوکەسەدا کە کوێربووبوو وە هات داوێنگیری حەزرەت بوو (د) وە حەزرەت فەرمووی : دوو رکات نوێژ بکا ئەوسا دۆعا بکا بڵێ (اللهم انى اتوسل اليك بنبيك محمد ــص ان ترد الي بصرى) واتە : خودایە من بە وەسیلەی بەرزی پایەی خۆشەویستەوە داوا ئەکەم رووناکی چاوەکانم پێ بدەیتەوە • وە خودا ئەو پارانەوەیە لێقەبوول کرد ، وە راوی ئەڵێ : ئێمە لە عەینی شوێنا بووین کابرا بەچاوساغی هاتەوە بۆ لامان •

هەروا واقیع بووە تەوەسول بە جاهو پایەی ئەو رەهبەرانە

که لەلای خودا پایەدار بوون ، وە بە پایەی کردەوەی خۆیان ٠ (ابن ماجه) ریوایەت ئەکا بە ئیسنادێکی صەحیح لە ئەبوسەعیدی خدریەوە (خ) ئەڵێ:حەزرەت(د) فەرموویەتی:کەسێ لەمانی خۆی دەرچێ بۆ نوێژ وە بڵێیت : خوایە من داوات لێئەکەم بە حەقی ئەو کەسانە کە لە تۆ پارڕاونەتەوەو بە حەقی ئەمهاتنـــەم بۆ مزگەوت کە مانی تۆیە ، وە من دەرنەچووم لەســـەر حیرص و بایی‌بوون وە یا لەسەر کردەوە نیشاندان بە خەڵك‌و لەبەر ئەوە کە نأوی خۆم بەچاك ببیسمەوە ، دەرچووم لەبەر ترسی عاجزبوونی تۆ لە من ، وە لەبەر داواکردنی رەزامەنـــدی تۆ ، داوات لێ ئەکەم پەنام بدەی لەئاگری دۆزەخ ، وە تاوانەکانم بپۆشی چونکی کەس تاوان ناپۆشێ تۆ نەبێ ٠٠ مادام ئەو بەندە ئەمەی وت خودای تەعالا بەمیهرەبانی خۆی رووی لێئەکاو حەفتا هـــەزار فریشتە داوای عەفوی تاوانی بۆ ئەکا ٠٠ وە (جلال الدینی سیوطی) ئەمەی بەم مەفهوومە ریوات کردووە لە (الجامـــع الکبیر) دا ٠

هەروا (طبرانی) لە (کبیر) و (اوسط) دا و (ابن حبان) و (حاکم) ریوایەتیان کردووە بە ئیسنادی صەحیح لە ئەنەسی کوڕی مالیکەوە ئەڵێ : کاتێ فاطیمەی کچی ئەسەد دایکی عەلی (خ) مردو ئەو ژنە خزمەتی حەزرەتی زۆر کردبوو حەزرەت چووە ناو قەبرەکەی‌و ئەڵحەدەکەی بڕی بە دەستی خۆی ، جا لە ناویا راکشاو فەرمووی : (الله الذی یحیی ویمیت وهو حی لا یموت اغفر لامی فاطمة بنت اسد ووسع علیها مدخلها بحق نبیك والانبیاء الذین من قبلی فانك ارحم الراحمین) ٠

هەروا سابت بووە تەوەسول بە ئەعمالی صالیحەو کردەوەی

چاکان • ریوایەت کراوە لە بوخاریو موسلیمدا سێکەس لە ئەشکەوتێکا بوونو بە هۆی لافاوەوە دەرگای ئەو ئەشکەوتەیان لێگیرا . وە هەر یەکێ لەوان تەوەسولی کرد بەکردەوەیەکی باشی خۆی : یەکێ لەوان کاسەیێ شیری راگرتبو لەشەوا بۆ باوك و دایکی هەتا لەخەو هەستان • وە یەکێ لەوان خۆی لادابو لە تاوانباری لەگەڵ ژنێکی خاوەن جەمالا • وە یەکێ لەوان ماڵێکی کەمی کرێکارێکی لەلا بوو وە زۆر بوو بەهۆی (زەوەرزێوە) وە هەموو ئەو ماڵەی داوە بە کرێکارەکە • جا خودای تەعالا بە دۆعای هەرکام لەوان ئەندازەیێ لە دەمی ئەشکەوتەکەی کردەوە هەتا هەموو رزگار بوون •

وە پێرۆزی کراسەکەی حەزرەتی یوسف (د)وە بوونی بە هۆی گەڕانەوەی رووناکی چاوەکانی حەزرەتی یەعقووبی باوکی نەصی قورئانە (اذهبوا بقمیصی هذا فالقوه علی وجه ابی یأت بصیرا) • لە هەموو ئەمانەوە حەق دەرئەکەوێ بۆ هۆشیاران •

لە بوخاری شەریفا ریوایەت ئەکا لە (براء)وە (خ) ئەڵێ : کاتێ کە رۆژووی رەمەزان فەرزکرا موسوڵمانەکان لە رەمەزانا نزیکی ژنەکانیان نەدەکەوتن ، وە چەن کەسێ لەوان کەوتنە ناوئیشەوە جا خودای تەعالا ئەم ئایەتەی نارده خوارەوە :

﴿ أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَائِكُمْ ﴾ :

رەوا دراو حەڵاڵکرا بۆ ئێوە لەشەوی رەمەزانا چوونەلای ژنەکانتان ، لەبەر ئەوە •

﴿ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ ﴾ :

ئەو ژنانە وەکو بەرگ ئەپێچرێن بەدەوری ئێوەدا • وە

تێوەیش وەکو بەرگ ئەپێچرێن بەدەوری ئەوانا ، وە دوو هاونەوعی حەلاڵی یەك وەها نزیك ببنەوە لەیەك زۆرگرانە بەعادەت لە ئارەزووی نەفس بپارێزرێن ٠

﴿ عَلِمَ اللهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ ﴾ :

خوای تەعالا ئاگاداری بەڕاستی کە ئێوە خەیانەتتان کرد لەگەڵ نەفسی خۆتانا وە خۆتان پێ رانەگیرا لەبەر ئەوە تەوبەی ئێوەی قەبووڵ کرد لەوەی بەسەرتانا هاتووەو عەفوی کردوون ٠

﴿ فَالآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللهُ لَكُمْ ﴾ :

[illegible]

لە ئیستەوە ئیجازەدرا بۆتان بڕۆنە لای ژنەکانتان ، وە داوا بکەن لە خودای خۆتان ئەوەی کە خودا بۆی نووسیون لە ئەولادو نەتەوەی صوورەتپاك و سیرەتچاك ، وە رابواردن و ئولفەت و دامەزراندنی خانەدانی بەشەرم و شکۆ ٠

هەروا ریوایەتکراوە لە (براء)وە (خ) : یاسای ئەصحابی پێغەمبەر (د) وابوو لە پاش مەغریب خواردن و خواردنەوەیان بۆ حەلاڵ بوو هەتا نوێژی عیشا وە ئەگەر رۆژووەوانێ شێوی بۆ ئامادە بکرایەو بنوستایە لەپێش بەربانگدا ئیتر ئەو شەوە هیچی نەدەخوارد ٠ وە بە رۆژیش هەر بەڕۆژوو ئەبو تا ئێوارە ، وە قەیسی کوڕی (صرمە) ئەمەی بەسەراهات و لە سبەینێدا لە پەرێشانیدا بێهۆش کەوت ، وە ئەم باسەیان بۆ حەزرەت گێڕایەوە ، جا ئەم ئایەتە هاتەخوارەوە :

﴿ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ﴾ :

واته : بخۆنو بخۆنەوە هەتا کاتێ کە شتێ کـــە وەکوو دەزووی سپی وایە ــ کە بریتییە لە سفیدەی بەیانی ــ بۆتـان جیائەبێتەوە لەشتێ کە وەکو دەزووی رەش وایە ــ کە خەتی تاریکی شەوە ــ •

﴿ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ ﴾ :

پاش دەرکەوتنی سفیدەی بەیانی رۆژووەکەتان تەواو بکەن هەتا شەو دایێ •

﴿ وَلاَ تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُـونَ فِي الْمَسَاجِدِ ﴾ :

یانی : ئەی موسوڵمانان موباشەرەی ژنەکانتان مەکەن بـە جیماعکردن لەگەڵیانا ، وە یا بە لکاندنی پێستان بەپێستیانەوە بەشەهوەتو ئارەزووی نەفس لەکاتێکا کە ئێوە ئیعتیکاف ئەکەن لەناو مزگەوتا • جا ئەگەر جیماعکردنەکە لەناو مزگەوتا بوو ئەوە جیماعەکە حەرامەو ئیعتیکافەکەیش بەتاڵئەبێتەوە ، هەروا لکاندنی پێستی خۆی بەپێستی ژنەوە بە ئارەزووی نەفس • وە ئەگەر جیماعەکە وە یا موباشەرەی بەشەهوەت لەغەیری مزگەوتا بوو ئەوە ئەگەر ئیعتیکافەکە فەرزبێ ــ واتە کابرا نەزری کردبێ لەسەر خۆی ــ ئەوە ئیعتیکافەکە بەتاڵ ئەبێتەوەو ئیشەکـــەیشی حەرامە ، بەڵام ئەگەر ئیعتیکافەکە سوننەت بێ ئەوە عەمەلەکەی حەرامنیە بەڵکو لەو کاتە بەولاوە ئیعتیکافەکەی بەتاڵە • ئەمما ئیعتیکافە پێشووەکەی تا کاتی عەمەلەکە دروستبووەو زیـــانی پێ ناگا •

وه دەلیـــلی مەنعکردنی خاوەن ئیعتیـکاف لەموباشـەرەی بەشەهوەت وه جیماعکردن ئەمەیە ئیعتیکاف عیبادەتەو جیمـاعو موباشەرەی بە شەهوەت ئارەزووبازییەو ئەمانە ناکەونە یەك ، وه زیاد لەوه مادام جیماعەکە لە مزگەوتا بێ ئەوه ئەبێ بەهۆی مانەوه لەمزگەوتا بە لەشپیسی ئەوەیش لە گوناهە گەورەکانە ٠

﴿ تِلْكَ حُدُودُ اللهِ ﴾ :

ئەم ئەمرو نەهیانە لەم ئایەتانەدا ناردم بۆتان حودووودی خودان ، شتێکن کە لەلایەنی خوداوه موخالەفەو بەگژاچوونیان مەمنووعە بەقەطعی ٠

﴿ فَلَا تَقْرَبُوهَا ﴾ :

نزیك مەکـــەونـــــەوه لێیان بەنیـــازی دەسبـۆبردنو بەگژاچوونیان ٠

﴿ كَذَٰلِـكَ يُبَيِّنُ اللهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّـهُمْ يَتَّقُـونَ ﴾ (١٨٧)

ئاوەها خودای تەعالا بەیانئەکاو رووناکئەکاتەوه ئەحکامی خۆی بۆ موسوڵمانان بە رجای ئەوه کە خۆیان لە نافەرمانی خودا بپارێزن ٠

بزانن ! ئیعتیکاف لـــە عورفی دینـــا بریتییە لە مانـــەوەی موسوڵمانان لەمزگەوتا بەنیەتی عیبادەتکـــــردن بۆ خـــودا و٠ ئیعتیکاف سوننەتە بۆ ژنوپیاو بەڵام ژنێ کە مێردی ببێ دروست نیە بەبێ ئیجازەی مێردەکەی ئیعتیکاف بکا ٠

وه بە ریوایەتی حەزرەتی عایشـــــەو (ابی) کوڕی کەعب حەزرەت (د) لە دەی ئاخری مانگی رەمەزانا ئەڕۆیشتە مزگەوتەوه

ئیعتیکافی ئەکرد تا ئاخری مانگی رەمەزان وە لەسەر ئەم حالّە دەوامی کردووە تا وەفاتی کردووە ٠

وە لای ئیمامی شافیعی ئیعتیکاف دروستە بۆ رۆژووەوانو بێ رۆژوو ، وە لەکاتی کەمو زۆرا ، وە لە هەموو مزگەوتێکا ، بەڵام لە مزگەوتی (جامعە)دا خێری زۆرترە ٠

ریوایەتکراوە کە عەبدانی حەزرەمی داوای پارچە عەرزێکی لە (امرىء القیس کندی) کرد بەڵام شایەتی نەبوو وە حەزرەت (د) فەرمووی : مادام شایەتت نیە پێویستە (امرىء القیس) سوێند بخوا لەسەر ئەوە کە عەرزی خۆیەتی ئەویش ویستی سوێند بخوات ، بەڵام حەزرەت (د) ئەم ئایەتەی بەسەرا خوێندەوە: (ان الذین یشترون بعهد الله وایمانهم ثمنا قلیلا ٠٠٠ الآیة) ئەویش پەشیمان بووەوە لە سوێندخواردنو عەرزەکەی داوە بە عەبدان جا ئەم ئایەتە نازڵ بوو ٠

﴿ وَلاَ تَأْكُلُوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ ﴾ :

مالّی یەکتر لەناوخۆتانا مەخۆن بە شێوەی ناحەق ٠

﴿ وَتُدْلُوا بِهَا اِلَى الْحُكَّامِ ﴾ :

وە مورافەعەی ئەموال مەبەن بۆ لای حاکمەکانو فەرمانڕەواکان ٠

﴿ لِتَأْكُلُوا فَرِيقاً مِنْ أَمْوالِ النَّاسِ بِالأِثْمِ ﴾ :

هەتا بەم هۆوە ئەندازەیێ لە مالّی خەڵك بخۆن بەتاوانباری و بەناڕەوایی ٠

﴿ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴾ (١٨٨)

وەلحاڵ ئێوەیش باش ئاگادارنو ئەزانن کە ئەو مالّە مالّی ئێوە نیە ٠

پێویستە بزانن لە جوملەی (ولا تأكلوا اموالكم بینكم بالباطل)وە بە تەنیا دەرئەكەوێ كە خواردنی مالّی خەڵك بەبێ موقابیلو بە شێوەی ناحەق حەرامە • خواەبەزۆر بێ • یا بە روو بێ ، یا بە دزی بێ ، یا بە غەش ، یا بە هۆی فەرمانداری دنیاییەوە یا فەرمانداری دینی وەكو قازیو حاكمی شەرعی • كەوابێ جوملەی (وتدلوا بها الی الحكام) دەس ئەدا كە عەطف بێ لەسەر (تأكلوا)و ئەمەیش حوكمی سەربەخۆ بێ جیاكرابێتەوە لەبەر ئیهتیمام بەم شێوە ؛ چونكی بەزۆری مالّی خەڵكخواردن بە هۆی هێزی فەرمانڕەواكانەوەیە ساخوای بە دەستەو بەستە بێ یا بە بەرتیلو مالّدان بێ ئەگەرنا ئەمەیش بەر (ولا تأكلوا اموالكم بینكم بالباطل) ئەكەوێ •

وە هەڵئەگرێ (وتدلوا) مەنصووب بێ بەحەزفی نوونو تەقدیری حەرفی (ناصب)وە مەجمووعی (ولا تأكلوا) هەتا ئاخری ئەم جوملەیشە یەك حوكم بێ ، وە مانای وابێ كە ئەی موسوڵمانان مالّی یەكتر لەناو خۆتانا بەناڕەوایی مەخۆن بەهۆی ئەوەوە كە مورافەعەی بگەیەنن بە فەرمانڕەواكان • ئەو وەختە ئەڵێن هۆی باسی تەنیا ئەم حوكمە ئەمەیە كە ئەم شێوە زۆر موهیممەو زۆر كەس گیرۆدە بووە پێیەوە بەڵكو لەوە دەسبەردار ببن •

وە ریوایەتكراوە كە مەعازی كوڕی جەبەڵو ثەعلەبەی كوڕی (غنم) هاتن بۆ خزمەتی حەزرەت (د) پرسیاریان كرد لەهۆی ئیختیلافو جیاوازی شێوەی مانگ لە هەر شەوێكدا دەرئەكەوێ لەگەڵ شەوی پێشوویا بە زیادی یا بە نوقسانی ، جا ئەم ئایەتە هاتەخوارەوە :

﴿ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الأَهِلَّةِ قُلْ : هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ ﴾ :

جا ئەگەر پرسیاریان کردبێ لەوە فائیدەی ئەم جیاوازی شێوەی مانگە چیە لەشەوەکانا ئەوە ئایەتەکە جوابێکە رێك لەسەر پرسیاری ئەوان • واتە : ئەی پێغەمەری من ! پرسیارت لێ ئەکەن لە فائیدەو سوودی گۆڕانی شێوەی مانگ لە شەوەکانا بەزیادبوونو نوقسان بوون ، تۆیش پێیان بڵێ : ئەو شێوە جیاوازانە نیشانەو عەلامەتن بۆ ئادەمیزاد بۆ زانینی وەختو وادەی کشتوکاڵو کاروکاسبیو ئاڵووێرو کاروانکردنو هاتنی وادەی قەرزو قۆڵەی ناوخۆ ••• ئەگەر مانگ لەهەموو شەوێکدا یەك شێوەی ببوایە وەکو رۆژ خەڵك ئەوانەیان نەدەزانی •

وە ئەگەر پرسیارەکانیان لە سیرڕی جیاوازی شێوەکان بێ کە عائیدە بە عیلمی ریاضییات وەکو وتوویانە هۆی ئەوانە نزیکی مانگە لە رۆژو دوورکەوتنەوەیەتی لێی ئەوە جوابەکەی لەسەر یاسای (الاسلوب الحکیم) وارید بووە ؛ کە کەسێ لە شتێ ئەپرسێو یارۆی پرسیار لێکراو جوابی بەوە ناداتەوە کە ئەو ئەیەوێ ، بەڵکو جوابی بەنەوعێ تر ئەداتەوە کە فائیدەی زۆرتر بێ بۆی •

ئەوکاتە مەعنای ئایەتەکە ئاوایە : ئەی پێغەمەری من ! پرسیارت لێ ئەکەن لە ئەسباب‌و عەلامەتی گۆڕانی شێوەی مانگ لە شەوەکانا تۆیش پێیان بفەرموو : ئەو ئەسبابانە بەئاسانی بۆ ئێوە نازانرێن ، بەڵام بزانن کە مانگ بەهۆی جیاوازی شێوەوە ئەبێ بەنیشانەی ناسینی وەختو وادە • وەکو ئیستە

بەیانمانکرد • وە بۆ ئێـوە زانینی ئەمـە باشترە لە ناسـینی سیرەکەی •

وە بوخاری‌و موسلیم ریوایەتیان کردووە ئەنصار عادەتیان وابووە کاتێ کە حەجیان ئەکردو ئەگەڕانـەوەو ئەگەیشتنەوە شوێنی خۆیان لە دەرگای ماڵەکەیانەوە داخڵ نەدەبوونو لە پشتی ماڵەوە بەپلەکانە ئەڕۆیشتنە سەربانو لەوێوە ئەچوونەژوورەوە ، جا بە خیلافی ئەم یاسا شەخسێ لە ئەنصار حەجیکردو کاتێ کە گەڕایەوە لە دەرگای ماڵەکەیەوە ڕۆیشتە ماڵەوەو خەڵك لۆمەو سەرزەنشیان کرد ، جا ئەم ئایەتە نازڵبووو خودا فەرمووی :

﴿ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا ﴾ :

واتە : کردەوەی خێر ئەوە نیە کە ئێوە بێنەوە بۆ ماڵی خۆتانو لەپشتەوە بچنەژوورەوە •

﴿ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَىٰ ﴾ :

بەڵام چاکەو ئیحسان کردەوەی چاکەو تەقوای ئەوانەیە کە تەقوای خودا ئەکەنو لەخودا ئەترسن •

﴿ وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا ﴾ :

ئیتر بڕۆنەوە خانووەکانتان لە دەرگاکانیانەوە •

﴿ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴾ (١٨٩)

لەخودا بترسنو پارێز بکەن لەو بیرو باوەڕەو لەو کردەوانە کە خودا حەرامی کردوون بەڵکو لە عەزابی خودا رزگار ببن •

بزانن ! ئەم جوملەی (واتوا البیوت من ابوابها) جوملەیەکی زۆر بەنرخەو لە حیکمەتەکـانی قورئانی پیرۆز ئەژمێررێ ،

بێجگه لەو مانایه که وتمان ئەمه ئەگەیەنێ که : بڕۆن بۆ هەر مەبەستێ له دەرگاو رێگەی عادەتی خۆیەوه ، وه بەو ئەسبابانه که خودا بۆی داناون : ئەگەر نەخۆش کەوتن بڕۆن بۆ لای دوکتۆرو دەرمان وەربگرن ، وه سەدەقەو خێر بکەن بۆ دەفعی بەڵا ، وه لەخودا داوا بکەن چاری ئەو نەخۆشییه بکا • وه ئەگەر ئیشتان لەلای پیاوێکی گەوره بوو سەربەخۆ قسەی لەگەڵ مەکەن بەو یاسا که دامەزراوه له رۆژا قسەی لەگەڵ بکەن ، وه هەنگاو بەسەر مەرجەع‌و جێگای هاناو هاواری خۆتانا مەنێن ، وه بە ئوسووڵی کات موراجەعه بکەن ، هەروا بەم یاسا بڕۆن بۆ مەبەست بەڵکو ناجیح ببن •

﴿ وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ ﴾:
جەنگ بکەن بۆ بەرزکردنەوەی دینی ئیسلام لەگەڵ ئەو کافرانەدا که شەڕتان لەگەڵ ئەکەن •

﴿ وَلَا تَعْتَدُوا ﴾ :
بەڵام لەحەق لامەدەن ؛ لەخۆتانەوه دەسمەکەن بەجەنگ هەتا کافرەکان دەسنەکەن بە جەنگ ، وه جەنگ لەگەڵ هاوپەیمانتانا مەکەن هەتا پەیمانەکەیان تێك ئەدەن ، وه کاتێ لە دەستەی دوژمنتان کوشت ئەتکیان مەکەن ؛ لووت‌و گوێ‌و عەورەت‌و دەست‌و پێیان مەبڕن پاش کوشتن • ئەم نەوعه کارانه بێجگه لەوه که نامەردییه ئەبێ بەهۆی نامەردیکردنی دوژمنەکانیش لەگەڵ ئێوەدا ، وه ئەبێ بەهۆی ئەوه که فیتنەی بێسامان لەناو ئادەمیزادا پەیدا ببێ •• وه منداڵ‌و ژن‌و پیاوی پیر ــ ئەوانەیان که لە دەست‌و پێ کەوتوون ــ مەیانکوژن •

﴿ إِنَّ اللهَ لا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴾ (١٩٠)

خودای تەعالا ئەو کەسانەی خۆش ناوێ کە لەیاسای حەق لائەدەن‌و ئەم کارە نابارانە ئەکەن ٠

بە ریوایەتی کەلێ لە زاناکان وەکو رەبیعی کوڕی ئەنەس‌و غەیری ئەو ئەم ئایەتە یەکەم ئایەتێکە لە قیتال‌و جەنگ‌کردن لەگەڵ کافرانا پاش کۆچی حەزرەت (د) لەمەککەوە بۆ مەدینە نازڵ‌بووە ٠ وە لە مەککەدا هەر ئەمر بە سیلم‌و مدارا بوو ٠ وە بازێ ئەفەرموون : یەکەم ئایەت کە نازڵ‌بووە لە جەنگدا ئەم ئایەتەیە کە خودا فەرموویەتی : (اذن للذین یقاتلون بانهم ظلموا) ٠ بەڵام قسەی ئەووەڵ راستترە ؛ چونکی ئەو ئایەتە نازڵ‌بووە لە ساڵی حەوتا لە کاتی (عمرة القضا) دا ، وە ئایەتی (اذن للذین یقاتلون ٠٠٠) لە پاش نەو نازڵ‌بووە بۆ شەڕکردن لەگەڵ کافرانا بە شێوەی گشتی ٠

ریوایەت‌کراوە پاش ئەوە کە حەزرەت (د) لەگەڵ ئەصحابەکانیا لە ساڵی حەوتا هاتەوە بۆ مەککە بۆ بەجێهێنانی (عمرة القضا) ترسیان لەوە بوو کە ئەکەر کافرەکان ئیمسالیش مەنعیان بکەن لە عومرە ئەمان چی بکەن‌و چۆن لە مەککەداو لە خاکی حەرەما شەڕبکەن لەگەلیانا ئەم ئایەتانە نازڵ‌بوون ٠

﴿ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ ﴾ :

کافرەکان بکوژن لە هەر شوێنێکا زاڵ‌بوون بەسەریانا ٠

﴿ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُم ﴾ :

وە دەریان‌بکەن لەو شوێنە (مەککە) کە ئێوەیان لێ‌دەرکرد ٠

﴿ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ ﴾ :

کوفرەکەی ئەوانو بتپەرستی ئەوان زەحمەتترو ناهەموارترە لەوە کە ئێوە بیانکوژن ٠

﴿ وَلاَ تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّىٰ يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ ﴾ :

بەڵام شەڕیان لەگەڵ مەکەن لەلای مزگەوتی خاوەنپایەدا هەتا ئەوان لەپێشا شەڕ ئەکەن لەگەڵ ئێوەدا ٠

﴿ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ ﴾ :

ئەگەر ئەوان لە پێشا دەسیانکرد بە جەنگکردن لەگەڵ ئێوەدا ئێوەیش جەنگیان لەگەڵدا بکەنو بیانکوژن ٠

﴿ كَذَٰلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴾ (١٩١)

بەکوشتن ئەبێ جەزادانەوەی ئەو کافرانە کە دەستیان کردووە بەشەڕ لەگەڵ ئێوەدا ٠

﴿ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴾ (١٩٢)

جا ئەگەر دەسبەرداربوونو وازیان لەشەڕو ئازاوە هێنانەوە خودای تەعالا لێخۆشبووو بە بەزەییە ٠

﴿ وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لاَ تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ ﴾ :

جەنگیان لەگەڵدا بکەن هەتا بتپەرستیو لادان لە ئایینی حەق نەبێ لە ولاتاو فەرمانبەرداریو بەندەیی هەر بۆ خودا بێ ٠

﴿ فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ ﴾ (١٩٣)

جا ئەگەر ئەوان دەستبەردار بوون لە جەنگکردن ئیتر ستەمکاریو تاوانباری نیە ئیللا لەسەر ئەوانە کە ستەمکاری ئەکەن • خواە ئەوان بنو دەستبکەنەوە بەجەنگ یا کافرانێکی تری غەیری ئەوان بێنە مەیدانەوە یا ئێوەبنو شەڕیان پێ بفرۆشن •

جا لەبەر ئەوەکە موسوڵمانەکان لە ساڵی (عمرة القضا)دا لەمانگی (ذی القعد)دا حازری مەککە بوونو پێیان ناخۆش بوو لەم مەوسیمی ئیحرامەدا وە لە مانگی حەراما جەنگ بکەن لەگەڵ کافرانی مەککەدا خودا فەرمووی :

﴿ الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ ﴾ :

ئەم مانگی حەرامی ئیمساڵە لەبەرابەری مانگی حەرامی ساڵی پار ، ئەوان بۆچی پار مەنعی ئێوەیان کرد لە عومرە ئێوەیش ئیمساڵ جەنگ لەگەڵ ئەوانا بکەن • یاخود ئێوە شەڕ ناکەن لەگەڵ ئەوانا هەتا ئەوان دەسنەکەن بەشەڕ لەگەڵ ئێوە • دەی مانگی حەرام بۆ ئێوەو بۆ ئەوان یەك مانگە ؛ مانگەکە بۆ ئێوە وەکو مانگەکەیە بۆ ئەوان ، کە ئەوان حورمەتیان نەگرتو دەستیان کرد بەشەڕ ئێوەیش ناچارن پارێزی خۆتان بکەنو شەڕبکەن لەو مانگەدا لەگەڵ ئەوانا •

﴿ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ ﴾ :

وە هەموو شتێ کە حەرام بێ دەستی بۆ ببرێ وە واجب بێ پاراستنی لەو شتانە کە مەعنەوییاتی ئایینن قیصاصیان تیایە •

ئەوان كە حورمەتی مانگی حەرامی پارەكەیان برد ئێویش ئەتوانن حورمەتی مانگی حەرامی ئیمسالّ ببەن ئەگەر شەڕیان لەگــەڵ كردن • یاخود ئەوان كە حورمەتی مانگی حــەرامیان نەگــرت ئیمسالّ ئێوەیش ئەتوانن حورمەتی نەگرن ، بەتایبەتی ئێــوە ناچارن •

﴿ فَمَنِ اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ ﴾ :

دەی هەركەسێ تەجاوزی كرد لەسەر ئێوە ئێوەیش تەجاوز بكەن لەسەر ئەوان بەوێنــەی ئەو تەجــاوزەی كردوویــەتییە سەرتان •

﴿ وَاتَّقُــوا اللّهَ وَاعْلَمُــوا أَنَّ اللّهَ مَــعَ الْمُتَّقِينَ ﴾ (١٩٤)

لەخودا بترسنو بیروباوەڕتان وابێ كە بەڕاستی خودا بە یارمەتیدان لەگەڵ ئەوانەیە كە لەخودا ئەترسن •

﴿ وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللّهِ ﴾ :

مالّی خۆتان سەرف‌بكەن لە رێگەی بەرزكردنەوەی دینــی ئیسلاما •

﴿ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ ﴾ :

بەلّام خۆتان مەهاوێنە ناو نەمانو زایەبوون بەهۆی ئەوەوە كە هەرچیتان هەیە هەمووی خەرج ببێت •

ئەم مەعنایە لەسەر ریوایەتی بوخارییە لە حوزەیفەی كوڕی یەمانەوەكە فەرموویەتی : ئەم ئایەتە هاتووەتە خوارەوەلە بابەتی

ماڵسەرفکردن لە رێگەی خودادا بۆ جیهاد ، وە ئەبو ئەییووبی ئەنصاری ئەڵێت : ئەم ئایەتە نازڵبوو لە ئێمەدا کۆمەڵی ئەنصار؛ چونکی کاتێ کە خودای تەعالا یارمەتی موسوڵمانەکانی دا وە دینی بەهێزکرد ئێمەیش وتمان : با ئیتر مەشـــغوولی بـــاخو ئەوزاعی خۆمان ببین • جا خودای تەعالا ئەم ئایەتەی نازڵکردو فەرمووی : ماڵی خۆتان سەرف بکەن لە رێگـــــەی دینی خودادا مەکەونە تەمەڵی لە جیهاداو بەهۆی خۆشەویستی ماڵەوە خۆتان مەفەوتێنن بەهێرشی دوژمنو تەرکی غەزا مەکەن ؛ چونکە هەمیشە دوژمن خۆی ئامادە دەکات بۆ لەناوبردنتانو زاڵبوون بەسەرتانا:

﴿ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴾ (١٩٥)

ئێوە کردەوەو خووو رەوشتی خۆتان چاك بکـــــەن هـــەتا پەیوەندیتان بە خوداوە بەهێز ببێ نەك بەماڵی دنیاو رابواردنو خۆشحاڵی ژیان ؛ چونکی جانیبی خودا نابڕێتەوە بەڵام جانیبی دنیا ئەبڕێتەوە ، بەڕاستی خودا موحسینەکانی خۆش ئەوێ •

﴿ وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ ﴾ :

ئەی موسوڵمانەکان ! واجبی حەج کە زیارەتی کەعبەیـــە لەسەر یاسای دین لە مانگی شەووالو ذیلقەعدەو دەی ئەووەڵی ذیلحەجەدا ، وە واجبی عومرە ، کە ئەویش زیارەتی کەعبـــەیە لەهەر مانگێکدا بێ ، تەواو بکەن ، وە ئەرکانو واجبـــاتیان بەجێ بێنن هەر بۆ خوداو باسی بتو مەعبوودی بەتاڵیان تیامەکەن، وە هەر لەبەر ئەمرو فەرمانی خودا بیانکەن لەبەر ناوو شۆرەتو خۆنیشاندان بەخەڵك مەیانکەن •

﴿ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ ﴾:

ئەگەر مەنعکران لە پاش ئیحرام بەستن ـ لە تەواوکردنیان لە لایەنی دوژمنەوە وەکو ئەوە کە حەزرەت (د)و ئەصحابەکانی مەنعکران لە تەواوکردنی عومرەکەیان ٠٠ ئەوە واجبە لەسەرتان سەربڕینی ئەوەی بۆتان ڕێئەکەوێ بە ئاسانی لە حەیوان : وشتربێ ، یاگا ، یا مەڕ ، یابزن ٠

﴿ وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ ﴾ :

وە ئیحرامەکەتان مەشکێنن‌و سەرتان مەتاشن هەتا ئەو حەیوانە سەرئەبڕرێ لە جێگەی خۆیدا ٠ کاتێ حەیوانەکەتان سەربڕی جا ئیحرامەکەتان بشکێنن ٠

﴿ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضاً ﴾ :

دەی ئەگەر کەسێ لە ئێوە نەخۆش بوو بە نەخۆشینێکی وەها کە ناچار بوو لە بۆ سەرتاشین لەپێش ئیمکانی سەربڕینی حەیوانەکەیا :

﴿ أَوْ بِهِ أَذىً مِنْ رَأْسِهِ ﴾ :

یا ئازارێ لەسەریا بوو بە هۆی برینەوە یا بە هۆی جانەوەرەوە وە بە ناچاری سەری تاشی ٠

﴿ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ ﴾:

ئەوە لەسەریەتی ، بە واجبی ، فیدیەیێ بدا لە باتی ئەو سەرتاشینەی کە بریتییە لە رۆژووی سێ رۆژ یا خواردەمەنی شەش میسکین بدا یا حەیوانێ سەربڕێ ٠

﴿ فَإِذَا أَمِنْتُمْ ﴾ :

کاتێ هێمن بوونەوەو رزگار بوون لە دوژمنو نەجاتتان بوو لە نەخۆشیو ئازارەکان ٠

﴿ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَىٰ الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ ﴾ :

هەرکەسێ لە ئێوە خۆشی وەربگرێ بە نزیك‌بوونەوە لە خودا بە هۆی عومرەوە ئەوسا بگات بە عیبادەتی حەج ، وە یا خود خۆشی وەربگرێ بۆ خۆی بەوە کە عومرە بەجێ‌بێنێو ئیحرامەکەی بەتاڵ‌بکاتەوە ئەوسا حەج بکاو ئیحرامی بۆ ببەستێ ئەوە واجبە لەسەری ئەوەی بۆی دەس‌ئەدا لە حەیوان سەری‌ببڕێ لە باتی پێشخستنی عومرە لەسەر حەجەکەی ٠

﴿ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ ﴾ :

دەی کەسێ حەیوانی دەس‌نەکەوێ بۆ سەربڕینی ئەوە واجبەکەی رۆژووی سێ‌رۆژە لە کاتی حەجداو رۆژووی حەوت رۆژیش کاتێ بگەڕێنەوە بۆ ناو ئەهلی خۆتان ٠

﴿ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ﴾ :

ژمارەی ئەو رۆژانە کە بەرۆژوو ئەبن دە رۆژی تەواوە ، خەیاڵ نەکەن کە ژمارەیان سێ رۆژە ئەگەر لە رۆژانی حەجدا بەرۆژوو بن ، وە حەوت رۆژە ئەگەر لەناو ئەهلی خۆتانا بن ٠

﴿ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ﴾ :

ئەم حوکمە کە واجب‌بوونی فیدیەیە لەسەر ئینسانێ

تەمەتوع بکا بۆ کەسێکە کە ئەهلی نزیکی (مسجد الحرام) نەبێ بە کەمتر لە مەسافەی قەسر •

﴿ وَاتَّقُوا اللهَ وَاعْلَمُوا أنَّ اللهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴾ (١٩٦)

ئەی موسوڵمانەکان ! لە خوابترسن‌و بزانن بەڕاستی کە عەزاب‌و تۆڵە سەندنەوەی خودا لەو کەسانە لائەدەن لەفەرمانی خودا زۆرگرانە •

﴿ اَلْحَجُّ أشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ ﴾

وەقتی مەشغووڵبوون بەئادابی حەجەوە چەن مانگێکی مەعلووم‌و دیاری‌کراون لە دنیا ، کە عیبارەتن لە مانگی شەوال‌و ذیلقەعدەو سیازدە لە ئەووەڵی مانگی ذیلحەجە • ئەگەر تەماشای مەناسیك‌و ئاداب بکەین ، ئەگەرنا ئەگەر حسێبی خۆڕێخستن‌و گەڕانەوەی ئەهلی خاریجی حەرەم بکەین ئەوە بە ئەغڵەب مانگی ذیلحەجەیش بەتەواوی کاتی موناسەباتی حەجە •

﴿ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ ﴾ :

دەی کەسێ بڕیار بدا لەسەر خۆی بەجێهێنانی حەج بە هۆی ئیحرام‌بەستن بە حەج •

﴿ فَلاَ رَفَثَ وَلاَ فُسُوقَ وَلاَ جِدالَ فِي الْحَجِّ ﴾:

ئەوە بۆی دروست نیە جیماع بکا لەگەڵ خێزانی خۆیا ، وە بۆی نیە دەرچێ لە یاسای دامەزراوی ئادابی حەج ، وە جەدەڵکردن لەگەڵ خەڵکداو قسە بەزۆران‌دان نیە لە کاتی حەجدا •

﴿ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللهُ ﴾ :

وه ئەوەی بیکەن لەکردەوەی خێر لە خاکی حەرەمدا یا نە غەیری حەرەمدا خودا پێی ئەزانێ جەزاکەیتان ئەداتەوە ٠

﴿ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى ﴾ :

توێشەی رێگەی دوورو درێژی قیامەت هەڵبگرن بەم کردەوە چاکانە ، بەڕاستی کە چاکتر لە هەموو توێشەیێ بۆ ئینسان توێشەی تەقوایەو کردەوەیەکە بەهۆی ئەوەوە بپارێزرێ لە عەزابی خودا ٠

﴿ وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الأَلْبَابِ ﴾ (١٩٧)

له من بترسن ئەی خاوەن هۆشە ساغەکان ٠

شێخی بوخاری (خ) ریوایەتی کردووە لە ئیبنوعەببباسەوە (خ) کە ئەهلی یەمەن ئەهاتن بۆ حەجو توێشەو خەرجییان لەگەڵ خۆیان نەدەهێناو ئەیانوت : ئێمە تەوەکولمان لەسەر خودایە ٠ کاتێ ئەگەیشتنە مەککەی موکەڕڕەمە داوای خواردەمەنی و خەرجییان لە خەڵك دەکرد ٠ جا خودای تەعالا ئەم ئایەتەی نازڵکردو فەرمانی دا بەوە کە توێشەو خەرجی رێگەی حەج بەتەواوی بۆ هەردوو سەرەکەی هەڵبگرن وە لەمەولا نەبن بەبار بەسەر خەڵکەوە ٠

جا لەم ئایەتە پیرۆزە ئەمە وەرئەگیرێ ئەوەی کە حەجی لەسەر واجب نیە بەسوالّو سەدەقە نەڕوا بۆ حەج مەگەر موسوڵمانێ بە ئارەزووی خۆی پارەی پێبداو توێشەو مەسرەفی بۆ تەواو بکا ٠ وە کەسێ حەجی لەسەر واجبە مادام خودای تەعالا

مالّی پێداوه پێویسته به قه‌ی خۆی خه‌رجی هه‌ڵبگرێ بۆ ئه‌وه که موحتاج نه‌بێ به‌که‌س ، وه سوننه‌ته زیاده‌یش هه‌ڵبگـــرێ بۆ خێرات‌و به‌خشش به‌داماوان ، وه حه‌زره‌ت (د) وشتری بـاری له‌گه‌ڵدابوو که خوارده‌مه‌نی‌و رزقی له‌سه‌ر بوو ، وه له سه‌فه‌ری حه‌جدا سێ‌صه‌د که‌س له قه‌بیله‌ی (مزینة) هاتـن به میوانی بۆ خزمه‌تی‌و خزمه‌تی کردن ، وه کاتێکیش رۆیشتن ئه‌مری فه‌رموو به حه‌زره‌تی عومه‌ر : یا عومه‌ر توێشه بده بـــه‌م کۆمه‌ڵـه بۆ رێگه‌یان ٠

مه‌به‌س ئه‌مه‌یه ئه‌م سه‌فه‌ری حه‌جه سه‌فه‌ری عومره ، پیاوی مه‌رد ئه‌وه‌یه به مه‌ردی ئه‌م سه‌فه‌ره‌ی بکاو بێته‌وه ٠

وه ریوات‌کراوه له بوخاریدا له ئیبن‌وعه‌بباسه‌وه (خ) که له زه‌مانی پێش ئیسلاما بازاڕه‌کانی (عکاظ) و (مجنه) و (ذو المجاز) له مه‌وسیمی حه‌جدا ئه‌کرانـه‌وه و خه‌ڵك به‌یـع‌و موعامه‌لـــه‌و تیجاره‌تیان تیا ئه‌کردن ٠ کاتێ دینی ئیسلامی پیرۆز هـــات موسوڵمانه‌کان پێیان ناخۆش بوو که له‌و واده‌دا تیجاره‌ت بکـه‌ن ، جا له‌لایه‌نی خوداوه ئه‌م ئایه‌ته نازڵبوو ٠

﴿ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ ﴾ :

واته هیچ نه‌وعه گوناحێکتان له‌سه‌ر نیه که له مه‌وسـیمی حه‌جدا بگه‌ڕێن به‌شوێنی مالّی دنیادا به تیجاره‌ت‌و ئاڵوگۆڕ ، وه داوای که‌ره‌می باش بکه‌ن له خودای خۆتان‌و دینی ئیسلام دینی ئیعتیدال‌و میانه‌کارییه‌و مه‌نعی شتی حه‌ڵاڵ له‌که‌س ناکا ٠

به‌ڵام ئاگادار بن حه‌رامه بۆ موسوڵمان ـ به‌تایبه‌تی بۆحاجی ـ

تیجارەت بکا بە ماڵی قاچاخ موطلەقا : یەکەم بە یاسای گشتی تیجارەت بەماڵی قاچاخ خەتەری سەرو ماڵی تیایە بۆ تاجیرەکە ، وە هەر موعامەلەیێ ئەو خەتەرەی تێدابێ حەرامە • دووەم : بۆ حاجی دڵی ئەخاتە خەیاڵاتەوەو زیاد لەوەیش ئەگەر پێیانزانی خۆی تووشی ئازاری حەپس ئەبێو قافڵەکەیشی ماتڵ ئەکا لە سەفەرو گەڕانەوە بۆ ماڵ یا گەیشتن بەمەککە ، وە مەئموورەکانی حوکوومەت بێباوەڕ ئەکا بەرابەر بە (حجاج)و بەچاوی سووکی‌و تاوانباری بۆیان ئەڕوانن • جا دەخیلە خۆتان لەم موعامەلە ناشیرینە ئابڕووبەرە بپارێزن •

﴿ فَاِذا اَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ ﴾ :

کاتێ لە ئیستگای عەرزی پیرۆزی (عەرەفات) داڕژان‌و هاتنەخوارەوە لە پاش رۆژئاوابوون •

﴿فَاذْکُرُوا اللهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ ﴾ .

زیکری خودا بکەن بە (لبیك)کردن‌و (لا اله الا الله)خوێندن‌و دۆعاو پاڕانەوە بۆ دین‌و دنیا لە خوای پەروەردگار لەلای (المشعر الحرام) لەلای موزدەلیفەداو نوێژی مەغریب بە (جمع التأخیر) لەگەڵ نوێژی عیشادا بکەن لەو شوێنەدا •

﴿ وَاذْکُرُوهُ کَمَا هَدَاکُمْ ﴾ :

وە بە ئیخلاص زیکری خودا بکەن لەبەر ئەوە کە شارەزای کردن بۆ خوداپەرستی‌و دین‌داری راست •

﴿ وَاِنْ کُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالّینَ ﴾ (١٩٨)

هەرچەن لەپێش بڵاوبوونەوەی دینی ئیسلاما ئێوە

لەوانەبوون کە رێگەی خوداپەرستیو دینداریو دنیاداری پاکتان ونکردبوو •

﴿ ثُمَّ أفيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاض النَّاس ﴾ :

پاش زیکرو دۆعاو نوێژکردن لەلای (مشعر الحرام) لە عەرزی موزدەلیفەدا بڕژێنە خوارەوە لە موزدەلیفەوە بۆ (منی) بۆ نزیکی (کۆگای‌گەورە)ی مەشهوور بە (جمرة العقبة) بۆ رەجمکردنی شەیتان لە سبەینێدا ، وەکو چۆن رەهبەرەگەورەکانو پێغەمبەرەکان : ئادەمو ، ئیبراهیمو ، ئیسماعیلو غەیری ئەوانیش لە موزدلیفەوە داپەڕیون بۆ (منی) بۆ بەجێهێنانی ئاداب •

جا لەسەر ئەم مەعنایە خیتابەکە عامە بۆ هەموو موسوڵمانان، وە بازێ لە موفەسسیرەکان فەرموویانە : ئەو خیتابە بۆ قەبیلەی قورەیشو چوار قەبیلەی تر‌ە کە وەختی خۆی ئەوان لەو کاتەدا خەڵك لە عەرەفاتا رائەوەستان ئەوان لە خاکی (جمع)لە مینادا رائەوەستان لەبەر دەمارو خۆبەزلگرتن ئەیانوت : ئێمە ئەهلی حەرەمی مەککەینو لە خاکی حەرەم دەرناچین ! جا خودا ئەمری پێفەرموون : کە ئێوەیش وەکوباقی موسوڵمانان هەر لە خاکی عەرەفاتدا راوەستن ، جا کاتێ هاتنەخوارەوە بۆ موزدەلیفە ئێوەیش لەو شوێنەوە بێنەخوارەوە کە خەڵکی لێی دێنە خوارەوە کە عەرەفاتە • واتە ئێوەیش هەر وەکو خەڵك لە خاکی عەرەفاتدا راوەستنو هەر لەوێوە بێنەخوارەوە •

﴿ وَاسْتَغْفِرُوا اللهَ اِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴾ (١٩٩)

کاتێهاتنە خوارەوە داوای چاوپۆشیو تاوانبەخشی بکەن لە

خودا ، چ له تاوانەکان بەگشتی ، چ له تاوانی ئادابی جاهیلییەت ئەی قورەیش و هاوڕێی قورەیش ؛ چونکی بەڕاستی خودای تەعالا تاوانبەخش و میهرەبانە ٠

﴿ فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللهَ كَذِكْرِكُمْ آبَائَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا ﴾ :

جا کاتێ کە ئادابی حەجتان بەجێهێنا ئیتر لەسوپاسی ئەم نیعمەتی یارمەتی خودادا زیکری خودا بکەن بە سۆزی دڵ و بەرزی و خۆشەویستییەوە وەکو چۆن باوی باوك و باپیری خۆتان ئەبەن و صیفاتی چاکەیان لەناو کۆمەڵدا ئەگێڕنەوە ، یاخود بەهێزتر لەو ناوبردنی باوك و باپیرە ؛ چونکی باوك و باپیرە ئەوەیان پێ ناکرێ کە خودا پێی ئەکرێ بۆ ئێوە لە ماوەی ژیانتاناو لەپاش مردنتان ٠

ڕیوایەت کراوە : عەرەبەکان لەپاش تەواو کردنی حەج گردئەبوونەوە لە خاکی مینادا لە بەینی مزگەوت و کێوەکەداو هەڵیان ئەخوێندەوە بە باوك و باپیرەی خۆیاندا ٠ خودای تەعالایش بە شێوەی موجامەلە هاتووە مەنعی کردوون لەو پیاهەڵوتنەدا کە قەطعی سوودێکی دامەزراوی نیە مەگەر خۆهەڵنان لە ناو خەڵکا ٠

﴿ فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ : رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَالَهُ فِي الآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ﴾ (٢٠٠)

جا بزانن لە ئادەمیزادە کەسێ کە ئەڵێ : خودایا هەر لە دنیادا بەشمان بدەو یادی پاشەرۆژ ناکا ، وە ئەم نەوعە کەسە لە پاشەڕۆژا هیچ بەش و بارەی نیە ٠

﴿ وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ : رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴾ (٢٠١)

وە لە ئادەمیزادیشە کەسێ کە لە کاتی پارانەوەدا ئەڵێ:خودایا لە دنیادا بەشمان بدە لە بەشی جوان ، وەکو : لەش‌ساغی‌و ، عائیلەو منداڵی رێك‌و پێك‌و ، هێمنی لەئاشووبی ستەمکارو ، دراوسێی ناهەموارو ، ژیواری بەقەی حاڵ ... وە لە پاشەرۆژیشا بەشی چاکەمان بدەرێ ، وەکو : مردن لەسەر ئیمان‌و ، ئاسانی وەزعی گۆڕو ، ئاسانی حسێب لە مەیدانی حسێبا ، وە بمانپارێزە لە عەزابی ئاگری دۆزەخ .

﴿ أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴾ (٢٠٢)

ئەم کەسانە کە لەخودا ئەپارێنەوە بۆ دنیاو بۆ قیامەت بەیەکەوە بەشێکی باشیان هەیە لە جەزای ئەم دۆعایانا ، وە بزانن خودای تەعالا ئەتوانێ بە ماوەیەکی کەم حسێبی عالەم بکا : چونکی زانایە بەهەموو چاکەو خراپەیێ .

﴿ وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ ﴾ :

کاتێ کە ئەرکانی حەجتان تەواوکرد زیکری خودا بکەن لە رۆژانی جەژن‌و پاش جەژنا بە (الله اکبر کردن) لەپاش نوێژەکانا وە بە سەربڕینی قوربانی‌و بەسەنگەسارکردنی شەیتان لە سێ‌رۆژەی پاش جەژنا .

﴿ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلاَ اِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلاَ اِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقى و اتَّقُوا اللهَ وَاعْلَمُوا اَنَّكُمْ اِلَيْهِ تُحْشَرُوْنَ ﴾ (٢٠٣)

جا ئەگەر کەسێ پەلەی کرد بۆ گەڕانەوەی لە دوای دوو رۆژ لە رۆژانی پاشجەژن ئەوە تاوانی لەسەر نیە لەگـــەڕانەوەدا ئەگەر لە پێش مەغریبی رۆژی دووەما بێ ٠

ئیمامی ترمذی ریوایەتئەکا بە سەنـــەدێکی صەحیح لـــە عەبدوڕڕەحمانی کوڕی یەعمورەوە (خ) ئەویش لە حەزرەتەوە (د) (قال : الحج عرفات ، الحج عرفات ، ایام منی ثلاث ؛ فمن تعجل في یومین فلا اثم علیه ، ومن تأخر فلا اثم علیه ، ومن ادرك عرفة قبل ان یطلع الفجر فقد ادرك الحج) واته : گەورەترینی ئادابی حەجو زۆرتریان لەهۆی ئەجرو ثەوابـــەوە راوەستانە لەعەرزی عەرەفاتا ؛ چونکی ئەو راوەستانە گشتییە لە راوەستانی هەموو ئادەمیزاد ئەچێ لە حوزووری خودادا لە رۆژی قیامەتا ، وە لەم عەرەفاتەدا خوای تەعالا کەرەمو میهرەبانیو بەخششی جیلوە پێئەدا بەسەر ئەوانەدا کە راوەستاونو لێیان ئازاد ئـــەکا لـــە ئاگری دۆزەخ ئەو ژمارەیە کە لە رۆژی ترا نایکا ، وە هەرکەس فریای راوەستانی عەرەفات بکەوێ لەپێش بەرەبەیـــانی رۆژی جەژنا ــ با ئەندازەیەکی کەمیش بێ ــ ئەوە ئەو راوەستانەی دروستەو بە حەجەکەیا گەیشتووە ؛ چونکی هـــــەر راوەستانی عەرەفاتە کـــــە وەختی ئەڕوا ٠ ئـــەگەرنا تەواوو گەڕانـــــی بەینی سەفاو مەروە وەختیان نافەوتێ ، هەرچەن زۆریش پاش بکەون ٠ ئەوەندە هەیە ، بێعوزر ، باش نیە بکەونـــــە پاش رۆژانی (ایام التشریق)ەوە ٠

وه ئەفەرموێت : مانەوەیش لە خاکی مینـادا پاش رۆژی سێرۆژە ، ئەگەر کەسێ هەر سێ رۆژەکە لەوێـدا بمێنێتەوەو هەموو رۆژێ ، پێش زەوال ، رەجمی هەرسێ کۆگاکانی تیـا بکا ئەوە تەواوە . وە ئەگەر یەکێ پەلە بکاو پاش رەجمی شەیتان لە رۆژی دووەما دەرچێ ئەوە دروستەو تاوانی لەسەر نیـە مادام لەپێش مەغریبدا دەرچێ •

بزانن ! ئەسڵی مەزهەبی ئیمامی شافیعی (خ) ئەوەیە کـە واجبە لەم سێرۆژەدا رەجمی شەیتان لە هەرسێ کۆگاکانا لەپاش زەوال بێ ، وە لە لای ئیمامی ئەسنەوی ، کە یەکێکە لەزاناکانی مەزهەبی شافیعی ، ئەم سێ رەجمە لەپێش زەوالیشا دروستن ، واتە هەر لە بەرەبەیانەوە دەسبـکا بە رەجمی شەیتانەکـان دروستە • وە ئەم فەرموودە دروستە بۆ رەفتاری ئینسان بەنەفسی خۆیو بۆ ئیرشادی موسوڵمانان دروستە ــ بەتایبەتی لە بۆ کەسێ ناساغ بێ یا لاوازو بێهێز بێ ، یا بۆ ژنێ کە بە هۆی حەملەوە یا پیرییەوە لە کۆڕی خەڵکا تووشی ئازار ببێ ، وە یاخود بیمی فیتنەی لێبکرێ لەبەر جوانی • وە لام وایە ئەم فەرموودە بۆ ئەم چەرخە کە قەرەباڵغ ئەگاتە ملیۆن زۆر باشە • وە ئەم باسە لە توحفەدا هەیە •

لەم شوێنەدا چەن باسێ هەیە

یەکەم : حەج روکنێکە لە پێنج‌روکنەی ئیسلام‌و واجبێکە لە واجباتی دین بە دەلیلی قورئان‌و فەرموودەی پێغەمـــەر (د) وە ئیجماعی زانایانی دین،وە واجب بووە لە سڵی شەشی هیجریدا • وە ئەرکانی حەج لە مەزهەبی ئیمامی شافیعیدا (خ) پێنج شتە • یەکەم : ئیحرام ، یانی قەسدو نییەتی داخڵبوون لە بەجێهێنانی ئادابی حەج بەو یاسایە کە لە دینا دامەزراوە لە دینی ئیسلاما لە مانگی شەووال یاذیلقەعدە یا لە دەی ئەووەڵی ذیلحەجەدا ، لە یەکێ لەو شوێنانەوە کـــە دیاری‌کـــراون بۆ ئیحرام‌بەستن کـــە عیبارەتن لەم شوێنانە :

بۆ یەکێ لە مەدینەی مونەووەرەوە بڕوا بۆ حەج (ذو الحليفة) کە ئیستە مەشهوورە بە (بیری‌عەلی) ، وە بۆ ئەهلی شام (جحفە) • وە بۆ ئەهلی نەجد (قرن) ، وە بۆ ئەهلی یەمەن (یلملم) • وە بۆ ئەهلی عیراق (ذات عرق) • ئەم شوێنانە هەموو بە فەرموودەی حەزرەت (د) بوون بە جێگەی ئیحرام بەستن بە ئیتیفاقی زانایانی دین ئیللا (ذات عرق) کە میقاتی ئەهلی عیراقە ئـــەوە لەسەر ریوایەتێ بە فەرموودەی حەزرەتەو لەسەر ریوایەتێ حەزرەتی عومەری کوڕی خەتاب بۆی دیاری کردوون • وە لە پاش ئەوە ئیجماعیان لەسەر دامەزراوە وە بۆ کەسێ کە لەو خەتانەوە نەیەت ئەندازەی مەسافەی قەسر بگرێ‌و ئیحرام ببەستێ •

سێیەم لە ئەرکانی حەج : گەڕانە لـــە بەینی (صەفا) و (مەروە)دا کە دوو شوێنن لە نزیکی کەعبەدا بەو مەرجە کە لـــە صەفاوە دەس‌پێ‌بکا وە رۆیشتن لە صەفاوە بۆ مەروە جارێکەو

گەڕانەوەیش لە مەروەوە بۆ صەفا جارێکی تر • وە بەو مەرجە ئەم هاتوچۆیە لەپاش تەوافی کەعبە بێت • وە سوننەتە پاکی لە بێدەسنوێژیو لەشپیسیو سەتری عەورەت •

چوارەم لە ئەرکانی حەج : راوەستانە لە خاکی عەرەفاتدا ، بە پیادە یا بە سواری ، لە پاش کاتی زەوالی رۆژی عەرەفە کە رۆژی نۆهەمی ذیلحەجەیە هەتا طولووعی صوبحی رۆژی جەژنی قوربان •

پێنجەم لە ئەرکانی حەج : سەرتاشینە یا کورتکردنەوەی چەن موویێ لە مووەکانی سەر خۆی بیتاشێ یا شەخسێکی غەیری خۆی ، بەڵام بە فەرموودەیەکی شافیعی حەلق یا تەقصیر لە ئەرکانی حەج نین بەڵکو لە واجباتن •

وە واجباتی حەج زیاد لەم ئەرکانانە پێنج شتە : ئیحرام بەستنە لە یەکێ لەو میقاتانەوە • شەومانەوەیە لە موزدەلیفەدا ، رەجمی شەیتانی گەورەیە لە سبەینێی رۆژی جەژنا • رەجمی شەیتانە لە هەرسێ کۆگاکانا لە سێ رۆژەی پاش جەژنی قوربانا • سەرتاشین یا کورتکردنەوەی موی سەر ئەگەر بە روکن حسێب نەکرێن • شەو مانەوە لە مینادا لەم شەوانەدا • تەوافی وێداع (علی الراجح) •

وە سوننەتەکانی پێنج شتە ؛ یەکەم : ئیفراد • واتە : پێشخستنی حەج لەسەر عومرە •

دووەم : تەلبییە ، یانی (لبیك)ە کردن لە غالبی ئەحوالا ، وە لەفزەکەی ئەمەیە بڵێ : (لبیك اللهم لبیك لبیك لا شریك لك لبیك ان الحمد والنعمة لك والملك لا شریك لك •) وە سوننەتە

که تەلبییەی تەواوکرد سەلّاوات بدا لەسەر حـــەزرەت (د) وە داوای بەهەشت بکا لە خوداو بپارێتـــەوە بۆ رزگارکردنی لـــە ئاگری دۆزەخ ٠

سێیەم : (طواف القدوم)ە ٠ واتە : حەوتجار هەڵسووڕان بە دەوری کەعبەدا لەکاتی گەیشتنی بە کەعبە ، وەکو باسمان کرد ، بەڵام ئەمە بۆ ئەو حاجییەیە کە لەپێش راوەستانی عەرەفاتا هاتبێتە مەککەوە ٠

چوارەم : دوو رکات نوێژی تەوافە لـــەپاش تەواوکردنی حەوت تەوافەی کەعبەتوڵلاّ ٠ وە ئەم دوورکاتە نوێژە لەپشتی مەقامی حەزرەتی ئیبراهیمەوە (د) بکا ٠

پێنجەم : شەومانەوە لە عـــــەرزی مینادا کاتێ رۆیشت بۆ عەرەفات ٠

ئەمە بە کورتی باسی حەج بوو ٠

وە ئەمما عومرە : ئەویش لە مەزهەبی ئیمامی شافیعیـــدا واجبە بەچەن دەلیل ، یەکەم : ظاهیری ئایەتی : (واتموا الحج والعمرة لله) : چونکی ئەمر بەظاهیر بۆ دەلالەت کردنە لەسەر وجووب ٠

دووەم : ریوایەتکراوە لە محەمەدی کوڕی سیرین لە زەیدی کوڕی ثابیت ، لە حەزرەتەوە (د)کە فەرموویەتی : (ان الحج والعمرة فريضتان لا يضرك بأيهما بدأت) ٠

سێیەم : شەنسێکی (صبی) ناو هاتە خزمـــەتی حەزرەتی عومەری کوڕی خەتتابو عەرزیکرد : من گاور بووم و موسوڵمان بووم و ئاگادار بووم کە حەج و عومرە واجبن لەسەرم و ئیحرامم

بەست بە عەردووکیان بەیەکەوە ٠٠ ئەویش فەرمووی : (هدیت لسنة نبیك) ٠

چوارەم : دارەقوطنی ریوایەتی کردووە لە (ابن جریج) ئەڵێ: نافیع خەبەری پێدام کە عەبدوڵڵای کوڕی عومەر ئەیفەرموو: (لیس من خلق الله آحد الا علیه حجة وعمرة واجبتان من استطاع الی ذلك سبیلا ، فمن زاد بعدها شیئا فهو خیر وتطوع) ٠ واتە :لە موسوڵمانان کە خودا دروستی کـــردوون کـەسێ نیـە حـەج و عومرەیەکی لەسەر فەرز نەکرابێ مادام تەوانای ڕێگەی ببێ ،وە ئەگەر لەوانە زیاتیکا ئەوە خێرە بۆ خۆی کردووە ٠

پێنجەم : (ابن جریج) ئەڵێ : خەبەرم پێدرا لە عەکرەمەوە کە ئیبنو عەببأس فەرمویە : (العمرة واجبة کوجوب الحج من استطاع الیه سبیلا) : واتە عومرە واجبە وەکو حەج لەسەر ئەو کەسە تەوانای ڕێگەی ببێ ٠

شەشەم : پرسیارکرا لە زەیـدی کـوڕی ثابیت (خ) لـــە عومرەکردن لەپێش حەجدا ، فەرمووی : (صلاتان لا یضرك بایهما بدأت)[1] ٠

وە هەرچی ئەرکان بێ بۆ حەج ئەرکانە بۆ عومرە ئیللا ئەوە نەبێ کە راوەستانی عەرەفات نیە لە عومرەدا ، وە هـــەرکاتێ بەجێ بهێنرێ لە سااڵ دروستە ٠

وە بەهەر حاڵێ لە ماوەی ئیحرامبەستن بە حەج یا بە عومرە، حەرام ئەبێ لەسەر ئینسان : جیماعکردن ، وە ماچکردنێ کـە ئارەزووی نەفس بجووڵێنێ ، وە لێکدانی پێستی لەش بە رووتی

---

(١) تەفسیری قورطبی ، ج : ٢ ، لاپەڕە : ٣٦٨ ٠

لە پێستی ژن ، وە ئاوهێنانەوە ، وە ژنمارەکردن ، وە بێنخۆشیدان لە لەشی یا لە بەرگی بە وێنەی میسك و کافوورو زەعفەران و گڵباخ و وەنەوشە و رۆنی ئەمانە • وە پۆشینی دەستکێش ، وە پۆشینی نێرینە ــ بە تایبەتی ــ هەر بەرگێ بەدروومان دووراوێ، مێزەرو کڵاوو خوف و گۆرەوی ، وە راوکردن و نەچیرگرتن و نەچیرکوشتن • هەتا ئەگەر لە ماڵی خۆیا کەو یا تووتی ببێ لەقەفەسدا بەر لەوە ئیحرام ببەستێ یا بەرەڵایان بکا ، یا بیان بەخشێ بە کەسێ تا لە موڵکی دەرچن • هەروا شارەزاکردنی بۆ بەر نەچیرو خواردنی گۆشتەکەیی و ، لابردنی موو لە لەسەرو ریش و سمێڵ و باقی لەش بەعەمدی ، وە نینۆککردن و رۆندان لەسەر یا لە ریش • ئەگەر شتێ لەمانە بکا بە عەمدی ئەوە فیدیەی ئەکەوێتە سەر موطڵەقا ، وە ئەگەر بەبێ ئاگایی بوو ؛ ئەوە هەر شتێ فەوتاندن بوو وەکو تاشینی مووی سەرو ریش ، یا کوشتنی نەچیر فیدیەی لەسەر واجب ئەبێ ، وە هەرچی لەزەت وەرگرتن بێ وەکو رۆندان لەسەر ئەوە قەی ناکا •

باسی دووەم : بزانن کە ئوممەی ئیسلام هاوبیرن لەوەدا دروستە بەجێهێنانی حەج و عومرە بە سێ جۆر :

یەکەم : (ئیفراد) کە بریتییە لەوە ئینسان ئیحرام ببەستێ بە حەج و لە پاش ئەوە کە حەجەکەی تەواوکردو رەجمی شەیتانی کرد لە رۆژانی رەجما ئەوجار لە مەککە دەرچێ بڕوا بۆ خاریجی حەرەم و لەوێوە ئیحرام ببەستێ بە عومرەو بێتەوە بۆ مەککەو تەوافی کەعبە تەواو بکا ، پاش ئەوە سەعی بکا لە بەینی صەفاو مەروەدا حەوت جار ، پاش ئەوە سەری بتاشێ یا چەن موویێ کورت بکاتەوە لەسەری ، وە بەمە رزگار ئەبێ لە عومرەکەیش •

دووەم جۆریان : (تەمەتوع)ە کە عیبارەتە لەوە لە مانگەکانی حەجدا ــ کە شەووالو ذیلقەعدەو دەی ئەووەڵی ذیلحەجەیە ــ ئیحرام ببەستێ بە عومرە ، کاتێ کە عومرەکــــەی تەواوکرد تەحەلول بکاو بە حاڵی عادەتی بمێنێتەوە ، جا لەگەڵ حاجیەکانا ئیحرام ببەستێ بەحەج لە مەککەوە ــ لەعەینی سالاّ ــ وە حەجەکەی تەواو بکا • وە ئەو کەسە کە بە تەمەتوع حەج ئەکا واجبــە لەسەری حەیوانێ وەها بۆ قوربانی بەکاربێ ســــەر ببڕێ ، وە دروستە لەپێش ئیحرام بەحەجدا ســــەری ببڕێ ؛ چونکــە ئەمە فیدیەی عومرەکەیەتی . وە دروستە لە ئەییامی تەشریقدا ، یانی لە رۆژی جەژنا ، یاخود لە یەکێ لە سێ‌رۆژەکــــانی دواییــدا یا پاش ئەوان سەری ببڕێ ، وە واجبە بیدا بە گەدای حەرەمی مەککە ، وە دروست نیە خۆی لێی بخوا ، وە دروست‌نیە بیدا بە دەوڵەمەندەکانیش •

سێهەم جۆر : (قیران)ە ، وە ئەم شێوە ئەمەیە کە ئیحــرام ببەستێ بە نیەتی حەجو عومرەو ئادابی حەج تەواو بکا وەکو حاڵەتی ئیفراد ، یاخود ئیحرام ببەستێ بە عومرەو لە پێش ئەوەدا کە دەست بکا بە تەوافی کەعبە حەجی بخاتــــە پاڵ بەنییەت • ئەمەیش هەر قیرانە • وە ئەم کەسەیش هەم حەیوانێکی لەسەرە کە سەری ببڕێ لە فیدیەی ئەوەدا بە تەنیا ئادابی حەج بە جارێ حەجو عومرەی کردووە • ئەم حەیوانــەیش وەکــو حەیــوانی فیدیەی عومرە وەهایە ، بەڵام لە پێش جەژنا دروست‌نیە سەری ببڕێ •

وە لەم بەجێهێنانی مەناسیکەدا ئەمەیش هەیە کە ئینسان تەنیا ئیحرام ببەستێ بەعومرە ، واتە عومرە بکاو حەج نەکا ،

ئەمەیش لە هەرکاتێکا ببێ دروستەو هیچی لەسەر نیە ئیللا لە کاتێکا لە ناو ئیحرامی حەجدا بێ وە هێشتا حەجەکەی تەواونەکردبێ ئەمە ئیحرامی بە عومرە دروستنیە ؛ چونکی ئیحرام بە زەعیف گرد نابێتەوە لەگەڵ ئیحرام[1] بە شتی خاوەن هێز وەکو حەج • هەروا دروست نیە ئیحرام بە عومرە لەپاش هەردوو تەحەلول لە ئیحرامی حەج بەڵام هێشتا رەجمی شەیتانی لە دوو رۆژ لە رۆژەکانی (ایام التشریق) تەواو نەکردبێ • واتە لە رۆژی جەژنا پاش تەواف ، یا لە رۆژی یازدەی مانگدا ، یا لە رۆژی دوازدەی مانگدا پێش زەوال کە هێشتا رەجمی شەیتانی نەکردووە ، بەڵام ئەگەر لە رۆژی دوازدەدا پاش زەوال رەجمی شەیتانی کردو دەرچوو لە مینا ئەمجار ئیحرامی بەست بە عومرە لە خاکی خاریجی حەرەمدا ئەوە لە مەزهەبی ئیمامی شافیعیدا دروستە بەڵام کەراهەتی هەیەو باش وایە لەپاش سێ رۆژەی (ایام التشریق) ئیحرام بەعومرە ببەستێ •

هەروا سوننەتە تەوافی کەعبەتوڵڵا بەبێ ئەوە کە تەوافی حەج بێ یا تەوافی عومرە بێ بە قەسدی عیبادەت ، سا تەوافەکانی جارێ یا دوو جار بن یا زیاتر • بەڵکو بازێ لە فوقەها ئەم تەوافەیان لەلا لە نوێژکردن (یسوننەت) گەورەترە • وەکو لە حاشیەی شێخ سولەیمانی جەمەل لەسەر شەرحی مەنهەجو لە شەرحی (ابن حجر) بۆ ئیضاحی نەوەوی‌دا نووسراوە •

---

(١) ئەو شێوە لە خاصەی حەزرەت بووە (د) لە (حجة الوداع)دا • هەروا نەسخی حەجو کردنی بە عومرە بۆ ئەصحابەکان •

باسی سێهەم لەباسە موهیممەکانی ئەمەیە : زانایانی ئیسلام لە موحەدیثین و فوقەها ئیختیلافیان لەمەدا هەیە کام شێوە لە سێ شێوەی حەج کردن گەورەترە : بازێکیان وەکو ئیمامی شافیعی لەوتاری بە هێزیا وە مالیك فەرموویانە : ئیفراد گەورەترە • بازێ تریان وەکو ئەحمەدی کوڕی حەنبەل فەرموویەتی : (تەمەتوع) گەورەترە • وە بازێ وەکو ئەبووحەنیفە فەرموویەتی: قیران گەورەترە • وە ئەو خیلافە دامەزراوە لەسەر ئیختیلافیان لەحەجی حەزرەتا (د) لە سالّی دەی کۆچی کە مەشهوورە بە (حجة الوداع) ئایا کام لەو سێ جۆرە بووە ، وە هەرکام تەرجیحی یەکێکیان داوە •

بەلّام شێخی نەوەوی (خ) لە شەرحی صەحیحی موسلیمدا (خ) فەرموویە : راستەکەی ئەوەیە کە حەزرەت (د) ئەووەڵجار کە ئیحرامی بەست هەر ئیحرامی بە حەج بەستو (موفرید) بوو ، بەلّام پاش ئەوە ئیحرامی بەعومرەیش بەست عومرەی خستە سەر حەجەکەی و حەجەکەی بوو بە قیران •

وە ریوایەتەکانی ئەصحابەی پێغەمەر (د) لە سیفەتی حەجی حەزرەتا موختەلیف بوون : ئایا بە شێوەی قیران بووە ، یا بە ئیفراد ، یا بە تەمەتوع ؟ وە دوو ئیمامانی حەدیث ، بوخاری و موسلیم (خ) ریوایاتی ئەصحابەکانیان وەها گێڕاوەتەوە •

وە رێگەی جەمع لە بەینی ئەو ریوایەتانەدا ئەوەیە باسم کرد: حەزرەت لە ئەووەڵەوە (موفرید) بووە دوایی بوو بە (قارین) ، جا هەرکەسێ ریوایەتی ئیفرادی کردووە ئەوە لەسەر ئەصڵە ، وە هەرکەسێ ریوایەتی قیرانی کردووە ئیعتیمادی داوەتە سەر ئەنجامی شێوەی حەجەکە • وە کەسێ ریوایەتی تەمەتوعی

کردووه مەبەستی تەمەتوعێ بە گوێرەی لوغەتو زمانی عەرەبی بووه که بریتییه له سوود وەرگرتنو ئاسایشگرتن • وەکو ئاسایشی ئەو کەسه که لەسەر شێوەی تەمەتوع حەج ئەکا لەگەڵ زیادەییکا که حەزرەت (د) ئیقتیصادی کردووه لەسەر یەك عەمەلییه وەکو یەکێ بە قیران حەج بکا • وەبەم یاسا حەدیثەکان هەموو رێك ئەوەستن •

وه بزانن که ئەبو محەمەد = ئیبنوحەزمی زاهیری جەمعی کردووەتەوه له بەینی ئەو حەدیثانەدا له کتبێکا تەسنیفی کردووه له باسی (حجة الوداع)دا ، وه داوای ئەوەی کردووه که حەزرەت (قارین)بووەو حەجەکەی به شێوەی قیران بووه ، وه باقی حەدیثەکان ، که موخالیفی ئەمه بوون ، تەئویلی کردوون • بەڵام راستەکەی ئەوەیه که من لەپێشەوه بەیانم کرد که حەجەکەی له ئەووەڵەوه ئیفراد بووه پاشان بووه به قیران • وه ئەمەم روون کردووەتەوه له شەرحی (مهذب)دا به دەلیلەکانەوه ، وه بەهۆی رێگەی ئیسنادی حەدیثەکەوەو به فەرموودەی زاناکانەوه ئەوەی که پەیوەندی هەیه بەم باسەوه •

وه ئیمامی شافیعیو رەفیتەکانی ــ واتە تیلمیذەکانی ــ (خ) دەلیلیان هێناوەتەوه لەسەر بەهێزکردنی شێوەی ئیفراد له حەجی حەزرەتا (د) بەوه که ئەم شێوه ثابتبووه به بێگومان له ریوایەتی جابیرو ئیبنو عومەرو ئیبنو عەببасو عائیشەوه (خ) • وه ئەم زاتانه ئیمتیازیان بووه له باقی ئەصحابەکان لە (حجة الوداع)دا • ئەمما جابیر ئەوه بزانن کە جوانترینی ئەصحابەکان بووه له ریوایەتی حەدیثی (حجة الوداع)دا ؛ چونکی ئەو باسی ئەم حەجەی کردووه لەکاتی دەرچوونی حەزرەت (د) له

مەدینەوە هەتا ئەنجامی ئەو حەجە ، کەوابوو دەرکەوت کە جابیر زۆر باش زەبتی ئەو سەفەرەی کردووە لە غەیری خۆی ٠

وە ئەمما ئیبنو عومەر (خ) ئەوە ثابتبووە کە لەغـــاوی وشترەکەی حەزرەتی بەدەستەوە بووە لـــە سەفـــەری (حجـة الوداع)دا وە ئینکاری قسەی ئەو کەسانەی کردووە کە تەرجیحی قسەی ئەنەسیان داوە بەسەر قسەی ئـــەوا ، وە فەرموویەتی : ئەنەس هاتوچۆی ناو ژنانی ئەهلی حەجی ئەکردو من لەژێر ملی وشترەکەی حەزرەتا بووم ، لیکی دەمی وشترەکەی ئەیدا لەگیانمو لەحەزرەتم ئەبیست (لبیك)ەی ئەکرد ٠

وە ئەمما عائیشە (خ) ئەوە نزیکی لە حەزرەتەوە (د) مەعلووم بووە ، هەروا ئاگاداریشی لەسەر ئەحوالّی حەزرەت (د) چ ئەوەی پەنامەکی بووەو چ ئەوەی دیاری بووە لەگەڵ شارەزاییو زانایی زۆری بەئەحکامی دینو زیرەکی بێئەندازەی ٠

وە ئەمما ئیبنو عەببا‌س (خ) ئەوە پایەی لە عیلمو زانستی ئەحکامی دیناو لە زیرەکی دیاریە . ئەگەڵ ئەمەیشا کە زۆر باسی ئەحوالّی حەزرەتی کردووە (د) بە نەوعێ کەس بە قەی ئەو بازەئەحوالّیـــکی وەرنەگـــرتووە هـــەروا ئەحـــوالّی حـــەرزەتی لەگەورەی ئەصحابەکان وەرگرتووە (خ) ٠

وە لە دەلایلی تەرجیحی ئیفراد ئەمەیە کە خولەفای راشیدین لە پاش وەفاتی حەزرەت (د) هەرچی حەجیان کردووە بەشێوەی ئیفراد کردوویانە ، وە دەوامی ئەبوبەکرو عومەرو عوسمان هەر لەسەر ئیفراد بووە ، بەلاّم عەلی بە ئیفرادو غەیری ئیفراد حەجی کردووە ٠ جا ئەگەر ئیفراد گەورەتر نەبوایە وە نەیانزانیبایێ

کە حەزرەت (د) ئیفرادی کردووە وەها دەوامیان لەسەر ئیفراد نەدەکرد • وە چلۆن ئەگونجێ بۆ خولەفای راشیدین دەوام بکەن لەسەر خیلافی ردفتاری حەزرەت(د)؟!وە ئەمما ئەو موخالەفەیە کە لە شێوەی حەجدا ریوایەت کراوە لە حەزرەتی عەلییەوە (خ) وە لە غەیری ئەویشەوە لە ئەصحاب •• ئەوە هەر بۆ نیشـــاندانی دروستی غەیری ئیفرادیشە • وە لە صیحاحدا هەیە ئەوەی ئەم قسانە ڕووناك ئەکاتەوە بە جۆرێ گومان نەمێنێ •

وە لە دەلیلی تەرجیحی ئیفرادە کە بە ئیجماع پێویست نیە بە حەیوان سەربڕین وە ئەمەیش لەبەر ئەوەیە کـــە شێوەیەکی تەواوەو بێنوقسانە • بەڵام حەیوانسەربڕین واجبە لە شێوەی تەمەتوع و قیراندا ئەو خوێنەیش خوێنێ تۆڵەی نوقسانە؛چونکی لە تەمەتوعدا میقاتی ئیحرامی حەج ئەفەوتێ،وە لە قیراندا دوو عیبادەت واتە : حەج و عومرە بە یەك عەمەلییە تەواو ئەکرێن • وە دیارە شتێ تۆڵەی نەوێ گەورەترە لە شتێ تۆڵەی پێویست بێ • لەگەڵ ئەوەشدا هەرسێ شێوەکە دروستن و حەزرەت (د) ئیعلانی کرد بۆ ئەصحابەکان بەڵام لەبەر ئەوە کە قورەیش لە مانگەکانی حەجدا عومرەیان پێ خۆش نەبوو ، وە حەزرەت ویستی ئەو یاسا هەڵبگرێ لەناودا کاتێ گەیشتن ئەمری کرد بە ئەصحابەکـــان هەرکەسێ کە حەیوانی دیاری نەهێناوە لەگەڵ خۆیا حەجەکەی فەسخ بکاتەوە بە عومرە • وە ئەمەیش هـــەر لە ئیختیصاصی ئەصحابەی پێغەمەر بووە • وە بۆ کەس لەپاش ئەوان دروست نیە • وە ئەوە کە حەزرەت لەپاش ئەوە پرسیاری لێ کرا : ئەمە هەر بۆ ئیمســاڵە یـا هــەتاهەتایـــە ؟ ئەویش فــەرمــووی : هەتاهەتایە ••• ئەوە ئیمامی نەوەوی ئەفەرموێت : مەعنـــای

دروستبوونی عومرەیە لە مانگی حەجدا دروستە هەتاهەتایە نەك فەسخکردنەوەی حەجو کردنی بەعومرە ؛ چونکی ئەوە هەر لەبۆ ئەو سالّە بووە •

وە حەزرەت خۆیشی مەیلی لەسەر ئەوە بووە حەجەکە بکا بە عومرە بەلّام لەبەر ئەوە نەیکردووە کــــە حەیوانی (هــەدی)ی هێنابوو لەگەلّ خۆیا ، وە بە نەصی ئایەت کەسێ هەدیی هێنابێ نابێ وەزعی خۆی بگۆڕێ هەتا ئەعمالی ئەو ئیحرامەی تەواو ئەکاو حەیوانەکەی سەرئەبڕێ • وە هەر لەم ریوایەتەیشــەوە دەرئەکەوێ کە حەزرەت (د) حەجەکەی ئیفراد بووەو تەمەتوع نەبووە وەکو ئیمامی نەوەوی لەشەرحی موسلیمدا فەرموویەتی •

وە ئەو تەمەتوعە کە حەزرەتی عومەرو عوسمان مەنعیان کردووە ئەم نەوعە تەمەتوعە بووە کە فەسخی حــەج بکەنەوە بەعومرە وەکو ئەصحابەکانی حەزرەت (د) لــــە سالّی (حجــة الوداع)دا ؛ چونکی ئەوە لە خاصەی ئەوان بووە لەو سالّەدا وەکو بەیانمان کرد •

وە بازێ ئەرموویانە : ئەگەر هەر تەمەتوعی مەشهووریش بێ هەڵئەگرێ لەبەر ئەوە مەنعی کردبن کە دەرکی کــــردووە حاجیەکان بۆبە بە شێوەی تەمەتوع حەج ئەکەن لەو ماوەی بەینی عومرەو حەجەدا رابوێرنو بە عیبادەتکردنەوە مەشغوڵ نەبن • وە ئەم شێوەیشی بە موناسبی ئەصحابەی حەزرەت نەدیــــوە لەو سەرەتای ئیسلامەدا ؛ چونکی مادام هەر لە سەرەتای ئیسلامدا شێوەی عیبادەت باش راگیرنەکرێ بۆ قەرنی دوای ئەوان خەڵکی بەجارێ بەرەڵا ئەبن ، وە ئیمامی ئیسلام رەوایە بۆی لەســـەر ئیجتیهادی دینی بازێ وەزعی موبـــاح مەنــع بکــا • حەتــا با

سوننەتیش بێ لەبەر ئەوە مەنعەکە لەبەر ریعایەتی حوددودو یاساو کەرامەتی دینی ئیسلامە ٠

ئاگادار بن لەپاش فەرزکردنی حەجو عومرە لە دینی ئیسلاما حەزرەت (د) سێ عومرەی کردووە هەموویان لە مانگی ذیلقەعدەدا بوون ؛ یەکەم : (عمرة القضا) کە لە ساڵی حەوتی هیجریدا حەزرەتو یارانی بەجێیان هێنا ٠ دووەم عومرەی ساڵی هەشتی هیجری لەپاش فەتحی مەککەی موکـــەڕەمەو لەپـاش جەنـگی (حنین)و بەشکردنی غەنایم کە گەڕایـــەوە بۆ شاری مەککـە لە(جعرانە)و ئیحرامی بەست بەعومرە ٠ سێهەم : ئەو عومرەیە کە لە ساڵی حەجی وەداعدا لەگەڵ حەجەکەیا کردی ، بینا لەسەر ئەوە کە حەجەکەی بە شێوەی ئیفراد بووە ، وە ئەگەر ئـــەو عومرەی حودەیبییەیش حسێب بکەین کە قورەیش نەیان هێشت تەواوی بکاو حـــەزرەتو یارانـی حەیوانیـــان سەربـــڕی و تەحەللولیان کرد ٠٠ ئەوە عومرەکان ئەبن بەچوار ٠

وە ئەمما حەجی حەزرەت (د) لەپاش فەرزبوونی حەج ئەوە یەك حەج بووە لە ساڵی دەی هیجریدا کە مەشهوورە بە (حجة الوداع) لەبەر خواحافیزیکردنی لە بەیتوڵلاڵ ٠ وە ئەمما حەجی یا عومرەی لەپێش هیجرەتدا وە لەپێش فەرزبوونیاندا ئـــەوە زاناکان ئەڵێن زۆر جار بوون ٠ والله اعلم ٠

باسی چوارەم : باسی فیدیەیە کە واجب ئەبێ لەسەر ئەهلی حەجو عومرە بە هەڵکەوت ٠ بزانن ئەم فیدیە بەسێ شێوەیە :

یەکەم : یەك موددە لە قووت ، ئەمەیش فیدیەیە بۆ کوشتنی نەچیرێ لە ماوەی ئیحراما ، یا لە حەرەما ، یا بۆ بڕینی گیایێ ٠

بەم مەرجە قیمەتەکەی لە موددێ زیاتر نەبێ • وە بۆ لابردنی یەك موویەك ، یا بازێك لە موویەك • وە بۆ برینی نینۆك یا بازێکی لە ئیحراما بەم مەرجە مانەوەیان زیانی نەبێ ، وەکـــو موی ناوچاو یانزیکی چاو یا نینۆکی شکاو ، ئەمانە فیدیەیان نیە • وە بۆ تەرکی مانەوەی شەوێ لە شەوانی رۆژانی پاش جـەژن لە خاکی مینادا بەبێ عوزر ، وە بۆ تەرکی فڕەدانی تاقە فەردێ لە حەوت بەردەکانی رەجمی شەیتان •

دووهەم : دوو موددە ، ئەمەیش بۆ لابردنی دوو موو یا بازێکیان یا برینی دوو نینۆکە یا بازێکیـان • وە بۆ کوشتنی نەچیرێ لە ماوەی ئیحراما یا لە خاکی حەرەمدا ، وە برینی دار بەم شەرتە کە قیمەتەکەیان لە دوو مودد زیاتر نەبێ ، وە بۆ تەرکی مانەوەی دوو شەو لە شەوەکـــانی (ایام التشریق) لە مینادا ، وە بۆ تەرکی فڕەدانی دوو بەرد لە بەردەکانی رەجمی شەیتان •

سێهەم : خوێنە . واتە حەیوانسەربڕین • ئەمـــەیش بۆ کوشتنی نەچیرێ لە حەرەما یا لە ماوەی ئیحراما ، وە بۆ شێوەی تەمەتتوعو شێوەی قیران لە حەجا ، وە بۆ تەرکی ئیحرامبەستن لە میقاتا ، وە بۆ لابردنی سێموو یا زیاتـــر ، وە بۆ برینی سێ نینۆك یازیاتر بەجارێ • ئەنا ئەگەر ناوبەناو بوون ئەوە بۆ هەر موویێ یەك مودد ، وە دوو موو یا دوو نینۆك دوو مودد واجبە نەك حەیوان سەربڕین •

وە بۆ خۆبۆنخۆشکردن • وە بۆ بەرگی دووراو لەبەرکردن ، وە داپۆشینی جێگەیێ کە واجببێ رووتبێ وەکـــو دەستو

دەم‌وچاوی ژن ٠٠ جا ئەگەر هات چەن‌بەرگی بەجارێ کردەبەر ئەوە ئەگەر لە دڕێژی‌و کورتیدا وەکو یەك بوون هەر حەیوانێکی ئەکەوێتە سەر ، ئەگەرنا بۆ هەر بەرگێ حەیوانێ ئەکەوێتــە سەری٠وە بۆ تەرکی مانەوەی موزدەلیفە هەرچەن یەك دەقیقەیش بێ لە نیوەی دووهەمی شەودا ، وە بۆ تەرکی رەجمی شەیتان لە رۆژی جەژنا ، وە تەرکی رەجمی هەرسێ کۆگاکان لە ئەییامی تەشریقا هەرسێ رۆژەکان یا دوو رۆژ بۆ ئەوانە ئەیانەوێ پەلە بکەن ٠ خواە هەموویان تەرك بکا ، یا یەکێکیان ، یا سێ بەرد لە یەکێکیان ، یا لە هەموویان ؛ چونکی هەموو وەك یەك رەجم حسێب ئەکرێن ٠ وە بۆ بڕینی داریکی گەورە لە ئیحراما کــە قیمەتی لە دوو مودد زیاتر بێ ٠ وە بۆ فەوتانی حەج بەهۆی لە دەس‌دەرچوونی راوەستانی عەرەفە ، وە یا بە هۆی جیماعەوە ٠٠٠ ئەمانە پێویستە حەیوانێ سەربڕن‌و تەحەللول بکەن ٠ وە بزانن خوێنی جیماعی ئیفسادی حەج (بدنە)یە ، واتە وشترێکی پێنج‌ساڵ ٠ وە فیدیەی نەچیر ئەبێ میثلی ئەو بێ ٠ وە بۆ دازی گەورە ئەبێ گایەکی دووساڵ بێ ٠ وە باقییەکان هەر حەیوانێ بێ بۆ قوربانی بشێ ٠

باسی پێنجەم ئەمەیە : سوننەتە بۆ کــــەسێ دەستی بڕوا حەیوانی هەدی لەگەڵ خۆیا بباو لە حەرەمی مەککەدا سەری ببڕێ بۆ موسوڵمانان ٠ وە ئەمە گەداو دەوڵەمەند دروستە لێی‌بخوا ، وە کاتی سەربڕینی وەکو قوربانی وایە شوێنەکــەی حەرەمــی مەککەیە ؛ شار بێ یا غەیری شار بەڵام خاکی مینا باشترە ٠

وە غەیری ئەمەیش حەیوان سەربڕینی واجب هەیە ، ئەمە دوو بە شە :

یەکەم : مەنذوورەیە ؛ یانی کابرا نەزری‌کردووە لەسەر خۆی کە سەری ببڕێ لەویا • وە ئەمە دروست نیە نە دەوڵەمەند لێی بخواو نە کابرا خۆی ، وە نە ئوصوولو فورووعی ، وە کاتی سەربڕینی وەکو قوربانی وایە ، وە شوێنەکەیشی حەرەمی مەککەیە کە بریتییە لەشاری مەککەو چەن کیلۆمەترێ لە خاریجی شاری مەککە • وەکو لە شەرعا بەیان‌کراوە •

بەشی دووهەم : فیدیەیە ؛ واتە سەری ببڕێ لەکەفارەتی کردنی کردەوەیێ لەوانە کە لەماوەی ئیحرامدا حەرامن • وە یا لە کەفارەتی تەرکی واجبێ لە واجباتی ئەم حەجو عومرەیە کە لە پێشەوە باسمان‌کردن . وە ئەم خوێنانە چوار نەوعن :

١ ــ خوێنی تەرتیبو تەقدیر ، واتە هەتا مومکین ببێ حەیوان سەرببڕێ دروست نیە بڕوا بۆ شتی تر ، وە ئەو شتەی تر نابێ بگۆڕێ • ئەمە خوێنی تەمەتتوعو قیران‌و فەوتانی حەجە . وە خوێنی تەرکی واجبێکە لە واجباتی حەج یا عومرە پێویستە کابرا حەیوانێ سەربڕێ ، وە ئەگەر لەوێ بۆی رێنەکەوت هەرچەن لە ولاتی خۆیشیا دەوڵەمەند بێ ئەبێ سێ رۆژ لەوێ بەڕۆژوو بێ غەیری ئەییامی تەشریق ، وە حەوت رۆژیش کاتێ گەڕایەوە بۆ ولاتی خۆی •

٢ ــ خوێنی تەرتیبو تەعدیلە ؛ واتە هەتا بۆی مومکین بێ ئەبێ حەیوان سەرببڕێ ، کە مومکین نەبوو پێویستە دوو پیاوی عادلو زانا قیمەت دانێن بۆ ئەو حەیوانە وە بەو قیمەتە خواردەمەنی بسێنێبۆ گەداکانی حەرەمی مەککە ، وە هەر گەدایێ موددێکی پێدا • وە ئەگەر ئەم قیمەتەی پێنەدرا لەبەر گەدایی

لەباتی هەر موددێ لەو موددانە رۆژێ بەڕۆژوو بێ ئەمە خوێنی جیماعێکە ئیفسادی حەج یا عەمرە بکا وە خوێنی تەحەللولی ترسی دوژمنە ٠

٣ ــ خوێنی تەخییرو تەقدیرە ؛ واتە خوێنەکە واجب نیە بە هەموو حاڵێ، بەڵکو ئەتوانێ حەیوانێ سەرببڕێ،وەیا قیمەتی ئەو حەیوانە بدا بە خواردەمەنی بۆ گەداکانی حەرەمی مەککە ، وە ئەگەر ئەمەی نەکرد لە باتی هەر موددێ رۆژێ بەڕۆژوو بێ ٠ ئەمە خوێنی پۆشینی بەرگە لە ئیحراما وە یا خۆبێنخۆشکردن وە یا سەرچەورکردن یا رێشچەورکردن یا تاشین وە یا لابردنو کورتکردنەوەی موو وە نینۆککردن وە یا جیماعێ کە ئیفسادی حەجەکە نەکا وەکو جیماعێ لە پاش جیماعی یەکەمی موفسید ٠ وە یا جیماع لە بەینی تەحەللولی ئەووەڵو دووەم لە حەجدا یا موقەددیماتی جیماع وەکو ماچکردنی ژن بە بێپەردە لە بەینی کابراو رووی ژنەکەداو هێنانەوەی ئاوی خۆی بەدەستی خۆی یا دەستی غەیری خۆی پەردە لەبەیندا ببێ یا نەبێ ٠

٤ ــ خوێنی تەخییرو تەعدیلە ئەمەیش نەچیرکردنە لەماوەی ئیحراما وە خوێنی بڕینی داری حەرەمی مەککەیە ٠

وە لە مەزهەبی شافیعیدا (خ) هەر حەیوانێ سەریببڕن لە فیدیەی کردنی حەرام یا تەرکی واجبێ لە واجباتی حەج یا عومرە ٠٠ ئەوە شوێنی بەربینیان خاکی حەرەمی مەککەیە ، بەڵام وەختیان مەحدوود نیە ، هەر کاتێ بێ باشە ، بەڵام لە ئەییامو تتەشریقدا خێری زۆرترە ٠

وە ئەم حەیوانی فیدیە کە سەری بڕی ــ خۆی یا بە وەکیل ــ

دروست نیه بەجێی بێڵێ وەکو ئیستە کراوە بە عادەت • بەڵکو واجبە تەسلیمی ذەقیری بکا ، یا هەمووی یا پارچە پارچە • جا ئەگەر لە مەوسیمی حەجدا گەدا نەبوو وەری‌بگرێ واجبە ئەو حاجییە پارە بدا بە کەسێکی ئەمین‌و بیکا بە وەکیل کە لە پاش مەوسیمی حەج حەیوانەکە بسێنێ‌و سەری‌ببڕێ‌و بیدا بە داماوانی خاکی حەرەمی مەککەی موکەڕڕەمە (زادها الله شرفا) •

﴿ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ﴾ :

لەم کۆمەڵە ئادەمیزادەیە کە هاتوچۆ ئەکەن بۆ لای تۆ ئینسانی وا کە ئەوەندە واتەشیرین‌و رەوانە کاتێ قسەئەکا لە بابەتی دنیاو ژیانی دنیاوە قسەکانی تۆ ئەخاتە تەعەجوبەوە !

﴿ وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَىٰ مَا فِي قَلْبِهِ ﴾

وە خودا ئەکا بە شاهیدی خۆی لەسەر ئەوەی وا لە دڵیا بەرابەر بە پێغەمەرو یارانی ، وە داوای ئەوە ئەکا کە ئێوەی خۆش‌ئەوێ‌و موسوڵمانەو ساغە لەگە ڵتانا •

﴿ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ ﴾ (٢٠٤)

وەلحال ئەو کەسە لەهەموو دوژمنەکانتان سەختترو نابارترەو دوژمنایەتییەکەی لەگەڵتانا زۆر زۆر سەختە •

﴿ وَإِذَا تَوَلَّىٰ سَعَىٰ فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ ﴾ (٢٠٥)

وەکاتێ پشتی هەڵکردو دوورکەوتەوە لێیتان تێئەکۆشێ بە ئەنواعی ڕێگەی فڕوفێڵ بۆ ئەوە ئیفساد بکا لەعەزراو ڕێبگرێ لەخەڵك و کشتوکاڵ بفەوتێنێ ، وە نەتەوەی ئادەمیزادی بێدەست نەیەڵێ ، وە بەڕاستی ئاگادار بن خوای تەعالا کردەوەی فەسادی خۆش ناوێ و خاوەن فەسادەکەیش زیاتر ٠

﴿ وَاِذَا قِيلَ لَهُ : اتَّقِ اللّٰهَ ﴾ :

کاتێ لە لایەنی خێرخواهێکەوە پێیبوترێ : لە خودا بترسەو دەس لەم کردەوە نابارانە هەڵبگرە ٠

﴿ اَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْاِثْمِ ﴾ :

خۆپەرستی دەماری نەفسی ناپاکی بەگوناهکردن ئەیگرێ ، واتە : زیاتر شێتگیر ئەبێ لەسەر کرداری ناشیرین ٠

﴿ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴾ (٢٠٦)

دەی با بەسی بێ دۆزەخ و ئاگری دۆزەخ ، و خراپ ئارامگایەکە دۆزەخ ٠

سودەی و غەیری ئەو لە موفەسسیرەکان فەرموویانە : ئەم ئایەتانە نازڵبوون لە شانی (اخنس بن شریق)دا کە پیاوێکی قسەشیرین و شێوەجوان بوو ، وە لە پاش واقیعەی (بەدر)هات بۆ حوزووری پێغەمبەر (د)ئیسلامییەتی خۆی دەربڕێ ، وە ئەیوت : خودا ئەزانێ کە راستم لەگەڵتانا ! پاش ماوەیێ رای کردو ڕابورد بەلای بازێ کشتوکاڵ و بازێ حەیوانا کشتوکاڵەکەی سووتاندو حەیوانەکانی پەی کرد !

وه ئیبن‌و عەبباس فەرموویەتی : نازڵ بوون لەو یارانەدا که شەهیدکران له غەزای (رەجیع)دا وەکوو عاصمی کوڕی ثابت‌و خوبەیب‌و غەیری ئەوان ٠٠ منافەقەکان وتیان : ئەی‌هاوار ئەو داماوانە نە فریای ئەوە کەوتن خزمەتی دینەکەیان بکەن وە نە لەناو ماڵو منداڵی خۆیانا دانیشتن !! مەبەسیان ئەوە بوو کە دڵی موسوڵمانەکان بشکێنن‌و ساردیان بکەنەوە لە جیهادکردن‌و خزمەتی دین ٠

وە بازێ موفەسسیرین ئەڵێن : نازڵبوون لە شانی هەموو کەسێکدا کە ئەو سیفەتانەیان تێدابێ ٠

﴿ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللهِ وَاللهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ ﴾ (٢٠٧)

لە ئایەمیزادیشە کەسێکی وا کە رۆحی خۆی ئەکڕێ [1] لەبەر داوا کردنی ئەوە کە خودای لێ رازی بێ وە خودای تەعالا میهرەبانە بە بەندەکانی خۆی ، بە تایبەتی بە موخلیصەکانیان ٠

وتراوە : ئەم ئایەتە نازڵبووە لە شانی (صوهەیب)ی کوڕی سیناندا کاتێ کۆچی کرد لە مەککە ویستی بڕوا بۆ مەدینەی مونەوەرە ٠٠ مەککەیی ڕێگەیان لێگرتو هەڕەشەیان لێکردو وتیان: نایەڵین بڕۆی بۆ مەدینە هەتا پێمان نەڵێیت کە پارەومااڵەکەت لەکوێ شاردووەتەوە ، ئەویش هەرچی هەبوو پێیدان لەسەر

---

(١) مادام کافرەکان زانبوون بەسەر صوهەیبا ، وا رۆحی کەوتە دەستی ئەوان ، وە مادام صوهەیب بەپارەو مااڵەکەی رزگار بوو وا رۆحی کڕییەوە لەو کافرانە بەو پارەو مااڵە ٠

پەیمانی ئەوە رزگاری بکـــەن بڕوا بـــۆ مەدینەی مونەوورە (زادها الله شرفا) • جا کاتێ ئەو لە رێگەدا بوو ئەم ئایەتـــــە هاتەخوارەوە لە شانی ئەوو وێنەی ئەوا • وە کاتـــێ گەیشتنـــە مەدینەی مونەوورە ئەبوبەکرو عومەرو گەلێ لە ئەصحابەکـــان ئیستیقبالیان کرد ، وە ئەبوبەکر پێی فەرموو : موعامەلەکـــەت سوودی زۆری پێدایت • وە ئایەتەکەی بۆ خوێندەوە • (مـــع العلم) عوموومی ئایەتەکە رووئەکاتە هەموو ئەوانە گیـــانبازی ئەکەن لە رێگەی خودادا ، خواە بە غەزاکردن وە یا بە ئەمـــر بەچاکەو نەهی لەخراپە وە بە دەسبەردار بوون لە مانی دنیا لەبەر رەزای خودای تەعالاو بەرزکردنەوەی دین •

وە بازێ فەرموویانە : هۆی نازڵبوونی ئەم ئایەتە ئەمە بوو کافرەکانی قورەیش داوایان کرد لە حەزرەت (د) کە چەن کەسێ لە یارانی رەوانە بکا بۆیان قورئانیان فێربکەن ، ئەمیش خوبەیبی کوڕی عەدیو زەیـــدی دیشینـــەو عەبدوڵڵای‌کوڕی طاریـــقو مەرثەدی کوڕی ئەبو مەرثەدی غەنەویو خالیدی کوڕی بەکـــرو عەبدوڵڵای کوڕی طاریقی شەهابی بەلەویو سێ کەسی تری نارد بۆلایان ، وە عاصمی کوڕی ثابیت ــ باپیری عاصمی عومـــەری کوڕی خەطاب لە دایکەوە ــی‌کرد بە ئەمیر لەسەریان •

ئەوانیش رۆیشتن تا گەیشتن بە (فەدفەد) لەوێدا کۆمەڵـــێ لە بەنی طەی کەوتنە شوێنیان کاتێ پێیان گەیشتن تەئمینیـــان کردن پاش ماوەیێ غەدریـــان کردو هـــەموویان کوشتن ئیللا خوبەیبو زەید • ئەم دوانەیان هێنا بۆ مەککە • خوبەیبیـــان فروشت بە کوڕەکانی حارثی کـــوڕی عامیر ؛ چونکـــی خوبەیب

لەبەردا حارثی کوشتبوو ، وە زەیدیشیان فرۆشت بە صەفوانی کوڕی ئومەییە ؛ چونکی باوکی کوژرابوو ئەویش زەیـــــدی تەسلیمکرد بەخزمەتکارەکەی هەتا بیبا لە (تەنعیم)دا ـ کـــە خاریجی عەرزی حەرەمە ـ بیکوژێ ، وە تاقمێ لە قورەیش هاتن بە دەوریانا حازر بوون کە ئەبوسوفیان لەناویانا بوو ، جا بانگی کرد لە زەید ، لەو کاتەدا کە هێنایان بۆ کوشتن : قەسەمت ئەدەم بەخودا ! حەز ئەکەی کە محەمەد ئیستە لە جێگەی تۆدا بوایەو تۆ رزگار ببوویتایەو لەناو مالو منداڵی خۆتا بوویتایێ ؟ ئەویش وتی : وەللاهی حەز ناکەم دڕکێ بدا لە پێی محەمەد لەجێگـــەی خۆیداو من لەمالی خۆما بوومایە . ئەبوسوفیان وتی : کەســـم نەدیوە وەکوو محەمەد کە ئەصحابەکانی خۆشیان بوێ ! جـــا (فسطاط) خزمەتکاری صەفوان زەیدی شەهیدکرد .

وە کاتێ کە خوبەیبیان هێنا بۆ کوشتن وە بیکەن بـــە دارا ئیذنی خواست لە کافرەکان تا دوو رکات نوێژ بکاتو ئەوســـ بیکوژن ، وە پاش نوێژەکەی وتی : ئەگەر ئێوە نەتانوتایە لـــە ترسی کوشتن نوێژەکەی درێژ ئەکا حەزم وابوو نوێژەکـــــەم درێژتر بێ . ئەمە ئەووەڵ کەسێکە لەپێش کوشتندا نوێـــــژی کردووە ، وە لەپێش کوشتنیا وتی : یاڕەببی کەسم دەس ناکەوێ کە سەلامم بگەیەنێ بە محەمەد ، خودایە تۆ سەلامی منی پێ بگەیەنە وە ئەم شیعرەی خوێندەوە :

ولست ابالي حـــين اقتـــل مســـــلما
على أي شق كـــان في الله مضجعـــي

جا عەقەبەی کوڕی حارث بەدەستی خۆی کوشتی . وەکچی

حارث وتوویەتـــی : لەوکاتـــەدا خوبەیب لـــە ماڵی ئێمەدا کۆتکرابوو خورمای ئەخوارد لە کاتێکا لەشاری مەککەدا خورما نەبوو • وەلحاصل لە پاشا هەڵیاناوەست بەدارا وە بڕیاریان دا کەس نەیهێنێتە خوارەوە • حەزرەت ئەمەی بیست فەرمووی : کێ ئەتوانێ بڕوا لەشی خوبەیب بێنێتەوە بۆ مەدینە ؟ زوبەیـر فەرمووی : من ، لەگەڵ میقدادا رێکەوت تا هـــات بۆ ئـــەو شوێنە وە شەو بەدزییەوە لەشەکەی داگرتو خستییە پاشـکۆی خۆی تا ماوەیێ ئەوسا دوژمن مەجبووریان کرد بەجێی بێڵێوە لەپاشا جەنازەکەی نەدۆزرایەوە •

﴿يا أَيُّها الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كافَّةً﴾:

ئەی موسوڵمانانێ کە ئیمانتان هەیە بە دینی ئیسلام!هەمووتان باش بڕۆنە ناو بەرگی فەرمانبەرداریو گەردنکەچی بۆ خودا . وە دینی ئیسلام بەڕاستی ببەن بەڕێوە بە گشتی •

﴿ وَلاَ تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ ﴾ :

وە مەکەونە شوێنی ئەو هەنگاوانە کە شەیتان ئەینێ . واتە مەکەونە دووی وەسواسەو خەیاڵاتی پڕوپووچ لەوانـەی کـــە شەتیان ئەیهاوێتە دڵتانەوە •

﴿ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴾ (٢٠٨)

بەڕاستی شەیتان دوژمنێکی ئاشکرایە بۆ ئێوە •

هەموو موسوڵمانێ وا لەبەر رەشەبای فیتنەی جیهانا ، وا ئەبێ زیانێ ئەکا ، یا منداڵێکی ئەمرێ ، یـا هاوچەشمانی ئەو لە رێگایەکی نارەواوە ماڵێکیان دەسدەکەوێ وە ئەم بێبەشـــە

لەم کاتانەدا ئیبلیس ئەکەوێتە هاتوچۆ لە دەروونیا وە خەیاڵی ناباڕ ئەخاتە دڵیەوە ، جا خودا ئەفەرموێ : ئاگاداری خۆتان بن تەفرەتان نەدا •

﴿ فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ ﴾ :

جا ئەگەر لابدەن لە رێگەی ڕاست لەپاش ئەم هەمووە ئایاتی روونا کە هاتوون بۆتان •

﴿ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴾ (٢٠٩)

بەڕاستی بزانن کە خودای تەعالا دەسەڵاتدارە بەسەر هەموو شتێکاو خاوەن حیکمەتە لە کردەوەکانیا •

﴿ هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴾ (٢١٠)

واتە ئەو کەسانە کە بە ساغیو پاکی داخڵی ئیطاعەی خودا نابنو گەردنکەشیو ستەمکاری ئەکەن ئەوانە ناڕوانن و چاوەڕێ نین ئیللا بۆ ئەوە کە قارو ئازاریان لە لایەنی خوداوە بۆ بێ لە ناو هەورێکی سپی ناسکدا کە سێبەر ئەکا بەسەریانا ، لەگەڵ فریشتەی مەئموری عەزابەکەدا • وە بزانن ئەمری عەزابدانی ئەوان بڕاوەتەوە لە عیلمی خودادا ، وە هەر بۆ لای خودا ئەگەڕێتەوە هەموو ئیشو کارێ •

جا ئەگەر مەبەس لەم ئایەتە پیرۆزە هاتنی ئەمرو عەزابی خودا بێ لە دنیادا ئەوە پێویست نیە بڵێین کەی ئەو کافرانە

چاوەڕێی ئەوەیان کردووە کە عەزابی خودایان لەناو هەورێکی سپیدا بۆ نازڵ بێ لەگەڵ فریشتەدا ! هەتا خودا ئەمە بفەرموێت؛ چونکی خودای تەعالا هەڕەشەیان لێ ئەکاو ئەوەیان نیشانئــەدا گەلێ جار کە ویستوویەتی عەزابێ بنێرێ بۆ قەومێکی نامەرد لە کاتێکا چاوەڕێی بارانیان کردووە خودای تەعالا هەوریکـــــی ناسك و سپی ناردووە لە ئاسمانەو فریشتەی عەزابیشی لەگەڵــدا ناردووە • وە لەو کاتەدا ئەوان چاوەڕێی بارانیـــــان کردووە خودا بەردی بەسەردا بارانـدوون ، وە یا دەردو بەڵاو نەخۆشی بۆ حەوالّە کردوون وە باش حەقی لێ سەندوون • وە ئیســتەیش ئەفەرموێت : ئەم نامەردانەیش هەر چاوەڕێی شتێکی وا ئەکەن• وە لە عیلمو زانستی منا ئەمری عەزابی ئەمانە هەرچۆن بێ ؛ ئایا عەزابیان نەدەم یا عەزابیان بدەم ، وە لە دنیادا یا لە رۆژی قیامەتا ئەوە بڕواوەتەوەو هەرچی قەراردرابێ ئەبێ •

وە ئەگەر مەبەس لەم ئایەتە عەزابی رۆژی قیامەت بـــێ ئەوە ئایەتەکە چونکی لە ئایاتی صیفاتە موتەئەخیرین هـــــەر تەئویلی هاتنی خودا ئەکەن بە تەئویلێ کە موافیقی گەورەیی خودا بێ • وە پێشینەکان ئایەتەکە ئەهێڵنەوە لەسەر ئـــــەو مەعنایە کە خودا هەر خۆی ئەیزانێ ، وە ئــەڵێن ئێمە باوەڕمان وایە خودا چی فەرمووە راستە ، بەڵام ئێمە مەعنای نازانـینو خودایش تەنزیهـ ئەکەین لـــــە هەرشتێ کــە لا یــەقی (واجب الوجود) نەبێ ، وە لە صیفاتی مومکیناتو موحدەثات دووەرە • (تعالی عنها علوا کبیرا) •

﴿ سَلْ بَني إِسْرائِيل كَمْ آتَيْناهُمْ مِنْ ايَةٍ بَيِّنَةٍ ﴾ :

ئەی پێغەمبەری من پرسیار بکە لە زانایانی بەنی ئیسرائیل کە من لە کاتی خۆیا چەن موعجیزەی گەورەم دا بە پێغەمبەرەکانیان بۆ ئەوە ببن بە دەلیل لەسەر راستی ئەوانو ریسالەتیان • یاخود لێیان بپرسە : چەن نیعمەتو میهرەبانیم کرد لەگەڵ بەنی ئیسرائیلا ، وەکوو : رزگارکردنیان لە عەزابی فیرعەون ، وەکوو ڕامکردنی نیل بۆ هاتوچۆی ئەوان ، وەکوو داباراندنی گەزۆو پەلەوەری شەلاقە بە سەریانا ، وە وەکوو دەرکردنی دوازدە چەشمەی ئاو بۆ ئەوان • وە لێیان بپرسە ئەوانەیان کە لە ئەمری پێغەمبەرەکان دەرچوون ، وە ئەوانەیان کە سوپاسی نیعمەتەکانیان نەکرد چیم بەسەرا هاوردن ؟ وە یاسای من لە جیهانا بەرابەر بە پێغەمبەرەکانمو ئادەمیزاد وەکوو خۆیەتی نەگۆڕاوە ، وە هەرکەسێ بێشەرمی بکا لەگەڵ پێغەمبەرەکانا عەزابی ئەدەم ، ئیتر با لەمە زیاتر ئەم نیعمەتی ڕەوانەکردنی پێغەمبەرە وە ئەم ئایاتو موعجیزاتە حورمەت بگرنو سوپاسی من بکەن لەسەریان وە ئەو نیعمەتانە نەکەن بە نەهاتی بۆ خۆیان وە لە باتی سوپاسی من ناسوپاسی بکەن •

﴿ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَائَتْهُ فَإِنَّ اللهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴾ (٢١١)

وە هەرکەسێ نیعمەتی خودا بگۆڕێ بە نەهاتو نەگبەت ، وە لە باتی سوپاسی خودا ناسوپاسی بکا ئەوە با بزانێ کە خودا

عەزابی زۆر ناهەموارو گرانەو بەو عەزابە عەزابیان ئەدا ٠

﴿ زُيِّنَ لِلَّذينَ كَفَرُوا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا ﴾ :

جوان کراوە لە پێش‌چاوی کافرەکانا ژیانی دنیا بە جۆرێ کە پاشەڕۆژ نایەتە خەیاڵیانەوە بۆیە وا خۆیان لەسەر ژیان‌و پێشکەوتن لە ئارەزووکاریدا ئەدەن بە کوشت ٠

﴿ وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا ﴾ :

وە گاڵتە ئەکەن بەوانە کە ئیمانیان هێناوە بە خوداو بە پێغەمەری خودا ، بە تایبەتی ئەوانەیان کە ماڵی دنیایان نیە وەکوو بیلاڵو عەممارو صوهەیب چونکی گەدان ٠

﴿ وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ﴾ :

وەلحاڵ ئەو خاوەن ئیمانە پاکانەو ئەو خاوەن تەقوایانە کە لە خودا ئەترسن‌و بەڕاستی ئەژین وان لە ژووری ئەو کافرانەوە لە رۆژی قیامەتا ؛ چونکی ئەمان وان لە بەهەشتی باڵاداو ئەوان وان لە (اسفل السافلين)دا ٠

﴿وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾(٢١٢)

واتە خودای تەعالا پایەی قیامەت ئەدا بە هەرکەسێ خواستی لەسەر بێ . وە یا رۆزی ئەدا بە هەرکەسێ خواستی لەسەر بێ لە دنیادا بێ ژمارە ٠ لەبەر ئەوە خەزێنەی ڕەحمەتی خودا ئەوەندە زۆرە ئەو رزق‌و رۆزییە قیمەتی وای نیە نیسبەت بە خەزێنەی ڕەحمەت تا بڵێن بۆچی رزقی زۆر ئەدا بە کافرەکان لە دنیادا ٠

جا خودای تەعالا ویستی دڵخۆشی حەزرەت‌و ئەصحابەکانی

بداتەوە بۆ ئەوە موبالاتو پاپایی نەکەن بە عەنادی موشریکەکانو ئاشووبنانەودی کیتابیەکان • وە فەرمووی : لە ماوەیەکی کەمدا نەبێ ئادەمیزاد هەر شێوەیان ئاشووب سازی بووە لەگەڵ پێغەمەرەکانا ئەوانیش هەر خۆیان گرتووە وە ئەم ئایەتەی نارەخوارەوە :

﴿ كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً ﴾ :

ئادەمیزاد لە زەمانی حەزرەتی ئادەمەوە تا زەمانی حەزرەتی شیث ، وە لە زەمانی ئەوەوە هەتا پاش زەمانی ئیدریسو نزیکی زەمانی نووح ــ سەلامی خودایان لەسەر بێ ــ هەموو یەك چینو یەك دین بوونو ئیختیلافیان لە حەقدا نەبوو ، حەقیان لە بەتاڵ جیائەکردەوەو لەسەر فەرمانی پێغەمەرەکانیان ئەڕۆیشتن بەڕێگادا ، مەگەر بازە تاوانێ لە کردەوەدا وەکوو ئەوە کە قابیل هابیلی کوشت ، واتە ئەگەر تاوانیان بکردایە بە تاوانیان ئەزانی بەڵام پاشئەوە کە ئادەمیزاد زۆر بوونو پەرەیان گرت وە ئارەزووبازیو شەهوەتڕانی هێزی گرت ئیتر حەقیان لێتێكچوو وە ئیختیلاف کەوتە ناویانەوە لە خواپەرستیو دینداریدا ، وە گەلێ ئادەمیزاد لە دین دەرچوونو ئاشووب لەناویانا پەیدابوو ، وە هەر کۆمەڵێ داوای ئەوەی ئەکرد کە حەق وا لەلای ئەودا •

﴿ فَبَعَثَ اللهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ ﴾ :

جا خودای تەعالا پێغەمەرانی بە زۆری نـــارد ، وە ناوی گەلێکیانی باس نەکردووە بۆ تۆ ، وە ئەو پێغەمەرانە موژدەیان‌دا بەوانە کە حەقپەرستن بە بەهەشت‌و ترســـیان ئەنایە بـــەر حەقنەپەرستەکان بە عەزابی دۆزەخ ، وە کتێبیشی لەگەڵیانـــا نارد کتێبێکی پڕ لە بەیانی حەق‌و حەقیقەت‌و نیشاندانی ڕێگەی ژین‌و دین بۆ ئەوە ئەو کتێبە فەرمان بـدا لـــە ناو ئادەمیزادا لەوەدا کە ئیختیلافیان تیا ئەبوو ، وە فیعلەن ئادەمیزاد زانـــا بوون بەدین وە ئاشنا بوون لەگەڵ حەقدا ، وە لەو کاتـــەدا وا چاوەڕوان ئەکرا کە زاناکان بە دڵێکی ساف دان بنێن بە حەقداو یارمەتی بدەن • ئەوە نەبوو •

﴿ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلاَّ الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَائَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْيَاً بَيْنَهُمْ ﴾ :

کەچی هەر ئەو کەسانە کە کتێبەکەیان پێ‌درا پاش ئەوە کە شاهیدی موعجیزەی خوداو نیشانەی ڕاستی پێغەمەرەکانیان بۆ هات کەوتنە ئیختیلاف‌و ئاشووب کردن لەبەر دەوامدان بـــەو بەغی‌و سنەمکارییە کە لە ناویانا تووڵی کێشابوو وە بووبوو بە خوو بۆیان •

﴿ فَهَدَى اللهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِاذْنِهِ ﴾ :

جا خودای تەعـالا بە میهرەبانـی خـۆی یارمـەتی ئـەو ئادەمیزادانەی دا کە ئیمان‌و باوەڕیان هەبوو بۆ ڕاگرتنی ئـەو حەقە کە وەختی خۆی ئیختیلافی ئادەمیزاد هەبوو تیایا ، وە دڵی دامەزراندن لەسەری •

﴿ وَاللهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ اِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴾ (٢١٣)

ئەمەیش شتێکی تازە نیە لە ئیشەکانی خودا ؛ چونکی خودا هەمیشە هیدایەتی ئەوکەسانە ئەدا کە خواستی هەبێ بۆ لای رێگای راستو تەوفیقیان ئەدا بۆ ئەوە بە سەریا بڕۆن تا ئەگەن بە ئەنجامی خێرو پیرۆزی لەهەردوو دنیادا ٠

کەوابوو ئەی پێغەمەری خۆشەویست تۆیش لەسەر خووو رەوشتی ئەو پێغەمەرانە بڕۆ ، بەڵکو پێویستە تۆ بە قەی هەموویان دڵت بەهێز بێ ؛ چونکی ئەوان هەر یەکی بۆ گەلێو بۆ ماوەیەکی تایبەتی رەوانەکرابوون ، بەڵام تۆ رەوانەکراوی بەرەحمەت بۆ عالەم هەتاهەتایە ٠

ئاگادار بن : لە سەر ئەم شێوە ئێمە نووسیمان مەقسەد لە (ناس) حەزرەتی ئادەمو ئەولادەکانی بوو تا پاش زەمانی حەزرەتی ئیدریس ، وە وەحدەتی ئوممەتەکەیش ئەوە بوو کە لەسەر حەق بوونو ئیمانو باوەڕیان بە خوداو پێغەمەر ٠

وە لەم ئایەتەدا چەن بیری تر هەیە :

یەکەم ئەوەیە : مەبەس لە (ناس) ئوممەتی حەزرەتی نووحە پاش ئەوە کافرەکان لە تۆفانا فەوتانو تا ماوەیێ لەسەر حەق مانەوە ، جا ئەوانیش کەوتنە ئیختیلافەوەو گەلێکیان لەدین دەرچوون ، جا خودای تەعالا پێغەمبەرانی نارد بۆ سەریان بەکتێبەوە وەکو لەپێشەوە دەرکەوت ٠

دووەم : ئەوەیە کە مەبەس لە (ناس) ئەهلی کیتابە **لەوآنە**

کـه ئیمانیان هێنـا بەموسا • واتـه ئەوانه کـه ئیمانیان هێنا به موسا یـەك ئوممـەت بوونو لەسـەر یـەك دیـن بوون . جا پاش ئەوه به هۆی ستەمکارییەوه ئیختیلاف کەوتـه ناویانو لەدین دەرچوون • جـا خودای تەعـالا پێغەمەرانـی رەوانەکرد بۆ سەریان لەگەڵ کیتابا وەکو باقی پێغەمەرانـی بەنی ئیسرائیل تا گەیشته زەمانی حەزرەتی محەمەد (د) •

سێیەم : بیری ئەبوو موسلیمو قازییه کـه فەرموویانه : مەبەس له (ناس) ئادەمو ئەولادی ئادەمه پێش ئەوه که حەزرەتی ئادەم ببێ به پێغەمەر ، وه مەبەس له تەنهایی ئوممەتەکەیشی ئەوەبووه که لەسەر یاسای تەمەسوك بوون به عەقڵو فیطرەتو غەریزه ، وه هەموو پاك‌و پاك‌کردار بوون هەتا پەشێوه کەوته ناویانەوه جا خودای تەعالا حەزرەتی ئادەمی رەوانەکرد بـۆ سەریانو حەقی پێ‌نیشان دان لەگەڵ ئەوەیشا بازێکیان هـەر موسوڵمان نەبوون ، وه بازێکیان ئیمانیـان هێناو پێرۆزییـان وەرگرت بەهۆی دینەوه هەتاهەتایه •

(ام حسبتم) الآیة : گەلێ له موفەسسیرەکان فەرموویانه : ئەم ئایەته هاتەخوارەوه له غەزای خەندەقدا لەو کاتەدا کـه موسوڵمانەکان کەوتنه مەینەتەوه له زۆری سوپای دوژمنەکەیان‌و له کەمی ژیوارو تانەی منافەقەکان‌و غەیری ئەمانەیش •

وه بازێ ئەفەرموون : هاتەخوارەوه له غەزای (احد)دا ، وه بازێ ئەفەرموون : هاتوەتەخوارەوه بۆ دڵخۆشی دانـەوەی موهاجیرەکان لەکاتێکا خانوو و دارایی خۆیان بەجێ‌هێشـت لـه مەککەداو کەوته دەستی موشریکەکان‌و ئیختیاری رەزای خودایان کرد بەسـەر هەموو شتێکا ، بـه هەرحاڵ وەکـو بەیضاوی ئەفەرموێت خودا بەم ئایەتـه خیتاب‌و فەرمایش ئەکـا لەگەڵ

حەزرەتا (د) وە یارەکانیا وە هێز ئەدا بە دڵیان لەسەر خۆگرتن‌و دەوام لەسەر غایەی خۆیان هەرچەن دوژمنیان زۆرەو گەلێ ئاشووب ئەگێڕن‌و گەلێ ئەمان گیرۆدەی زیان ئەکەن • وە ئەفەرموێت :

﴿ أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ ﴾ :

واتە : یا بەڵکو ئێوە گومان ئەبەن کە بڕۆنە بەهەشت وە هێشتا رووداوی نابارو ناهەمواری واتان پێ‌نەگەیشتووە وەکو ئەو رووداوانە هاتوون بەسەر پێغەمەران‌و پەیڕەوانێ کە لە پێش ئێوەدا رابووردوون •

﴿ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ ﴾ :

گەدایی‌و نەبوونی‌و ترس‌و بیمی دوژمنەکانیان هات بەسەرا •

﴿ وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ : مَتَى نَصْرُ اللهِ ؟ ﴾

وە ئەو پێغەمەرەو ئوممەتەکەی تەنگاو کران هەتا حاڵیان گەیشتە ئەوە ئەیانوت : خودایە ئەزانین تۆ وەعدت راستەو یارمەتی خزمەتکارانی دینی خۆت ئەدەی •• بەڵام نازانین لە چ کاتێکا ئەو یارمەتیەت ئەگا پێمان ؟ دوورە ئەو کاتە هەتا ئەم ئازارەدا زۆر گیرۆدە ببین ، وە یا نزیکە هەتا ئومێدی رزگاری نزیکمان ببێ ! خودایش بە میهرەبانی خۆی وەحی نارد بۆ پێغەرەکەو فەرمووی :

﴿ أَلاَ اِنَّ نَصْرَ اللهِ قَرِيبٌ ﴾ (٢١٤)

ئاگادار به به خۆت بزانەو رابگەیەنە بەرەفیقەکانیشت کە بەڕاستی یارمەتی خودا بۆ ئێوە نزیکە وە پێتان ئەگاو رزگار ئەبن .

فەرموودەی خودا (جل جلاله) « یسئلونك ماذا ینفقون » الایة ...

لە باسی کاتو هۆی نازڵبوونیا ئیبنوعەببباس (خ) فەرموویەتی : هاتەخوارەوە لە کەسێکا عەزری حەزرەتی کرد دینارێکم هەیە ، فەرمووی : سەرفی بکە لە نەفسی خۆتا ، وتی : دوو دینارم هەیە ، فەرمووی : سەرفیان بکە لە ئەهڵو منداڵتا ، وتی : سێ دینارم هەیە ، فەرمووی : سەرفی بکە لە خزمەتکارەکەتا . وتی: چوار دینارم هەیە فەرمووی: سەرفی بکە لە باوکو دایکتا . وتی : پێنج دینارم هەیە ، فەرمووی : سەرفی بکە لە خزمەکانتا . وتی : شەش دینارم هەیە ، فەرمووی : سەرفی بکە لە رێگەی خودادا لە جیهادا . وە ئەم دیناره لەهەموویان جوانترە . لەمەوە دەرئەکەوێ کە لە غەیری جوابی یەکەما هەرچی فەرمووی سەرفی بکە مەبەستی ئەوە بووە کە زیادە لە کاتی پرسیاری پێشوو .

وە دووبارە ریوایەتکراوە لە ئیبنوعەببباسەوە (خ) حە ئەم ئایەتە نازڵ بوو لە (عەمریکورِیجەموح) کە پیاوێکی پیری دەوڵەمەند بوو ، وە ئەوە بووە کە لە رۆژی ئوحودا شەهیدکراوە ، عەرزی حەزرەتی کرد (د) : ئەم ماڵی خۆمانە لە چیدا سەرف بکەین ؟ جا نازڵ بوو :

﴿ يَسْئَلُونَكَ : مَاذَا يُنْفِقُونَ ﴾ :

ئەی پێغەمەری خۆشەویست موسوڵمانەکان پرسیارت لێ ئەکەن : چی سەرف بکەن لەمانی خۆیان ؟

﴿ قُلْ : مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالأقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابنِ السَّبِيلِ ﴾ :

هەرچی سەرف بکەن لەمانی خۆتان کەم بێ یا زۆر کە لە خۆتان زیاد بوو لەپێشا سەرفی بکەن لە باوکو دایکتانا لەبەر ئەوە گەلێ حەقیان هەیە لەسەرتان : هۆی وجوودتان بوونو ، بەدڵ بەخێویان کردوونو ، داوای پایەداریو پارێزاویو شانو نانی ئێوەیان کردووەو ، تەمێی ئێوەیان کردووە بۆ ڕێگەی چاکەو دوورکەوتنەوە لە خراپە ٠٠ جا ئەگەر زیادەتان بوو سەرفی بکەن لە خزمەکانا کە وەکو خەڵك ئینسانێو موسوڵمانن داماونو ئاگاتان لە ئەحوالیان هەیە . وە عەلاقەی خزمایەتیشتان هەیە ٠ جا ئەگەر زیاد بوو لەمە سەرفی بکەن لە منداڵە وردە نابالغە بێ باوکەکانا ، کوڕ یا کچ ؛ چونکی کەس نیە خزمەتیان بکا ٠ جا ئەگەر زیادەتان بوو سەرفی بکەن لەوانەدا کە گوزەرانیان باش نیەو هیچیان نیە یا ئەو دەستکەوتەیان بەشیان ناکا ٠ جا ئەگەر زیادەتان بوو بیدەن بەو ڕێبوارە کە بۆ ئیشێکی باش دەرچووەو خەرجی پێ نەماوە ٠

﴿ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴾ (٢١٥)

هەر چاکەیەك بکەن لەلای خوادی تەعالا ون نابێو بەزایە ناچێ ٠

لەم ئایەتەدا پرسیارێ هەیە ئەمەیە : کە موسوڵمانەکـــان پرسیاریان کردووە چی سەرف بکەن لە مانّی خۆیانو خـــــودا جوابی داونەتەوە بە باسی ئەوکەسانە کـــە سەرفەکەیان بـــۆ ئەکرێ ؟

وەڵامی ئەمە بەچەن جۆرە :

یەکەم : خودا جوابی ئەوانی دایەوە بە (ما انفقتم) واتە هەرچی سەرفبکەن کەمبێ یازۆر بەقەی حاڵ • وە زیاد لـــەوە باسی جێگەی سەرفەکەیشی کردووە چونکی مەسرەف ئەگـــەر جێگەی خۆی نەگرێ بەزایە ئەچێ •

دووەم : ئەمەیە ئەو پرسیارە بەزاهیر ئەگەرچی لە مانّەکە بوو بەڵام ئەوانە مەبەسیان ئەوەبوو بە کێی بدەنو چۆن سەرفی بکەن ، وە خودایش جوابی دانەوە بەو تەرتیبە جوانە کەوا لـــە غایەتی مەعقوولیدا •

سێهەم : ئەمەیە ئەم نەوعە وەڵامانە لەسەر (اســـــلوبي حكيم)واقیع بووە ؛ چونکی ئەوە نرخی ببێ ئەوەیە کە بزانن مانّەکەیان لە کوێدا سەرفبکەن ، ئەگەرنا باسی نەوعی مانّـــی موناسب نیە ؛ چونکی هەر ئەندازەیێ لەهەر نەوعـــێ بڵێت وا ئەبێ بۆ بازێ کەس دەسنادا ، کە وابێ حەق وایە مەصـــروف موطڵەق بێ هەرچەن بێ ، وە مەسرەف دیاری بێ بۆیە وەهـــا جوابی دانەوە •

وە پێویستە بزانن ئەم ئایەتە نەسخنەکراوەتەوە بە ئایەتی

زەکاتو حوکمێکی تیا نیە کە موناڤی واجببوونی زەکات بێ ، وە ئەم ئایەتە باسی مەسرەف کردنو نەفەقــەی واجبە ئــــەکا ، وەکو خەرج کردن بۆ ژیانی باوك‌و دایك ، وە باسی سەدەقاتو خێراتێ ئەکا کە سوننەت بن ، وەکو مەسرەفکردن بۆ خزمانو هەتیوانو گەدایانو موسافیران ..

خودا ئەفەرمویێت :

﴿ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ ﴾ :

ئەی پێغەمەری خۆشەویستو ئــەی پــەیرەوانی پێغــەمەر فەرزکراوە لەسەر ئێوە جەنگکردن ، لەگەڵ کافرانا ، وەلحاڵ ئەو جەنگکردنە گرانە لەسەر شانی ئێوە ؛ چون ئەبێ بەهــۆی دوورکەوتنەوە لە ژنو منداڵو دۆستان . وە ئەبێ بەهــۆی ماڵسەرفکردنو بریندار بوونو کوشتنو غەیری ئەمانە .

﴿ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئاً وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ ﴾:

وە هەڵئەکەوێ کە حەز نەکەن لەشتێ لەگەڵ ئەوەدا ئــــەو شتە سوودی زۆر بێ بۆ ئێوە .

﴿ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئاً وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ ﴾ :

وە هەڵئەکەوێ حەز لە شتێ بکەنو ئەو شتە خراپ بــــێ بۆتانو زیانی تیابێ .

﴿ وَاللهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ ﴾ (٢١٦)

خودای تەعالا سوودو زیان ئەزانێو ئێوە نازانن .

بزانن ! بازێ لە موفەسسیرەکان فەرموویانە : ئەم نووسینە

له ئایەتەکەدا مەعنای فەرزی عەینە . وە ئەو فەرزە عەینەیش بەس لەسەر حەزرەت (د)بووەو لەسەر ئەصحابەکانی ؛ چونکی حەزرەت هەتا لە مەککەدا بوو فەرمانی جەنگکردنی پێنەدرابوو وە پاش کۆچکردنی بۆ مەدینە ئیزنی ئەوەی پێدرا کــە جەنگ بکا لەگەڵ هەرکەسێ کە دەستبکا بە جەنگ لەگەڵیا ، وە پاش ئەوە ئیزنی پێدرا بۆ جەنگکردن لەگەڵ موشــــریکەکانا بــە شێوەی گشتی ، لەسەر ئەم شێوە لە ئەوەڵەوە جەنگ فـــــەرزی عەین بووە لەسەر حەزرەتو ئەصحابەکانی ، بەڵام لەسەر باقــی موسوڵمانەکان فەرزی کیفایەیە : ئەگەر بازێ لە موسوڵمانەکان شەڕبکەن لەگەڵ کافرەکانا ئەوە کافییەو تاوان لەســـەر کــەس نابێ .

بەڵام جومهووری موفەسسیرین لەسەر ئەو بیرەن کە جەنگ لەگەڵ کافرانا بۆ ئەوان وە بۆ پاش زەمانی ئەوان فەرزی عەینە ئەگەر کافر داخڵی وڵاتی موسوڵمانەکان ببن . وە لە غەیری ئەو حاڵەدا فەرزی کیفایەیە . ئەوەندە هەیە لە وەختی خۆیا کاتێ حەزرەت (د) هەرکەسی بانگبکردایە بۆ جیهاد ئەوە واجب ئەبوو لەسەر ئەو کەسە ئامادە ببێ بۆ جیهادو ئیطاعەی حەزرەت بکا .

هەروا بزانن ، کە مەعنای ئەم ئایەتە پیرۆزە سەرمەشقە بۆ بەختیاری ئادەمیزادی موسوڵمان وە هەرکەس رەفتاری پێکردبێ بەختیار بووە ، وە هەرکەس رەفتاری پێنەکردبێ بەدبەخــتو داماو بووە .

وە هەتا موسوڵمانان ئازادو ئامادە بوون بۆ جیهادو مەردانە رۆیشتوونەتە ناو کۆڕی جەنگەوە سەربەرز بوون لەچەن لاوە ؛

یەکەم : خوویانگرتووە بە جەنگەوەو لەرۆژی رەشا چاویان لەچوونە مەیدان نەترساوە •

دووەم : لەبەرچاوی هەموو دوژمنەکانا خاوەن هەیبەت بوونو بە مەترسییەوە تەماشایان کردوون •

سیێەم : لە زۆرمەی کاتا دەسکەوتی دنیاییان زۆر بووەو شارەکانی کافرەکانیان دەردەست کردووە •

چوارەم : لە هەمووی گەورەتر جەزای بەهەشتو پایەی شەهادەتیان دەسکەوتووە •

وە (بالعکس)هەر ئوممەتێ حەربی نەبووبێ ئەوەندەی پێنەچووە دوژمن داگیری کردوونو بە ئارەزووی خۆی لێیکوشتوون ، وە ئەگەر کەسێکیشیان رزگاربووبن لەکوشتن کراون بە بەندەو بە وێنەی حەیوانات دایما لە سوخرەی دوژمنا ژیاونو **حاشا لەوژیانە** کە بۆ ئادەمیزادی بێپایەو بێشانە ••• فەرموودەی خودا :

﴿ يَسْئَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ ﴾:

پرسیارت لێئەکەن لە حوکمی جەنگکردن لە جینسی مانگێ لەو مانگانە کە خودا جەنگی تێدا حەرام کردوون وەکو (ذی القعدة ، ذی الحجة ، محرم ، رجب) : ئایا جەنگکردن لەم مانگانەدا دروستە یانە ؟

﴿ قُلْ : قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ ﴾ :

تۆ ئەی خۆشەویست لە وەڵامدا بڵێ : جەنگکردن لە مانگی حەراما گوناحی گەورەیە •

﴿ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللهِ ﴾ :

وه هۆی مەنعکردنی خەڵکە لە حەجکردنو عیبادەتکردن لە ڕێگەی خودادا ٠

﴿ وَكُفْرٌ بِهِ ﴾ :

وه هۆی کوفرکردنو کافربوونە بەخودا ؛ چونکی ئینسان دەوامی کرد لەسەر گوناھ دڵی ڕەش ئەبێتەوەو جێگەی نووری ئیمانی تیا نامێنێ ٠

﴿ وَالْمَسجِدِ الْحَرَامِ ﴾ :

وه هۆی باوەڕنەکردنە بە حورمەتی مزگەوتی مەکە ٠

﴿ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللهِ ﴾ :

بەڵام دەرکردنی ئەهلی ئەو مزگەوتەو نیشتەجێکانی دەورو بەری مزگەوت وەکو پێغەمەرو (د)باقی یارەکانی لە موهاجیرین ئەوە گوناھی گەورەترە لە شەڕکردن لە مانگی حەرامدا ؛ چونکە ئەو جەنگکردنە وا ئەبێ کەسی تێدا ناکوژرێ ، یا چەن کەسی مەحدوودی تێدا گیرۆدە ئەبێ ٠ بەڵام دەرکردنی قەرەبالغێ لە ئەهلی مەکەو دەربەدەرکردنیان کە بکەونە ولاتان بە برسێتیو داماویو ملکەچی ٠٠ گەلێ کەسی پێ گیرۆدە ئەبێ ٠

﴿ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ ﴾ :

وه هێزدان بە فیتنە کە دڵلادانی ئادەمیزادە لە ئیمانهێنان بەخودا گەلێ گەورەترە لە کوشتنی کەسێ یاچەن کەسێ !

﴿ وَلاَ يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ ـ إِنِ اسْتَطَاعُوا ـ ﴾ :

وه ئەوکافرانە کە موسوڵمانەکان جەنگیان لەگەڵ کردوون بەدەوام جەنگتان لەگەڵ ئەکەن هەتا هەڵتان ئەگێڕنەوە لە دینە راستەکەی خۆتان ـ ئەگەر بتوانن ـ ٠

﴿ وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ ﴾ :

وە هەرکەسێ هەڵگەڕێتەوە لە دینی ئیسلام لە ئێودو بەو حاڵی کافرێتیە دەوام بکاو بمرێ ، ئەوە هەموو ئەوانە کردەوەی چاکەیان هەرچی بووبێ لەپێشا بەرخ ئەکەوێ لە دنیادا ؛ چونکی ئەو کەرامەتەو ئەو پایەو مایە کە تەصەووری ئەکرد بۆ خۆی لە دنیا لەدەستی دەرئەچێ ، وە لە قیامەتیشا ؛ چونکی هیچ جەزایەکی خێری لەسەر ئەو کردەوانە دەستناکەوێ ٠

﴿ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴾ (٢١٧)

وە ئەوانە ئەهلی عەزابی ئاگری دۆزەخنو لەو ئاگرەدا ئەمێننەوە هەتاهەتایە ٠

ریوایەتکراوە لە هۆی نازڵبوونی ئەم ئایەتەدا ئەمە : کە پێغەمەر (د)کاتێ گەڕایەوە لە تەعقیبی کورزی کوڕی جابیر ، کە ئەو رووداوە مەشهوورە بە (بەدریئەووەڵ)لە مانگی (جمادی الثانیة)دا مایەوە لە مەدینەدا باقی ماندەی ئەو مانگەو مانگی رەجەب تا نزیکی ئاخری وە لە ئاخری ئەم مانگەدا عەبدوڵڵای کوڕی جەحش پووەزای خۆی بوو ، لەگەڵ

هەشتکەسا ناردنی بۆ دەورو بەری مەکە کە هەر هەشتیان لـە موهاجیرین بوون ، ئەمانە : ئەبو حوزەیفەی کـوڕی عوتبـە ، عوکاشەی کوڕی (محصن) ، عوتبەی کوڕی غەزوان ، سوهەیلی کوڕی بەیضای فەهری ، سەعدی کوڕی ئەبی وەقاص ، عامـیری کوڕی رەبیعە ، واقیـدی کـوڕی عەبدوڵـلای تەمیمی ، خالیدی کوڕی (بکیر)ی لەیثی • وە کاغەزێکی نووسـیو دای بـە عەبدوڵلای پووزرایو ئەمری پێکرد تەماشای نەکا هەتا ماوەی دوو رۆژ ئەڕۆن بەڕێدا ئەوجار تەماشای بکاو رەفتاری پـێ بکا ، وە زۆریش نەکا لەکەس لە هاوڕێکانی کە لەگەڵیا بڕۆن • وە ئەو سەرۆکیان بوو • جا عەبدوڵلاڵ لەگەڵ ئەو هەشت کەسەدا رۆیشت دوو رۆژ جا تەماشای نامەکەی کرد نووسرابوو : «هەروا بڕۆ تا ئەگەیتە (نەخلە) لە بەینی مەکەو طائیفدا لەویا بمێنەوەو چاوەڕوانی قورەیش بکەو ئەخباریان بزانە مەشغوولی چـینو بەزۆر کەس لە رەفیقەکانت مەبە • » •

ئەویش نامەکەی خوێندەوە بەسەریانا هەموویان وتیـان : ئامادەین بێین لەگەڵتا • وە رۆیشتن مەگەر سەعدی کوڕی ئەبی وەقاصو عوتبەی کوڕی غـەزوان ، وشـترێکیان بوو بەنۆبـە سواری ئەبوون رایکردبوو ، ئەوان کەوتنە شوێنی ئەو وشترەو باقی رۆیشتن هەتا گەیشتن بە (نەخلە) •

زۆری پێ نەچوو کاروانێکی قورەیش هاتـن رابوردن بەسەریانا مالی تیجارەتو مێوژی هێنابوو ، وە لەناو قافلەکەدا عەمری کوڕی حەزرەمیو عوثمانی کوڕی عەبدوڵلاو نەوفـلی برایو حەکەمی کوڕی کیسانی تێدا بوو ، و زەمانیش ئاخـری مانگی رەجەب بوو •

جا موسوڵمانەکان لەناو خۆیانا راوێژیان کرد وتیان : ئەگەر دەستیان بۆ ببەینو شەڕیان لەگەڵدا بکەین ئەوە حورمەتی مانگی رەجەب ئەڕوا ، وە ئەگەر دەستیان بۆ نەبەین ئیمشەو ئەگەن بە عەرزی حەرەمی مەککەو نابێ لەوێ دەستیان بۆ ببەین ، وە لە ئەنجاما بڕیاریان دا کە بۆیان بڕۆن • جـــا واقیـــدی کوڕی عەبدوڵلاێ تەمیمی تیرێکی هاوێشت بـــۆ عـــەمـــری حەزرەمی کوشتی ، جا عوثمانی کوڕی عەبدوڵلاو حەکەمی کوڕی کیسانیان بەدیل گرتو نەوفلی برای عوثمان رایکرد •

جا عەبدوڵلاێ کوڕی جەحش کاروانەکەی بەرەو مەدینـــە هەڵسووڕاند ، وە وتی بە رەفیقەکانی : خومسی ئەم غەنیمەیـە جیابکەنەوە بۆ حەزرەت (د) وە جیایان کردەوە • ئەم خومســـە یەکەم خومسێکە لە دینی ئیسلاما • جا ئەم ئایەتە نازڵ بوو (واعلموا أن ماغنمتم من شيء فان لله خمسه وللرسول) وە حەزرەت (د) ئەم کردەوەی عەبدوڵلاێیە تەقریرکرد ، و دامەزرا بۆ ئوممەتی ئیسلام تا رۆژی قیامەت ، وە عەبدوڵلاێ کوڕی جەحش یەکـــەم سەرۆك بووە لە ئیسلام وە عەمری کوڕی حەزرەمـــــی یەکـــەم کوژرراو بووە لە کافراندا • بەڵام حەزرەت (د) ناڕەزایی خۆی دەربڕی لە کوشتنی عەمری کوڕی حەزرەمی لە مانگی رەجەبدا کە لە مانگە حەرامەکانە • بەڵام واقیعەکە تازە قۆمی بوو • لەم کاتەدا خودا ئەم ئایەتەی نارده خوارەوە (یسئلونك عن الشهر الحرام : قتال فيه) هەتا (هم فيها خالدون) وە پرسیارکەر لـــە موسوڵمانەکان بوو •

پاش ئەوە سەعدی کوڕی ئەبی وەقاصو عوتبەی کوڕی

غەزوان بەساغی گەیشتنەوە مەدینەی مونەوەرەو حـەزرەت لەباتی عوثمانو حەکەم فیدیەی وەرگرتو بەرەڵای کردن • جا عوثمان لە مەککەدا بە کافری مردو حەکـــەم موسوڵمانبوو و لەگەڵ حەزرەتا بوو هەتا شەهید کرا لـە رووداوی (بـــیری مەعوونە)دا •

ریوایەتکراوە : کاتێ ئەم ســـریەی عەبدوڵڵای کوڕی جەحشە گەڕایەوەو قسەو باس زۆر بوو لە جەنگکردن لـــــە مانگی حەرامدا ، عەبدوڵڵاو رەفیقەکانی کەوتنە خەیاڵـەوەو گومانیان وابوو لەم حادیثەدا ئەگەر لە تاوان بپارێزرێن ئیتـر جەزای خێریان نیە • خودا ئەم ئایەتەی نازڵ کردو ئیثباتـــی ئەجری کردن :

﴿ اِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هاجَرُوا وَجاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللهِ أُولئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَةَ اللهِ ﴾ :

ئەوانەی کە ئیمانیان هێناوە بەخوداو پێغەمەری خـودا ، وە ئەو کەسانە کە لە وڵاتی خۆیانەوە کۆچیان کرد بۆ مەدینەی مونەوەرەو جیهادیان کرد لەبەر بەرزکردنەوەی ئیسلام ئەوانە رجایان هەیە لە خودا کە رەحمەتی خۆی بڕێژێ بە سەریانا بـە کەرەم •

﴿ وَاللهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴾ (٢١٨)

وە لە واقیعا خودایش رجاکەی ئەوان وەرئەگرێ ؛ چونکی خودا غەفوورو تاوانبەخشە لەوەی کە ئەو شەڕەیان لەو مانگەدا کرد ، وە میهرەبانیشە ، کەوایە جەزای خێریان ئەداتەوە لـــە قیامەتا •

فەرموودەی خودا (یسئلونك عن الخمر والمیسر ٠٠ الآیة) ریوایەت کراوە : کاتێ لە مەککەدا ئایەتی : (ومن ثمرات النخیل والاعناب تتخذون منه سکرا ورزقا حسنا) هات موسوڵمانەکان شەرابیان ئەخواردەوە ، پاش ئەوە عومەری کوڕی خەطابو مەعازو چەندکەسێ لە یاران عەرزی حەزرەتیان کرد : فەرموودەیەکی رووناکمان پێبفەرموو لە خواردنەوەی شەرابدا کە مەشرووبێکە عەقڵو هۆش ناهێڵێو دارایی ئەفەوتێننێ ٠ جا ئەم ئایەتی (یسئلونك عن الخمر والمیسر)٠ هاتە خوارەوەو گەلێ لە یاران پاش ئەم ئایەتە تەرکیانکرد ، وە بازێکیان هەر ئەیانخواردەوە ٠

پاش ئەوە رۆژێ عەبدوڕڕەحمانی کوڕی عەوف کۆمەڵێ لە یارانی دەعوەتکردو نانو چێشتی پێدانو بازێکیان شەرابیان خوارەوەو سەرخۆش بوون ، کاتی نوێژ یەکێکیان بوو بە پێشەوا وە خوێندیەوە (قل یا أیها الکافرون اعبد ماتعبدون)٠

لە پاش ئەم واقیعەیە ئایەتی (لا تقربوا الصلاة وأنتم سکاری) هاتە خوارەوە ، جا شەرابخۆر کەم بوونەوە٠ پاش ئەمە عوتبانی کوڕی مالیك سەعدی کوڕی ئەبیوەقاصو چەن کەس لە یارانی بانگ کرد بۆ ماڵی خۆی ، وە لەوێ خواردیانەوەو دەسیانکرد بە شیعر خوێندنەوەو بەیانی طائیفەی خۆیانو سەعدی کوڕی ئەبی وەقاص شیعرێکی خوێندەوە زەمی ئەنصاریيەکانی تێدا بوو ، جا یەکێ لە ئەنصاریيەکان دای لە سەعدو سەریشکان ، ئەویش رۆیشت لە خزمەتی حەزرەتا شکاتی کرد ٠ لەوێدا حەزرەتی عومەری کوڕی خەطاب دۆعای

کردو فەرمووی : (اللهم بين لنا في الخمر بيانا شافيا) جا ئەم ئایەتە هاتەخوارەوە : (يا أيها الذين آمنوا انما الخمر والميسر والانصاب والازلام رجس من عمل الشيطان فاجتنبوه لعلكم تفلحون • انما يريد الشيطان أن يوقع بينكم العداوة والبغضاء في الخمر والميسر ويصدكم عن ذكر الله وعن الصلاة فهل انتم منتهون) • جا عومەر (خ) فەرمووی : (انتهينا يارب) • ئیتر خواردنەوە بڕایەوە • وە بزانن (میسر) لە ئەصلا ناوە بۆ ئەو وشترە کە قومارەکەی لەسەر کراوەو لە ئەنجاما سەریان بڕیوەو گۆشتەکەیان بەش‌کردووە لە بەینی خۆیانا بە یاسای قومارەکەیان •

وە لە کاتی خۆیا یازدە پارچە داریان دروست کردووە بۆ بەشکردنی گۆشتی وشترەکە حەوتیان بەشیان لەسەر نەبووە • ئەو حەوتەکە بەشیان لەسەر بووە فەرقیان بووە ، داریکیان یەك نیشانەی لەسەر بووە ئەوە یانێ تاقە بەشێکی لەسەرە • داریکیان دوو بەش ، داریکیان سێ بەش ، داریکیان چوار بەش ، داریکیان پێنج بەش ، داریکیان شەش بەش ، داریکیان حەوت بەش • وە پاش تەواوبوونی قومارەکە وشترەکەیان سەرئەبڕیو ئەیانکرد بە بیستو هەشت بەشەوەو لە بەینی خۆیانا بەشیان ئەکردەوە : خاوەنی داری یەکەم یەك بەشو خاوەنی داری دووهەم دوو بەش • وە گەیشتنی یەکێ لەو دارانە بە هەرکەسێ لەسەر یاسای قورعە بووە • وە ئەو چوار دارەکەشیان بەشیان لەسەر نەبوە بەر هەر کەسێ کەوتوون بێ‌بەش بوون ، وە ئەم نەوعە قومارە گەلێ فیتنەو

ئاشووب رووی‌داوه تیایا ٠

جا خودای ته‌عالا ئه‌و ئایه‌ته‌ی نازڵ کرد که فه‌رموویه‌تی :

﴿ يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْخَمرِ و الميْسِرِ ، قُلْ : فِيهِما اِثْمٌ كَبِيرٌ وَ مَنَافِعُ لِلنَّاسِ ﴾ :

واته : ئه‌ی پێغه‌مه‌ری خۆشه‌ویست موسوڵمانه‌کان پرسیارت لێ‌ئه‌که‌ن له حوکمی شه‌رابخواردنه‌وه‌و قومارکردن به مه‌یسه‌ر ٠٠٠ تۆ له وه‌ڵامیانا بڵێ : خودا ئه‌فه‌رموێت : له‌م شه‌رابخواردن‌و قومارکردنه‌دا تاوانی گه‌وره هه‌یه ، وه چه‌ن سوودێکیشیان تیا هه‌یه ٠ جا تاوان‌و زیانی شه‌راب‌خواردن یه‌که‌م : سه‌رفی ماڵه له‌پەیداکردنیا ٠ دووه‌م تێکدانی عه‌قڵ‌و حه‌واسه ٠ سێهه‌م : ئاشووب‌کردنه له‌گه‌ڵ خه‌ڵکدا ، خواه بێگانه یا خزم‌و خه‌ڵکی ناو ماڵی خۆی یا ده‌ره‌وه ٠ چواره‌م : خۆ ده‌رخستنه بۆ زیان‌کردن ؛ وا ئه‌بێ یارۆی سه‌رخۆش رووت ئه‌کرێته‌وه‌و هه‌ر پاره‌و شتێکی هه‌بێ ئه‌یبه‌ن ٠ پێنجه‌م : دوژمن فرسه‌تی لێ‌دێنێ‌و گیرۆده‌ی ئه‌کا به‌کوشتن یا بریندارکردن ٠ شه‌شه‌م : ناموس‌چوونه به‌و واته ناشیرینانه که له‌سه‌رخۆشیدا له ده‌می ده‌رئه‌چێ ٠ حه‌وته‌م : فه‌وتانی واجباتی دینییه ٠ هه‌شته‌م : ئاساری سه‌رئێشه که پەیدا ئه‌بێ له‌خواردنه‌وه‌ی ٠ نووهه‌م : موقه‌ییه‌دبوون‌و خووگرتنه به‌و ئیشه ناباره‌وه له کاتێکا شه‌رابی ده‌س‌نه‌که‌وێ نزیکه بمرێ ٠ ده‌هه‌م : ئه‌و ناساغییانه که له خواردنه‌وه‌ی پەیدا ئه‌بن ٠٠٠

وه سوودەکانی بریتییه : له تیجاره‌تکردن تیایا بۆ ئه‌و که‌سانه دروستی ئه‌که‌ن یا ئه‌یهێنن له دووره‌وه ، وه شادمانی‌و

بێ پەیوەندی ئەو کەسە کە ئەیخواتەوە بە میحنەتو غەم تـــا ماوەیێ ٠

وە تاوانو ناباری قومار بریتییە لەمانـــە ؛ یەکـــــەم : لاتکەوتنو ئیفلاسی گەلێ کەس بەهۆی قومارەوە ! زۆر جـار هەڵئەکەوێ یـەکێ لـە قومارچیەکـان رق ئەگرێو چەن ماڵو دارایی هەیە لە یەك شوێنا دای‌ئەنێو بە لاتی ئەڕواتە دەرەوە٠ دووەم : نەهێشتنی عەلاقەو پەیوەندی دۆستی ؛ لە کاتی ئەو قومارکردنەدا گەلێ کەس لە حاڵی تەبیعی دەرئەچێو چـــەن ئـاشووب ئەگێڕێو زۆر جار ئەبێ بە بەکارهێنانی خەنجەرو کارد بۆ بریندارکردنی موقابیلەکەی ٠ سێهەم : زایـەکردنـی کات بەبێ سوود ، چوارەم : دوورکەوتنەوە لەبەجێهێنانـــی واجباتی دینی یا دنیایی خۆی ٠ پێنجەم : تووش‌بوونی بە مەراق بەهۆی زیان‌کردنەوە ٠

وە سوودەکەی ئەو پارەیەتە کە دەستی ئەکەوێ ئەگەر لە قومارەکەدا سەرکەوێ ٠ جا لە واقیعا وەکو خوادی تەعـــالا ئەفەرموێت :

﴿ وَاِثْمُهُمَا اَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا ﴾ :

تاوانو زیانی ئەمانە زۆرترو گەورەترە لە سوودەکەیان ٠ وە سیڕڕی ئەوە کە خودا فەرموویەتی (اکبر) و نەیفەرمووە (أکثر) ئەمەیە : کە زیانەکانیان با کەمیش بن زۆر خەتەریان هەیە ٠

لەسەر ئەمەیە کە حەزرەتـــی عوثمـــان فەرموویەتی :

(اجتنبوا الخمر فانها ام الخبائث) واته : خۆتان دوور بگرن له شەرابخواردنەوە : بەڕاستی شەراب دایکی گەلێ شتی ناباری ناهەمواره • هەتا وتوویانە : هەرکەسێ نوێژ بکا ئەنجامی خراپ نابێ ، وە یەکێ شەراب بخوا ئەنجامی باش نابێ •

وە لەگەڵ ئەوەدا کە (خمر) ئەوەیە دروست بکرێ لە ئاوی تڕێ هەر مەشرووبێ ئینسان سەرخۆش بکا ئیمامە موجتەهیدەکان وەکو خەمر بە حەرامیان داناوە • وە زیاد لە ئیجتیهادی ئەوان حەزرەت (د) فەرموویەتی : هەرشتێ ئینسان سەرخۆش بکا ئەوە وەکو خەمرەو واجبە موسوڵمان لێی دووربکەوێتەوە •

وە (مەیسەر) ئەگەرچی بریتی بووە لەو قوماره تایبەتییە هەرچی ئەو شێوەیە ببێو لەسەر ماڵ بێ ، وەکو : پشکیلانو ، گۆرەوی بازیو ، لاربایی و ، یانسیبو ، گاڵتەی شێرو خەت •• هەموو ئەمانە حەرامن . وە سوودی ئەمانە بە مەعنا خواردنی ماڵی خەڵکە بە بەتاڵ . وە پێویستە ئینسانی موسوڵمان خۆی دووربکاتەوە لێیان ••• خودای تەعالا عەقڵی داوە بە ئادەمیزاد هەتا ببن بە ئێشکچیو حارسو چاودێر لەسەر حاڵو ماڵو ساغیو بەرزیو سەربەرزی دنیاو قیامەت • زۆر زۆر هۆی ئەسەفە کە ئینسان ئەم حارسە بەهێزە مەنع بکا لە ئیشکردنو خۆی بەرەڵا بکا بۆ کاری ناڕەواو شەرمهێنەر •

﴿ وَيَسْئَلُونَكَ مَاذا يُنْفِقُون ﴾ :

ڕیوایەتکراوە کە خاوەنی ئەم پرسیارەیش هەر عەمری کورِی جەمووح بوو کە جاری پێشوو پرسیاری کرد ، بەڵام جاری

پێشوو پرسیاری له مەسرەف کرد یانی مانەکەی بەکێ بـــدا • وەکو له یەکێ له وەلامەکاندا باسمانکـــرد • وە لـــەم جارەدا پرسیار له ئەندازەی مانەکە ئەکا هەتا بزانێ کەمە یا زۆرە • وە ئەگەر جاری پێشوویش هەر پرسیاری له ئەندازەی مانەکـــــە بووبێ لەبەر ئەوە کە وەلامەکەی بە شتی تر بوو هەر پێویستی بوو بە پرسیار بۆ دیاریکردنی ئەندازەی مانەکە • جا خودای تەعالا فەرمووی : (ویسألونك ماذا ینفقون) : پرسیارت لـــێ ئەکەن : چی سەرف بکەن له مالّی خۆیان ؟ نەوعی مانەکە چـــی بێ ؟ وە ئەندازەی چەندێ بێ ؟

﴿ قُلِ : العَفْوَ ﴾ :

تۆیش بڵێ ــ ئەی پێغەمەری خۆشەویست ــ : ئەو ئەندازەیە سەرف بکەن کە بۆتان دەس‌بدا ، بە ئاسانی‌و بە خۆشـــی دڵ ؛ چونکی خەرجکردنی مالّ بۆ ئیحسان‌و جەزایەو شتێ بەناخواستی دڵ بیدا بەداماو نیەتی باش‌و ئیخلاصی لەگەڵدا نیەو کابـــــرا خێری پێ ناگا • بەڵێ بازێ جار کابرا بە ئیخلاصی دڵ مانێکـــی زۆر سەرف ئەکا بەڵام چونکی خۆی داماوە بۆ مالّ خودا ئـــەم سەرفەی پێخۆش نیە ، وەکو ئیبن‌و سەعد (خ) ریوایەتـــــی کردووە لە جابیرەوە (خ) ئەڵێت : ئەبو حصەینی سەلەمی جارێ هات بۆ خزمەتی حەزرەت‌و بە قەی هێلکەکۆترێ ئالّتوونی پێبو ، وتی : یا رەسوولەڵلاّ ئەم ئالّتوونەم دەس‌کەوتووە لە غەنیمـــەو غەیری ئەمە هیچ مالّم نیە ، وا هێناومە بۆ خزمەتت سەرفی بکە• وە حەزرەت ئیعرازی ناو جوابی نەداوە تا سێ جار ، لە جـــاری دواییدا حەزرەت ئالّتوونەکەی بۆ فڕەدا ، ئەگەر لێی بکەوتایـــە

بریندارێ ئەکرد ! وە بە زویرییەوە فەرمووی : چۆن ئەبێ یەکێ لە ئێوە هەرچی هەیە بەجارێ ئەیهێنێو ئەیکا بە خێر وە لە پاشا ئەڕوات داوای شت لە خەڵك ئەکات؟! خێری وەها خێر نیە ، خێر ئەوەیە کە لەسەر دەس رۆیشتنو بێ نیازی بێ ، وە بەر لەهەموو شتێ پێویستە دەس بکەی بە سەرف بۆ ئەوانە کە ژیواریان واجبە لەسەرت ، وەکو : خۆتو ، ژنەکەتو ، منداڵی نابانڵغت •

﴿ كَذالِكَ يُبَيِّنُ اللهُ لَكُمُ الآياتِ ﴾ :

بەم جۆرە کە بەیانی کرد سەرفی ئەندازەی ئاسان باشە وەها خودا بەیانی ئایاتی خۆی ئەکا بۆ ئێوە •

﴿ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُنَ ﴾ : (٢١٩)

بەڵکو ئێوە بیربکەنەوە لە ئایاتی منداو ئەحکامی دینیان لێ دەربێنن •

﴿ فِي الدُّنْيا والآخِرَةِ ﴾ :

وە بیربکەنەوە لە کاروباری دنیاو ئاخیرەتا •

(ویسألونك عن الیتامی •• الآیة) ئەبو داوود ریوایەتی کردووە لە ئیبنو عەببасەوە (خ) پاش ئەوە کە ئایەتی (ولا تقربوا مال الیتیم الا بالتي هي أحسن) نازڵبوو ئەو کەسانە کە هەتیویان لەلابوو رۆیشتن مانی هەتیوەکانیان جیاکردەوە لە مانی خۆیانو بەجیاوازی خواردەمەنییان بۆ ئامادە ئەکردن • ئەمەیش زۆر زەحمەت بوو لەسەریان • جا رۆیشتن بۆ خزمەتی پێغەمەر (د) حانی خۆیان بۆ

گێڕاوەوە جا ئەم ئایەتە هاتەخوارەوە فەرمووی :

﴿ وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى ﴾ :

موسوڵمانان پرسیارت لێ ئەکەن لە یاسای رابواردنیان و ڕەفتاریان لەگەڵ ئەو هەتیوانە کە وان لە لایان ٠

﴿ قُل : إِصْلاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ ﴾ :

تۆ بفەرموو ڕێکخستنی ئەحوالیان و خزمەتکردنیان بە تەمێکردنیان لەسەر چاکەو مەنعی ڕەوشتی خراپ لێیان و ڕاگرتنی پاکی لەشیان و پارازتنیان لەهەموو زیانێ ئەمە زۆر کارێکی باشو بەسوودە بۆ دنیاو قیامەتتان ٠

﴿ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَأَخْوَانُكُمْ ﴾ :

وە ئەگەر بەماڵو ڕۆزی و خواردەمەنیش تێکەڵیان ببن و بەیەکەوە بخۆن و بخۆنەوە ئەوە بزانن وەکو براو خوشکی ئێوەن لە دینا . چۆن ڕەفتار ئەکەن لەگەڵ براو خوشکی خۆتانا لەو ماڵەدا کە تێکەڵەو بە یەکەوە ئەیخۆن وەها لەگەڵ ئەوانیشا بژین و بە عەدی زیانیان لێ مەدەن و ئاگاتان لەخۆتان بێ ٠

﴿ وَاللهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ ﴾ :

خودای تەعالا زانایە بە هەموو شتێ ، وە پیاوی خراپەکار لە ئینسانی چاک ئیشکەرو چازی زیانکەر جیائەکاتەوە ٠ ئەوسا هەرکەسێ کردەوەی باش بێ جەزای ئەداتەوە بە کەرەم ، وە هەرکەسێ کردەوەی خراپ بێ حەقی لێ ئەسێنێ ٠

﴿ وَلَوْ شَاءَ لأَعْنَتَكُمْ ﴾ :

وه ئەگەر خودا بیویستایە کە گیرۆدەی ئازارتان بکـــاو تەکلیفی ئەوەتان لێ بکا بە دەوام نانو ئاویان بۆ جیا بکەنەوە ئەوە بەڕاستی تازاری ئەدانو تووشی زەحمەتی ئەکردن ٠

﴿ إنّ الله عزيز حكيم ﴾ (٢٢٠)

خودای تەعالا بەڕاستی زاڵە بەسەر خواستی خۆیا ٠ ڕە هەر شتێ بکا بەحیکمەت ئەیکا ، بۆیە گیرۆدەی ئازاری ئەدا نو ئیجازەی دا کە لەگەڵ هەتیوەکانا وەکو برا بژین ٠

جا ئەم ئایەتە پیرۆزە دەلیلە لەسەر ئەوە ئەگەر کەسێ دوو سەر هەزاری بوو وە هەتیوێکی ماڵداریشی لەلابوو مەسرەفـی ئەو ماڵە لە خواردەمەنیدا لەسەر چواربەش تەماشا بکا : دینارێ لە ماڵی منداڵەکەو سێ دینار لە ماڵی خۆی بدا بە خواردەمەنیو بە یەکەوە بیخۆن ٠ وە ئەگەر کابرا موعەددەل رۆژی دوو میوانی ئەهات ئەوە مەسرەف لەسەر شەش بەش دابنێ : دینارێ لـــە ماڵی هەتیوەکەو پێنج دینار لە ماڵی خۆی بدا بە رزقو بەیەکـا بیخۆن ٠ وە ئەگەر شتێ کەم یا زیاد هەڵکەوت لە ماڵی هەتیوەکە کەوتە ئای کابرا ئەوە بە شتێکی تر تۆڵەی بۆ بکاتەوەو لـــە بازێ شتی زۆر کەمیش خودا میهرەبانەو چاوپۆشـــە ٠ (ولا تنكحوا المشركات ٠٠ الآية) ریوایەتکراوە کـــە حەزرەت (د) کەتنازی کۆڕی حصەینی غەنەوی بە پەنامەکی نارد بۆ مەککەی موکەڕڕەمە کە لە شەودا یەکێ لە ئەصحابەکانی لە مەککـــەدا بەجێمابوو بیهێنێ بۆ مەدینە ، کاتێ گەیشت بە مەککە ئـــەم کەتنازە دۆستی ژنێك بوو ناوی (عناق) بوو عەناق پێـــی

زانیو هات بۆ لای کەنناز ، وە داوای رابواردنی لـــێ کرد ، ئەویش پێی وت : وەختی خۆی من کافر بووم و ئیستە دینـــی ئیسلامم وەرگرتووەو ناتوانم لەگەڵ ژنی بێگانە رابوێرم ! جا عەناق داوای کرد کە مارەی ببڕێو بە شەرع ببێ بە حەڵاڵی ، ئەویش وتی : بابڕۆمەوە بۆ مەدینەو پرسیار بکەم لە حەزرەت ئـەگەر ئیجازەی پێـدام باشـە • کاتێ رۆیشتەوە مەدینـــەی مونەوودرە پرسیاری لە حەزرەت کرد بۆ ئەم کارە ، وەئەم ئایەتە نازڵبوو •

﴿ وَلا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ ﴾ :

ژنی کافری شەریك بۆ خودا دانەر مارە مەکەن ، ئـــەی موسوڵمانەکان هەتا ئیمان دێنن و موسوڵمان ئەبن •

﴿ وَلأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَـــوْ أَعْجَبَتْكُمْ ﴾ :

بەڕاستی جارییەکی خاوەن ئیمان باشترە بۆ ئێوە لە ژنێکی حوڕڕەی ئازادی موشریکە ، با ئەوەندەیش جوان بێ یا ماڵدار بێ کە ئێوە بخاتە تەعەجوبەوە •

﴿ وَلا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا ﴾ :

وە ژن مارەمەبڕن لە پیاوی کافری شەریك بۆ خودا دانەر هەتا ئیمان دێنن و موسوڵمان ئەبن •

﴿ وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْـــرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ ﴾ :

بەڕاستی بەندەیەکی موسوڵمان زۆر باشترە لە حوڕێکی کافری شەریك بۆ خودادانەر ئەگەرچی بە مااڵ یا بە جوانی ئێوە بخاتە تەعەجوبەوە .

﴿ أولئِكَ يَدْعُونَ إِلى النَّارِ وَاللهُ يَدْعُوا إِلى الجَنَّةِ وَالمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ ﴾ :

ئەو کافرانە خەڵك بانگ ئەکەن بۆ ئاگری دۆزەخ ؛ چونکی خەڵك بانگ ئەکەن بۆ کوفر ، وە کوفریش ئینسان ئەبا بۆ ئاگری دۆزەخ هەتاهەتایە . وە خودای تەعالا بە هۆی دینی ئیسلامەوە ئێوە بانگ ئەکا بۆ بەهەشتو بۆ عەفوکردنی تاوانێ کە زوو کردوویانە لەبەر میهرەبانی خۆیو بەسەرفی کەرەمی خۆی .

﴿ وَيُبَيِّنُ آياتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴾ (٢٢١)

خودای تەعالا ئایاتی خۆی نازڵ ئەکا ، وە ئەحکامی دینی خۆی کە ئیسلامە روونا ئەکاتەوە بۆ ئەوانە ئەکەونە دووی روناکی ، بەاڵکو بیربکەنەوەو لە بیرو باوەڕی ناهەموار لادەنو کردەوەی ناشیرین تەرك بکەن .

بزانن : کە نیکاح لە زمانی عەرەبا بریتییە لە : پێکەوە لکانو گردەوەبوونی دوو شت یا چەن شت ، وە لە عورفی شەرعا عیبارەتە : لە عەقدێ کە ببێ بە هۆی حەاڵڵبوونی چوونەلای ژنێ بە لەفزی (ئینکاح) یا (تەزویج) یا تەرجومەی ئەمانە .

وه ئەرکانی نیکاح لەلای ئیمامی شافیعی پێنجە : زەوج = مێرد زەوجة = ژن ، وەلی = ئەوکەسەی کە حەقداری ژنەکەیەو ئەتوانێ مارەی ببڕێ ، وە دوو شاهید کە حازربن بۆ بیستنی ئەم عەقدە ، وە لەفزی جاری لە عەقدەکەدا وەکو (ئیجاب)و (قەبوول) ٠

وە دەلیل لەسەر ئیعتیباری (وەلی) چەن ئایەتە وەکو ئەم ئایاتە کە ئەفەرموێت : (ولا تنكحوا المشركين حتى يؤمنوا) بە (ضەممەی) تێی (تنكحوا) کە نەصە لە خیطاب لەگەڵ ئەو پیاوانەدا کە حەقداری ژنەکانن ، وە ئایەتی : (فانكحوهن باذن اهلهن) ئایەتی (٢٥)لە سوورەتی (نیساء) ، وە ئایەتی : (وانكحوا الايامى منكم والصالحين من عبادكم وامائكم) ئایەتی (٣٢) سوورەتی (نور)بە فەتحی هەمزەی (انكحوا) کە بۆ ئەمرە بە ئەولیای ژنەکان ، وە حەدیثی (لا نكاح الا بولى وشاهدي عدل) ٠ هەروا ئەم فەرموودە ئەبێ بە دەلیل لەسەر ئیعتیباری دوو شاهیدی عادیل لە عەقدی نیکاحدا ٠

وە صیغەی ئیجابو قەبوول عیبارەتە لەو چەن کەلیمە کە عەقدەکەی پێ جێبەجێ ئەبێ کە ئیجاب لەلایەنی وەلی ژنەکەوەو قەبوول لەلایەنی طالیبی ژنەکەوە خۆیان یا وەکیلیان . بەم مەرجە ئەو لەفزە نەشەرتی تەعلیق نە تەوقیتی تیا نەبێ ٠ وە ریزی وەلییەکان : باوکەو ، باپیرەیەو ، برای باوکو دایکی ، جا برای باوکی ، جا کوڕیان بەڕێز ، جا مامی باوکو دایکی ، جا مامی باوکی ، جا کوڕی مامی باوکو دایکی ، جا کوڕی مامی باوکی ، هەروا مامی باوکی ژنەکە ٠ وەلحاصل

وەلی : پیاوێکە لە رشتەی عەصەبەی نەسەبدا لە ئوصوول یا لە حاشییەدا • کە ئەمانە نەبوون ، جا سوڵتانی ئیسلام وە یا جێگەداری •

وە ئەو ژنە کە مارەئەکرێ یا کچە یا بێوەژنە . وە ئەم دوانە یا منداڵو نابالغەن وە یا بالغەن . وە ئەمانە یا ژیرن یاشێتو نەفامن . جا با لەسەر ئەم ریزە باسیان بکەین •

یەکەم : کچی منداڵی ژیر ئەمە کەس مارەی نابڕێ ئیللا باوك یا باپیرە ئەگەر باوکی نەبوو بەم شەرتە طالیبی کچەکە هاوڕێنەی بێ لە : دینو ، نەسەبو ، پیشەو . سەلامەتی لەعەیبو . دارای (مهر المثل) ی کچەکە بێ وە عەداوەت لە بەینی وەلی کچەکەو کچەکەدا نەبێت •

دووەم : کچی منداڵی شێت ئەمەیش کەس مارەی ناکا ئیللا باوکو باپیرە بەڕیزە ئەگەر صلاحو خێر دەرکەوێ لە مارەبڕینا بۆ ئەو کچە •

سێهەم : کچی بالغەی ژیر . ئەمە ئەگەر ئیجازەی دا بۆ مارەکردن دروستە وەلییەکەی بە ئارەزووی خۆی مارەی بکا لەو کەسە کە مەیلی هەیە . وە ئەگەر ئیجازەی نەدا ئەوە بە قەطعی دروست نیە کەس مارەی ببڕێ ئیللا باوکو باپیرە ، بەو مەرجانە کە ئیستە وتمان •

چوارەم : کچی بالغەی شێت ، ئەمە دروستە باوکو باپیرەی مارەی ببڕێ بەم مەرجە ئەو مارەبڕینە سوودی دیاری تیابێ بۆ کچەکە . خوای کابرا هاوکوفئی کچەکە بێ یا نە ، بەڵام دروست نیە بۆ باقی وەلییەکان کە مارەی ببڕن ئیللا بە شەرتی ئەوە ئەو کەسە بۆی مارە ئەکەن هاوکوفئی بێ • هەروا بۆ قازی دروست نیە مارەی بکا بۆ بێ ئەم شەرتە • بەڵام ئیمامی

غەزالیو بازێ لە زانا شافیعییەکان فەرموویانە : دروستە بـــۆ غەیری باوکو باپیرە مارەی بکا لە غەیری هاوکوفء ئەگـــەر فەسادێ پەیدا ببێ لە مانەوەیا ٠

پینجەم : بێوەژنی نابالّغەی ژیر ، ئەمە بۆ کەس دروســـت نیە مارەی ببڕێ هەتا بالّغ ئەبێ ٠ ئەوسا مارەبڕینی بەسراوە بە ئیزنی خۆیەوە بە هەموو حالّێ بەبێ ئیزنی خۆی مارە ناکرێ ٠

شەشەم : بێوەژنی بالّغەی ژێر ، ئەمەیش بۆ کەس دروست نیە مارەی ببڕێ ئیللا بە ئیزنی خۆی ٠

حەوتەم : بێوەژنی نابالّغەی شێت ، ئەمە دروست نیە کەس مارەی ببڕێ ئیللا باوکو باپیرە ٠ بەو مەرجە سوود لە مارەبڕینیا دیاربێ ٠

هەشتەم : بێوەژنی بالّغەی شێت ، ئەمە بۆ باوکو باپـــیرە دروستە مارەی ببڕن بەم مەرجە سوود دیاربێ لە مارەبڕینیـــا ، بەلاّم بۆ باقی وەلییەکانو بۆ قازی دروست نیـــە مەگەر لـــە هاوکوفء ٠

بەڵێ لەسەر فەرموودەی ئیمامی غەزالی دروستە مارەی ببڕر ئەگەر ترسی فەسادیان هەبێ ، یا پێویستی بۆ نەفەقە ناچارمان بکـــا ٠

وەشەرتی مارەبڕینی ژن ئەمەیە : خالّی بێ لە نیکاحی غەیرو لە عیددەی غەیر : چ عیددەی طەلاّق ، چ عیددەی فەســـخ ، چ عیددەی وەفات ٠

هەروا بە شەرتگیراوە کە نە داواکەرو نە داواکراوو نـــە وەلی لە ئیحرامی حەجدا نەبن ، وە لەبەینی داواکەرو داواکراودا شیرخواردنی مانیع نەبێ •

زاناکانی دین فەرموویانە : پاش کۆلینەوەی مەوزووعـــی مارەبڕینی کچـــی بچکۆلـــە لەلایەنی باوکەوە یا بـــاپیرەوە دەرکەوتووە کە بە شاز نەبێ شەرتەکانی نایەتە جێگە•وە ئەگەر شەرتەکانی بێنەجێ ، بەم نەوعە مارەی ببڕێ بۆ کوڕێکی نابالغو باقی مەرجەکانیش بێنە جێگە ئەوە ئەغلەب جار بەلکو لە هەموو مادەکانا ــ بەشاز نەبێ ــ لەکاتی شووکردنو ژنهێنانی عادەتیدا یا لایەك یا هەردوو لایان بەو مارەبڕینە رازی نین‌و یەخە لە یەك دائەدڕن • وە ئەم نەوعە مارەبڕینە ئەبێ بە هۆی ئاشووب لەناو موسوڵمانانا‌و زۆرزۆر مەقسوودە بۆ ئەوانە کە قسەیان ئەڕوا مەنعی بکەن •

هەروا مەسەلەی (ژنبەژن) ئەویش بەراوردکرا بەشـــاز نەبێ لە ئەنجاما ئەبێ بە هۆی بەدبەختی ژنەکان لە هەردوو لاوە، وە ئەبێ بە هۆی زایەبوونی منالی هەردوو لا ، وە ئەبێ بـــە هۆی بلاوبوونەوەی فیتنەو ئاشووبی زۆر لـــــە ناو کۆمەڵـــی موسوڵمانانا • زۆرزۆر موهیمە بۆ ئەو کەسانە دەستەلاتیـــان هەیە مەنعی ئەمانە بکەن •

بزانن ! ئەم ئایەتی (ولا تنكحوا المشركات)ە دەلیلی قەطعی‌یە لەسەر ئەوە کە دروست نیە بۆ موسوڵمانێ ژنی خاوەن ئیشراك مارە ببڕێ هەتا موسوڵمان ئەبێ ، خواە ئەو موشـریکە ئاگـــر

پەرست بێ ، یا بتپەرست بێ ، یا گاپەرست بێ •

وە لەسەر ئەم یاسا ئەبـــوا مارەبڕینـــی ژنـــی گاورو جوولـەکەیش مەمنووع بوایە : چونکی گاورەکان ئەڵێن : عیسا کوڕی خودایە (پەنا بە خودا!) وە ئەیپەرستن،وە جوولەلەکانیش ئەڵێن : (عوزەیر) کوڕی خودایە (معاذ الله !) بەڵام ئایەتی : (والمحصنات من الذين اوتوا الكتاب من قبلكم) ژنـــی گاورو جوولەکـــەی جیاکردووەتەوە ، وە دروستە بۆ موسوڵمان مارەیان ببڕێ لەپێش ئەوەدا کـــە ئیسلام ببـــن ئەگـــەر مـــەرجی مارەبڕینەکەیان بێتە جێ • مەسەلا بە دوو شاهیدی عادل سـابت ببێ کە باوك‌و باپیرەی ئەو ژنە لەپێش نەسخی دینەکەیانا داخڵی ئەو دینەبوون . هەروا لەپێش ئەوەدا کە دەستیـان برد بـــۆ دینەکەیان بە گۆڕین‌و تێکدان •ئەم شەرتە بۆ ژنێکە لە ئەولادی حەزرەتی یەعقووب نەبێ ، وە ئەگەر لەم نەتەوە بوو ئەوە کافیە بۆ مارەکردنی کە نەزانین لەپاش گۆڕین‌و نەسخی دینەکەیـــان داخڵی ئەو دینە بووە • بەڵام پێویستە بـــــە شاهیدی عادڵـی موسوڵمان سابت ببێ کە لە رشتە نەسەبی (ئیسرائیل)ەو ئـــەم شەرتە نایەتە جێگە • (بناء علیه) لە مەزهەبی ئیمامی شافیعیدا مارەبڕینی ژنی جوولەکەو گاور مەمنووعە هەتا موسوڵمان ئەبن. کاتێ کە موسوڵمان بوون دروستە •

وە بزانن لەسەر ئیستینادی ئیمامی شافیعی (خ) پێویســتە ئەو حەقدارە کە کچەکە مارەئەبڕێ ، وە ئەو دوو شاهیدە کـــە حازر ئەبن بۆ بیستنی وتاری عەقدەکە عادڵ بن • یانی خاوەنی تاوانی گەورە نەبـــن وەکـــو حەرامخواردن‌و نوێژنەکردن‌و

رۆژوو نەگرتن ، وە دەوامیان لەسەر تاوانی بچـــووك نەبـێ ، بەڵام تاوانی بچـــووك کاتێ ئەبـــێ بە مانیـــع کـــە کابرا (روهەمزەفتە) طاعەتو عیبادەتی لەسەر تاوانە بچووکەکانیـا زیاد نەبێ ئـــەنا دەوام لەســـەر تاوانـــی بچـــووك مـەنعی ویلایەتو شەهادەت ناکا • جا ئەم عەدالەتە بەشاز دەست ئەدا ، لەبەر ئەوە گەلێ لە زاناکانی شافیعی مەزهـــەب ئیختیـــاری فەرموودەیەکی دووهەمی شافیعییان کردووە کە ئینسانی فاسق ئەبێ بە وەلی وە مادام بوو بە وەلی دروستە ببێ بە شاهیدیش •

(بناء علیه) بۆ دروستبوونی عەقدی نیکاح واجبە لەسەر حەقدارەکەو شاهیدەکانیو ژنەکەو پیاوەکە ئەگەر لـــە حەددی بلووغدا بن تەقلیدی ئەم فەرموودەی دووهەمی ئیمامی شافیعییە بکەن کە ئەم زانایانی شافیعییە ئیختیاریان کردووەو هەرچەنـد ئەم فەرموودەیە زەعیفە بەڵام بۆ عەمەڵپێکردنی دروســـتەو بەتایبەتی بەئیختیاری زاناکان بەهێزبووە ، هەروا دروســـتە تەقلیدی نەفسی ئەم زانایانە بکرێ کە خۆیان رازین بە ویلایەتو شەهادەتی ئینسانی فاسق : چونکی ئیمامی غەزالیو ئەمسالی ئەو تەقلیدیان لە ئەحکاما رەوایە وە تەقلید بریتیـیە ئەوە ئەو کەسە کە پەیوەندی هەیە بەم عەقدەوە بزانێ ئـــەم عەقدە لەســـــەر فەرموودەی فلاّن ئیمامە بە دیاری کردن یاخود فەرموودەی ئـــەو ئیمامانە کە رازین بەم عەقدە • وە ئەگەر تەقلید نەکەن ئـــەو عەقدە بەتاڵە •

ئەم باسانە هەرچەن لە کتێبـــی شـــەرعا هەن بەڵام بـــۆ زیادەبڵاوکردنەوەی ئەحکامی دین لەم مەقامەدا نووســـیمان ، زجایە موسوڵمانانو خۆیشمان لە دنیـــاو قیامەتا ســـوودیان لێوەربگرین •• وە تا ئیستە قسەمان لە نیکاح بوو وە وتمان :

ئایەتی (ولا تنكحوا المشركات) مانیعە لە مارەكردنیان وە ئەمما چوونەلای جاریيەی موشریكە ئەوە بازێ وتوویانە دروستەو دەلیلیان بەوە هێناوەتەوە كە ئەصحابەكان پاش ئیستیلاو داگرتنی (هەوازین)و دەسكەوتنی جاریە چوونەتە لایان لە كاتێكا ئەوانە موشریكە بوون ! بەڵام ئەم دەلیلە تەواو نیە • لە تەفسیری (قورطبی) بەرگی سێ لاپەڕەی (٧١)دا ئەڵێت : ئیمامی ئەوزاعی فەرموویەتی : پرسیارم لە (زوهری) كرد : كاتێ موسوڵمانێ جاریيەیەكی مەجووسییە بسێنێ دروستە بڕواتە لای؟ ئەویش وتی : كاتێ كە شەهادەتی دا بە (لا اله الا الله)دروستە بچێتەلای • وە ریوایەتكراوە كە (یونس)ی كوڕی شەهاب فەرموویەتی : بە قەطعی دروست نیە بڕواتە لای حەتا موسوڵمان ئەبێ • وە یونس لە هەموو تابیعینەكان زاناتر بووە بە رووداوەكانی غەزاكانو سیرەتی حەزرەتو یارانی •

جا ئەبوو عومەر ئەڵێ : قەولی یونسی كوڕی شەهاب دەلیلی قەطعییە لەسەر ئەوە كە هەركەسێ بڵێ سەبایای (ئەوطاس) لە پێش ئیسلامبوونا چوونەتە لایان قسەكەی غەڵەتو هەڵەیە • وە هەروا لە حەسەنی بەصرییەوە(خ) ریوایەتكراوە فەرموویەتی ــ پاشچەنئیسنادێ ــ : « حدثنا هشام عن یونس عن الحسن قال : قال رجل له : یا أبا سعید كیف كنتم تصنعون اذا سبیتموهن ؟ قال : كنا نوجهها الی القبلة ونأمرها أن تسلم وتشهد ان لا اله الا الله وان محمدا رسول الله ، ثم نأمرها أن تغتسل ، واذا أراد صاحبها أن یصیبها لم یصبها حتی یستبرئها » • واتە : پیاوێ فەرموی : ئەی ئەبووسەعید چیتان ئەكرد كاتێ ئەو ژنە

موشریکانەتان دەستئەکەوت لە تەقسیمی غەنائیمدا ؟ ئەویش فەرمووی : رووماں ئەکردنە قیبلەو ئەمرمان پێئەکردن بڵێین: أشهد أن لا اله الا الله وأشهد ان محمدا رسول الله ، جا ئەمرمان پێئەکرد خۆی بشورێ ، جا پاش ئەمە ئەگەر خاوەنەکەی بیویستایە بڕواتەلای نەئەڕۆیشتە لای هەتا ئەو جارییە ئیستیبراء ئەکرا بە دوو حەیز ، یانی ئەمایەوە لەلای تا دوو جار حەیزی پیا ئەهاتو پاکئەبووەوە ، ئەو جار ئەڕۆیشتە لای .

وە زاهیر وایە وەکو چۆن سەبایا هەتا موسوڵمان نەبووبنو ئیستیبرا نەکرابن نەچوونەتە لایان ، هەروا ئەو ژنانەیش کە بە نیکاحی موتعە مارەبڕاون لە فەتحی مەککەو لە غەزای ئەوطاسدا ئەوانیش موسوڵمان بوون ئەوسا بڕیاری جۆریان لەگەڵ دراوە ؛ چونکە مادام لەگەڵ مەملووکەدا ، هەرچەن موڵك بە هێزە ، ئیسلام بوونیان شەرتی جەوازی موباشەرەیان بووبێ ئەبێ لە مەنکووحەی موتعەیشا وابووبێ . هەرچەن ئەگونجێ بڵێین موتعە شتێکی وەختیو کەم ماوە بووەو تەڵاقو عیددەو نەسەبو میراثو باقی ئەحکامی نیکاحی تیا ئیعتیبار نەکراوە ، بەڵکو چوونە لایێ بووە کە بۆ زەرووەتو ناچاری عوزووبەتو دەغدەغەی مەنی بووە ، موبالات نەکراوە بە موسوڵمانبوونی ژنەکان ، بەڵام سەبایای مەملووکەی مەوطووئەی (بالملك) لەبەر دەوامەکەیان پێویستیان بووە بە ئیسلام (والله أعلم) .

فەرموودەی خودا (ویسألونك عن المحیض ... الآیة)

ریواتکراوە لە ئەنەسەوە (خ) فەرموویەتی : یاسای جوولەکەکان وابووە کاتێ ژنیان ئەکەوتە ناو خوێنی حەیزەوە

ئیتر خواردەمەنییان لەگەڵ نەدەخوارد ، وە لـــە خانوودا لـــە هۆدەیەکدا لەگەڵیا نەدەبوون ٠٠ جا لەم هۆوە ئەصحابەکان لـە حەزرەتیان پرسیو لە وەڵاما ئەم ئایاتە هاتەخوارەوە ٠ جـــا حەزرەت (د) فەرمانی دا بە ئەصحابەکان کە تێکەڵی ژنەکانیان بکەن لە خواردنو خواردنەوەداو لە هۆدەیەکدا لەگەڵیانا دانیشنو هەموو شتێ بکەن لەگەڵیانا ئیللا جیماع نەبێ ٠

کە جوولەکەکان ئەمەیان بیست وتیان : محەمەد نایـــەوێ یاسایێ لە یاساکانی ئێمە رابگرێ ، وە ئەیەوێ موخالەفەیان بکا بۆ ئەوە ئاساری یاسای ئێمە نەمێنێ ! جا عوببادی کوڕی بیشرو ئوسەیدی کوری حوضەیر هاتن بۆ خزمەتی حەزرەتو ئـــــەم باسەیان بۆ گێڕایەوەو وتیان : بۆ ئیجازەمان پێنادەی هەتا لـە کاتی حەیزا جیماعیش بکەین لەگەڵ ژنەکانمانا ؟ حەزرەت رووی گرژکردو عاجز بوو ، هەتا ئەوان گومانیان برد کە حەزرەت دڵی زوێر بووە لەوانو هەستانو ڕۆیشتن ، پاش ڕۆیشتنی ئـــەوان بازێ شیریان بە دیاری هێنا بۆ حەزرەت (د)وە حەزرەت بازێ لەو شیرەی نارد بۆیانو خواردیانەوەو تێگەیشتن کە حەزرەت دڵـــی زوێر نەبووە لێیان ٠ جا خودای تەعالا ئەفەرموێت :

﴿ وَيَسْئَلونَكَ عَنِ المَحِيضِ ﴾ :

ئەی پێغەمەری خۆشەویست ڕەفیقەکانت پرسیارت لێ ئەکەن لە حوکمی حەیزی ژنانە : کە چۆنەو چی لێ پەیدا ئەبێ ؟

﴿ قُلْ : هُوَ أَذىً ﴾ :

ئەی خۆشەویست بفەرموو پێیان : کە خوێنی حەیز شتێکـــی

قیزاوییەو بێنی ناخۆشەو مادەکەی پیسە ٠

﴿ فَاعْتَزِلُوا النِّساءَ فِي المَحِيضِ ﴾ :

دەی کەنار بگرن لە ژنەکان لە کاتی حەیزا ٠

﴿ و لا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ ﴾ :

نزیکیان مەبنەوە بە جیماعکردن هەتا خۆیان ئەشـــۆنو غوسڵی لەشپیسی ئەکەن ٠

﴿ فَإِذا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللهُ ﴾ :

جا کاتێ کە خۆیان پاك کردەوە بـــە غوسڵی لەشپیسی بچنەلایانو جیماعیان لەگەڵ بکەن لەو شوێنەوە کە خودا فەرمانی دا لێی دووربکەونەوە ، یا لەو شوێنەوە کە خودا ئەمری کردووە بەچوونەلایو حەڵاڵی کردووە بۆتان ٠

﴿ إِنَّ اللهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَ يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ﴾ (٢٢٢)

بەڕاستی خودا ئەو کەسانەی خۆشئەوێ کە تەوبە ئەکەن لە گوناەو ئەو کەسانەیش کە خۆیان پاکئەکەنەوە لە شتی پیسو ناڕەواو دوورئەکەونەوە لە کاری فەحتی ناهەموارو لە خوێنو پێسی نابارو ناڕۆنە لای ژنەکانیان لە کاتی حەیزاو رائەوەستن لەسەر فەرمانی خودا ٠

بزانن ! زاناکانی دین لەوەدا یەکیان گرتووە کە ژن ســێ حوکم رووی تێئەکا لە چاوپێکەوتنی خوێندا کە جاری بێو بێتە خوارەوە لە فەرجیەوە ٠

یەکێ لەمانە خوێنی حەیزە کە لە کاتـــی تایبەتیدا دێتو زەنگی رەش‌بامەو سووریشی بەسەرا دێو لەم کاتەدا واجبـــە تەرکی نوێژو رۆژوو بکا ، بەلأم قەزای رۆژووەکەی واجبـــەو نوێژەکەی قەزای نیە • هەروا حەرامە لەم ماوەدا بۆی خوێندنی قورئان بە قەسدی قورئان ، وە چوونە مزگەوتو گەڕان بـــە دەوری کەعبەداو گەڵێ ئەحکام کە لە شەرعا رووڵکراونەتەوە •

وە لە جوملەی ئـــەو حوکمانەیە کە حەرامە بۆ ژن : تەمکینی مێردەکەی بکا بۆ چوونەلای • وە حەرامە بۆ مێردەکەی لـــەزەت وەربگرێ لە مابەینی ناوك‌و ئەژنۆکانی بـــەڕووتی بـــە جیماع‌و غەیری جیماع ، وە ئەگەر بیانەوێ بەیەکەوە بنوون واجبە کە ئەو ژنە دەرپێیەك لەپێ‌بکا مابەینی ناوك‌و ئەژنۆی‌دا پۆشێ • وە ئەگەر مێردەکەی رۆیشتەلای لە ئەوەڵی کاتی حەیزەکـــــەوە سوننەتە دینارێ ئالتوونی ساغ ، وە ئەگەر لە ئاخرا بوو نیودینار ئالتوونی ساغ بدا لە کەفارەتی ئەو کردەوەدا بە گـــــەداو بـــێ نەوا •

وە لای کەمی ماوەی حەیز یەك شەوورۆژەو لای ژووروی پانگزە شەوورۆژ ، وە زورمەکەی شەشە یا حەوتو لەسەر یاساو شێوەی ژنان ئەگۆڕێ ، وە لای کەمی پاکی لەبەینی حەیزەکانـــا پازدە شەوو رۆژەو دەلیلی ئیمامی شافیعی لەمەدا زۆرە •

یەکەم : فەرموودەی حەزرەت کە فەرموویەتی:«تمکث احداهن شطر دهرها لا تصلي ولا تصوم » واتە : رائەوەستێ یەکێ لـــەو ژنانە لە نیوەی کاتیا نە نوێژ ئەکاو نـــە رۆژوو ئەگـــرێ ، وە

(شەطر) لەلای ئیمام بە مانا نیوەیە ٠

دووەم : ئەمەیە کە عیددەی ژنێ حەیزی هەبێ سێ حەیزو پاکییەو ژنێ کە حەیزی نەبووبێ سێ مانگە ، ئەمە نەصی ئایەتەو مەعنای ئەمە وایە کە هەر مانگێ ماوەی حەیزو پاکییەکە ؛ کەوابێ ئەگەر ماوەی پاکی کەم بێ ماوەی حەیز زۆر ئەبێ ، وە ئەگەر ماوەی پاکی زۆر بێ ماوەی حەیز کەم ئەبێ ٠

سێیەەم : لە حاڵی بوون لە ئەحواڵی ژنانەوە ٠

دووەم (لەو سێ جۆرە خوێنە کە ئافرەت ئەیانبینێ):خوێنی منداڵ بوونە . کە پاش دەرچوونی منداڵەکە رەوان ئەبێ ، ئەم خوێنەیش لە حوکمی شەرعا وەکو خوێنی حەیز وایە ، وە لای کەمی ماوەی ئەم خوێنە یەك لەحزەیەو لای زۆری دوو مانگەو ئەغلەب چل رۆژەو ئەمەیش لەسەر یاسای ژنان ئەگۆڕێ ٠ یانی وا ئەبێ دە رۆژ یا پانزە رۆژ یا کەمتر یا زیاتر لە چل رۆژ ئەبێ ٠

سێیەەم خوێنی (استحاضة) : کە خوێنی نەخۆشیو ناساغییەو ئەم خوێنە مەنعی رۆژوو نوێژ ناکاو واجبە ئەو ژنە خۆی بپارێزی لە هاتنی خوێن لە کاتی نوێژا بەو یاسا لە شەرعا بەیان کراوە ٠

فەرموودەی خودا : (نساؤکم حرث لکم ٠٠ الآیة) :

زاناکان لە هۆی نازڵ بوونیا چەن شتێکیان فەرموە :

یەکەم : جوولەکەکان ئەیانوت : هەرکەسێ جیماعی عادەتی بکا لەگەڵ ژنەکەیا بەلاّم لە لای پشتیەوە ئەوە منداڵێ لەو جیماعە ببێ (خوێل) ئەبێ ! بلاّوبو لەناو مەدینەدا جائەم ئایەتە

هاتەخوارەوە بۆ ئەوە کە جووکەلەکان بەدرۆ بخاتەوە ٠

دووەم : ئەمەیە ئەنصارەکان لە مەدینەی مونەوەرەدا لە قەدیمەوە ئەو یاسای جوولەکانەیان بیستبوو کە نابێ لە پشتەوە ئینسان جیماع بکا لەگەڵ ژنەکەیا وە پێویستە هەر لە پێشەوە جیماع بکا لەگەڵیا ٠

جا ئەم ئایەتە هاتە خوارەوەو ئەنصارەکانی ئاگادار کردەوە لەوە جیماع لەگەڵ ژندا ، مادام لە جێگەی عادەتییەوە بێ ، ئیتر لە پێشەوە کابرا بۆی بڕوا یا لە لاوە یا لە پشتەوە مانیعی تیا نیەو ئەو یاسای قەدیمەیان تێکدا ٠

سێهەم : ئەمەیە کە قورەیش لەلایان باش نەبوو یەکێ جیماع بکا لەگەڵ ژنەکەیا لە پێشەوە نەبێ ٠ وە جارێ عومەری کوڕی خەطاب لەلای پشتەوە چووە لای ژنەکەی ، بە خیلافی یاسای قورەیش ، جا کە ڕۆژی لێبووەوە هات بۆ خزمەت حەزرەت (د) عەرزی کرد : بە هیلاکا چووم ! فەرمووی : بۆچی ؟ وتی : ئیمشەو ژنەکەم هەڵسووڕاندو لەلای پشتەوە جیماعم لەگەڵ کرد ٠ جا پاش ئەوە ئەم ئایەتە هاتەخوارەوە بۆ ئەوە کە ئەو کارە زیانی نیە ٠ جا هۆی نوزوولی ئایەتەکە یەکێ لەوانە بێ یا هەموویان بێ خودای تەعالا فەرمووی :

﴿ نِساؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ ﴾ :

ژنەکانتان کێڵگەن بۆ ئێوە وەکو عەرزێکی موناسب بۆ تۆم تیاوەشاندن ٠

﴿ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ ﴾ :

دەی کێڵگەی خۆتان بکێڵن هەرچۆن ئەتانەوێ : لە لاوە ، یا لە پێشەوە ، یا لە پاشەوە • وەکو چۆن ئینسانی جووتیار عەرزێ بکێڵێ لە خوارەوە هێڵێ لێ بدا یا لە ژوورەوە یا لە لاوە هەر مەبەس جێ بەجێ ئەبێ • مادام تۆوەکەت وەشاند لە عەرزێکدا بێ لە کەشا بێو تۆو سەوز بکا هەرچۆن بیوەشێنی باشە •

﴿ وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ ﴾ :

بەڵام خێرێ بخەنە پێش خۆتانەوە لەم تۆو وەشاندنا ناوی خودای لەسەر ببەن • وە مەبەستان پارازتنی خۆتانو ژنەکانتان بێ لە فیسقو شەوانپیسی و نیەتتان رجای نەتەوەیەکی راسانی بەسوود بێ بۆ ژینو بۆ دینتان • وە تەنیا ئارەزووڕانی تەماشا مەکەن •

﴿ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ ﴾ :

وە بەڕاستی بزانن ئێوە لە پاشەڕۆژا ئەگەن بە خوداو حسێبی هەموو کردەوەیەکتان لەگەڵ ئەکا •

﴿ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴾ (٢٢٣)

ئەی پێغەمەری خۆشەویست موژدەی ثەواب بدە بەو

موسوڵمانانه که لەسەر ریزی فەرمانەکانی من ئەڕۆن بەڕێداو له خراپه خۆ ئەپارێزنو کردەوەی چاکه ئەکەن ٠

جا لێرەدا بزانن ئەو کەسانه کەگومانیان وایه لەم ئایەتەوه دەرئەکەوێ دروستە بۆ پیاو بڕواته لای ژنی خۆی لە (قنگ)ەوه ٠ گومانەکەیان بەتاڵو پووچه به چەن دەلیل :

یەکەم : له ئایەتەکەدا ئەفەرموێت : (نساؤکم حرث لکم) واته : ژنەکانتان جێگەی تۆو چاندنن بۆ ێێوه ، وه مەعلوومه که پێشی ژن تۆو ئەڕوێنێ نەك پاشی ! که وابێ بەکارهێنانی پاشی ژن دروست نیه ٠

دووەم : ئایەتی پێش ئەم ئایەته که مەنعی ئەوه ئەکا ئینسان بڕواته لای ژنەکەی له کاتی حەیزا فەرموویەتی : خوێنی حەیز شتێکی پیسو قیزەونەو دروست نیه ئینسان تۆمی خۆی بخاتە شوێنێکەوه خوێنی پیسی تیا بێ ، جا مادام وابێ به (طریق الاولی) دروست نیه پیاو بچێته لای ژنی خۆی له پاشەوه ؛ چونکی پیسی پاشی ئینسان هەمیشەو دائیمەو ، جێگەکەیشی تۆم ناڕوێنێو پیسی پێشی ژن جارجارەو تۆم ئەڕوێنێ ٠ کەوابوو چوونەلای ژن لە پاشەوه نابارتره له چوونەلای کاتی خوێنی حەیزا ؛ چونکی پیسی پاش نابارتره‌و بۆگەنتره‌و به دەوامتره‌و هیچیش سەوز ناکا ٠

سێهەم : ئەم ئایەته نازڵبووه بۆ بەیانی چلۆنیەتی چوونەلای ژن ، وەکو وتمان جوولەکەکان ئەیانوت : نابێ ئینسان لەلای دواوه بڕواته لای ژنی خۆی ئەگەرنا منداڵەکەی خوێڵ ئەبێ ٠ وه ئایەتەکه جوابی ئەوه ئەداته وه که ئەو گومانه راست نیه ، وه ئەگەر وەهایش بڕواته لای ژنەکەی قەت بەوه منداڵەکەی زیانی پێ ناگاو خوێڵ نابێ ، ئیتر بۆ ئەوه نازڵ نەبووه کە پاشی ژن

حەڵاڵەو ئیستیعمالی دروستە .

چوارەم : خودا فەرموویەتی : (فاتوهن من حیث امرکم الله) ، وە زاهیری ئەمر بۆ وجووبە ، وە ئەگەر تەنازول‌بکەین لە مەعنای وجووب ئەڵێین بۆ (نەدبە)و کەس نەیوتووە لە ئەصحابی زانستو شعوور کە چوونە لای‌ژن لە پاشەوە واجبە یا مەندووبە ، کەوابێ مەعلووم بوو جێگەکە کە خوا ئەمری پێ‌کردووە مەعلوومە ئەبێ پێشی ژنەکە بێ کە بۆ لەزەت بەسوودەو بۆ رواندنی رۆڵەیش بەکارە .

پێنجەم : خوزەیمە ریوایەتی کردووە لە حەزرەتەوە (د) فەرموویەتی : (ان الله لا یستحی من الحق لا تأتوا النساء في اعجازهن) واتە : خودا تەرکی بەیانی حەق ناکا ، پێتان ئەڵێم : مەچنە لای ژنەکانتان لە قنگیانەوە .

هەروا دارەمی بە ئیسناد ریوایەتی کردووە لە ئەبووهورەیرەوە (خ) کە حەزرەت (د) فەرمویە : (من أتی امرأته في دبرها لا ینظر الله الیه یوم القیامة) واتە : کەسێ لە دواوە بڕواتە لای ژنی ، خوای تەعالا بۆی ناڕوانێ لە رۆژی قیامەتا . جا لەپاش فەرموودەی حەزرەت (د) ئیتر دەلیل ئەبێ چی بێ ؟

فەرموودەی خودا : (ولا تجلعوا الله عرضة لایمانکم) .

ریوایەت کراوە ئەم ئایەتە نازڵ بووە لە شانی ئەبووبەکری صەدیقا (خ) لەو سەردەمەدا کە سوێندی خوارد :لەمەوپاش مالی خۆم خەرج ناکەم بۆ (مسطح)ی پوورزام . وە ریوایەتکراوە لە ئیبنو جورەیجەوە کە نازڵبووە لە شانی عەبدوڵلای کوڕی

رەواحەدا لەو کاتەدا کە سوێندی خوارد : ئیتر قسە نەکا لەگەڵ بەشیری کوڕی نوعمان کە زاوای بوو خوشکی پێدابوو • جا لەسەر ئەم یاسا خودا فەرموویەتی :

﴿ وَلا تَجْعَلُوا اللهَ عُرْضَةً لأَيْمانِكُمْ ﴾ :

واتە ناوبردنی خودا لە سوێندەکانتانا مەکەن بە مانیعی ئەوە :

﴿ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ ﴾ :

کە خێرو چاکە بکەن لەگەڵ فەقیرانا ، وە یا خۆتان بپارێزن لە عەزابی خودا ، وە میانەی موسوڵمانان باش بکەن •

یانی ئەگەر جارێ سوێندتان خوارد بە ناوی خودا لە سوێندەکەتانا کە چاکە نەکەن لەگەڵ فلاّن کەسدا ، وە وەختی ئەوە هات خێری پێ بکەن مەڵێن : سوێندمان خواردووە وە ناتوانین خێری پێ بکەین ، بەڵکو سوێندەکە بشکێنن و خێرەکە بکەن و کەفارەتی سوێندەکەتان بدەن • وە ئەگەر سوێندتان خوارد بە ناوی خودا لە سوێندەکەتانا کە ئەدەم لە فلاّن و ئەیکوژم ، وەیا ئەو شتەی بە زۆر لێ ئەسێنم و ، تکاکار پێی وتی : رجا ئەکەم ئازاری مەدە وەیا مەیکوژە ، وەیا ئەو شتەی لێ مەسێنە •• تۆ مەڵێ : سوێندم خواردووەو ناوی خودا مانیعە لە تەرکی ئەو شتەو خۆپارازتن لە خودا بەڵکوو سوێندەکەت بشکێنەو تەقوای خودا بکەو کەفارەتی ئەو سوێندە بدەو ئەگەر سوێندت خوارد بە زیکری ناوی خودا کە من ئیصلاحی ناوبەینی ئەو کۆمەڵە خەڵکە کە دوژمنایەتییان هەیە نایکەم و حەقم نیە بە سەریانەوە •• ئەوە

مادام که تۆ ئیصلاحت پێ‌ئه‌کرێ ئیصلاحه‌که‌یأن بکه‌و سوێنده‌که‌ت بشکێنه‌و که‌فاره‌تی سوێنده‌که بده‌و ناوبردنی خودا له ناو سوێنده‌که‌دا مه‌که به‌مانیع له کردنی ئه‌و ئیصلاحه • وه‌کو حه‌زره‌ت (د) فه‌رموویه‌تی : که‌سێ سوێندی خوارد له‌سه‌ر شتێ‌و له ئه‌نجاما ته‌ماشای کرد غه‌یری ئه‌و شته باشتره ئه‌وه سوێنده‌که‌ی بشکێنێ‌و که‌فاره‌تی سوێنده‌که‌ی بدا •

﴿ و اللهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴾ (٢٢٤)

خودا قسه‌ی ئێوه ئه‌بیسێ‌و زانایه به رازو نیازتان •

جا له‌سه‌ر ئه‌م ته‌فسیره (عرضه) یانی مانیع ، وه‌لامی (لایمانکم) به مانا (فی) یه‌و (ان تبروا) به سه‌راوه به (عرضه) وه •

وه مه‌عنایه تر هه‌یه بۆ ئه‌م ئایه‌ته وه‌کو ئیمامی رازی له ئه‌بوو موسلیمه‌وه نه‌قڵی کردووه ئه‌مه‌یه : که ناوی خودای ته‌عالا ده‌رمه‌خه‌ن‌و مه‌یهێنن بۆ هه‌موو سوێندێکتان ! واته که‌م سوێند بخۆن به خوداو ئه‌و ناوه موقه‌ددەسه گه‌وره بپارێزن به‌ڵکو به هۆی ئه‌م ئیحتیرام‌گرتنی ناوی خودایه‌وه ببن به ئینسانێکی خێرۆمه‌ندی له خوداترسی وا که بتوانن میانه‌ی موسوڵمانان چاك‌بکه‌ن‌و خودا ره‌واج بدا به قسه‌تان • وه بزانن خودا هه‌موو سوێندێ ، به‌ڵکو هه‌موو وتارێ ، ئه‌بێی‌و زانایه به هه‌موو شتێ جا ئاگاداری ده‌م‌و ده‌روونی خۆتان بن •

﴿ لا يُؤَاخِذُكُمُ اللهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمانِكُمْ ﴾ :

خودا ناتان‌گرێ‌و عه‌زابتان نادا به‌و سوێندانه که دێن به

دەمتانا بەبێ مەبەستو بەبێ ئەوە کە قەسدی دڵی لەگەڵا بـێ ، وەکو ئەوە لە کاتی وتار لەگەڵ کەسێکدا ئەڵێیت : نەوەڵڵا وانیە ، نەوەڵڵا وتاری من راستە ، وەڵڵا ئەڕۆم بۆ فلاّنـە شـوێن ·· بەهۆی عادەتگرتنەوە بەمانە ·

﴿ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ ﴾ :

بەڵام خودا ئەتانگرێت بەهۆی ئەو سوێندە درۆیانەوە کـە دڵتان وەری ئەگرێو ئەیدا بە زمان ·

﴿ وَاللهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴾ (٢٢٥)

خودا چاوپۆشی ئەکا لەشتی لەغوو بە حیلمە بۆ عیباد · لەم ئایەتە پیرۆزەوە دەرئەکەوێ هەر سوێندێ ئینسان بیخوات بـە بێهۆشی وە یا بە زۆری ستەمکارێو ئەگەر سوێندەکە نەخوات ئازاری بدات ؛ وەکو ئەوە بڵێ : سوێند بخۆ ئەو کارەت نەکردووە وە ئەویش بە ناچار سوێندی بۆ بخوا · ئەوە با سوێندەکـەی بکەوێ ، بەڵام لەم سوێندە درۆدا گوناحی پێ ناگا ·

ئاگادار بن هەر سوێندێ ئینسان لەسەر باوەڕی خۆی بیخوا ؛ وەکو بڵێ : فلاّن کەس لە هەموو خەڵکی ئیمڕۆ باشترە ئـەوە هەرچەن موخالیفی واقیع بێ نەگوناهی ئەگاو نە سوێندەکـەی ئەکەوێ ؛ چونکی مادام کابرا باوەڕی وەهایە ئەوە سوێندی لەسەر باوەڕەکەی خۆی خواردووەو لە واقیعا باوەڕەکەی وەهایـە بـا شتەکەیش وەها نەبێ ·

بزانن (ایمان) جەمعی (یمین)ە ، کاتی خۆی کەسـێ پەیمانی لەگەڵ کەسێکا ببەستایە بە دەستی راستی خۆی دەسـتی

راستی ئەوی ئەگرتو لەوەوە عەهدو سوێنـــد ناونـــرآ بـــه (یمین) ٠

﴿ لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ ﴾ :

بۆ ئەو کەسانە هەیە کە سوێند ئەخۆن لە ژنەکانیان جیماعیان لەگەڵدا نەکەن حەقی ماتڵبوون چوار مانگ ٠ وە لەو مـــاوەدا ژنەکەی بۆی نیە داوای چوونەلای لێ بکا یاخود داوای تەڵاقدانی لێ بکا ٠

﴿ فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴾ (٢٢٦)

جا ئەگەر پیاوە سوێندخۆرەکان گەڕانەوە بۆ سەر حـــەقو چوونە لای ژنەکانیان لەو ماوەدا ئـــەوە خـــودای تەعـــالا تاوانبەخشە ، تاوانی سوێندخواردنەکەیو سوێندشکاندنەکەی ئەبەخشێ ٠ بەم مەرجە کەفارەتی ئەو سوێندەی بدا ٠

﴿ وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴾ (٢٢٧)

وە ئەگەر عەزمیان کرد لەسەر تەڵاقدانی ژنەکەو تەڵاقی دا ئەوە بەڕاستی خودا قسەکەی ئەبیێو زانایە بە حاڵی ٠

بزانن ! (ئیلاء) لە زمانی عەرەبا : سوێندخواردنە هەرچۆن بێ ٠ وە لە عورفی شەرعا : سوێندخواردنی مێردی ژنـــە لـــە نەچوونەلای ژنەکەی ماوەی زیاتر لە چوار مانگـــێ ؛ خـــواە سوێندەکەی بە ناوی خوداو صیفاتی خودا بێ ، یاخود بە شێوەی تەعلیق کردنی شتێکی دڵنەخواز بێ بەچوونەلای ژنەکەیەوە،ودکو وە **بڵێ : ئەگەر** لە ماوەی پێنج مانگدا هاتمە لات فلاّن بەندەم

ئازاد بێ . یا صەد رکات نوێژ یا رۆژووی دە رۆژم لەسەر بێ .

ئەم سوێندخواردنە لە سەر ماوەی کەمتر لە چوار مانگ بێ یا زیاتر بە گوناهی گەورە دائەنرێ ؛ چونکی ئەبێ بە هۆی ئازاردان بە دڵی ژنەکەی .

جا ئەگەر کابرای سوێند خۆر لەم سوێندەدا بەزی و شکاندی و رۆیشتە لای ژنەکەی ئەوە باشە . وە ئەگەر نەچووە لای ئەوە هەتا چوار مانگ تەواو ئەبێ ژنەکەی حەقی موراجەعەی حاکمی شەرعی نیە .

وە لە چوار مانگ لایدا ژنەکەی بۆی هەیە بڕوا دەعوا بکا لەسەری لەلای حاکم و داوای ئەوە بکا یا بگەڕێتەوە بۆ سەریاسای ژن و مێردی وەکو عادەت یا تەلاقی بدا - جا ئەگەر کابرا گەڕایەوە بۆ سەر یاسای عادەتی ئەوە باشە وە ئەگەر نەگەڕایەوە ئەوە ئەبێ تەلاقی ژنەکەی بدا ، ئەگەر تەلاقیشی نەدا ئەوە دروستە بۆ حاکمی شەرع تەلاقێکی بدا بۆ ئەوە ژنەکە لەم ئازارە رزگار ببێ .

فەرموودەی خودای تەعالا : (والمطلقات يتربصن .. الآية)

لە کاتێکا خودای تەعالا باسی مەنعی موسوڵمانانی کرد لە مارەکردنی ژنانی موشریکە ، وە فەرمووی جاریيەیەکی خاوەندین باشترە لە موشریکەیێ ، وە باسی ئەوەی کرد کە ژنەکانتان وجاریيەکانتان مەزرەعەن بۆ ئێو ەو لەزەتیان لێ وەربگرن لەو شوێنەوە کە خودا ئەمری پێ کردوون ، وە باسی مەنعی موسوڵمانانیشی کرد لە نزیککەوتنەوەی ژن لە کاتی عوزری شەرعیدا

وه له پاش ئەوانە باسی (ایلاء) سوێندخواردنی مێردی گـــرد له چوونەلای ژنەکەی له ماوەی زیاتر لەچوار مانگ‌داو هەڵئەکەوێ که پاش ئەو ماوەیشە کابرا ژنەکەی تەڵاق ئـــەدا ... بـــەم موناسەبانەوە باسی (عیدەی‌ژن) = ماوەی ماتڵبوونـــی لـــه شووکردنـــی کرد . وە فەرموویانە[1]: ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە له شانی ئەسمای کچی یەزیدی کوڕی سەکەن . ئەســما ئەڵێت : من تەڵاق‌درام لەو کاتەدا ماوەی ماتڵبوونی ژن نە پاش تـــەڵاق دیاری نەکرابوو ... جا خودای تەعالا فەرمووی .

﴿ وَالْمُطَلَّقَاتُ ﴾ :

واتە ئەو ژنانە کە مێردەکانیان تەڵاقیان ئـــەدەن لەپاش چوونەلایان‌و حامیلە نین‌و حەیزیشیان پیادێ ئەوانە :

﴿ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ﴾ :

واجبە کە نەفسی خۆیان رابگرن لە شووکردن .

﴿ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ ﴾ :

تا ماوەی سێ قورء .

بزانن ! کە (قورء) لە زمانی عەرەبا موشتەرەکە لەبەینـــی مانای حەیزو طوهردا . وە لەم ئایەتـــە پیرۆزەدا بازێ لـــــە ئەصحابەکان‌و تابیعین تەفسیریان کردووەتەوە بە حەیزو بازێکیان تەفسیریان کردووەتەوە بە طوهر ، وە ئیمامی شـــافیعی ئەمەی

---

(۱) ئەبوو داودو بەیهەقی لە کتێبی (سونەن) دا ئەمەیان ریوایەت کردووە .

ئیختیارکردووەو مەبەستیشی لەو طوهرە طوهرێکە کە ژن لـەو طوهرە بگوێزێتەوە بۆ حەیز • ئەنا پاکی ژن لە پێش ئەوەدا کە حەیزی پێدابێت یا لە پاش ئەوە کە نائومێد بوو لە حەیز ناوی نابا بە (قورء) • وە بازێ لە زاناکـــان فەرموویانە : کـــە مەبەستی ئیمام گوێزانەوەی ژنە لە طوهرەوە بۆ حـــەیز • وە دەلیل لە مەعقوول بۆ ئەم مەبەستە ئەمەیە کە مەقسوود لە عیددە ئەوەیە کە منداڵدانی ژن پاك ببێتەوە لە ئاوی مێردەپێشووەکەی ئەوەیش کە ببێ • بە نیشانە بۆ ئـــەم پاکبوونەوە ئینتیقالـە لـــە طوهرەوە بـــۆ حەیـــز لـەبـەر نـــەوە ئەمـە دەلیلە لەسەر کرانەوەی دەمی منداڵدانو هیچ تۆمی پیاو نەگرساوە لە ناو منداڵداندا ئیتر دەرگاکەی دێتەوەیەك‌و ئەبەسرێ • بـەلاّم ئینتیقاڵ لە حەیزەوە بۆ طوهر ئەبێ بە نیشانە لەسەر بەسراوی دەرگای منداڵدان‌و نیشانەی گرسانی تۆمی پیاوو ژن •

وە دەلیلی نەقڵی وەکو ئایەتی (فطلقوهن لعدتهن) ؛ چونکی مەعنای وایە ژنەکانتان تەلاّق بدەن لە کاتێکا دەستئەکەن بـە عیددە بەم مەعنا پاش وەختی تەلاّقدانەکە لە وەختی عیـــــددە بژمێررێ وەکو ئەو تەلاّقانە کە لە کاتی پاکی ژنانەوە مـــاوەی پاکی ئەمێنێتەوە لە پاش تەلاّقەکە ، وە یا گورج دەست بکەن بـە حەیز وەکو ئەوە لەپێش لەحزەی ئاخری پاکیدا تەلاّقی بدا • وە بە ئاشکرا ئەمە دەس نادا بـۆ تەلاّقـــدان لە کاتی حەیزا ، وە تەلاّقدان لە حەیزا ناشەرعییە • لەبەر ئـــــەوە کە بوخاری‌و موسلیم (خ) ریوایەتیان کردووە کاتێ (ابن عمر)،(خ) ژنەکەی لەکاتی حەیزدا تەلاّقداو باوکی ئەم باسەی عەرزی حـــەزرەت کرد ئەویش زویر بو وە فەرمانی دا بە عومەر کە ئەمر بکا بـــە

عەبدوڵڵای کوڕی ژنەکەی رجووع بکاتەوە بۆ لای خۆی و لە لای خۆی رای بگرێ هەتا پاك ئەبێتەوە و لەو پاکییەیش ئەڕوا بۆ حەیز وە لەو حەیزەیش پاك ئەبێتەوە . لە پاشان تەکەر مەیلی لەسەری بوو رای بگرێ لای خۆی وە ئەگەر مەیلی لێ نەبوو تەلاقی بدا لە پێش ئەوەدا کە بڕواتە لای و جیماعی لەگەڵ بکا ، وە ئەمەیە ئەو عیدە کە خودا ئەمری کردووە ژن تەلاق بدرێت لەگەڵیا ٠

﴿ و لا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ ما خَلَقَ اللهُ في أَرْحامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ ﴾ :

واتە : مادام ئێمە حورمەتی ئەو ژنانە رائەگرین و کەس نانێرین بۆ حاڵیبوون لە حەملیان و لە حەیزیان بۆیان دروستنیە ئەوەی خودا دروستی کردووە لە منداڵدانیانا لە خوێنی حەیز و لە حەمل بیشارنەوە لە حاکمی شەرع : کە نێ حەیزیان بەسەرا هات دەری ببڕن و نەکەن بۆ ئەوەی کە نەفەقە لە مێردەپێشووەکەیان بسێنن ، وە ئەگەر حەیزیان نەبوو نەڵێن : حەیزمان پیاهاتووە بۆ ئەوە کە حەقی رەجعەتیان لەلایەنی مێردەکانیانەوە نەمێنێ ، وە یا شووبکەن بە کەسێکی تر ٠٠ هەروا ئەگەر حەملیان پەیدابوو دەری ببڕن بۆ ئەوە حەقی رەجعەیان بمێنێ هەتا دانانی منداڵەکەو زیان لە کابرای پێشوو نەکەوێ ، وە یا خود شوو نەکەن بە پیاوێکی تر ، وە کاتێ منداڵەکەی لێ بوو بە ماوەی شەش مانگ یا زیاتر بدرێ بەم پیاوە دووهەمەکە ٠٠٠ ئەمانە هەموو گوناهن دەسنادەن بۆ ئەو

ژنانه که باوەڕیان هەیە بە خوداو حسێبو کتێبی رۆژی قیامەت ٠

﴿ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ ﴾ :

وە مێردی ژنە تەلاقدراوەکان موناسبترن بۆ گەڕانەوەی ژنەکان بۆ لای لەو ماوەی ماتڵبوونی (عیددە)دا لەوە کە وازیان لێ بێنن و پاش عیددە شوو بکەن بە شەخسێکی تر ٠

﴿ إِنْ أَرَادُوا إِصْلاحاً ﴾ :

ئەگەر مێردەکان خواستیان لەم گێڕانەوەیانە رێکخستنی ناوبەین و چاکەکردن لەگەڵ ژنەکانا بێ ٠

﴿ وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ ﴾ :

بڕیاردراوە لە لایەنی ئێمەوە لە حوقووق بۆ ژنەکان لەسەر پیاوەکان وێنەی ئەو حوقووقانە کە بۆ پیاوەکان هەیە لەسەر ژنەکان ٠

ئیمامی ترمذی و ، نسائی و ، ئیبن و ماجەھ ریوایەتیان کردووە لە عەمری کوڕی ئەحوەص کە حەزرەت (د) فەرموویەتی: ئاگادارین کە بۆ ئێوە حەق هەیە لەسەر ژنەکانتان ، وە بۆ ژنەکانیشتان حەق هەیە لەسەر ئێوە ؛ جا حەقی ئێوە لەسەر ژنەکان ئەوەیە کە رێگەی کەسێکی وا نەدەن بۆ چوونەماڵی ئێوە کە ئێوە حەزی لێ نەکەن وە نەیەڵن کەسێکی وا لەسەر جێگەی ئێوە دابنیشێ کە ئێوە حەزی لێ نەکەن ٠ واتە: ئەو کەسانە کە بەدخووو بێ ئەخلاقن لە نامەحرەمەکان ئیزنیان نەدەن بڕۆنە خانوویان وە یا لەسەر فەرشی ئەوان دانیشێ ٠ وە حەقی ژنەکانیش لەسەر

پیاوەکان ئەمەیە کە پیاوەکان رووخۆش بن‌و رەفتاریان لەگەڵ بکەن بە شێوەیێ بە شەرع‌و عاداتی موسوڵمانان رەوابێ • وە لە حوقووقی ژنە لەسەر پیاو خۆی بە پاکی رابگرێ لە بەرگ‌و پۆشاکدا ، وەکو لە حوقووقی پیاوە لەسەر ژن کە خۆی بەپاکی رابگرێ‌و هەرکاتێ مێردەکەی بانگی‌کرد بۆ لای خۆی ـ بەبێ عوزرێکی شەرعی ـ موخالەفەی نەکا • هەروا واجبە لەسەر ژنەکە بەبێ ئیزنی مێردەکەی جێگەو ماڵی خۆی بەجێ‌نەیڵێ‌و سەفەر نەکاو مەسرەفێ نەکا لە عادەت دەرچێ •

﴿ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ ﴾ :

وە بۆ پیاوەکان هەیە لەسەر ئەوان پلەو پایەیێ ؛ چونکی پیاوەکان مارەیی ئەدەن بە ژنەکان‌و مەسرەفیان ئەکێشن‌و خانوویان بۆ ئەگرن‌و ئەیانپارێزن لە شتی نابار • کەوابو پێویستە لەسەر ژنەکان بەچاوی گەورەیی‌و حورمەت بڕوانن بۆ مێردەکانیان‌و بڕیاری ئەوە بدەن کە واجبە ئیطاعەیان بکەن‌و لە ئەمری شەرعی‌ی ئەوان دەرنەچن •

﴿ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴾ (٢٢٨)

بزانن خودا غاڵبەو زاڵە بەسەر بەجێهێنانی هەرچی خواستی لێ بێ . وەکو تۆڵەسەندنەوە لەو مێردانە کە کردەوەیان لەگەڵ ژنەکانا خراپە وە لەو ژنانە کە رەفتاریان باش‌نیەو مێردەکان ناچار ئەکەن بۆ تەڵاقدانیان • وە خاوەن حیکمەتە لەوەدا کە غاڵبا مۆڵەتی هەیەو بە کوتوپڕ تۆڵە ناسێنێتەوە • ئەنا وەها مەزانن کە خودا موبالات بەحەق ناکا !

فەرموودەی خودای تەعالا : (الطلاق مرتان ... الآية)

ریوایەت کراوە لە حەزرەتی عائیشەوە (خ) کە لە ئەووەڵی ئیسلامدا عادەت وابوو مێرد ژنەکەی خۆی تەڵاق ئەدا هەرچەن خواستی بوایێ : یەکێ ، دوان ، سیان یا زیاتر ...وە ئەو ژنەیشی هەر بە ژنی خۆی ئەزانی هەتا لە ماوەی عیددەدا بوایێ هەرچەن صەد تەڵاقیشی بدایێ . هەتا جارێ پیاوێ وتی بە ژنەکەی : وەڵڵاهی تەڵاقت نادەم وا کە جیابیتەوە لێم ، وە لە لای خۆیشم جێگەت ناکەمەوە وەکو ژن لەگەڵ پیاوا ! ژنەکەی وتی : ئەمە چۆن ئەبێ ؟ پیاوەکە وتی : تەڵاقت ئەدەمو بەرەڵات ئەکەم هەتا کاتێ نزیك بێ عیددەکەت تەواو ئەبێ جا ئەتهێنمەوە ، هەروا هەتاهەتایە ...

جا ئەو ژنە رۆیشت بۆ لای عائیشەو باسەکەی عەرزکرد ، ئەویش گێڕایەوە بۆ حەزرەت (د) جا ئەم ئایەتە هاتەخوارەوە . ئەمە ریوایەتی ترمزیو حاکمە (خ) .

وە ریوایەتکراوە لە ئیبنو عەبباسەوە (خ) : عادەت بوو کە پیاو ماڵی ژنی خۆی ئەخوارد ، چی لەو مارەییە کە پێیدابوو وەچی لە غەیری ئەوە ، وە ئەمەی بە تاوان نەدەزانی هەتا (ولا يحل لكم) هاتەخوارەوە .

وە ریوایەت کراوە لە ئیبنو جورەیجەوە کە ئایەتی (ولا يحل لكم أن تأخذوا ...) تا ئاخر . نازڵ بوو لە شانی حەبیبەی کچی سەهلی ئەنصاریدا کە ژنی سابیتی کوڕی قەیس کوڕی شەمماس بوو ، وە ژنەکە حەزی لەو نەدەکرد ، بەڵام ئەو ژنەکەی زۆر خۆشئەویست . جارێ قسەیێ کەوتە بەینیانەوەو ژنەکە

هات بۆ لای باوکی شکاتی کرد له قەیسو وتی : لێم‌ئەداو جنێو به باوکم ئەدا ، ئەویش پێی‌وت : بڕۆرەوە بۆ لای مێردی خۆت. تا دوو سێ جار ئەم ژنە رۆیشت بـــۆ لای باوکـــــی‌و باوکـــی ئەیناردەوە بۆ مانی مێردەکەی .

که حەبیبە حانی بوو باوکی موبالاتی پێ‌ناکا رۆیشت بـــۆ خزمەتی حەزرەت (د)و ئاساری لێدانیش له لەشـــیا دیاربوو و شکاتی مێردەکەی کرد . جـــا حەزرەت ناردی به شوێن ثابیتـــا هات‌و عەرزی کرد : قەسەم بەو کەسەی تۆی ناردووە به رەهبەر له جیهانا له دوای تۆ کەسم لەم ژنە خۆشتر ناوێ ! جا حەزرەت فەرمووی به حەبیبە : تۆ چی ئەڵێیت ؟ ئەویش عەرزی‌کرد : یـــا رەسوڵلاّ ثابیت راست ئەڵێ منی زۆر خۆش‌ئەوێ بەڵام من دڵـــم زۆر دووره لەوەوە ! جا ثابیت‌وتی : باخچەیەکـــەم پێـــداوە لـــه مارەییدا بیداتەوە پێم بەرەڵلای ئەکەم . حەزرەت فەرمووی به حەبیبە : باخچەکەی پێ‌ئەدەیتەوە هەتا بەرەڵات بکا ؟ عـــەرزی کرد : بەڵێ . جا حەزرەت فەرمووی به ثابیت : باخچەکـــــەی لێ‌وەربگرەوەو بەرەڵای بکە . ئەویش ئیطاعەی کرد .

له (بوخاری)دا ئەفەرموێت : حەبیبە عەرزی حەزرەتـــی کرد : یا رەسوولەڵلاّ وەڵلاّهی من هیچ عیتابـــــی لێ‌ناگرم لـــــه ئەخلاق‌و له دینا ، بەڵام حەزناکەم لەپاش ئیسلام خۆم کافـــــر بکەم ! جـــا حەزرەت فەرمووی : ئـــــەو باخچەی پێـــــی‌داوی ئەیدەیتەوە ؟ عەرزی کرد بەڵێ . جا حەزرەت فەرمووی : ثابیت باخچەکەی لێ‌وەربگرەوەو تەڵاقی بدە به تاقە تەڵاقێ . ئەویش وای‌کرد .

جا بینا لەسەر ئەم بەیانە دەرئەکەوێ کە جوملەی (الطلاق مرتان فامساك بمعروف أو تسريح باحسان) بەسراوە بە ئایەتی (وبعولتهن آحق بردهن في ذلك ــ ان أرادوا صــلاحا ــ)وە. واتە : ئەو تەلاقەی کە بۆ کابرا هەیە ژنەکەی بهێنێتەوە بۆ لای خۆی لە پێش تەواوبوونی ماوەی عیدەدا دوو جــارەو بەس . واتە : هەتا دوو جار کابرا ئەتوانێ ژنەکەی یەك تەلاقە بداو لە ماوەی عیدەدا بیهێنێتەوە بۆ لای خۆی . پاش ئەمە کابرا هەر حەقی ئەوەی هەیە رای‌بگرێ بە راگرتنی پیاوانە بە یاســـــای شەرعو ئازاری نەدا ، وە یا خود وازی لێ بێنێ وەکو مەرەخەسی کردووە . بە پیاوانە حوقووقی چی هەیە پێی‌بداو بڕوات .

وە لەسەر ئەم شێوە ئەم ئایەتی (الطلاق مرتان)ە ئەبــێ بە بەیان بۆ ئایەتی پێشوو ؛ چونکی لە ئایەتی پێشوودا خودای تەعالا فەرمووی : مێردی ژنەکان لەپاش تەلاقدانیان ــ بە تەلاقی ریجعی ــ حەقی موئەکەدیان هەیە بۆ هێنانەوەیان ئەگــــــەر خواستیان ئیصلاح بێ . بەلام نەیفەرموو ئەو حەقە هەتاهەتایە یا خود تا کاتێکی دیاریيە وە ئەمە پێویستە بە روونا‌ك‌کردنەوە.

﴿ الطَّلاقُ مَرَّتانِ فَامساكٌ بِمَعروفٍ أوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسانٍ ﴾ :

جا خودای تەعالا لەم ئایەتەدا فەرمووی : ئەو تەلاقەی کــە حەقی هێنانەوەی ژنی تێدا هەیە ئەوە تا دوو جارە . ئیتــــــر لەپاش ئەو دوو جارتەلاقدانو هێنانەوە حەقی کابرا نیە هــــەم جاری سێهەم تەلاقــــی بداو لــــە پاشا لــــە مووددەی عیدەدا بیهێنێتەوە . بەڵکو ژنەکە بەرەڵایەو ناگەڕێتەوە بۆ لای ئــــەو کابرا ، وەکو لە ئایەتی (فان طلقها بعد) دا بەیان کراوە .

وە دەلیل لەسەر ئەم تەفسیرە چەن شتێکە :

یەکەم : ئایەتی : (وبعولتهن أحق بردهن) ئەگەر عام بێ بۆ هەموو حاڵێ ئەوە پێویستە بە تەخصیصو جیاکردنەوەی بازە حاڵێ ، وەکو حاڵی ئەوە کە کابرا بە شێوەی خولعو موعاوەضە ژنەکەی تەلاق بدا ، ئەوە بە ئیجماع کابرا ئیتر حەقی هێنانەوەی ژنەکەی نیە . بەڵکو پێویستە بە عەقدی تازە ئەگەر مەجـــال بمێنێ • کەوابوو ئەبێ (الطلاق مرتان) موخەصەص بێ • وە ئەگەر عام نەبێ ئەوە بە شێوەی (مجمل) ئەبێ ؛ چونکی بەیانی شەرتی گەڕانەوەی ژنەکەی تێدا نیە ، کەوابێ موحتاجە بـــە بەیانو ئەم ئایەتی (الطلاق مرتان) ، ئەبێ بـە بەیان بـۆ ئەو شەرتە • وەکو باسمان کرد •

دووەم : ئەگەر ئایەتی (الطلاق مرتان) کەلامی سەربەخۆ بێ ئەوە مەعنای (الطلاق مرتان) ئەبێ بەهۆی حەصری هەرچی تەلاقە لە دوو جارا ئەمەیش بە ئیجماع بەتاڵە ؛ چونکی تەلاق تا سێ جارەو بە دوو جار تەواو نابێ •

ئەگەر بڵێیت : خودای تەعالا باسی تەلاقی سێهەمی کردووە لە فەرموودەی خۆیا (او تسریح باحسان) وە لەسەر ئەوە مەعنای ئایەتەکە ئەبێ بەمە کە هەرچی تەلاق هەیە دوو جارەو جارێکی تریشە کە تەسریحو بەرەڵاکردنی ئاخر جارە •• ئەڵێم : لەفزی (او تسریح باحسان) بەسراوە بە فـــەرموودەی (فامســـاك بمعروف)ە وەو دەڵاڵەت ناکا لەســـەر تەڵاقدانێکی ســـێهەمو مەبەس هەر تەسریحێکە لە جاری دووهەمدا بوو وەکو زوو وتمان مەعنای وایە پاش تەلاقی دووهەم یا کابرا ژنەکە بێنێتـــەوەو رای بگرێ بە چاکەو ئینسانییەت وە یا وازی لێ بێنێ وەکـــو

بەرەڵای کردووە با بەرەڵا بێ ، ئەوسا شوو بە کێ ئەکا بیکا ..
وە ئیللا ئەگەر مەعنای (او تسریح باحسان) تەلاقە سێهەمەکە
بێ ئەوە بە هۆی ئایەتی (فان طلقها بعد)ەوە لازم ئەکا تەلاقی ژن
چوار بێ ، ئەوەیش بەتاڵە بە ئیجماع .

دەلیلی سێهەم ئەمەیە ئەم ئایەتی (الطلاق مرتان)ە هاتە
خوار لە شانی ئەو شەخسە ئەنصاریەدا کە ئەیوت بە ژنەکەی :
هەتا ماوی هەر تەلاقت ئەدەمو پاش ماوەیێ کەم ئەتهێنمەوەو
پاش ماوەیێ تەلاقت ئەدەمەوە ، هەروا نایەڵم نە وەکو ژنی
عادەتی رابوێری لەگەڵ منا وە نە شوو بکەی بە کەسێکی تر .

وە خودا ئەم ئایەتەی نازڵکرد بۆ تەحدیدی حەقی
گەڕانەوەی ژنەکە، کەوابێ ئەم ئایەتە بەسراوە بەپێشەوە ، وە
بەئیجماع نابێ سەبەبی نوزوول خاریج بکرێ لە عوموومی عام
کەوابێ ئەم ئایەتە بۆ باسی ماوەی گەڕانەوەی ژنی تەلاقدراوە
بە تەلاقی ریجعی ، وە بەسراوە بە ئایەتە پێشووەکەوە . وە
ژنی ئەنصاریيەکەیش بە یەقین داخڵە لەم حوکمەدا. وە بازەکەێ
باوەڕیان وابووە کە ئایەتی (الطلاق مرتان) ئایەتێکی
سەربەخۆیەو نەبەسراوە بە ئایەتە پێشووەکەوە ، وە هاتووەتە
خوارەوە بۆ بەیانی تەلاقی شەرعی ، وە ئەبێت تەلاقدان جار
لە پاش جار بێو گردکردنەوەی سێ تەلاقە بە جومليەك وەکو
ئەوە کابرا بڵێت بەژنەکەی : (هەرسێ تەلاقەت کەوتبێ)
حەرامەو بەو جومله تاقە تەلاقێکی ئەکەوێو ئەمە بیرو باوەڕی
ئەوانەیەو چوار دەلیلیان لەسەر ئەمە هێناوەتەوە :

یەکەم : ئەو حەدیثەیە کە ئیبنو ئیسحاق ریوایەتی کردووە

له داوودی کوڕی حصەین له عەکرەمەوە له ئیبنو عەبباسەوە (خ) کە (رکانە)ی کڕی عەبد یەزید ژنەکەی تەلاق دا له یەك مەجلیسدا بە سێ تەلاقە لە پاشان پەشیمان بووەوەو زۆر دڵی زوێر بوو ، جا هات بۆ حوزووری حەزرەت (د) بۆ پرسی حوکمی تەلاقەکەی ، حەزرەت فەرمووی : چۆنت تەلاقداوە ؟ وتی : سێ تەلاق لە یەك مەجلیسدا • ئەویش فەرمووی : (انما هي واحدة) واتە : ئەو تەلاقانە بە یەك تەلاق ئەژمێررێن • بڕۆ ژنەکەت بێنەرەوە ئەگەر مەیلت هەیە • ئەویش ژنەکەی هێنایەوە بۆ لای خۆی •

وە موحەددیثین رەددی ئەم دەلیلەیان کردووەتەوە بە سێ جۆر :

١ ــ هیچ دەلیلێ نیە لە عیبارەتی رەکانەدا کە لەفزەکەی یەك جوملە بووە وەکو (انت طالق ثلاثا) ، وە بۆ ئەو رووداوە لە یەك مەجلیسدا مومکینە بەوە بووبێ سێ جار وتوویەتی : (انت طالق) وە لەو تەکرارە ئەگەر مەبەس تەئکید بێ ، یا هیچ مەبەسێکی نەبووبێ ، حوکم بە یەك تەلاق ئەکرێ •

٢ ــ رەدی دووهەم بەمەیە کە راوی ئەم واقیعە کە داوودی کوڕی حصەینە جێگەی باوەڕ نیە لە ریوایەتکردنی لە عەکرەمەوە ، وە راوی کە جێگەی باوەڕ نەبوو ئیستیدلال بە ریوایەتی ناکرێ •

٣ ــ رەدی سێهەم بەمەیە کە موحەددیثی مەشهوور ئەبو داوود تەرجیحی ئەوەی داوە کە (رکانە) ژنەکەی بە عیبارەتی (انت طالق ثلاثا) تەلاق نەداوە ، بەڵکو بە عیبارەتی (انت

طالق البتة) كه ئەو جۆرە ياسا بووە لەو زەمانەدا وە پێیان وتووە تەلاقی (بەتتی) واتە : تەلاقی قەطعی وە زورمەی لە مەعنای سێ تەلاقەدا بەكار هێنراوە ، (مع العلم) كه ئەو لەفزە هەڵئەگرێ یەك تەلاقە یا دوو تەلاقەی لێ مەبەس بێ • وە ئەم بەیانی ئەبو داوودە زۆر بەهێزە ؛ چونكی قابیلەی ئەو شەخسە لە بەر یاسای رۆژ (البتە)ی گۆڕیبێ بە (ثلاثة) • وە دەلیلە لەسەر ئەم ریوایەتەكە حەزرەت (د) پرسیاری كردووە لە (ركانە) چی مەبەسێكت بوو لە (البتة) ؟ ئەویش وتی : مەبەسم بەس تەلاق بووە نەك سێ تەلاقە • وە حەزرەت فەرموویەتی : ئەتوانی سوێند بخۆی لەسەر ئەم مەبەسەت ؟ وە سوێندی بۆ خوارد ، جا حەزرەت (د) حوكمی كرد بە كەوتنی یەك تەلاقو فەرمووی : ژنەكەت بگەڕێنەوە بۆ لای خۆت ئەگەر ئەتەوێ ، وە ئەویش هێنایەوە بۆ ژێر نیكاحی خۆی •• چونكی ئەگەر عیبارەتی (ثلاثة) بوایە ئەوە جێگەی ئیحتیمالات نەدەبوو ، وە ئەگەر بە لەفزی (البتة) یش بە هەموو نەوعێ سێ تەلاقە بكەوتایە ئەوە ئیتر سوود نەدەبوو لە سوێند خواردنی رەكانەدا •

دەلیلی دووەم لە دەلیلی ئەوانە كە ئەڵێن سێ تەلاقە بە یەك تەلاق دائەنرێ ئەمەیە كە : لە بازێ ریوایەتا هەیە (ابن عمر) ــ خ ــ ژنەكەی بە سێ تەلاقە تەلاق دا لە كاتی حەیزاو حەزرەتی عومەر ئەم رووداوەی گێڕایەوە بۆ حەزرەت ئەویش فەرمووی : ئەمر بكە بە عەبدوڵلاڵ ژنەكەی بێنێتەوە بۆ لای خۆی تا لە حەیزەكە پاك ئەبێتەوە • جا ئەكەوێتە پاكییەوە جا ئەكەوێتەوە حەیز جا پاك ئەبێتەوە ئەوسا یا رای بگرێ لەلای خۆی وە یا

تەلاقێکی بدا ٠٠ ئەڵێن : ئەگەر سێ تەلاقە بە تەلاقێك حسێب نەکرایە چۆن حەزرەت ئەمری ئەفەرموو کە ژنەکەی بگەڕێنێتەوە بۆ لای خۆی ؟!

وە ئەم دەلیلە بەتاڵە بەوە کە وەکو (قرطبی) لە تەفسیرەکەیا فەرموویەتی ئەوەی لەلای ئەهلی حەدیثدا مەحفووظ بێ ئەوەیە کە ئیبنو عومەر یەك تەلاقی ژنەکەی دا ، وە ئەو تەلاقدانەی لە کاتی حەیزدا بوو ٠

وە صاڵحی کوڕی کیسانو ، موسای کوڕی عەقەبەو ، ئیسماعیلی کوڕی ئومەییەو ، لەیسی کوڕی سەعدو ، ئیبنو ئەبی زیئبو ، ئیبنو جورەیجو ، جابیرو ، ئیسماعیلی کوڕی ئیبراهیمی کوڕی عەقەبە ٠٠ هەموو ئەم موحەددیثانە ریوایەتیان کردووە لە نافیعەوە کە : ئیبنو عومەر بە یەکتەلاقە ژنەکەی تەلاق دا لە حەیزا ٠

وە عەبدوڵلاڵ ئەڵێ : ئیبنو عومەر ژنەکەی لە حەیزا تەلاقدا بە یەکتەلاقە ، وە لەبەر ئەوە کە تەلاقدانی ژن لەحەیزدا باش نیە حەزرەت ئەمری فەرموو ژنەکەی بێنێتەوە بۆ لای خۆی تا ئەو ماوە کە باسکراوە ، جا ئەگەر ویستی دوایی تەلاقی بدا ٠

هەروا زوهری بە ریوایەت لە سالم لە باوکییەوەو یوونسی کوڕی جوبەیرو شەعبیو حەسەنی بەصری ٠٠ کەوابێ ئیستیدلال بەو ریوایەتە بەتاڵە ٠

دەلیلی سێیەم بۆ ئەوانە کە سێ تەلاقێ دائەنێن ئەوەیە : کە ئەبوداوود لە (سنن) دا ریوایەتی کردووە بە

چەن ئیسنادێك له ئیبنو عەببباسەوه ئەڵێ : عەبدویەزید(١) باوکی رەکانەو براکانی ــ دایکی رەکانەی تەڵاق داو ژنێکی له هۆزی (مزینه) مارەکرد بۆ خۆی • جا ئەو ژنه هاته خزمەت حەزرەت (د) عەرزی کرد : ئەبوو رەکانه سوودی نیه بۆ من به قەی موویێ (واته پیاوەتی نیه) جیامان بکەرەوه له یەك ، لەوێدا حەزرەت نەوعه حاڵەتێکی غیرەتی بەسەرا هاتو ئەمری کرد : کوڕەکانی عەبدویەزید ــ که رەکانەو براکانیه ــ بانگ بکەن بۆم ! جا بانگیان کردنو حەزرەت فەرمووی به دانیشتوانی خزمەتی : تەماشا ئەکەن که فلاێنەکوڕ لەم کوڕانه شێوەی لەسەر شێوەی باوکیەتی ؟ عەرزیان کرد : بەڵێ ، وه فلاێن کوڕ له باوکی ئەچێ ؟ عەرزیان کرد : بەڵێ • یانی بۆ ئیسباتی ئەوه که عەبدویەزید پیاوەتی هەیەو ئەم کوڕانه کوڕی ئەونو لەو ئەچن ، وه ئەم ژنه بۆچی ئەڵێ عەبدویەزید پیاوەتی نیه !

جا فەرمووی به عەبدویەزید : ئەم ژنه تەڵاق بده ، ئەویش تەڵاقی دا ، جا فەرمووی : دەی ژنه پێشووەکەت ــ ام رەکانه ــ بێنەرەوه بۆ لای خۆت • ئەویش وتی : (طلقتها ثلاثا یا رسول الله !) ، قال : (قد علمت راجعها) • عەزری کرد به سێ تەڵاقه تەڵاقم داوه ! فەرمووی : ئەزانم بەڵام بیهێنەرەوه • وه ئەم ئایەتەی خوێندەوه : (یا ایها النبي اذا طلقتم النساء فطلقوهن لعدتهن واحصوا العدة •• الآیة) •

---

(١) ئەم قەضییه غەیری قەضییەکەی رەکانەیه ، وه دەرئەکەوێ که حەزرەت ناوی گۆڕیوه به عەبدوڵڵا •

وه دەلیل هێنانەوه بەم ریوایەتە سوودی نیە ؛ چونکی یەکێ لە راویەکانی ئەو حەدیثە ناوی (ابن جریج) ەو لە ریوایەتی حەدیثەکەدا فەرموویەتی : (اخبرني بعض بني ابي رافع) ، وه مەعلووم نیە ئەو بازە لە ئەولادی ئەبو رافیع کێیەو ناوی چیە ٠

وه ریوایەت لە شەخسی مەجهوولەوه بێئیعتیباره ٠ وه گومان نیە لەوەدا کە ئەو حەدیثە ئەبو داوود ریوایەتی کـــردو لـــە پێشەوه باسمان کرد کە تەلاقەکەی عەبدویەزید بە لەفـــزی (ثلاثة) نەبووەو بە لەفزی (البتة) بووه ئەوه حەدیثێکـــی مەقبوولە ، وه لەو حەدیثەدا بەیانمان کرد کە حەزرەت (د) ئەبوو رەکانەی سوێند دا کە مەبەستی یەك تەلاق بووه ٠

دەلیلی چوارەمی ئەو کەسانە کەسێ تەلاقە بە یەکێ دائەنێن ئەو حەدیثەیە کە موسلیم لە صەحیحەکەیا ئەڵێ : (حدثنـــا اسحاق بن ابراهیم ومحمد بن رافع ــ واللفظ لابن رافع ــ قال اسحاق اخبرنا وقال ابن رافع : حدثنا عبدالرزاق ، اخبرنا معمر عن ابن طاوس عن ابیه عن ابن عباس قال : كان الطلاق على عهد رســول الله ــ ص ــ وابي بكر وســنتين من خلافة عمر طــلاق الثلاث واحدة فقال عمر بن الخطاب : ان الناس قد استعجلوا في امر كانت لهم فيه اناة ، فلو امضيناه عليهم ! فامضاه عليهم ٠

حدثنا اسحاق بن ابراهیم بن ابراهیم ، اخبرنا روح بـــن عبادة اخبرنا ابن جریج ، وحدثنا ابن رافع ــ واللفظ لـــه ــ حدثنا عبدالرزاق ، اخبرنا ابن جریج ، اخبرني ابن طاوس عن ابیه : ان ابا الصهباء قال لابن عباس : اتعلم انما كانت الثــلاث تجعل واحدة على عهد النبي ــ ص ــ وابي بكر ، وثلاثـــا من

امارة عمر ؟ فقال ابن عباس : نعم ٠

وحدثنا اسحاق بن ابراهيم اخبرنا سليمان بن حرب عن حماد بن زيد عن أيوب السختياني عن ابراهيم بن ميسرة عن طاوس : ان ابا الصهباء قال لابن عباس : هات من هناتك الم يكن الطلاق الثلاث على عهد رسول الله ـ ص ـ وابي بكر واحدة ؟ فقال : قد كان ذلك ، فلما كان في عهد عمر تتابع الناس في الطلاق ، فاجازه عليهم ٠ هذا لفظ مسلم في صحيحه ٠

وهذه الطريق الاخيرة اخرجها ابو داود ولكن لم يسم ابراهيم بن ميسرة ، وقال بدله : عن غير واحد ٠ ولفظ المتن : اما علمت ان الرجل كان اذا طلق امرأته ثلاثا قبل ان يدخل بها جعلوها واحدة على عهد رسول الله ـ ص ـ وابي بكر وصدرا من امارة عمر ؟ قال ابن عباس : بلى ، كان الرجل اذا طلق امرأته ثلاثا قبل ان يدخل بها جعلوها واحدة على عهد رسول الله ـ ص ـ وابي بكر وصدرا من امارة عمر ، فلما رأى الناس (يعني عمر) قد تتابعوا فيها قال : اجيزونا عليهم ٠

وه بۆ جوابدانەوەی ئەم حەدیثی ئیبنو عەباسە (خ) جومهووری عالمەکان گەلێ جوابیان هەیە :

یەکەم : ئەم لەفزی (ثلاث)ە کە ئیعتیبارکراوە بە یەك تەلاق نەهیچ ریوایەتێکا نیە کە بە یەك لەفز بووبێ ، وەکو (انت طالق ثلاثا) وە لەفزی (طلاق الثلاث) نە بە یاسای زمانی عەرەب ، نە بە عەقڵ ، نە بە شەرع لازم نیە کە بە یەکجار وە بە یەك لەفز واقیع بووبێ ٠ کە وابو ئەگەر کەسێ بڵێ بە ژنەکەی : (انت طالق ، انت طالق ، انت طالق) سێجار لە یەك شوێنا پێی

ئەوتریّ تەلاّقی سیّبەسیّ ؛ چونکی سیّجار ناوی تەلاّقی بردووە ٠

وە ئەگەر کەسیّ داوای ئەوە بکا کە هەر بە یەك لەفز بووە پێی بڵێ : ئەمەت لەکوێ وەرگرتووە ؟ ئایا لە لەفزێ لە ئەلفازی حەدیثەکەتدا هەیە کە بە یەك لەفز بووە ؟ وە ئایا مانیعێ هەیە لەوە کە (تەلاّقی ثەلاث) بەکار بێت بۆ وێنەی عیبارەتەوە پێشووەکە کە سیّجار تەکراری تەلاّقی تیا کراوەتەوە ؟

ئەگەر وتی : لەفزی (طلاق الثلاث) بەکار ناهێنرێ ئیللا بۆ ئەوەی کە بە یەك لەفز بێ ، ئەوە گومان نیە لەوەدا کە ئەم قسەیە راست نیە ، وە ئەگەر ئیقرای کرد بە حەق وە وتی : دروستە ئیستیعمالی (طلاق الثلاث) بکرێ بۆ ئەوەی کەبە یەك کەلیمە بێ وە بۆ ئەوەی کە بە سیّ جوملە بێ کە موناسب تریشە بۆ لەفزی(طلاق الثلاث)ئەمجارە پێی بڵێ:کەوابو جەزمی تۆ بەوا کە بە یەك کەلیمە بووە هیچ رێگەی نیە،وە کاتێ دیاری نەبوو لە حەدیثەکەوە ئەو (طلاق الثلاث) ە بە یەك لەفز بووە ئیستیدلال بەو لەفزە ئەساسەن ئیعتیباری نەما ؛ چونکی (اذا ظهر الاحتمال سقط الاستدلال) ٠

وە لەو شتانەیە کە تەئییدی ئەمە ئەکا ئەو (طلاق الثلاث) ە لە حەدیثەکەدا لازم ناکا بەیەك کەلیمەی تەنیا بێ ٠٠ ئەمە کە ئیمام ئەبوو عەبدورڕەحمانی نسائی لەگەڵ جەلالەتی قەدریاو زۆری زانستو فامیا لەو حەدیثی ئیبنو عەبباسە هەر ئەوەی فامکردووە کە موراد بە (طلاق الثلاث) تەکراری (انت طالق ، انت طالق ، انت طالق) بێ تا سیّ جار بە تەفریقی تەلاّقەکان ؛

چونکی لەفزی (ثلاث) زۆر زاهیرە لە ئیستیعمالی لەفزی تەلّاقدا سێ جار . بۆیە لە کتێبەکەی خۆیا ـ یانی (سنن النسائي) ـ عينواني داناوە بۆ ریوایەتی ئەبو داود لەم حەدیثەدا وە فەرموویەتی : (باب طلاق الثلاث المتفرقة قبل الدخول بالزوجة) . وە لە پاشا ئەفەرموێت : (اخبرنا ابو داود ـ سليمان بن سيف ـ قال : حدثنا ابو عاصم عن ابن جريج ، عن ابن طاوس ، عن ابيه : ان ابا الصهباء جاء الى ابن عباس ـ رضى الله عنهما ـ فقال : يا ابن عباس ! الم تعلم ان الثلاث كانت على عهد رسول الله ـ ص ـ وابي بكر وصدرا من خلافة عمر ترد الى الواحدة ؟ قال : نعم) .

تۆ کە تەماشای عینوانی ئیمامی نەسائی ـ خ ـ بکەی بۆ ئەم مەوزووعە بۆت مەعلووم ئەبێ بە یەقین کەفەرموویەتی بە صەراحەت : (طلاق الثلاث) لەم حەدیثە شەریفەدا بە لەفزێکی واحید نەبووە ، بەڵکو ئەلفازی موتەفەڕڕیقە بووە . وە دەڵاڵەت ئەکا لەسەر راستی فامی ئیمامی نەسائی (خ) لە حەدیثەکەدا ئەوەی کە عەللامە (ابن القيم) (خ) فەرموویەتی لە (زاد المعاد)ا لە ڕەددی ئیستیدلالی ئەو کەسە کە داوای کەوتنی (ثەلاثە)ی کردووە بە یەك جارو دەلیلی هێناوەتەوە بە حەدیثی عائیشە (خ) کە پیاوێ ژنەکەی بە (ثلاثە) تەلّاق دا وە لە پاشان شووی کرد . تەماشا بکە ئیبنولقەییم ئەفەرموێت : ولكن اين في الحديث انه طلق الثلاث بفم واحد ؟

ئەمە دەلیلێکی ڕووناکە بۆ ڕاستی فامو حاڵیبوونی ئیمامی نەسائی (خ) لە حەدیثەکە ؛ چونکی لەفزی (الثلاث) لە هەموو ریوایەتەکانا زۆر زاهیرە لەوەدا کە سێ تەلّاق ، یەك لە دوای

یەك ، بوون ، وەكو ئیبنولقەییم (خ) لە حەدیثی عائیشەدا ئیستە رووونی كردەوە •

وە لەوانەیە كە فەرموویەتی : مەبەس لە (ثلاث) لە حەدیثی طاوسا سێ تەلاقی جیاجیایە بە سێ لەفز وەكو : (انت طالق ، انت طالق ، انت طالق) وە وەختی خۆی لەبەر دڵسافی خۆیان لێیان قەبووڵ كراوە كە مەبەسیان تەئكید بووە • جا كە خەڵك زۆر بوون لە زەمانی حەزرەتی عومەردا وە حیلە لە ناویانا زۆر بوو بە نەوعێ كە داوای تەئكیدیان لێقەبووڵ نەكرێ عومەر (خ) سێ اەفزەكانی ئەخستە سەر زاهیری تەكرارو بە جارێ حوكمی ئەدا بە كەوتنی سێ تەلاقەی كابرا • ئەم قسەیە (ابن الحجر) ـ خ ـ لە (فتح الباری) دا فەرموویەتی وە فەرموویەتی : ئەم جوابە قورطبی پێی رازی بووەو هێزیشی پێداوە بە فەرموودەی عومەر (خ) كە فەرمووی : (ان الناس استعجلوا في امر كانت لهم فيه اناة) •

وە ئیمامی نەوەوی لە شەرحی موسلیمدا فەرموویەتی : (واما حديث ابن عباس فاختلف الناس في جوابه ؛ فالاصح ان معناه انه كان في اول الامر اذا قال لها : انت طالق ، انت طالق ، انت طالق • ولم ينو تأكيدا ولا استئنافا يحكم بوقوع طلقة لقلة ارادتهم الاستيناف بذلك • فحمل على الغالب الذي هو ارادة التأكيد ، فلما كان في زمن عمر ـ رضي الله عنه ـ كثر استعمال الناس لهذه الصيغة وغلب منهم ارادة الاستيناف بها حملت عند الاطلاق على الثلاث عملا بالغالب السابق الى الفهم في ذلك العصر •

جا (مقيد) ئەڵێ : ئەم وەجهە كە شێخی نەوەوی فەرموویەتی

ئیشکالی تێدانیه (لان الاعمال بالنیات . ولکل امرىء مانـوی) ، وه زاهیری لەفزیش دەلاڵەت ئەکا لەسەر ئەمه ، وەکو باسـمان کرد .

بەهەرحاڵ جەزمنان بەوەدا که مەعنای حەدیثـی طـاوس ئەمەیه : ئەو سێتەلاقه بەیەك لەفزبووه .. داوایەکـی بـێ دەلیله .

جا با له خودا بترسێ ئەوکەسه که جەسارەت ئەکا لەسـەر نیسبەت دانی ئەوه بۆ لای حەزرەت (د) لەگەڵ ئەوەشدا له هیـچ ریوایەتێ له ریواياتی حەدیثی طاوسدا نیه که (ثلاث) ، ناوبراو به یەك لەفز بووه ، وه ئەو مەعنا دەرناکەوێ نه به لوغەت وه نه بەشەرع وه نه به عەقڵ ، وەکو تەماشا ئەکەی .

وه دەلالەت ئەکا لەسەر ئەوه که (ثلاث) ناوبراو بەیـەك لەفز نەبووه ، ئەوەی که رابورد له حەدیثی ئیبنو ئیسحاق بـه نەقڵ له داوودی کوڕی حصەیـن لـه عەکرەمەوه لـه ئیبنو عەببасەوه (خ) ، وەکوو سابت بووه ئەو ریوایەته لەلای ئیمامی ئەحمەدو ئەبوو یەعلاوه به لەفزی (طلق امرأته ثلاثا في مجلس واحد) ، وه فەرموودەی حەزرەت (د) : (كيف طلقتها ؟ قال : ثلاثا في مجلس واحد) . لەبەر ئەوه تەعبیریان به لەفـزی (مجلس) لێ فام ئەکرێ که به یەك لەفز نەبووه ، ئەگەرنـا ئەیوت : (بلفظ واحـد) وه پێویست بـه زیکری مەجلیس نەدەبوو ؛ چونکی داعی نیه بۆ زیکری وەسفی (عام) و تەرکی (خاص) بەبێ باعیثو موجیب وەکو دیاره . یانی (في مجلس واحد) مومکینه به یەكلەفز بووبێ ، وه یاخود به سێ لەفـز

بووبێ . بەڵام (بلفظ واحد) خاصەو ئیحتیمالی شتی تری نیە .

جوابی دووەم لە حەدیثی ئیبنو عەبباس (خ) بەمەیە : یانی ئەو تەڵاقە کە لە زەمانی عومەردا (خ) بە لەفزی (ثلاثة) ئەیدەن لە پێش زەمانی ئەودا ـ یانی زەمانی حەزرەتو زەمانی ئەبووبەکری صەدیق (خ) و تا دوو ساڵیش لە زەمانی عومەر رابورد ـ بە یەك تەڵاقە ئەیان دا ، لەبەر ئەوە بە قەطعی سێ تەڵاقەیان بە دەما نەدەهات . مەگەر بەشاز ، وە ئەمما پاش دوو ساڵ لە زەمانی عومەر ئیتر زۆر جار سێ تەڵاقەیان بەکار ئەهێناو مەعنای (فامضاه علیهم) لەسەر ئەم جوابە ئەوەیە : فەرمانی ئەدا بە کەوتنی تەڵاقەکان بەو نەوعە کە لە پێشانا فەرمانی ئەدا [1] .

وە (ابن العربي) تەرجیحی ئەم جوابەی داوەو نیسبەتیشی داوە بۆ لای ئەبو زەرعەی رازی . هەروا واریدی کردوە بەیهەقی بە ئیسنادی صەحیح بۆ لای ئەبو زەرعە کە فەرموویەتی: مەعنای ئەم حەدیثە بەلای منەوە : ئەو سێ تەڵاقە کە ئیستە ئێوە ئیستیعمالی ئەکەن لەمەو پێش بەو شێوە ئیستیعمالیان نەدەکرد ، بەڵکو هەر بە یەك تەڵاقە تەڵاقی ژنەکانیان ئەدا .

ئیمامی نەوەوی (خ) فەرموویەتی : کەوابێ حەدیثی

---

(١) یانی : ئیستە حوکم ئەکا بەسەریانا بە خستنی سێ تەڵاقە ؛ چونکی سێ تەڵاقیان داوە . وە لە پێشا حوکمی بەیەك تەڵاق ئەدا ؛ چونکی یەك تەڵاقیان ئەوت .

ئیبن‌و عەبباس (خ) باسی گۆڕانی یاسای خەڵکی کردووە بە تایبەتی • نەك باسی گۆڕانی حوکمی شەرع لەیەك مەسئەلەدا• واتە ئەوسا یاسایان بەکارهێنانی یەك تەڵاقە بووەو ئیستە یاسایان بەکارهێنانی سێ تەڵاقەیە •

وە ئەم جوابە دووهەمە (قورطبی)لە تەفسیری (الطلاق مرتان)دا نەقڵی کردووە لە قازی (أبو الوليد باجي)و لە قازی (عبدالوهاب)وە لە (الكياى)[1] طەبەرییەوە •

جوابی سێیەم لە حەدیثی ئیبن‌و عەبباس (خ) ئەمەیە : ئەز حوکمە کە ئیبن‌و عەبباس گێڕاویەتیەوە مەنسووخەو بازێ لە ئەصحابەکەن ئاگادار نەبووە لەسەر نەسخەکە ئیللا لە زەمانی عومەردا (خ) •

بۆ روونا‌ککردنەوەی ئەمە ئیمامی بەیهقی لە (السنن الكبرى) دا لە بابی (من جعل الثلاث واحدة)دا نەقڵی کردووە لە ئیمامی شافیعییەوە (خ) عیبارەتێ کە ئەمە نەصەکەیەتی : (فان كان معنى قول ابن عباس ان الثلاث كانت تحسب على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم واحدة يعني انه بأمر النبي صلى الله عليه وسلم • فالذي يشبه ــ والله أعلم ! ــ أن يكون ابن عباس علم ان كان شيئا فنسخ •

فان قيل : فما دل على ما وصفت قيل لايشبه ان يكون ابن عباس يروى عن رسول الله صلى الله عليه وسلم شيئا ثم يخالفه

---

(١) بە کسرەی همزە وە سکونی لام وە کسرەی کاف بە معنای گەورە ••

بشيء لم يعلمه كان من النبي صلى الله عليه وسلم فيه خلاف ٠

قال الشيخ : ورواية عكرمة عن ابن عباس قد مضت في النسخ وفيها تأكيد لصحة هذا التأويل ٠

قال الشافعي : فان قيل : فلعل هذا شيء روى عن عمر فقال فيه ابن عباس بقول عمر ـ رض ـ ٠٠ قيل : قد علمنا ان ابن عباس ـ رض ـ يخالف عمر ـ رض ـ في نكاح المتعة ، وفي بيع الدينار بالدينارين ، وفي بيع امهات الاولاد وغيره ٠ فكيف يوافقه في شيء يروى عن النبي صلى الله عليه وسلم فيه خلاف ماقال؟! انتهى محل الحاجة من البيهقي بلفظه) ٠

وقال الحافظ ابن حجر في فتح الباري ما نصه : الجواب الثالث دعوى النسخ ، فنقل البيهقي عن الشافعي انه قال : يشبه أن يكون ابن عباس علم شيئا نسخ ذلك ٠ قال البيهقي : ويقويه ما اخرجه من طريق يزيد النحوي عن عكرمة عن ابن عباس ، قال: كان الرجل اذا طلق امرأته فهو أحق برجعتها ـ وان طلقها ثلاثا ـ فنسخ ذلك ٠

والترجمة التي ذكر تحتها ابو داود الحديث المذكور هي قوله : (باب نسخ المراجعة بعد التطليقات الثلاث) وقال ابن كثير في تفسير قوله ـ تعالى ـ : (الطلاق مرتان) الاية بعد ان ساق حديث ابي داود المذكور آنفا ما نصه ٠ ورواه النسائي عن زكريا بن يحيا عن اسحاق بن ابراهيم عن علي بن الحسن به ٠

وقال ابن ابي حاتم : حدثنا هارون ابن اسحاق حدثنا عبدة (يعني ابن سليمان) عن هشام بن عروة عن ابيه ان رجلا قال

لامرأته : لا أطلقك أبدا ، ولا آويك ابدا ! قالت : وكيف ذلك ؟ قال : (أطلق حتى اذا دنا أجلك راجعتك ! فأتت رسول الله صلى الله عليه وسلم وذكرت له ذلك ، فانزل الله عزوجل ـ (الطلاق مرتان) • قال : فاستقبل الناس الطلاق من كان طلق ومن لم يكن طلق [1] •

وقد رواه ابو بكر بن مردويه من طريق محمد بن سليمان عن يعلى بن شبيب مولى الزبير • عن هشام عن ابيه مرسلا وقال : اصح • ورواه الحاكم في مستدركه من طريق يعقوب بن حميد بن كليب عن يعلى بن شبيب به ، وقال : صحيح الاسناد ، ثم قال ابن مردويه حدثنا محمد بن احمد بن ابراهيم ، حدثنا اسماعيل بن عبدالله ، حدثنا محمد بن حميد ، حدثنا سلمة بن الفضل عن محمد بن اسحاق عن هشام ابن عروة عن ابيه عن عائشة قالت : لم يكن للطلاق وقت ؛ يطلق الرجل امرأته ثم يراجعها ما لم تنقض العدة ، وكان بين رجل من الانصار وبين اهله بعض ما يكون بين الناس ، فقال : والله لاتركنك لا أيما ولا ذات زوج ؛ فجعل يطلقها حتى اذا كادت العدة ان تنقضي راجعها ، ففعل ذلك مرارا ••• فأنزل الله عزوجل : (الطلاق مرتان فامساك بمعروف أو تسريح باحسان) فوقت الطلاق ثلاثا لا رجعة فيه بعد الثالثة حتى تنكح زوجا غيره • وهكذا روى عن قتادة مرسلا• ذكره السدى ، وابن زيد ، وابن جرير كذلك • واختار هذا تفسير

---

(١) أي فاستقبل الناس طريقا جديدا في الاكتفاء بالطلاق والمراجعة الى مرتين سواء الذين طلقوا قبل على غير ذلك الطريق وغيرهم ممن لم يطلقوا الى نزول الآية •

هذه الاية من ابن كثير بلفظه • وفي هذه الروايات دلالة واضحة لنسخ المراجعة بعد الثلاث •

وأوضح دليل يزيل الاشكال عن القول بالنسخ المذكور : وقوع مثله واعتراف المخالف به في نكاح المتعة • فان مسلما روى عن جابر ـرضـ ان متعة النساء كانت تفعل في عهد النبي صلى الله عليه وسلم وأبي بكر وصدرا من خلافة عمر • قال : ثم نهانا عمر عنها فانتهينا • وهذا مثل ما وقع في طلاق الثلاث طبقا •

ومن اجاز نسخ نكاح المتعة واحال نسخ جعل الثلاث واحدة يقال له : ما لبائك تجر وبائي لا تجر ؟ فان قيل : نكاح المتعة صح النص بنسخه قلنا : قد رأيت الروايات المتقدمة بنسخ المراجعة بعد الثلاث •

وممن جزم بنسخ جعل الثلاث واحدة الامام ابو داود ـ رحمه الله ـ رأى ان جعلها واحدة انما هو في الزمن الذي كان يرتجع فيه بعد ثلاث تطليقات وأكثر • قال في سننه : (باب نسخ المراجعة بعد التطليقات الثلاث) ثم ساق بسنده حديث ابن عباس ـرضـ •

ويؤيد هذا : ان عمر لم ينكر عليه أحد من اصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم ايقاع الثلاث دفعة واحدة مع كثرتهم وعلمهم وورعهم • ويؤيده ان كثيرا جدا من الصحابة الاجلاء العلماء صح عنهم القول بذلك : كابن عباس ، وعمر ، وابن عمر . وخلق لا يحصى •

والناسخ الذي نسخ المراجعة بعد الثلاث قال بعض العلماء انه : قوله تعالى : (الطلاق مرتان) كما جاء مبينا في الروايات

المتقدمة • ولا مانع عقلا • ولا عادة من ان يجهل مثل هذا الناسخ كثير من الناس الى خلافة عمر ــرض ــ • وكما جهل كثير من الناس نسخ نكاح المتعة الى خلافة عمر مع انه صلى الله عليه وسلم صرح بنسخها وتحريمها الى يوم القيامة في غزوة الفتح وفي حجة الوداع ايضا كما جاء في رواية عند مسلم • ومع ان القرآن دل على تحريم غير الزوجة والتسرية بقوله : (والذين هم لفروجهم حافظون الا على أزواجهم أو ما ملكت ايمانهم) •

ومعلوم ان المرأة المتمتع بها ليست بزوجة ولا سرية كما يأتي تحقيقه ــ ان شاء الله ــ في سورة النساء في الكلام على قوله تعالى : (فما استمتعتم به منهن •• **الآية**) •

جوابی چوارەم له حەدیثی ئیبنو عەبباس (خ) ئەمەیە : كه ریوایەتی طاوس له ئیبنو عەبباسەوە موخالیفە بۆ ئەوەی كە موحەددیثینو حوففاظ له رەفیقەكانی ئیبنو عەبباس ریوایەتیان كردووە لێیەوە • ئەوەتە سەعیدی كوڕی جوبەیرو . عەطای كوڕی ئەبو رەباحو ، موجاهیدو ، عەكرەمەو ، عەمری كوڕی دینارو ، مالیكی كوڕی حارثو ، محەمەدی كوڕی ئەبانو ، موعاوییەی كوڕی ئەبی عەیاشی ئەنصاری ــ وەكو بەیهەقی له كتێبی (السنن الكبرى)دا نەقڵێ كردووە هەروا قورطبیو غەیری ئەوانیش ــ ئەمانە هەموو ریوایەتیان كردووە له ئیبنوعەبباسەوە كه فەرموویەتی : سێ تەڵاقە بە یەك لەفز وەكو (انت طالق ثلاثا) ئەبێ بە هۆی كەوتنی هەرسێ تەڵاقی كابرا •

بۆیە ئیمامی بەیهەقی له (السنن الكبرى)دائەفەرموێت :

که ئیمامی جەلیل بوخاری (خ) ئەم حەدیثی ئیبنو عەبباسەی ریوایەت نەکردووە لە صەحیحی بوخاریدا لەبەر ئەوە ئەم کۆمەڵە زۆرە لە ئەصحابی ئیبنو عەبباس (خ) موخالەفەی طاوسیان کردووە لەم ریوایەتا کردوویەتی لە ئیبنو عەبباسەوە ٠

(اثرم) فەرموویەتی : پرسیارم کرد لە ئەبوو عەبدوڵلاڵ ـ یانی ئەحمەدی کوڕی حەنبەل ـ وتم : چۆن جوابی حەدیثی ئیبنو عەبباس ئەدەنەوە کە فەرموویەتی : (کان الطلاق الثلاث علی عهد رسول الله صلی الله علیه وسلم وابي بکر ، وعمر (رض) طلاق الثلاث واحدة) ؟ ئەویش فەرمووی : جوابی ئەدەینەوە بەوە کە کۆمەڵی موحەددیثین خیلافی ئەو شێوەیانە نەقڵکردووە لە ئیبنو عەبباسەوە (وکذلك نقل عنه ابن منصور ٠ قاله العلامة ابن القیم ـ رحمه الله ـ) واتە بە ریوایەتی قەرەبالغی ئیمامەکان لە نەفسی ئیبنو عەبباسەوە کە سێ تەڵاقەی بە سێ تەڵاقە داناوەو حوکمی کردووە بە کەوتنی هەرسێ تەڵاقەکە ٠

بزانن : کە بە شێوەیەکی راست ثابت نەبووە کە ئیبنوعەبباس (خ) سێ تەڵاقەی بە یەك جومڵە وەکو (انت طالق ثلاثا) بە یەك دانابێ ٠٠ وە ئەوەی کە ئەبو داود لە ریگەی حەمادی کوڕی زەیدەوە لە ئەییوب لە عکرەمەوە نەقڵی کردووە کە ئیبنو عەبباس فەرموویەتی : کاتێ یەکێ بە ژنەکەی بڵێ : (انت طالق ثلاثا) بە یەك جومڵە ٠٠ ئەوە بە یەك ئەژمێررێ ٠ موعارەضەی ئەکرێ بەوە کە نەفسی ئەبووداود خۆی لە ریگەی

ئیسماعیلی کوڕی ئیبراهیم له ئەییوب له عەکرەمەوە که ئەو قسە قسەی عەکرەمە بووەو قسەی ئیبنو عەببباس نەبوو ٠

وە ڕێگەی ئیسماعیلی کوڕی ئیبراهیم راجیحە بەسەر ڕێگەی حەمادی کوڕی زەیدا بەمە کە هەموو حافظەکانی حەدیثی شەریف موافیقن لەگەڵ ئیسماعیلدا کە ئیبنو عەببباس (خ)سێ تەلاقەی لە یەك جوملەدا بە سێ تەلاق حسێب کردووە ٠

جوابی پێنجەم : لە حەدیثی ئیبنو عەببباس (خ) ئەمەیە : کە فەرموویانە ئەو ریوایەتە زەعیفەو ، لەوانەیە کە موحاوەلەی کردووە بۆ زەعیفی ئەو ریوایەتە : (ابن العربي المالكي) و (ابن عبدالبر) وقورطبی ٠ (ابن العربي المالكي) فەرموویەتی : چەن کەسێ لە ئاخر زەمانا کەوتوونەتە زەللەوەو وتوویانە : سێ تەلاقە لەیەك لەفزدا ــ تەئسیری نیە ئیللا بۆ یەك تەلاقو ئەمەیان نیسبەتداوە لە ئیمامە پێشینانە زۆر پێشکەوتووەکان ، ئەو نیسبەتیشیان داوە بۆ لای حەجاجی کوڕی ئەرطاة کە (ضعيف المنزلة) وکەم پایەیە لەناو موحەددیثەکانا ، وە لەو هۆوە حەدیثێکیان ریوایەتکردووە کە ئەصڵی نیە ٠ وە کۆمەڵێك بەو هۆوە گومڕا بوون ٠

وە من گەڕام بەشارانی ئیسلامداو گەڵێ کەسم چاوپێکەوت لە عولەمای ئیسلامو زانا خاوەن مەزهەبەکان بەقەطعی باسی ئەمەم نەبیست کە سێ تەلاقە بە تەلاقێ دائەنرێ ٠ وە بەڕاستی زانایانی ئیسلامو خاوەن پایەکان لە ئەهلی حەللو عەقدی ئەحکام هەموو یەك واتەن کە سێ تەلاقە لە یەك کەلیمەدا ــ با حەرام بێ لە بیروباوەڕی بازێکیاناو بیدعە بێ لە بیری بازێ زانای تردا ــ

به سێ تەلاقە دانەنرێ •

جا ئەو بازە کەسە لەکوێو زانای دینو ئالای ئیســـــلام محەمەدی کوڕی ئیسماعیلی بوخاری لەکوێ کە لە صەحیحەکەیـا فەرموویەتی : (باب جواز الطلاق الثلاث • لقوله تعالى : الطلاق مرتان) ؟

وە باسی واقیعەی لیعانی کردووە کە کابرایێ ژنـــەکەی سێ تەلاقەدا لە پێش ئەوەدا کە حەزرەت (د) ئەمری پێبکا . وە بە قەطعی حەزرەت زویر نەبوولێی . وە حەزرەت قەت تەقریری کەس ناکا لەسەر بەتاڵ • وە لە واقیعا ئەوە بۆ کابرا دروستە لە تەلاق گرتنکردوونەتەوەو شەریعەتیش حوکمی پێئەکاو هەرچی غەیری ئەمە کە نیسبەتی ئەدەن بۆ لای ئەصحابەی حەزرەت (د) درۆیەکی رووتەو ئەسڵی نیە لەکیتاباو ریوایەتـــی دامەزراوی باوەڕپێکراوی نیە لەکەسەوە •

وە ئیمامی مالیك داخڵی کتێبی (الموطأ)ی کردووە بە نەقڵ لە حەزرەتی عەلییەوە ــ کرم الله وجهه ــ کە جومڵەی (الحرام ثلاث) لە یەك کەلیمەدا ئیعتباری پێئەکرێ • دەی (انت طالق ثلاثا) باشترە لەوە ؛ چونکی بـــــە صەراحەت باسی هەرسێ تەلاقەکەی تێداکردووە • وە ئەمما حەدیثی حـــەجاجی کوڕی ئەرطاة ئەوە لە میللەتی ئیسلامدا مەقبوڵ نیەو لەلای هیچکەسێ لە ئیمامەکان ئیعتیباری نیە •

تەگەر بوترێ : لە صەحیحی موسلیمدا هـــەیـــە لـــە ئیبنو عەببـاسەوە ریوایەتەکەی لە (أبو الصهبا) وە کراوە ئەڵێن : ئەمە نابێ بە دەلیل لەبەر چەن وەجهـ :

یەکەم : ئەو حەدیثە ئیختیلاف هەیە لە صیحەتیا ، چۆن پێش ئەخرێ لەسەر ئیجماعی ئوممەت ؟ وە خیلاف لەو ئیجماعەدا نەبینراوە لەو حوکما ئیللا لە لایەنی بازەکەسێکەوە کە لە پایەی تابیعین دواکەوتووترن ، وەلحال عەسری حەزرەتو عەسری ئەصحابەکان رابوردووە بە ئیتیفاق لەسەر وقووعی سێ تەلاقە ئەگەر هاتو ریوایەتێکی موخالیفیان کرد لە یەکێ لەو ئەهلی عەسرە دواییە ئێوە لێیان قەبوولْ مەکەن ئیللا ئەوەی کە ئەوان لە ئێوەی قەبوولْ ئەکەن بە نەقڵی عادیل لە عادیلەوە . وە بەڕاستی ئەم مەسئەلە نابینی نیسبەت بدرێ بۆ لای یەکێ لە سەلەف هەتاهەتایە .

دووەم : ئەم حەدیثە ریوایەتنەکراوە ئیللا لە ئیبنو عەببباسەوە (خ) و کەسیش ریوایەتی نەکردووە لەوەوە ئیللا لە رێگەی طاوسەوە . دەی چلۆن قەبوولْ ئەکرێ حەدیثێ کە ریوایەتی نەکردبێ لە صەحابییەکان ئیللا یەکێکیان ، وە ریوایەتیشی نەکردبێ لەو صەحابیەوە ئیللا یەك کەس ؟ وە چلۆن ئەو حەدیثە ونئەبێ لە جەمیعی صەحابە ئیللا لە یەکێکیان نەبێ ؟ وە چلۆن مەخفی بووە لەسەر ئەصحابی ئیبنو عەببباس ئیللا طاوس نەبێ ؟ (انتهى محل المقصود من كلام ابن العربي المالكي) .

وە (ابن عبدالبر) فەرموویەتی : ریوایەتی طاوس هەڵەیە کەس ریوایەتی نەکردووە لە فوقەهای شارانی ئیسلام لە : حیجازو ، شامو ، عیراقو ، مەشریقو ، مەغریب . وە وتراوە کە (ابو الصهباء) ناناسرێ لەناو ئازادکراوەکانی ئیبنو

عەبباسدا (خ) ٠

وە بەهێزتر لەم وەجهە ئەمەیە : بڵێین : ئەم حەدیثە لـــــە ریوایەتی ئاحادەو ریوایەتی ئاحاد لە بۆ حەدیثێ کە باعیث زۆر هەبێ بۆ ریوایەتی بە شێوەی تەواتور دەلیلە لەسەر ئەوە ئـــەو ریوایەتە صەحیح نیە ٠ وە سیرەکەی ئەوەیە هەر واقیعەیـــێ باعیث زۆر بێ بۆ گێڕانەوەی ، وەکو ئەحکامی عامە پێویستە بە شێوەی تەواتورو ئیشتیهار نەقڵبکرێ ٠ مادام وەها ریوایـــەت نەکرا ئەوە دەلیلە لەسەر ئەوە کە ئەو شتە واقیع نەبووە، چونکی نەبوونی (لازم) دەلیلە لەسەر نەبوونی (ملزوم) ، وە ئەمـــە یاسایەکە دامەزراوە لە ئوصوولدا ٠

کەوابێ ئەتوانین بڵێین بینا لەسەر قەول بەمە کە مەعنـــای حەدیثی طاوس ئەوەتانێ سێتەلاقە بە یەک لەفز دائەنرا بە یەک تەلاق لەزەمانی حەزرەتا (د)و ئەبووبەکرو لە ئەووەڵی زەمانی عومەرەوە (خ) ٠ ئەمجار بڕیاربدەین کە عومەر هات ئەو یاسای گۆڕی کە حەزرەت (د) لەسەری بوو وە موسوڵمانان لە زەمانی ئەبووبەکرا لەسەری بوون ، وە زورمەی صەحابەکان بەمەیـان زانی ٠ لەم کاتەدا داعیو باعیث بۆ گێڕانەوەی یاسای زەمانی حەزرەت (د) وە زمانی ئەبووبەکر (خ) زۆربوو هەتا بیکـــەن بەهۆی بەتالکردنەوەی ئەو کردەوە کـــە عومـــەر کردی ٠ دەی بێ دەنگ بوونی جەمیعی صەحابە لەم کردەوەو بەس تاقەکەسێ حەدیثێ ریوایەت بکاو ، لەو کەسەیشەوە هەر تاقە کەسێ ریوایەت بکا ، دەلالەت ئەکا بە دەلالەتێکی رووناك لەسەر یەکێ لە دوو شت ؛ یەکەم : ئەمە کە حەدیثی طاوس کە ریوایەتی کردووە لە

ئیبن‌و عەببباسەوە مەعنای وا نیە سێ‌تەلاقە بە یەك لەفز بووە بەڵکو بەسێ جوملە بووە وەکو باسمان کرد • وە ئیمامی نەسائی جەزمی پێداناوە . وە شێخی نەوەوی‌و قورطوبی‌و ئیبن‌و سورەیج تەصحیحیان کردووە •

وە بینا لەسەر ئەم مەعنا ئیشکال نامێنێ : چونکی گۆڕینی حەزرەتی عومەر بۆ ئەو حوکمە لەبەر گۆڕانی قەسدو نییەتی خەڵکەکە بووە ، وەکو حەزرەت (د) فەرموویەتی : (انما الاعمال بالنیات وانما لکل امرىء ما نوی) • دەی کەسێ بڵێ بە ژنەکەی : (انت طالق ، انت طالق ، أنت طالق) وە نییەتی لەسەر تەئکیدی جوملەی یەکەم بێ بە جوملەی دووەم‌و سێهەم ئەوە یەك تەلاقی ئەکەوێ • وە ئەگەر نیەتی ئیستیئناف بێ لە جوملەی دووەم‌و سێهەمدا ئەوە سێ تەلاقی ئەکەوێ‌و گۆڕانی مەعنای لەفز لەبەر گۆڕانی نیەتی لافیز ئیشکالی تێدا نیە • دووەم : کە ئەو حەدیثەحوکم بە صیحەتی ناکرێ لەبەر ئەوە کە داعی‌و باعیث بۆ نەقڵکردنی بەتەواتور زۆر بووە کەچی بە ریوایەتی ئاحاد ریوایەت کراوە • کەوابێ وەکو قورطوبی فەرموویەتی ئەم شێوە باعیثە بۆ جەزمنان بە بوطلانی • (کما نقله عنه ابن حجر العسقلاني في فتح الباري شرح البخاري ، وهو قوي جدا بحسب المقرر في الاصول • کما تری) •

جوابی شەشەم لە حەدیثی ئیبن‌و عەببباس (خ) بەمەیە کە : حەملی لەفزی (ثلاث) کراوە لەسەر (البته) واتە : لە زەمانی پێشوودا ئیستیعمالی (البته) کراوە بە مەعنا (ثلاث) جا لەسەر ئەم ئەساسە ئەوەی لە حەدیثی ئیبن‌و عەببباسدا هەیە لە کەلیمەی

(ثلاث) وەختی خۆی (البته) بووە ، بەڵام لەبەر ئەوە کە جار بەجار لەفزی (البته) بە مەعنا (ثلاث) ئیستیعمالکراوە بازێ لە راویانی ئەو حەدیثە کەلیمەی (البته)یان گۆڕیوە بە (ثلاث) و بووە بە هۆی ئیشکال ٠

ئیبنو حەجەری عەسقەلانی موحەددیثو حافظ فەرموویەتی: ئەم جوابە بەهێزەو تەئییدی ئەمە ئەکا ئەوە کە ئیمامی بوخاری لەم بابەدا ئەو حەدیثانە کە بە لەفزی (البته) واریدبوون تێکەڵی کردوون لەگەڵ ئەو حەدیثانە کە بە لەفزی (ثلاث) وارید بوون ٠ (كأنه) ئیشارەی کردووە بۆ لای ئەوە کە فەرق لە بەینی (البته)و (ثلاث) دا نیەو لەفزی (البته) کە زیکر بکرێ حەمل ئەکرێتە سەر (ثلاث) مەگەر کابرای ژنتەڵاقدەر داوای ئەوە بکا کە مەقصەدی لە (البته)یەك تەڵاق بووە ٠

جوابی حەوتەم لە حەدیثی ئیبنو عەببباس (خ) بەمەیە : کە لەو حەدیثەدا کە طاوس ریوایەتی کردووە لە ئیبنو عەببباسەوە باسی ئەوە نەکراوە کە حەزرەت (د) بەوەی زانیوەو تەقریری کردووەو دەلیل لە شتێکدایە کە حەزرەت پێزانی بێو تەقریری کردبێ نەك لە شتێکدایە پێی نەزانی بێ ٠

جوابی هەشتەم لە حەدیثی ئیبنو عەببباس (خ) ئەمەیە : کە ئەو حەدیثە وارید بووە لە ژنی (غیر مدخول بها) دا ؛ چونکی ئەگەر مێردەکەی لە پێش ئەوەدا چووبێتەلای پێی بڵێ (أنت طالق ثلاثا) هەر بەجوملەی (أنت طالق) ژنەکە بائینە ئەبێتەوە ئیتر لەفزی (ثلاثا) بەبۆشی دەرئەچێ وە دەلیلی ئەم

جوابه ئەمەیە کە بازێ لە ریوایەتەکان وەکو ریوایەتی ئەبو داود (مقید)ە بە (غیر مدخول بها) وە .

وە لە ئو صولدا بڕیار دراوە کە ئەگەر (مطلق) و (مقید) بکەونە یەک لە دوو ریوایەتا ــ مەثەلا ــ ئەوە حەملی (مطلق) ئەکرێ لەسەر (مقید)ەکە ، بەتایبەتی ئەگەر حوکمیان سەبەبیان یەکبێ وەکو لەم جێگەدا .

جوابی نۆهەم لە حەدیثی ئیبنوعەببباس ئەمەیە : کەلامی ئیبنو عەببباس لە ریوایەتی ئەبوو داودا واریدبووە لەسەر سوئالو پرسیاری (أبو الصهباء)و ئەویش پرسیاری لە تەلاقی غەیرە مەدخوولە کردووە . کە پرسیویەتی لە ئیبنو عەببباس : ئایا تۆ نازانی کە لە زەمانی حەزرەتا ئاوابووە . وە ئیبنو عەببباس جوابی دایەوە بە تەصدیق . کە جوابیش لەسەر سوئال واریدبێ مەفهوومی موخالەفەی نیەو بەقەطعی لەو جوابەوە حوکمی تەلاقی ژنێ کە (مدخول بها) بێ دەرناکاوێ نە بە بوون وە نە بە نەبوون .

جوابی دەهەمین لە حەدیثی ئیبنو عەببباس ئەمەیە : کە رابورا ریوایەتی ئەبو داوود لە ئەیوبی سەختیانییەوە ئەویش لە چەن کەسێکەوە بووە کە نەناسراون ، وە کەسێ نەناسرێت کێیە حوکم بە ریوایەتی ناکرێ . بۆیە نەوەوی لە شەرحی موسلیمدا فەرموویەتی : (وأما هذه الرواية التي لابي داود فضعيفة ؛ رواها ايوب عن قوم مجهولين عن طاوس عن ابن عباس فلا يحتج بها والله أعلم . انتهى بلفظه) .

وە مونذیری لە موختەصەری سونەنی ئەبوو داودا لەپاش

سەوقی ئەو حەدیثە پێشووە فەرموویەتی : ئەو راوییانە کە ریوایەتیان کردووە لە طاوسەوە نەناسراون : وە عەللامە ئیبن‌ولقەییم لە (زاد المعاد)دا پاش سەوقی لەفزی ئەم ریوایەتە ئەڵێت : (وهو بأصح اسناد) انتهى ٠

جا تەماشای ئەوە بکە لە ریوایەتێکدا کە صەحیحترین ئیسنادی ئەوە بە چەن راوییەکی نەناسراوەوە بێ ئەبێ باقی ریوایەتەکانی تری چۆن بن ؟

کەوابو خولاصەی حەدیثی ئیبن‌و عەببباس (خ) یا لەسەر سێ تەڵاقەی جیاجیا بووە بە سێ جومڵە ، وە یا لە وەختی خۆیا حوکمێ بووە بەوە سێ‌تەڵاقە بە یەك جومڵە بە یەکێ حسێب بکرێ ، بەڵام ئەو حوکمە نەسخ‌بووەتەوەو ، خەڵك هەموو بەو نەسخەیان نەزانیوە ، هەتا حەزرەتی عومەر (خ) لەو کاتەدا نەسخەکەی مەشهوور بوو ، وە ئەصحابەکان هەموو تەقریری حوکمەکەی عومەریان کرد (خ) ٠

وە موخالیفەکان شوبهەیەکی تریان هێناوەتە پێشەوە : گۆیا (انت طالق ثلاثا) بە یەك جومڵە ئەگەرسێ‌تەڵاقی پێ‌بخەی ئەوە درۆیە ؛ چونکی کابرا یەك لەفزی وتووە ، وە ئەگەر ئەمە دروست بێ بۆ سێ‌تەڵاق ئەبێ شەهادەتی لیعانیش بە یەك شەهادەت جێ‌بەجێ ببێ بەم شەرتە لە ئاخری ئەو یەك‌شەهادەتەوە بڵێت : (چوارجار) وەکو (ثلاثا) لە تەڵاقا ٠

هەروا ئەگەر کابرا یەك سوێند بخواو لە ئاخرا بڵێ : دە جار ئەوە ئەگەر ئەو سوێندەی کەوت ئەبێ کەفارەتی دە سوێند بدا ٠

هەروا ئەگەر جارێ کابرا (سبحان الله) بکاو له ئاخـرا بڵێ : صەد جار ئەبێ به صەد تەسبیح دابنرێ • وه ئەگەر جارێ بدا له کابرایێ یا جنێوێکێ پێبداو له ئاخرەوه بڵێت : سێجار ئەبێ به سێجار •

ئەم شوبهەیه ئەوەندە بێنرخه ئەگەر له ترسی گومڕاکردنی ئینسانی ضەعیف نەبوایه پێویست به جواب نەدەبوو !

ئەم خاوەنشوبهانه فەرقیان نەخستووه له بەینی (اخبار) و (انشاء) داو له (انشاء)دا فەرقیان نەخستووه له بەینـی ئەو شتانه که ژمارەیان مەعلووم نەکراوه وەکو سوێنـد ، وه ئەوانه که ژمارەیان بۆ دانراوه ، وه لەوانه که ژمارەیان بـۆ دانراوه بازێکیان واجبکراوه به عەینی ژماره بەکار بهێنرین وەکو سوێند له مەوزووعی کوشتنو توهمەت که واجبه پەنجا سـوێند بێ ، یـا وەکو شەهادەی بابی (لیعان) که واجبـه چوار شەهادەی جیاجیا بن ، جا پاش ئەوانەیش یا دۆعا بـه لەعنەت بکا وه یا دۆعا به نزوولی غەزەب بکا لەسەر ناڕاست ، هەموو ئەمه لەبەر دەربڕینی زەجرو تەهدید بۆ ئەو کەسانه که ئەکەونه ناو ئەو رووداوانەوه • وه بازێکیان به جومله‌یەکـی تەنها جێبەجێ ئەکرێ ، واته به جومله‌ی (انت طالق) مەسەلا، ئەتوانێ ئیرادەی یەك تەلاق بکا یادوو تەلاق ، وه ئەگـه‌ر ژمارەکەیشي به زمان بڵێت باشتره • هەروا ئینکاحو نـەزرو هاوڕێنەیان : وەکو (مەسەلا) یەکێ ده جار جنێو بدا به یەکێ وه ئەم یەکه به یەك‌جار بڵێت لەو ده جنێوه ئازاد به •• (بنـاء علیه) ئەگەر (وەلی) به جارێ دوو ژن ماره بکات لـه شەخسێ بەکێکیان به ئەصالەتو یەکێکیان به وەکالەت دروستە• یاخود سێ

کوڕەزای ببنو بیەوێ بە جارێ قەبووڵی نیکاحی ژنیان بـــۆ بکا دروستە ، وە ئەگەر بە یەك جوملە دە دینار نەزر بکـــا دروستە ... وە مادام عەقدی نیکاح بە دەست مێردەوەیـــەو ژمارەی تەڵاق موڵکی ئەوە بۆی دروستە بە جارێ هەرسـێ تەڵاقەکە بخا یا بە سێ جار یا بە دوو جار . یانی جارێ یەکێو جارێ دوان . وە ئەمما سوێند ئەوە ئینشایەکی ژمارەی تایبەتی نیە . کەوابێ هەر جوملەیێ بۆ سوێندێك ئیستیعمال ئەکرێ . هەروەها (سبحان الله) بۆ ئینشای تەقدیسەو ژمارەی دیاری نەکراوە ، کەوابێ هەرجوملەیێ بە یەکێ حسێب ئەکرێ ، وە ئەگەر وتی (سبعین مرة) ئەوە هەر زیادە ثەواب بۆ کابـــرا دائەمەزرێ ئیتر نابێ بەهۆی ئەوە کە بڵێن حەفتاجار (سبحان الله)ی کردووە ، وەکو هەموو ئەمانە دەرئەکەون لە (فتـــح الباری) شەرحی صەحیحی بوخاری تەئلیفی ئیبنوحەجـــەری عەسقەلانیدا (خ) .

پاش باسی دەلیلی موخالیفین بۆ جومهوورو جوابیـــان .. باسی دەلیلی جومهوور لەسەر وقووعی تەڵاقی ثەلاثە بەجوملەی واحیدە ؛ وەکو (انت طالق ثلاثا) بکەین . جا بزانە چـــەن دەلیلیان هەیە لەسەر ئەم مەقسوودە :

یەکەم : حەدیثی سەهلی کوڕی سەعدی ساعیدی کە لـــــە صەحیحایە لە واقیعەی لیعانی عوەیمیری عیجلانیو ژنەکـــەیا . لـــەو حەدیثەدا ریوایەت ئەکا کاتێ کە کەلیماتی لیعانەکەیـــان تەواو کرد عوەیمیر عەزری حەزرەتی کرد : (د) یا رەسوولەڵلا ئەگەر ئیتر من ئەم ژنە لەلای خۆم رابگرم بزانە من درۆم بـــۆ

هەڵبەستووەو فەورەن سێ تەڵاقەی ژنەکەی دا لە پێش ئــەوەدا کە حەزرەت ئەمری پێ بکا ٠

ئیبن و شەهاب ئەڵێ : ئەم جیابوونەوەی ژن و پیاوە بوو بە یاسای ئەوانە کە لیعان ئەکەن ئیمامی جەلیل محەمەدی کوڕی ئیسماعیلی بوخاری ئەم حەدیثەی ریوایەت کردووە لە ژێــــر عینوانی (باب من جوز الطلاق الثلاث) وە ریگەی ئیستیدلال بەم حەدیثە ئەمەیە کە عوەیمیر لە یەك کەلیمەدا ســـێ تەڵاقەی ژنەکەی داو حەزرەت (د) حازربوو وە بیستی و ئینکاری نەکرد وا بوو بە تەقریر لە لایەنی حەزرەتەوە (د) و بوو بە مەشرووع لە دینی ئیسلاما ٠

موخالیفەکان ئەڵێن : بە نەفسی لیعان کردنەکە زەوجەین لەیەك حەرام بوون کەوابێ ئەو تەڵاقدانە وەکو تەڵاقدانــــی ژنی بێگانەیە ، تەئثیری نیە بۆیە حەزرەت (د) ئینکاری نەکرد ٠

جومهوور جوابیان داوەتەوە کە ئیستیدلال بەم حەدیثە لەم ڕێگەیەوەیە کە حەزرەت ئینکاری سێ تەڵاقەخستن بە یــــەك کەلیمەی نەکردووە ، ئەگەر جەمع مەمنووع بوایە ئینکــاری ئەکرد هەرچەن بە نەفسی لیعانەکە لەیەك جیا ببنەوە ٠

بێجگە لەوە کێ ئەڵێ : بە نەفسی لیعان فیراق پەیدا ئەبێ بەبێ تەفریقی حاکم ؟ ئەمە نە کیتاب و نە سوننەت و نە ئیجماع ئەمەی ئیفادە نەکردووە ، بەڵکو ئیمامەکان ئیختیلافیان هەیــە تیایا ؛ بازێکیان وەکو مالیك و ئەحمەد لە ریوایەتێکاو شافیعی ئەفەرموون : بە نەفسی لیعانی زەوجەین فیراق پەیدا ئەبێ ٠ وە سەحنوون ــ لە ئەصحابی مالیك ــ ئەڵێ : فیراق پەیدا ئەبێ بە

رزگاربوونی زەوج لە کەلیماتەکەی • وە ئیمامی ئەبو حەنیفە ئەفەرموێت : فیراق لەبەینی زەوجەینا نابێ هەتا حاکمی شەرع تەفریقیان ئەکا ، وە ئیستیدلالی کردوە بەوە کە لە رووداوەکانی لیعانا حەزرەت (د) تەفریقی کـــردووە لـــە بـــەینی زەوج و زەوجەدا •

وە جومهوور ئیستیدلالیان کردووە لەسەر ئـــەوە کـــە لیعان خۆی نابێ بە هۆی جیابوونەوەی (متلاعنین) هەتـــا حوکم نەکرێ بەجیابوونەوەیان لە لایەنی حاکمی شەرعەوە بە : ظاهیری ئەوەی کە واقیع بووە لە ئەحادیثی لیعانا • تەماشابکە ئیمامی بوخاری (خ) ریوایەتی کردووە لە (الجامع الصحیح) دا لە ئیبن وعومەرەوە (خ) کە حەزرەت (د) جیایی خستە بەینی پیاوو ژنێ کە پیاوەکەی قەذفی کردبوو ، وە حەزرەت ئەیمانی لیعانی بە ژنەکەیش تەواوکرد •

هەروا بوخاری ریوایەتی کردووە لە (الجامع الصحیح) دا لەئیبن و عومەرەوە لە رێگەیێ ترەوە کە حەزرەت (د) لیعانی کرد لە بەینی پیاووژنێکی ئەنصاریياو لەیەکی جیاکردنەوە •

وەلحاصل دەرئەکەوێ لەم ریوایەتەو لە گەلێ ریوایاتـــی تریشەوە کە حەزرەت لەپاش لیعانی زەوجەین تەفریقی کردووە لە بەینیانا ، وەکو واقیع بووە لە حەدیثی ئـــەبووداوودا لـــە رێگەی عەیاضی کوڕی عەبدوڵلاێ فەهرییەوە لە ئیبن و شەهاب **لە سەهلی کوڕی سەعدەوە ئەڵێ : (فطلقها ثلاث تطلیقات عند رسول الله ــ ص ــ فانفذه رسول الله ــ ص ــ وکان ما صنع عند رسول الله ــ ص ــ سنة) •**

دووەم لە دەلیلەکانی جومهوور لەسەر کەوتنی سێ تەلاقە بەیەک لەفز : حەدیثی حەزرەتی عائیشەیە (خ) لە واقیعەی رەفاعەی قەرەظی و ژنەکەیا ، عائیشە (خ) ریوایەتی کردووە کە ژنەکە هات وتی:(یارسول اللەان رفاعة طلقني فبت طلاقي)وە ئەم حەدیثە بوخاری ریوایەتی کردووە لەژێر عینوانی پێشوودا • ئیستە لەفزی ئەو ژنە کە ئەڵێ : (فبت طلاقي) ظاهیرە لەوەدا کە رەفاعە پێی وتبێ : (انت طالق البتة) بەلام بازێ لە زاناکان وتوویانە : ئەم حەدیثە نابێ بە دەلیل لەبەر ئەوە ئیحتیمالی هەیە کە مەبەسی لە جوملەی (فبت طلاقي) ئەمەبێ کە ئاخر تەلاقی دابێ •

سێهەم لە دەلیلەکان ئەوەیە : کە (ام المؤمنین) عائیشە (خ) ریوایەتی کردووە بوخاری ریوایەتی کردووە لە ژێر عینوانی پێشوودا : کە پیاوێ ژنەکەی بە سێ تەلاقە تەلاق دا ، جا ئووی کرد بە کابرایێو ئەویش تەلاقی دا . جا پرسیار کرا لە حەزرەت (د) : ئایا ئەم ژنە رەوایە شوو بکاتەوە بەمێردی ئەوەڵ ؟ حەزرەت فەرمووی : (لا حتی یذوق عسیلتها کما ذاق الاول) •

بازێ کەس ئیعتیرازی گرتووە کە ئەم ریوایەتە عەینی ریوایەتی پێشووە ! وە جوابدراوەتەوە بەوە کە ئەم واقیعە غەیری واقیعەی سابیقە ، وەکو ئیبن و حەجەری عەسقەلانی فەرموویەتی : (وهذا الحدیث ان کان محفوظا فالواضح من سیاقه انها قصة اخری وان کلا من رفاعة القرظی ورفاعة

النضرى وقع له مع زوجة له طلاق ، فتزوج كلا منهما عبدالرحمن بن الزبير فطلقها قبل ان يمسها . فالحكم في قصتهما متحـــد مع تغاير الاشخاص وبهذا يتبين خطأ من وحد بينهما ظنا ان رفاعة بن سمؤل هو رفاعة بن وهب • انتهى) •

چوارەم لە دەلیلەکانی جومهوور ئەو حەدیثەیە کە نەسائی ریوایەتی کردووە لە مەحموودی کوڕی لەبید ئەڵێ : (اخبر النبي ــ ص ــ عن رجل طلق امرأته ثلاث تطليقات جميعا ، فقام مغضبا ، فقال : أيلعب بكتاب الله وانا بين اظهركم ؟؟!) رێگەی ئیستیدلال لەم حەدیثەدا ئەمەیە کابرای ژنتەڵاقدەر باوەڕی وابووە کە هەرسێ تەڵاقی کەوتووە • دەی ئەگەر ئەو سێتەڵاقە نەکەوتایە حەزرەت روونەکی ئەکردەوە کە ئەم سێتەڵاقە ناکەوێ : چونکە حەزرەت (د) تەئخیری بەیان ناکا لە کاتی پێویست •

وە ئیبنو کەثیر لە حەدیثی مەحموودەدا ئەڵێ : ئیسنادەکەی باشە • وە ئیبنو حەجەری عەسقەلانی لە (بلوغ المـــرام) دا ئەڵێ :راویانی ئەم حەدیثە جێگەی بڕوان • وە لە (فتـــح الباري) دا ئەڵێ : راویەکانی باوەڕپێکراون •

ئەگەر کەسێ بڵێ : غەزەبگرتنو زویربوونی حـــەزرەت (د)و تەصریحکردنی بەمە کە ئەو گردکردنەوەی سێتەڵاقـــە لەیەك کەلیمەدا گاڵتەکردنە بە (كتاب الله) ــ دەلیلە لەســەر ئەوە کە ئەو تەڵاقانە ناکەون •• ئەڵێین لـــە جوابـــی ئـــەم پرسیارەدا : بوونی شتێ بە مەمنووعو ناهەموار لە ئەووەڵەوە مونافی نیە بۆ ئەوە کە لە ئەنجاما ئیعتیباری پێبکرێ ، بـــە

دەلیلی ئەوە لە ئیبنو عومەرەوە ریوایەتکراوە : فەرموویەتی بەکەسێ کە پرسیاری لێکردووە لەم هۆوە : (وان کنت طلقتها ثلاثا فقد حرمت علیك حتی تنکح زوجا غیرك ، وعصیت الله في ما امرك به من طلاق امرأتك) ٠

وە بە تایبەتی حاکم ئەفەرمویێت : ئەم فەرموودەی ئیبنو عومەرە مەوقووف نیە لەسەر خۆی ، بەڵکو مەرفووعە بۆ لای حەزرەت (د) ٠ وە (دار قطني) ئەم حەدیثەی بەرزکردووەتەوە بۆ لای حەزرەت (د) کە حەزرەت فەرموویەتی : (وان کنت طلقتها ثلاثا کانت تبین منك وتکون معصیة) ٠

وە ئەمانە بەهێز ئەکا ئەوەی ریوایەتکراوە لە نەفسی ئیبنو عەبباسەوە (خ) بە ئیسنادی صەحیح کە فەرموویەتی بە پیاوێ کە ژنەکەی بە جارێ سێتەڵاقە داوە : (انك لم تتق الله فیجعل لك مخرجا ! عصیت ربك وبانت منك امرأتك) ٠ وەلحاصل کابرا کە بەجارێ سێتەڵاقەی داوە گوناحی کردووەو موناسب بۆ تاوانبارە غەزەبو عاجزبوونی حەزرەت (د) وە تەشدیدکردنە لەسەری بە کەوتنی تەڵاقەکانی نەك تەخفیفو بارسووککردنی بە نەکەوتنی تەڵاقەکانی ٠

چوارەم لە دەلیلەکانی جومهوور لەسەر کەوتنی سێتەڵاقە بە یەك لەفز : ئەو حەدیثەیە کە (دار قطني) ریوایەتیکردووە لە ئیبنوعومەرەوە (خ) کە عەرزی حەزرەتی کرد فەرمووی : (ارأیت لو طلقتها ثلاثا اکان یحل لي ان اراجعها ؟ قال : لا ، کانت تبین منك وتکون معصیة ٠ وفي اسناده عطاء الخراساني وهو مختلف فیه وقد وثقه الترمذي) ٠

خاوەنی تەفسیری (اضواء البیان) ئەفەرموێت : عەطای خۆراسانی لەو ئیمامانەیە کە موسلیم لە صەحیحەکەیا ریوایەتی لێکردووە •

وە ئەم ریوایەتی عەطا بەهێز ئەبێ بەو حەدیثی سەهلی کوڕی سەعدە کە رابورد ، وە بەوە کە ئیمامی بەیهەقی ریوایەتی کردووە لە ئیمامی حەسەنی کوڕی عەلی کوڕی ئەبی طالیبەوە (خ) وە لەپاش ناوبردنی راویەکان ئەڵێ : عائیشە ناوی خەثعەمەیە حەرەمی حەزرەتی حەسەنی کوڕی ئیمامی عەلی بوو ، کاتێ کە حەزرەتی عەلی شەهیدکرا (خ) عائیشە عەرزی کرد : خەلافەتو جێگەداری عەلی موبارەکت بێ • ئەویش زۆر دڵگران بوو ، فەرمووی : بە شەهیدبوونی عەلی تۆ ئاوا خۆشحاڵی دەرئەخەی ؟ وە موبارەکبایی من ئەکەی بە خەلافەت ؟ (اذهبي فانت طالق (يعني) ثلاثا) عائیشە دوورکەوتەوە بۆ مەنزڵی خۆی‌و خۆی داپۆشی‌و مایەوە هەتا ماوەی عیددەی تەواوبوو ، جا حەزرەتی حەسەن باقیاتی مارەییەکەی هەرچەن بوو بۆی نارد لەگەڵ دەهەزاریش بە صەدەقەو ئیحسان ، کە پارەکەیان بۆ دانا عائیشە وتی : (قالت : متاع قليل من حبيب مفارق) کاتێ ئەم قسەی عائیشە گەیشت بە حەزرەتی حەسەن گریاو فەرمووی : (لولا اني سمعت جدي ، او حدثني ابي انه سمع جدي يقول : « ايما رجل طلق امرأته ثلاثا عند الاقراء او ثلاثا مبهمة لم تحل له حتى تنكح زوجا غيره » لراجعتها) •

پێنجەم لە دەلیلەکانی جومهوور : ئەو حەدیثەیە کە عەبدوڕڕەزاق لە کتێبەکەی خۆیا ریوایەتی کردووە لە عوبادەی

کوڕی صامیتەوە ئەڵێ : (طلق جدي امرأة له الف تطليقة • فانطلق الى رسول الله ــ ص ــ فذكر له ذلك ، فقال النبي ــ ص ــ : ما اتقى الله جدك ، اما ثلاث فله ، واما تسعمائة وسبع وتسعون فعدوان وظلم ان شاء الله عذبه وان شاء غفر له • وفي رواية : ان اباك لم يتق الله فيجعل له مخرجا بانت منه بثلاث على غير السنة وتسعمائة وسبع وتسعون اثم في عنقه) •

وە ریوایەتی ئەم حەدیثەی کردووە بەعضێ موحەددیثین لە (صدقەی ابن ابي عمران عن ابراهيم بن عبيدالله ابن عبادة بن الصامت عن ابيه عن جده) •

شەشەم لە دەلیلەکانی جومهوور : ئەو حەدیثەیە کە ئیبنو ماجە هـ ریوایەتیکردووە لە شیعبی ئەڵێت : وتم بە فاطیمەی کچی قەیس باسی تەلاقی خۆتم بۆبگێڕەوە ! وتی : مێردەکەم سێ تەلاقەی دام لە کاتێکا ئەڕۆیشت بۆ ولاتی یەمەن ، وە حەزرەت (د) رای بواردو تەنفیذی کرد •

حەوتەم لە دەلیلەکانی جومهوور ئەوەیە : کە ئەبو داوودو دارەقوطنی ریوایەتیانکردووە کە رەکانە کوڕی عەبدوڵلا ــ زاهیر وایە مەبەس لە عەبدوڵلا عەبدو یەزیدە کە ناوی زەمانی جاهیلی بووەو حەزرەت گۆڕیویەتی بە عەبدوڵلا ــ (سهيمه) ناوی ژنی تەلاق دا بە لەفزی (البته) واتە پێی وت : (انت طالق البته) • جا عەرزی حەزرەتی کرد (د)ئەویش فەرمووی:مەبەست لە (البته) چیبوو ؟ عەرزی کرد : قەسدی یەك تەلاق نەبێ

هیچ مەبەسم نەبوو ، ئەویش سوێندی دا کە غەیری یەك تەڵاق هیچ مەبەستم نەبووە • وە حەزرەت (د) ژنەکەی پێدایــەوەو جاری دووەم تەڵاقی دا لە زەمانی عومەرا ، وە جاری سێهەم لە زەمانی عوثماندا تەڵاقی دا •

ئەم حەدیثە لەلای ئەبو داوودو ئیبنو حیببــانو حــاکــم ئیسنادەکەی صەحیحەو شەوکانی ئەڵێ : ئیبـــنو کەثــیر فەرموویەتی : ئەبو داوود لە رێگەیەکی تریشەوە ریوایەتــی کردووەو چەن رێگەی تریش هەیە بۆ ریوایەتی کەوابێ (ان شاء الله) پایەی حوسنی هەیە •

ئەم حەدیثی رەکانە نەصە بۆ ئەم مەوزووعە ؛ چونکـــی (البتە) هەرچەن لە یاسای ئەو رۆژەدا لە باتی سێتەڵاقــە ئیستیعمالکراوە بەڵام لە واقیعدا کینایەیە لە عەدەداو دەستئەدا بۆ یەك دوو وە سێتەڵاقە ، جا ئەگەر سێتەڵاقە بەیەك تــەڵاق بکەوتایێ حەزرەت (د) سوێندی رەکانەی نەئەدا ؛ چونکـــی فائیدەی ئەو سوێندە ئەوەیە کە تەڵاقەکەی ببێ بە یەك تەڵاق ، ئەگەرنا سێتەڵاقەی ئەکەوت •

دەلیلی هەشتەم لە دەلیلەکانی جومهوور : ئەو حەدیثەیـــە کە دارە قوطني ریوایەتی کردووە لە حەمادی کوڕی زەیــدەوە ئەڵێ : (حدثنا عبدالعزیز ابن صهیب عن انس قال : سمعــت انس بن مالك یقول : سمعت معاذ بن جبل یقول : سمعت رسول الله ــ ص ــ یقول ــ یا معاذ من طلق للبدعة واحدة او اثنتــین او ثلاثا الزمناه بدعته) واتە : ئەی مەعاز هەرکەسی تــەڵاقی

ژنی خۆی بدا به تەلاقی بیدعی یەك تەلاق یا دوو تەلاق یـــا سێ تەلاق تەلاقەکەی ئەخەین ٠

جا ئەم حەدیثانە بازێکیان ئیسنادەکەیان صەحیحە بەبـێ خیلاف ، وە بازێکیان صەحیحە لای بازێ موحەددیثـــین ، وە حەسەنە لەلای بازێ تریان ٠ وە بازێکیـــان قسە هەیـە لـــە ئیسنادەکەیانا بەلام ئەوەندە رێگەیان زۆرە یەك هێز ئـــەدا بەیەکو بە کۆمەڵەیی بۆ ئیستیدلال زۆر موناسبنو ئیستیدلالیان پێ ئەکرێ ٠

وە ئیمامی نەوەوی لەشەرحی موسلیمـدا فەرمویـەتـی : جومهوور ئیستیدلالیان کردووە بە ئایەتی : (ومن یتعد حـــدود الله فقد ظلم نفسه لاتدري لعل الله یحدث بعد ذلك امرا) ٠ ئایەتی یەك لە سوورەی طەلاق ٠ فەرموویانە : مەعنـــای وایـــە کـە ژنتەلاقدەر وا ئەبێ پەشیمان ئەبێتەوەو مومکینیـــش نابـــێ تەدارەکی ئیشەکەی بکاو ژنەکەی بهێنێتەوە ، جـــا ئەگـــەر سێتەلاقە نەکەوتایە ئیللا بە تەلاقێکـــی ریجعـــی کابـــرا پەشیمانندەبووەوە لەبەر ئەوە کە مەجالی ریجعەی ئەبوو ٠

خاوەنی تەفسیری (اضواء البیان) ـ خ ـ ئەڵێ : وە لەوانەیە کە تەئییدی ئەم ئیستیدلالە قورئانییە ئەکا ئەوەی کـە ئەبـــو داوود بە ئیسنادێکی صەحیح لە رێگەی موجاهیدەوە ریوایەتـــی کردووە کە فەرموویەتی : لە حوزووری ئیبنو عەبباسا بووم (خ) پیاوێ هات بۆ لای وتی : (یا ابن عباس طلقت امرأتي ثلاثـا) ، لەویا ئیبنو عەبباس جوابی نەدایەوە هەتا گومانم برد کە ژنەکەی پێ ئەداتەوە ، جا فەرموی : (ینطلق احدکم فیرکب الاحموقة ،

ثم يقول : يا ابن عباس ان الله قال : « ومن يتق الله يجعل لـه مخرجا » وانك لم تتق الله ،فلا اجد لك مخرجا : عصيت ربـك وبانت منك امرأتك) •

واته يەکێکتان ئەچێ سواری سەفاهەت ئەبێ لەپاشا ئەڵێ : (يا ابن عباس) ! خوا فەرموویەتی : هەرکەسێ لە خودا بترسێ خودا لە تەنگانەدا دەرووی بۆ ئەکاتەوە • وە بەڕاستی تۆ لە خودا نەترساوی‌و من هیچ دەروویێ بـۆ تـۆ نابینم : نافەرمانـی خودای خۆتت کردووە لەوەدا ژنەکەت بە سێ‌تەڵاقە تەڵاق‌داوە ، وەژنەکەت جیابووەتەوەلێت بە جیابوونەوەی بەینوونە •

وە ئەبوداوود لە ئیبن‌و عەبباسەوە (خ) چەن (موتابەعاتێ) واتە چەن ریوایەتێکی موناسبی ئەم ریوایەتەی گێڕاوەتەوە • وە ئەم عیبارەتی ئیبن‌و عەبباسە تەفسیرە بۆ ئایەتی (ومن يتعـد حدود الله فقد ظلم نفسه) : وە هەرکەسێ تەقوای خودا بکـاو سێ تەڵاقەکانی لەیەك کەلیمەدا گردنەکاتەوە ئەوە خودا دەرووی ئەداتێ بە هۆی گێڕانەوەی ژنەکەی تا دوو جار ، وە هەرکەسێ تەقوای خودا نەکا دەروری نیە ؛ چونکی ژنەکـەی بائینـە ئەبێتەوە بە بەینوونەی کوبرا •

ئەمەیە مەعنای کەلامەکەی ئیبن‌و عەبباس بە نەوعێ کـە ئیحتیمالی غەیری ئەمەی نیە • وە ئەم تەفسیرو بەیانە زۆر بەهێزە بۆ ئەم مەحەللی نیزاعە ؛ چونکی ئیبن‌و عەبباس موفەسسیری قورئانەو حەزرەت (د) فەرموویەتی : (اللهم علمه التأويل) وە لەسەر ئەم بیروباوەڕەیە کە سێ‌تەڵاقە بەیەك کەلیمە سێ‌تەڵاقەکە

واقیع ئەکا • وە زورمەی ئەصحابو زورمـــەی عولەمـــای موجتەهیدین ، کە جوار ئیمامەن ، لەوانـــەنو خەڵکێکـــی زۆر نەقڵی ئیجماعیان‌کردووە لە ئەصحابەوە لەسەر ئەمە ؛ چونکـــی کاتێ‌حەزرەتی عومار حوکمی کرد بەم قەضییە ئەکابیری ئەصحابەی پێغەمەر (د) وەکو عوثمانو عەلیو گەورەکانـــی موهاجیریـــنو ئەنصار ئاگادار بوونو کەس نەبوو کە موخالەفەی خومـــــەر دەربڕێ لەم مەسئەلەدا ، وە ئەوانیش ئەوانەن کە موباشەردتەن خیطابیان لێ‌کراوە لە لایەنی خوداوە بە (خیر الامة) و بە عینوانی موهاجیرو ئەنصار خودا ئیعلانی رەزامەندی خـوی لێ‌کردوونو حەزرەت فەرموویەتی : (وان من یعش منکم فسیری اختلافا کثیرا ، فعلیکم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدین المهدیین ، عضـوا علیها بالنواجذ) • وە بە دەلیلی ئەو حەدیثە کە ئەبو داود بـــە ئیسنادی صەحیح ریوایەتی کرد ئیبنو عەبباسیش (خ) لە کەوتنی سێ‌تەڵاقە بەیەک کەلیمە موافیقی حەزرەتی عومەر بووە ، وە ئەم قەضییە بووە بە (ئیجماعی سکووتی) ؛ چونکی هیچ صەحابەیەک ئیظهاری موخالەفەی نەکردووەو موخالەفەی ئەوان موخالەفـەی ئیجماعە •

وە حاصڵی خۆلاصەی ئەم مەسئەلە ئەمەیە کە قسە لێرەدا لە سێ جانیبەوەیە :

یەکەم : جانیبی نەصی قەولی یافیعلی صەریح لەلایەنـــــی حەزرەتەوە (د) • دووەم : بە صناعەی عیلمی حەدیث • سێهەم : فەرموودەی ئەهلی عیلمو ئیجتیهادە •

ئەمما جانیبی نەص لەلایەنی حەزرەتەوە (د) : بەقەطعی ثابت نەبووە نە لە فەرموودەو نە لە کردەوەی حەزرەت کە بڕیاری دابێ لە مادەیەکدا سێ تەلاقە بە یەك حسێب بکا ، وە بەهێزترین رووداو قەضیەی رەکانە بوو کە دەرکەوت بە لەفزی (البتە) بووەو حەزرەت (د) سوێندی دا کە لەیەك تەلاق زیاتری قەسد نەکردووە ، ئەگەر لە یەك تەلاق زیاتر نەکەوتایە چلۆن حەزرەت (د) سوێندی ئەدا ؟ وە سوودی ئەو سوێندە چی ئەبوو ؟ وە ئەگەر فەرموودەیێ یا حوکمێ ببوایە لەسەر داوای موخالیف چۆن حەزرەتی عومەر بەبێ دەلیلی شەرعی موخالەفەی حەزرەتی ئەکرد ؟ وە یا چۆن لە ناو کۆڕی گەورەکانی موهاجیرینو ئەنصاردا ئەتوانێ موخالەفە بکا ؟ وە چلۆن لێی قەبوولْ ئەکرێ لەناو ئەو ئەصحابە عالمانە وە لەناو ئەو کۆمەڵە پاکانە وە لەناو ئەو پاڵەوانانی دینە کە رۆحو مالیان سەرف کرد بۆ ئیسلام !

وە ئەمما لە جانیبی بیرو باوەڕی ئیمامانی موجتەهیدینەوە : ئەوە بە ئیتتیفاق لەپێش دەرکەوتنی ئەهوای نەفسو بیدعەتا هەمرو بە ئیتتیفاق حوکمیانکردووە بە کەوتنی سێ تەلاقە • مالیك و ئەبو حەنیفەو شافیعیو ئەحمەد (خ) • جا پاش دامەزرانی ئیتتیفاق ئیتر موخالەفەی کەس زیان نادا •

وە ئەمما لە جانیبی عیلمی حەدیثو ریعایەتی ئوصوول : بەهێزترینی ئەحادیث لەوانە کە موخالیف ئیستیدلالی پێ کردوون حەدیثی طاوس بوو لە ئیبنو عە بباسەوە (خ) وە باش تەماشای ئەو جوابانەتان کرد کە موحەددیثین رەددی ئیستیدلالەکەیان پێ کردووەتەوە •

کەوابێ حەق هەر ئەوەیە کە ئوممەتی ئیسلامو عولەمـــای ئەعلام دەوامیان لەسەر کردووە ، وە واجبــە لەســـەر ئیمەیش بکــەوینە شوێن ئەوان • (فان الاقتداء بالكرام كرامة • وخير الكرامة في الاستقامة • نسأل الله الاستقامة على الحق الى ان نلقى رب العالمين) •

★ ★ ★

﴿ وَلا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئاً ﴾ :

واتە : ئەی موسوڵمانانی خاوەنژن رەوا نیەو دروســـت نیە لە دەستووری ئیسلاما بۆ ئیوە کە وەربگرن لە ژنەکانتـان ئەندازەیی لەوەی پێتانداون لە مارەییو ماڵی دنیا ، لەبەر ئەوە ئەوەی پێتانداون بە بەخشش بووەو بووە بە ماڵی ئەوانو ئەو مارەییە کە وەریانگرتووە لێتان لە بری لەزەتوەگرتنی ئێـــوە بووە لەچوونەلایان و هەر وەکو ئێوە بوون بـــــە خاوەنبارەو لەزەتتان وەرگرتووە لەوان ئەوانیش بوون بە خاوەنی ئـــەو ماڵە •

﴿ إِلاَّ أَنْ يَخَافا أَلاَّ يُقِيما حُدودَ اللهِ ﴾ :

مەگەر کاتێ کە ترسی ئەوەتان ببێ کە حوقووقی خـــودا بەجێنەیەنن بەرابەر بەیەك ، واتە ژنەکان ئارەزوویان لـــە مانەوە لەگەڵتانا نەبێو بەم هۆوە دەستبکەن بەنافەرمانـــیو لادان لەیاسای شەرع لە ژنو مێردیدا •

﴿ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ يُقِيما حُدودَ اللهِ ﴾ :

جا ئەگەر ترستان بوو لەوە کە حوقووقی خودا بەجێنەهێنن لە کاتێکا بەیەکەوە بن ٠

﴿ فَلا جُناحَ عَلَيْهِما فِيما افْتَدَتْ بِهِ ﴾ :

ئەوە لەو کاتەدا گوناح نیە لەسەر کابرای خاوەنژن لە وەرگرتنی ئەو مالّەدا کە ژنەکەی ئەیدا پێی لەباتی بەرەڵلاکردنیا ٠ وە گوناحیش نیە لەسەر ژنەکە ئەو مالّە بدا بە مێردەکەی هەتا زیاتر گیرۆدەی نافەرمانی خودا نەبن ٠

﴿ تِلْكَ حُدودُ اللهِ فَلا تَعْتَدُوها ﴾ :

ئەم فەرمانانە باسمکردن بۆتان فەرمانی خودای تەعالان لە سنووری ئەوانە لانەدەنو لە خەتیان دەرنەچن ٠

﴿ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدودَ اللهِ فَأُولٰئِكَ هُمُ الظّالِمونَ ﴾ (٢٢٩)

وە هەرکەسێ لە سنووری فەرمانەکانی خودا لابداو موخالەفەیان بکا ئەوە بەڕاستی ئەوکەسانە غەدارو ناپەسەندن لە لای خودا ٠

لێرەدا چەن قسەیێ هەیە :

یەکەم : بەزاهیری ئەم ئایەتە دروستنیە تۆڵەوەرگرتنی پیاو لە ژن وە مالّدانی ژنیش لەم هۆوە مەگەر لەکاتی بیمی لادان لە حوقووقی خوداو فەرموودەی حەزرەتیش تەئییدی ئەمە

ئەکا ، کە فەرموویەتی : هەر ژنێ داوای تەلاق بکا لە مێردەکەی بەبێ بەهانەیەکی شەرعی راست ئەوە بێنی بەهەشت ناکا ٠

بەلام جومهووری زاناکـــان ئـــەو جیابوونەوەیانە بـــە (مەکرووهـ) داناوە نەك بـــە حەرام وە ئەگـــــەر رووی دا تەنفیزیان کردووە ؛ چونکە مەنعو نەهی لە عەقد دەلالەت ناکا لەسەر فەسادی ئەو عەقدە ٠ (مع العلم) هەرچەن ئەو جـــۆرە بەهانەیشە هەبێ بۆ جیابوونەوەیان لەیەك ئەگەر ئەو جیابوونەوە ببێ بە هۆی زیاندان لە ژیانی منداڵیان ، وە یا ببێ بە هـــۆی ئاشووب لەناودا ئەوە ئەبێ بە هۆی تاوانباری بۆ ژنو پیاوەکە ، بە تایبەتی بۆ ئەوەیان کە زۆرتر ئەبێ بە هۆی جیابوونەوەکە٠

وە بازێ لە زاناکان ئەڵێن : لەبەر ئەوە ئـــەم ئایەتـــە هاتووەتە خوارەوە لە شانی حەبیبەی کچی سەهلی ئەنصـــاریو ثابتی کوڕی قەیسدا ، وە حەبیبە ئەوەندە رقی لە ثابت بـــوو ترسی ئەوەی هەبوو لە مانەوەیا لەلای گێرۆدەی تاوان ببـــێ ٠ ئەم ئایەتە مەفهوومی موخالەفەی نیە ٠ واتە ئەوە ناگەیەنـــێ ئەگەر ترسی نافەرمانی خودایان نەبوو ئەوە جیابوونەوەکـــە گوناحـــە ، وە بـــە هەرحاڵ کـــە هەردوو لایـــان بڕیاری جیابوونەوەیان دا لە بەرانبەری ماڵەوە دروستە بۆیان ٠

دووهەم : ئەم نەوعە جیابوونەوەیە مەشهوورە بە (خولع) واتە جیابوونەوەی ژنو مێرد بە (عیوەز) وە لـــە زاهـــیری ئایەتەکەدا لەسەر هەر ئەندازەیێ لەماڵ بـــێ بـــە دڵخوازی هەردوولایان دروستە ، هەرچەند لە کەرامەتی خۆی کابرایە کە

له میقداری مارەیی ژنەکەی زیاتر نەبێ .

سێهەم : لەسەر ئەو مەعنایە بەیانمان کرد خیتابی (ولا یحل لکم) بۆ ئەو مێردانەیە کە ژن تەلاق ئەدەن ، وە لادان لە خیطابەوە بۆ غائیب لە جوملەی (الا ان یخافا) ، وە لە غائیبەوە بۆ موخاطەب لە جوملەی (فان خفتم) دا لەسەر یاسای ئیلتیفاتە وە تەعبیر بە جەمعو بە تەثنییە لەبەر تەماشاکردنی دامەزراندنی یاسا ، وە تەماشای ئەو دوو کەسەیە کە خولعەکە بەجێدێنن ، واتە لە تەماشاکردنی یاسای خولع لە ناو موسوڵمانانا بە صیغەی جەمع خیطاب ئەکا ، وە لە تەماشاکردنی ئەو دوو کەسەدا کە خولعەکە بەجێدێنن بە شێوەی تەثنییە تەعبیرئەداتەوە .

جا پاش باسکردنی تەلاقی ژن لە موقابیلی ماڵەوە بۆ ئیفادەی ئەوە کە تەلاق وەکو بەخۆڕایی وە لە موقابیلی ماڵیشەوە ئەبێ خودای تەعالا رووی‌کردەوە بەیانی ژمارەی تەلاق وە فەرمووی :

﴿ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِن بَعْدُ حَتَّىٰ تَنكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ ﴾ :

واتە ئەگەر لەپاش ئەو دوو تەلاقە کە باسمان کردن ئەگەر مێردی ژنەکە جارێکی سێهەم ژنەکەی تەلاق‌دا ــ خواە بەخۆڕایی بێ یا لەسەر ماڵ بێ ــ ئەوە ئیتر ئەو ژنە حەڵاڵ نابێتەوە بۆ ئەو کەسەو دروستنیە بگەڕێتەوە بۆ لای هەتا شوو ئەکا بە مێردێکی تر غەیری مێردی پێشووی‌و ئەو مێردە دووهەمە ئەڕواتە لای ژنەکەو لەزەت لەیەک وەرئەگرن .

وە سیڕڕی ئەم وەزعە ئەمەیە کە ئایینی ئیسلام داوای ئەوە ئەکا ژن‌و مێرد بە یەکەوە بەخۆشی‌و بەحورمەتەوە بەبێ

ئاژاوه بژین هەتا ئەگەر نەتەوەیێ لەو پیاوو ژنە پەیدابـوو لەناو خانەدانێکی بەخۆشیو ئاوەدانا بژینو فێری زانسـتو خوو وە رەوشتی بەرز ببن ، وە بۆ رێخستنی خانەدانی وەهـا خودا رازی نیە هەتا هەتایە کابرا ژنەکەی تەلاق بداو بێهێنێتەوەو هەروا ئاژاوە دەوام بکا ، بەڵکو ئەم ئاژاوە تا دووجار چاوپۆشی لێ ئەکرێو لەجاری سێهەما ئەو ژنەی لێ حەرام ئەکرێ هەتـا ئەبێ بەژنی پیاوێکی ترو حورمەتی ئەو مێردە پێشووە ئەشکێ بۆ ئەوە عیبرەت بگرێو جارێکـی تر ئـەم ئاشـووبە تازە نەبێتەوە ٠

ئەگەر کەسێ بڵێ : لە پێشەوە باسی تەلاقی سێهەم لـە کەلیمەی (أو تسریح باحسان) دا کرا ٠ (بناء علیه) ، (فان طلقها) ئەبێ بە تەلاقی چوارەم ، ئەمەیش مەردووده ! لـە وەلاما ئەڵێین : کەلیمەی (أو تسریح باحسان) بۆ بەرەلاکردنی ژنەکە بوو بە تەلاقی دووهەم ، وەکو باسمانکرد ٠ وە ئەگـەر مەبەس لەوە تەلاقی سێهەم بێ ئەوە تەلاقی سێهەمە لە تەقدیراو تەصویرا ، وە جوملەی : (فان طلقها) بۆ بەیانی تەلاقی سێهەمە لە تەحقیقو بەجێهێنان ٠ واتە : مەعنای ئایەتەکە وا ئەبـێ کە : تەلاقێ گەڕانەوەی لەپاشەوە ببێ دوو جارە ، ئیتـر پاش ئەم دووجارە تەلاقە یا : راگرتنێکی پیاوانەی بۆ هەیە ، وە یا تەلاقێکی سێهەمی بۆ هەیە بیدا ٠

جا ئەگەر ئەو تەلاقە سێهەمەی تەحقیقکردو هێنایە جێ ، یانی تەلاقەکەی لە جاری سێهەما دا ئیتر ئەو ژنەی بۆ حـەلاڵ نابێ هەتا شوو ئەکا بە مێردێکی تر ٠ وە بەم تەقریرە تـەلاق

هەر سێ جار ئەبێو نابێ بە چوار • وە جوملەی (فان خفتم الا یقیما حدود الله) بۆ بەیانی ئەوەیە ئەو تەلاقانە کە بەدەستی پیاونو بە جێگەیان دێننێ ، وەکو ئەتوانێ بەخۆڕایی بە جێگەیان بێننێ ئەیشتوانێ لەسەر مالّ بێو ئیتر عەلاقەی بە زیادکردنی تەلاقەوە نیە •

﴿ فَاِن طَلَّقَها فَلا جُناحَ عَلَيْهِما أَنْ يَتَراجَعا ﴾:

جا ئەگەر ئەم مێردی دووهەمە لە پاش ئەوە کە ئەو ژنەی بە مارەبڕینێکی شەرعی مارەکردو **ڕۆیشتەلای** هاتو بە ئارەزووی خۆی ئەو ژنەی تەلاق دا بە تەلاقی بائین لە موقابیلی مالّەوە ، وە یا بە تەلاقی خۆڕایی ، وە ئەو ژنە ماوەی عیددەی لەم تەلاقەوە بەسەردا رابوورد •• ئەوە گوناحو تاوان ناکەوێتە سەریان لەوەدا بکەونەوە یەکو مێردی یەکەم ئەو ژنە مارەبکاتەوە •

﴿ اِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيما حُدُودَ اللهِ ﴾ :

ئەگەر باوەڕی بەهێزیان وابوو کە پاش ئەم یەکگرتنەیان یاسای فەرمانی خودا لە ژنومێردیدا بەجێدێننو بە یاسای شەرع بەیەکەوە رائەبوێرن • وە ئەگەر باوەڕیان وابوو کە پاش ئەم جارەیش هەر ئاشووبو فیتنە ئەنێنەوە ئەوە لە ئیقدامیان لەسەر ئەم مارەبڕینە تازەیە تاوانبار ئەبن هەرچەن نیکاحەکە بە زاهیری شەرع دروست بێ ؛ چونکی ئینسان هەر ئیشێ بکا لەسەر باوەڕی پەیدابوونی رووداوی نابار ئەوە تاوانبار ئەبێ •

﴿ وَتِلْكَ حُدُودُ اللهِ ﴾ :

ئەم ئەحکامە کە بەیانمانکردن یاسای دینی خودان ٠

﴿ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴾ (٢٣٠)

خودا رۆشنیانئەکاتەوە بۆ کۆمەڵە ئینسانێ کە لە یاسای خودا تێبگەنو رەفتاری پێبکەن ٠

جا لەبەر ئەوە کە ئینسانی ئەو چەرخە خوویان گرتبوو بەوەوە کە بەدرێژی رۆزگار هەرکاتێ رقیان داهات لە ژنەکانیان تەلاقیان بدەنو لەپێش تەواوبوونی ماوەی عیددەیانا بیانهێننەوەو ئەم خووە ناشیرینە لە دەماخیانا دامەزرابوو و بە ئاسانی لەسەریان دەرنەدەچوو خودای تەعالا بۆ تەئکیدی فەرمانە پێشووەکەی دووبارە فەرمووی :

﴿ وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ ﴾ :

کاتێ ژنەکانتان تەلاقداو نزیکبوونەوە لە ئاخری ماوەی عیددەیان ٠

﴿ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ ﴾ :

ئەو ژنانە بهێننەوە بۆ لای خۆتانو رایانبگرن لەسەر یاسای ناسراوی ئایینی ئیسلام ٠

﴿ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ ﴾ :

یا وەکو بەرەڵاتان کردوون با بڕۆن ، بەڵام بە شێوەیەکی پەسەندو حوقووقیان هەرچی هەیە پێیان بدەن ٠

﴿ وَلا تُمْسِكُوهُنَّ ضِراراً لِتَعْتَدُوا ﴾ :

ئیتر مەیانهێننەوە بۆ لای خۆتان لەسەر خواستی ئەوە کە زیانیان پێبگەیەنن هەتا لەسەر ئەو خواستە بکەونە ستەمکردن لێیان و بەدخوویی و کاری ناشیرینیان لەگەڵ بکەن ٠

﴿ وَمَنْ يَفْعَلْ ذلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ ﴾ :

هەرکەسێ ئەو ستەمەو ئەو کارە نابارانە بکا لەگەڵ ئەو ژنە داماوەدا کە هێناویەتیەوە بۆلای خۆی ئەوە لەراستیدا ستەمی لە نەفسی خۆی کردووە ؛ چونکی خۆی ئامادەکردووە بۆ عیقابی خودا لە دنیاو قیامەتا ٠

﴿ ولا تَتَّخِذوا آياتِ اللهِ هُزُواً ﴾ :

ئەی موسوڵمانەکان ئەم ئایەتی خودایەو ئەم ئەمرو نەهی‌ی خودا کە ئێنە سەرتان بە گاڵتەو گەپی بێشوعوورانە رایان مەبوێرن و ئیهمالیان مەکەن و رەفتاریان پێبکەن ٠ وە یاخود ئەو حەڵو عەقدە کە خودا داینا ون بۆتان بەگاڵتەیان دامەنێن ٠ نەڵێن بەو تەڵاقە کە بە دەمتانا هاتووە : گاڵتەمان کردووەو دانامەزرێ! ئەمە گوناحێکی پووچە ؛ چونکی خودا لەسەرتان ئەژمێرێ ٠ وە فەرموودەی پێغەمەرە : سێ شت هەن بە دڵنیایی بیانکەی ساغن و بەگاڵتەیش بیانکەی هەر ساغن : ژن مارەکردن و ، ژن تەڵاقدان و، بەندەئازادکردن ٠

وە زاناکان فەرموویانە حەزرەت ئەم ئیانەی لەبەر ئیهتیمام جیاکردوەتەوە ئەنا هەموو حەڵو عەقدێ هەر وەهایە ، یانی کە بڕیاردران و بەدەما هاتن ئەوە هەرچۆن بێ بەتەواو

ئەژمێررێن ٠

﴿ و اذْكُروا نِعْمَةَ اللهِ عَلَيْكُمْ ﴾ :

ناوی نیعمەتەکانی خودا ببەن کە پێی‌داون بۆ ئەوە کە سوپاسی خودا بکەن لەسەریان ٠ وە ئەو نیعمەتانە وەکو لەشساغی‌و ، هۆشیاری‌و ، رزق‌و رۆزی‌و ، رزگاربوون لە تاریکستانی خودانەناسی‌و بتپەرستی ٠ وە یاخود باسی ئەو نیعمەتەگەورەی خودایە بکەن کە دیارە لەلاتان وەکو رەوانەکردنی حەزرەتی محەمەد (د)و کردنی بەهۆی رەحمەت بۆتان ٠

﴿ وَما أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الكِتابِ وَالحِكْمَةِ ﴾ :

وە باسی ئەوە بکەن کە خودا ناردوویەتە خوارەوە بۆ سەرتان لە ئایاتی قورئانی پیرۆزو فەرموودەکانی پێغەمبەری نازدار کە بوون بە هۆی ئەوە لە تاریکستانی نەزانین دەرچن بۆ رووناکی زانست‌و بیرو باوەڕی راست‌و ڕەوان وە پیرۆزی هەردوو دنیایان پێ‌وەربگرن ٠

﴿ يَعِظُكُمْ بِهِ ﴾ :

خودا ئامۆژگاریتان ئەکا بەو قورئان‌و فەرموودەی رەهبەرە ٠

﴿ و اتَّقُوا اللهَ ﴾ :

لە خودا بترسن ٠

﴿ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللهَ بِكُلِّ شَيءٍ عَلِيم ﴾ : (٢٣١)

وه بزانن که خـــودای تـــەعالا بەهەموو وتارو کردەوەو خەیالاتێکی دەروونتان زانایەو هیچی لێ ونابێ .

زاناکان فەرموویانە : ئەمە کە قورئان هاتووەتـــە خوارەوە دیارە . وە ئەمەیش کـــە بڵێـــین فەرموودەی پێغەمەریش (د) هاتووەتە خوارەوە لەبەر ئەوەیە کە لەسەر فەرمانی خـــودا پێویستە بکەوینە دووی بەیاناتی حەزرەتو رەفتاریان پێ بکەین .

فەرموودەی خودای تەعالا : (واذا طلقتم النساء .. الاية)

ریوایەتکراوە لە مەعقەلی کوڕی یەسار ، یا کوڕی سینان ، کە خوشکێکی بوو مارەی بڕی بۆ ئامۆزایەکی خۆی و لە پاشـــان تەلاقی داو باسی نەکرد هەتا عیددەی تەواو بوو ، جا خەڵکـــی داوایان کرد مارەی بکەن و مێردەکەیشی پەشیمانەوە بوو لـــە تەلاقەکەی و داوای کرد مارەی بکاتەوە و مەعقەل سوێندی خوارد جارێکی تر بۆی مارەنەکاتەوە لەگەڵ ئەوەشـــا ژنەکەی حەزی ئەکرد بگەڕێتەوە بۆ لای ... جـــا ئـــەم ئایەتـــە نازڵبوو فەرمووی :

﴿ و اِذا طَلَّقْتُمُ النِّساءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ ﴾ :

کاتێ ژنەکانتان تەلاقداو مانەوە هەتا گەیشتن بەدوایـــی ماوەی عیددەیان .

﴿ فَلا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْواجَهُنَّ ﴾:

مەنعیان مەکەن ــ ئەی حەقدارانی ئەو ژنانە ــ لەوە کـــە شووبکەنەوە بە مێردەکانیان .

﴿ إذا تَراضَوْا بَيْنَهُمْ بِالمَعْروفِ ﴾ :

كاتێ كه لەيەك رازىببن به ياساى دين ٠

﴿ ذلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كان مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللهِ وَاليَوْمِ الآخِرِ ﴾ :

ئەم فەرمانە ئامۆژگارى ئەو كەسانەى پێئەكرێ لە ئێوە كە ئيمانيان هەيە بەخوداو بە رۆژى قيامەت ؛ چونكى كەسێ كە باوەڕى نەبێ بە فەرمانێو بە ئەنجامى ئەو فەرمانە ئامۆژگارى كردنى بێسوودە ٠

﴿ ذَلِكُمْ أزْكى لَكُمْ وَأَطْهَرُ ﴾ :

ئەم ياسايە بەسوودترە بۆ ئێوەو پاكترە لە چلّكى تاوانبارى٠

﴿ واللهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ ﴾(٢٣٢)

خواى تەعالا زانايە بەوەى كە سوودى دنياو قيامەتى تێدايەو ئێوە زانانين ٠ وە پێويستە بۆ نەزان لەسەر فەرمانى زانا رەفتار بكا ٠

جا كاتێ كە مەعقەل ئەم ئايەتەى بيست وتى : (سمعا لربي وطاعة) و وتى بە ئامۆزاكەى : خوشكەكەم مارەئەكەمەوە بۆتو ئيكرامیشت ئەگرم ٠ مەعقەل ئەڵێ : ئەم ئايەتە لە شانى منـدا نازڵبوو ، وە كەفارەتى سوێندەكەم داو بۆم مارەكردەوە ٠ ئەمە ئيمامى بوخارىو ئەبووداوودو ترمذى ريوايەتيان كردووە ٠

بزانن ! لە سەر ئەم تەقريرە خيطابى (فلا تعضلوهن) بۆ حەقدارى ژنەكانەو هەڵئەگرێ ئەو خيطابە بۆ نەفسى مێردەكان

بێ که تەلاقی ژنەکانیان داوە • وە لەبەر ئەوە کە خاوەندەست بوون مەنعی ژنە تەلاقدراوەکانیان کردووە لەوە کە شوو بکەن بەو کەسانە ئەیانەوێ •

جا خودای تەعالا ئەفەرموێت : ئەم غەدرە مەکەن ! مادام تەلاقتان داونو عیدەیان تەواو بووەو لەناو خۆتانا ناکەونەوە یەک مەنعیان مەکەن لەوە کە شوو بکەن بەو کەسانە ئەیانەوێ شوویان پێ بکەن •

وە لە پاش باسی ئەحکامی تەلاق باسی حوکمی ئەو ژنە تەلاقدراوانە ئەکا کە لە مێردیان جیابوونەتەوەو منداڵیشیان لەو مێردانە هەیەو گومانی ئەوە ئەبرێ ئەو ژنانە لەبەر دوژمنایەتی مێردەکانیان منداڵەکان تەرک بکەنو شیریان پێ نەدەن • وە ئەفەرموێت :

﴿ وَالوالِداتُ يُرْضِعْنَ أَوْلادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كامِلَيْنِ لِمَنْ أَرادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضاعَةَ ﴾ :

ئەو ژنانە کە دایکی منداڵنو تەلاقدراون واجبە لەسەریان شیر بدەن بە منداڵەکانیان ئەگەر کەس نەبێ شیریان پێ بدا ، وە یا منداڵەکان مەمکی ژنی تر نەگرن ، یاخود ژنی تر ببێ بەلام گومانی زایەبوونی منداڵەکانیان لێ بکرێ ، وە یاخود لە کاتێکا باوکو حەقداری منداڵەکان لات بنو تەوانایان نەبێ دایەنێکی تر بگرن بۆ منداڵەکانیان • ئەم تەفسیرە لەسەر ئەساسی ئەوە کە ئەم جوملە ئیخباریيە لە جێگەی جوملەی ئینشائییەدا بێ وە ئەمر بێ بە دایکەکانیان شیریان پێ بدەن • وە ئەگەر هەر لەسەر ئیخبار بێ ئەوە ئەبێ بە ئیخبار لە ژنەکان بەوە کە شیر ئەدەن بە

منداڵەکانیان هەرچەن وجووب روو بکاتە باوکی منداڵەکان لە کاتێکا دایکەکەیان بەخۆڕایی شیربدا ، وە یا بە کەمتر لە ئوجرەی عادەتی رازی بێ ، وە یا هەر داوای ئوجرەی عادەتی بکا ، وە غەیری ئەو بەو ئوجرە رازی ببێ یا داوای زیاتر لە ئوجرەی عادەتی بکا بۆ ئەوەی منداڵەکان بدەن بە دایکیان • وە ئەمما بڕیاری ماوەی شیردانەکەیان بە دوو ساڵ ئەوە لەسەر شێوەی وجووب نیە لەبەر دوو شت : یەکەم لەبەر جوملەی (لمن أراد أن يتم الرضاعة) واتە ئەم دوو ساڵە بۆ ئەو باوکانەیە یا بۆ ئەو باوك‌و دایکانەیە خواستیان لەسەر تەواوکردنی ماوەی شیردانە بە منداڵ • لەبەر ئەوە کە واجب بوون نابەسترێ بە خواستەوە •

دووەم : لەبەر ئایەتی : (وان ارادا فصالا عن تراض) کە زاهیرە لەوەدا مادام ئەو دایك‌و باوکە ویستیان لە کەمتر لە دوو ساڵ منداڵەکە لە شیر ببڕنەوە ئەوە دروستە بۆیان • کەوابوو غایە لە ناوبردنی دوو ساڵدا قەطعی نیزاعە • واتە ئەگەر ژنەکەو پیاوەکە لە ماوەی شیرپێدانی منداڵەکەدا نەکەوتنە یەك ئەوە شەرع ئەو نیزاعە ئەبڕێتەوە بە ئیعتباری ماوەی دوو ساڵ•

﴿ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ﴾ :

وە واجبە لەسەر ئەو باوکە کە منداڵەکە بۆ قازانجی ئەو لەدایك بووە رزق‌و رۆزی ئەو ژنە شیردەرانەو بەرگ‌و پۆشاکیان پێبدەن بە یاسای شەرعی‌و لەسەر عادەتی موسوڵمانانی ئەو شوێنە بۆ ئەوە کە ببێ بە ئوجرەی ئەو ژنە تەڵاقدراوانە هەتا

به تێری‌و پۆشته‌یی‌و خاوه‌نشیری بتوانن شـــیر بـــده‌ن بـه منداڵه‌کانیان • به کورتی وه‌کو زه‌مانی پێشوو که له‌ژێر نیکاحی پیاوه‌کاندا بوون وه‌ها نه‌فه‌قه وه‌ربگرن تا منداڵه‌کان به خۆشی به‌خێوبکه‌ن . وه ئه‌گه‌ر وا هه‌ڵکه‌وت ئوجره زیاتـر بـوو لـــه ئه‌ندازه‌ی نه‌فه‌قه یا که‌متر بوو ئه‌وه ئه‌و قه‌ضییه حه‌واڵه ئه‌کرێ به ئیتتیفاقی خۆیان ، وه ئه‌گه‌ر نیزاعیان که‌وته‌ناو قازی ده‌فعی ئه‌کا به نه‌وعێ که ئه‌و پیاوو ژنه که‌سیـان مه‌غدوور نه‌بـــن‌و منداڵه‌کانیش باش په‌روه‌رده ببن •

﴿ لا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلاَّ وُسْعَها ﴾ :

له‌لایه‌نی خودای ته‌عالاوه داوا ناکرێ له هیچ نه‌فسێ ئیللا ئه‌و ئه‌ندازه‌یه که‌وا له ته‌وانایا ؛ ده‌وڵه‌مه‌ند به‌پێی خۆی‌و گه‌دا به‌پێی خۆی •

﴿ لا تُضَارَّ والِدَةٌ بِوَلَدِها وَلا مَوْلُودٌ لَـــهُ بِوَلَدِهِ ﴾ :

قیرائه‌تی (حفص) له‌سه‌ر فه‌تحه‌ی (ر)ه‌که‌یه له‌گه‌ڵ گرتنیا، جا له‌سه‌ر ئه‌م قیرائه‌ته ئینشایه یانی : بـا زیان نه‌درێ له دایکی ئه‌و منداڵانه به‌هۆی منداڵه‌کانیانه‌وه ، بـه‌م نه‌وعـــه زۆریان لێ‌بکرێ له خزمه‌تکردنی خاریج له‌عاده‌ت • وه زیان نه‌درێ لـــه باوکی منداڵه‌که به‌هۆی ئه‌و منداڵه‌وه ، به‌م شێوه ژنه‌کان داوای زیاده‌مه‌سرفیان لێ‌بکه‌ن •

وه خوێنراویشه‌ته‌وه به بۆری (ر)ه‌که له‌گه‌ڵ ته‌شـدیدا وه له‌سه‌ر ئه‌م قیرائه‌ته ئیخباره • واته : دایکی منداڵه‌که زیـــان

ناگەیەنێ بە منداڵەکەی لە شیرپێدانو خزمەتکردنیا ، وە باوکی منداڵەکەیش زیان نادا لە منداڵەکەی بە ئیهمالکردنی خزمەتی دایکەکەی ، وە یا بە نەدانی مەسرەفی منداڵەکە •

﴿ وَعَلَى الوَارِثِ مِثْلُ ذلِكَ ﴾ :

وە واجبە لەسەر میراتبەری ئەو خاوەن منداڵە ، وەکو باوکی باوکی ، یا کوڕی ئەو باوکە •• وێنەی ئەوە کە واجبە لەسەر باوکەکە • وە بازێ فەرموویانە : مەبەس لە واریثی خاوەن منداڵەکە نەفسی منداڵەکە خۆیەتی ، وە مەعنای وایە ئەگەر خۆی ماڵی هەبوو لە ماڵی خۆی مەسرەف ئەکرێ بۆ خۆی وە بۆ دایکەکەی کە شیری پێئەدا • وە بازێ ئەڵێن : مەبەس لە واریث ئەو کەسەیە یە لەپاش باوکو دایکەکە ئەمێنن• واتە ئەگەر باوکەکە مرد لەسەر دایکە مەسرەفی منداڵەکە ، وە ئەگەر دایکەکە نەما واجبە لەسەر باوکەکە دایەن بگرێ بۆ منداڵەکە •

﴿ فَإِن أَرادا فِصالاً عَنْ تَراضٍ مِنْهُما وَتَشاوُرٍ فَلا جُناحَ عَلَيْهِما ﴾ :

وە ئەگەر باوکی منداڵو دایکەکەی ویستیان لەپێش تەواوبوونی دوو ساڵەکەدا منداڵەکە لە شیر ببڕنەوە بە دڵخوازی هەردوو لایان لەسەر ئەساسی راوێژو خێرخواهی ئەوە تاوانیان لەسەر نیە ، مادام زیانی منداڵەکەی تیا نیە •

﴿ وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلادَكُم ﴾:

وە ئەگەر ویستتان کە دایەن بگرن بۆ منداڵەکانتان •

﴿ فَلا جُناحَ عَلَيْكُمْ إِذاَ سَلَّمْتُمْ ما آتَيْتُمْ بِالمَعْروفِ ﴾ :

ئەوە گوناحتان لەسەر نیە کاتێ ئەو ئوجرەی دایەنە کە ئەتانەوێ پێی بدەن لە وەختی خۆیا تەسلیمی بکەن بە شێوەیەکی جوان بە نەوعێ ئەو دایەنە ئومێدەوار ببێ بە پیاوەتی ئێوەو خزمەتی منداڵەکەتان بەدڵ بەجێ بێنێ ٠

﴿ واتَّقُوا اللهَ واعْلَمُوا أَنَّ اللهَ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴾ (٢٣٣)

جا لە خودا بترسن لە بەجێهێنانی ئەم یاسادا کە باسمانکرد، وە باوەڕتان وابێ کە خودای تەعالا چاوی وا لە کردەوەکانتانەوە ٠

بزانن لەم شوێنەدا چەن باسێ هەیە :

یەکەم موفەسسیرەکان بەزۆری بیریان لەسەر ئەوەیە کە مەبەس لە : (والدات) لە ئایەتی : (والوالدات یرضعن) دا عامە بۆ دایکێ کە تەلاقدرابێو دایکێ لە ژێر نیکاحی باوکی منداڵەکەدا مابێ ٠ ئەم مەعنایە ئەگەرچی بە نیسبەتی ژنی تەلاقدراوەوە رووناك بێ ٠٠ بۆ ژنێ کە تەلاقنەدرابێ تاریکە ؛ چونکی ئەو ژنانە شیریش نەدەن بە منداڵەکانیان نەفەقەیان بە هەموو جۆرێ واجبە لەسەر مێردەکانیان ، کەوابێ ئەو رزقو کیسوەتە ئەگەر ئەیکەی بە ئوجرەی شیرپێدانیان مەعقوول نیە؛ چونکی بەبێ شیرپێدان واجبە ، وە ئەگەر نایکەی بە ئوجرە ئەوە

باسی ئوجرەی دایکەکان نیە لە ئایەتەکەدا ٠

بۆیە قورطوبی لە تەفسیرەکەیاو ، گەلێ ئەهلی تەفسیر لەسەر ئەوەن کە مەبەس لە (والدات) تەلاقدراوەکانە ٠ وە دەلیلیان هێناوەتەوە بە چەن دەلیلو حوجەتی مەعقوول :

یەکەم : ئایەتەپێشووەکان باسی ژنی تەلاقدراوو ئەحکامی تەلاقیان ئەکەن ٠ کەوابێ موناسبوایە ئەم والیداتەیش لە تەلاقدراوەکان بن ٠

دووەم : خودا بەهۆی شیردانیان بە منداڵەکان واجبی کردووە کە پیاوەکان رزقو پۆشاکیان پێبدەن ، وە ئەمە هەر بۆ ژنی تەلاقدراو دەستئەدا ؛ چونکی ژنێ کە لەژێر نیکاحو عیصمەتی کابرادا بێ شیر بداو نەیدا نەفەقەی هەر واجبە ٠

سێهەم : ئەمە کە ژنی تەلاقدراو گومان ئەبرێ موبالات بە منداڵەکەی نەکات لە داخی کابرای مێردی کە تەلاقی داوە ، جا خودای تەعالا ئەفەرموێت : نابێ ئەو ژنە وەهابێو پێویستە ئاوڕبداتەوە بەلای منداڵەکەیاو شیری پێ بدا ، هەروا واجبە باوکی ئەو منداڵەیش نەفەقەی ژنەکە بدات وەکو سابیق لە ئوجرەی ئەم شیرپێدانو خزمەتی منداڵەدا ٠

چوارەم : لە عیبارەتی (وعلی المولود له) وە دەرئەکەوێ کە ئەم ژنانە تەلاقدراوەکانن ؛ چونکی ـ ئەگەرچی نەسەب بەسراوە بە باوکەوەو بۆ دایك نیەـ ئەگەر باوكو دایك بەیەکەوە بن و منداڵ لای خۆیانا بێ ئەوە منداڵەکە بۆ هەردوولایانە ، بەڵام ئەگەر دایکی منداڵ جیابووەوە لە باوکەکەی ئەوە لە

ئەنجاما کوڕەکە یا کچەکە ئەگەڕێتـــــەوە بۆ لای باوکەکەی و قازانجی هەر بۆ ئەو ئەبێ و خێری بۆ دایکەکەی یا نابێ یا زۆر کەم ئەبێ ٠

پێنجەم : عیبارەتی (لا تضار والدة بولدها ولا مولود لـــه بولده) : موناسبی پیاوو ژنێکە کـــە عەلاقەی ژن و مێردییان لە بەینا نەمابێ ؛ چونکی ئەو زیانگەیاندن بەیەکترە ، وە یا ئـــەو زیانگەیاندن بەمنداڵە لە کاتی دۆستی و ڕێکی باوک و دایکەکەدا زۆر دوورە ، بەڵکو هەر بۆ کاتی جیابوونەوەیانە بە تەڵاق ، وە لەو کاتا یا کابرا زیان بدا لە ژنەکە یا لە منداڵەکە ، وە یا ژنەکە زیان بدا لە کابرا یا لە منداڵەکەی وەکو دیارە بۆ یەکێ بـــــە ئینصاف بڕوانێ ٠

جا ئەگەر یەکێ بڵێت : کەوابێ حوکمی شیردانی ژنێ کـــە تەڵاق نەدرابێ لە ئایەتا نامێنێ و ئەوەیش پێویستە ٠٠ ئەڵێم : مادام خودا حوکمی ژنی تەڵاقدراوی باس کرد لە هۆی شیردان بە منداڵەکەیەوە لەگەڵ دوژمنایەتی لەگەڵ مێـــردە پێشووەکەیـــاو بڕیاری دا پێویستە شیریان پێ بدەن ــ حوکمی ژنی تەڵاق نەدراو لەگەڵ مێردەکەیا بەرابەر بە منداڵەکە مەعلووم ئەبێ بە (قیاس الاولی) ؛ چونکی لە جێگەیێ واجب بێ کە ژنـــــی تەڵاقدراو ئیهمالی منداڵەکەی نەکاو شیری پێ بداو کابرایش نەفەقـــــەی پێ بدا ٠٠ دەرئەکەوێ واجبە لەسەر پیاوو ژنێ ڕێک بن و پێکەوە بن کە ئیهمالی تەربییەی منداڵەکەیان نەکەن ؛ خواە دایکـــــی منداڵەکە بەخۆڕایی شیر بدا بە منداڵەکەی یاخود بە ئوجرە بێ ٠

وەکو ئیمامی شافیعی رەوای‌داوە ئوجرە بدرێ بە دایکی منداڵەکە بۆ شیرپێدانی ٠

باسی دووەم ئەمەیە : لەم ئایەتەوە دەرئەکەوێ کە حەقی (حەضانە)و تەربیەکردنی منداڵ بۆ دایکەکەیەتی ، هەرچەن تەلاقیش‌درابێ ، مادام شوو نەکا بە بێگانە وەکو لە دەلیلی تر دەرئەکەوێ ٠ وە ئەم حەقی حەضانەیە لە مەذهەبی شافیعیدا ئەوەندەیە هەتا منداڵەکە ئەگاتە کاتی تەمییزو زانستی سوودو زیانی خۆی ، لەو کاتەدا خاترخۆ ئەکرێ ئاخۆ کامیان ئیختییار ئەکا لە باوك‌و دایك ، وە لەسەر ئیختیاری خۆی موعامەلەی لەگەڵدا ئەکرێ‌و حەقی حەضانە بۆ ژنان موناسبترە ؛ چونکی ئەوان باش ئەزانن‌و ئەتوانن منداڵی بێ‌تەمییز بەخێو بکەن ٠

جا باشتریان دایکی منداڵەکەیە ، ئەمجار دایکەکەکانی ئەو دایکە کە بە هۆی ژنەکەوە بگەن پێی ، نزیك لە پێش دووەوە ٠ وە (هکذا) ٠ پاش ئەوان دایکی باوك ، جا ئەو دایکانەی کە بە هۆی ژنەوە پێی ئەگەن ، جا دایکی باوکی دایك ٠ جا دایکی باوکی باپیرە ٠ وە خوشك پێش‌ئەخرێ لە پووری لە دایکەوە بێ، ئەم پوورە پێش ئەخرێ لەسەر کچی براو کچی خوشك وە برازاو خوشکەزایێ کچ‌بن پێش ئەخرێن لەسەر پوور لە لایەنی باوکەوە ٠ وە خوشکی باوك‌و دایکی لەسەر خوشکێ کە لە یەك لاوە بێ ، وە خوشکی باوکی پێش ئەخرێ لەسەر خوشکی دایکی٠

وە هەرچۆن حەقی حەضانە بۆ ژنان هەیە بۆ پیاوانیش هەیە ؛ جا ئەگەر ژن‌و پیاو کەوتنە یەك ئەوە لە پێشدا حەق بۆ

دایکی منداڵەکەیە ئەمجار بۆ دایکی دایکی • پاش ئەوان بـــۆ باوکی منداڵەکەیە •

ئەگەر ئەصڵو حاشیە کەوتنەیەك ئەوە ئەسڵ وەکو باوکی منداڵەکە یا وەکو دایکی پێش ئەخرێ لەسەر خزمی حاشـــیەو تەنیشت وەکو براو خوشکی ئەو منداڵە • ئەگەر ئەســـڵ لـــە مەیداندا نەبوو ئەوجار خزمی تەنشیت ئەبێ بە پەروەردەکەری ئەو منداڵە ، وە نزیك پێش دوور ئەکەوێ • وە ئامۆزایش حەقی حەضانەی هەیە ، بەڵام کچێ لە پایەی ئارەزوودا بـــێ نادرێ بەخۆی بەڵکو ئەدرێتە دەستی ژنێکی متمانەپێکراو کە ئەو هەڵی بژێرێ •

جا پاش ئەوە کە خودای تەعالا باسی عیددەی تەڵاقـــی کردو بە شوێن ئەوا باسی شیردانی منداڵی کرد •• هات باسی عیددەی ژنی مێردمردووی کرد ، مەبادا کەسێ گومان ببا کـــە عیددەی ئەمیش وەکو عیددەی تەڵاق وایە وە فەرمووی :

﴿ وَالَّذِيـــنَ يُتَوَفَّـــوْنَ مِنْكُـــمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجاً ﴾ :

ئەو پیاوە موسوڵمانانە کە ئەمرن و ژنەکانیان لە پاش خۆیان بەجێ ئەهێڵن •

﴿ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَـــةَ أَشْـــهُرٍ وَعَشْراً ﴾ :

واجبە ئەو ژنانە خۆیان رابگرن لە شووکردن لە پاش مردنی مێردەکانیان تا ماوەی چوار مانگ و دە شەو •

وه هۆی ئەم تەقدیرە ئەمەیە کە : منداڵ لە سکی ژنا لە ئاخری سێ مانگدا ئەجووڵێ ئەگەر نێرینە بێ ، وە لە ئاخری چوار مانگدا ئەگەر مێیینە بێ ، جا ئیعتیباری ماوە زۆرەکەیان کراوە لەبەر ریعایەتی هەردوو صینفەکە ، وە دە شەوی تریش عەلاوە کراوە لەبەر ئیحتیاط ؛ چونکی وا ئەبێ لە پاش ئەو ماوە بەگورجی منداڵەکە ناجووڵێ هەتا چەن رۆژێ •

وە ئەم ئایەتە بەزاهیر عامە بۆ ژنێ کە سکی نەبێ وە ژنێ سکی ببێ ، بەڵام ژنێ سکی ببێ دەرکراوە لە عوموومی ئەم ئایەتە بە ئایەتی : (وأولات الاحمال أجهلن أن يضعن حملهن): واتە : ئەو ژنانە کە خاوەن حەملن عیددەیان بەمەیە کە سکەکەیان دابنێن •

﴿ فَإِذا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلا جُناحَ عَلَيْكُم فِي ما فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالمَعْرُوفِ ﴾ :

واتە جا کاتێ ئەو ژنانە گەیشتن بە دوایی ماوەی عیددەکەیان ئەوە لەو کاتەدا گوناح نیە لەسەر ئێوە ، ئەی خاوەن فەرمانەکان، کەوازبێنن لەو ژنانە لە کردنی هەر شتێکا بۆ خۆیان ئەیکەن لەوانە کە لە ماوەی عیددەدا مەنعکراوە لێیان بەم شەرتە بە یاسای شەرع بێ و لە دەستووری دامەزراو دەرنەچن •

واتە : ئەو ژنانە لە ماوەی عیددەدا نابێ بەبێ عوزر خانووی نیشتمانی خۆیان بەجێبێڵن ، وە واجبە لەسەریان تەرکی هەموو زینەتکاری و خۆجوانکردن بکەن لە ماوەی عیددەدا لە پۆشاکا ، وە بەکارهێنانی بێنخۆشی و خشڵی جوانی ژنانەو

سەروموو لەخەنەگرتن ... لەبەر ئەوە ئەم جۆرە وەزعانە ئەبن بەهۆی بانگکردنی ئەوانەی تالیبی خوازبێنین ، جا مەنـــعکراوە لەمانە لەبەر مەنعی وەسیلەی فیتنـــەی دینـــیو ئاشووبـــی کۆمەڵایەتی .

وە لە بوخاریو موسلیمدا ریوایەتکراوە لە (ام عطیة)وە کە : حەزرەت (د) فەرموویەتی : دروست نیە هیچ ژنێ تەعزییە بگرێ لەسەر مردوو لە سێ رۆژ زیاتر ئیللا لەسەر مێردی خۆی ، ئەوە تەعزییە ئەگرێو خۆی دوور ئەخاتەوە لە زینەتو لـــــــە خۆجوانکردن لە ماوەی چوار مانگ‌و دە شەوو رۆژدا .

﴿ وَاللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴾ (٢٣٤)

واتە : خودا بەڕاستی ئاگاداری ئەوەیە ئێوە ئەیکەن . ئەم جوملە هەڕەشەیە بۆ ئەو فەرماندارانە کە لە چاودێری ئەحکامی دینا بێموبالاتی ئەکەنو واجبی خۆیان بەجێنایەنن .

بزانن ! عیدەی ئەو ژنە کە لە پێش مردنی مێردەکەیـــا تەلاقدراوە بە تەلاقی ریجعی وەکو ئەو ژنەیە کە لە نیکاحـــی مێردەکەیا بووە . واتە : ئەگەر حامیلە بـــێ بـــە دانانـــی حەملەکەیەتی ، ئەگەرنا چوار مانگ‌و دە شەوو رۆژە . بـــەڵام ئەگەر تەلاقەکەی بائین بێ ئەوە لەسەر عیدەی تەلاقەکـــــەی ئەڕوا بە سێ (طوهر) ، وە یا ئەگەر حەیزو پاکی نەبوو بـــە سێ مانگەو بەس .

وە عیدەی مردنی مێردی ژن واجبە لەسەر ژنێ کە نابالغ بێ ، وە یا بالغ بێو حەیزی پیا نەهاتبێ ، یا حەیزی پیا هاتبێو لە کاتی مردنی مێردەکەیا حەیزی بەسەرا بێ ، یاخود گەیشتبێ

به تەمەنی بێحەیزی ... عیددەی هەموو ئەمانـــــە ، مادام حەملیان نەبێ ، چوار مانگ‌و دە رۆژەو هەموویان تـــەواوی مارەیی‌و میرات لە مااڵی مێردەکەیان وەرئەگرن .

بەڵێ عیـــددەی جارییەی مێردمردوو دوو مانگ‌و پێنـــــج رۆژە ، بەڵام لەم زەمانەدا جارییە نەماوە بەتایبەتی لە وڵاتـــــی ئێمەدا .

﴿ و لا جُناحَ عَلَيْكُمْ فِيما عَرَّضْتُم بِهِ مِـــــنْ خِطْبَةِ النِّساءِ ﴾ :

واتە : ئەی موسوڵمانانێ کە خواستی ئەوەتان هەیە ژنـــــی مێردمردوو مارە بکەن هیچ گوناح‌و تاوان نیە لەسەرتان لـــــەو خوازبێنییە کە بە شێوەی تەعریض بێ ، واتە بە شێوەیێ بێ بە هۆی موناسەبەی رۆژەوە لێی دەربکـــــەوێ مانای خوازبێنییە ، وەکو ئەوە بە ژنەکە بڵێ : تۆ ژنێکی باش‌و بەشەرمی‌و ، تـــــۆ دانامێنی‌و ، تۆ لە هەر خانەدانێکا ببی ئاوەدانی ئەکەیتەوە ... بەڵام بە قەراری راستی دروست نیە بە رووناکی خوازبێنـــــی بکەن ، وەکو ئەوە بڵێیت : من خواستم هەیە تۆ مارە بکەم ئەگەر تۆ مەیلت ببێ .

﴿ أوْ أَكْنَنتُمْ فِي أَنفُسِكُمْ ﴾ :

هەروا گوناحتان لەسەر نیـــــە لەوەدا کە لە دڵێ خۆتانـــا دای ــ بپوشن ، واتە لە دڵتانا هەبێ مادام خودا بۆتان ڕێك‌بخـــا ئەو ژنە مارەبکەن .

﴿ عَلِمَ اللهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرونَهُنَّ ﴾ :

خوا ئەزانێ کە ئێوە ناوی ئەو ژنانە تەبەنۆ باسی ئـــەوە ئەکەن کە ئێوە دڵخوازتانە ئەو ژنە مارەبکەن کەوابو ئەگەر بـە شێوەی شەرعی قسە بکەن لەگەڵیانا بە تەعریض قەی ناکا ٠

﴿ وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا ﴾ :

بەڵام باسی مارەکردنو چوونەلا نەکەن لەگەڵیانا ٠

﴿ إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴾ :

بەڵێ مانیع نیە کە لەگەڵیانا قسەیەکی عادەتی شـــەرعی بکەن ٠

﴿ وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ ﴾ :

وە بە قەطعی عەزم نەکەن لەسەر مارەبڕینو نیکاحکردنیان هەتا ئەو ماوەی عیدە واجبە ئەگاتە ئاخریو تەواو ئەبـێ ؛ چونکی ئەو عەزمە بێ سوودەو موخالیفی شـــەرعە ، وە بازێ جاریش ئەو عەزمە هەڵتانئەنێ بۆ مارەکردنی ئەو ژنـە لەپێش تەواوبوونی عیدەدا ، وە ئەم عەقدە ناشەرعییە ئەبێ بە هۆی گومانی خراپبە ئێوەو بە ژنەکانو ئەبێ بە هۆی ئاشووب لەناو موسوڵمانانا‌ناو ، لە عەینی کاتا عەقدەکەیش بەتاڵە ٠

﴿ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ ﴾ :

بزانن کە خودای تەعالا ئەزانێ بەو عەزمە نابارانە کـەوا لە دڵتانا ، جا خۆتان بپارێزن لێیو ئەو عەزمە مەکەن ٠

﴿ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴾ (٢٣٥)

وه بزانن که خودای تەعالا تاوان‌بەخش‌و گوناهـپۆش‌و بـە مۆڵەت‌و ئارامە ، ئەگەرنا گەلێ کەس گیرۆدە ئەبوون •

﴿ لا جُناحَ عَلَيْكُمْ اِنْ طَلَّقْتُمُ النِّساءَ ما لَـمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً ﴾ :

واتە : هیچ داوای ماڵو مارەیی نیە لەسەر ئێوە بۆ ژنەکانتان ئەگەر تەڵاقتان دان ، مادام نەچووبنەلایان ، یانی جیماعتـان لەگەڵ نەکردبن ، یاخود مارەییتان بۆ بڕیار نەدابن •

﴿ وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَـى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتاعـاً بِالْمَعْرُوفِ حَقّـاً عَلَـى الْمُحْسِنِينَ ﴾ (٢٣٦)

بەڵام ئەو ژنانە ئەندازەیێ ماڵیان پێبدەن لەبەر چاری ئەو دڵئازاری جیابوونەوەیانە ، وە ئەم ماڵە واجبە لەسەر دەوڵەمەند بە ئەندازەی موناسبی خۆی ، وە لەگەڵ ریعایەتی وەختـا ، وە لەسەر نەدارایش بە قەی شانی خۆی بە شێوەیەك شایانی پیاوەتی کابراو شانی ژنەکە بێ ، وە ئەم حەقە بڕیاردراوە لەسەر ئـەو موسوڵمانانە کە شوعووریان هەیە بە چاکەکردن لەگەڵ نەفسـی خۆیانا بۆ ئەوە تاوانبار نەبن ، وە لەگەڵ غەیری خۆیانا بۆ ئەوە بە واتەی نابار بریندار نەبن •

﴿ و اِنْ طَلَّقْتُموهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ ما فَرَضْتُمْ ﴾

وە ئەگەر ژنەکانتان تەڵاق بدەن لـە پێش ئەوەدا کـە بڕۆنەلایان‌و جیماعیان لەگەڵ بکەن وەلحاڵ لە پێشدا مارەییتان

بۆ بڕیار دابوون : خواه له عەقدی نیکاحەکەدا یا له پاش ئەو نیکاحەدا ـ وەك نیکاحی موفەووەضه ـ ئەوه واجبه لەسەرتان نیوەی ئەو ماڵەیان بدەنێ که بۆتان بڕیارداون ئیتر حەقی موتعەیان نیه ٠

﴿ اِلاّ اَنْ یَعْفُونَ اَوْ یَعْفُوَ الَّذِي بِیَدِهِ عُقْدَةُ النِّکاحِ ﴾ :

مەگەر کاتێ ژنەکان ئێوه عەفو بکەن لەو نیوه مارەییەو هیچ وەرنەگرن ، وه یاخود ئەو پیاوه که عوقدەی نیکاحەکەی به دەستەوەیه ـ که مێردەکەیەتی ـ ئەو ژنه عەفو بکا له نیوەمارەیی باقی که حەقی خۆیەتی ٠ واته هەموو مارەییەکەی پێبدا ، ئەو کاته هەموو مارەییەکه وەرئەگرن ٠

﴿ وَاَنْ تَعْفُوا اَقْرَبُ لِلتَّقْوی ﴾ :

وه بزانن عەفوکردنی ئێوه له بەشەکەی خۆتانو تەسلیمی هەموو مارەییەکه بەو ژنانه نزیکتره به کەرامەتو تەقواو موناسبتره بۆ خوو ڕەوشتی پیاوی باش ٠

﴿ ولا تَنْسَوُا الفَضْلَ بَیْنَکُمْ ﴾

هەرگیز کەرامەتو بەخشش له بەینی خۆتانا فەرامۆش مەکەنو هەمیشه خواستی دڵتان وابێ که بەخششتان ببێ بە موسوڵمانان ٠

﴿ اِنَّ اللّهَ بِما تَعْمَلُونَ بَصِیرٌ ﴾ (٢٣٧)

به ڕاستی خودای تەعالا بینایه بەو شتانه که ئێوه ئەیکەنو چاوی لێیانەوەیه ٠

دریژەی ئەم باسە ئەمەیە ئەو ژنە کە جیائەبێتەوە لە مێردەکەی بە هۆی مردنی یەکێ لەوانەوە هەموو مارەییەکەی ئەکەوێ • وە ئەگەر بە هۆی تەلاقەوە بێ ئەوە : ئەگەر ناوی مارەیی بۆ براوەو کابرا چووەتە لای ژنەکەی ئەوە هەموو ماریيەکەی ئەکەوێ ئەگەر مارەییەکەی شەرعی بێ ، وە هەموو (مهر المثل)ی ئەکەوێ ئەگەر مارەییەکەی ناشەرعی بووبێ بەم جۆرە مانێکی حەرام یا مانێکی نامەعلووم بووبێ مەثەلا • وە ئەگەر کابرا نەچووەتە لای ئەوە نیوەمارەیی یا نیوەی (مهر المثل)ی ئەکەوێ ، وە ئەگەر ناوی مارەیی بۆ نەبراوەو لە پێش چوونەلایا لە بەینی خۆیانا بڕیاری شتێکیان داوە ئەوەیش ئەگەر مانێکی شەرعی بێ نیوەی ئەکەوێ ، وە ئەگەر داشەرعی بێ نیوەی (مهر المثل) ی ئەکەوێ • ئەگەر ناوی مارەیی بۆ نەبراوەو لە پێش چوونەلایشا هیچیان بڕیار نەداوە ئەوە ئەگەر کابرا رۆیشتە لای ژنەکەی تەواوی (مهر المثل) ی ئەکەوێ ، وە ئەگەر نەچووبێتە لای ــ وەکوو صوورەتی ئەم ئایەتە پیرۆزە ــ ئەوە بەس حەقی مەتاعئەکەوێتە سەر کابرا ؛ چونکی نە مارەیی بۆ دانراوە لە عەقدی نیکاحەکەداو نە بۆی فەرزکراوە لە پاش عەقدەکە وە کابرایش نەچووەتە لایو ئیستیفادەی لێ نەکردووە • کەوابێ هەر حەقی موتعەی هەیە •

وە لە مەزهەبی ئیمامی شافیعیدا ــخــ هەموو بەشەکانی ژنی تەلاقدراو حەقی موتعەیان هەیە ، ئیللا ئەو بەشە نەبێ کە کابرا نەچووەتە لای ژنەکە لەگەڵ ئەوەدا ژنەکە نیوەمارەیی هەیە ، ئەمە غەیری ئەو نیوەمارەییە حەقی نیە وەکو باسمانکرد •

وە سیرڕی پێویستی حەقی موتعە دەفعی وەحشەتو دڵئازاری

ژنەکەیە لە جیاوەبوونا • وە ئەم حەقە سوننەتە لـــە (٣٠) درەم کەمتر نەبێ ، وە ئەگەر ژنەکە بەوە رازی نەبوو ئەبێ قازی بـە قەی شانو مالّی بۆی دابنێ •

جا لەبەر ئەوە کە خوای تەعالا گەلێ ئایاتی ئەحکامـــــی نیکاحو ، تەلاّقو ، شیردان بەمنداڵو ، عیدەی باسکرد لـــــەم کاتەدا گەڕایەوە بۆ سەر باسی نـــوێژ لەبـــەر بێدارکردنەوەی موسوڵمانان بۆ گەڕانەوە بۆ لای خودای تەعالاو فەرمووی :

﴿ حافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الوُسْطَـــى وَقُومُوا للهِ قانِتِينَ ﴾ (٢٣٨)

وە ریوایەتکراوە لە زەیدی کوڕی ئەرقەم (خ) فەرموویەتی: ئێمە لە زەمانی حەزرەتا (د) نوێژمان ئەکردو لەناو نوێژەکـــەدا قسەمان لەگەڵ یەکترا ئەکرد ••• جا ئەم ئایەتە نازڵبوو ، وە خودا بەهۆی ئەمربەموحافەزەی نوێژەکانەوەو ئەمر بەوە کـــە راوەستین لەگەڵ دەوامی عیبادەتا مەنعی کردین لە قسەکردن لە نوێژا • (ئەم باسە بوخـــاریو موســـلیمو غەیری ئەوانیش ریوایەتیان کردووە) •

واتە : ئـــەی موسوڵمانەکان ئاگـــاداری هەموو نوێـــژە فەرزەکانتان بکەن ، بە تایبەتی نوێژی مەشهوور بە (الصـــلاة الوسطی) کە نوێژی عەسرە ، وە راوەستن لە نوێژەکانتانا لەگەڵ عیبادەتو زیکری خوداداو باسی تر مەخەنە ناو نوێژەکانتان •

بزانن ! ئاگاداری کردنی نوێژ ئەمەیە : موسوڵمان مولاحەزە بکا کەی نوێژی لەسەر واجب ئەبـــێو ، شـــوروویی راستـــی نوێژەکانو ، ئەرکانەکانی چەندنو ، بە چی بەتاڵ ئەبێتـــەوەو ، سوننەتەکانی نوێژ چەندێکنو ، بەچی نوێژ ئەگا بە پایـــــەی

گەورەی خۆی‌و خاوەنەکـــەی سوودی دەســتئەکـەوێ‌و ، لە چ کاتێکاو ، لە چ شوێنێکاو ، لەگـــەڵ کێـدا نوێژ بکـا ... وە (بالفعل) ئەمانە بەجێ‌بێنێ .

جا بزانن شەرتی واجب‌بوونی نوێژ سێ شتە : ئیسلامییەت‌و، بلووغ‌و ، عەقڵ . ئەمانە حەددی تەکلیفی خودان .

وە شرووتی نوێژ پێنجن : پاکی لەشی ئینسان لە پیســـــی‌و بێ‌دەسنوێژی‌و لەشپیسی ، وە داپۆشینی عەورەت ــ واتە : بەینی ناوك‌و ئەژنۆی نێرینەو هەموو لەشی مێیینە ئیللا هەردوو دەست‌و روخساری ــ بە پۆشاکێکی پاکی وا کە عەورەتەکەی پێ ون‌ببـێ لەبەر چاودا ، وە راوەستان لەسەر شوێنێکی پاك ، وە باوەڕکردن بە هاتنی کاتی کردنی نوێژەکان ، وە رووکردن لە (کعبة الله) لە هەموو نوێژەکەدا .

وە ئەرکانی نوێژ هەژدەیە : نییەت‌هێنان بەدڵ بۆ کردنـــی فەرزی نوێژی ئەو وەختە لە کاتی (الله اکبر) کردنی دابەستنی نوێژەکە بەرەوڕووی کابەی پیرۆز وە لەگەڵ راوەستان بۆ یەکێ تەوانای هەبێ هەتا سوورەتی فاتیحە تەواو ئەکا لە (بســم الله الرحمن الرحیم)وە هەتا (ئامین) . وە رۆکووع بردن وەهـــا هەردوو بەری دەستی بگەنە ئەژنۆکانی لەگەڵ ئارامگرتنی لەشیا وە ئیعتیدال ، یانی بەرزەوەبوون بۆ راوەستان لەگەڵ ئارامگرتنی لەشیا . وە دوو سوجدە لەسەر حەوت ئەعزای لەشـــی : هەردوو ئەژنۆی بە داپۆشراوی‌و ، تەوێڵی بە رووتی ، هەردوو بـــەری دەستی‌و ، سنگی‌و هەردوو پێکانی‌و بازێ لە پەنجەکانی ؛ خـواە ئەمانە رووت بن یا داپۆشراو بن . وە ئارامگرتن لـەم دوو

سوجده‌داو دانیشتن له به‌ینی ئه‌م دوو سوجده‌دا له‌گه‌ڵ ئارامگرتنی له‌شیا • وه خوێندنی ته‌حیاتی ئاخری نوێژ بـــــه دانیشتنه‌وه‌و سه‌ڵاوات‌دان له حه‌زره‌ت (د) • وه ریزی ئه‌م ئه‌رکانانه که باسمان کردن • وه سه‌لام‌دانه‌وه‌ی یه‌که‌م •

وه ئه‌و شتانه‌یش که نوێژ به‌تاڵ‌ئه‌که‌نه‌وه یازده‌ن : قسه‌کردن به قه‌ستی • وه کرده‌وه‌ی زۆر ، یانی سێ‌جار جوولانه‌وه‌ی ته‌واوی ده‌ست (مه‌سه‌لا) • وه روودانی بێ ده‌سنوێژی یا له‌شپیسی • یـا هاتنی پیسی‌یه‌ك که عه‌فوی لێ نه‌درابێ بۆ سه‌ر له‌شت یا پوشاکت• وه ده‌رکه‌وتنی عه‌وره‌تو مانـــه‌وه‌ی به‌و حاڵـــه • وه خواردن‌و خواردنه‌وه‌و پێکه‌نین به شێوه‌ی (قاقا) • وه پشت‌کردن لـــــــه قیبله‌و • له‌دین‌وه‌رگه‌ڕانه‌وه ــ په‌نا به خودا ــ •

وه سوننه‌ته‌کانی نوێژ له پێش نوێژه‌کـــه‌دا : بانگ‌دان ، وه قامه‌ت‌کردن ، وه سیواك‌کردن ••• وه له پاش دابه‌ستنی نوێژه‌که: (توجه) کردن ؛ یانی خوێندنی (وجهت وجهي) تا ئاخـــــری وه‌کو مه‌شهووره • وه (ته‌عوذ)کردن ، یانی خوێندنی (أعـــوذ بالله من الشيطان الرجيم) له پێش فاتیحه‌دا • دانانی ده‌ســـتی راست له‌سه‌ر ده‌ستی چه‌پ له ژێری سینه‌وه له ژوور ناوکه‌وه • وه خوێندنی سووره‌تێ له پاش فاتیحه • وه ئامین‌کردن لـــه پاش فاتیحه • وه خوێندنی (قونووت) له ئیعتیدالی رکاتی دووهه‌مـــی نوێژی سبه‌ینێدا به ده‌وام‌و له ئیعتیدالی رکاتی ئاخـــری نوێژی (وتر) دا له نیوه‌ی دوایی مانگی ره‌مه‌زاندا • وه خوێندنـــــی ته‌حییاتی ئه‌ووه‌ڵ له‌و نوێژانه‌دا که دوو ته‌حییاتیان تیا هه‌یـــه • وه سه‌ڵاوات‌دان له‌سه‌ر حه‌زره‌ت (د) له ئاخری قونووت‌و ئاخـــری

ئەم تەحییاتەدا • وە (الله أكبر) كردن لە كاتی دانەوێندا بۆ روكووعو بۆ سوجدەكانو كاتی سەربەرزكردنەوە لە سوجدەكاندا • وە تەسبیحات لە روكووعداو لە سوجدەكانا • وە (سمع الله لمن حمده) لە ئیعتیدالا وە سەلامدانەوەی دووەمو بەرزكردنەوەی هەردوو دەست بۆ موقابیلی سەرشان لە كاتی (الله أكبر) كردنی ئەووەڵو دانەوین بۆ روكووعو سوجدەكانو كاتی بەرزەوەبوون لەوانا ، وە سەلاوات لەسەر ئال لە تەحییاتی ئاخرا • وە دانانی هەردوو دەست لەسەر هەردوو ران لە دانیشتنا بۆ خوێندنی (تحیات) ، بەلام دەستی چەپی بكاتەوەو دەستی راستی بقونجێنێ ئیللا پەنجەی شادەت ئەوە لەكاتی(لا الەالاالله)دا بەرزی بكاتەوە ئیتر نەیجووڵێنێو سەری ئەو پەنجەیە رووبكاتە رانی لەپاش تەواوكردنی شادەتەكەی • وە لە هەموو دانیشتنەكانی نوێژا ئیفتیراش بكا ؛ بەم جۆرە دابنێشێ لەسەر پێیی چەپیو پشتی ئەو پێیە رووله عەرز بێ وە پێی راستی هەڵبنێو سەری پەنجەكانی بەرەوقیبله بن • بەلام لە دانیشتنی ئاخرا (تەوەڕوك) بكا ؛ واتە لەسەر وڵمەی رانی دابنیشێو پێی چەپی لەلای راستەوە دەربكاو سەلامی دووەمیش بداتەوە ••• وە دریژەی ئادابی نوێژ پێویستە بە پرسیار لە زانای ناو موسوڵمانان •

وە سوودی نوێژ وا لەوەدا ئینسان بە خوشووعو حوضوورەوە نوێژ بكا ، واتە هەموو ئەعزای لەشی ئارام بنو دڵی لە لای مەعنای نوێژەكەی بێو باوەڕی وابێ كە لە حوزووری خودادایە • وە كاتی گەورەیی نوێژ ئەووەڵی وەختە پاش ئەوە

که بەڕاستی کاتی نوێژ داهات • وە نوێژەکەی لە مزگەوتا بکا ، وە بە جەماعەت بێ لەپشتی ئیمامێکی شەرعزانو رەفتار لەسەر سوننەتی پێغەممەرەوە (د) بەجێ‌بێنێ •

جا با بزانین مەبەس لە (الصلاة الوسطی) کام نوێژە لەم پێنج فەرزە ؟ زاناکان لە دیاری‌کردنی ئەم نوێژەدا دە وتاریان فەرموە :

یەکەم : ئەو نوێژە نوێژی نیوەڕۆیە لەبەر ئەوە وا لە ناوەڕاستی رۆژا • بینا لەسەر ئەوە لە بەرەبەیانەوە حسێبی رۆژ بکەی نەك لە هەتاوکەوتنەوە • وە زەیدی کوڕی ثابتو ئەبوو سەعیدی خدریو عەبدوڵلای کوڕی عومەرو (أم المؤمنین) عائیشە ـخـ لەسەر ئەم بیرەن •

وە سیڕڕەکەیشی ئەمەیە کە نوێژی نیوەڕۆ لەکاتی شیددەتی گەرمادا بووەو زۆر گران بووە لەسەر ئەصحابەکان ؛ چونکی حەزرەت (د) لە گەرمای نیوەڕۆدا نوێژی نیوەڕۆی ئەکردو هیچ نوێژێ ئەوەندە لەسەر شانیان گران نەبوو • جا ئەم ئایەتە هاتەخوارەوە (حافظوا علی الصلوات والصلاة الوسطی) الآیة . وە ئیمامی مالیك لە کتێبی (موطأ) دا ریوایەتی کردووە لە زەیدی کوڕی ثابت (الصلوة الوسطی صلوة الظهر)•

دووەم ئەمەیە کە : نوێژی عەسرە ؛ چونکی دوو نوێژی رۆژی لە پێشایەو دوو نوێژی شەو ، وە لەو کەسانەیە لەسەر ئەم

فەرموودەیە : عەلیو ئیبنو عەببباسو ئەبو هورەیرە • وە ئەم قسە ئیختیاری ئیمامی ئەبو حەنیفەو رەفیقەکانیەتی • وە ئیمامی شافیعیو زورمەی ئەهلی نەقڵ لەسەر ئەم فەرموودەن • بەڵکو جومهوور بیریان وەهایە •

سێیەم ئەمەیە کە : ئەو نوێژە نوێژی مەغریبە • وە ئیستیدلالیان کردووە بەمە کە مەغریب لە ژمارەی رکاتەکانیا میانەیە ؛ نە کەمە وەکو نوێژی سبەینێ • نە زۆریشە وەکو نوێژی عیشا • وە لە سەفەرا کورتناکرێتەوە ، وە حەزرەت قەت لە وەختی خۆی دوای نەخستووە ، وە لە پاش نوێژی مەغریب دوو نوێژی جەهری هەیە کە عیشاو بەیانییەو لە پێشیەوە دوو نوێژی سیرِی هەیە وەکو نوێژی نیوەڕۆو عەسر •

چوارەم ئەمەیە : ئەو نوێژە نوێژی عیشایە ؛ بە دەلیلی ئەمە کە وا لە بەینی دوو نوێژا کە قەسریان دروست نیە وەکو مەغریبو بەیانی ، وە وەختەکەی وەختی نوستنە ، وە لەسەر شانی ئینسان گرانە • کەوابێ زۆر موناسبی تەئکیدە ، بۆیە خودا بە تایبەتی بە (صلوة الوسطی) ناوی بردووە •

پێنجەم ئەمەیە : ئەو نوێژە نوێژی صوبحە ؛ چونکی لە پێشیا دوو نوێژی شەو هەیە کە مەغریبو عیشایەو لە پاشیەوە دوو نوێژی رۆژ هەیە کە نیوەڕۆو عەسرە ، وە لەبەر ئەوە کە وەختەکەی وەختی نوستنەو هەستان لەو کاتەدا لە گەرماو سەرمادا زۆر لەسەر شان گرانە • وە لەو کەسانەیە ئەم قسەیە فەرموو : ئیمامی عەلیو عەبدوڵڵای کوڕی عەببباس وەکو مالك ریوایەتی کردووە لە (موطأ) دا بە تەعبیری (بلاغ) ، وە ترمذی

ریوایەتی کردووە لە ئیبنو عومەرو ئیبنو عەباسەوە بـــــە (تەعلیق) ، واتە بێ سەنەد ، وە ریوایەتکراوە لـــــە جابیری کوڕی عەبدوڵلاوە . وە ئەمە فەرموودەی مالیك و ڕەفیقەکانیەتی، وە مەیلی ئیمامی شافیعیش لەسەر ئەمـــەیـــە ، وەکو (قشـــیری) باسیکردووە ، بەڵام ریوایەتی ڕاست لە ئیمامی عەلییەوە ئەمەیە کە عەسرە نەك بەیانی .

شەشەم ئەمەیە کـــــە : نوێژی جومعەیە ؛ لەبـــەر ئـــــەوە جیاکراوەتەوە بەوە کە دوو خوتبەی تێداهەیەو موسوڵمانانـــــی زۆر بۆ گردئەبێتەوەو کراوە بە جەژنی موسوڵمانانو دۆعـــــای تێدا نزیکە لە قەبووڵ .

هەروا چەن قەولی تر لەم باسەدا هەیە کـــــە گێڕانەوەیان ئەبێ بە هۆی دریژەدان بە وتار ، وە فەرموودەی بەهێز ئەمەیـــە کە نوێژی عەسرە بە دەلیلی چەن حەدیثێ ریوایەتکراون لـــــەم باسەداو ڕووناکتریان حەدیثی ئیبنو مەسعوودە کە حەزرەت (د) فەرموویەتی : (الصلاة الوسطی صلاة العصر) . ئەمە ترمـــذی ریوایەتیکردووەو فەرموویەتی : (حدیث حسن صحیح) .

وە ریوایەتکراوە لە حەزرەتـــی عەلییـــەوە (خ) ئەڵـــێ حەزرەت (د) لە ڕۆژی (ئەحزاب)دا فەرمووی (شغلونا عـــن الصلاة الوسطی : صلاة العصر ، ملأ الله بیوتهم وقبورهم نارا ! ثم صلاها بین العشائین) .

واتە : ئەو کافرانە ئیمڕۆ ئێمەیان مەنعکرد لـــــە نوێژی (وسطی) کە نوێژی عەسرە ، خودا بە قاری خۆی خانووەکانیانو گۆڕەکانیان پڕ بکا لە ئاگری دۆزەخ . جا نوێژی عەسرەکـــــەی

بەقەزا گێڕایەوە لە بەینی نوێژی مەغریبو نوێژی عیشادا • وە ئەم حەدیثە ئیمامی بوخاریو موسلیمو ئەبوداودو ترمذیو نەسائی ریوایەتیان کردووە لە کوتوبی خۆیانا •

وە ریوایەتکراوە لە ئەبو بەصرەی غەفاریيەوە (خ) ئەڵێ : رۆژێ حەزرەت (د) نوێژی عەسری لەگەڵ کردن لە (مخمص) دا ــ ناوی شوێنێکە ــ جا فەرمووی : ئەم نوێژە فەرزکرا لەسەر ئوممەتێ لە پێش ئێوەدا ، کەچی زایەیان کرد • واتە نەیانکرد• جا کەسێ موحافەزەی ئەم نوێژە بکا ئەوە ئەجری بۆ ئەنووسرێ، دوو جار : جارێ لەبەر کردنەکەیو ، جارێ لەبەر ئەوە کە پێشینان زایەیان کردوەو ئەم کەسە بەجێیهێناوەو ئیتر نوێژ ناکرێ لە پاش ئەم نوێژە هەتا رۆژئاوابوون • ئەم فەرموودەیە موسلیمو نەسائی ریوایەتیان کردووە • وە لەگەڵ وجوودی ئەم فەرموودانە مەجالی ئەوە نیە کەس ئەم نوێژە بکا بە غەیری عەسر ؛ بۆیە جومهووری ئەصحابو تابیعینو موحەددیثینو فوقەها ئیختیاری ئەوەیان کردووە کە (الصلاة الوسطى) نوێژی عەسرە •

﴿ فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجالاً أَوْ رُكْباناً ﴾ :

واتە ئەگەر ترسی گیانتان لێپەیدابوو بە هۆی دوژمنی نابارەوە یا بە هۆی هارو درێندەو مارەوە ، بەم جۆرە کەوتبوونە شوێنتان ، یا بە هۆی لافاوی بێسامانەوە یا ئاگری بێ ئامانەوە •• ئەوە نوێژەکانتان بکەن : بە پیادەو ، بە سواریو ، بە بەرەوکابەی موبارەك یا پشتەو کابە • خودا تەکلیف ناکا ئیللا بە قەی حاڵی ئینسان •

﴿ فاذا اَمِنْتُمْ فاذْكُروا اللهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴾ (٢٣٩)

واته : کاتێ لەو ترس‌و بیمە هێمن‌بوونەوەو گەیشتنە حاڵی عادەتی خۆتان ئەمجار نوێژەکانتان بکەن بە یاسای دین وەکو جارانی خۆشحاڵی ، وە سوپاسی خودایش بکەن لەبەر ئەوە کە تەعلیمی ئەو شتانەی کردوون کە لەمەوپێش نەتانزانیوە ، وەکو نوێژ لە کاتی ترس‌و بیم‌و نوێژ لە کاتی هێمنیدا ٠

لەم ئایەتەوە دەرئەکەوێ کە بە قەراری قەطعی دروست نیە بۆ موسوڵمان تەرکی نوێژ بکا لە هیچ کاتێ وە هیچ شوێنێ وە لە هیچ حاڵێکا ، وە واجبە لەسەری بە هەر جۆرێ بووە لە جێدا یا لە رێدا بەپێوە یا بەدانیشتنەوە یا راکشانەوە نوێژەکانی بکا مادام هۆشی هەیە بە خۆیەوە ٠

وە ئەو کەسە تەرکی نوێژ بکا ئەگەر لەبەر ئەوەیە کە باوەڕی نیە بەوە کە نوێژ واجبە ئەوە کافرە ٠ وە ئەگەر لەبەر تەمەڵی بێ ئەوە لەسەر مەزهەبی ئیمامی شافیعی پاش تەرکی نوێژ لەوانە کە گردئەکرێنەوە بە یاسای حەددی شەرعی ئەکوژرێ‌و لە گۆڕستانی موسوڵمانانا ئەنێژرێ ٠ وە لەلای بازێ لە ئیمامەکان حەبس ئەکرێ هەتا تۆبە ئەکاو ئەگەڕێتەوە بۆ نوێژکردن وە یا ئەمرێ ٠

﴿ وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجاً ﴾ :

ئەو کەسانە کە ئەمرن لە ئێوەو لە پاش خۆیان ژنەکانیان بەجێ ئەهێڵن ٠

﴿ وَصِيَّةً لأَزْواجِهِمْ مَتاعاً إِلى الحَوْلِ غَيْرَ إِخْراجٍ ﴾ :

فەرزمانکردووە لەسەریان کە لە کاتی پێشمردنیانا وەصییەت بکەن بۆ ژنەکانیان بەژیاندنیانو مەسروف بۆ کردنیان لەسەر میراتی خۆیان هەتا ماوەی ساڵێ تەواو ئەبێ بەبێ دەرکردنیان بەزۆر ٠

﴿ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلا جُناحَ عَلَيْكُمْ فِي ما فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ ﴾ :

جا ئەگەر ژنەکان بەخواستی خۆیان دەرچوون لەو ماڵە ئەوە گوناح لەسەر ئێوە نیە لە هەرکردەوەیێ بیکەن مادام خیلافی یاسای دین نەبێ ٠

﴿وَاللهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ (٢٤٠)

خودا بەڕاستی غالبەو زاڵە بەسەر بەجێهێنانی خواستی خۆیاو خاوەن حیکمەتە لەوەدا کە مۆڵەتی گوناحبار ئەدا ، وە تا ماوەیێ حەقی لێناسێنێ ٠

قورطوبی لە تەفسیرەکەیا ئەفەرموێت : کۆمەڵێ لە موفەسسیرەکان لە مەعنای ئەم ئایەتەدا فەرموویانە : ئەو ژنە کە مێردەکەی ئەمرد لە خانووی مێردەکەیا دائەنیشت هەتا ساڵێ ، وە مەسرەفی بۆ ئەکرا لە ماڵی مێردە مردووەکەی مادام لەو خانووە دەرنەچوایێ ٠ وە ئەگەر دانەنیشتایێ ئیتر لەسەر میراتبەری کابرا تاوان نەدەما لەوەدا کە مەسرەفی بۆ نەکەن ٠

بەڵام لە پاشان ئەم مانەوەی ساڵە نەسخکرایەوە بە ماوەی

چوارمانگ‌و ده شه‌وو رۆژ بۆ عیدده ، وه مه‌سره‌فی ساڵه‌که‌یش که وه‌صییه‌تی بۆ کرابوو نه‌سخ‌کرایه‌وه به وه‌رگرتنی هه‌شتیه‌ك یا چواریه‌ك له ماڵی مێرده‌که‌ی • وه له ماواو مه‌نزڵیا خیـــلاف هه‌یه له به‌ینی ئیمامه موجته‌هیده‌کانا •

بوخاری ـخـ ریوایه‌تی کردووه لـــــه عه‌بدوڵلای کوڕی زوبه‌یره‌وه ئه‌ڵێ : وتم به‌عوثمان : ئه‌م ئایه‌ته نه‌سخ‌بووه‌ته‌وه به ئایه‌ته‌که‌ی تر که ئیعتیباری چوارمانگ‌و ده شه‌و ئه‌کا لـــــه عیدده‌دا ، ئیتر بۆچی ئه‌ینووسی ؟ ئه‌ویش وتی : ئه‌ی برازام ! هه‌ر ئایه‌تێ له شوێنێکدا نووسرابێ من لای نابه‌م وه نایگۆڕم • واته ئه‌م ئایه‌ته هه‌رچه‌ن حوکمه‌که‌ی نه‌ماوه‌و مه‌نسووخه ، به‌ڵام تیلاوه‌ت‌و خوێندنه‌وه‌ی ماوه‌ته‌وه •

له هۆی هاتنه‌خواره‌وه‌ی ئه‌م ئایه‌ته‌دا ریوایه‌تکراوه لـــه (مقاتل)ی کوڕی حه‌ییانه‌وه : که پیاوێ له (طائف)ه‌وه هات بۆ مه‌دینه‌ی مونه‌ووه‌ره وه چه‌ن ئه‌ولادی بوون له کوڕو کـــچ ، وه باوك‌و دایکی له‌گه‌ڵ بوون‌و ژنیشی بوو ، جا کابرا له مه‌دینه‌دا مردو مه‌وزووعی میراث‌و حسێبی ماڵ‌و ژنه‌که‌ی عه‌رزی حه‌زره‌ت کرا (د) ، ئه‌ویش به شێوه‌یه‌کی مناسب به‌شی باوك‌و دایکه‌که‌ی دانا ، وه به‌شی ئه‌ولاده‌کانیشی دانا ، به‌ڵام به‌شی بۆ ژنه‌کـــــه‌ی دانه‌نا ، به‌س فه‌رمانی دا هه‌تا ماوه‌ی ساڵێ له میراتی مێرده‌که‌ی مه‌صره‌ف بۆ ئه‌و ژنه بکرێ • وه له‌م قه‌ضییه‌دا ئه‌و ئایه‌تـــــه نازڵبوو • به‌ڵام پێویسته بزانن که ئه‌م ئایه‌ته نه‌سخ‌بووه‌ته‌وه به ئایه‌تی پێشوو ئه‌گه‌رچی له کیتابه‌تی موصحه‌فی شه‌ریفدا وا له‌پێشه‌وه • له واقیعا له پێش ئه‌م ئایه‌ته‌وه هاتووه‌ته خواره‌وه •

﴿ وَلِلْمُطَلَّقاتِ مَتاعٌ بِالْمَعْرُوفِ ﴾ :

بۆ ئەو ژنانە کە تەلاقدراون حەقی تەمەتتوع هەیە بە شێوەیێ کە موناسبی حاڵو شانی کابرای ژنتەلاقدەر بێ .

﴿ حَقّاً عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴾ (٢٤١)

وە ئەم حەقەم ئیثباتکردووە لەسەر ئەوانە کە ئیمانیان هەیە بە خوداو لەخودا ئەترسن . ئەگەرنا کافر موبالات ناکا :

﴿ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ آياتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴾ (٢٤٢)

وە بەم جۆرە کە رابوورا لەمەوپێش خودای تەعالا فەرمانەکانی خۆی روونالئەکاتەوە بۆتان بە رجای ئەوە فامیان بکەنو رەفتاریان پێبکەن .

خودای تەعالا لە ئایەتی پێشوودا ئیسباتی حەقی موتعەی کرد بۆ هەموو ژنێکی تەلاقدراو ،پاش ئەوە کە لە ئایەتەپێشووەکاندا بڕیاری حەقی موتعەی دا بۆ یەك بەشیان ، وە دیارە باسکردنی تاقە فەردێ لە ئەفرادی عام تەخصیصی عامەکە ناکا بەو تاقە فەردە . واتە ئێمە لێرەدا وەرمانگرت کە حەقی موتعە بۆ هەموو ژنێکی تەلاقدراو هەیە ، وە لە پێشەوە بەس بۆ ئەو ژنەی دانا کە تەلاق بدرێ بە بێ ئەوە بچێتە لایو مارەییشی بۆ ناونەبرابێ . بەڵام ئەم بەیانی عامو خاصە نابێ بە هۆی ئەوە کە ئەم عامە ببڕین بەسەر تاقە بەشە پێشووەکەدا ، بەڵکو ئەو بەشە حوکمەکەی رابوورا کە حەقی موتعەی هەیە . وە لێرەیشدا بۆ باقی ژنانی تەلاقدراو هەر حەقی موتعە دائەنێین لەسەر زاهیری

ئەم ئایەتە عامە ، وە بەقەطعی ئەم زاهیرە لە دەس بەرنادەین ئیللا لە تاقە مادەیەکدا کە جیاکراوەتەوە بە ئایەت وەکو ئەو ژنە کە تەلاقدراوە لە پێش چوونەلایاو مارەییشی بۆ ناوبراوە ، جەر نیوەمارەیی ئەکەوێو بەس .

وە بازێ ئەڵێن : هەڵئەگرێ کە لامی تەعریفی (وللمطلقات) بۆ ئیشارە بێت بۆ لای ئەفرادی ئەو قیسمە کە لە ئایەتەکەدا باسی ئیستیحقاقی حەقی موتعەی کرد ، وە (لام)ەکەی عوموم نەبێ . کەوابێ ئەم ئایەتەوەکوو تەئکیدی پێدێ بۆ ئەو ئایەتە پێشووە .

وە بازێ کەس تەئویلی ئەم ئایەتەی کردووە بەوە کە ئەم حەقی موتعە واجبی هەیە وەکو ئەوە لە ئایەتەکە پێشووەکەدا باسکرا . وە سوننەتیشی هەیە وەکو باقی ئەقسامی ژنی تەڵاقدراو . واتە قەی ناکا با حەقی موتعە بۆ هەموو لایێ ببێ ، بەڵام بۆ تاقە بەشێکیان واجبە . وە بۆ ئەو بەشەکان سوننەتە . وە بازێ وتوویانە : مەبەس لە حەقی مەتاع لەم ئایەتەدا نەفەقەی عیددەیە بەو شەرتە ژنەکە موطەللەقەی رێجعیە بێ یا سکی ببێ .

ڕیوایەتکراوە لە زەیدی کوڕی ئەسلەم ئەڵێ : کاتێ ئایەتی (وَمتعوهن على الموسع قدره) هاتەخوارەوە وا حاڵی بوو کە ئەم حەقی موتعە حەقێکی ئیختیارییە وتی : (ان شئت أن احسن فعلت وان لم أرد لم أفعل) جا ئەم ئایەتە هاتەخوارەوە (وللمطلقات متاع بالمعروف) واتە ئەم حەقی موطەللەقاتە واجبە . (أخرجه ابن جرير) .

﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقالَ لَهُمُ اللهُ : مُوتُوا ثُمَّ أَحْياهُمْ ﴾ :

بە یاسای باری تەعالا لە نازڵکردنی قورئانی پیرۆزا لەسەر موناسەبەی بێدارکردنەوەی موسوڵمانان لە بێئاگایی و فەرامۆشکردنی گەورەیی خودا هەر لە ناو چەن ئایەتدا ئایەتێ یا زیاتر نازڵ ئەکا بۆ ئەم مەبەستە ٠

جا خودای تەعالا ئەفەرموێت ٠ ئەی پێغەمەری خۆشەویست تەماشای وەزعی ئەو کۆمەڵە ئادەمیزادە ناکەی کە لە وڵاتی خۆیان دەرچوون لەترسی مردن ، وە ئەوانەیش چەن هەزار کەسێ بوون ئەبوا لەناو ئەواندا چەند پێاوێکی ژیر ببوایەو ئامۆژگاری باقیەکانیان بکردایە کە راکردن لەترسی مردن مەعقوول نیە ٠ جا خودای تەعالا بۆ دەربڕینی قودرەتو تەوانایی خۆی فەرمانی فەرموو: بمرن٠ واتە بە ئەمری (تەکوینی) بڕیاریدا بمرن ، وە ئەوانیش بە بێئیختیار هەموو مردن ، وە لە پاشان خودای تەعالا زیندووی کردنەوە بۆ ئەوە خۆیان لە تەوانایی خودا حاڵی ببن ، وە ئەو رووداوەیش ببێ بەهۆی عیبرەت بۆ باقی ئادەمیزاد ٠

﴿ إِنَّ اللهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ ﴾ :

بەڕاستی خودای تەعالا خاوەن کەرەمە لەسەریان ٠

﴿ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَشْكُرُونَ ﴾ (٢٤٣)

بەڵام زورمەی ئادەمیزاد دانناێن بەم کەرەمو فەزڵی خوداداو سوپاسی خودا ناکەن لەسەر نیعمەتەکانی ٠

ئەگێڕنەوە کە لە چەرخێ لە چەرخەکانی پێش ئیسلاما نەخۆشینی (تاعوون) داکەوت لە قەسەبەی (داوەردان) لە نزیکی (واسیط) لە بەینی بەغداو بەسرەدا . جا لەترسی ئەوە گیرۆدە بن بەو تاعوونە خەڵکی ئەو شوێنە هەموو رایان کرد . وە خودای تەعالا . کاتێ لە وڵاتەکەیان دەرچوون، هەمووی مراندن . وە لە پاش ماوەیێ زیندووی‌کردنەوە بۆ ئیثباتی هێزی تەوانایی خۆی .

وە بازێ ئەڵێن : ئەوانە کۆمەڵێ بوون لە (بەنی‌ئیسرائیل) گەورەکەیان بانگی کردن بۆ غەزاکردن لەگەڵ کافرانا ئەوانیش تیطاعەیان نەکرد . وە لەو وڵاتە دەرچوون لەبەر ئەوە نەکا بمرن بەهۆی جیهادو غەزاکردنەوە . جا خودای تەعالا مراندنی تا هەشت رۆژ . وە لە پاش ئەوە زیندووی کردنەوە .

وە بە هەرحاڵ ئەگەر حیکایەتی یەکەم بێ یا دووەم بێ مانیع نیەو بەمعنای ئایەتەکە وەهایە کە پێویستە ئینسان پاڵو پشتی لەسەر کەرەمی خودا ببێو باوەڕی وەهابێ کە ژیانو مردنی هەرکەسێ وا لە دەستی خوداو ئینسان بە راکردن لە دەستی تاعوون لە مردن رزگار نابێ . وە بە پارێز لە جەنگی دوژمن عومری درێژ نابێ ، وە مردنو ژیان هەموویان بەسراون بە قەزای خوداوە ، وە هەرچی خودا بڕیاری دابێ ئەبێ هەر ببێ .

جا کە خودای تەعالا ئەم رووداوەی بۆ حەزرەتو موسوڵمانان گێڕایەوەو بۆی بەیان‌کردن کە راکردن لە مردن

سوودی نیەو ئەبێ ئینســـــان پشتئەستوور بـــێ بەخودا ..
فەرمووی بە حەزرەت :

﴿ وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ ﴾ :

ئەی رەهبەری نازارو ئەی پەیڕەوانی بەئیعتیبـار جەنگ بکەن لەگەڵ دوژمنانی دیندا لە ڕێگەی خودادا وە لـــە بـــەر بەرزکردنەوەی ئالای ئیسلام .

﴿ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴾ (٢٤٤)

وە یەقینو باوەڕتان ببێ کە خودای تەعالا قسەی ئێـــوە ئەبیێو بە رازو نیازی ئێوە ئەزانێو هەرکەسێ هەر چاکەیـــێ بکا جەزای ئەداتەوە بە چەنقات .

وە لەبەر ئەوە کە جەنگکردن پێویستی هەیە بە صەرفـی ماڵو دارایی بۆ ژیوارو خواردەمەنی جەنگکەران ، هـــــەروا پێویستی هەیە بە سەرفی دارایی بۆ چەکو ئەسبابی جەنگ .. خودای تەعالا بۆ تەرغیبی موسوڵمانان لەسەر سەرفی ماڵ لـەم ڕێگەدا فەرمووی :

﴿ مَـــنْ ذَا الَّـذِي يُقْرِضُ اللهَ قَرْضاً حَسَـنَاً فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافاً كَثِيرَةً ؟ ﴾ :

ئەوە کێیە ئەو بەختیارە شیرینکرداڕە کە ماڵی خۆی ئـەدا بە قەرز بەڵام بە قەرزێکی جوانو شیرین بەم ڕەنگە ئەو ماڵە بە ماڵی خۆی نازانێ هەتا نازو نیازێ بکا لەسەریو منەتێ دابنێ لەسەر خودا ، بە ماڵی خودای دائەنێو بە ئەمانەت لەلای ئـــەم داینیاوە . وە لە لایەکی تریەوە باسی ئەو سەرفە ناکا لەناو خەڵکدا

هەتا ببێ بە ئیحسانی بەرچاوی ، بەڵکو پێشکەشـــی ئەکا بـــە کاربەدەستی ئیسلام هەتا بە دڵخوازی خۆی لەسەر راوێـــژی موسوڵمانانی هۆشیار سەرفی بکا ، هەتا خودای تەعالا لەکاتـی دانەوەی جەزادا بە چەن قاتی زۆر جەزای ئەو کەسە تەکـــرار بکاتەوە بە نەوعێ لە ژمارەی حەوســـــەدو هەزارو هـــەزاران دەرچێ ٠

﴿ واللّٰهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ وإِلَيْهِ تُرْجَعُون ﴾

(٢٤٥)

وەتەی موسوڵمانان بزانن کە خودا رزقو دارایی ئەگرێتەوە لە هەرکەسێ خواستی ببێ ، وە زۆری ئەکاو بلاوی ئەکاتەوە بۆ هەرکەسێ خواستی لەسەر بێ ٠ وە قەت وا مەزانن ئەگەر مانـی خۆتان لە رێگەی خودادا سەرف بکەن ئیتر ماڵتان دەســـــت ناکەوێتەوە ، وا نیە بەڵکو خودا ئەتوانێ بە عینایەتی خـــۆی ئەوەندەتان دارایی بۆ زیاد بکا گیر بخۆن بە دەستیەوە ٠ ئەمە بۆ دنیاتان ، وە لەولایشەوە ئێوە ئەگەڕێنەوە بۆ لای خودای تەعالا بۆ ماوەیەکی نەبڕاوە ٠ وە موحتاجن بە خودایێ کە هەمـــــو سوودو زیانێ وا لە دەستی ئەودا ، کەوابێ هەمیشە ئومێدتـان بەو دارایە زۆرتر بـــێو پیرۆزیو بەختیـــاری خۆتان لـــەو پەروەردگارە داراوە بزانن نەك لە دراوو دارایی خۆتان ٠

جا لەم شوێنەدا بە موناسەبەی زەمی دەرچوونی ئەو قەومە لە وڵاتی خۆیان لە بیمی تاعوون ، چەن شتێ هەیە ئەیخەمـــــە پێش چاوتان هەتا بیانکەن بەسەر مەشق بۆ ژیانو بۆ پیرۆزیو بەختیاریتان هەتاهەتایە ٠

یەکەم : بیرو باوەڕی موسوڵمان لەسەر ئەوەیە کە خـودای تەعالا پەروەردگاری عالەمەو لـــە هەموو کائیناتا کەمو زۆر هەرچی بووەو هەیەو ئەبێ هەمووی بەهێزی ئەو وە لەســـەر خواستی ئەوە . وە ئەگەر خواستی نەبێ هیچ شتێ ، لە ســوودو زیان . لە عالەما روونادا ٠

دووەم : وەکو خودای تەعالا خالیقی هەموو شتێکە وەهـــا یاسایەکی راستی دامەزراندووە کـــە ئەو یاســایە بـــەکاردێ هەتاهەتایە ، واتە بۆ هەر شتێ روو بدا هۆیەك و شتێکی داناوە ، ئەو هۆیە ببێ ئەو شتە ئەبێ ، وە نەبوو نابێ : باران ئەبارێنێ گیای پێ ئەڕوێنێ ، گـەرما ئەخاتـــــە هەواوە هـــەتا میوەو کشتوکاڵی پێ پێئەگەیەنێ ٠ زانستو پیشەسازی داناوە بۆ ئەوە هەرکەسێ بوو بە خاوەنیان ببێ بەخاوەنی دەستەڵات لە جیهانا ٠ وە تەماشای پاکی خۆراك و بەرگ و پۆشاك و هـەوای پاك بوون بەهۆی تەندروستی ، وە پێچەوانەی ئەمانە بوون بەهۆی بیماری و دەردو بەڵا . وە دەرمانکردنی نەخۆشی وە فەرمانوەرگرتن لـــە دوکتۆری زانا بووە بەهۆی چارکردنی نەخۆشی ٠

تەماشا ئەکەی دارێ بە داریکی تر پێوەند ئەکرێ میوەکەی ئەگۆڕێ ، وە تۆمێ لـــە عەرزا یـــا تۆمی حەیواناتدا ئەگۆڕێ زەراعەتەکە یا حەیوانەکە ئەگۆڕێ ٠ وە لە ئاوی نەخۆشی ئاوڵە منداڵێ ئەکوتن ئاوڵە ئەگرێ ٠

ئەمانە هەموو وان لەبەر دەستووری سوننەتی خوداو یاسای پەروەردگاردا لەعالەما ، وە خودا فـەرموویەتـــی لەباسی (ذو القرنین) دا : (وآتیناه من کل شيء سببا فاتبع سببا) ٠

سێهەم : وەکو خودا ئەم ئەسبابانەی داناوە یاسایەکی تریش هەیە کە ئێمە تا ئێستە نەمانتوانیوە کەشفی بکەین و سیرەکەی بزانین کە بەشێوەی گشتی پێی ئەڵێن : (خرق العادة) ؛ ئەوەتە حەزرەتی ئادەمی بەبێ باوك و دایـــــك دروستکردووە ، وە وشتری حەزرەتی سالحی لــە بەرد هێناوەتە دەرەوە ، وە ئاگری ساردکردووە لەسەر حەزرەتی ئیبراهیم و بەساغی لەو ئاگـــرە دەرچوو ، وە داری عاسای ئەکرد بەمارو ئەژدەها بۆ حەزرەتی موسا . وە عیسای بەبێ باوك دروستکردو هێزێکی رۆحـــی وای پێدا کە کوێری سکومـــای خۆش ئەکردەوەو بەڵەکـــی چاك ئەکردەوەو چەنـــد مردووی زینـــدوو کردووەتەوە • وە قورئانی نارد بۆ پێغەمەر کەس نەیتوانی کەلامی وەها دابنێ و ئەو ئوممەتە نەزانەی پێ بەرزکردەوەو کردی بە پیرۆزی بـــۆ هەموو عالەم و کافرو موسوڵمان لەزانستو مەعلوماتی قورئان سوودیان وەرگرت • (ئەم باسە بۆ کـــەسێکە باوەڕی بـــە پێغەمەران و رەهبەران ببێ) •

وە بۆ ئەوکەسانەیش کە باوەڕیان بەوان نەبێ ؛ ئەگـــەر باش تەماشا بکا ئەزانێ گەلێ قانوونی عیلمی کەشف کراوە کە تا ئێستە کەس ئاگای نەبووە لێیان و گەلێ شتی وا هەیە کە تـــا ئێستە سیرەکەی نەزانراوە ؛ وەکو چلۆنی هەڵسووڕانـــی ئەم ئەستێرانە لە عالەماو بناغەی ئەم هەڵسووڕانەو ئەنجامـــی ئەم هەڵسووڕانەو هێزی (جاذیبە) لەناو ئەم شتانەدا کـــــە هەڵئەسووڕێن •

جا لەمانەوە دەرکەوت کە ئایینی بەرزی ئیسلام وەکو باقی

مەعلوومانی عیلمی دائیما لەگەڵ حەقیقەتو راستیدا ئەڕواو چاوبەستو فڕوفێڵی تێدا نیەو هەر شتێ عیلمی بێ ئیسلام وەری ئەگرێ ٠

کەوابێ واجبە بە دینی ئیسلام لەسەر یاسای سوننەتی پەروەردگار هەر موسوڵمانێ پارێز بکا لە بلاوەبوونی نەخۆشی وە تێبکۆشێ بۆ ئەسبابی تەندروستیو هەرشتێ لە عیلمو پیشەو کردەوە کە ببێ بەهۆی بەرزەوەبوونی فەرد یا کۆمەڵ سەعی بۆ بکاو قەطعا بە خەیالات بایی نەبێ ٠

کەوابێ ئەگەر لە ئاگر رابکاو لە لافاو خۆی بپارێزێ چۆن مەعقوولە ئەگەر لە نەخۆشیو لە دەردو ئێش خۆی بپارێزی مەعقوولە ٠ ئەوەتە وەکو لە بوخاری شەریفدا هەیە حەزرەت فەرمودەیەتی : (رابکەن لە گول وەکو رائەکەن لە شێر) ٠ هەر لە شەرحی بوخاریدا گوتێ لەناو کۆمەڵێ عەرەبدا هات حەزرەت (د) فەرمووی : ئێمە لەباتی تۆ موبایەعەی ئیسلامیەتمان بۆ کردووی ئیتر خودا حافیزت بێ ئیجاب بە زەحمەتکێشانی نو ناکا ٠

وە فەرموویەتی : ئەگەر بیستتان (وەبا) کەوتووەتە ولاتێکەوە مەڕۆن بۆ ئەو ولاتە ، بەلام ئەگەر وان لە ولاتەکەدا دەرمەچن ، ئەویش هەر لە یاسای پارێزە ؛ چونکی ئەهلی ئەو ولاتە با زاهیرا ساغ بن بەلام قابیلە مادەی ئەو نەخۆشیەیان وەرگرتبێ ٠ وە زیاد لەمە هۆی دەرچوونیان ئەبێ بەهۆی دڵشکانی ئەو بێدەستانە وان لەو ولاتەداو ناتوانن

دەربچێن . وە ئەبێ بەهۆی بڕینی ڕشتەی ڕەحم لە بەینی خـــزم و خوێشانا .

وە ئەوەی کە لە حەزرەتەوە (د) ڕیوایەتکراوە فەرموویەتی: (لا عدوی ولا طیرة ولا هامة ولا صفر) ئەمە هەمووی ئینکاری ئەو نەوعە تەئثیرە بووە کە لە زەمانی جاهیلییەتا ئیعتیقادیـــان کردووە . واتە : ئەو جاهیلانە وایان زانیوە ئەم دەردو بـــەڵاو نەخۆشیە بەحەتمی بە تەبیعەت تەئثیر ئەکەنو عەلاقەیان بـــە خواستی خوداوە نیە (العیاذ بالله) جا حەزرەت ویستوویەتـی ئەو باوەڕە هەڵەیە لە دەماخیانا هەڵدا ، وە دەماغیان پڕ بکا لەباوەڕ بە خودای تەعالا هەتا ئیمان بێنن بەوە کە هەر خـودا خالیقو پەروەردگارە بۆ هەموو شتێ ، وە هەر خودا (مسبب الاسباب)ە، واتە ئەسبابی داناوەو کردوویە بە هۆی (مسبب) ئەگـــەرنا ئەسباب بەبێ خواستی خودا شتی لێپەیدا نابێ .

وە یەکێ بیەوێ بە دریژی ئەم باسە تێبگا تەماشای (فتح الباري) شەرحی بوخاری بکا لە بابی (لا عدوی) دا لە کیتابی (طب) لە بەرگی دەهەمدا .

جا ئەو ئایەتە پیرۆزە کە زەمی ئەو کۆمەڵە ئەکا کە لـــە ترسی نەخۆشی لە دێکەیان دەرچوون لەبەر ئەوەیە کە ئەوانـــە وایان ئەزانی ئەو نەخۆشینە بەقەراری قەتعـــی پێیان ئەگـاو ئەیانکوژێو لایان بەلای خوادا نەدەکردەوە .

وە ئەگەر لەسەر ڕیوایەتی ثانی بێ ئەوە طەبعەن لەبـــەر ئەوە بوو کە ڕاکردن لە جیهاد ڕاکردنە بۆ فەسادی وڵاتو نەمانی

یاساو نیزامو رازیبوون بە ملکەچی بۆ کافران ئەمەیش دیـارە کە کارێکی نابارو ناهەموارە ٠

پاش ئەمانە بزانن کە قەرزدان عیبارەتە لەوە کە میقدارێ لە ماڵی خۆت ، لە ئاڵتوونو زیو یا لە ئەوراقی رەواجی رۆژ،وە یا لەو شتانە کە وێنەی شەرعییان هەیە وەکو گەنمو جۆو خورماو مێوژو باقی خواردەمەنی کە تێکەڵ نەبێ لـــە ئەجزای جیاجیا بیدەی بە داماوێ داوای بکا لێت لەسەر ئەساسی ئەمە کە لە کاتێکا ئیمکانی ببێ وێنەی ئەو ماڵە بداتەوە بە خاوەن قەرزەکە ٠

قەرزکردن لەلایەنی موحتاجەوە ئەحکامی خەمسەی بەسەرا دێ ، هەروا لەلایەنی قەرزدەریشەوە : (حەرام) و (واجب) و (مەکرووهـ) و (مەندووب) و (موباح) ئەبێ ، وەکو لەکتێبی شەریعەتا باس کراوە ٠ وە قەرزدان بە داماو گەلێ ئیحسانە ٠

ریوایەتکراوە کاتێ ئایەتی (مـــن ذا الذي يقـرض الله قرضا حسنا) نازڵبوو یەکێ لە ئەصحابەکان ئەبو (دحداح)ناو هات بۆ خزمەتی حەزرەت (د) عەرزیکرد : یا رەسوولەڵڵا راستە خودای تەعالا داوای قەرز لە ئێمە ئەکا ؟ فەرمووی : بەڵـــێ ٠ عەرزی کرد : دەستی خۆتم بدەرێ ! ئەویش دەستی بۆ راکێشا ، جا عەرزی کرد : یارەسولەڵڵا وا من باغێکم هەیە شەشســـــەد دارخورمای تێدایە دام بە قەرز بە خودا ، ئەمجار رۆیشت بـــۆ باخەکەی بانگیکرد لە ژنەکەی : دایکی دەحداح دەرچن لـــــە باخەکە بە خۆتو منداڵەکانەوە ، من ئەم باخەم داوە بەقەرز بە خودای تەعالا ، ئەویش بە فەوری لەگەڵ منداڵەکانیا دەرچوون لەو باخەو چوون بۆ شوێنێکی تر ٠

وه به ئیتتیفاقی هەموو ئیمامانی دین دروستنیە لەسەر هیچ نەوعە قەرزێ : نەکەمو ، نە زۆر زیاد لە مالّەکەی خۆی قازانج وەربگرێ . بەڵێ ئەگەر قەرزارەکە خۆی بەپیاوەتی شتێك لە زیادەی دا بە خاوەن مالّ ئەوە بۆی دروستە وەری‌بگرێ؛ چونکە حەزرەت فەرموویەتی بە ریوایەتی ئەبووهورەیرە : (ان خیارکم أحسنکم قضاء • رواه البخاری ومسلم وغیرهما)وە حەزرەت (د) تاریفی ئەو کەسانەی کردووە کە قەرز باش ئەدەنەوە . واتە لە وەختی دەسڕۆیشتنا بەبێ تەفرەو بە رووپەکی خۆشەوە بەزیادەوە وێنەی ئەو مالّە بباتەوە بۆ خاوەنەکەی •

وە حەزرەت (د) وشتڕێکی یەك‌سالّەی قەرزکرد دوایی وشتڕێکی چوارسالّانەی نارد بۆ خاوەن مالّەکە • وە ئەم حەدیثە دەلیلە لەسەر ئەمە کە قەرزکردن لە حەیواناتا دروستە ، وە ئەمە مەزهەبی جومهووری ئیللا ئیمامی ئەبوحەنیفە (خ) وەکو لە جێگەی خۆیا باس‌کراوە •

وە پاش ئەوە کە خودای تەعالا فەرمانی دا بە جیهاد لەبەر بەرزکردنەوەی کەلیمەی خودا وە تەرغیبی دان لەسەر سەرفکردنی مالّ لە ڕێگەی خودادا رووداوێکی ناو بەنی ئیسرائیلیشی بۆ گێڕانەوە کە بە ئەمری خودا جیهادیان کردووە ، وە فەرمووی :

﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَأِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ ـ مِنْ بَعْدِ مُوسَى ـ إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ : ابْعَثْ لَنَا مَلِكاً نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللهِ ؟ ﴾ :

واته : ئایا نابینی و تەماشای ئەو کۆمەڵە ناکەی لە پێاوەگەورەکانی بەنی ئیسرائیل لەبەر ئەوە فامیانکرد بە داماوی و بێشانی و بێناوی خۆیان لەسەر تەرکی جیهاد عەرزی ئەو پێغەمبەرەی ناو خۆیان کرد ـ دوای حەزرەتی موسا ـ کە ناوی (ئەشمەویل) بوو (د) : پادشایەکمان بۆ راپەڕێنەو بۆمان دیاری بکە هەتا فەرماندارییمان بکاو ئێمەیش جەنگ بکەین لەگەڵ دوژمنانی دینی خۆمان لە ڕێگەی خودادا ؟

﴿ قَالَ : هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلاَّ تُقَاتِلُوا ! ﴾

ئەویش فەرمووی : ئایا چاوەڕوان ئەکرێ غەزاکردن فەرزبکرێ لەسەرتان ئەمە کە ئێوە خۆتان دوابخەن لە جەنگ و جەنگ نەکەن !

﴿ قَالُوا : وَمَا لَنَا أَلاَّ نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا ؟ ﴾ :

ئەوانیش جوابیان دایەوەو عەرزیان کرد : ئایا ئێمە چی سوودیکمان بۆ ئەبێ لەوەدا کە جەنگ نەکەین لە ڕێگەی خوادا ، وەلحاڵ بێجگە لەوەی کە جیهاد لە زاتی خۆیا ئیحسانە ئێمە دەرکراوین لە لایەنی ئەو دوژمنانەوە لە خانوو نیشتمانی خۆمانو دەوریش خراوینەوە لە ئەولادەکانمان ؟ چونکە ئەوان مەبەسیان جەنگکردن بوو لەگەڵ عەمالیقەدا کە ئوممەتێ بوون لە قەراخی دەریای ڕۆمدا لە بەینی (فەلەستین)و میسردا دانیشتبوون ، وە ئەو شوێنە کە تیایا بوون وەختی خۆی شوێنی

بەنی ئیسرائیلی بـــوو ، بـــەڵام ئـــەوان هاتن لەو شـــوێنانە دەریان‌کردن‌و منداڵەکانیان بە دیل بردن ٠

﴿ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلاَّ قَلِيلاً مِنْهُمْ ﴾ :

جا لە کاتێکا جەنگ‌کردن‌و غـــەزا فەرز کـــرا لەسەریان لەلایەنی خوداوە هەموو پشتیان هەڵکرد لـــە جەنگ‌کردن ئیللا کەمێ نەبێ نەوانە کە بە دڵ ئیماندار بوون ٠

﴿ وَاللهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴾ : (٢٤٦)

وە بەڕاستی خودای تەعالا زانایە بەوانە کـــە ستەمکارن‌و حەقیان لێ ئەستێنێتەوە ٠

﴿ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ : إِنَّ اللهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكاً ﴾ :

ئەشمەویل (د) لە خودای تەعالا پارایەوە کە پاشایەکیان پێ بدا ، وە (بالفعل) خودا ئەمری‌فەرموو : کە (طالووت) دیاری بکا ، جا ئەویش فەرمووی بە بەنی‌ئیسرائیلیەکان : خـــودای تەعالا طالووتی رەوانەکردووە بۆتان ببێ بـــە پاشاتان ٠ وە طالووت ئینسانێکی خاوەن سەرو سیمای جوان‌و قەوارەی بـــە هەیبەت‌و بە هەیبەت بوو ، بەڵام دارایی نەبوو ، وە لە ئەولادی بنیامین بوو ٠

﴿ قَالُوا : أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ ؟ ﴾ :

ئەوانیش وتیان : چلۆن پاشایەتی دەس‌ئەدا بـــۆ طالووت

لەسەر ئێمە وەلحاڵ ئێمە شیاوترو موناسبترین بـــۆ ریاسەت ؟ چونکی ئەو لە نەتەوەی بنیامینە کە بە یاسای بەنی‌ئیسرائیـــل دوور بوون لە ریاسەتو نوبووەت ؛ چونکی ریاسەت لە نەتەوەی یەهوودا بووو نوبووەت لە نەتەوەی (لاوی) کوڕی یەعقـــووب بـــوو ٠

﴿ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ ﴾ :

وە عەلاوەی ئەوە گوشادیو فەراوانی نیەو پێی‌نەدراوە لە ماڵو داراییدا ٠

﴿ قَالَ : إِنَّ اللهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ ﴾ :

ئەشمەویل فەرمووی : خودای تەعالا کردوویەتی بە پاشـــا لەسەرتان لەبەر چەن شت ٠ یەکەم : خودا بازێ سیفاتی نەفسی وەهای پێداوە کە لایەقی ریاسەت بێ وەکو عەفوو چاوپۆشی لـــە بازێ کەسو ئیدارەو دامرکاندنی بازەکەسێو بەرزی لەخـــووو رەوشتا ٠ وە لە لەشدا قەوارەدارو بەهەیبەتە ، وە لە زانســـتا خاوەن عیلمو خاوەن مەعلووماتە ٠

﴿ وَاللهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ ﴾ :

بێجگە لەمانە خودای تەعالا خاوەن خواستە لە هەموو شتێکا چی بکا ئەیکا ، وە موڵکو ریاسەت کە عائیدی ئەوە بە هەرکەسی بدا ئەیدا وە کەس ناتوانێ مەنعی بکا ٠

﴿ وَاللهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴾ (٢٤٧)

خودا زانستی گوشادەو دانای رازو نیازەو حیکمەت هەیـــە

لەکارو باریا ، وە ئێمە نەزانینو ئەنجامی کار نازانین ، وە خودا بە دەوام ئەم زانستەی هەیە ، بەڵام ئێمە جارجار پڕتەوێ لە زانست لەلای ئەوەوە لێمان ئەدا وە جاربەجار بێبارەین ٠

جا لەبەر ئەوە کە بەنی ئیسرائیلیەکان هەر ملیان پێچئەداو لە ئەنجاما وتیان : ئەگەر حوجەتو بورهانێکت ببێ لەسەر پاشایەتی طالووت قەبوولی ئەکەین بە پاشا ، وە ئەشمەویل لە خودا پارایەوە بۆ بورهانێ کە ئیقناعیان بکا خودای تەعالا فەرمووی : بورهانیان ئەوەیە ئەو تابووتە کە هۆی نەسرەتیان بوو لەسەر دوژمن ، وە ئیستە لای دوژمنەکانە ئەینێرمەوە بۆیان ٠ ئەشمەویل ئەم فەرموودەی خودایە بۆ گێڕانەوە وەکو خودا ئەفەرموێت :

﴿ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ : إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ ﴾ :

پێغەمبەرەکەیان کە ئەشمەویل بوو فەرمووی پێیان : نیشانەی ریاسەتو پاشایەتی (طالووت) ئەمەیە : ئەو سندووقە کە لەلای حەزرەتی موسا بووو دوژمنەکان وەریانگرت لێتان لەم رۆژانەدا بێتەوە بۆ لاتان کە لەو سندووقەدا هەیە ئارامی دڵو گیانی ئێوە لەبەر ئەو یومنو پیرۆزییە کە لەلایەنی خودای ئێوەوە هەیە لەگەڵ ئەو سندووقەدا ٠ وە لەو سندووقەدا هەیە بازێ پاشماوەو ئاثاری پیرۆزیی وا کە ئالی موسا پاش خۆیان بەجێیان هێشتووە ، وەکو عاساو بەرگەو پۆشاك ، وە دوو لەوح لە تەوراتی حەزرەتی موسا . وە عاسای هاروونو

بەرگۆ و پۆشاکی ئەویش . وە ئەم تابووتە مەلائیکە هەڵی ئەگرێت لەناو دوژمنەکان و ئەوان پێی نازانن ٠

﴿ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيَةً لَكُمْ اِن كُنْتُم مُؤْمِنِين ﴾ :

(٢٤٨)

وە لەم کارەگەورەدا کە رووئەدا نیشانەیەکی زۆر گەورە هەیە لەسەر تەوانایی خوداو پیرۆزی پێغەمەرەکانی و پاشایەتی (طالوت) ئەگەر ئێوە ئیمان و باوەڕتان ببێ ٠

بزانن ! لەم تابووتەدا زاناکان گەلێ قسەیان کردووە ، نزیکەکەیان ئەمەیە : کە سندووقێکی تایبەتی حەزرەتی موسا بووە ، وەختی خۆی حەزرەتی موسا تەوراتی داناوە لەناویا ، وە پاش وەفاتی حەزرەتی موسا بازێ ئاساری حەزرەتی موسایشیان داناوە لەناویا ؛ وەکو : عاساو ، عەمامەو ، پۆشاکی خۆی ، هەروا عاسای حەزرەتی هارووندو بازێ بەرگی ئەویشی تیا بووە ٠ بە هەرحاڵ ئەم سندووقە شتێکی نایاب و پیرۆز بووە لەناو بەنی ئیسرائیلیەکاندا ٠

ئەگێڕنەوە لەپاش حەزرەتی موسا ، واتە لە زەمانی (یوشع)ەوە لە پاش ئەوە هەرکاتێ بەنی ئیسرائیل شەڕیان بکردایە لەگەڵ دوژمنەکانیانا ئەو سندووقەیان ئەهێنا لەپێشی سوپاکەوە ئەیان برد ، وەکو ئاڵای ئیمڕۆ ، وە کاتێ کە بەنی ئیسرائیلیەکان ئەیان بینی سەکینەو ئارامێکی رۆحی بەسەریانا ئەهات ، بە نەوعێ کە گیانی خۆیان لەبیر ئەچووەوە ئەکەوتنە جەنگەوە . وە خوادیش نەسرەتی ئەدان بەسەر دوژمنەکانیانا ٠

ئەم وەزعە دەوامی کرد تا دەوری ئاخری حکوومەتێ لە حکوومەتەکانیانا وە خەڵکی گیرۆدەی گوناهو تاوان بوون ئەمجار ئەو بەرەکاتو ئاثارە قەدیمەی سندووقەکە نەما رۆژی لە جەنگی ئیسرائیلی لەگەڵ عەمالیقەدا دوژمنەکان هاتن ئەو سندووقەیان گرتو بەتالان بردیان ، وە لەلای ئەوان مایەوە ، وە ئیسرائیلیەکان کەوتنە پاشەوە ، تا خودا ئەشمەویلی نارد کردی بە پێغەمبەر لەسەریان ، وە بازێ پیرۆزیو بەرەکاتی ئەویان بینی . جا داوایان لێکرد کە داوا بکا لەخودا پاشایەکیان بۆ رەوانە بکا هەتا وەکو جاری جاران جیهاد بکەن ، وە لە ئەنجامی پارانەوەی حەزرەتی ئەشمەویلدا خودا ئەمری پێکرد کە طالووت بکا بە پاشایان ، کە ئەشمەویل ئەم باسەی کرد ئەوانە کەوتنە ملبادان داوای بورهانیان کرد لە ئەشمەویل ، ئەویش خودا وەحی بۆ کرد کە نیشانەیان ئەوەیە : ئەو سندووقە وا لەناو دوژمنەکانا خودا ئەمر ئەکا بە مەلائیکە هەڵی بگرنو بێهێننەوە وە لەناو بەنی ئیسرائیلدا دایبنێن • وە فیعلەن ئەڵێ : بەنی ئیسرائیلیەکان چاویان لێوە بوو کە ئەو سندووقە لە مەلائیکە بە ئەمری خودا هێنایانەوە بۆیان • جا لە بازێ ریوایەتا ئاسمانەوە ئەهاتەخوارەوە هەتا داکەوت لە ناویانا ، واتە فریشتەکان ئەو سندووقەیان بەرزکردووەتەوە بۆ هەوا وە لەوێوە دایان بەزانەوە بۆ عەرز وە لە ناویاندا دایان ناوە •

وە بازێ ریوایەت تەڵێت : شەوێ نوستبوون کە سبەینێ رۆژیان لێ بووەوە تەماشایانکرد ئەو سندووقە لە مەعبەدەکەیانا دانراوە •

وه له بازێ ریوایەتا ئەڵێ : ئەو قەومە کە سندووقەکەیان لابوو گیرۆدە بوون بە گەلێ ناساغی‌و نابوودی‌و بڕیاریان‌دا ئەو دەردانەیان لە شوومـــی داگیرکردنی ئـــەو سندووقەیە ، جـا عارەبانەیەکیان بەست بە جووتێ گاوەو سندووقەکەیان هاویتە ناوی‌و ئەمریان کرد بە دوو مەئموور ، ئـــەو جووتە گـــاو عارەبانەیان بردەوە هەتا نزیکی ئاوەدانی بەنی‌ئیسرائیلیەکـان وە لەوێ خۆیان‌گەڕانەوەو خەڵکی ئاگادار بوون لە عەرەبـــەو گاکان‌و بردنیانەوە بۆ ناو ئاوەدانیەکەیان ٠

بەهەرحاڵ لەکاتی ئەم پرسیارو جوابـــی بەینی بەنـــی ئیسرائیل‌و ئەشمەویلەدا (د) ئەو سندووقە گەیشتەوە دەستیان‌و دڵموتمەئین بوون‌و دانیان نا بە پاشایی طالووتدا ٠

وە دەرکەوت لەم بەیانەوە کە سەکینە کە بریتی بووە لەو رۆح‌و دڵگەرمییە کە بەسەر بەنی ئیسرائیلیەکانا هاتووە لـــە کاتی چاوپێکەوتنی ئەو سندووقەدا وەکو هەر قەومێ کە ئاسارو موخەلەفاتی گەورەی خۆی ببینـــێ دڵی گـــەرم ئەبێ‌و حاڵـــی ئەگۆڕێ‌و خۆی لەبیر ئەچێتەوە ٠ وەکو لە هەموومانەوە دیارە ٠

جا پاش ئیعتیراف‌کردن بە پاشایی طالووت سوپایەکیـــان رێکخست بە ریاسەت‌و قیادەی طالووت‌و هاتن بۆ سەر عەمالیقە، کە قەومێ بوون لە نزیکی دەریای ئەحمەرو خەلیجی عەقەبەدا ، کە لەو کاتەدا ئەوان لەو وڵاتەدا فەرمانڕەوا بوون وە وەختی خۆی وڵاتی بەنی ئیسرائیل بووبو وە ئەمانە داگیریان کردبوو ٠ جا بە تەبیعەتی حاڵ پێویست بـــوو کـــە لـــە نەهری ئەردەن بپەڕێنەوە‌و رووبەڕووی ئەو قەومە دوژمنە بڕۆن بۆ جەنگ ،

وه کاتێ سوپاکه ڕێکەوت . ئەگێڕنـــەوە ، کە طالووت چاوی کەوت بە (داوود) کە کوڕێکی بە نیشاطو خاوەن هێز بـــوو ئەمری کرد ئەویش بکەوێتە ناو سوپاکەو لەگەڵیانا بێت • وە لە ڕیوایەتێکا ئەڵێن : (ئیشـــا) باوکـــی حەزرەتی داوود لەناو سوپاکەدا بوو لەگەڵ شەش کەس لە کوڕەکانیـــدا ، وە داوود شوانی مەڕو ماڵیات بوو ، وە نەهاتبوو لەگەڵیاو خودا وەحـــی کرد بۆ ئەشمەویل ئەمر بکا بە طالووت کە داوود لەگەڵ خۆیـا ببا بۆ ئەو شەڕە ، جا طالووت ئەمری کردو هێنایان لەگـەڵ خۆیانا •

﴿ فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ : إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ ﴾ :

جا کاتێ طالووت بە سوپاکەیەوە دەرچوو لە وڵاتی خۆیو ڕووی‌کردە وڵاتی دوژمن فەرمووی بە ئەفرادی سوپاکەی : کـە خودای تەعالا بەراوردی ئێخلاصو ساغی ئێوە ئەکا بـ، ئـاوی ڕوبارێ کە وا لە ڕێگەمانا • (قەتادە) ئـەڵێ : ئـــەو ڕوبارە ڕوبارێ بووە لـــەناو بەینـــی وڵاتی بەنی ئیسرائیلو نەهری ئەردەندا ، وە بازێ ئەڵێ هەر ڕوباری ئەردەن بوو •

﴿ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَـــمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّـــي إِلاَّ مَـــنِ اغْتَرَفَ غُرْفَـــةً بِيَدِهِ ﴾ :

واتە : هەرکەسێ لە ئاوی ئەو ڕوبارە بخواتەوە ئەوە لەگەڵ منداا نیە ، وە هەرکەسێ لێی‌نەخواتەوە ئەوە لەگەڵ منداایە ئیللا

کەسێ کە لالەوێچێ بە دەستی خۆی هەڵبگرێو دەمی پێ تـــەڕ بکـــا ٠

﴿ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلاَّ قَلِيلاً مِنْهُمْ ﴾ :

کەچی لەگەڵ ئەم فەرمانەیشدا هەموو لایاندا لە فەرمـانو لە ئاوی روبارەکەیان خواردەوە ئیللا چەن کەسێکی کەم نەبـێ لەو سوپایە ٠

﴿ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا: لا طَاقَةَ لَنَا اليَوْمَ بِجالُوتَ وَجُنُودِهِ ﴾ :

جا کاتێ کە رابورد لە روباری ناوبراو طالووتو ئەوانـە لەسەر بیرو باوەڕی ئەوبـوونو موخالەفەیان نەکردبوو کـــە ژمارەیەکی کەم بوون لە کۆمەڵەی سوپاکـــەی طالووت وتیان : ئیمڕۆ ئێمە تاقەتو تەوانای جەنگمان نیـــــە لەگەڵ جالووتو سوپاکەیا لەبەر زۆری ئەوانو زۆری ئەسبابی جەنگیانو کەمی خۆیان ٠

ریوایەتکراوە کە سوپای طالووت ، ئەوەی کە لەســـەر فەرمانی طالووت بوون ، سێهەزار کـــــەس بوونو سوپـای دوژمنەکان لە دەوری سەدهەزار کەسا بوون ٠

﴿ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلاقُوا اللهِ : كَمْ مِنْ فِئَةٍ قليلةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللهِ ؟ ﴾ :

وتیان ئەو کۆمەڵە موسوڵمانە کە باوەڕی بەهێزیان لەسەر ئەوە بوو کە قیامەت هەیەو ئەوانیش بە حوزووری خودا ئەگەن: زۆر سوپای کەم زاڵبوون بەسەر سوپای زۆرا بە یارمەتی خودا٠

﴿ وَاللهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴾ (٢٤٩)

وه خودای تەعالا لەگەڵ ئەوانەدایە کە خۆگرنو سەبر ئەکەن لەبەر فەرمانی خوداو ئازارو ئەقداری ئەوا ٠

﴿ وَلَمَّا بَرَزُوا لِجالُوتَ وَجُنُودِهِ ﴾ :

جا کاتێ کە دەرکەوتن لەبەر چاوی جالووتو سوپا زۆرەکەیا ٠

﴿ قَالُوا : رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْراً ﴾ :

وتیان : ئەی پەروەردگاری زانای تەوانای ئێمە سەبرو خۆگرتنو ئارامێ لە ئاسمانی کەرەمی خۆتەوە ببارێنە بەسەر دڵمانا ٠

﴿ وَثَبِّتْ أَقْدامَنَا ﴾ :

وە پێمان دامەزراو بکە لە شوێنی خۆیا هەتا رانەکەین ٠

﴿ وانْصُرْنَا عَلَى القَوْمِ الكَافِرِينَ ﴾ (٢٥٠)

وە زاڵمان بکە بەسەر ئەو کۆمەڵە کافرەدا ٠

﴿ فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللهِ ﴾ :

جا سوپاکەی طالووت سوپای جالووتیان شکاند بە یارمەتی خودا ٠

﴿ وَقَتَلَ دَاوُدُ جالُوتَ ﴾ :

وە داوودی کوڕی ئیشا جالووتی پاشای عەمالیقەی کوشت٠

﴿ وَآتَاهُ اللهُ المُلْكَ وَالحِكْمَةَ ﴾ :

وه خودا پاشایی به‌نی‌ئیسرائیل‌و حیکمه‌ت‌و ماریفه‌ت لـــه که‌شفی ئوموورى موهیمه‌دا به‌خشینی به داوود • وه بازێ ئه‌ڵێن مه‌به‌س له حیکمه‌ت پایه‌ی نوبووه‌ت‌و ریساله‌ته •

له واقیعا وه‌ختی خۆی پایه‌ی پاشایه‌تی له نه‌ته‌وه‌ی (یه‌هوذا)ی کوڕی یه‌عقووب‌و پێغه‌مه‌رایه‌تی له نه‌تـــه‌وه‌ی (لاوی) کـــوڕی یه‌عقووبدا بوو ، وه له‌م ئاخـــره‌دا پایـــه‌ی پاشـــایی‌و مایه‌ی پێغه‌مه‌رایه‌تی هه‌ردوویانی دا به حه‌زره‌تی داوود که له نه‌ته‌وه‌ی یه‌هوودا بوو •

﴿ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ ﴾ :

وه له هه‌رچی نه‌وعه فه‌ننێ که خۆی ویستی تالیمی داوودی کردو پێی زانان ، وه‌کو فه‌ننی زرێ‌و تاس‌و کلاّو دروست‌کردن‌و غه‌یری ئه‌وانه •

﴿ وَلَوْلا دَفْعُ اللهِ النَّـــاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الأَرْضُ ﴾ :

وه ئه‌گه‌ر ئه‌وه نه‌بوایه که خوای ته‌عالا چاری بازێ سته‌مکار به بازێ که‌س بکات عه‌رز وا به فه‌سادا ئه‌ڕۆیی قابیلیه‌تی هیچی تێدا نه‌مێننێ •

﴿ وَلَكِنَّ اللهَ ذُو فَضْلٍ عَلَـــى العَالَمِينَ ﴾ :

(٢٥١)

به‌ڵام خوای ته‌عالا فه‌زڵ‌و ره‌حمه‌تی زۆره به‌سه‌ر عاله‌مدا ، مه‌جالی ئه‌وه نادا که عاله‌م هه‌مووی به‌فه‌سادا بڕوات •

﴿ تِلْكَ آيَاتُ اللهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَ إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴾ : (٢٥٢)

ئەوەی کە ناردنمانە خوارەوە لەبۆ تۆ هەموو ئایاتی خودا بوون ، وە ئەیانخوێنینەوە بەسەر ئێوەدا لەسەر زمانی جوبرەئیل (د) بە شێوەیێ کە راست بێو موافیقی واقیع بێ ، وە بە راستی تۆیش بزانە کە تۆ لەو رەهبەرانەی کە رەوانەکراوی بۆ سەر هەموو جینن‌و ئادەمیزاد ، بۆ ئیرشادکردنیان‌و شارەزاکردنیان بۆ رێگەی خودا بەیەك‌ناسین‌و پایەداری لەسەر کردەوەی پاك‌و لەسەر خووو رەوشتی چاك ، وە هەر کەسێ ئەم رێگەیە وەرگرتبێ بە سەلامەتی‌و ئارام ئەڕوا بە رێدا هەتا ئەگاتە ئەنجامی پیرۆزی هەتاهەتایە ٠

جا لەم باسەدا چەن قسەیێ هەیە :

یەکەم : لە حیکمەتی ئەو مەنعی ئاوخواردنەوەی ئەفرادی سوپایە لە جانیبی طالووتەوە فەرموویانە : خەڵکەکە زۆر لە حاڵەتی نابارو رۆژێکی گەرما بوون ، وە ئەگەر مەیدانی ئاسایش‌و ئاو خواردنەوەیان ببوایێ بڵاوەیان ئەکرد بەو قەراخی روبارەداو لەوانە بوو کە دوژمن هێرش بێنێتە سەریان‌و بیان‌فەوتێنێ ٠ وە یاخود ئاوی ئەو روبارە ئاوێکی قورس‌و سوێر بووە ئەگەر زۆریان بخواردایەتەوە لەوانە بوو زۆر کەسیان گیرۆدەی ناساغی میعدە ببن‌و هەم ببێ بەهۆی زاڵبوونی دوژمن٠

بەڵام بازێ فەرموویانە : راستەکەی ئەمەیە کە ئەفرادی سوپا تا بە تەواوی نەڕۆنە ژێر فەرمانەوەو خۆیان تەسلیم نەکەن

به فەرماندەی سوپا جەنگیان پێناکرێو زاڵ نابن بەسەر دوژمنداَ وە لەو کاتەدا بوو ئــەو سوپایــە ئاو بەکارهێنان لـــــە گەورە ئارەزوویان بوو • جا طالووت ویستی ســـــــاغی‌و فەرمانبەری سوپاکەی بەوە بەراورد بکا کە مەنعی ئەو ئاوەیان لێ بکا ، وە فیعلەن دەرکەوت کە عەدەدێ کەمیان نەبـــێ کەس ئیطاعــەی نەکردو لەوانە بوو ئەگەر یارمەتی خودا نەبوایە دوژمنەکە زاڵ ئەبوو بە سەریاناو لەناوی ئەبردن •

وە عەلاوەی ئەمانە زاڵبوونی سوپا بە زۆری ژمارە نیە ، بەڵکو بــە هێـــزی دڵو ئیخـــلاص‌و جەنگـــی بیروباوەڕە • بەراوردکراوە هەر کۆمەڵێ لەسەر بیروباوەڕ چووبێتە مەیدانەوە زاڵبووە مەگەر لەبەر خەتایێ لە یاسای جەنگەکەیانا یا کـــەم‌و کووڕی لە چەکیانا ، کەوابێ هەزار کەسی خاوەن باوەڕ لـــە دە هەزار کەسی بێباوەڕ بەسوودترە ، وە فیعلەن وەهایش بوو بەو ژمارە کەمەوە ئەوان لە شەڕی عەمالیقەدا غاڵب بـــوون • وە ئەصحابی حەزرەت (د) لە واقیعەی بەدرا زاڵبوون بەســـــــەر دوژمنەکەیانا •

قسەی دووەم : باسی داوودە ، بازێ ئەڵێن : لەسەر فەرمانی ئەشمەویل طالووت داوودی برد بۆ جەنگ‌و پێـــی وتبوو کـــە جالووت ئەکوژێو تۆیش ئەبێ کچی خۆتی پێبدەی ؛ چونکـــە پیاوی وا بـــۆ فەرمانداری سوپا ئەشێو لـــە ئەنجاما ئەبـــێ فەرمانداری ئەو سوپای تۆیە بێ •

وە بازێ وتوویە : هەر طالووت خۆی ئەمری کرد جارڕیان دا بە سوپاکەدا هەرکەسێ جالووت بکوژێ کچـــی خۆمی پێئەدەم‌و

ئەیکەم **بە** فەرمانداری سوپا • بەهەرحاڵ کاتێ کــە داوود (د) جالووتی کوشت ، داوود مەشهوور **بوو** لە وڵاتاو طالووت کچــی خۆی پێدا ، بەڵام لە ئەنجاما کەوتە بـــەدگومانی لـــە داوودو فەرمانی بێجێکردن هەتا طالووت عەزڵکرا یا خۆی ئیستیقالەی کرد . وە داوودیان لە جێگەدا دانا لەبەر کەرامەتو ئەخلاقـــی بەرز وە خودایش ریسالەتی پێداو بوو بە گەورەی دینو دونیا• (یختص برحمته من یشاء والله ذو الفضل العظیم) •

جا پاش ئەوە خودای تەعالا باسی حەزرەتی داوودی کردو بە موناسەبەی ئەوەوە باسی مووساو هاروونیش هاتە پێشەوە •• خودا بۆ ئیشارە بۆ لای جەماعەتی ئەو پێغەمەرانە فەرمووی :

﴿ تِلْـــكَ الرُّسُـــلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَـــى بَعْضٍ ﴾ :

ئەوە جەماعەتـــی پێغەمەرانـــە بازێکیانمان تەفضیلداوە بەسەر بازێکیانا •

﴿ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللهُ ﴾ :

لەو پێغەمەرانەیە کەسێ کە خوا قسەی لەگەڵکردووە بـــە بـــێ واسیطەی فریشـــتە ، وەکو حەزرەتی مووسا لـــە کێوی (طور)داو ، حەزرەتی (محمد المصطفی) لەشەوی میعراجا •

﴿ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ ﴾ :

وە بازێکیانی بەرزکردووەتەوە بەسەر باقیەکانا بەچـــەن پلەو پایە وەکو حەزرەتی محەمەد لە پایەکانی دەعوەتو عوموومی دەعوەتو دەوامی دینو دەرەجاتی میعراجا خودا بەرزیکردەوە•

﴿ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ ﴾ :

وه داومانه بەعیسای کوڕی مەریەم چەن موعجیزەی گەورەی وەها کە ئەبن بە شاهید لەسەر ئەوە پێغەمەری خودایە ؛ وەکو قسەکردنی لە بێشکەداو خۆشەوەکردنی کوێری سکووماو ئینسانی بەڵەڵو زیندووکردنەوەی مردوو ، وە هێزمان پێدا بەهۆی جوبرەئیلەوە (د) وە ئەم پێغەمەرانە هەموو تێکۆشین بۆ تەمێو تەربیەتی ئادەمیزادو تەوجیهیان بۆ تەوحیدی خوداو عیبادەتکردن بە ئیخلاص بە هۆی ئەو موعجیزاتەوە کە چاویان پێیکەوتو حەقیان وابوو لەسەر یەکێتیو پاکی دل بمێننەوە ، کەچی پاش ئەوان دەستیانکرد بە ئاشووب لە بەینی خۆیانا ٠

﴿ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ ﴾ :

وە ئەگەر خودا ئیرادەی بکردایە کە ئارام‌بن ئەوان جەنگیان نەدەکرد پاش نەمانی پێغەمەرەکان لەناویانا لە پاش ئەوە کە موعجیزاتیان بۆ هات ٠

﴿ وَلَكِنِ اخْتَلَفُوا ﴾ :

بەڵام ئیختیلافیان تێکەوت لە بیرو باوەڕا ٠

﴿ فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ ﴾ :

بازێکیان هەر دەوامیان کرد لەسەر ئیمان ، وە بازێکیان وەرگەڕانەوە لەدین . یاخود بازێ لەوانە کە پاش پێغەمەرەکان پەیدابوون ئیمانیان هێنا بەو پێغەمەرانە کە باوك‌و باپیرەیان

ئیمانیان پێ‌هێنابوون ، وه بازێکیان ئیمانیان نه‌هێنا ٠

﴿ وَلَوْ شَاءَ اللهُ مَا اقْتَتَلُوا ﴾ :

وه ئه‌گه‌ر خودا مه‌یلی ببوایه که هه‌موو دۆستی یه‌ك بن ئه‌یتوانی وایان لێ‌بکا شه‌ڕنه‌که‌ن ٠

﴿ وَلَكِنَّ اللهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ﴾ : (٢٥٣)

به‌ڵام خودا هه‌رچی ویست ئه‌وه ئه‌کا ٠

له‌م جێگه‌دا چه‌ن باسێك هه‌یه :

یه‌که‌م : ئه‌م ئایه‌ته نه‌صه له‌وه‌دا که خودای ته‌عالا بازێ له پێغه‌مه‌رانی فه‌زڵداوه به‌سه‌ر بازێکیانا ، وه ئیشاره‌تی کردووه بۆ هۆی ئه‌و فه‌زڵه به بازێ شت ، وه‌کو ئه‌وه که خودای ته‌عالا به بێ‌هۆی فریشته قسه‌ی له‌گه‌ڵ بازێکیانا کردووه ، وه بازێ پایه‌ی پێداون ، وه موعجیزاتی به عیسای کوڕی مه‌ریه‌م داوه ٠ بۆ ئه‌وه که بزانین پێغه‌مه‌ره‌کان ـ سه‌لامی خوایان له‌سه‌ر بێ ـ له حه‌قیقه‌تی نوبووه‌تو ریساله‌تا فه‌رقیان نیه‌و فه‌رقو جیاوازی له ئه‌حواڵو سیفاتایه ٠ چونکی مه‌عنای نوبووه‌ت ئه‌وه‌یه که ئه‌و زاتانه خه‌به‌ردار ببن له ئه‌مرو نه‌هی خودا وه ئاداب‌و فه‌رمانیان له‌لای خوداوه بۆ بێ ؛ خواه ئه‌مریان پێ‌کرابێ ئه‌و ئادابه بگه‌یه‌نن به خه‌ڵك یا ئه‌مریان پێ‌نه‌کرابێ ٠ وه له‌م مه‌عنادا کۆمه‌ڵه‌ی ئه‌نبیا هیچ فه‌رقیان نیه ٠

هه‌روا ریساله‌ت ئه‌وه‌یه که خودای ته‌عالا ئینسانێ

هەڵبژێرێ لەناو ئادەمیزادا لە پیاوانی تـــازادو خاوەن خووو ڕەوشتی باش بۆ ئەوە کە ئادابی بۆ ڕەوانە بکا ، وە کتێبی بۆ نازڵبکاو ئەمریشی پێ بکا کە ئەو ئادابە بگەیەنێ بـــە باقـی ئادەمیزاد ، وە لەم مەعنای ریسالەتەیشـــا فەرقـــی ڕەسوولە فروستادەکان نیە ، وە فەرقێ کە ببێ لە بازێ سیفاتایە وەکـو باسی ئەکەین ٠

مەسەلا مەشهوورە کە فروستادەکان واتە : ئەو ڕەهبەرانە کە ڕەوانەکراون بۆ سەر ئادەمیزادو فەرمانیان پێدراوە بـــە تەبلیغات ، گەورەترن لەو کەسانە کە ئادابەکە هـــەر بۆ خۆیان بووەو ئەمریان پێنەکراوە بە تەبلیغات لەبەر ئەوە ئەمانە بـــە هۆی تەبلیغاتو ڕاگـــەیاندنی ئەحکامـــەوە زەحمەتیان زۆر کێشاوەو سوودیان بۆ ئادەمیزاد زۆر بووە ٠

وە لەناو ئەم فرستادانەدا ئەوانەیان کە زەحمەتیان زۆرتر بووە کە ناسراون بە (أولو العزم) گەورەترن لەوانە کـــــە زەحمەتیان بەو پایە نەبووە ، ئەمانـــە پێنج کـــەسن : نووح ، ئیبراهیم ، مووسا ، عیسا ، (محمد المصطفی) ، سەلامی خوایان لێبێ هەتاهەتایە ٠

وە لەناو ئەم پێنج کەسە (أولو العزم)ەدا حەزرەتی (محمد المصطفی) لەهەموان گەورەترە لەبەر چەن دەلیل :

یەکەم : خودا فەرموویەتی بە حەزرەتی محەمەد (د) : (وما ارسلناك الا رحمة للعالمـين) ، وە مادام کـــــە هۆی ڕەحمەتو میهرەبانی خودابێ بۆ هەموو عالەم پێویستە کە لەهەموو عالـــەم گەورەتر بێ ٠

دووەم : ناوی حەزرەتیشی کردووە بە رەفیقی ناوی خۆی لە دوو کەلیمەی شەهادەتو ئیمانا وە لە بانگدانا وە لە تەحیاتا ، وە باقی پێغەمەران وانەبوون ٠

سێهەم : ئیطاعەتی پێغەمەری کردووە بە ئیطاعەتی خۆیو فەرموویەتی : (ومن یطع الرسول فقد اطاع الله) ، وە بەیعەت کردن بە حەزرەتی کردووە بە بەیعەتکردن بەخۆیو فەرموویەتی : (ان الذین یبایعونك انما یبایعون الله) ، وە رەزای کردووە بە رەزای خۆیو فەرموویەتی : (والله ورسوله أحق أن یرضوه) واتە : خوداو پێغەمەری خودا شیاوترن لە هەموو کەس بۆ ئەوە کە رازییان بکەن لە خۆیان وە ئیستیجابەو فەرمانداری پێغەمەری کردووە بە ئیستیجابەو فەرمانبەرداری بۆ خوداو فەرموویەتی : (یا أیها الذین آمنوا استجیبوا لله وللرسول) ٠

چوارەم : موعجیزەی حەزرەت (د)وەکو قورئان بێ ئەمێنێتەوە تا دەوامی دنیا ، وە موعجیزاتی باقی پێغەمەران (د) لەپاش خۆیان نەماوەتەوە ٠ وە (بالطبع) هەرکەسێ دەلیلی ریسالەتی دەوامدارتر بێ ئەو پایەی بەرزترە ٠

پێنجەم : مادام ئەندازەی سوورەتی (کەوثەر) کە سێ ئایەتە بە موعجیزەیەك ئەژمێررێ ئەبێ هەموو قورئانی پیرۆز بگات بە ئەندازەی دوو هەزار موعجیزەو شتێ زیاتر ؛ چونکی قورئان شەش هەزارو کوسوور ئایەتە ٠

شەشەم ئەمەیە : حەزرەت (د) رەوانەکراوە بۆ سەر هەموو ئادەمیزادو پەری ، وە ئەمە مووجیبی ئەوەیە کە مەشەقەتو

ئازاری زۆر بووبێ ، وه هەرکەس که مەشەقەتی زۆر بێ ئەجرو ثەوابی زۆرترەو فەزڵی زۆرترە ٠

حەوتەم : ئەمەیە که ئوممەتەکەی لـــە هەموو ئوممەتـێ گەورەترە بە نەصی ئایەتی (کنتم خیر أمة أخرجت للناس) ، وه گەورەیی ئوممەت باعیثە وه یا دەلیلە لەسەر گەورەیی خاوەن ئوممەتەکە ؛ کەمالی تابیع فەرعی کەمالی مەتبووعە ٠

هەشتەم : که موجاهید ریوایەتی کردووه له حەزرەتەوه (د) که فەرموویەتی : پێنج شتم پێدراوه که نەدراون به هیچ کەسێ له پێش منداو فەخریش ناکەم : (١) رەوانه کراوم بۆ ســـەر رەشو سوورو له پێش منـدا هەر پێغـــەمەرێ بـــۆ کۆمەڵێ رەوانەکراوه ٠ (٢) عەرز هەموو کراوه به مزگەوت بۆ مـــنو گڵەکەی کراوه بـــه هـــۆی تەیەمومو باعیثی طەهـــارەت ٠ (٣) یارمەتیم دراوه بەوه که له ماوەی یەك مانگه رێگه دوژمـن لێمئەترسێ ٠ (٤) هـەر تالانێ کـــه بیگرین لـــــه کافرەکان حەلاڵکراوه بۆ ئوممەتەکەم ، بەڵام ئەم تالانه حەلاڵنەکـراوه بۆ غەیری ئێمه له ئوممەتی عالەم ٠ (٥) شەفاعەتم پێـدراوه ، واته تکاکردن له رۆژی قیامەتا بۆ تاوانباران ٠ وه من ئـــــەو شەفاعەتەم هەڵگرتووه بۆ ئوممەتەکەمو (انشاء الله) ئەبێ به نصیبی هەر کەسێ که شەریکی بۆ خودا بڕیارنەدابێ ٠٠٠ ئـەم دەلیلانەو گەلێ دەلیلی تریش ئەبن بەهۆی ئەوه که حەزرەت (د) له هەموو پێغەمەرەکان گەورەتر بێ ٠ به تایبەتی دەوامـــــی بەجێهێنانی ئادابی ئیسلام له ئەترافی عالەمی ئیسلاما له هەموو

مزگەوتو جامیعێ ، وە لە هەموو خانووو نیشتمانێ ، وە لە هەموو چۆڵو ئاوەدانییەکدا لە هەموو کاتێکدا لە سەرماو لە گەرمادا لە خۆشیو لە ناخۆشیدا ، وە دەوامی ئەمر بە مەعرووفو نەهی لە مونکەر بە قەی تەوانای زاناکانو دەوامی خوێندنەوەی ئەو کتێبە کە خودا کردوویەتی بە سەرچاوەی ئیسلام وەکو قورئانی کەریم ... ئەمە گەورەتر دەلیلە بۆ ئینسانی بە ئینساف کە ساحێبی ئەم دینە وە پێغەمەری ئەم پەیغامە لە باقیەکان گەورەترە .

جا پاش ئەوە بە ئایەتی قورئان دەرکەوت کە بازێ لەم پێغەمبەرانە گەورەترن لە باقی پێغەمبەرانو **بە ئەدیللەی** نەقڵییەو عەقڵییە دەرکەوت کە حەزرەتی محەمەد (د) لە باقی پێغەمبەران گەورەترە ئیتر واجبە ئەو حەدیثانە کە مەنعی فەرقیان کردووە لە بەینی پێغەمبەرانا وە ئەو ئایەتانەیش کە مەنعمان ئەکەن لە فەرقخستن مەعناکەیان بخرێتە سەر مەنعی فەرقکردن لە ناویانا لە نازاری زۆر بووبێ ، وە هەرکەس کە مەشەقەتی زۆر بێ ئەجرو حەقیقەتی نوبووەتو ریسالەتا ؛ چونکی لەم حەقیقەتەدا ، ئەبەدا، فەرقیان نیە هەرچەن لە سیفاتاو لە پایەی کردەوەو خزمەتکردنی ئادەمیزادا وە یا لە گەورەییو دەوامی موعجیزەکاندا فەرقیان ببێ .

مەسەلا موعجیزەیێ وەکو قورئان کە تا رۆژی قیامەت دیارەو کەس ناتوانێ وێنەی ئینشا بکا وە عوموومی دەعوەتی پێغەمبەر (د) بۆ ئەفرادی خاوەنهۆش لە جیهانا ئەمە گومان نایەڵێ لە دڵی هۆشیارا کە (محمد المصطفی) ئەشرەفی پێغەمبەرانی جیهانە .

وە یا مەعنای ئەو مەنعی فەرقە ئەوەیە کە ئینسان دەستی

کرد به فەزڵدانی پێغەمەرێ بەسەر باقیەکانا جاربەجار ئینسان گیرۆدەی بێئەدەبی ئەبێ لەگەڵ بازێ لەوان وە ئەمەیش ــ پەنا بە خودا ــ ئینسان رائەکێشێ بۆ کوفری رووت ٠

باسی دووەم : لە عورفی دینا (نەبی)و(رەسوول) واریدنو ئەبێ مەعنایان بزانین ٠ جا فەرموویانە : نەبی پیاوێکی ئازادی هۆشیارە لە ئادەمیزاد کە شەریعەتی بۆ هاتبێ لەلای خـوداوە ، خواە فەرمانی پێدرابێ بە گەیاندنی بە عالەمدا یا نە٠وە رەسوول پیاوێکی ئازادی **هۆشیارە** لە ئادەمیزادا کە کیتابی هەبێ لەلای خوداوەو فەرمانیشی پێدرابێ بە گەیاندنی بە عالەما ، خواە ئەو کیتابە سەربەخۆ بۆ خۆی هاتبێ وەکو تەورات بۆ مووســـاو ئینجیل بۆ عیساو قورئان بۆ محەمەد (د) ، وە یاخود بۆ پێغەمەری پێشوو هاتبێ بەڵام ئەمر کرابێ کە ئەویش بەو کیتابە رەفتار بکا ، وەکو تەورات بە نیسبەت پێغەمەرەکانی بەنیئیسرائیل کە لە بەینی مووساو عیسادا هاتوون ٠

ژمارەی ئەنبیاو مورسەلین : بەریوایەتێ دوو صەدو بیستو چوار هەزار ، وە بە ریوایەتێ صەدو بیستو چوار هــەزارە ، بەڵام لەبەر ئەوە کە نەصی قەطعی نیە بۆ تەحدیدی عەدەد ئێمــە باسی ئەوەنە ئەکەین ٠ وە مەشهوور وایە کە مورسەلین سێصەدو سیازدە کەسن ، بەڵام زاهیری ئایەتی قورئان (منهم من قصصنا علیك ومنهم من لم نقصص) واتە : لەو پێغەمەرانەیە کەسێ کە باسمانکردووە بۆ تۆ ، وە لەوانەیە کەسێ کە باسمان نەکردووە٠ ئەمەیە کە بووە لەو پێغەمەرانە کە ناو نــەبراوەو باسنەکراوە بۆ پێغەمەر (د) ؛ چونکی ئەم جیهانە گەلێ گەلێ پیرەو دنیا گەلێ

گۆڕانو ژێرو بانو تەڕو وشکی بەسەرا هاتووە ، وە هەمـــوو پێغەمبەرانی ئەم جیهانە چەن کتێبی پێویستە • وە ئەوەی کـــە پێویستە باسی ئەو پێغەمبەرانەیە کە مەشهوور بوونو ولاتیشیان نزیك بوون لە مەکەو مەدینەوە ، وەکو ئەوانە خودا لە قورئاندا باسیکردوون •

هەروا ئایەتی : (وان من امة الا خلا فيها نذير) زاهـــیرە لەوەدا کە هیچ گۆمەلە ئادەمیزادێ نەبووە لە جیهانا لە تازەو لە کۆنە ، وە لە چوار گۆشەی جیهانا وە لەناو کرۆکەیا ئیللا خودای تەعالا پێغەمبەرێکی ناردووە بۆ سەریان کە موژدەیان پێبدا بـــە بەهەشتو بیانترسێنێ لە ئاگری دۆزەخ ، وە ژمارەی ئەمانە وا لە عیلمی زاتی خوای زانای خەبیرو بەسیرا •

وە لەو حەدیثەکە لە (رياض الصالحين) دا ریوایەتی ئەکا لە ئیبنو عەبباسەوە (خ) کە حەزرەت فەرموویەتی : (عرضت علي الامم فرأيت النبي ومعه الرهيط ، والنبي ومعه الرجـــل والرجلان . والنبي وليس معه أحد ••• اذ رفع لي سواد عظيم ، فظننت انهم أمتي ، فقيل لي : هذا موسى وقومه ، ولكن انظر الى الافق ، فنظرت فاذا سواد عظيم ، فقيل لي : انظر الى الافـــق الاخر ، فاذا سواد عظيم ، فقيل : هذه امتك ومعهم سبعون ألفـا يدخلون الجنة بغير حساب ولا عذاب • الحديث ••• متفق عليه) لەم حەدیثەوە دەرئەکەوێ کە ژمارەی پێغەمبەرەکان زۆر بوون بەڵام پەیڕەوانیان کەم بوون • بەهەر حاڵ ئەم پێغەمبەرانـــە هەرچەن بن خودا ئەیزانێ ، وە پێغەمبەری ئێمە کە حەزرەتـــی (محمد المصطفى) یە خاتەمو ئاخر فەردی رەهبەرانەو لە پاش

ئــەو رەهبەر نابێ ؛ چونکی مەبدەئی دینەکــەی کــە قورئانو فەرموودەکانی خۆیەتی لەگەڵ ئیذنو ئیجـــــازەی ئیجتیهــادی زانایانی بەرزی دین بەســـــە بـــۆ راگرتنی ئـــەم دینەو بـۆ ئیدارەکردنی ئوممەت هەتاهەتایە .

وە مەعلوومە کە پێغەمەرەکان یانی خاوەن کیتابو خاوەن تەبلیغاتەکان ، خواە ژمارەیان سێصەدو سیازدەبێ یا زیاتـر ـ لەو رەهبەرانە کە تەبلیغاتیان نەبووە بە هۆی ئەجری تەبلیغاتەوە. وە ئــەناو موبەلیغەکان پێنج کەســەی (أولو العزم) کـــــە نووحو ، ئیبراهیمو ، مووســـــاو ، عیساو ، محەمەد لەباقـــی پێغەمەران گەورەترنو لەناو ئەمانا حەزرەتی محەمەد بە دەلیلی نەقڵیو عەقڵی گەورەترە . وە ناوو ژمارەی رەهبەران کە لە قورئانو حەدیثا ناوبراون ئەمانەن : ئادەم ، شیث ، ئیدریس ، نووح ، هوود ، صالح ، ئیبراهیم ، لووط ، ئیسماعیل، ئیسحاق، یەعقووب ، یوسف ، ئەیووب ، شوعەیب ، مووســا ، هاروون ، یوشع ، ئیلیاس ، ئەلیەسەع ، زولکیفل ، شەمعوون ، ئەشمەویل، یوونس ، داوود ، سولەیمان ، زەکەریا ، یـــــەحیا ، عوزەیر ، عیسا ، محمد ، (د) وە ئەو کتێبانە کە هاتوون بۆ پێغەمەرەکــان صەدوچوارن : دە بۆ حەزرەتی ئادەم ، پەنجا بۆ شیث ، سی (٣٠) بۆ ئیدریس ، دە بۆ ئیبراهیم ، ئەمە صەد . ئەم صــەدە بـــــە صوحوف ناو ئەبرێن . وە تەورات بۆ مووساو ، زەبوور بـــۆ داوودو ، ئینجیل بۆ عیساو ، قورئان بۆ (محمد المصطفی)ـدـ.

وه بازێ لەم کتێبانە کە هاتوونەتە خوار بۆ یەکێ لەو پێغەمەرانە هەر ئەو کتێبە بەجێماوە بۆ ئەو پێغەمەرانە کە لە پاش ئەویش بوون بە پێغەمەر ، وەکو تەورات نازڵبووە بۆ مووسا بەڵام لە دینی یوشعو شەمعوونو ئەشمەویلو بازێ تر لە پێغەمەرانی بەنی ئیسرائیلدا هەر رەفتای پێکراوە • لەسەر ئەم یاسایە ئەو صەدوچوار کتێبە لەناو ئەو پێغەمەرانەدا بەشی کردوون •

﴿ يَا أَيُّها الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لا بَيْعٌ فِيهِ وَلا خُلَّةٌ وَلا شَفَاعَةٌ ، وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴾ : (٢٥٤)

بزانن گرانترینی شت لەسەر دڵی ئادەمیزادا ئەمەیە کە نەفسی خۆی بکا بە قوربانی لە جەنگی کافرانا ، وە یا مانی خۆی سەرف بکا لەبۆ خەڵکی • جا خودای تەعالا لە پێشا فەرمانی دا بە جەنگکردن لە رێگەی خودادا ، وە پاش ئەوە ئەمری کرد بە سەرفی مانو قەرزدان بە خودا ، وە پاش ئەوانە تەئکیدی ئەم باسەی کردەوەو فەرمووی : ئەی کەسانێ ئیمانو باوەڕتان هەیە بە خودا ! لەو مانەی کە من کردوومە بە مانی ئێوەو بە رزقو رۆزیتان سەرف بکەن چ بە شێوەی بەجێهێنانی واجبی زەکات یا بەجێهێنانی سوننەت ، وە زەکاتی مانی خۆتان بدەن بەوانە کە خاوەن حەقن ، وە بەو کەسانە کە هیچیان نیەو مانیان بە دەستەوە نیە لە پێش هاتنی ئەو رۆژەدا ـ رۆژی قیامەت ـ کە نە بەیعو مامەڵەی تێدا هەیە ، وە نە دۆستی بەکاردێ ، وە نە تکاکردنی کەسێ بۆ کەسێ ، واتە غەیری

رەفتاری خۆت هیچ شتێ بەکار نایێ ئیللا رەحمی خودا نەبێ : چونکی ئیستیفادەکردن لە کەسێ یا بە هۆی موعامەلەو موبادەلەو گۆڕینەوەی شتێکە بە شتێك لە ئەموال،وە یا بە هۆی دۆستیکردنە لەگەڵ یەکێکدا ، وە یا بە هۆی تکاکردنەوە • لە رۆژی قیامەتا لەبەر هێرشی قاری خودا دۆست سەری دۆستی ناپەرژێو کەسیش مەیدانی تکاکردنی نیە ، وە رۆژی سەرفی مالّو مادەیش نیە هەتا موعامەلە بکرێ • وە ئەم قارەیش لە رووی ئەوەوە نیە کە خودا ستەم بکا لە کەسێ یا لە قەومێ ، بەڵکو کافرەکانو نامەردەکان ئەوان خۆیان زوڵمیان لە خۆیان کردووە • عەطا فەرموویەتی : حەمد بۆ ئەو خودا کە فەرموویەتی : (والکافرون هم الظالمون) وە نەیفەرمووە : (والظالمون هم الکافرون) •

ئیمام فەخرەدینی رازی لە تەفسیرەکەیا فەرموویەتی : یاسای خودای تەعالا لە قورئانی کەریمدا وایە کە عیلمی تەوحیدو عیلمی ئەحکامو عیلمی قەصەص تێکەڵ ئەکا ، وە غایە لە باسی قەصەص عیبرەتگرتنە هەتا بەو جۆرە عیبرەتە عەقیدەو بیروباوەڕی ئادەمیزاد دامەزرێ ، وە یاخود بەدڵ ئەحکامی خودا بەجێ بێنێ •

جا لەبەر ئەوە لەمەوپێش خودای تەعالا گەلێ باسی ئەحکامی کردو بازێ قەصەصی بەنیئیسرائیلیشی نازڵکرد ئیستە کاتی ئەوە هاتووە کە باسی تەوحیدی خوداو سیفاتی زاتیو سیفاتی ئەفعالی خودا بکا ، وە فەرمووی :

﴿ أَللّٰهُ لا اِلٰهَ اِلاّ هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ ﴾ :

واته : ئەو زاتە کە ناوی (الله) یە هیچ کەسێ نیـــــە عیبادەتی بۆ بکرێ بەڕاستی ئیللائەو نەبێ ، وە ئەو زاتـــــــە زیندووە بە زاتی خـۆی ، وە قەییومەو بـــــە دەوام تەدبیری مەخلووقات ئەکاتو ئەیانپارێزێو ٠

﴿ لاَ تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلاَ نَوْمٌ ﴾ :

قەت نە خەوەنوچکە ئەیگرێو نە نوستنی عادەتی ، واتـــە : بە کەم یا بە زۆر فەرامۆشی بەسەرا نایێ ٠

﴿ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ ﴾ :

وە موڵکی ئەوە ئەوەی وا لە جانیبـــــی بەرزیەوە لـــــە ئەستێرەکانو عەجایبی مەخلووقات ، وە ئەوەی وا لە جانیبـــــی نزمیەوە لە مەعادینو نەباتو حەیوان ، واتە لە کانو گیـــــاو گیانلەبەران ٠

﴿ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ اِلاَّ بِأِذْنِهِ ؟ ﴾ :

ئەوە کێیە ئەو کەسە کە بتوانێ تکا بکا بەلای ئەوەوە لـــــە بۆ تاوانباڕێ یا خاوەنئازارێ یا نگونساڕێ ئیللا بە ئیجـازەو ئیذنی خۆی نەبێ ؟

﴿ يَعْلَمُ مَابَيْنَ أَيدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ ﴾ :

خودای تەعالا ئەزانێو زانایە بەو شتانە کـــە وان لـــــە بەردەمی ئەم جیهنو ئینسەدا وە ئەوەیش کە وان لە پشتیانەوە ، واتە ئەو شتانەی کە لەمەولا لە قیامەتا ئاگادار ئەبن بەسەریانا ٠

﴿ وَلاَ يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ اِلاَّ بِمَا شَاءَ ﴾

وه ئەم جینن‌و ئینسە ئیحاطە نادەن بە شتێ لە عیلم‌و زانستی خودادا یا بە مەعلوومات‌و زانیاری ئەودا ئیللا بەو ئەندازەیە کە خواستی وایە ئیحاطەی پێدا بدەن ٠

﴿ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالأَرضَ ﴾ :

وە گوشادە کورسی خودای تەعالا بۆ هەموو ئاسمان‌و عەرز٠ خۆلاسە : عالەمی کورسی هەموو ئاسمانەکان‌و عەرز بە وشك‌و تەڕیەوە ئەگرێ بە تەواوی ٠

﴿ وَلاَ يَؤُدُهُ حِفْظُهُمَا ﴾ :

وە شانی عەزەمەتی خودا قورس ناکا پاراستنی ئەم دوو عالەمی ئاسمان‌و عەرزە ٠

﴿ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ ﴾ : (٢٥٥)

وە بەڕاستی خودای تەعالا ئەوە پایەبەرزی وەها کە دەستی کەسی پێ ناگاو خاوەن‌گەورەیی‌و خاوەن شکۆی وەها کە هەرچی غەیری ئەوە بە نیسبەت بۆ لای ئەوەوە حەقیرەو بێشان‌و بێ‌نیشانە بە نیسبەتی گەورەیی ئەوەوە ٠

موسلیم وئیبن‌و ماجەھ ریوایەتیان کردووە لە کیتابی ئیمانا لە ئەبوموسای ئەشعەرییەوە (خ) : (قام فينا رسول الله بخمس كلمات ، فقال : ان الله عزوجل لاينام ولا ينبغي له ان ينام ، يخفض القسط ويرفعه ، يرفع اليه عمل الليل قبل عمل

النهار . وعمل النهار قبل عمل الليل ، حجابه النور ، لو كشفه لاحرقت سبحات وجهه ما انتهى اليه بصره من خلقه) ئەم ریوایەتە وەکو تەفسیری ئایەتی کورسیيە ، واتە ، خودا نانوێو شایاوی زاتی ئەو نیە بنوێ ، ترازوو بەرز ئەکاتەوەو دای ئەنەوێنێ ، واتە بۆ هەرکەسێ خواستی ببێ رزقی زۆر ئەکاو هەر کەسێ خواستی ببێ رزقی کەم ئەکا ، وە کردەوەی ئادەمیزاد لە رۆژا بەرزئەکاتەوە بۆ لای خۆی بەر لە کردەوەی شەوی دوایی . وە کردەوەی شەوی بەرز ئەکاتەوە بەر لە کردەوەی رۆژی دوایی ، وە ئەو پەردەیە وا لەبەینی خوداو عیبادا لە نوورە . ئەگەر ئەو نوورە دەربخا نوورەکانی جەمالو جەلالی خودا هەتا چاوی کاربکا مەخلووق ئەسووتێنێ .

بزانن ! ئەم ئایەتە مەشهوورە بە (ئایەتی کورسی) لەبەر ئەوە کە ناوی کورسی تێدایە ، وە موفەسسیری مەشهوور بەیضاوی ئەفەرموێت : ئەم ئایەتە هەموو بیرو باوەڕی بە نرخی بابەتی خوداو سیفاتی خودای تێدایە ؛ چونکە ئەوە ئەڵێ کە پەروەردگاری عالەم هەیەو تەنهایە لە خودایەتی خۆیداو هاوڕێو هاوکارو هاوعیبادەتی نیەو وجوودی واجبەو لەوەوەیە تەئثیرو تەدبیر لە هەردوو عالەماو خاوەنی سیفاتی کەمالەو دووره لە هەموو عەیبێو دووره لە فەوتانو تێکەڵبوون بەشتێ لەم جیهانەدا ، وە ئەوەی دێت بەسەر مەوجووداتاو ئەیگۆڕێ ئەو لەوانەوە دووره . وە خاوەن تەسەڕڕوفو هەیبەتو تەوانایی رەسایە ، هەرچی خواستی بێ هەر ئەوە ئەبێو هەرچی خواستی لێ نەبێ نابێ ، وە شتێ نیە لە عالەما کە بەرانگاری ئەو

ببێو مەنعی بکا لە خواستی ، وە کەس تکاو رجای پێناکرێ بۆ کەس بە خواستی ئەو نەبێ ، وە بە هەموو شـــتێ ئەزانێ ، وە ئەو شتە نهێنانە ئەو ئەیزانێ کەس نیە لێیان بزانێ هەتا خـۆی ئاگاداریان نەکا وە هەر ئەوە خاوەن پایەی گەورەو پایەدار لـە هەموو دەورێکا ٠

وە لەم شوێنەدا پرسیارێ هەیە : ئایا فەرق هەیە لە بەینی ئایەتەکانی قورئانی پیرۆزا لە پایەو مەقاما ؟ وە سیڕڕی ئـــەو فەرقە چییە لەگەڵ ئەوەدا کە هەموویان کەلامی خودان ، وە خودا ناردوونی بۆ پێغەمەر (د) ؟

وەلامی ئەم پرسیارە ئەمەیە : بەڵێ فەرق هەیە لە بەینـی ئەو ئایەتانەدا ٠ وە ئەمە بیروباوەڕی زانا بەرزەکانە لە ئەهـلی کەلام ، وە باوەڕی قازی ئەبووبەکری ئیبنولعەرەبی لەســـەر ئەمەیە ، وە ئەو زاناگەورە بەقەدرانە کە فەرموویانە فەرقیان نیە مەبەس ئەوەبووە کە هەموو کەلامی خودانو مەبادا لـــــە نیسبەتی گەورەیی بۆ بازی ئایەت گومانی بێپایەیی ببرێ بە بازی ئایەتو ئەمەیش دووڕە لە ئەدەب ٠

وە قازی فەرموویەتی : سیڕڕی ئەم تەشریفە ئەمەیە شەرەفی (دال) بە شەرەفی (مەدلوول)ە ، وە گومان نیە لەوەدا کـــە ئەشرەفی مەدلوولات زاتی باری تەعالاو سیفاتی ئـــەوە ، وە ئەشرەفی عولووم عولوومی ئیلاهییەیە کە باسی زاتو سیفاتـی خودا ئەکا چ سیفاتی سبووتیەی ، وەکو حەوت سیفەتەکانـــی (حەیات) و (عیلم) و (ئیرادە) و (قودرەت) و (سەمع) و (بەسەر) و (کەلام) کە ئیشارەیان بۆ ئەکرێ بە حوروفـی

(أحق سبعك) • وه چ سيفاتی سەلبييەی وەكو (قيـــدەم) و (بەقا)و (وەحدەت)و (موخالەفەی حەوادیث) و (قيامـــي بالذات) ، يانی عەدەمی ئيحتياج بە غەير • وە لە نەصی ئايەتا تەشريفی سوورەتی فاتيحە كراوە بە جوملەی جەميلەی : (ولقد آتيناك سبعا من المثانی والقرآن العظيم) ، واتـــــە : بەڕاستی لەگەڵ قورئانا حەوت ئايەتمان بەخشيوە بە تۆ كە بە دەوام لـە لايەنی موسوڵمانانەوە لە نوێژا دووبارە ئەكرێنەوە •

وە بوخاریو موسليـــم ريوايەتيان كردووە حەزرەت (د) فەرمووی بە (ابی)ی كوڕی كەعب : ئەی ئوبەيی كامە ئايەت لە قورئانا لەلای تۆيە كـــە گەورەتر بێ لە باقـــی ئايەتەكان ؟ ئەويش عەرزی كرد : (الله لا اله الا هو الحي القيوم) جـــا حەزرەت دەستی دا بە سينەماو فەرمووی : ئەم زانستەت پيرۆز بێ • وە ترمذی ريوايەتی كردووە لە ئوبەيی كوڕی كـــەعبەوە ئەڵێ : حەزرەت (د) فەرمووی : (ما أنزل الله في التوراة ولا في الانجيل مثل أم القرآن وهي السبع المثاني ، وهي مقسومة بيني وبين عبدي ولعبدي ما سأل • ای وقال الله ـ تعالی ـ هـــي مقسومة •) وە ئەبو عەمری دانی لە كتێبی (بەيان) دا بـــە ئيسناد ريوايەتی كردووە لە عەلی كوڕی ئەبیطالیبەوە (خ) كە حەزرەت (د) فەرموويە : (فاتحة الكتاب ، وآية الكرسي ، وشهد الله انه لا اله الا هو ، وقل اللهم مالك الملك ••• هذه الآيـات معلقة بالعرش ليس بينهن وبين الله حجاب) ، واتە : سوورەتی

فاتیحەو ئایەتەلکورسیو ئایەتی (شـــهد الله ... تا ئاخر) و ئایەتی (قل اللهم مالك الملك ... تا ئاخر) ئەم ئایەتانە لـــە عەرشا نووسراون لە بەینی ئەوانو خودادا پەردە نیە ، واتـــە : هەرکەسێ ئەم ئایەتانە بخوێنێتەوە بێگومان ئەجرەکەی بـــۆ ئەنووسرێ •

وە لە حەدیثا ثابتە کە سوورەتی ئیخلاص وەکو سێیەکـــی قورئان ئەجری هەیە لە خوێندنەوەدا ، وە ریوایەتکراوە لـــە ئەبو ئومامەوە بە ئیسنادی صەحیح کە حەزرەت (د) فەرموویەتی: (اسم الله الاعظم الذي دعی به اجاب في ثلاث سور من القرآن : في البقرة ، وآل عمران ، وطه) •

وە ریوایەتکراوە لە ئەسماوە حەزرەت (د) فەرموویەتی : (اسم الله الاعظم في هاتين الآيتين : والهكم اله واحد لا اله الا هو الرحمن الرحيم • وفاتحة آل عمران : الم الله لا اله الا هو الحي القيوم) •

وە ریوایەتکراوە لە ئیمامی عەلی کورِی ئەبی طالیب (د) ئەڵێ : بیستوومە لە حەزرەت (د) لە کاتێکا راوەستاوە لەســەر داری مینبەر ئەیفورموو : (من قرأ آية الكرسي دبر كل صلاة لم يمنعه من دخول الجنة الا الموت ولا يواظب عليها الا صـــديق او عابد • ومن قرأها اذا أخذ مضجعه آمنه الله على نفســـه وجاره وجار جاره والابيات حوله) •

ریوایەتکراوە کاتێ عەبدوڕڕەحمانی کوڕی عەوف ئەڕۆیشتە خانوەکەی (آیة الکرسي) ئەخوێند بەهەر چوارگۆشەی خانووەکەیا •

جا لەم ئایەتو ئەحادیثەوە دەرئەکەوێ ، هەرچەند ئایاتی قورئان هەموو کەلامی خودان ، وە ناوەکانی خودا هەموو ناوی خودان • بەڵام لەسەر دەلالەتی ئەوانە لەسەر زاتی خوداو سیفاتەکانیو تەقدیسی خوداو تەعزیمی خودا فەرقو پایەیان ئەگۆڕێ ، واتە هەموو لە حەقیقەتی نەوعییەدا یەکن ، بەڵام لە سیفاتی فەردیدا فەرقیان هەیە • وە هەروا ئەصحابەکانی پێغەمەر هەموو ئەصحابەنو شەرەفی صوحبەتیان هەیە ، بەڵام لە سیفاتی شەخسیدا ، لە ئیخلاصا ، لە زانستا ، لە طاعەتکردنا ، لە خزمەتی دینی ئیسلاما فەرقیان زۆرە ، وە ثابتە بە نەقڵو عەقڵ هەروا هەموو ئەفرادی ئوممەتی پێغەمەر (د) بێفەرقن لەوەدا کە ئوممەتی پێغەمەرن ، بەڵام لە پایەی عیلمو عەمەلدا فەرقیان دیارە •

فەرموودەی خودا : (لا اکراه في الدین) :

لە مەوریدی نوزوولی ئەم ئایەتەدا زەیدی کوڕی ئەسلەم ریوایەتیکردووە لە باوکیەوە ئەڵێ : گوێم لێبوو کە عومەری کوڕی خەطاب (خ) فەرمووی بە پیرەژنێکی گاور : وەرە موسوڵمان ببە با رزگار

ببی له عەزابی قیامەت ؛ چونکی خودای تەعالا پێغەمەری بە حەق رەوانەکردووە • ئەویش عەرزی کرد : من پیرەژنێکی گەورەم‌و مردنم نزیك‌بووەتەوە وازم لێ‌بێنە تا لەسەر دینی خـۆم بمرم ، لەوێدا عومەر فەرمووی : (اللهم اشـــهد)وە ئـــەم ئایەتەی خوێندەوە (لا اكراه في الدين) مەعنای وایە ئەم ئایەتە وەختی خۆی هاتووەتەخوارەوە بۆ باسی ئەوە کە زۆرکردن نیە لەســەر ئەهلی کیتاب بۆ ئەوە دینی خۆیان تەرك بکەن‌و موسوڵمان ببن •

وە (سودە) ، لـــە تابیعین ، فەرموویەتی : ئـــەم ئایەتـــە هاتەخوارەوە لە شانی پێاوێ لە ئەنصار ناوی (أبو حصين)بوو، دوو کوڕی بوو رۆیشتبوون بۆ تیجارەت بۆ شام‌و لەوێ بووبوون بە گاور • جا باوکەکەیان هات بۆ خزمەتی حـــەزرەت‌و داوای ئەوەی ئەکرد کـــە حەزرەت بنێرێ بەشوێنیاناو بیان‌هێنێتەوە‌و سەعی بکا بۆ ئەوە بگەڕێنەوە بۆ دینی ئیسلام • وە لەو کاتـــەدا فەرمانی خودا نەهاتبوو بۆ جەنگ‌کردن لەگەڵ ئەهلی کیتابا ، وە حەزرەت فەرمووی : بڵێم چی خودا دووری خستوونەتەوە لـــە دین‌و بوون بە ئەووەڵ کافر لەم کۆمەڵی ئەنصارەدا ! جا ئـــەم ئایەتە نازڵ‌بوو •

بینا لەسەر ئەم تەقریرە ئەم ئایەتە مەنسوخ نیەو لـــە موحکەماتە ؛ چونکی باسی ئەوە ئەکا کە زۆر ناکرێ لە ئەهـــلی کیتاب لە یەهوودو لە نەصارا موسوڵمان ببن ، هەرچەنـــد زۆر بکرێ لە ئەهلی ئیشراك لە عەرەب‌و لە مەجووس‌و لە بووزییەکان‌و

له غەیری ئەوانیش •

وەلحاصڵ ئەو کەسە کە موسوڵمان نەبێ ، یا لە ئەهـــــلی کیتابە کە یەهوودو نەصارایە ، یاخود موشریکە ، جا ئـــــەوەی کیتابییە داوای ئەوەی لێ ئەکرێ یا موسوڵمان ببێ وە یاخـــود جیزیە بداو بمێنێتەوە وە زۆری لێ ناکرێ لەسەر موسوڵمـــان بوون • وە ئەو کەسە کە موشریکە یا ئەبێ موسوڵمان ببێ یـــا شەڕی لەگەڵدا ئەکرێ هەتا ئەکوژرێ • بەڵام حـــەزرەت (د) نیسبەت بە مەجووسییەکان ئەمری کردووە کە موعامەلەیـــان لەگەڵدا بکرێ وەکو موعامەلەی ئەهلی کیتاب ، واتە : بە جیزیەدان رازی ببین لێیانو زۆریان لێ نەکەین لەسەر ئیسلام بوون ؛ بەس ژنیان مارە ناکرێو گۆشتی حەیوانێ ئـــەوان ســـــەری بڕن ناخورێ •

وە بازێ فەرموویانە : ئەم ئایەتە ئیخبارە لە واقیع کە بە قەطعی ئیکراهـو زۆرکردن نیە لە کەس بۆ موســوڵمان بوون ؛ چونکی ئیکراهـو زۆرکردن لەسەر شتێك ئەبێ کە ئەو کەســـە پێی رازی نەبێ ، بەڵام دینی ئیسلام هەرکەسێ تێی بگا چییە •• بە دڵ وەری ئەگرێو پێویستی بە داوای کەس نیە •

جا خودا ئەفەرموێت :

﴿ لاَ اِكْرَاهَ في الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ ﴾ :

واته : زۆرکردن رەوا نیه له وەرگرتنی دینا لەسەر گاورو جوولەکه ، وه بەڕاستی ڕێگـــەی راســتو لار دەرکەوتوونو جیا بوونەتەوه له یەك به تەواوی ٠

﴿ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا ﴾ :

دەی هەرکەسێ ئینکاری شەیتانو ئوموورااتی ناشیرین بکاو ئیمان بێنێ به زاتی خودای تەعالاو ئیلتیزامی ئەحکامی ئیسلام بکا ئەوه به راستی دەستی گرتووه به دەستەبەندێکی ئەستوور که به قەطعی پساندنی نیه ٠

﴿ وَاللهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴾ : (٢٥٦)

وه خودای تەعالا بیسەره بۆ وتارو زانایه به ئەسرارو رازو نیازتان ٠ مادام وایه پێویسته ئینسان ئاگادار بێ له بیرو باوەڕو وتارو کردەوەی ئاشکراو پەنامەکی خۆی ٠

﴿ أَللهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا ﴾ :

خودای تەعالا دۆستی ئەوانەیه که ئیمانیان هەیه بەوو به دینی ئەو ٠

﴿ يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ ﴾ :

وه به هۆی ئەو ئیمانەوه دەریانئەکا له تاریکی بیروباوەڕی ناپارو کردەوەی ناهەموار وه له رەوشتی ناشیرین وه ئەیانخاتــه ناو بۆتەی تەصفییەوەو رووبان ئەکاته حەقو ئەیانخاته نـــاو

رووناکی بیروباوەڕو کردەوەو وتاری راستو بەسوود ٠

﴿ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَائُهُمُ الطَّاغُوتُ ﴾ :

وە ئەو کەسانە کە کوفری خودا ئەکەن دۆستی ئەوان شەیتانە ٠

﴿ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ ﴾ :

ئەو کەسانە دەرئەکا لە نووری عەقڵەوەو لە نوورێکەوە کە نزیکە دەستی بکەوێ بە هۆی ئیسلامیەتەوە بۆ لای تاریکیەکانی عەقیدەو عیلمو عەمەل ٠ واتە یەکێ بکەوێتە دووی شەیتان عەقیدەو بیروباوڕی تاریکە ؛ چونکی رووی لە رۆژی بەرزی ئیسلامەوە نیە ، وە ئەکەوێتە ناو تاریکی کردەوە ؛ چونکی کردەوەی لەسەر هەوایەو هەوای ئینسانی بێ هیدایەت تاریکە ٠ وە ئەکەوێتە ناو تاریکی وتارەوە ؛ چونکی وتار بە زمانەو زمان تەرجومانی دڵە ٠ وە مادام دڵ بە گومڕاهی تاریك بێ وتاری زمانیش رووناك نابێ ٠

﴿ أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴾ :

(٢٥٧)

وە ئەو کەسانە کە شەیتان گەورەیانەو دۆستی ئەوانە مولازیمی ئاگری دۆزەخنو ئەوان لەو ئاگرەدا دەوامدارن هەتاهەتایە ٠

جا لە پاش ئەوە خودای تەعالا بەیانی میهرەبانیو کەرەمی

خۆی کرد لەگەڵ ئەهلی ئیمانا باسی ڕێگەی خاوەن قیمەتی ئەهلی ئیمانی کرد کە عیبارەتە لە عیلم بە وجوودی خودای (واجب الوجود)و عیلم بە زیندووبوونەوەی پاش مردن لە قاڵبی سێ ڕووداوی گەورەدا ، یەکەم : شۆڕشو ئاشووبی (نەمرود)ی کوڕی (کوش)ی کوڕی (کەنعان)ی کوڕی (سام)ی کوڕی (نووح) کە پادشای خاوەن کیبریای ولاتی بابل بووو بتپەرستی ئەکرد • **ئەم نامەردە** بە شێوەی ئاشکرا بتپەرست بوو بەڵام بە ڕاستیەکەی **خۆپەرست** بووو دەمارەکەی ئەوەندە ئەستوور **بوو** لە هەر شوێنێکا کەسێ ببوایە کە شەخسیەتێکی ببوایێ سەری پان ئەکردەوە •

وە حەزرەتی ئیبراهیم (د) کە خودای تەعالا هیدایەتی پێداو چاوو دڵی کردەوە بۆ تەماشاکردنی ئافاقو ئەنفوسو کردی بە ڕەهبەرو پێی گەیاندو تێی گەیاند ئەویش هەرچەند نەمروود خۆپەرست بوو ئەم هەزارقات خوداپەرست بووە • هەرچەند ئاگری دەماری ئەو بەرزئەبووەوە ئەمیش نووری ئیمانی پڕتەوی ئەدایەوەو بە هیچ نەوعێ سەری بۆ شۆڕ نەکرد • وە هەرکاتێ جیدالی ئەکرد لەگەڵ حەزرەتی ئیبراهیمدا ئەم بە هێزی ئیستیدلالی بورهانی دەمکوتی ئەکرد وە یەکێ لە جیدالەکانی ئەمەیە کە خودا ئەیگێڕێتەوە بۆ حەزرەت (د) وە لەسەر یاسای مەشهوور فەرمووی :

﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ ﴾ :

واته : ئایا تەماشا ناکەی‌و نابینی ئەو کافرەی وەها کە موجادەلەی کرد لەگەڵ ئیبراهیمدا نەك لەبەر حەقیقەتخواهی‌و بیەوێ ڕێگەی حەقیقەت بدۆزێتەوە بەڵکو لەبەر دەمارو طوغیان لەمەوە کە خودا گەورەیی‌و سەربەرزی پێداوەو لە باتی ئەوە کە سوپاسی خودای بکردایە لەسەر ئەم نیعمەتە ئەو بە پێچەوانەی سوپاس کوفری خودای کرد .

﴿ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ : رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ ﴾ :

ئەو موجادەلەیش لەو کاتەدا بو کە پرسی لە ئیبراهیم : خودای تۆ کییە کە ئادەمیزاد بانگ‌ئەکەی بۆ پەرستیاری ؟ ئەویش فەرمووی : خودای من خودایەکە قادرو تەوانایە بەسەر هەموو شتێکا ، وە خودایەکە گیان ئەدا بە بێ‌گیان‌و پاش ئەوە ئەیمرێنێ‌و گیانەکەی لێ‌وەرئەگرێتەوە ، وە کەسێ ئەم هێزە بەرزەی هەبێ شایاوە بە پەرستیاری نەك دارو بەردی بەدەس‌تاشراو .

﴿ قَالَ : أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ ﴾ :

وتی : منیش ئەتوانم گیان بدەم بە خەڵك بە هۆی چاوپۆشی لەوانە حوکمی کوشتنیان دراوە ، وە گیانداریش ئەمرێنم بە

هۆی بەجێهێنانی حوکمی ئیعدام بەسەر بازە کەسێکدا ٠ وە فیعلەن ناردی دوو کەسیان لە زیندانەوە هێنا بۆ لای وە یەکێ لەوانی بەرەڵلا کردو فەرمانی دا ئەویان کوشت ٠

جا کاتێ ئیبراهیم تێگەیشت کابرا رووکەشی ئەکاو بەجێهێنانی هۆی عادەتی زیندووبوونو مردن بە ئیبداعی رووحو دەرکردنی رۆح دائەنێ ٠٠ لای دا لەو دەلیلە بۆ لای ئەم دەلیلە کە رێگەی ئەو رووکەشەی تیا نیە ٠

﴿ قالَ اِبْراهِيمُ : فَاِنَّ اللهَ يأْتِي بِالشَمْسِ مِن الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِها مِنَ المَغْرِبِ ﴾ :

دەی مادام هەرچی خودا بیکا تۆیش پێتئەکرێ ، ئەوەتە لە پێش زەمانی تۆوە تا ئێستە خودای تەعالا رۆژ لە خۆرهەلاتەوە دەرئەکا ، دەی تۆ یاساکەی بگۆڕەو رۆژ لە خۆرنشینەوە بهێنە بە ئاسمانا تا ئاوا نەبێ ٠

﴿ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ ﴾ :

جا ئەو نەمرووە کە کوفری خودای عالەمی ئەکرد مەبهووت بووو هەناسەی لێچنرا ٠

وە لەبەر ئەوە حاڵی بوو کە بورهانی ئیبراهیم بەبڕو بەهانەی ئەم تێکناچێ فەرمانی دەرکرد ئاگرێ قەبە بکەنەوەو ئیبراهیم بە (مەنجەنیق) فڕەبدەن بۆ ناوی هەتا وەها بسوتێ کە تۆزی لەشی سووتاویشی لە ئارادا نەمێنێ چ جای گۆڕخانە کە

بکرێ به رەمزی پاشەڕۆژ وە به ماوای یادگاری پەیڕەوەکانی ؛ کەچی چونکی لەسەر هەواو خوێڕی بوو هەرچی رست هـــەر خوری بوو •

﴿ وَاللهُ لا يَهْدِي القَوْمَ الظّالِمِينَ ﴾ (٢٥٨)

وە خودای تەعالا ستەمکارەکان شارەزا ناکا بۆ کارێ کـه نیشانەی دینی خودایی لەسەر عەرز **لابا** •

پاش ئەوە کە بە نیشاندانی ئەم رووداوە دڵی **هۆشـــیارو** ئاگادار بوو بۆ عیلمو ناسین بە زاتی پەروەردگاری راستەقینەی بە ئیعتیبار •• خودای تەعالا رووداوێکی گیڕایەوە کە ئەبێ بە هۆی عیلمو زانیاری ئەوە کە وەکو ئـەتوانێ خەو بێنێ بەسەر بێداریکا بەبێ ئیختیار هەتا ئەو کاتە خواستی هەیە ئەوســا ئاگاداری بکاتەوە بە نەوعێ ئەگەر کابرا میقیاسێکی لەلا نەبێ نازانێ چەند کات نووستووە •• وەها خودا ئەتوانێ زیندوویێ بەبێ ئیختیاری خۆی بمرێنێ تا هەر زەمانێ ئـــیرادەی کردووە ئەوسا زیندووی بکاتەوە ، وە ئەگەر خودا پێی نەڵێ خـــۆی نەزانێ چەندێکە مردووە ، وە فەرمووی :

﴿ أَوْ كالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِها قالَ : أَنَّى يُحْيِي هٰذِهِ اللهُ بَعْدَ مَوْتِها ؟﴾ :

یا ئەی رەهبەری نازار تەماشای وێنەی ئەو کەسە ناکەی وەکو (عوزەیر) پێغەمەری بەنیئیسرائیلیەکان کـه لـه پاش

رزگاربوونی له دیلی بەختەننەسری فەرمانداری بابل رابورد بە لای دێیەك لــە دێ ئاوەدانەکانی خۆیان ــ شــاری قودس ــ یــا شوێنێکی تر لە کاتێ وە بە حاڵێ کە ئەو دییّە کەوتبوو بەسەر سەرمیچی خانوەکانیا ؟ چونکی خانوو لە پێشا بانەکەی بە باو باران ئەکەوێتە سەر عەرز ئەوسا بە تووڵی زەمان دیوارەکانــی ئەترافی ئەکەون بەسەر ئەو بانەدا کە کەوتووەتە سەر عەرز ٠

جا حەزرەتی عوزەیر کە تەماشای ئەو خانووە ئەستوورانەی کرد وەهــا وێران بوون ســەری ســوڕماو فەرمووی : ئەبێ چ کاتێو بە چ هۆیێ خودا ئەم وڵاتە خاپوورە ئاوەدان بکاتــــەوە وکو جاران !؟ جا خودای تەعالا بە شێوەی عیتاب لەم رەهبەرە کە چلۆن دائەمێنێ لە ئاثاری هێزی خوداو بە شێوەی میهرەبانــــی لەگەڵیا هەتا تەوانایی خۆی نیشانبدا ، وە بە شێوەی میهرەبانی لەگەڵ ئادەمیزادی خاوەن شوعوورا بۆ ئەوە عیبرەت بگرنو چاو بکەنەوە ٠

﴿ فَأَمَاتَهُ اللهُ مِائَةَ عامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ ﴾ :

خودا بۆ ماوەی صەد ساڵ عوزەیری مران لەو شوێنەدا وە پاش صەد ساڵ زیندووی کردەوە لە عەینی ئەو شوێنەدا کــــە مردبوو تیایا ٠

﴿ قالَ : كَمْ لَبِثْتَ ؟ قال : لَبِثْتُ يَوْماً أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ ﴾ :

واته کاتێ که خودا زیندووی‌کرده‌وه به وێنه‌ی یه‌کێ لـــه خه‌و خه‌به‌ری بێته‌وه خودا بانگی‌کردو فه‌رمووی : چه‌ندێکـــه ماویته‌وه له‌م شوێنه‌دا ؟ ئه‌ویش له پێش ئه‌وه‌دا بڕوانێ بۆ رۆژ که ئاوا نه‌بووه وای زانی رۆژ وا له ئاوابوونا وه ئه‌و رۆژێکه وا له‌و شوێنه‌دا ؛ چونکی کاتی ئه‌ووه‌لـــی هه‌تاوکه‌وتن بوو ، وه پاش ئه‌وه که ته‌ماشای رۆژی کرد کـــه هێشتا ئاوا نه‌بووه له قسه پێشووه‌که‌ی لای دا وه وتی : به‌ڵکو بازێکه له ڕۆژێ •

﴿ قالَ : بَلْ لَبِثْتَ مِائةَ عامٍ ﴾ :

خودا فه‌رمووی : ماوه‌ی صه‌د ساڵه لێره‌دا ماویته‌وه‌و تـــۆ نه‌نوستووی به‌ڵکو مردبووی !

﴿ فَانْظُرْ إِلىٰ طَعامِكَ وَشَرابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ ﴾:

دەی بۆ ئه‌وه که له ته‌وانای ئێمه حاڵی ببی بڕوانه بـــۆ خواردەمه‌نییه‌که‌ت له : ره‌وان‌و ناڕه‌وان ، له ته‌ڕو وشك نه‌گۆڕاوه له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌دا خواردەمه‌نی هه‌رچۆن بێ له ماوه‌ی چه‌ن سه‌عاتێکا ئه‌گۆڕێ •

﴿ وَانْظُرْ إِلىٰ حِمارِكَ ﴾ :

وه بڕوانه بۆ وڵاخه سواریيه‌که‌ت چـــۆن ڕزیوه‌و پارچه ئیسقانه‌کانی چۆن بڵاوو پرژ بوونه‌ته‌وه •

﴿ وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ ﴾ :

وە ئەم حاڵەمان هێنا بەسەر تۆداو بەسەر وڵاخەکەتا هەتا باش لە تەوانایی ئێمە تێبگەی ، ئەوجار لەناو عالەما دەرکەوی و باسی خۆت و خواردەمەنییەکەو حەیوانەکەت بگێڕێتەوە و ببی بە نیشانەیەکی گەورەیی ئێمە لەبۆ ئەو ئادەمیزادانە کە عیبرەت لە کارەسات ئەگرن •

﴿ وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا ﴾ :

وە بڕوانە بۆ ئێسکەکانی حەیوانەکەت چۆن ئەیانجووڵێنین و بەرزیان ئەکەینەوە و ئەیانگەیەنین بەیەك •

﴿ ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْماً ﴾ :

وە لە پاشا بە بەرگی گۆشت و ڕەگەو پێست دایانئەپۆشین وەکو جاریجاران گیانی ئەکەینەوە بەبەراو راست ئەبێتەوە •

﴿ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ ، قَالَ : أَعْلَمُ أَنَّ اللهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴾ (٢٥٩)

جا کاتێ باش تەماشای کردو حەقیقەتی حاڵەکەی بۆ دەرکەوت ئەمجار عوزەیر (د) فەرمووی : ئیمانو باوەڕم هەیە کە خودا تەوانایە بەسەر هەموو شتێکاو پارازتنی هەموو شتێکی لاوازی پێ ئەکرێو زیندووکردنەوەی هەموو مردوویێ لای ئەو ئاسانە •

ڕیوایەتکراوە کاتێ عوزەیر سواری حەیوانەکەی بووو ڕۆیشتەوە بۆ ناو بەنیئیسرائیل لەبەر ئەوە ، کە بە تاقو تەرا

نەبێ ، هاوتەمەنی نەمابوو نەیانناسی ، وە بە هۆی ئەوەوە کە تەوراتی لەبەر بووو خەڵکی تر لە بەریان نەبوو وە بە بازێ ناونیشانی ترا خەڵك ناسیانەوە .

﴿ وَإِذْ قالَ إِبْراهِيمُ : رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي المَوْتى ؟ ﴾ :

ئەی رەهبەری خۆشەویست باسی ئەو کاتە بکە لەناو یارانتا کە حەزرەتی ئیبراهیم عەرزی زاتی پەروەردگاری کردو وتی : یا رەببی ئەم ئادەمیزادانە کە ئەمرنو ساڵەهای ساڵ رائەبووڕێ بەسەریاناو ئێسقانی وجوودیان ئەبێ بە ئارد ، وە یا ئەکەوێتە بەر بای جیهانو بڵاوە ئەکا لە وڵاتا چۆن تۆ لە قیامەتا زیندوویان ئەکەیتەوەو بەچی شێوەیێ ئەو ئەجزایانە ئەکەونەوە یەك ؟

﴿ قالَ : أَوَلَمْ تُؤْمِنْ ؟ ﴾ :

خودا لە جوابی ئیبراهیمدا فەرمووی : ئایا تۆ هێشتا ئیمانت نەهێناوە بە قودرەتو تەوانایی من لەسەر زیندووکردنەوەی مردووەکان ، لەگەڵ ئەوەدا کە چەن شتی عەجایبت لە تەوانایی منەوە دەرکەردووە ، وەکو : پارازتنی تۆ لە هەڵمەتو هەیبەتی نەمروود لەگەڵ ئەوەدا پیاوکوشتنو ئاوڕشتن لەلای ئەوا یەکسانن ، وە تۆی لەو ئاگرەدا پاراست لەگەڵ ئەوەدا بە بڵێسەی گڕەکەی بەرد ئەبوو بە خاك و ئەسووتا ؟

﴿ قالَ : بَلىٰ ، وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي ﴾ :

ئەویش عەرزی کرد : بەڵێ وەڵلاهی ئیمانو باوەڕم هەیە بەوە کە تۆ تەوانای لەسەر زیندووکردنەوەی مردوو ، بەڵام ئەمەوێ کە دڵم وەها دابمەزرێ کە رێگەی سووسەی وەسواسەی نەفس لە وجوودی منا نەمێنێ بە نەوعێ هەرچی مەشاعیرم هەیە پڕ ببن لە روونا کی ئیمان ٠

﴿ قالَ : فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ﴾ :

خودا فەرمووی : دەی برۆ چوار پەلەوەر بگرەو بیانهێنەو لەلای خۆت رایان‌بگرە ماوەیەك هەتا باش شێوەی لەشوپەڕو باڵیان‌و خەتو خاڵیان‌و لەلای تۆ دیاری بداو بیانناسی ٠

﴿ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءاً ﴾ :

لەپاشان سەریان ببڕەو پارچە پارچەیان بکەو تێکەڵیان بکە بە یەکدا ، ئەمجار بیان کە بە چەن بەشەوەو لەسەر هەر بەرزییەك بەشێ لەوانە دابنێ ٠

﴿ ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْياً ﴾ :

جا بانگ بکە لەو پەلەوەرانە کە ناسیوتن هەرکام بە ناوو نیشانەی خۆی پاش ئەو بانگی تۆیە بۆت دەرئەکەوێ ئەوانە چۆن ئەجزای هەرکامیان وەکو پەپوولە ئەکەوێتە هەواو ئەڕۆن بۆ لای باقی ئەجزاکان‌و چۆن بە پەلەو ئازانە دێن بۆ لات !

﴿ وَاعْلَمْ أَنَّ اللهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴾ : (٢٦٠)

جا لەم رووداوەی بەرچاوی خۆتەوە بۆت دەرئەکەوێ کە خودا غالبەو تەوانایە بەسەر گردکردنەوەی ئەجزای مردوودا لەهەر زەمانێکا وە لەهەر شوێنێکا ببن ؛ چونکی ئەو ئەجزایانە هەنو مەوجوودن وە خودایش مەقسوودی لەسەر ئەوەیە گردیان بکاتەوە ، بەلأم حیکمەتی زۆرە کە نیشانی هەموو کەسی نادا ٠

بزانن لەم مەقامەدا چەن باسێ هەیە :

یەکەم : حەزرەتی ئیبراهیم (د) بۆچی ئەو پرسیارەی کردووە ؟ لەم هۆوە موفەسسیرەکان گەلێ قسەیان کردووەو موناسبترین لەوانە ئەمەیە : کە پێغەمەران موهیمەی زۆر گەورەیان هەیە ؛ یەکەم هەلسووڕاندنی ئادەمیزاد بۆ ئەوە کە خودا بە یەکێ بزانن ٠ دووەم ئەوەیە کە ئیمانو باوەڕیان ببێ بە مەسئوولییەتو حسابی رۆژی قیامەت ، واتە باوەڕ بە زیندووبوونەوەی مردوو ، وە حسابکردنی ئەعمال لەگەلیانا ٠ سێیەم ئیطاعەکردنی پێغەمەران لە بەجێهێنانی ئاداب و ئەحکامی دینا ٠

جا لەبەر ئەوە لەو رۆژەدا کە خودا ئیبراهیمی رەوانەکرد مەسەلەی زیندووبوونەوەی مردوو زۆر دوور بوو لە دەماخی خەلك وە حەزرەتی ئیبراهیمیش زۆر سەعیو تەلاشی ئەکرد

لەو بابەتەوە ٠٠ ویستی خۆی لە پایەی (علـــم الیقین) بـــە زیندووبوونەوە بەرزببێتەوە بۆ (عین الیقین) هەتا نیشاتی لە موهیمەکەی خۆیا بەهێزبێ ؛ چونکی هەتا مامۆستا لـــە دەرزی شاگردەکانا بەرزتر بێ ئیفادەی زۆرترە ٠

باسی دووەم : لە نەصی ئایەتەکەوە کە خودا فـــەرمووی : (أو لم تؤمن ؟ قال : بلی ولکن لیطمئن قلبي)وە دەرئەکەوێ کە حەزرەتی ئیبراهیم بە قەطعی دوودڵی نەبووە لەو مەوزووعەدا ؛ چونکی ئایەتەکە ئەفەرمویت : (قال : بلی ولکن لیطمئن قلبي)٠ بەڵام پایەی ئینسان هەرچەن بەرزبێ دڵ لە ئیلقای وەساویسـی ئیبلیس رزگار نابێ هەتا ئەگا بە پایەی ئیطمینان ، کە گەیشت بەم پایە لەو ئیلقا ئەپارێزرێ ؛ چونکی ئیتمینانـــی دڵ وەکـــو ئەوە وایە بە دەوام کوورەیێ پڕ بێ لە ئاگرو ئەو ئاگـــرەگڕەی بڕوا بە ئەترافا ، جا چۆن گیانلەبەر ناتوانێ نزیکی ئـــــــەو تەنوورەو ئەو کوورەیە بکەوێتەوەوەها شەیاتین دوور ئەکەونەوە لە دڵێ کە نووری ئیتمینانی تێدابێ ٠

وە حەزرەتی محەمەد (د) لە حەدیثا بەیانی کردووە کە خودا بۆ سەر هەر دڵێ شەیتانێکی موسەخەر کردووە ، بەڵام ئـــەو شەیتانە رەوانەکراوە بۆ سەر دڵی ئەو موسوڵمان بووەو ئیلقای وەسوەسە ناکا ٠ واتە گەیشتووەتە پایەی ئیتمینان ٠

وە ئەو فەرموودە وەکو بوخاری ریوایەتی کردووە کـــــە فەرموویەتی : (نحن احق بالشك من ابراهیم اذ قال رب ارنـــی

كيف تحي الموتى ؟ قال : بلى ولكن ليطمئن قلبي) ٠٠ ئەوە بازێ
لە زاناكان فەرموویانە ئەو فەرموودە لەسەر مەعنای تەعلیقە ،
واتە ئەگەر ئەو داواكردنی ئیتمینانە بەشك دابنرێ ئێمە
لایەقترین بە داواكردنی ئەوە ؛ چونكی لە جیهانا رۆژبەڕۆژو
چەرخبەچەرخ ئادەمیزاد موشكیلاتی زۆرتر ئەبێ ٠ جا ئەو
رەهبەرانە كە ئادەمیزاد بانگئەكەن بۆ دین زۆرتر پێویستیان
هەیە بە ئیتمینانو دڵئەستووری ٠ وە بازێ فەرموویانە ئەو
لەفزی شەكە لە و فەرموودە مەبەس دووڵی نیە بەڵكو مەبەس
وەسواسەیە كە بۆ هەموو كەسێ هەیە گەورەو بچووك لە
رەهبەرانو پێغەمبەرانو باقی ئادەمیزاد ٠ وە دەلیل لەسەر ئەمە
ئەوەیە كە حەزرەت (د) لە باسی ئەو حاڵەتی حەزرەتی ئیبراهیما
فەرموویەتی : (ذلك محض الایمان) ، واتە ئەو حاڵەتەی كە
حەزرەتی ئیبراهیم تیابووە لە كاتی داوای ئیتمینانا (ئەو
حاڵەتە ئیمانو باوەڕی سیرفە) ؛ چونكی ئینسان هەتا ئیمانی
دانەمەزرێ پلەو پایەكانی ئیمان تێناگاو داوای پلەو پایەی
بەرز ناكا ٠

سێهەم : سیرڕی ئەوە كە خودا ئەمری فەرموە بەوە باڵدار
بێنێ بۆ لای خۆی ئەوەیە : كە پەلەوەر زووتر لە كاتی بانگكردنیا
ئەگات بە ئینسانو مەبەسی زاتی باری ئەوە بووە كە بە كەمترین
كات ئەو پەلەوەرانە بگەنە لای ئیبراهیمو گومانی ئەوە نەبرێ
كە ئەمانە گیانلەبەرێكی ترن وە یارۆی پێشوو نین ٠

چوارەم : سیڕڕی ئەوە کە چوار پەلەوەر بوون ئەمەیە : بۆ هەموو شاخیصێ شەش جیهەت هەیە : فەوق ، تەحت ، یەمین ، یەسار ، خەلف ، ئەمام • دیارە ئەو پەلەوەرە لە پاش پارچە پارچە کردن لەسەرەوە لە هەوادا دانانرێت وە لە خوارەوە لە ژێر پێدا نابێ ، کەوابێ چوار جیهەت ئەمێنێتەوە ، جا لەهەر کام لەم چوار جیهەتە بازێ لەو ئەجزای پەلەوەرانە دابنرێت ئینسان باش ئەتوانێ چاوێریان بکات و ئاگای لێیان بێت هەتا گرد ئەبنەوەو ئەبنەوە بە یارۆی سابیق و دێنەوە بۆ لای ئەو کەسە کە بانگیان ئەکا •

فەرموودەی باری تەعالا (مثل الذين ينفقون اموالهم) •• الاية •

کەلبی فەرموویەتی : ئەم ئایەتە هاتەخوارەوە لە شانی عەبدوڕڕەحمانی کوڕی عەوف و عوثمانی کوڕی عەففاندا (خ)• ئەمما عەبدوڕڕەحمان ئەوە هات بۆ خزمەتی حەزرەت (د) و چوارهەزار درهەمی زیوی هێنابوو و عەرزی حەزرەتی کرد : هەشتهەزار درهەمم لە لابوو ، وا چوارهەزارم هێنا بۆ خزمەتی تۆ سەرفی بکەو چوارهەزاریشم لەلای خۆما راگرت بۆ خۆم و عائیلەکەم • جا حەزرەت (د) فەرمووی : (بارك الله لك في ما أمسكت وفي ما أعطيت) • وە ئەمما حەزرەتی عوثمان (خ) ، ئەویش لەکاتی رێخستنی (جيش العسرة) لە غەزای (تەبووك)دا هەزار وشتری هێنا بە هەموو ئەسبابێکیانەوەو هەزار دینار ئالتوونیشی هێنا هەڵی ژراند لە کۆشی حەزرەتا (د) •

جا ئەبووسەعیدی خدری ئەڵێ : چاوم لێ‌بوو حەزرەت (د) هەردوو دەستی بەرزەوەکرد بۆ ئاسمانو دۆعـای خێری بـــۆ عوثمان ئەکردو فەرمووی : وا من رازی‌بووم لە عوثمانی کوڕی عەفان تۆیش لێی رازی بە • لە پاشان فەرمووی : (ما ضر ابـن عفان ما فعل بعد اليوم) • جا ئەم ئایەتە نازڵ بوو :

﴿ مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ في سَبِيلِ اللهِ ﴾ :

واتە قصەو شانی ئەو کەسانە کە مالّی خۆیان سەرف ئەکەن لە ڕێگەی خودادا •

﴿ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أنْبَتَتْ سَبْعَ سَنابِلَ في كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ ﴾

وەکو (قصە)و شانی خاوەن کشتێکە کە یەک دانە بخاتـە عەرزو ئەو دانە حەوت گوڵ بڕوێنـێ‌و لـە هەر گوڵێکدا صەد دانەی تیابێ •

﴿ وَاللهُ يُضاعِفُ لِمَنْ يَشاءُ ﴾ :

وە خودای تەعالا (واسـع القدر)ە واتە تەوانایی ئـــەو خواستی هەبێ •

﴿ وَاللهُ واسِعٌ عَلِيمٌ ﴾ (٢٦١)

وە خودای تەعالا زیادئەکا لەسەر ئەو ژمارەیە بۆ هەر کەسێ گوشادە بە نەوعێ کە ئەتوانێ لەسەر بەخشینی شتێکی کـــــەم ئەندازەیەکی زۆر بداو ئەیشزانێ بە نیەتو مەبەستی ئـــــەو

کەسانە کە مالّی خۆیان سەرف ئەکەنو زانایە بەوە کە شانی کێ ئەو زیادە هەڵئەگرێ ٠

جا لە کاتێکا لەم ئایەتەدا باسی ئەوە کرا کە سەرفی مالّ لە ڕێگەی خودادا ئەوەندە ثەوابی هەیە خودای تەعالا مەرجێکی دانا بۆ ئەو ثەوابە کە بریتییە لەوە کابرا بە شوێنی ئەو سەرفەدا ئەیکا منەت دانەنێ بەسەر ئەو کەسەدا کە مالّەکەی پێ ئەدا ، وە بە قسەو واتەی نابار ئازاری دڵی نەداو فەرمووی :

﴿ الَّذينَ يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ في سَبيلِ اللهِ ثُمَّ لا يُتْبِعُونَ ما أَنْفَقوا مَنًّا ولا أَذىً ﴾ :

ئەو کەسانە کە مالّی خۆیان سەرف ئەکەن لە ڕێگەی خوداداو لەپاشان منەتنانێن بەسەر ئەو کەسانەدا کە خێرەکەیان پێ کردوونو بە وتاری ناشیرین ئازاریان نادەن ٠

﴿ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ﴾ :

ئەوە ئەو کەسانە تۆڵەی چاکو ثەوابیان بۆ هەیە لەلای خودای خۆیان ٠

﴿ وَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴾ (٢٦٢)

وە پاش مردنیان ترسیان لەسەر نیە بۆ موستەقبەلو زویریشیان نابێ لەسەر ئەو دونیایە کە ڕابوردووە ٠

﴿ قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُها أَذىً ﴾ :

وتارێکی باش لەگەڵ داماواو چاوپۆشیو سەرفی نەزەر لە واتەی زبری یارۆی گەدا چاترە لەو سەدەقەو خێراتە کە ئازاردانی ئەو داماوەی بە شوێندا بێ ٠

﴿ واللهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ ﴾ (٢٦٣)

خودا بێ ئیحتیاجه لەو سەدەقەیە کە منەت دانانو ئازاردانی بە شوێنا بێو حەوسەڵەی زۆرە ئەگەرنا زوو ئازاری ئـــــەو کەسانەی ئەدا کە ئازاری داماو ئەدەن ٠

﴿ یاأَیُّها الَّذِینَ آمَنُوا لا تُبْطِلُوا صَدَقاتِکُـــــمْ بِالْمَنِّ وَالأَذَی ﴾ :

ئەی کەسانێ کە ئیمانتان هێناوە بە خوداو پێغەمەری خودا سەدەقاتو خێراتی خۆتان بەتاڵمەکەنەوە بە منەتدانان لەسەر گەداکانو ژماردنی خێراتەکان لەسەریانو بە ئازاردانیان ٠

﴿ کَالَّذِي یُنْفِقُ مالَهُ رِئاءَ النَّاسِ ﴾ :

وەکو ئەو کەسە کە مالّی خۆی سەرف ئەکا بۆ ریایـــــیو چاوپێکەوتنی خەڵك ٠

﴿ وَلا یُؤْمِنُ بِاللهِ وَالیَوْمِ الآخِرِ ﴾ :

وە باوەڕی نیە بە خوداو بە گەیشتن بە رۆژی پاشەڕۆژو جەزای کردەوە ٠

﴿ فَمَثَلُهُ کَمَثَلِ صَفْوانٍ عَلَیْهِ تُرابٌ فَأَصابَهُ وابِلٌ فَتَرَکَهُ صَلْداً ﴾ :

واتە حاڵو شانی ئەو کەسە کە مالّی خۆی سەرف ئەکا لەبەر دیمەنو دیتنی خەڵك وەلحاڵ ئیمانو باوەڕی نیە بە خوداو بـــە رۆژی قیامەت وەکو حاڵو شانی بەردێکی ساف وایە کە بـــازێ گڵی بەسەرەوە بێو بارانێکی قەترە گەورەی بەهێز ببـــــارێ بەسەریاو گڵەکە هەموو بشۆرێتەوەو بەجێی بێڵێ بە پاکـــــیو

سافی لەو گڵە ٠

ئەم تەشبیهە بە زاهیر تەشبیهی مورەکەبـەو ئەو هەیئەتـە کە وەرئەگیرێ لە ئینسانێکی بێئیمانو بێئیخلاص کە مانـی خۆی سەرف بکاو ئەو مانەو زایەبوونی بە هۆی ئەوەوە کـە کابرا هەر دیمەنی ئەوێ ٠٠٠ تەشبیهـ کراوە بە هەیئەتـێ وەرئەگیرێ لە بەردێکی سافی بێگرێو لە گڵێ بە سەریەوە بێو بارانێکی قەترەگەورە کە ببارێ لەسەرەوە بە خورڕەم چۆن لەم (مشبەبە) یەدا ئاثاری ئەو گڵە نامێنێ وەها لەو کابرایشا ئاثارو پیرۆزی لەو مەسرەفەیا نابینێ ٠

جا خودا بە شێوەی ئیستیناف ئەفەرموێت : ئەگەر ئەڵێیت : بۆچی شانی ئەو کابرا وەکو ئەو بەردە وایە ؟ چونکی ئـەم ئینسانانە کە خوویانوایەو مانی خۆیان ئاوەها سەرف ئەکەن ٠

﴿ لا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا ﴾ :

تەوانایان نیە لەسەر سوودوەرگرتن لەو زەحمەتە کێشاویانە بۆ پەیداکردنی مانەکەیانو سەرفکردنی لە خەڵکا لەبەر دیمەن ، وەلحاڵ ئەوانە ئیمانیشیان نیە بە خودا ؛ چونکی ئەگەر ئیمانیان ببوایێ قابیل بوو بە قەی ریاو دیمەنکاریەکەیان گوناحیـان ببوایێو بەقەی سووسەی نیەتی خێرێ لـە ئیمانەکەوە پەیدا ببێ خێریان دەسبکەوتایە ٠ بەڵام ئەوانە کافرن ٠

﴿ وَاللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴾ (٢٦٤)

وە خودایش کافران شارەزا ناکا بۆ سوود لە کردەوەیانا ٠

جا پاش ئەوە کـە خودا حاڵی ئەوانەی باس کرد کـە بـێ ئیمانن و مانی خۆیان سەرف ئەکەن لەبەر دیمەنو بەرچاوێنی

•• هات باسی ئەوانەیشی کرد کە موسوڵمانن‌و ماڵی خۆیان سەرف ئەکەن لەڕێگەی خوداداو فەرمووی :

﴿ وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُم ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللهِ وَتَثْبِيتاً مِنْ أَنْفُسِهِمْ ﴾ :

وەسفو شانی ئەو موسوڵمانانەیش کە ماڵی خۆیان سەرف ئەکەن لەبەر داواکردنی ڕەزامەندی خوداو لەبەر دامەزراندنی جوزئێ لە گیانی خۆیان‌و فیداکردنی بۆ خودا چونکی ماڵی ئینسان وا لەگەڵ گیانیا •

﴿ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصابَها وابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَها ضِعْفَيْنِ ، فَإِن لَمْ يُصِبْها وابِلٌ فَطَلٌ ﴾ :

وەکو شانی کەسێکە خاوەنی باخێ بێ پڕ بێ لە داری بارەمەند بەسەر تەپۆڵکەیەکەوە هەمیشە هەوای ساف وەربگرێ ، وە لەکاتی باران‌باریندا بارانێکی قەترەگەورەی بەسەرا بپارێ ، جا ئەو باخە دووقاتی وێنەی خۆی ـ لە غەیری شوێنا ـ بەر بدا ، وە ئەگەر بازێ کات بارانی وەهای لێ نەبارێ لەبەر بەرزی جێگەو سافی هەوا شەونمی لێ ببارێ •

﴿واللهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴾ (٢٦٥)

واتە خودای تەعالا بینایە بە کارو کردەوەتان‌و لەسەر نییەت‌و مەبەستتان چەزاتان ئەداتەوە •

جا ئەم تەشبیهەیش هەم (تەشبیهی مورەکەبە) : هەیئەتی کابرای خێرۆمەندو ئەو ماڵی دنیایە کە ئەیبەخشێ وە ئەو نییەت‌و نیازە پاکەی هەیەتی تەشبیهکراوە بە هەیئەتی کەسێ باخێکی

هەبێ و ئەو باخەدا داری خاوەن بەر زۆر بێ و هەمیشە لە کاتی پێویستا یا بارانی رێژندەی بەسەرا ببارێ وە یاخود شەونم وەربگرێ : چونکی بەخشیش و مااڵی بەخشراو باغی ئەمەردارەو نییەتی رەزای خودا بارانی ئاسماندو جەزای ئەو ماڵە بەخشراوە ئەمەرو بەری داری باخەکەیە • جا مادام زاهیری عیبارەت موساعەدەی تەشبیهاتی موتەعەددیدە ناکا ئەتوانی لە (طرفین) ی ــ مشبە ومشبە بە ــ هەیئەت ئیعتیبار بکەی •

جا خودای تەعالا بۆ دوورخستنەوەی ئادەمیزادی خاوەندین لە رەزیلەی ریاو نیمەنکاری فەرموویەتی :

﴿ أیَوَدُّ أحَدُکُمْ أنْ تکُونَ لَه جنَّةٌ مِنْ نَخِیلٍ وأعْنابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِها الأنْهارُ ﴾ :

ئایا یەکێ لە ئێوە ــ ئەی موسوڵمانەکان ــ حەزئەکا بەوە کە باخێکی باشی ببێ لە داری خورماو داری مێوو باخەکەیشی چەن جۆبار لەناویا رەوان ببێ و هەر کاتێ پێویستی بوو ئاوی باخەکەی بدا •

﴿ لَهُ فِیها مِنْ کُلِّ الثَّمَراتِ ﴾ :

ئە بۆ کابرا هەبێ لەو باخەدا لە هەموو داریکی خاوەن بەر وەکو پرتەقاڵو هەنجیرو مۆزو وردە داری تر •

﴿ وأصَابَهُ الکِبَرُ ولَهُ ذُرِّیَّةٌ ضُعَفاءُ ﴾ :

وە کابرا پیری بەسەرا هاتبێ و بێهێز کەوتبێ و لەو حاڵەدا چەن منااڵی وردی بێهێزی ببێ و غەیری ئەو باخەیش هۆی ژیانی ئەو منداڵە وردانەی نەبێ •

﴿ فَأَصابَها إِعْصارٌ فِيهِ نارٌ فاحْتَرَقَت ؟ ﴾ :

وه کوتوپڕ گێژەڵووکەیەکی پڕئاگر بدا لـــەو باخـــەو بیسووتێنێ . طەبعەن کەس لە پیرو جوان رازی نیەو حەز ناکا بەوە کە ئاکرێکی وا بدا لە باخەکەی‌و بیسووتێنێ‌و بەرەکـــەی زایەببی‌و منداڵە زردەکانی بڕۆن بە دەرگای خەڵکا بۆ ژیواری خۆیان .

دەی ئێوە . ئەی موسوڵمانەکان وەکو پیر وەها بەرابەر بـــە قەزای مردن بێدەستو ناچارن‌و باخەکان کردەوەکانتانـــەو ئیحتیاجیتان بە جەزای کردەوەکان لە قیامەتا زۆرتـــرە لـــە ئیحتیاجی منداڵی ورد بە ژیوار . وە ریاو دەیمەنکاریتـــان گێژەڵووکەی ئاگرینە کە ئەو کردەوەو جەزایە زایە ئەکـــار تەیسووتێنێ . جا حەز ئەکەن کردەوەکانتان بسووتێ ؟

﴿ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَـــاتِ لَعَلَّكُـــمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴾ (٢٦٦)

بە ڕێنەی ئەم تەمثیل‌و تەشبیهە خودای تەعالا ئایاتی تەرغیب لە ئیخلاص‌و زەجر لە ریاکردن روونا‌ك ئەکاتەوە بۆ ئێوە بـــە ئومێدی ئەوە کە ئێوە ورد فیکر بکەنـــەوە لـــە خۆتـــان‌و لـــە کردەوەکانتاناو لە هۆی زیانتانا .

بوخاری (خ) ریوایەتی کردووە کە عومەری کوڕی خەطاب (خ) رۆژێ فەرمووی بە ئەصحابەکانی پێغەمەر (د): ئەم ئایەتە بە باوەڕی ئێوە لە شانی کێدا هاتووەتە خوارەوە ؟ ئەوانیـــش وتیان : خودا ئەیزانێ ! عومەر دڵگران بوو و فەرمووی : بڵێن

ئەزانین یا نازانین • ئیبنو عەببباس ، کە لەوێدا حازر بـــوو ، فەرمووی : لە دڵی منـــداشتێ هەیە لەم بابەتەوە ، فەرمـــووی : ئەی برازام بڵێو نەفسی خۆت بە بچووك مەگرە ! بلێیت مـــن قابیلی ئەوە نیم قسە بکەم لە ئایەت • جا ئیبنو عەببباس فەرمووی . ئەم ئایەتە نازڵبووە وەکو مەثەلێ بۆ کردەوەیێ • عومـــەر فەرمووی : بۆ کام کردەوە ؟ ئەویش وتی : بۆ کردەوەیێ • جا عومەر فەرمووی : ئەم ئایەتە لە شانی پیاوێکی دەوڵەمەنـــــدا هاتووەتە خوارەوە کە ئیطاعەی خودا ئەکاو زۆر کـــــردەوەی باشی هەیە ، لە پاشان شەیتان دێتە سەریو کابرا لە کـــــردەوە باشەکان وەرئەگێڕێتەوە هەتا ئەوندە خراپە ئەکا کە کردەوە باشەکانی دائەگرێ بە تاوان •

جا پاش ئەوە کە خودای تەعالا تەرغیبی موسوڵمانانی دا لەسەر ساغیو ئیخلاصو زەجری کردن لە ریابازیو دەعیەسازی •• فەرمانی دا بەوە کە ئەو سەرفە ئەیکەن لە ماڵی حەڵاڵ بێو لە باشەکانیشی بێ ، وە فەرمووی :

﴿ یاأَیُّها الَّذِینَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَیِّباتِ ما کَسَبْتُمْ ومِمَّا أَخْرَجْنا لَکُمْ مِنْ الأَرْضِ ﴾ :

ئەی کەسانێ کە ئیمانتان هێناوە بە خوداو پێغەمەری خودا سەرف بکەن لە پاکو حەڵاڵی ئەوە کە دەردەستی ئەکەن لە کارو کاسبیدا • وە شتی حەرام سەرف مەکەنو لە حەڵاڵو زەڵاڵـــی ئەوەی بۆتان دەرئەکەم لە عەزر ؛ خواە لە کان بێ یا خود لـــە بەری دارو گیا بێ وە یا لە دانەوێڵەی کشتوکاڵ بێ •

﴿ وَلا تَيَمَّمُوا الخَبِيثَ ﴾ :

وه هەر گیز قەسدی شتی پیس مەکەن بۆ ئەوە کە

﴿ مِنْهُ تُنْفِقُونَ ﴾ :

لەوە خەرج بکەن لە رێگەی خودادا • وە ئەم (خبیث) ە شتی حەرام و بێ نرخ و بێ بەهایشی بەرئەکەوێ •

﴿ ولَسْتُمْ بِآخِذِيهِ اِلاّ أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ ﴾ :

وەلحاڵ ئەگەر کەسێ بێت و لەو شتە خەبیثە بدا بە ئێـــوە وەی ناگرن مەگەر چاوی لێ بقونجێنن •

﴿ واعْلَمُوا أَنَّ اللهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴾ (٢٦٧)

بەڕاستی بزانن کە خودای تەعالا دەوڵەمەندەو بێ ئیحتیاجە لە خێراتی ئێوەو لەبەر ئەوە فەرمان ئەدا بە خەرجکردن لە لایەنی ئێوەوە لەبەر سوودی خۆتان ، وە ئەگەر هەر مەسرەفێ ئێـــوە بیکەن ئەو قەبوولی بکا ئەو ستاییشی ئەکرێ لەسەر ئـــــەو قەبوڵو وەرگرتنە •

ریوایەت کراوە لە (براء) ــ خ ــ ئەڵێ ئێمە ــ کۆمەڵـــی ئەنصار ــ خاوەنی باخی خورما بووین ، جا هەرکـــــەس بـــــە گوێرەی خۆی لە زۆرو کەم هێشووی خورمای ئەهێناو لە مزگەوتا هەڵیانەوەست و ئەهلی (صوففە) کە خواردەمەنییـــان لـــــەلادا نەبوو هەرکامیان کاتێ برسی ئەبوو ئەڕۆیشت عاسایەکی ئـــەدا لەو هێشووە خورما هەڵوەسراوەو چەن دانەیەکی لێ دائەکەوت و ئەیخوارد ••• وە بازێتر لەو خاوەن باخانە کە زۆر ئارەزووی لە خێرکردن نەبوو ئەڕۆیشت هێشوویەکی بێ نرخی ئەهێنـــاو

دەنکەخورماکانی یا پووچەڵ بوون یا وشك و بێگۆشت بـــوون یا بەر لە پێگەیشتن شکابوون ٠٠ بە هەرحاڵ خورماکەی بـاش نەبوو ٠ جا نەم ئایەنە نازڵ بوو ، وە حەزرەت فەرمووی . (لو ان احدكم اهدى اليه مثل ما اعطاه لم يأخذ الا على اغمـــــاض وحياء) ٠ جا ئەڵێت : پاش ئەمە یەکێ لە ئێمە ئەگەر خورمای بەهێنایێ لە باشترین خورمای ئەهێنا ٠

(رواه الترمذي بسد صحيح) ٠

﴿ الشَّيْطَانُ يَعِدُكُـــمُ الفَقْـــرَ ويَأْمُرُكُـــمْ بِالفَحْشاءِ ﴾ :

دیارە ئەمە کە ئێوە شتی خراپ خەرج ئەکەن وە یا هـــەر هیچ ئیحسان ناکەن لەبەر ئیطاعـــەی شەیتانـــەو شەیتـــان ئەتانترسێنێ لە خەرج لە ڕێگەی خودا بەهۆی ئەوە کە وادەی گەداییتان پێ ئەدا، ئەڵێ پێتان : ئەگەر ئەم ماڵەتان سەرف بکەن هیچتان بە دەستەوە نامێنێ و لات ئەکەون ٠

هەروا فەرمانتان پێ ئەدا بە خەسڵەتی زۆر ناشیرین کـــە رژدییە ٠

﴿ واللهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضلاً ﴾ :

وە خودای تەعالا لەسەر خەرجەکەتان وادەی عەفـــوی گوناهتان پێ ئەداو وادەی زیادەوڵەمەندیتان پێ ئەدا ٠

﴿ واللهُ واسِعٌ عَلِيمٌ ﴾ (٢٦٨)

وە بەڕاستی خودای تەعالا کەرەمی گوشادەو زانایە بـــە مەسرەفی ئێوە وە ئەزانێ چۆن جەزاتان ئەداتەوە ٠

ریوایەت کراوە لە عەبدوڵلاوە (خ) کە حەزرەت (د) فەرموویەتی : ئەڵێ شەیتان خەیاڵات ئەخاتە دڵی ئینسانەوە ، جا خەیاڵو خەتەرەکەی شەیتان ئەمەیە شتی ناپەسەند ئەهاوێتە ناو دڵی ئینسانەوە وە باوەڕ نەکردن بە حەق ، جا هەرکەسێ شتی باش کەوتە ناو دڵیەوە با بزانێ ئەوە لە لایەنی خوداوەیە وە حەمدو تەنای خوای لەسەر بکا وە هەرکەسێ خەیاڵاتی خراپی کەوتە ناو دڵەوە ئەوە با بڵێ (اعوذ بالله من الشيطان الرجيم) جا پاش ئەمانە حەزرەت خوێندیەوە (الشيطان يعدكم الفقر ويأمركم بالفحشاء ، والله يعدكم مغفرة منه وفضلا والله واسع عليم • رواه الترمذي بسند حسن) •

جا لەبەر ئەوە کە کەسبو پەیداکردنی مال لە ڕێگەی حەڵاڵو شەرعییەوەو خەرجکردنیش لە ڕێگەی مەشروعا بە شێوەیێ کە سوودی لێ وەربگیرێ بەر حیکمەت ئەکەوێ ؛ چونکی حیکمەت مانای زانستی راستو کردەوەی راستە خودا بەم موناسەبەوە فەرمووی :

﴿ يُؤْتِي الحِكْمَةَ مَنْ يَشاءُ ﴾ :

خودای تەعالا حیکمەت ئەدا بە هەرکەسێ خواستی لێ ببێ •

﴿ وَمَنْ يُؤْتَ الحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْراً كَثِيراً ﴾:

وە هەرکەسێ حیکمەتی پێدرابێ ئەوە خێرێکی زۆری پێدراوە : چونکە بە هۆی ئەو حیکمەتەوە ئەگا بە بەختیاریو پیرۆزی دنیاو قیامەتو پیرۆزی پاشەڕۆژ نابڕێتەوە •

﴿ وَما يَذَّكَّرُ اِلا أولُوا الأَلْبابِ ﴾ (٢٦٩)

وه فيكر ناكاتەوه له مەعنای ئەم ئایەتانەكه خودا ناردوونی بۆ رەهنومایی عام مەگەر ئەو كەسانه كه خاوەنی عەقـــڵو هۆشی خالیصو سافن •

بزانن ! حیكمەت له زمانی عەرەبیدا هاتووه به مانا : عیلمو زانست ، وه به مانا حیلمو حەوسەڵه ، وه به مانا عەدلو راستكاری له وتارو كردارا • ئەمه واتەی قامووسه ، وه له تەفســـیری (قرطبی) دا ئەڵێ : (الحكمة مصدر من الاحكام وهو الاتقان في قول او فعل ، انتهى) • وه لەم ئایەتەدا به گەلێ شت تەفســـیر كراوەتەوە •

ئیبنو عەبباس فەرمویەتی : (الحكمة : المعرفة بالقرآن : فقهه ، ونسخه ، ومحكمه ، ومتشابهه ، وغریبه ، ومقدمـــه ، ومؤخره •

وقال قتادة ومجاهد : الحكمة هي : الفقه في القرآن • وقال مجاهد ایضا : الاصابة في القول والفعل • الى اخر ما ذكروه) •

وه لـــه عورفی عیلمی كەلاما حیكمەت عیبارەتە له زانینی ئەحوالّی حەقایق بەقەی تەوانای ئادەمیزاد • جا ئەگەر ئـــەو ئەحوالّه له ئیختیاری ئادەمیزادا نەبوو ، واته شتێكی خاریج له كارو كردەوەی ئادەمی بوو ئەوه (حیكمەتی نەظەریەیه) وەكو عیلم به زاتی باری تەعالاو به سیفاتی بەقەی تاقەت • وه عیلم به ئەحوالّی ئەفـــلاكو ئەســـتێرەكانو ســـووڕانەوەیان وه عیلم بـــه ئەحوالّـــی ئەجســـام لـــه مەعادیـــنو گیـــــاو گیانلەبەران • وه ئەگەر ئەو ئەحوالّه له ئیختیاری ئادەمیزادا

بو ئەوە (حیکمەتی عەمەلیەیە) وەکو عیلمی (تهذیب الاخلاق) و (تدبیر المنزل) و (سیاسة المدن) ٠

وە گەلێ جار تەفسیری حیکمەت ئەکەنەوە بە شێوەیێی کە هەروەکو عیلم بەئەحوالّی ئەعیان بگرێتەوە بەهەردو بەشەکەیەوە رەفتارکردنیش بە (ماهو الاسلم) بگرێتەوە بۆیە فەرموویانە (الحکمة : هي القیام بما ینبغي علما وعملا او هي خروج النفس من القوة الی الفعل في کمالها العلمي والعملي) وەکو زانایانی دین فەرموویانە ئەم مەعنا بەرزە دێتە جێگە لە پەیرەوی حەزرەتا (د) لە عەقیدەو بیروباوەڕا ، وە لە وتاراو لە کردارا ٠

جا من باوەڕم وایە کە حیکمەتی بە مانا (عەدل) یانی راستیو راستکاری هەموو کەمالاتێکی عیلمیو عەمەلی زانستیو کردەوەیی ئەگرێتەوەو هەر نەوعە مەعنایە مەقسوودە لەم ئایەتە کەریمەداو ئیصطیلاحاتی ئەربابی عولووم هەرچەند جۆرجۆرە بە گوێرەی بە حثی خۆیان بەلاّم هەموویان وان لە ژێر حیکمەتی بەمانا عەدلدا (والله اعلم) ٠

پاش ئەوە کە خودای تەعالا تاریفی ئەوانەی کرد کە مالّی خۆیان سەرف ئەکەن لە رێگەی خـــوادا بە بـــێ منەتدانـانو ئازاردانی خەڵك ، وە باسی ئەوەی کرد هەرکـەسێ مالّی خۆێ بە ریابازیو دیمەنسازی سەرف بکات ئەوە بێ جەزایـــەو پاش فەرمان بەسەرفی مالّی باشو دوورکەوتنەوە لە سەرفی مالّـی بێنرخ بە شێوەی گشتی فەرمووی :

﴿ ومَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ ﴾ :

هەر مالّێ خەرجی بکەن کەم بێ یا زۆر بە پەنامەکـی یا بە ئاشکرا لە خێرا بێ یا لە شەڕا ٠

﴿ أوْ نَذَرتُمْ مِنْ نَذْرٍ ﴾ :

وه هەر ماڵێ کە بە شێوەی نەزر لە گەردنگرتن خەرجی بکەن بۆ تاعەتو رەزای خودا یا بۆ تاوانباری ٠

﴿ فَإِنَّ اللهَ يَعْلَمُهُ ﴾ :

ئەوە بەڕاستی خودا پێی ئەزانێ وهیچی لێ ون نابێ ٠

﴿ وَما لِلظّالِمِينَ مِنْ أنْصارٍ ﴾ (٢٧٠)

وە ئەو کەسانە کە ماڵ سەرف ئەکەن لە تاوانباریدا کەس یارمەتییان نادا بۆ رزگاربوونیان لە ئازاری قیامەت ؛ چونکی ئەو کەسانە ستەمکارنو ستەمکاران یارمەتی‌دەریان نیە لە قیامەتا ٠

ئەم ئایەتە بەرزە وادەی بە جەزای خێر دەرئەخا لە هەموو خەرجێکا کە لە پاسای شەرعا بێ مەرچەن ئەو خەرجە بۆ نەفسی خۆت یا بۆ ژنو منداڵتو باوکو دایکت بیکەی ، وە بە مەرجێ نیەتی تاعەت لە کاتی ئەم سەرفەدا ببێ خێرات ئەنووسرێ بۆ خاوەنەکەیان ، بۆیە حەزرەت (د) فەرموویەتی : (گەورەترینی سەدەقە تیکەیەکە بیخەیتە ناودەمی ژنی خۆتەوە) ٠ هەروا مەسرەف بۆ میوانو بۆ دراوسێو بۆ داماوانو بۆ ئەو کەسانە کە داوای شت ئەکەن لە ئینسانێ ، حەتا ئەگەر کەسێ داوای ماڵی لێت ئەکرد کە ئەگەر شتی پێنەدەی ناوت بە خراپ ببا مادام ئیمکانت ببێ واجبە لەسەرت بۆ پاراستنی ناموسی خۆت شتی پێبدەی ، بەڵام بۆ ئەم نەوعە کەسە حەرامە وەری‌بگرن ٠ جا ئەم باسە وەکو (مەتەڵە) وایە : چ ماڵێکە کە واجبە لەسەر تۆ سەرفی بکەیو لەسەر کابرا حەرامە کە وەری بگرێ ؟ ٠

وه (نەذر) له زمانی عەرەبا وادەیە بە چاکە یا بە خراپە ٠ وە لە شەرعدا ئەمەیە : کە ئینسان خێرێ بگرێتە گەردنی خـــۆی کە زاتەن واجب نەبێ ٠

لەسەر مەزهەبی ئیمامی شافیعی نەزر دوو بەشە ، یەکەم : نەزری لەجاج ٠ واتە خۆخستنە ناو رقەبەرییەوە ، وەکو بڵێ : ئەگەر قسە بکەم لەگەڵ باوکم یا لەگەڵ فلاّن برادەرا دینارێکم لەسەر بێ ، ئەمە ئەبێ بە هۆی کەفارەتی سوێندێ ، واتە ئیشەکە بکاو کەفارەتی سوێندێ بدا بە داماوان ٠ دووەم نـــــەزری (تەبەڕوڕ) واتە خێرکردن وەکو ئەوە شتێکی خێر بگرێتـــە گەردن . وەکو ئەوە بڵێت : نەزربێت لەسەرم دەرزی شـــــەرع بڵێم بە فلانە (طالب العلم) ٠ ئەمە ئەگەر (منجز) ە وەکو ئـــەم میثالە کە مەرجی تیا نەبوو یا خود (موعەللەق) بێ وەکو ئەوە بڵێت : ئەگەر خودا لەم نەخۆشینە رزگاری کردم نەزر بێ لەسەرم دەرز بڵێم بە فلاّن کەس یا خودکاوڕێ سەربڕم لە فلاّن کاتـــاو فلاّن شوێناو بەشی بکەمەوە بەناو داماوانی ئەو شوێنەدا ، ئەوە بەو گۆیرە کە بڕیاری داوە بەبێ تەبدیل واجبە لەسەری بەجێی بێنێ ، ئەگەرنا تاوانبار ئەبێ ٠

بەلاّم لەلای ئیمامی ئەبو حەنیفە (خ) نەزر مونەجەز بێ یا موعەللەق موختەص نیە بە شوێنەوەو بە فەقیری ئەو شوێنەوە ، کەوابێ ئەگەر یەکێ شتێ نەزر بکا بۆ فەقیرێ ، مەسەلا بڵێ : ئەگەر ئەم نەخۆشەی شیفای بۆ هات صەد دینارم لەسەر نـــــەزر بێ بۆ گەدای سلێمانی ، دروستە بیدا بە فەقیری بەغدا ٠ هەروەها کاتیش تەماشا ناکرێ ، کەوابێ ئەگەر وتی : نەزر بێ لەسەرم دە

دینار بدەم بە فەقیرانی مزگەوتی فلان لە رۆژی جومعەی داهاتوودا ٠ دروستە لە رۆژی پێنجشەمەدا پێیان بدا ، یا لە رۆژی شەمەدا ٠ بەڵام لە نەزری موعەللەقدا بە قەطعی دروست نیە لە پێش وجوودی (معلق علیه) دا کابرای نازیر ئەو مالّە سەرف بکا ، کەوابێ یەکێ وتی : ئەگەر خودا شیفای ئەو نەخۆشەی دا نەزر بێ لەسەرم دە دینار بدەم بە فەقیرو هەژار ، ئەوە لە پێش شیفای نەخۆشەکەدا دروست نیە سەرفی بکا ٠

جا بۆ کاتی ناچاری یەکێ کە شافیعی مەزهەب بێ ئەتوانێ تەقلیدی حەزرەتی ئیمامی ئەعزەم بکا ، وە ئەو شتەی نەزری کردووە بۆ هەژاری شوێنێکی تر ٠

﴿ اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقاتِ فَنِعِمَّا هِيَ ، وَاِن تُخْفُوها وتُؤْتُوها الفُقَراءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِن سَيِّآتِكُمْ واللّٰهُ بِما تَعْمَلُوْنَ خَبِيرٌ ﴾ (٢٧١)

ئەگەر ئەو سەدەقەو خێراتە ئەیکەن دەری‌بخەن لەناو خەڵکاو بە ئاشکرا بیدەن بە داماوان ئەوە باشە ، وە ئەگەر بیشارنەوەو بیدەن بە هەژاران ئەوە زۆر باشترەو بازێ لە تاوانەکانیشتان دائەپۆشێ ٠ وە بەهەرحاڵ خودا خەبەردارە بە کردەوەی ئێوە ٠

لە قورطوبیدا ئەفەرموێت : جومهووری موفەسسیرەکان بیریان وایە کە ئەم ئایەتە باسی سەدەقەی سوننەت ئەکا ، واتە قسە لە زەکاتی فیترە نیە ،لەبەر ئەمە کە فەرموویەتی شاردنەوەی سەدەقەکە خێری زۆرترە لەوە بە ئاشکرا بیکەی ، هەروا باقی

عیبادەتەکان ئەوەی سوننەت بێ بیان شاریتەوە باشترە لەوە گە بەئاشکرا بیانکەی ؛ چونکی دوور ئەبن لە ریابازی ٠

ئیبنو عەبباس (خ) فەرموویەتی : سەدەقاتی سوننەت بە پەنامەکی حەفتاقاتی سەدەقەی ئاشکرا خێری هەیە ، وە سەدەقەی فەرز ژەکو زەکاتو فیترە بە ئاشکرا بیستوپێنج قاتی هەیە بەسەر ئەوانەیان بە پەنامەکی بیانکەی ٠ جا قورطوبی فەرموویەتی : ئەگەر ئیبنو عەبباس نەیزانیایێ ئەمە فەرموودەی حەزرەتە (د) ئەمەی نەدەفەرموو ٠

فەرموودەی خودا ــ جل جلاله ــ : (ليس عليك هداهم ٠٠٠ الآية) ئیبنو عەبباس ریوایەتی کردووە کە کۆمەڵێ لە ئەنصار خزمو دۆستیان بوو لەناو (بەنیقورەیظە) و (بەنینەضیر) داو ئەنصارەکان خێراتیان پێ نەئەدان بۆ ئەوە کە موحتاج بکەونو موسوڵمان ببن ٠ خودای تەعالا ئەم ئایەتەی نازڵکرد ئەفەرمووێت :

﴿ لَيْسَ عَلَيْكَ هُداهُمْ ولكِنَّ اللهَ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ ﴾ :

واتە : هیدایەتی ئەو کافرانە لەسەر تۆ نیە وە خودا خۆی ویستی هیدایەتی هەرکەسێ بدا هیدایەتی ئەدا ٠

﴿ وَما تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِأَنْفُسِكُمْ و ما تُنْفِقُون اِلا ابْتِغاءَ وَجْهِ اللهِ ﴾ :

واتە ئەو خێرەی سەرفی بکەن ئەوە ئەوابەکەی بۆ نەفسی خۆتانە لە حاڵێکا کە مەسرەف نەکەن ئیللا لەبەر داواکردنی رەزای خودا نەبێ ٠

﴿ وَما تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ ﴾ :

وه هەر شتێ کەم یا زۆر سەرفی بکەن بەتەواوی جەزاکەی ئەدرێتەوە پێتان ٠

﴿ وأَنْتُمْ لا تُظْلَمُون ﴾ : (٢٧٢)

وە بە قەراری قەطعی ئێوە ستەمتان لێ ناکرێ و جـــەزای ئەو کەرەمەو ئەو خەرجەتان دەستئەکەوێ ٠

﴿ لِلْفُقَراءِ الَّذِين أُحْصِرُوا في سَبِيلِ اللهِ ﴾ :

واتە سەرفی مالّی خۆتان بکەن بۆ ئەو هەژارانە کە مەنـــع دراون لە کاسبی لەبەر جیهاد لە رێگەی خودادا ٠

﴿ لا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْباً في الأَرْضِ ﴾ :

ناتوانن برۆن بە عەرزا بۆ کەسبی ژیوار لەبەر ئەوە کـــە مەشغوولّی جیهادن ٠

﴿ يَحْسَبُهُمُ الجاهِلُ أَغْنِياء مِن التَّعَفُّفِ ﴾ :

پیاوی حاّنەزان گومان ئەبا بەوانە کە دەولّەمەندن لەبـــەر ئەوە خۆیان دوور ئەخەنەوە لە سوالّکردن ٠

﴿ تَعْرِفُهُمْ بِسِيماهُمْ ﴾ :

ئەی رەهبەری خۆشەویست تۆ ئەو فەقیرانە ئەنـاسی بـــــە ناوچاویانا لەبەر نیشانەی سوجدەبردنی زۆر ، وە یا لەبـــەر شێوەی بێبەرگی و نەدارایی ٠

﴿ لا يَسْئَلُونَ النَّاسَ اِلْحافاً ﴾ :

وه داوای شت ناکەن لە خەڵك بە داواکردنێکی بەهێز وەها کە جیانەبنەوە لێی ٠

﴿ و ما تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴾: (٢٧٣)

وە ئەوەی سەرفی بکەن لە مالّی دنیا لەبەر رەزای خودا ئەوە بەڕاستی خودا پێی ئەزانێ و جەزاتان ئەداتەوە ٠

سوددی و موجاهیدو غەیری ئەوانیش فەرموویانە : مورادلەم فوقەرایە لە ئایەی (للفقراء الذين احصروا ٠٠٠ الآية) فەقیرەکانی موهاجیرینن لە قورەیش و غەیری قورەیش وە بە زاهیری عوموومەکەیشی شامیلە بۆ هەموو فەقیرێ لە فوقەرای موسوڵمانان و ئەهلی زیممە ٠

وە ئەو فوقەرای موهاجیرینە تەقریبەن چوارصەد کەسێك بوون و نەمانە کاتێ هاتن بۆ خزمەتی پێغەمەر نە مالّو نە ئەهلیان نەبوو ، وە ئەمانەوە لە صوففەدا ، واتە لەو سەکۆدا کە حەزرەت (د) بۆی دیاریکردبوون لە مزگەوتی مەدینەی مونەووەرەدا ٠

ئەبو زەڕی غەفاری (خ) ئەڵێ من لەو کەسانە بووم کە لە مزگەوتی حەزرەتا بووم و کاتێ تێوارەمان لێ ئەهات گردئەبوویندوە لە دەرگای مالّی حەزرەتا (د) ئەویش هەریەکێ لە ئێمەی ئەدایە دەستی یەکێ لەوانە کە مالّی هەیە وە لەو کۆمەڵی ئەهلی صوففە دە کەس یا کەمتر ئەمایەوە ، وە کاتێ کە تەعامی ئێوارە ئەهات بۆ حەزرەت (د) نانمان لەگەڵیا ئەخواردو لە پاش نانخواردن ئەیفەرموو پێمان : (ناموا في المسجد) واتە بخەون لە مزگەوتا ٠

﴿ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ بِالَّليْلِ والنَّهارِ سِرّاً و عَلانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴾ : ٢٧٤)

واته ئەو موسوڵمانانە کە دارایی خۆیان خەرج ئەکەن بە شەوو بە رۆژو بە پەنامەکیو ئاشکرا ئەوە ثابتەو دامەزراوە بۆ ئەوان ثەوابیان لەلای خوداوە ، وە پاش مردن ترسیان نیە لە موستەقبەلیانو دڵگرانو زویریش نابن لەسەر دنیای رابوردوویان ٠

ئیبنو سەعد لە طەبەقاتا فەرموویەتی : ئەم ئایەتە نازڵبووە لە شانی ئەو موسوڵمانانەدا کە سەرفی ماڵی خۆیان ئەکەن لە ئاڵفو ئالیکی ئەسپو ماینیانا بۆ ئەوە جیهادیان لەسەر بکەن ٠

وە ریوایەتکراوە لە ئیبنوعەببباس : ئەم ئایەتە نازڵبووە لە شانی حەزرەتی عەلیدا ، جارێ چوار درەمی هەبوو درهەمێکیان لە شەواو ، درهەمێکیان لە رۆژاو ، درهەمێکیان بە پەنامەکیو ، درهەمێکیان بە ئاشکرا خەرجی کردن ٠

وە قاتەدە فەرموویەتی : ئەم ئایەتە نازڵبووە لەوانەدا کە خەرجی ماڵی خۆیان ئەکەن بە بێ تەبزیرو تەقتیر،واتە لە سەرفی ماڵی خۆیانا شتێ ناکەن ببێ بە ئیسرافو زیادەڕەوی ، وە رژدیش ناکەن وەها مەشهوور ببن بە لەئامەت ٠

جا لە کاتێکا خودای تەعالا باسی ئەو ئینسانە خاوەن ئیحسانانەی کرد کە بە خەرجی ماڵی حەلاڵی خۆیان بەختیاری هەتا هەتایە وەرئەگرن چونکی ئەو ماڵە ئەدەن لە ڕێگەی خودادا ٠٠ هات باسی ئەو ئینسانە خاوەن نوقسانانەیشی کرد

که به کەمێ لە مالّی خۆیان گەلێ مالّو رەنجی شانی ئینسانی داماو وەرئەگرنو خۆیان ئەهاوێنە ناو هاوییەی بەدبەختییەوە ، ۆە فەرمووی :

﴿ الَّذِين يأْكُلُونَ الرِّبٰو لا يَقُومُونَ اِلا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطانُ مِنَ المَسِّ ﴾ :

ئەو کەسانە کە سوودی ناشەرعی ئەخۆنو دارایی ئادەمیزاد بە ناحەق وەرئەگرن راستنابنەوە لە گۆڕ لە کاتی زیندووبوونەوەیان بۆ پرسیارو جەزای پاشەڕۆژ ئیللا بە حالّێکی پەریشانو سەرلێشێواویەوە وەکو ئەو فێدارانە کە شەیتان دەستیان لێ ئەوەشێنێ ، چۆن ئەمان ئەڕۆن بە ڕێداو ئەکەون بەملاو بەولادا ئەوانیش وا ئەڕۆن بۆ مەیدانی حسێب .

﴿ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قالُوا : اِنَّما البَيْعُ مِثْلُ الرِّبوا وأَحَلَّ اللهُ البَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبوا ﴾ :

ئەم سەرلێشێوانەو ئەم ڕەوتو ڕێگەی پەریشانەی ڕۆژی قیامەتیان لەبەر ئەوەیە گوێیان نەئەدا بە فەرمانی خودا کە سوودخواردنی حەرام کردووەو ئەیانوت : ئالّووێڕی عادەتی ناو بازاڕی ئادەمیزاد وەکو مامەڵەی بەسوود وایە ، ئەو ئالّووێڕانە فەرقیان نیەو هەردوویان حەلاّڵن . بەلاّم نافامن وەیا بیر ناکەنەوە کە خودا بەیعی حەلاّڵ کردووە لەبەر ئەوە بە یاسای دین کەسیان مالّی کەسیان بە بێ تۆڵە نەخواردوە ، بەلاّم لە مامەڵەی بەسودا بەشێ لە مالّی سووددەرەکە بە بێ

تۆنە وەرگیراوە .

﴿ فَمَنْ جائَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فانْتَهى فَلَهُ ما سَلَفَ وأَمْرُهُ إِلى اللهِ ومَنْ عادَ فَأُولئِكَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِيها خالِدُونَ ﴾ (٢٧٥)

دەی جا لەم تەئریخەوە کەسێ ئامۆژگارییەکی لەلای خودای خۆیەوە بۆ هات وە ئەویش دەستبەردار بوو لە سوود ئـــەوە داوای ئەوەی لێ ناکرێ کە رابوردووە، با بۆ ئەوبێ،وە ئیشی ئەو وا بەلای خوداوە ، بەڵام کەسێ گاڵتە بکا بەم ئەمرەو موبـــالات نەکا بەم زەجری خودایەو هەر وەکو لەمەوپێش دەستبکاتـــەوە بە سوودخواردن ئەوە بزانن بێگومان لەوانەن کە ئەهلی ئاگری دۆزەخنو ئەوان لەو ئاگرە گەرمە بە تاوەدا ئەمێننەوە هەتـــا هەتایە .

﴿ يَمْحَقُ اللهُ الرِّبوا ويُرْبِي الصَّدَقاتِ ﴾ :

ئەی موسوڵمانەکان بزانن بەڕاستی کـــە خودای تـــەعالا بەرەکەتو پیرۆزی لـــە ماڵی وەرگیراو بـــەسوودا وەرئـــەگرێو خێر ناداتەوە بۆ خاوەنەکەی بەڵکو گیرۆدەی زییانی ئـــەکا ، یا بە زییان لە ماڵو داراییەکەی وە یا بە هۆی دەردو بەڵاو نەخۆشیو ناساغی خۆیو ئەهلی خانەدانەکەی ، وە یا بە هۆی هێرشی لافاوی تاڵانو زیانی تیجـــارەتـــەوە ،وە یـــا بەهـــۆی دڵتەنگـــیو بەگیان نەکەوتنی ئەو لەزەتانە کە وەری ئەگرێ ؛ چونکی ئـــەو کەسە کە ئەچێ بە گژی فەرمانی خودادا کافر ئەبێ لە دینـــی خوداو تاوانباریش ئەبێ بە هۆی بێرەحمیو بێویجدانـــی لەگەڵ ئادەمیزادی داماوا .

﴿ واللهُ لا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ ﴾ (٢٧٦)

وه مەعلووم کەخودایش خۆشی نایێ لەوانە کە کافـــــرو تاوانبارن ٠

﴿ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وأَقامُوا الصَّلاة وآتوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴾ : (٢٧٧)

وه هەر وەکو ئەوانە کە کافرو تاوانبارن وان لەناو ئاگری بەتاوی دۆزەخا هەتاهەتایە ، ئەو کەسانەیش کـــە ئیمـــانو باوەڕیان هەیە بە خودای خۆیان لەسەر ئەو یاسا کە پێغەمەری نازار تالیمی داونو کردەوەی باش ئەکەن لەگەڵ نەفسی خۆیان وە ئەوانەی وان لەبەر دەستیاو لەگەڵ ئادەمیزادا بە یاسای دیـن موعامەلە ئەکاو واجباتو مەندووباتی نوێژەکانیان بەڕاســـتی بەجێ دێنن وە زەکاتی ماڵی خۆیان ئەدەن بە داماوان بۆ ئەوان هەیە ئەجرو جەزای باشو رەزای خوداو پیرۆزی لەلای خودای خۆیان ، وە لەڕۆژی پاشەڕۆژا ترسو بیمیان نیە لە پێشـــداو دڵگرانو زویریش نین لە کردەوەی دنیایان ٠

فەرموودەی خودا : (یا ایها الذین امنوا اتقو الله ٠٠٠) الآیة

عەطاو عیکریمە وتوویانە : ئەم ئایەتە نازڵ بوو لە شانـــی عەبباسی کوڕی عەبدولموطەلیبو عوثمانی کوڕی عەففانـــدا : وەختی خۆی سەلەمیان دادابوو لە خورمادا جاکاتی خورمابڕین خاوەنی خورماکە پێی وتن : ئەگەر ئێوە هەموو حەقەکەتـــان

وەربگرن ئەوەندەم خورما بۆ نامێنێتەوە بەشی عائلیەکەم بکا ٠ جا ئێستە نیوەی حەقەکەتان وەربگرنو نیوەیشی بمێنێ تا ساڵی ئایندە بۆتان ئەکەم بە دووقات ئەوانیش قەبووڵیان کرد ، لە ساڵی ئایندەدا داوای زیادەکەیان کردو ئەم باسە گەیشت بە حەزرەت (د) ، وە حەزرەت مەنعی کردن لەم زیادە وە ئایەت هاتە خوارەوە :

﴿ يا أَيُّها الَّذِين آمَنُوا اتَّقُوا اللهَ وَذَرُوا ما بَقِيَ مِنَ الرِّبا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴾ : (٢٧٨)

واتە : ئەی کەسانێ کە ئیمانتان بە خودایە لە خودا بترسنو دەسبەردار ببن لەوەی ماوەتەوە لە (سوود) ەکەتان ئەگەر ئیمانتان هەیە ٠ وە ئەوانیش وتیان : (سمعا وطاعة) وە دەسبەردار بوون ٠

وە بازێ تر فەرموویانە : ئەم ئایە هاتەخوارەوە لە شانی چوار برا لە هۆزی (بنی ثقیف) کە سوودیان وەرئەگرت لە هۆزی (بنی مغیرة) وە ئەم هۆزە سوودیان ئەدا بەوان لە زەمانی جاهیلیەتا ـ پێش ئیسلامییەت ـ کاتێ دەوری دینی ئیسلام هات ئەو چواربرا موسوڵمان بوون ، لە پاشان داوای حەقی سوودەکەیان کرد لە (بني مغيرة) ؛ چونکی بە یاسای ئەو چەرخە حەقێکی مەشرووع بوو ٠ جا بەنی‌موغیرەکان وتیان : وەڵڵا ئێمە لە دەوری ئیسلامیەتا سوود نادەینو خودا سوودی لابردووە لەسەر موسوڵمانانو نیزاعەکەیان برد بۆ لای عوتابی کۆڕی ئوسەید کە لەو رۆژەدا لە لایەنی حەزرەتەوە فەرمانداری شاری مەکەی موکەڕەمە بوو ، عوتاب ئەم قەزییەی نووسی بۆ

حوزووری حەزرەت (د) ، وە سوودەکەیش میقدارێکـــی زۆر بوو • کاتێ نامەکەی عوتاب گەیشت بە حەزرەت (د) ئەم ئایەتە نازڵبوو حەزرەت (د) نووسی بۆ عوتابو فەرمووی : ئەگەر بەنی ثەقیف رازیبوون بە حوکمی ئەم ئایەتە باشە ئەگەرنا خەبەریان پێبدە کە حازربن بۆ حەرب لەگەڵ خوداو پێغەمەرا (د) •

عوتاب ئەو نامەی حەزرەتەی بۆ ناردن ، ئەوانیش وتیان : حازرین بۆ ئیطاعەی فەرمانی خـــوداو پێغەمـــەری خـــوداو ئەگەڕێینەوە بۆ لای خوداو ئێمە رازین بە ئەسڵی سەرمایەکـەی خۆمانو سوودمان ناوێ •

﴿ فَـاِنْ لَـمْ تَـفْـعَـلُوا فَـأْذَنُـوا بِـحَـرْبٍ مِـنَ اللهِ و رَسُولِـهِ ، وإِن تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُوسُ أَمْوالِكُـــمْ لا تَـظْـلِـمُـونَ وَلا تُظْلَمُونَ ﴾ (٢٧٩)

ئەگەر دەسبەردار نەبنو واز لە سوودخواردن نەهێنـــن ، خۆتان ئامادە بکەن بۆ جەنگێك لەگەڵ خـــوادا • وە ئەگـــەر وازبێننو بگەڕێنەوەو تۆبە بکەن ئەوە سەرمایەی قەرزەکەتان وەربگرنەوەو واز لە قەرزارەکە بێننو نە ستەم ئەکەن لەکەسو نە ستەمتان لێ ئەکرێ •

وە لەو سەردەمەدا بەنی‌موغیرە ماڵیان بە دەستەوە نەبـووو نەیان‌ئەتوانی کە سەرمایەکەیش بدەنەوەو داوایان کرد لـــە (بني ثقيف) کە مۆڵەتیان بدەن تا واریدات پێ‌ئەگا • ئەوانیش بەمە رازی نەبوونو داوای سەرمایەکەیان ئەکرد • جا لەســەر ئەم رووداوە ئەم ئایەتە هاتەخوارەوە :

﴿ وإنْ كان ذو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إلى مَيْسَرَةٍ ﴾ :

واته ئەگەر قەرزارێکی نەدارا بوو کە سەرمایەکەیشی پێ نەدەرایەوە ئەوە واجبە مۆڵەتیان بدەن هەتا کاتێ دەوڵەمەند ئەبن .

﴿ وأنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ إنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴾ (٢٨٠) .

وە بەخشینی سەرمایەکەیش بەو قەرزارە بێ مالەو ئازادکردنی بە تەواوی چاترە بۆ ئێوە لە دنیاو قیامەتا : لە دنیادا بۆ ئیشباتی پیاوەتی و شەرافەت ، وە بۆ ئەوە کە خەڵکی تر چاوتان لێ بکا ، وە بۆ صیلەی رەحم ، ئەگەر یارۆ خزم بوو ، وە لە قیامەتا بۆ وەرگرتنی کەرەم و پایەی بەرز لەلایەنی خوداوە .

ئەگەر بزانن بە مایەی ناوی باش و پایەی عەفوی خودای میهرەبان .

بزانن لەم مەقامەدا چەن باسێ هەیە :

یەکەم : لەفزی (ربا) لە زمانی عەرەبا : بە مەعنا زیادەیە . وە لە عورفی شەرعا : بە مەعنا زیادەیە لە تۆڵەی مالاّ لەکاتی مامەڵەکردندا بە مەرجێ نەوعی مالەکان یەک بن . وە ئەم (ربا) دوو نەوعە ؛ یەکەم : (ربای نەسیئە) وەکو ئەوە کە دە دینار بدەی ئیمڕۆ بە دە دینار کە سبەینێ وەری بگری ، ئەمە لەم صوورەتەدا ربا وا لە پاش کەوتنی تۆڵە لە لایەکەوە ؛ چونکی مادام دینار ئەفرۆشێ بە دینار ئەبێ بۆچێ ئەوە کە تۆ ئەیدەی بە کابرا حازرە وە بۆچی ئەو حازرنیەو ئەکەوێتە سبەینێ ؟

دووەم (ربا الفضل) : وەکو ئەوە دینارێ بفرۆشی بە دوو دینارو فەورەن وەرێبگری • وە ربیا لەم صوورەتەدا دیـــارە ئەوەیە لەلایەکەوە یەك دینار ئەدرێ وە لەولاوە دوو دینـــارەو دینارێکیان موقابیلی هەیەو دینارێکیان موقابیلی نیە •

وە نەوعە ربایێ بووە کە لە زەمانی جاهیلیەتدا باو بووە ، ئەوەیش ئەمەیە یەکێ ئەندازەی صەد دیناری داوە بـــە کەسێ لەسەر ئەم شێوە هەموو مانگێ میقدارێ پارە وەربگرێ لـــــەو کەسەو ئەصڵـــی صەد دینارەکەیش هەر بمێنێتەوە ، جا ئـــەگەر لەو کاتەدا کە بڕیاریان داوە بۆ ئەوە سەرمایەکەی پێبداتـــەوە ئەو سەرمایەیە پێدایەوە ئەوە باشە ، وە ئەگەر نەیبووو داوای کرد مۆڵەتی بدا تا سانێ ــ مەثەلا ــ ئەوە بڕیاربووە کە میقداری مانگانەکە زیاد بکا ، یانی ئەوسا مانگی دیارێکی ئەدا ئێستا دوو دینار ئەدا ••• وە سەرمایەیش هەر بە ساغی ئەمایەوە !

جا ئەم نەوعە دروستە پێی بڵێین (ربا الفضل) چونکی ئەو میقدارە کە داویە بە کابرا هەر ماوەتەوە لە گەردنیاو لەســـەری هەموو مانگێکیشدا زیادەیەکی وەرگرتووە لەو کابرا ، وە ئەگەر لەکاتی تایبەتیدا پارەکەی وەرنەگرتایەتەوە لە کابرا مانگانەکەی زیاد ئەکرد لەسەریو سەرمایەیش هەر ثابتبوو • وە دروستـــە پێی بڵێین (ربا النسیئة) ؛ چونکی ئەو زیادە کە وەرێئەگرێ لە کابرا لە موقابیلی پاشخستنی تەسلیمی ئەو ئەندازە پارەیەتە کە داویە بە کابرا • ئەگەرنا ئەگەر پاش نەکەوتایێ ئەو زیادەیـــە وەرنەدەگرت •

باسی دووەم : ربا بە هەردوو بەشەکەیەوە حەرامە بە دەلیلی

قورئانو فەرموودەی پێغەمەر (د) و (ئیجماع) یەکگرتنی ئیمامانی موجتەهیدین ٠

دەلیل لە کیتابا چوار ئایەتە ، یەکەم : ئایەتی سیونۆهەمی سوورەتی (روم) کە خودا فەرموویەتی : (وما آتیتم من ربا لیربو في أموال الناس فلا یربو عندالله ، وما آتیتم من زکوة تریدون وجه الله فاولئك هم المضعفون) ٠ واتە ئەوەی ئێوە ئەیدەن بە خەلك لە زیادە بۆ ئەوە کە مالی خەلکی پێ زۆر ببێ ئەوە ئەو مالە زیاد نابێ بەلای خوداوە لەسەر مالی کابرا،وە مالی کابرای پێ زیاد نابێ بەلکو زۆر نزیکە مالی کابرای پێ بفەوتێ ، وە ئەم ئایەتە مەکییە ، لە مەکەدا نازڵبووەو بە زاهیر بۆ ریبای (فەضل) و (نسیئە) دەست ئەدا ٠

دووەم : ئایەتی(١٣٠) لە سوورەتی ئالی عیمران کە لە مەدینەدا نازڵبووە : (یا أیها الذین آمنوا لا تأکلوا الربا اضعافا مضاعفة واتقوا الله لعلکم تفلحون) ، وە ئەم ئایەتە نەصە لە ریبای فەزڵدا بە شێوەی چەنقات ، وە طەبعەن ئەو نەوعە ریبایە لەگەڵ پاشکەوتنی تەسلیمی سەرمایەکەدا بووە ٠

وە ئایەتی سێهەم : ئایەتی دووصەدو حەفتاو هەشتە لە سوورەتی (بەقەرە) کە لە مەدینەی مونەووەرەدا نازڵبووە لە پاش فەتحی مەککەی موکەڕڕەمە لە واقیعەی داواکردنی (بەنی ثەقیف) بۆ سوودی مامەڵەکەیان لە (بەنی موغیرە) لە زەمانی فەرمانداری (عوتاب) لە مەککەدا ، وەکو باسمان کرد ٠ (یا أیها الذین امنوا اتقوا الله وذروا ما بقی من الربوا ان کنتم مؤمنین) ئەمەیش بە زاهیر دەست ئەدا بۆ هەردوو نەوعەکەی ریبا کە

ریبای زیادەو ریبای نەسیئەیە ٠

ئایەتی چوارەم : ئایەتی دووصەدو حەفتاو پێنجە (الذين يأكلون الربا لا يقومون الا كما يقوم الذي يتخبطه الشيطان من المس ٠٠٠ الاية) لە سوورەتی (بەقەرە) دا ئەمەیش بە زاهیر عامەو شامیلە بۆ هەموو نەوعێ لە ریبا ٠

وە حەملکردنی ئەم ئایەتانە لە سوورەتی بەقەرەدا لەسەر ریبای (اضعافا مضاعفة) بە قەطعی وەجهی نیە ؛ چونکی ئەم دوو ئایەتی سوورەتی بەقەرە عامنو ئایەتی (اضعافا مضاعفة) خاصە ، وە بە یاسای ئوصوولّ زیکری فەردێ لە ئەفرادی عام نابێ بە هۆی تەخصیصی عامەکە بەو فەردەوە ٠

وە موخالەفەی ئیبنوعباس (د) لەسەر ئەم ئەساسە نیە کە (ریبا) بە مانا زیادەیەو هەموو زیادەیەکیش لە مامەلّەدا حەرام نیە ، کە وابێ ئەبێ ریبای (اضعافا مضاعفة) بێ ٠ بەلّکو موخالەفەکەی ئەو لەبەر حەدیثی (لا ربا الا في النسيئة) بووە وە ئەوەیش جوابی دراوەتەوە بەوە کە ئەو حەدیثە شەریفە بۆ کاتی ئیختیلافی جینسەین بووە لە بەیعی مالّی (ربوی) دا وەکو بەیعی ئالّتوون بە زیو یا بەیعی گەندم بە جۆ ٠ عەلاوەی ئەمە ئیبنو عەببباس پەشیمان بووەوە لەو بیری خۆیە ، پاش ئەوە کە ئەبو سەعیدی خدری حەدیثی (الذهب بالذهب ربا ٠٠) یە تا ئاخر گێڕایەوە بۆی ٠

وە ئەمما دەلیلی سوننەت ئەوە وەکو ئەو حەدیثانە کە ریوایەتکراون لە حەرامی ریبادا ٠ (من جوملە) ریوایەتکراوە : کە حەزرەت (د) فەرموویەتی : (اجتنبوا السبع

الموبقات ، قيل : يا رسول الله وما هي ؟ قال : الشرك باللـــه ، والسحر ، وقتل النفس التي حرم الله الا بالحق ، واكل الربا ، واكل مال اليتيم ، والتولى يوم الزحف ، وقذف المحصنات المؤمنات الغافلات) • هەروا ريوايەتكراوە لە حەزرەتەوە (د) (انه لعن آكل الربا ، وموكله ، وشاهديه ، وكاتبه •) رواهما البخـاري ومسلم •

وە ئەمما ئيجماع لە سەر حەرامى ريبای فەزڵ وەكو ريبای نەسيئە ئەوەيە : كە لە كتێبە گەورەكانا ئەيگێڕێتەوە وەكـــو مەجمووعی ئيمامی نەوەوی ، موغنی ئيبنو قوددامەی حەنبەلیو غەيری ئەمانە • وە هەركەسێ موراجەعەيان بكا باش حاڵـــی ئەبێ •

وە خيلافی ئيبنو عەبباس (د) ماوەيێ بووە ، وە لە پاشـا ئەبو سەعيدی خدری (د)و غەيری ئەو بۆيان ريوايەتكرد ئـەو حەديثانە كە ئەبن بە هۆی حەرامی ريبای هەزڵ ، وەكو ديـــارە بۆ كەسێ موراجەعەی كوتوب بكا •

وە ئەگەر كەســێ بە ديقەتو وردبوونەوە تەماشا بكـــا ئەزانێ سيڕڕی حەرامكردنی مامەڵەی سوود (ربا) هەر ئـەو زيادە ماڵەيە كە كابرای سوودخۆر وەری ئەگرێ بە ناحـــەقو بە بێ موقابيل : خواە ئەو زيادە تەكراربێتەوە هەتا ئەگا بـــە پايەی (اضعافا مضاعفة) يا نەگاتە ئەو پايە وەكو ئەوە يەكێ بازنێك يا خڵخاڵێ دە مثقاڵی بدا بە دوازدە مثقاڵ ئاڵتوون ، يان كابرای خاوەن پارە دوو مثقاڵ ئاڵتوونی خۆی بدا بە دوو مثقاڵ بەڵام حازر نەبێو پاش رۆژێ بيداتەوە ؛ چونكی خاوەن ماڵەكە

مادام پارەکەی بە قەرز پێنەداوە هەتا ئیحسانێکی بۆ حسێب بکرێ بەڵکو بە فرۆشتن داویە بە کابرا مەعنای نیە مااڵی یەکێکیان بە نەخت وەربگیرێو ئەویان پاش ماوەیێ تەسلیمی بکا ئەوە وای لێدێ (کأنه) پارەی یەکەم ئینسان لە نرخا کەم بووە لە کابرای دووەم ٠

هەروا یەکێ تەفەکور بکا لە مەعنای ئایەتی (فان تبتم فلکم رؤس اموالکم لا تظلمون ولا تظلمون) حاڵی ئەبێ هەرکەسێ زیاد لە مااڵی خۆیو زیاد لە نەختی خۆی هەرچەنـد وەربگرێ ئەوە ئەبێ بە (ربا الفضل) حەرامە ٠

وە بەم تەقریرە ریبا لە جوملەی (وحرم الربوا) ئیجمالی تێدا نامێنێ ؛ چونکی هەر مامەڵەیەك زیادەی یەکێ لە (متماثلین) هاتە جێگە تیایا ئەوە حەرامە : خواە بگات بە (ئەضعاف) یا نە ، وە خواە لەگەڵ دواکەوتنی تەسلیمی یەکێ لە بەدەلەکان بـێ یا نە ٠

وە حەزرەت (د) بۆیە باسی ئەو شەش نەوعە مااڵنەی کردووە هەتا یەکێ تەوەهوم نەکا کە ریبا هەر لە ئاڵتوونو زیوا هەیە ، نەك لە باقی ئەشیای مەطعوومەدا وە هەر ریبا بە هۆی دواکەوتنی یەکێ لەو دوو بەدەلەدا ئەبێ ، وە تا هەموو موسوڵمانان بزانـن کە ریبا لە ئاڵتوونو زیوا وە لە خواردەمەنی کە خەڵك پێویستیان بێ دێتە جێ ؛ چونکی موخالیفی عەدالەتی ئیسلامە لە موعامەلەدا کە لە دوو شتی مەطعوومی هاوویێنەدا یەکێ لە تەرەفەین بە بێ موقابیل زیادە وەربگرێ ٠

وە بە تایبەتی حەزرەت (د) ئەم شەش مادەی ژمارد : چونکی

له شاری مەدینەی مونەووەرەدا بە شێوەی سوود موعامەلەیان تێدا ئەکردو حەزرەت مەبەسی ئەوەبوو ئەو موعامەلەیشە نەمێنێ وە ئیللا هەرچی خواردەمەنی بوو لە کاتی موعامەلەی دوو هاوێنە موساوات واجبە لە ناویانا ٠

وە ئەو شەش مادەیە کە حەزرەت (د) فەرمووی : سوودیان ئێدایە لە گەلێ ریوایەتا هەن ٠ (وروى مسلم عن ابي هريرة رضى الله تعالى عنه ــ قال : قال ــ صلى الله عليه وسلم ــ الذهب بالذهب وزنا بوزن مثلا بمثل ، والفضة بالفضة وزنا بوزن مثلا بمثل ، فمن زاد او استزاد فقد اربى ٠ وروى مسلم عن عبادة بن الصامت قال : قال رسول الله ــ ص ــ : الذهب بالذهب ، والفضة بالفضة ، والبر بالبر ، والشعير بالشعير ، والتمر بالتمر ، والملح بالملح مثلا بمثل سواء بسواء يدا بيد ، فاذا اختلفت هذه الاصناف فبيعوا كيف شئتم اذا كان يدا بيد) ٠

وە دیارە لەلای ئەوانە کە لە سیرەتی حەزرەت (د) ئاگادارن کە حەزرەت (د) لە خوتبە مەشهوورەکەی (حجة الوداع) دا بە ئاشکرا فەرمووی بە عالەم : (كل ربا في الجاهلية موضوع ، لكم رؤس اموالكم لا تظلمون ولا تظلمون) ٠

وە لەلای خەواصی دین دەرکەوت ریبا ــ بە هەردوو نەوعەکەیەوە ــ حەرامە بەبێ گومان ٠ وە ئەو شوبهە کە بازێ کەس دەری ئەبڕنو ئەڵێن : حەزرەتی عومەری کوڕی خەتاب فورموویەتی : (أيها الناس ثلاث وددت ان رسول الله كان عهد الينا فيهن عهدا ننتهي اليه : الجد ، والكلالة ، وأبواب الربا) مەبەس لەو فەرموودەیە لە خوصووصی سوودەوە ئەمەیە : کە

حەزرەت (د) غەیری (ئەشیای ستة) : ئاڵتوونو ، زیـــــوو ، گەنمو ، جۆو ، خورماو ، خوێ • باسی خواردەمەنی تـــری نەکردووە ، پێمان خۆش بوو کە پرسیاری لێ بکەین • واقیعەن غەیری ئەم شەش شتە (ظاهیری) یەکان ئەڵێن سوودیان تێـــدا نیەو باقی ئیمامەکان ئەڵێن : عیللەت لە حورمەتی ریبادا ئەگەر پێوانەو کێشانە بێ یا تامو خواردن بێ ، وە یا قووتو ژیوار پێکردن بـــێ لـــە هەر شتێکا بێتەجێگە ئەوەیش هەر ســـوودی تێداهەیەو بە قەطعی حەزرەتی عومەر مەبەستی (ربا الفضل) و (ربا النسیئە) نەبووە ؛ چونکی ئایەتی سوورەتی (روم) لە مەکەدا هاتووەتە خوارو ئایەتی سوورەتی (بەقەرە : ۲۷۸ ، یا ایها الذین امنوا اتقوا الله وذروا ما بقی من الربوا ان کنتـــم مؤمنین) چەن ساڵ لە پێش وەفاتی حەزرەتا نازڵ بووەو ئایەتـی سوورەتی (ئالی عیمران ، یا أیها الذین آمنوا لا تأکلوا الربـــا اضعافا مضاعفة) لە پێش ئایەتی (الیوم اکملت لکم دینکـــم واتممت علیکم نعمتي) بە ماوەیێ نازڵبووە ، ئەگەر ئیشتیباهێ لە (ربا الفضل) دا ببوایە عەرزیان ئەکرد ، بەڵێ ئایەتـــی (الذین یأکلون الربا لا یقومون الا کما یقوم الذي یتخبطـــه الشیطان من المس) ئاخر ئایەتێکە لە باسی ریبادا نازڵ بووەو بە صوورەتی عوموم هەموو ریبای حەرام کرد ، وە لە پاش ئەو ئایەتی : (واتقوا یوما ترجعون فیه الی الله ثم توفیت کل نفس ما کسبت وهم لا یظلمون) هاتەخوارو بە ئیخباری جوبرەئیـلی ئەمین لە ژمارەی دووصەدو هەشتاو یەکا لە سوورەتی بەقەرەدا دانرا • وە حەزرەت (د) لە پاش ئەم ئایەتە بیستو یەك رۆژ

ژیاوه ، کەوابێ وەحی تەواوبوو لە یازدەهەمی مانگی سەفـەرا لە ساڵی یازدەی کۆچیدا • وە قسەی ئەو کەسانە کە وتوویانە : ئاخر ئایەتێ کە هاتووەتەخوار ئایەتی ریبا بووە موسامەحەی تیایە ، مومکینە مەبەسیان لە ئایاتی ئەحکامی موعامەلە بووبێ ، وە مەعلوومە کە ئاخر سوورەتێ نازڵ بووبێ ئەوەیش سوورەتی (نەصر) بووە بە بێخیلاف • بە ریوایەتی بەیهەقی وەکـــو لە زەرقانی شەرحی مەواهیبی لەدونیەدا لە باسی (حجة الوداع) ا فەرموویەتی : ئەو لە پاش ئایەتی (الیوم اکملت لکم) دا لـــە ناوەڕاستی (ایام التشریق) دا هاتە خوارەوە •

باسی سێهەم : پێویستە بزانن هەروەکو سوود لە ئاڵتوونو زیودا حەرامە هەروا لە ئەوراقی نەقدییەیشدا وەکـو ئـــەم کاغەزانە کە دەوڵەتەکان رەواجیان پێداون حەرامەو بە قەطعی فەرق نیە لە بەینی ئەمانا لە گەڵ ئاڵتوونو زیودا ؛ چونکی ئەم کاغەزانە وان لە جێگەی پارەی نەختاو رەواجیـان پێـــدراوەو مەبەس لەمانە چارکردنی ئیحتیاجی ئادەمیزادە لە خریـــــدو فرۆشدا ، وە ئەگەر ئەمانە بە دەستەوە نەبن لەم رۆژەدا کـــە دەوڵەتەکان ئاڵتوونو زیویان هەڵگرتووە عالـەم ئەفەوتـــێو ئادەمیزاد ژیوار ناکەن ، وە ئەگەر ئەمانە سوودیان تێدا نەبێ لەبەر ئەوە کـە ئاڵتوونو زیو نین ئەبێ موعامەلەیش بەمانـــە بەتاڵ بێو ئەبێ زەکاتیشیان تێدا نەکەوێ ••• وە ئەمە ئەبێ بە هۆی هەڵگرتنی روکنێ لە پێنجروکنەی ئیسلام • وە ئەم قســـە کە من لەم مەقامەدا ئەیکەم لەسەر ئەساسی ئەوەتە کە بە هێزی دەوڵەت ئەمانە بوون بە قیمەت بۆ ئەشیا لە بازاڕەکانی دنیاداو

فەرقیان نیە لەگەڵ پارەی نەختا ؛ چونکی مەدار لەسەر رەواجی رۆژە ، واتە بە قیاس لەسەر پارەی نەخت تیعتیبار ئەکرێن ٠

وە بازێ لە زاناکان فەرموویانە : ئەم کاغەزانە وەکـــــو سەنەدی قەرز وانە ؛ چونکی هەر تاجیرێ لە ولاتی بێگانـــەوە بێو ملیۆنێ دینار مامەڵەی هەبێ ئەتوانێ ئەو ملیۆنە دینـــاری ولاتی خۆیە ببڕێ بەسەر ئەم دەوڵەتەدا کە تیجارەتی تێدا ئەکـا مادام حوکوومەتەکەی خۆی لە بانگی عالەمیدا (رەصید) ی هەیە ، یانی ئەونە پارەی هەیە کە بەقەی ئـەوراق زۆر بێ ٠ کەوابێ بەم قەرارە ئەم کاغەزانە لەلای هەرکەسێ ببن (کأنە) بـــەو حسێبە پارەی نەختی لەلایە ٠

وە بازێ لە زاناکان فەرموویانە وە فـەتوایان داوە لـــە پێنجصەد ساڵ لەمەوپێشا کە دروستە فلووس بدرێ بە زەکاتا لە باتی ئاڵتوونو زیو ، وە دیارە ئەمە هەر لەســـەر ئەساســـی قیاسکردنی فلووس بووە لەسەر پارەی نەخت لەوەدا کـە بـــە هۆی فەرمانی دەوڵەتەوە مامەڵەیان پێ ئەکرێ ٠

ئەگەر کەسێ بڵێت : ئەو زانا کە ئەم فتوای داوە (مجتهد) نەبووە تا ئەم قیاسە بکا ! ئەوە دوو جوابی هەیە ٠

یەکەم : ئەمە لازم ناکا ئەم فتوایە لەسەر قیـاس بـــێو ئەگونجێ وەریگرتبێ لە ئوصوولی ئیمامە موجتەهیدەکەی کە خۆی تەقلیدی کردووە ٠

دووەم : بینا لەسەر ئەوە ئیجتیهاد قەبووڵی تەجەززی ئەکا قابیلە ئەو زاتە لەم مەسئەلەی مامەڵەدا ئیجتیهادی کردبـــێ ؛

چونکی قیاسەکەی قیاسێکی (جەلی) یەو پێویست بە فکری ورد ناکا ٠

جا خودای تەعالا بۆ تەئکید لەسەر ئەمر بە دەسبەردار بوونی موسوڵمانان لە خواردنی سوود فەرمووی :

﴿ واتَّقُوا يَوْماً تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللهِ ﴾ :

خۆتان بپارێزن لە عەزابو ئازاری رۆژێ کە لەو رۆژەدا ئەبرێنەوە بۆ لای خوداو مەجالی یارمەتی دۆست و خزم و هاوپەیمان نیە ٠

﴿ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ ما كَسَبَتْ ﴾ :

لە پاشان ئەدرێتەوە بە هەموو کەسێ جەزای ئەو کردەوەیە لە دنیادا کردوویەتی ٠

﴿ وَهُمْ لا يُظْلَمُونَ ﴾ (٢٨١)

وە ئەو کەسانەیش کە ئەبرێنەوە بۆ لای خودا ستەمیان لێ ناکرێ ٠

موفەسسیرەکان فەرموویانە : ئەم ئایەتە ئاخر ئایەتێکە هاتووەتە خوار ؛ چونکی کاتێ کە حەزرەت تەشریفی رۆیشت بۆ (حجة الوداع) ئایەتی : (ويستفتونك قل : الله يفتيكم في الكلالة ٠٠٠) نازڵبوو ، وە لە عەرەفاتا ئایەتی : (اليوم اكملت لكم دينكم ٠٠٠) هاتە خوارەوە ، وە لەپاش ئەوە هاتەوە بۆ مەدینەی مونەوەرە ئایەتی : (واتقوا يوما ترجعون فيه الى الله ٠٠) نازڵبوو ، وە لە پاش ئەم ئایەتە حەزرەت (د) وەفاتی کردو گەیشت بە پایەی بەرزی خۆی (د) ٠

جا پاش باسی ئەمە کە ئەحکامی سەرفکردنی مالّی کرد لە ریّگەی خودادا وە مەنعی موسوڵمانانی کرد لە موعامەلەی (ربوییە) و هەڕەشەی کرد لەوانە ئەو مامەڵە ئەکەن ... هات باسی موعامەلەی شەرعیو تیجارەتو ئاڵووڕی کرد ، هەتا هەموو کەسێ بزانێ کە خودای تەعالا مەبەستی هەیە کە موسوڵمان بە هۆی کەسبو کارەوە وە بە هۆی تیجارەتو شارەوشارەوە بە مامەڵەکردن نانی خۆی پەیدا بکاو ژیواریّکی باش ریّك بخاو فەرمووی .

﴿ يا أَيُّها الَّذِينَ آمَنُوا إِذا تَدايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى فاكْتُبُوهُ ﴾ :

ئەی کەسانێ کە ئیمانتان هەیە بە دینی ئیسلام ! هەر کاتێ مالّیکتان فرۆشت بەپارەیێ کە حازر نەبێو قەرز بێ لەسەر کڕیارەکە هەتا وادەیەکی دیاری کراو ئەو قەرزە بنووسن . وە یا خود هەر کاتێ موعامەلەی سەلەمتان کردو پارەتان دا بە کەسێ بە شتێکی مەقصوودی خاوەن سوودی مەزبووت وە شتەکە حازر نەبوو وە بڕیارتان دا کە لە وادەیەکی مەعلوومدا ئەو شتەتان بۆ بێنن .. ئەوە ئەو شتە بنووسن با مامەڵەکەتان دیاری بێو لە پاشان نەبێ بە هۆی ئاشووب لە ناوتانا .

﴿ وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كاتِبٌ بِالْعَدْلِ ﴾ :

وە با نووسەرێ لە بەینی ئێوەدا ئەو مامەڵە بنووسێ بە صوورەتی راستی بە بێ زیادو کەم .

﴿ وَلا يَأْبَ كاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَما عَلَّمَهُ اللهُ ﴾:

با مه نع نەکا ئەو نووسەرە لە نووسینی ئەو مەقصەدە وەکو خودا تەعلیمی کردووەو پێی نیشان داوە ٠

﴿ فَلْيَكْتُبْ ﴾ :

دەی با ئەو نووسەرە بینووسێ ٠

﴿ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ ﴾ :

با قسە دابنێ بۆ نووسەرەکە ئەو پیاوە کە حەقەکەی لەسەرە ٠

﴿ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ ﴾ :

با ئەو کابرایە لە خودا بترسێ ئەو حەقە بە تەواوی باس بکا بۆ کاتبەکە هەتا بینووسێ ٠

﴿ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا ﴾ :

وە لەو حەقە وا بە سەریەوە هیچ کەم نەکا ٠

﴿ فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ ﴾ :

جا ئەگەر ئەو کەسە کە حەقەکەی لەسەرە بێعەقڵ و بێرووشد بوو یا منداڵ بوو یا پیرێکی سەرلێتێکچوو بوو یا خود مەجالی ئەوەی نەبوو قسە بکا بۆ کاتبەکە یا لەلایا حازر ببێ یا زمانی نەدەزانی با ئەو کەسە کە خاوەنی کاری ئەو کەسەیە وەکو وەلیی ئەمر یا قەییمێ کە قازی دایئەنێ یا وەکیلی ئەو یا تەرجەمانی وتاری ئەو ئەو قسانە بکا بۆ کاتبەکە ٠

﴿ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ ﴾ :

وه بەو نووسینه بە تەنیا قەناعەت مەکـــەن ، بـــەڵکوودوو شاهیدیش رابگرن لە پیاوانی خۆتان لە موسوڵمانەکان بۆ ئەوە کە لە پاشەڕۆژا ئەگەر نیزاعێ کەوتە ناویان شاهیدی بـــدەن لەسەر ئەو حەقە .

﴿ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ ﴾ :

ئەگەر ئەو دوو شاهیدە کە مەقسوودن بـــۆ ئاگاداری دوو پیاو نەئەبوون .

﴿ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ ﴾ :

با شاهیدەکان پیاوێك و دوو ژن بن .

﴿ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ ﴾ :

جا ئەو دوو شاهیدانە کە پیاون یا ئەو پیاو و دوو ژنـــە لەوانە بن کە ئێوە رازین لە کردەوەو ئەخلاقیان بۆ ئەوە بـــە ئەمانەت ئەو حەقە رابگرن و لە کاتی پێویستا شەهادەت بدەن بۆ خاوەن حەقەکە .

﴿ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَيهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَيهُمَا الأُخْرَى ﴾:

بۆیە ئیعتیباری دوو ژنمان لە باتی پیاوێکا کردووە لـــە هەڵگرتنی شەهادەتا لەبەر موراعاتی ئەوە قابیلە یەکێ لەو ژنانە ئەو واقیعەیە لە بیر بچێتەوە جا لەو کاتەدا ئەو ژنەکەیان ئـــەو واقیعە ئەخاتەوە بیری ئەوەیان کە لە بیری چووە .

﴿ وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا ﴾ :

وە نابێ و دروست نیە کە شاهیدەکان مەنعی خۆیان بکەن لە

ئەدای شەهادەت کاتێ کە بانگکران بۆ ئەدای شەهادەتەکەیان، یا خود نابێ مەنعی خۆیان بکەن لە هەڵگرتنی شەهادەت لە کاتی زەبتی واقیعەدا وە لە ئەدای شەهادەت لە کاتی داوای حەقەکەدا • جا خودا رووی کردەوە کاتبو نووسەرەکانو فەرمووی :

﴿ وَلا تَسْأَمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيراً أَوْ كَبِيراً إِلى أَجَلِهِ ﴾ :

واتە مەلوولو تەمەڵ مەبن لەوە کە ئەو حەقە بنووسن ، بچووك بێ یاگەورە ، لەگەڵ نووسینی وەعدەی دانەوەیشیا • یا خود مەلوول مەبن لە نووسینی ئەو حەقە ، بچووك بێ یا گەورە ، هەر وەختێ خاوەن موعامەلەکان داوای نووسینیان لێکردن هەتا رۆژێ کە وەعدەی دانەوەی دێ • واتە هەر لە کاتی رووداندی موعامەلەکەدا پێیان وتن بینووسن یا لە پاش ماوەیێ هاتن داوای نووسینیان کرد هەر بۆیان بنووسن هەتا ئەو رۆژە وادەی دانەوەی حەقەکە دێت •

﴿ ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللهِ ﴾ :

ئەم نووسینی حەقە عەدالەتو راستکاری زۆترە لەوە کە تەنها بە شەهادەت قەناعەت بکەن •

﴿ وَأَقْوَمُ لِلشَّهادَةِ ﴾ :

وە راستەوەکەریشە بۆ شەهادەتدان •

﴿ وأَدْنَى أَنْ لا تَرْتابُوا ﴾ :

وە نزیکتریشە لە نەکەوتنەگومانو شوبهەوە لە حەقەکەدا ، وە هەموو کاتێ شاهید رابگرن لەسەر موعامەلەو بینووسن •

﴿ إِلاَّ أَنْ تَكُونَ تِجارَةً حاضِرَةً تُدِيرُونَها بَيْنَكُمْ ﴾ :

مەگەر ئەو موعامەلەیە ئەیکەن تیجارەتێ بێ بە موقابیلی قیمەتی حازرەوە کە لەناوتانا ئیدارەی ئەکەنو رای‌ئەبوێرن ٠

﴿ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُناحٌ أَلاَّ تَكْتُبُوها ﴾ :

ئەوە لەو نەوعە تیجارەتەدا تاوانتان لەسەر نیە لەوەدا کە نەینووسن ؛ چونکی موعامەلەکە بە نەخت تەواوئەبێ وە یا بە بێ دواکەوتنی موقابیل ئەبڕێتەوە ٠ وە مادام لە نەنووسینی ئەو تیجارەتەدا تاوانبار نابن لە شاهیدنەگرتنا هەم تاوانبار نابن ؛ چونکی بیمی نیزاع نیە لە موستەقبەلدا ٠

﴿ وَأَشْهِدُوا إِذا تَبايَعْتُمْ ﴾ :

بەڵام شاهید رابگرن کاتێ کە موعامەلەتان بە کڕینو فرۆشتن بوو مادام تیجارەتێ بە ماڵی حازر نەبێ ٠

﴿ وَلا يُضارَّ كاتِبٌ وَلا شَهِيدٌ ﴾ :

با زییان نەدا نووسەر لە نووسینی حەقەکەدا نە بە کەم نە بە زیاد نە لە خاوەن ماڵ نە لە ماڵسێن ، هەروا با شاهیدیش زییان نەدا لە کاتی ئەدای شەهادەتا لە یەکێ لە تەرەفەین ٠

﴿ وَإِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ ﴾ :

وە کردنی ئەم کارە کە زییاندانە لە یەکێ لەو دوو لایەنە ئەی کاتبو ئەی شاهید لادانە لە دینی پاکی ئیسلام بۆ ئێوە ٠

﴿ وَاتَّقُوا اللهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللهُ ﴾ :

ئێوه خۆتان بپارێزن له لادان له فەرمانی خودای تەعالاو خودای تەعالایش ئەوەتان نیشان ئەدا کە چۆن بە عیبارەتی راست ئەو رووداوانە بنووسنو بە کەلیماتی موافیقی واقیع ئەو شەهادەتە بدەن .

﴿ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴾ (٢٨٢)

ئاگاتان لە خۆتان بێ لە جانیبی (مدعی) و (مدعی علیه) وە کەس تەئثیرتان لێ نەکا نە لە شەهادەتا نە لە خوێندنەوەی سەنەداتا ؛ چونکی خودا بەهەموو شتێ ئەزانێ .

﴿وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِباً فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ﴾ :

وە ئەگەر لە کاتی موعامەلەکردنتانا ــ لەسەر قیمەتێ کە حازر نەبوو ــ لە سەفەرا بوون کاتبتان دەست نەکەوت ئەوە مەسڵەحەتی ئێوە گرەوێ وە بارمتەیەکە وەری بگرنو لە دەستتانا بمێنێتەوە هەتا حەقەکەتان تەسلیم ئەکەن ، مادام ئەمین نەبن لەوانە موعامەلەیان لەگەڵ ئەکەن .

﴿ فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضاً فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ أَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ ﴾ :

وە ئەگەر بازێکتان ئەمین بوون لە بازێکتانو بیمتان لە زایەبوونی حەقەکەتان نەبوو ئەوە بارمتە پێویست نیە ، وە لەم کاتەدا با ئەو ماڵسێنە قەرزارە کە بە ئەمین دانراوەو رەهنی لێوەرنەگیراوە ئەو حەقە کە بە ئەمین حسێبکراوە لەسەری بیداتەوە بە خاوەنەکەی وە لە خودای خۆی بترسێو خەیانەت

نەکا لە باتی ئەمانەت ٠

﴿ وَلا تَكْتُمُوا الشَّهادة ﴾ :

وە ئێوەیش ئەی شاهیدانی موعامەلات شەهادەتەکـــــەتان مەشارنەوە لە کاتی پێویستا ٠

﴿ وَمَنْ يَكْتُمْها فانَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ ﴾ :

وە هەرکەسێ شەهادەت بشارێتەوە ئەو دڵـــــی تاوانبارە ؛ چونکی کردەوەووتاری باش لە دڵەوە دێ کە دڵ ئەمری نەدا بـــە چاکە ئەوە ئەو دڵە ساغ نیە ٠

﴿ وَاللهُ بِما تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴾ (٢٨٣)

وە خودا بە هەموو شتێ زانایەو لەسەر خەیر تەوانایە ٠

بزانن ! لە مەوریدی نووزوولی ئەم ئایەتی (يا أيها الذين آمنوا اذا تداينتم بدين)دا ئیبنو عەببباس (خ) فەرموویەتی :ئەم ئایەتە نازڵبووە لە موعامەلەی سەلەمدا کاتێ کـــە حەزرەت (د) هاتە مەدینەی مونەووەرە تەماشای کرد سەلەمیان ئەکرد لـــــە خورمادا بۆ دوو ساڵو سێ ساڵ ٠ جا حەزرەت (د) فەرمـــووی : کەسێ کە سەلەم ئەکا با سەلەم بکا لە پێوانەیەکی مەعلووما ، یا لە وەزنی مەعلووما هەتا وادەیێ مەعلووم ٠ جا خودای تەعـــالا رێگەی ئیحتیاتو پارێزی نیشانی موسوڵمـــانان داو فەرمووی : (اذا تداينتم بدين الى أجل مسمى فاكتبوه) ٠

وە بازێ وتوویانە : ئەم ئایەتە لە قەرزدانەوەدا نازڵبووە ، واتە پارە بەقەرز بدەی یا خود خواردەمەنی وەکو گەنـــــــم و هاوڕێنەی ٠ بەڵام ئەم قسە راست نیە ؛ چونکی بە ئیتتیفاق لە

قەرزدانا وادە موعتەبەر نیە ، یانی مادام ئەو قەرزە ئەیدەی بە موساعەدەیە : هەر کاتێ داوای بکا لە قەرزارەکە دروستە ، وە واجبە کابرا ئەو قەرزە بداتەوە • وە ئەو تەماشاکردنی وادە کە دائیرە لەناو خەڵکا هەر لەسەر پیاوەتی خۆیانە ، بەڵام لە فرۆشتنی ماڵدا بە پارە بە قەرز تا وادەی ساڵێ ــ مەثەلا ــ ئەو وادە واجب ئەبێ • هەروا لە سەلەمدادانا وادە واجب ئەبێ ، واتە ئەگەر کەسێ دە دیناری بە عەقدی سەلەم دا بە دوو تەنەکە رۆنی ساغ کە پاش چوار مانگ بیدا بە خاوەن پارەکە ئەوە تا ئەو چوار مانگە تەواو نەبێ کابرا حەقی نیە داوای ئەو دوو تەنەکە رۆنە بکا •

کە وابوو وەکو ئیمامی رازی فەرموویەتی موعامەلە یا عەین بە عەینە ، یانی ماڵێ ئەدەیو موقابیلەکەی وەرئەگری ، ئەمە مەجالی باسی وادە نیە تیایا • وە یا دەین بە دەینە ئەمە موعامەلەیەکی پووچو بەتاڵە لە دینا • ماوەتەوە ئەم دوو ئیحتیماڵە کە موعامەلە بەیعی عەین بێ بە دەین ، واتە فرۆشتنی ماڵێ بە دە دینار بە وەعدەی ساڵێ ئەوە راستەو وادەکەیش جیگەی ئیعتیبارە • وە ئەگەر دەین بە عەینە وەکو ئەوە خاوەن رۆن دە کیلۆ رۆنی ساخی مەڕ ئەفرۆشێ بە دە دیناری نەختو دە دینارەکە وەرئەگرێو وادە دائەنێن کە لە پاش چوار مانگ ئەو رۆنە تەسلیم بکا بە خاوەن پارەکە ئەمەیش راستەو وادەکەی موعتەبەرەو ناوی عەقدی سەلەمە ، کەوابوو ئەم ئایەتە بۆ ئەم دوو موعامەلەیەو بەس •

وه مادام ئەم ئایەتە پیرۆزە باسی (بەیع) و (ســـەلەم) و (رەهن) ی تێدابوو بەکورتی ئەرکانی ئەم موعامەلانەتان بـۆ بەیان ئەکەم :

ئەرکانی بەیع سیانە عاقید : کـە بائیـــعو موشتەرییە ، مالّفرۆشو مالّسێن • وە (معقـــود علیـــە) ئـــەو شتەکـە ئەفرۆشرێ • وە (صیغە) ئەو لەفزە کە ئـــەم موعامەلـــەی پێ ئەکرێ ، کە (ئیجاب) لە لایەنی مالّفرۆشەوە (قەبوول) ە لە لایەنی مالّسێنەوە • وە شەرتی عاقید ئەمەیە روشدی ببێ • وە روشد بریّتییە لەوە ئەو کەسە لەو کاتەدا کە بالّغ بووە مەسلّەحەتی دینو دنیای خۆی بزانێو رەفتاری پێبکا • جا ئەگەر بەم جۆرە بالّغ بوو وە بەو شێوە دەوامی کرد ئەوە موعامەلەی دروستە ، وە ئەگەر تا ماوەیێ رەشید بوو پاش ئەوە دەستی کـــرد بـــە کردەوەی ناشەرعی ئەوە ئەگەر قازی مەنعی نەکا لە موعامەلـــە دروستە موعامەلە بکا لەبەر ئەوە وەختی خۆی بە رەشیدی بالّـــغ بووە • وە ئەگەر قازی مەنعی کرد لە موعامەلە ئەوە بە قەطعی موعامەلەی دروستنیە وە لەسەر ئەم پاسا هەرکەسێ بە رەشیدی بالّغ نەبووبێ ئەوە (سەفیە) ەو موعامەلەی بەتالّە ، وە ئـــەم سەفیەە پێی ئەڵێن سەفیهی ئەسڵی ، وە ئـــەو کەسە کـــە بـــە رەشیدی بالّغ ئەبێو لە پاشا لائەدا بۆ کاری ناپەسەندو ناشیرین بەڵام قازی موبالاتی پێ ناکا ئەوە پێی ئەڵێن (سەفیهی موهمەل) واتە سەفیهێ کە قازی موبالاتی پێنەکردووەو حیجری نەخراوەتە سەر •

وە بازێ لە زانایانی شافیعیمەذهەب فەرموویانە : روشد عیبارەتە لەوە ئینسان مەسلّەحەتی دنیای خۆی بزانێ هەرچەن

مەسڵەحەتی دینی نەبێ ٠

هەروا شەرتی عاقید ئەوەیە موختار بێو بـــە ئیکراهو زۆرکاری موعامەلەی پێ نەکرێ مەگەر زۆرکردنەکە شەرعی بێ وەکو زۆرکردن لە کەسێ مانّی خۆی بفرۆشێ بۆ دانەوەی حەقی حەقدار ٠

وە شەرتی (معقود علیه) ئەوەیە عەینەکەی پاك بـــێو نەفعی تێدا ببێو ، قابیل بێ تەسلیم بکرێ بە موشتەرییەکـــەو لەژێر تەسەڕڕوفی عاقیدەکەدا بێ ٠ بەم جۆرە کە موڵکی خـــۆی بێ وە یا موڵکی ئەو کەسە بێ کە ئەوی کردووە بە وەکیل ، وە ئەو مانّەیش مەعلووم بێ ، کەوابێ فرۆشتنی یەکێ لە دوو شت بە بێ دەربڕینو دیاریکردنی بەتانّە ٠

وە شەرتی صیغە ئەوەیە کە ئیجابو قەبووڵەکە تەردیـــدو جەهالەتیان تێدا نەبێ ، وە قەبووڵی موقابیل لەسەر گوێـــرەی موجیب بێ ، وە طوولی فەصل لە بەینی ئیجابو قەبووڵدا نەبێ کە بریتییە لە شەش کەلیمەی عورفیە ٠ ئەگەرنا ئەو بەیعـــــە بەتانّە ٠ کەوابوو ئەگەر عەینێ هەبوو بە پارەی نەخت ئەفرۆشرا بە دینارێو بە پارەی (مؤجل) وادەدار تا مانگێ ــ مەثـــەلا ــ بە دینارێكو صەد فلس وە کابرای مانّفرۆش لەگەڵ مالســـێن رێکەوت بە نەخت فرۆشتی بە دینارێو مانّسێن قەبووڵی کـــرد ئەوە موعامەلەکە دروستە ٠ هەروا ئەگەر مانّفرۆش لەگـــــەڵ مانّسێن رێکەوت بە وادەی مانگێ پێیفرۆشت بە دینارێـــكو صەد فلسو کابرا قەبووڵی کرد ئەمەیش دروستە چونکـــی لـــە هەردوو صوورەتەکەدا لەفزی ئیجابەکە دوو دڵی تێدا نەبووە ٠

بەڵام ئەگەر ماڵفرۆشەکە بە یەك عیبارەت وتی بە ماڵسێن : وا ئەم عەینەم پێ فرۆشتی بە نەخت بە دینارێ یا بە وادە بە دینارێكو صەد فلس وە ماڵسێنەکە قەبوولی کرد ئەوە ئەو بەیعە بەتاڵە؛چونکی لەفزی بائیع بە عیبارەتی تەردید ئیجابەکەی کردووە • وە ئەمەیە مەعنای ئەوە کە حەزرەت(د) نەهی کردووە لە دوو بەیع لە یەك بەیعا ؛ چونکی ئەو صیغە وارید ئەبێ بە لەفزی (یا) کە وا لە جێگەی (أو) دا ئەوەیش بەتاڵە ، نەك لەبەر ئەوە بەنەخت قیمەتی کەم بووەو بە وادە قیمەتی زۆر بووە ؛ چونکی ئەمە بە قەطعی دروستە لەبەر ئەوە بە هۆی وادەوە قیمەتی ماڵ زۆر ئەبێو زاناکان لەهەر چوار مەزهەبا دانیان ناوە بەمەدا •

وە بزانن (ربیا) سوود هەر لە نەختو خواردەمەنییایە •

جا لە موعامەلەی بەیعدا ماڵ لە هەردوو لادا ئاڵتوون بوو یا زیو بوو ، یا یەك خواردەمەنی بوو ئەوە واجبە ئەو دوو ماڵە بە قەی یەك بنو وادە لە موعامەلەکەدا نەبێ بۆ هیچ کام لە ماڵەکان وە دەست بە دەست هەردوو جانیب قەبزو ئیقباز بەجێ بێنن •

کەوابێ فرۆشتنی دە مثقاڵ ئاڵتوون بە دە مثقاڵو نیو ، وە فرۆشتنی دە کیلۆ گەنم بە دە کیلۆو نیو گەنم بەتاڵە ؛ چونکی موساوات نیە لە بەینی ماڵەکانا • بەڵام ئەگەر ماڵەکان جینسیان جیاواز بوو وەکو ئالتوون بە زیو یا گەنم بە جۆ ئەوە موساواتی هەردوو ماڵەکە پێویست نیەو هەر ئەوەندە واجبە کە لە

موعامەلەکەدا وادە نەبێو هەردوو لا دەست بە دەست قەبـــزو ئیقباز بەجێ بێنن ، کە جیا بوونەوە هیچ لە بەینا نەمێنێ ٠

وە ئەگەر لە جانیبێکەوە نەخت بوو ئالتوون یازیـــــو وە لــەولاوە غەیری نەخت بوو ئەوە موعامەلەکە دروســتە چـــی موساوات لە وەزنا ــ مەثەلا ــ ببێ یا نەبێ ، وە دەست بە دەست ببێ یا نەبێ ، وە وادە لە موعامەلەکەدا ببێ یا نەبێ ، بـــەڵێ ئەگەر وادە بوو واجبە مەعلووم بێ ٠

وە عەقدی (سەلەم) عیبارەتە لە فرۆشتنی شتێك کە لـــە زیمەدا بێو مەوسووف بێ بە سیفاتێ کە شتەکە لە نامەعلوومی دەربکا ، وە ئەرکانی ئەم موعامەلـــە چـــوارە : (مســـلم) سەلەمدادەر ٠ (مسلم الیه) سەلەمڵەلادادراو ٠ (مسلم فیه) ئەو ماڵە کە مەقسوودە بۆ کابرای سەلەمدادەر ٠ (رأس المال) واتە ئەو نەختە یا ئەو شتە کە ئەیدا بە کابرای (مسلم الیه) ٠

جا شەرتی عاقیدەکان روشدە وەکو لە پێشەوە باســـمان کرد ٠ وە شەرتی (مسلم فیه) ئەوەیە زەبـــت بکـــرێ بـــە وەسفکردن ، وە جینسێ بێ کە غەیری ئەو جینسەی تێکـــــەڵ نەبێ ، وە ئاگر تەئثیری تێدا نەکردبێ بۆ کوڵاندن یا برژاندن یا سوورەوەکردن ، وە ئەمما تەئثیری ئاگر بـــۆ سافکردنـــی هەنگوێن لە مێو وە یا سافکردنی کەرە لە دووك قەی ناکـــا ٠ وە ئەو (مسلم فیه) یە نەخۆی لەبەر چاوا بێ نە جوزئێ بێ لـــە شتێکی وا لەبەر چاوا بێ ؛ چونکی فرۆشتنی موعەییەنو بەرچاوی بەیعەو سەلەم نیە ٠

وه کاتێ دروستە سەلەم لەو ماڵەدا کابراکان هەردوویان یا هەر خاوەن‌پارەکە وە یا تەنیا خاوەن‌ماڵەکە باسی جینسی ئەو (مسلم فیه) یە بکاو باسی نەوعەکەیشی بکا ، وە باسی ئەو سیفەتانەی بکا کە ئەبێ بە هۆی زیادی قیمەت وە یا کەمی قیمەت وە باسی میقدارەکەی بکرێ بە جۆرێ کە بە نامەعلوومی نەمێنێتەوە ، وە ئەگەر وادەداریش بوو باسی وادەی تەسلیمی ماڵەکە بکرێ ، وە باسی شوێنی تەسلیمی ئەو ماڵەیش بکرێ ئەگەر سەلەمەکە لە شوێنێکدا درا کە گوێزانەوەی ئەو ماڵە بۆ ئەو شوێنە زەحمەتی ببێ • وە شەرتی (راس المال) ئەوەیە مەعلووم بێ وە لە پێش ئەوە کە عاقیدەکان لە یەك جیابێنەوە ئەو (رأس المال) ە بدرێ بە دەستی موقابیلەکەیەوە • وە شەرتی (صیغه) کەیش ئەمەیە کە ناجیز بێو قەیدو تەعلیقی تێدا نەبێ •

وە هەر وەختێ کەسێ ماڵێکی فرۆشت بە کەسێ وە ئەو کەسە پارەی نەختی نەبوو تەسلیمی بکا بە خاوەن ماڵەکە دروستە بۆ ئەو موشتەرییە ماڵێ دابنێ لەلای خاوەن ماڵە فرۆشراوەکە بۆ ئەوە کە لە کاتی هاتنی وەعدەی تەسلیمی ئەو پارەی بەدەلی ماڵە فرۆشراوەکە ئەگەر کابرا پارەی نەبوو ئەو مەرهوونە بفرۆشرێو پارەی کابرای لێ جێبەجێ بکرێ •

وە هەر شتێ دروست بێ بفرۆشرێ دروستە دایش بنرێ لە رەهندا مادام ئەو حەقە کە مەرهوونەکەی بۆ دائەنرێ دامەزرابێ لە زیمەدا •

جا لەبەر ئەوە کە خودای تەعالا لەم سوورەتی (بەقەرە) دا

گەلێ فائیدەی دینی‌و دنیایی باس‌کردووە ، وەکو ئیمان بە زاتی خوداو بە سیفاتی خوداو ، بە پێغەمەران (د) ، هەروا باسی نوێژو رۆژوو زەکات‌و حەج‌و قیصاص‌و جیهادو حەیزی ژن‌و تەلاق‌و عیددەو مارەیی ژن‌و حەقی تەمەتوع‌و خولع‌و (ئیلاء) و شیرخواردن‌و بەیع‌و (ریبا) سوود خواردن‌و چلۆنێتی قەرزدان بەخەڵك ... کە ئەمانە هەموو پێویستن بۆ ئینسان بیانزانێ‌و ریعایەتیان بکا .. هات ئاخری ئەم سوورەتەی هێنا بە بەیانی ئەوە کە ئەم ئاسمان‌و عەرزە موڵکی خودایە‌و کەس لە دەستی خودا دەرناچێ‌و خودا بە هەموو شتێ ئەزانێ‌و تەوانای هەیە لەسەر هەموو جەزایەك بۆ ئەوە کە ئادەمیزاد باش بێتە ریزی ئەوانەوە کە بە پیرۆزی ژیاون‌و بە بەختیاری مردوون وە فەرمووی :

﴿ للهِ ما في السَّمٰوات ِ وما في الأ رْض ِ ﴾ :

واتە هەر بۆ خودایە بە دروستکردن‌و بە بەخێوکردن‌و هێشتنەوە وە فەوتاندن‌و لەناوبردن هەموو ئەوەی وا لە ئاسمان‌و لە عەرزا بە وشکانیەوە‌و بە دەریایەوە .

﴿ وَ اِنْ تُبْدُوا ما في آَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحاسِبْكُمْ بِهِ اللهُ ﴾ :

جا ئەگەر ئێوە دەربخەن بە ئاشکرا بە کردەوە ئەوەی کە وا لە دڵتانا یا خود بە پەنامەکی بیکەن‌و خەڵك پێی‌نەزانێ ، وە یاخود ئەگەر ئەوەی عەزمتان لەسەر کردوە لە دڵتانا بە کردەوەی دەرەوە باش دەری بخەن وە یا هەر لە دڵتانا بمێنێتەوە ئەوە

خودا موحاسه‌به‌تان له‌گه‌ڵدا ئه‌کا له رۆژی قیامه‌تا ٠

﴿ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ ﴾ :

ئه‌وسا له پاش موحاسه‌به چاوپۆشی ئه‌کا بۆ هه‌رکه‌سێ خواستی له‌سه‌ر بێ ٠ وه ئازار ئه‌دا ئه‌و که‌سه‌یش که بیه‌وێ ئازاری بدا ٠

﴿ واللهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴾ (٢٨٤)

وه خودا به‌سه‌ر هه‌موو شتێکا ته‌وانایه‌و که‌س ناتوانی مه‌نعی بکا ٠

جا بزانن له‌سه‌ر ته‌فسیری یه‌که‌م بۆ فه‌رموده‌ی خودا (وان تبدوا ما في انفسكم او تخفوه) که بوو به کردنی ئه‌وه‌ی عه‌زمی له‌سه‌ر کردووه بیکا به ئاشکرا وا که خه‌ڵك بزانن ، وه یا به په‌نامه‌کی به قه‌طعی ئیعتیراض نیه له ئارادا ؛ چونکی هه‌ر کرده‌وه‌یێ هۆشیار بیکا موحاسه‌به‌ی له‌سه‌ر ئه‌کرێ : خواه خه‌ڵك پێی بزانن یا نه‌زانن ٠

هه‌روا له‌سه‌ر ته‌فسیری دووهه‌م که مه‌به‌س له (ابداء) کردنی مه‌عزوومات بوو به ره‌فتار ، وه مه‌به‌س له (اخفاء) هێشتنه‌وه‌ی بوو له دڵدا ؛ چونکی ئه‌دیلله‌ی صه‌حیحه له کیتاب‌و له سوننه‌ت هه‌یه له‌سه‌ر ئه‌وه که ئینسان مه‌سئووله له عه‌زم له‌سه‌ر کردنی شتی حه‌رام با نه‌یشی‌کا ، وه موحاسه‌به‌ی له‌سه‌ر ئه‌کرێ ، جا ئیتر خودا عه‌فوی بکا یا عه‌زابی بدا ، وه‌کو ئایه‌تی (لا يؤاخذكم الله باللغو في ايمانكم ولكن يؤاخذكم بما كسبت

قلوبكم) ، وه غەیری ئەمەیش ، بەڵێ ئینسان مەسئوول نیـــه له چوار مەرتەبەی خاطیراتی نەفسی له پێش پایەی عەزما ، وەکو دەرئەکەوێ له گەڵێ دەلیل • (من جومله) له حەدیثی (ان الله تجاوز لامتي عما حدثت به انفسها ما لم يتكلموا او يعملوا به) وه ئەمەی که له نەفسا ئەگەڕێ ئەبێ ئەوانه بن که نەگەن بـــه پایەی عەزم ، ئەگەرنا مەعلوومه لەلای هەموو هۆشیارێ کـــه عەزم لەسەر کوفر ، با له دڵدا بێ ، به کوفر ئەژمێررێ ، وه نیفاق وا له دڵداو ئینسان تاوانباره لەسەریو رقهەڵگرتنو کینەکاری لەگەڵ ئەهلی خێرا گوناحه به بێگومان هەرچەند گوناحەکەیان لەو کاتەدا هەروا له دڵدا کەمتر بێ لەو حاڵه که به کردەوەیش ئاثارەکانیان بێنێته جێ •

وه داوای ئەوه که ئایەتی (وان تبدوا ما في انفســـكم او تخفوه يحاسبكم به الله) مەنسووخه به ئایەتی (لا يكلف اللـــه نفسا الا وسعها) داوایەکی زەعیفو لاوازه لەبەر چەن دەلیل :

یەکەم : پەنابردن به نەسخ کاتێ پێویسته که مەعنای ئایەتی (وان تبدوا •••) ببڕێ بەسەر موحاسەبەی ئینسان لەســـەر هەرشتێ رابووڕێ به دڵدا خواه به ئیختیاری ئینسان بێ یا نه ، وه خواه لاواز بێ یا هێزی ببێ ئەمەیش بەتاڵه ؛ چونکی بـــه ئیتتیفاق هەر شتێ که له ئیختیاری ئینسانا نەبێ مەسئوول نیـــه لەسەری • کەوابێ ئەبێ مەعنای ئەو ئایەته ببڕێ بەسەر ئـــەو شتانەدا که گەیشتوون به پایەی عەزم • وەکو بەیانم کـــــرد بۆتان •

دووەم : کاتێ ئێمه پێویستمان به نەسخ هەیه که بڵێین ئەو

شتانه وان له دڵدا ئەبن بە هۆی عیقابو جەزادانەوە ، (مع أنه) خودا فەرموویەتی : موحاسەبەیان لەسەرە جا خودا کێ مەیلی بۆو عەفوی ئەکاو کێ مەیلی بوو عیقابی ئەکا ، وە نەیفەرموو کە موعاقەبە ئەکرێن لەسەر ئەوەی وا لە دڵدا •

سێهەم : نەسخ روو ناکاتە جوملەی ئیخباریيە ، وە ئایەتی پێشوو ئیخبارە لە لەفزاو لە مەعنادا ، وە نەسخ هەر روو لە جوملەی ئینشائییە ئەکا کە ئەمر بێ یا نەهی بێ وەکو موقەرڕەرە لە ئوصوولی فیقهدا •

جا لەبەر ئەوە کە خودای تەعالا لە ئەوەڵی سوورەتی بەقەرەوە مەدحی ئەهلی‌تەقوای کرد ئەو ئەهلی نەقوا کە باوەڕیان هەیە بە غەیبو ئوێژەکان ئەکەنو لە ماڵی خۆیان سەرف ئەکەن لە ڕێگەی خودادا •• هات لە ئاخری ئەو سوورەتەدا ئەوەی دەربڕی کە ئەو کەسانە لە ئەووەڵی سوورەتەکەوە مەدحم کردن عیبارەتن لە حەبیبی خۆشەویستم کە پێغەمەرە (د) و لە ئوممەتەکەی ئەو کە بەڕاستی کەوتوونەتە شوێنی وە فەرمووی :

﴿ آمَنَ الرَّسُولُ بِما أُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ ﴾ :

واتە ئیمانو باوەڕی هەیە پێغەمەری خۆشەویست بەو کتێبە کە هێزاوەتە خوارەوە بۆ لای لە لایەنی خوداوە بە ئیمانێ کە وا لە پۆپەی پلەکانی ئیمانەوە بە نەوعێ کە بە تەنیا دائەنرێ لە موقابیلی ئیمانی هەموو ئوممەتەکەیەوە ؛ چی لە بابەتی ئیمانو باوەڕ بە خودای پەروەردگار بە پێغەمەرەکانو بەو

کتێبانه هاتوونه‌ته خوار بۆ لایان ، وه چی له بابه‌تی ئیمان به ئوصوولّه‌کانی ئیمان ٠

﴿ والمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللهِ ومَلٰئِكَتِهِ وكُتُبِهِ ورُسُلِهِ ﴾ :

وه موسوڵمانه‌کان ، واته ئه‌وانه که ئیمانیان به پێغه‌مه‌ری خۆشه‌ویست هه‌یه‌و که‌وتوونه‌ته شوێنی هه‌موو یه‌کێ له‌وان ئیمانی هێناوه به خوداو به فریشته‌کانی‌و به‌و کتێبانه که ناردوویه‌تیه خواره‌وه بۆ پێغه‌مه‌ره‌کانی‌و ئیمانی هێناوه به هه‌موو ئه‌و پێغه‌مه‌رانی خودایه که خوا ناردوونی بۆ ته‌مێ‌و ته‌ربیه‌ی هۆشیاران ٠

﴿ لا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ ﴾ :

وه ئه‌وانه ئه‌ڵێن : ئێمه فه‌رق‌و جیاوازی ناکه‌ین له به‌ینی هیچ یه‌کێ له پێغه‌مه‌ره‌کانی‌خواداو باوه‌ڕمان هه‌یه به‌وه که هه‌موو پێغه‌مه‌ری خودان ٠

﴿ وقالُوا : سَمِعْنا وأَطَعْنا غُفْرانَكَ رَبَّنا ﴾ :

وه هه‌موو وتوویانه ئه‌ی خودای په‌روه‌ردگار ! فه‌رمانه‌کانی تۆمان بیست به هۆی پێغه‌مه‌ری خۆشه‌ویسته‌وه‌و گه‌ردن‌که‌چ بووین بۆ ئه‌و فه‌رمانانه‌و داوای ئه‌وه ئه‌که‌ین له تۆ که چاوپۆشی بکه‌ی له تاوانه‌کانمان به چاوپۆشییه‌ك که شایاوی میهره‌بانی تۆ بێ ئه‌ی په‌روه‌ردگاری ئێمه ٠

﴿ وإِلَيْكَ المَصِيرُ ﴾ (٢٨٥)

چۆن داوای چاوپۆشی له تۆ ناکه‌ین وه‌لحاڵ مه‌صیرو

ئەنجامی هەموومان بۆ لای تۆیەو تۆ ئەمانمرێنیو لە پاش مردنمان زیندوومان ئەکەیتەوەو پرسیاری بیروباوەڕو کردەوەو وتارمان لێ ئەکەی ، ئەوجا بە خواستی خۆت رەفتارمان لەگەڵدا ئەکەی بە جۆرێ کە لایەقی میهرەبانی خۆت بێ •

لەم ئایەتە پیرۆزەدا چەن باسێ هەیە :

یەکەم : ئەم ئایەتە دەلالەت ئەکا لەسەر ئەوە کە زانستی ئەم چوار مەرتەبەیە لە واجیباتی ئیمانە • واتە : ئیمان بەخودا ، ئیمان بە فریشتەکانی خودا ، ئیمان بەو کتێبانە کە خوا ناردوونی بۆ پێغەمەران ، ئیمان بە پێغەمەرەکان • وە سیڕڕی ئەم تەرتیبە ئەمەیە هەتا ئینسان نەزانێ کە ئەم عالەمە بەروەردگارێکی وای هەیە تەوانای هەیە لەسەر هەموو مومکینێ لە مومکیناتو زانایە بە هەموو مەعلووماتو بێ ئیحتیاجە بە هەموو نەوعێ لە ئیحتیاجات ••• ناتوانێ باوەڕ بکا بە فریشتەو بەو کتێبانە کە فریشتە ئەیهێنن بۆ پێغەمەر وە باوەڕ بکا بە پێغەمەران • کە وابێ ئیمان بە خودای تەعالا وا لە پێش ئیمان بە باقی ئەرکانەکانی ئیمانەوە • وە هەتا ئیمانی نەبێ بە فریشتەی خودا ناتوانێ ئیمان بێنێ بە هێنانی کەلامی خودا بۆ پێغەمەران ، وە تا ئیمانی نەبێ بە کەلامی خودا ناتوانێ ئیمانی ببێ بەوە کە پێغەمەران رەهبەرن لە لایەنی خوداوە بۆ تەمێکردنی ئەوانە کە موکەللەفن وەکو جینو ئینس بێ •

باسی دووەم ئەمەیە : ئیمانو باوەڕ بە خودا عیبارەتە لەوە کە ئیمان بێنین بە وجوودی خوداو بە سیفاتی خوداو بە ئەفعالو

کردەوەی خوداو بە ئەحکامی خوداو بە ناوەکانی خودا ٠

جا ئیمان بە خودا ئەمەیە ئیمانت ببێ بەوە کە لە ماوەرای ئەم عەرزو ئاوو دارو بەردو هەواو ئاگرو ئاسمانانو ئەستێرەو مانگ‌و رۆژە ٠٠٠ زاتێ هەیە لەمانە نیەو لەمانە ناچێو بە تەنیا ئەو زاتە خۆی هەموو ئەم عالەمەی لە نەبوونەوە دروست کردووە ٠

وە ئیمان بە سیفاتی خودا ئەمەیە : ئیمانت ببێ بەوە کە خودا زاتێکە دوورەو پاکە لە هەموو نوقسانی : نوقسانی نەبوونو ، نوقسانی ئیحتیاج بە غەیرو ، نوقسانی موشابەهە بە غەیرو ٠٠ بەم شێوە باوەڕت ئەبێ بەوە کە خودا قەدیمەو باقیەو تەنیایەو لە هیچ شتێ ناچێو موحتاج نیە بە هیچ ٠

هەروا ئیمانت ببێ بەوە کە خودا خاوەن حەیاتو زانستو خواستو تەوانایی‌و بینایی‌و وتارە لەگەڵ رەهبەرانا ٠

وە ئیمان بە ئەفعالەکانی ئەمەیە : ئیمانت ببێ بەوە هەرچی غەیری خودایە هەمووی لە نەبوون پەیدابووەو خودا هەمووی دروستکردوون‌و دروستیان ئەکا بە خواستی خۆی ٠

وە ئیمان بە ئەحکامی خودا ئەمەیە : هەرچی خودا کردوویەتی لەگەڵ ئەوەدا کە حیکمەتیان تێدایە بەڵام بە غەیری خواستی خودا هیچ عیللەت‌و هۆیەکیان نیە ٠ وە ئیمانت ببێ بەوە کە مەقسوود لە دامەزراندنی ئەحکام سوودی عیبادە ، ئەگەرنا خودا موحتاج نیە بە هیچ شتێ ٠ وە ئیمانت ببێ بەوە کە خودا خاترخۆیە لە هەموو شتێکاو هیچ شتێ واجب نیە لە

سەری بۆ کەس •

وە ئیمان بە ئەسما ناوەکانی خودا ئەوەیە : باوەڕت وابێ کە (اللە) ناوی زاتی خودایەو باقی ناوەکانی خودا هەموو بۆ دەڵاڵەتکردنە لەسەر سیفەت وەکو کردەوەکانی خودا ، وە ئەو ناوانە ئەوانەن کە لە قورئانا وارید بوون ، وە یا هاتوون بەسەر زمانی پێغەمەرانا ، وەکو : (فەرد) و (واجید) و (رەشید) و بازێ ناوی وا کە لە قورئانا نین •

وە ئیمان بە مەلائیکە ئەمەیە : باوەڕت ببێ ئەو مەلائیکەتانە جیسمی ناسکنو بە ئەمری خودا پەیدا ئەبن نەك بە تەناسول ، وە نێرو مێیان نیەو پاکن لە تاوان (لا یعصون اللە ما امرهم ویفعلون ما یؤمرون) ، وە ئەم مەلائیکەتانە مەئموری خودان لە کائیناتا ، وە هەرکام لەوانە ئیشێکیان پێسپێرراوە ، نەك لەبەر ئەوە کە خودا موحتاجە بەوانە (معاذ اللە) بەڵکو لەسەر خواستی خۆیو لەسەر تەماشای یاسای خۆی لە جیهانا • وە لە جوملەی ئەو ئیشانەیە کە مەلائیکە کردوویانە هێنانی کتێب لە لایەنی خوداوە بۆ لای پێغەمەران (د) •

وە ئیمان بە کتێب ئەمەیە : ئیمانت ببێ کەلامی خودانو لە بابەتی جادووگەریو کەهانەت نینو لە بابەتی ئیلقای شەیاطینو ئەرواحی خەبیثە نینو ئەم کتێبانە کە مەلائیکە هێناونی بۆ پێغەمەران بە قەطعی شەیاطین بۆیان مومکین نەبووە کە شتێ تێکەڵی ئەم کتێبانە بکەن • وە ئەم قورئانە بە قەطعی نە ئایەتێ نە جوملەیێ نە کەلیمەیەکی لێ زیادو کەم نەکراوەو نەگۆڕاوە (انا نحن نزلنا الذکر وانا له لحافظون) • وە ئەم

قورئانه ئاخر کتێبی ئاسمانییەو ئایاتی موحکـــەم رووناکو ، موتەشابەھ مەعنای زۆری تیایە ، وە ئەو موتەشابەھانە بە ھـــۆی موحکەمەکانەوە مەبەسیان لێ دەرئەکەوێ ٠

وە ئیمان بە (رسل) بە پێغەمەران ئەمەیە : باوەڕت وابێ ھەموویان مەعصوومن لە گوناھو تاوانباری ، وە باوەڕت وابێ (نبی) لە غەیری ئەنبیا گەورەترەو ، رەسوول لـــە نەبـــی گەورەترەو ، لە ناو روسولدا (اولو العزم) لە غەیری (اولو العزم) گەورەترن ، وە لە ئەسڵی نوبووەتو ریسالەتا فەرقیان نیەو پێغەمەری ئێمە کە (محمد المصطفی) یە خاتەمی ھەموو رەھبەرانەو دینی ئەو ناسیخی ھەموو ئەدیانە ٠ وە ئەگـــەر کەسێ بڵێ : لە ئەرکانی ئوسووڵدا باسی قەزاو قەدەرو باسی رۆژی قیامەت نەکراوە ! جوابەکەی ئەوەیە : ئیمان بە قـەزاو قەدەر داخڵە لە ئیمان بە ئەفعالی خودادا ، مادام تۆ باوەڕت بوو بەوە ھەرچی لە جیھانا پەیدا ببێ کاری خودایە ئەوە مەعنـــای ئیمان بە قەزاو قەدەرە ٠ وە ئیمان بە رۆژی ئاخیرەت داخڵە لـە ئیمان بە ئەحکامی خودادا مادام تۆ ئیمانت بوو بەوە کە خودای تەعالا ئەحکامی تەشریع کردووە بۆئـەوەعیبادی خۆی رەفتـاری پێبکەن مەعنای وایە رۆژێ ھەیە بۆ جەزای کردەوەی عیباد کە رۆژی قیامەتە ٠

جا خودای تەعالا ئەڵێت : ھەرچەند کە ئەوەی وا لە دڵتانـا خودا پێی ئەزانێ بەڵام :

﴿ لا یُکَلِّفُ اللهُ نَفْساً اِلاّ وُسْعَها ﴾ :

خودا (بالفعل) تەکلیف ناکا لە هیچ نەفسێ ئیللا لـــەو کردەوانە کە وان لە تاقەتیاو ئەتوانێ بەجێیان بێنێ یا تەرکیان بکا ٠

﴿ لَها ما كَسَبَتْ وعَلَيْها ما اكْتَسَبَتْ ﴾ :

هەیە بۆ هەر نەفسێ سوودی ئەو کردەوە باشە کردوویەتی ، وە لەسەری ثابت ئەبێ عەزابو تۆڵەی هەر کردەوەیەکـــــی ناهەموار کە بە قەسدی خۆی بیکا ٠

وە فەرموودەی خودای تەعالا : (ربنا لا تؤاخذنا ان نسينا) ٠٠٠ الاية ٠ لەسەر بیری بازێ لە موفەسسیرین موقەددەرە بـــە حەزفی ئەمر بە قەول بۆ تەعلیمی دۆعاوپارانەوە لە خـــودا ٠ واتە : (قولوا : ربنا لا تؤاخذنا ان نسينا) وە لەسەر فەرموودەی بازێ موفەسسیرینی تر : شرووعە لە گێڕانەوەی باقی دۆعاکانی موسوڵمانان لە پاش ئەوە کە خودا بەجومڵەی موعتەرەضـــەی (لا يكلف الله نفسا ٠٠٠ الخ) سیڕڕی تەکلیفی بەیان کرد ٠ وە تەقدیری هەموو قسەکەیان ئەمەیە : (وقالوا سمعنا واطعنا غفرانك ربنا واليك المصير ٠٠) ٠

﴿ رَبَّنا لا تُؤاخِذْنا إِنْ نَسينا أَوْ أَخْطَأْنا ﴾ :

ئەی خودایە عەزابمان مەدەو عیقابمان مەکـــە ئەگـــەر غەفڵەتو بێموبالاتیو ئیهمالمان بوو بە هۆی ئەوە کە بـــازێ لە واجباتی خۆمانمان لە بیر چووەوە یا بە هەڵەکاری ئەدامـــان کردن ٠ یا بازێ کاری نابارمان بە هەڵە کردبێ :

﴿ رَبَّنا وَلا تَحْمِلْ عَلَيْنا إِصْراً كَما حَمَلْتَهُ عَلى

الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنا ﴾ :

ئەی پەروەردگاری ئێمە باری قورس مەهاوێرە سەرشانمان، وەکو خۆکوشتن بۆ قەبووڵی تەوبەو ، ئیختیصاصی نوێژکردن بە مزگەوتەوەو ، بڕینی هەر پارچە بەرگێ کە پیس بووبێ .

﴿ رَبَّنا وَلا تُحَمِّلْنا ما لا طاقَةَ لَنا بِهِ ﴾ :

ئەی پەروەردگاری ئێمە مەدە بەسەرمانا دەردو بەڵاو ئاشووبێکی وەها کە تەوانامان نەبێ لەسەر هەڵگرتنیان .

﴿ وَاعْفُ عَنَّا ﴾ :

ئاساری گوناهەکانمان مەحو بکەرەوەو عەزابمان مەدە .

﴿ وَاغْفِرْ لَنا ﴾ :

عەیبەکانمان بپۆشەو کردەوەی باشمان دەربخە .

﴿ وَارْحَمْنا ﴾ :

میهرەبانیمان لەگەڵ بکە بە زیادە نیعمەتو زیادەتەوفیق لەسەر طاعەت .

﴿ أَنْتَ مَوْلانا ﴾ :

هەر تۆی سەرداری ئێمەو غەیری تۆ پەنامان نیە .

﴿ فَانْصُرْنا عَلَى الْقَوْمِ الْكافِرِينَ ﴾ (٢٨٦)

وە بێجگە لەمانەیش یارمەتیمان بدە بۆ جیهاد لە ڕێگەی بەرزکردنەوەی دیناو زاڵمان بکە بەسەر کۆمەڵەی کافرەکانا ،

به تایبەتی ئەوانە کە دوژمنایەتی ئەکەن لەگەڵماناو جەنگمان لەگەڵا ئەکەن بۆ ئەوە کە مەیدانی بڵاوکردنەوەی دینی ئیسلام گوشادتر ببێتەوەو دڵمان بە نووری تەوفیق‌و یارمەتیت بگەشێتەوە ٠

لە حەمدی خواوە رزگار بووم لە نووسینی تەفسیری سوورەتی (بەقەرە) پاش نوێژی عیشا لە شەوی جومعە یەکی (ذو القعدة) لە ساڵی هەزارو سێصەدو نەوەدو حەوتی کۆچی رێکەوتی سیازدەی تشرینی ئەووەڵ لە ساڵی هەزارو نۆصەدو حەفتاو حەوتی زایینی ٠ لە حوجرەی مەدرەسەدا لە جامیعی حەزرەتی شێخ عەبدولقادری گەیلانی ــ قدس سره ــ لە شاری بەغدا ٠ وانا الخادم للدين عبدالكريم محمد الكردي الشهرزوري ــ غفر الله له ولوالديه ولسائر المسلمين ــ واخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمين ٠

بابەت‌و سەرباسەکانی ئەم بەرگە

لاپەڕە	بابەت
٥	ـ پێشەکی
٧	ـ وتەیەك
٩	ـ سوورەتی فاتیحە
١٠	ـ سوورەتی مەککەیی‌و مەدینەیی
١١	ـ هۆی هاتنەخوارەوەی سوورەتی فاتیحە
١٤	ـ ژمارەی ئایاتی سوورەتی فاتیحە
١٥	ـ حوکمی ئەم سوورەتە لە نوێژا
١٦	ـ مانای هەندێ کەلیمەی فاتیحە
١٧	ـ پوختەی مانای سوورەتی فاتیحە
١٨	ـ سوورەتی بەقەرە
١٩	ـ کاتی هاتنەخوارەوەی سوورەتی بەقەرە
٢٠	ـ مانای کەلیمەکان
٢١	ـ رووڵکردنەوەی ئەم باسە
٢٥	ـ مەعنای ئیمان
٢٦	ـ بێدارى
٢٧	ـ پوختەی مەعنای ئەم ئایەتانە
٣٠	ـ کاتی هاتنەخوارەوەی ئەم ئایەتانە

لاپەڕە	بابەت

٣٠ ــ مەعنای هەنێ لەکەلیمەکان
٣١ ــ پوختەی مەعنایان
٣٢ ــ باسی هەندێ سیفاتی منافەقەکان
٤٣ ــرووڵنکردنەوەی ئەم ئایەتە
٥٠ ــ باسێکی عیلمی لە ئایەتی (وان کنتم في ريب ٠٠)
٥٥ ــ رووڵنکردنەوەی ئەم ئایەتانە
٥٨ ــ رووڵنکردنەوەی ئەم ئایەتە
٦٠ ــ وتوویژی خوداو مەلائیکە لەسەر دروستکردنی ئادەم
٦٣ ــ ئەوەی پێویستە لەم شوێنەدا بزانرێت
٦٨ ــ رووڵنکردنەوەی ئەم ئایەتانە
٧١ ــ باسی بەهەشتو بوونی ئادەم تیادا
٧٩ ــ تەوبەی ئادەم
٨٠ ــ ئەو کە لیماتانەی حەزرەتی ئادەم فێریان بوو
٨١ ــ مێژووی بەنی ئیسرائیل
٩٧ ــ یابني اسرائیل اذکروا نعمتي التي انعمت ٠٠٠
١٠١ ــ رووڵنکردنەوەی ئەم ئایەتانە
١٠٧ ــ یابني اسرائیل اذکروا نعمتي التي انعمت علیکم واني فضلتکم ٠٠٠
باسی ئەو نیعمەتانەی خودا داونی بەسەر بەنی ئیسرائیلدا ٠٠٠
١١٧ ــ گەڕانەوەیێ بۆ هەنێ باس لەم ئایەتەدا ٠

لاپەڕە	بابەت
١٢٤	ـان الذين آمنوا والذين هادوا ...
١٢٦	ـچەن باس لەم ئایەتەدا .
١٣٠	ـ واذ أخذنا ميثاقكم
١٣٣	ـ باسی مانگای بەنی ئیسرائیلو سەربڕینی
١٤٠	ـ گۆڕینی وتاری خودا لەلای بەنی ئیسرائیلەوە .
١٤٣	ـ بێداری
١٤٧	ـ وردبوونەوەیێ
١٤٧	ـ بەنی ئیسرائیلو هەڵوەشاندنەوەی میثاق
١٥٢	ـ زیاتر رووڵکردنەوەی رەوشتی بەنیئیسرائیل
١٦٣	ـ ئیبتیلای حەزرەتی سولەیمان
١٦٤	ـ باسی هارووتو ماروت
١٦٧	ـ لەم شوێنەدا چەن باسێکی بەنرخ هەیە
١٧١	ـ فەرقی موعجیـــزەی پێغـــەمەران لەگـــەڵ سیحری جادووگەران .
١٧٤	ـ يا أيها الذين آمنوا لا تقولوا راعنا وقولوا انظرنا
١٧٧	ـ باسی نەسخ لە وەڵامی یەهووددا
١٨٠	ـ أم تريدون ان تسئلوا رسولكم كما سئل موسى مـــن قبل ؟!
١٨١	ـ وقالوا لن يدخل الجنة الا من كان هودا أو نصارى
١٨٦	ـ ومن اظلم ممن منع مساجد الله ان يذكر فيها اسمه
١٨٧	ـ هۆی هاتنەخوارەوەی ئەم ئایەتە

لاپەڕە	بابەت
١٨٨	ـ ولله المشرق والمغرب
١٩٠	ـ وقالوا اتخذ الله ولدا سبحانه
١٩٣	ـ ولن ترضى عنك اليهود ولا النصارى حتى ..
١٩٥	ـ واتقوا يوما لا تجزى نفس عن نفس شيئا
١٩٦	ـ باسى ئيمامەتى ئيبراهيمو ئەمانەت لە بەيتا
١٩٩	ـ دروستكردنى بەيت
٢٠٢	ـ چەن باسێ لەم شوێنەدا
٢٠٩	ـ أم كنتم شهداء ....
٢١١	ـ وقالوا : كونوا هودا او نصارى تهتدوا
٢١٥	ـصبغة الله ومن احسن من الله صبغة ؟
٢١٩	ـ تلك أمة قد خلت ...
٢١٩	ـ سيقول السفهاء من الناس :
٢٢٠	ـلەم شوێنەدا هەندێ شت هەيە بە موناسەبە باسى ئەكەين .
٢٢٣	ـ وكذلك جعلناكم أمة وسطا لتكونوا شهداء
٢٢٥	ـ لەم مەقامەدا چەن شتێ هەيە پێويستە باسيان بكەين
٢٢٧	ـ قد نرى تقلب وجهك في السماء
٢٣٥	ـ بزانن لەم جێگەدا چەن باسێكى بەسوود هەيە
٢٤٤	ـ يا أيها الذين آمنوا استعينوا بالصبر والصلاة
٢٤٥	ـ ولا تقولوا لمن يقتل في سبيل الله اموات
٢٥١	ـ ولنبلونكم بشيء من الخوف والجوع

لاپەڕە	بابەت

٢٥٤ ـ ان الصفا والمروة من شعائر الله
٢٥٧ ـ ان الذين كفروا وماتوا وهم كفار
٢٥٨ ـ چەن باسێك
٢٦٠ ـ والهكم اله واحد
٢٦١ ـ فائیدەیەك
٢٦٢ ـ لەم شوێنەداچەن باسێ هەیە
٢٧١ ـ لێرەدا دوو باس هەیە
٢٧٧ ـ يا أيها الذين آمنوا كلوا من طيبات مارزقناكم
٢٧٩ ـ هەندیك لایەنی حەڵاڵو حـــەرام لـــە سەربڕراوو
حەیواناتی جۆراو جۆردا
٢٨٧ ـ ان الذين يكتمون ما انزل الله
٢٨٨ ـلیس البر ان تولوا وجوهكم
٢٩٢ ـ يا أيها الذين آمنوا كتب عليكم القصاص
٢٩٥ ـلەم جێگەدا چەن باسێ هەیە
٢٩٩ ـ يا أيها الذين آمنوا كتب عليكم الصيام
٣٠٢ ـ لەم شوێنەدا چەن باسێ هەیە
٣٢١ ـ واذا سألك عبادي عني فاني قريب
٣٢٢ ـ لەم شوێنەدا چەن باسێ هەیە .
٣٢٩ ـ احل لكم ليلة الصيام الرفث
٣٣٣ ـ ولا تأكلوا اموالكم بينكم بالباطل
٣٣٥ ـ يسألونك عن الاهلة

لاپەڕە	بابەت
٣٤٠	ـ الشهر الحرام بالشهر الحرام
٣٤٢	ـ واتموا الحج والعمرة لله
٣٤٥	ـ الحج اشهر معلومات
٣٥٠	ـ فاذا قضيتم مناسككم
٣٥٤	ـ لەم شوێنەدا چەن باسێ هەیە ئەرکانەکانی حەج
٣٥٥	ـ سوننەتەکانی حەج
٣٥٦	ـ باسی عومرە
٣٥٨	ـ جۆرەکانی حەجو عومرە
٣٦٦	ـ باسی فیدیەو شێوەکانی
٣٧١	ـ ومن الناس من يعجبك قوله في الحياة
٣٧٣	ـ ومن الناس من يشرى نفسه ابتغاء مرضات الله
٣٧٦	ـ يا أيها الذين آمنوا ادخلوا في السلم كافة
٣٧٩	ـ سل بني اسرائيل كم آتيناهم من آية
٣٨١	ـ كان الناس امة واحدة
٣٨٥	ـ أم حسبتم ان تدخلوا الجنة ولما
٣٨٧	ـ يسئلونك ماذا ينفقون
٣٨٩	ـ كتب عليكم القتال وهو كره لكم
٣٩١	ـ يسئلونك عن الشهر الحرام قتال فيه
٣٩٦	ـ ان الذين آمنوا والذين هاجروا ...
٣٩٩	ـ يسئلونك عن الخمر والميسر
٤٠١	ـ ويسئلونك ماذا ينفقون

٤٠٤ ــ ويسئلونك عن اليتامى
٤٠٦ ــ ولا تنكحوا المشركات
٤٠٧ ــ بزانن : (باسى نيكاح)
٤١١ ــ گەورەو بچووكو ژنبەژن
٤١٥ ــ فەرموودەى خودا (ويسئلونك عن المحيض ... الاية)
٤١٩ ــ فەرموودەى خودا (نساؤكم حرث لكم ... الاية)
٤٢١ ــ فەرمودەى خودا (ولا تجعلوا الله عرضة لايمانكم)
٤٢٣ ــ لا يؤاخذكم الله باللغو في ايمانكم
٤٢٥ ــ للذين يؤلون من نسائهم تربص اربعة اشهر
٤٢٦ ــ فەرموودەى خودای تەعالا (والمطلقات يتربصن الاية)
٤٣٢ ــ فەرموودەى خودای تەعالا (الطلاق مرتان ... الاية)
٤٧٩ ــ لێرەدا چەن قسەیێ هەیە :
٤٨٤ ــ واذا طلقتم النساء فبلغن اجلهن
٤٨٧ ــ فەرموودەى خودای تەعالا (واذا طلقتم النســـاء ... الآية)
٤٨٩ ــ والوالدات يرضعن اولادهن حولين
٤٩٣ ــ بزانن لەم شوێنەدا چەن باسێ هەیە :
٤٩٧ ــ والذين يتوفون منكم
٥٠٥ ــ حافظوا على الصلوات والصلاة الوسطى
٥١٥ ــ والذين يتوفون منكم ويذرون ازواجا
٥٢٠ ــ ألم تر الى الذين خرجوا من ديارهم
٥٢٢ ــ من ذا الذي يقرض الله قرضا حسنا

٥٢٩ ـ ألم تر الى الملأ من بني اسرائيل
٥٤١ ـ جا لەم باسەدا چەن قسەیێ هەیە ٠
٥٤٣ ـ تلك الرسل فضلنا بعضهم على بعض
٥٤٥ ـ لەم جێگەدا چەن باسێك هەیە :
٥٥٣ ـ يا أيها الذين آمنوا انفقوا مما رزقناكم
٥٥٤ ـ الله لا اله الا هو الحي القيوم
٥٥٧ ـ ئایەتی کورسی
٥٦١ ـ فەرموودەی خودا (لا اكراه في الدين ٠٠٠)
٥٦٦ ـ الم تر الى الذي حاج ابراهيم في ربه ان
٥٦٨ ـ او كالذي مر على قرية ٠
٥٧١ ـ واذ قال ابراهيم رب ارني كيف تحيى الموتى
٥٧٣ ـ بزانن لەم مەقامەدا چەن باسێ هەیە :
٥٧٦ ـ فەرموودەی باری تەعالا (مثل الذين ينفقون اموالهم)
٥٧٩ ـ يا أيها الذين آمنوا لا تبطلوا صدقاتكم بالمن والاذى ٠
٥٨٢ ـ ايود احدكم أن تكون له جنة من نخيل ٠٠٠
٥٨٤ ـ يا أيها الذين آمنوا انفقوا من طيبات ما كسبتم
٥٨٧ ـ يؤتي الحكمة من يشاء
٥٨٨ ـ مانای حیکمەت
٥٩١ ـ نەذر چیە ؟
٥٩٤ ـ ئەهلی صوففە
٥٩٦ ـ الذين ينفقون اموالهم بالليل والنهار
٥٩٨ ـ يمحق الله الربوا ويربي الصدقات

٥٩٩ ـ فەرموودەی خودا : (يا أيها الذين آمنوا اتقوا الله)
٦٠٢ ـ بزانن لەم مەقامەدا چەن باسێ هەیە :
٦١٢ ـ واتقوا يوما ترجعون فيه الى الله
٦١٣ ـ يا أيها الذين آمنوا اذا تداينتم ..
٦١٨ ـ وان كنتم على سفر ولم تجدوا كاتبا فرهان
٦٢٠ ـ بەیعو سەلەم
٦٢٤ ـ سەلەم
٦٢٦ ـ لله مافي السموات وما في الارض ..
٦٢٨ ـ ئایەتی (وان تبدو ما في أنفسكم) مەنسووخ نیە
٦٣١ ـ لەم ئایەتە پێرۆزەدا چەن باسێ هەیە :

هەڵەڕاستکردنەوەو داوای لێبوردن

خوێنەری ئازیز !
ئەم بەرگەی ئەم تەفسیرە کە دەکەوێتە بەردەستت پتر لە (١٠) مانگە لە چاپخانەدایەو ئەمسەرەوسەری بۆ دەکرێت . ئەوەندە مەینەت لەم ماوەدا بینراوە لە بەرگێکی وەك کتێبەکەدا جێگەی نابێتەوە . لەگەڵ ئەوەیشدا نەمانتوانی ئەم بەرگە لە مۆتەکەی چاپەمەنی کوردی ـ هەڵەی چاپ ـ رزگار بکەین . هەرکەس خۆی نەکەوتبێتە بازاڕی چاپەمەنی پەی بە تەنگوچەڵەمەکانی نابات‌و هەرچی بۆ بنووسرێت‌و بگوترێت کەمە .

لەگەڵ داوای لێبوردندا هەڵەکانی ئەم بەرگەت بۆ دیاری دەکەین پێتس خوێندنەوە چاکیان بکە :

لاپەڕە	دێڕ	هەڵە	راست
١٨	٢٠	پاشەڕۆوو	پاشەڕۆژ
٢٣	١١	باسێ	باسی
٣٠	١٢	حەزرت	حەزرەت
٣٢	١٥	ألاَّ	اِلاَّ
٣٣	١	اللهِ	اللهُ
٣٣	٤	کۆوَمەڵی	کۆمەڵی
٤٤	١٨	عەزرەیە	عەرزەیە
٤٦	٤	عەزرەوە	عەرزەوە

لاپەڕە	دێڕ	هەڵە	ڕاست
٤٩	٥	بەزر	بەرز
٥٢	٩	مِن ثَمَرَةٍ	مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقاً
٥٧	١٢	ثُمَّ اَحيَاكُمْ	فَاَحْيَاكُمْ
٥٨	١٨	فەقری	فەخری
٦٠	١٨	حبێ	جێ
٦٦	١٩	کاکەتەدا	کاتەدا
٧٩	٤	تۆش	تووش
٨٤	٨	تیمڕۆ	ئیمڕۆ
٨٤	١١	چڵو	چلو
٩٨	١٤	بِالْباطِلُ	بِالْباطِلِ
١٠٠	١٥	مُلاقو	مُلاقوا
١٠٨		دێڕەکانی (٦) و (٢٠)جێگۆڕکێ پێبکە .	
١٠٩	١٣	وَواعَدْنا	وَاِذْ واعَدْنا
١١٥	١٠	کُلٌّ	کُلَّ
١٢٥	١٠	مِنهُمْ	—
١٣٩	٦	لێ	لێ
١٤٥	١٥	اُمَيُون	اُمِّيُّونَ
١٦٣	١٤	یەنی	یانی
١٧٣	٢٣	المکین	الملکین
١٧٨	٧	بی	پێ
١٨٢	٣	اَنْفُسِهِمْ	اَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ خَيْرٍ
١٨٢	١٦	خَيْرٌ	ما تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ

لاپەڕە	دێڕ	هەڵە	ڕاست
١٨٦	١٠	بێرێو	ببرێو
١٩٠	١٣	کەلێ	گەلێ
١٩١	٩	جێ بەجێ	
١٩٨	٥	ابراهیم	اِبْراهِیمَ
٢٠٢	١٢	بەهێرتریان	بەهێزتریان
٢٠٦	٢٢	بەکژیانا	بەگژیانا
٢١٤	٢	أتیَ	أوتِیَ
٢٣٠	٩	بعدَ	مِنْ بَعْدِ
٢٣٤	٧	ولا تِمْ	وَلا'تِمْ
٢٥٤	٨	مەنیەتەکە	مەینەتەکە
٢٥٦		دێڕی یەک‌و دوو زیادن	
٣٤٠	٩	(ذی القعد)	(ذی القعدة)
٣٥١	٨	چاکەمان	چاکمان
٣٦٢	٨	کتبێکا	کتێبێکا
٣٧٠	٧	بەڕژووو	بە ڕۆژوو
٣٧٢	٢	عەزراو	عەرزاو
٣٧٢	٩	آخَذَتُهْ	آخَذَتْهْ
٣٧٦	١٧	شەتیان	شەیتان
٣٨٢	١٦	سنەمکاریيە	ستەمکاریيە
٣٨٦	٨	عەزری	عەرزی
٣٨٧	٢٢	خوادی	خودای
٣٩٢	٢١	یَرْدُوکُمْ	یَرْدُوکُمْ
٣٩٥	١٧	کوژردراو	کوژراو

لاپەڕە	دێر	هەڵە	ڕاست
٤٠٠	١٥	خوادی	خودای
٤٠٣	١١	تَتَفَكَّرْنَ	تَتَفَكَّرُونَ
٤٠٧	١٢	يتذكرنَ	يَتَذَكَّرُونَ
٤١٠	٧	ژێر	ژیر
٤١٢	٤	جوولەلەکانیش	جوولەکەکانیش
٤١٧	١٧	فەحتی	فەحشی
٤١٩	١٣	پادزە	پازدە
٤٢١	٣	هێڵێ	هێڵی
٤٢٢	١	ریزی	ڕێزی
٤٣٦	١٧	مَرَتانِ	مَرَّتانِ
٤٤٠	١٨	ئەڵێن	ئەڵین
٤٧٤	١	خۆی	خۆی تەڵاق
٥٠٠	١٨	أكْنَنَتُمْ	أَكْنَنْتُمْ
٥٠٣	٢	مووفەووەضە	موفەووەضە
٥٠٧	٨	پوشاکت	پۆشاکت
٥٢٩	٢١	مُنهُ	مِنْهُ
٥٣٣		دێڕی حەڤدەو هەژردە بەرودوا پێ بکە	
٥٤٧		دێڕی (١٥) زیادە	
٥٥٦	١٦،١٥	بازی	بازێ
٥٧٢	١١	خاڵیانو	خاڵیان
٥٧٦	٢٢	ژراند	ڕژاند
٥٧٧		دوو دێڕی ١٦ و ١٩ ئاڵوگۆڕ بکە	
٥٧٩	١٦	فَمَثَلَهُ	فَمَثَلُهُ

لاپەڕە	دێر	هەڵە	ڕاست
٥٨٥	٨	وزەی	وەری
٥٩٣	١٨	هەرکسەسێ	هەرکەسێ
٥٩٦	١٦	قاتەدە	قەتادە
٦٠٢	٢١	بۆچێ	بۆچی
٦٠٣	١٢	دیارێکی	دینارێکی
٦٠٨	٦	ئێدایە	تێدایە
٦٠٩	٢٠	توفیت	توفی
٦١١	٢	تیعتیبار	ئیعتیبار
٦١٣	١	باسی ئەمە کە	ئەمە کە باسی
٦٢٧	٧	ناتوانی	ناتوانێ
٦٢٩	١٩	هێزاوەتە	هێنراوەتە

ژمارەی سپاردن بە کتێبخانەی نیشتمانی لە بەغدا (٤٩١)ی
ساڵی (١٩٨٠)

لەچاپ بوونەوەی ٩/٤/١٩٨٠

نرخی (دینارو نیوێکە)

٥٠٠٠ دانەی لێ چاپکراوە